

THE ACADEMY OF MANAGEMENT
AND ADMINISTRATION IN OPOLE

SOCIAL AND ECONOMIC
ASPECTS OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT OF REGIONS

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
АСПЕКТИ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ**

SPOŁECZNE I EKONOMICZNE
ASPEKTY ZRÓWNOWAŻONEGO
ROZWOJU REGIONÓW

The Academy of Management and Administration in Opole

**SPOŁECZNE I EKONOMICZNE ASPEKTY
ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU REGIONÓW**

**SOCIAL AND ECONOMIC ASPECTS
OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS**

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ**

Monograph

Opole 2018

ISBN 978-83-62683-52-9

Social and economic aspects of sustainable development of regions.

Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2018; ISBN 978-83-62683-52-9; pp. 398, illus., tabs., bibls.

Editorial Office:

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18
tel. 77 402-19-00/01
E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

*Recommended for publication
by the Scientific Council Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi national university
(Protocol No. 11 of November 23, 2017)*

Reviewers

prof. dr hab. Marian Duczmal, prof. dr hab. Alona Kliuchnyk

Editorial Board

*Wojciech Duczmal, Alona Ohienko, Ivan Kischak, Mykola Ohienko,
Tadeusz Pokusa, Sławomir Śliwa*

Publishing House:

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu 45-085
Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18 tel. 77 402-19-00/01

200 copies

Authors are responsible for content of the materials.

ISBN 978-83-62683-52-9

© Authors of articles, 2018
© Publishing House WSZiA, 2018

TABLE OF CONTENTS

Part 1

ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS AND MANAGING CHANGES IN ENTERPRISES IN CONDITIONS OF INTERNATIONAL INTEGRATION PROCESSES

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ ТА УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ В УМОВАХ МІЖНАРОДНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

- 1.1. Features of adaptation of activity of the agrarian forming are to the terms of world food market
Особливості адаптації діяльності аграрних формувань до умов світового продовольчого ринку
(*Natalia Galunets*)..... 10
- 1.2. The aims policy of rural development in Ukraine
Спрямування політики розвитку сільських територій України
(*Iryna Honcharenko, Tetyana Moroz*) 18
- 1.3. The directions of maritime economic complex development in Ukraine
(*Ivan Kischak, Tatiana Porudeyeva, Kateryna Glubochenko*)24
- 1.4. Marketing communications are a factor of efficiency of management of enterprise sale activity
Маркетингові комунікації – чинник ефективного управління збутовою діяльністю підприємства
(*Alona Klyuchnik, Filip Pokusa*)..... 29
- 1.5. Strategies of effective development of agrarian enterprise terms of integration processes of Ukraine
Стратегії ефективного розвитку аграрного підприємництва в умовах інтеграційних процесів України
(*Yurii Kormyshkin, Marian Duczmal*) 34
- 1.6. Process approach to change management at enterprises in the context of international integration processes
Процесний підхід до управління змінами на підприємствах в умовах міжнародних інтеграційних процесів
(*Liubov Kravchenko, Julia Edinaya, Krestin Kravchenko*) 40
- 1.7. State support of foreign economic activity of enterprises in agrarian sphere in conditions of WTO membership
Державна підтримка зовнішньоекономічної діяльності підприємств в аграрній сфері в умовах членства у СOT
(*Liudmila Nazarova, Olena Postnikova*)..... 45

1.8.	Management of changes in enterprises through innovation-logistic support in the context of international integration processes Управління змінами на підприємствах через інноваційно-логістичне забезпечення в умовах міжнародних інтеграційних процесів (<i>Liubov Kravchenko, Tadeusz Pokusa, Victoria Lavkova, Anna Pyatigorets</i>)	52
1.9.	Improvement of labor resource management systems (<i>Alena Obozna, Anna Pinchuk, Marina Vigladal</i>).....	57
1.10.	The impact of migration processes on human capacity development in the regions of Ukraine Вплив міграційних процесів на розвиток людського потенціалу в регіонах України (<i>Mykola Ohiienko, Alona Ohiienko</i>)	60
1.11.	Economic transformations of the global space and their impact on Ukraine Економічні трансформації глобального простору та їх вплив на Україну (<i>Andrey Slyusarenko, Alona Ohiienko, Witold Potwora</i>)	70

Part 2

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF FINANCIAL INFRASTRUCTURE OF REGIONS

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНІВ

2.1.	Methodological principles of the lands money value of natural reserve fund objectivation Методологічні засади обґрунтування грошової оцінки земель природно-заповідного фонду (<i>Alina Bogoslavskaya, Wojciech Duczmal</i>)	78
2.2.	Theoretical and methodological principles of forming the financial and credit mechanism of the agro-food sector of Ukraine Теоретико-методологічні засади формування фінансово-кредитного механізму агропродовольчої сфери України (<i>Nataliya Danik, Inna Rud</i>).....	84
2.3.	Priority directions of state influence on the development of financial infrastructure of the region (<i>Natalya Korneva, Alena Kolevatova</i>)	90
2.4.	Formation of social responsibility in agrarian holdings of Ukraine Формування соціальної відповідальності в агрохолдингах України (<i>Nataliya Sirenko, Alla Burkovskaya, Tetyana Lunkina</i>).....	96

Part 3

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT AS AN INFORMATION SYSTEM FOR THE ENTERPRISE'S ECONOMIC SECURITY IN A COMPETITIVE ENVIRONMENT

ОБЛІК, АНАЛІЗ І АУДИТ ЯК ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА В КОНКУРЕНТНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

- 3.1. Monitoring of economic safety company activity in a competitive environment
Моніторинг економічної безпеки діяльності підприємства в конкурентному середовищі
(*Tetiana Burova*) 102
- 3.2. Improving the methods of analysis of the efficiency of use of intangible assets
Удосконалення методики аналізу ефективності використання нематеріальних активів
(*Yevgenia Gnatenko, Inna Terletska, Jadwiga Ratajczak*) 110
- 3.3. Social activity of agrarian enterprises as a social accounting object
(*Maryna Dubinina, Yuliia Cheban, Svitlana Syrtseva, Iwona Mstowska*) 117

Part 4

TRANSFORMATION OF APPROACHES TO CAPACITY MANAGEMENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО УПРАВЛІННЯ ПОТЕНЦІАЛОМ І СТІЙКИМ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

- 4.1. Methodological approaches to assessing the status of fiscal decentralization
(*Inna Baryshevska, Anastasiya Poltorak, Nataliia Shyshpanova*) 123
- 4.2. Heat stress in dairy cows in the central part of Ukraine and its economic consequences
(*Tatyana Vasilenko, Roman Milostiviy, Alona Kalinichenko, Daria Milostiva*) 128
- 4.3. Implementation of innovative technologies of ecologization construction industry enterprises in the context of sustainable development
Імплементация інноваційних технологій екологізації підприємств будівельної галузі в контексті сталого розвитку
(*Olena Dovgal, Józef Kaczmarek, Uliana Andrusiv*) 135
- 4.4. Brand in the economic activity of enterprises: theoretical aspects
Бренд в господарській діяльності підприємств: теоретичні аспекти
(*Tetyana Kuzmenko*) 144

4.5.	The role of international grants in development of the incorporated territorial communities of Ukraine Роль міжнародних грантів у розвитку об'єднаних територіальних громад України (<i>Kateryna Polivoda, Yuliia Berezhevskya, Anastasiia Ruban</i>)	150
4.6.	The motivation of labor market managers of oil and gas enterprises for providing has developed Щодо мотивації праці менеджерів нафтогазових підприємств для забезпечення сталого розвитку (<i>Iryna Popadinets</i>)	157
4.7.	Keeping licensors in Mykolayiv region Збереження лісонасаджень в Миколаївській області (<i>Tetyana Smelyanets</i>)	163
4.8.	Modern state and tasks of effective development of viticulture of the Mykolaiv area of Ukraine Сучасний стан і задачі ефективного розвитку виноградарства Миколаївської області України (<i>Ivan Cherven, Marina Kareba</i>)	169

Part 5

EUROINTEGRATION PROCESSES IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE: PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ

5.1.	DEVELOPMENT OF CREATIVE PERSONALITY IN DIFFERENT TYPES OF ACTIVITIES РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В РІЗНИХ ВИДАХ ДІЯЛЬНОСТІ	174
5.1.1.	The development of communicative competence in the process of professional training of future specialists of cultural-and-leisure activities Розвиток комунікативної компетентності у процесі професійної підготовки майбутніх працівників культурно-дозвіллевої сфери (<i>Larysa Kalinina, Olena Orlova</i>)	174
5.1.2.	Artistic word as a means of the primary preschool age children creative personality formation Художнє слово як засіб формування творчої особистості дітей старшого дошкільного віку (<i>Iryna Kardash</i>)	182
5.1.3.	Formation of children's creative abilities in ukrainian family Формування творчих здібностей дитини в українській родині (<i>Angelika Kurchatova, Sławomir Śliwa</i>)	189
5.1.4.	Polyfunctional model of student theatre activity in the system of prospective educators professional training Поліфункціональна модель діяльності студентського театру в системі професійної підготовки майбутніх педагогів (<i>Lidiia Lymarenko</i>)	194

5.1.5.	Education of the emotional creative culture of preschool age children in musical and improve activity Воспитание эмоционально-творческой культуры детей дошкольного возраста в музыкально-импровизаторской деятельности (<i>Tatyana Lisovskaya</i>).....	202
5.1.6.	Pedagogical action direction: synchronization of personal positions of the subjects of pedagogical interaction Режисура педагогічної дії: синхронізація особистісних позицій суб'єктів педагогічної взаємодії (<i>Viktor Mozgoviy</i>).....	210
5.1.7.	Formation of the creative personality of children of pre-school age on the principles of the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlinsky Формування творчої особистості дітей дошкільного віку на засадах педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського (<i>Oleksandra Sokolovska</i>).....	216
5.1.8.	Middle pre-school age children linguistic creativity activation in artistic linguistic activity Активізація мовленнєво-творчих здібностей дітей середнього дошкільного віку в художньо-мовленнєвій діяльності (<i>Svetlana Teslenko</i>).....	224
5.1.9.	Communicative and activity approach to formation of speech and creative personality of future preschool education professionals Комунікативно-діяльнісний підхід до формування мовленнєвотворчої особистості майбутнього фахівця дошкільної галузі освіти (<i>Olena Tryfonova</i>).....	230
5.1.10.	A child with learning disabilities creative personality formation in the process of studying a foreign language Формування творчої особистості дитини із затримкою психічного розвитку у процесі вивчення іноземної мови (<i>Kateryna Shapochka</i>).....	236
5.2.	PREPARATION OF FUTURE PRIMARY EDUCATION SPECIALISTS FOR WORK IN THE CONDITIONS OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	242
5.2.1.	Formation of the fundamentals of the worldview of junior students in the context of aesthetic environment (<i>Svetlana Yakymenko</i>).....	242
5.2.2.	The theoretical principles of forming of mathematics competency of future of primary school teachers Теоретичні засади формування математичної компетентності майбутніх учителів початкової школи (<i>Kvitoslava Avramenko</i>).....	246
5.2.3.	Technological culture as a component of the development of the creative personality of the physical culture teacher in the conditions of the higher educational institution Технологічна культура, як складова розвитку творчої особистості вчителя фізичної культури в умовах вищого навчального закладу (<i>Olha Lytvynenko, Oksana Adamenko, Natalia Boretska</i>).....	252

5.2.4.	Formation of communicative competence of future faculty of elementary education in the language training process Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців початкової освіти в процесі мовної підготовки (<i>Tatyana Bilyavska</i>)	258
5.2.5.	Interactive studies as method of realization of pedagogical technologies Інтерактивне навчання як метод реалізації педагогічних технологій (<i>Anzhela Husenko</i>).....	263
5.2.6.	The problem of multicultural education in modern science Проблема мультикультурного виховання у сучасній науці (<i>Nataliia Ivanets</i>)	270
5.2.7.	Future teachers preparation to the formation of a child's educational trajectory by means of the partnership pedagogy Підготовка майбутніх учителів до побудови освітньої траєкторії дитини засобами педагогіки партнерства (<i>Iryna Kazanzhy</i>).....	277
5.2.8.	Formation of the intercultural competence of future elementary education experts by means of a folk tale Формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців початкової освіти засобами народної казки (<i>Olexandra Kazanzhy</i>).....	283
5.2.9.	Modeling of students' profesional training using computer technology Моделювання професійної підготовки студентів з використанням комп'ютерних технологій (<i>Svitlana Litvinchuk, Katerina Taikhyrb</i>).....	289
5.2.10.	The development speech of coherent speech as the main principle of the native language at a primary school children Розвиток зв'язного мовлення як провідний принцип навчання рідної мови в початкових класах (<i>Valentina Maruschak</i>)	295
5.2.11.	Formation of general cultural literacy of the future primary school teachers Формування загальнокультурної грамотності майбутніх учителів початкової школи (<i>Svetlana Parshuk</i>)	302
5.2.12.	The training of the future specialists in the sphere of forming of health-save educational field in primary school Підготовка майбутнього фахівця до створення здоров'язбережувального освітнього середовища в початковій школі (<i>Lubov Rekhmeta</i>)	307
5.2.13.	Formation of future elementary school teachers' scientific competence Формування природничої компетентності майбутніх фахівців початкової школи (<i>Iryna Sichko</i>)	312
5.2.14.	The problem of harmonious development of the child in philosophical and psychological-pedagogical literature Проблема гармонійного розвитку дитини у філософській та психолого-педагогічній літературі (<i>Anastasia Tarasyuk</i>).....	319

5.2.15.	Preparation of future primary school teachers for application of information and communication technologies: praxeological aspect Підготовка майбутніх вчителів початкових класів до використання інформаційно-комунікаційних технологій: праксеологічний аспект (<i>Alla Tymchenko</i>)	324
5.2.16.	Preparation of future educators for patriotic upbringing of children of the senior preschool age Підготовка майбутніх вихователів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку (<i>Tatiana Filimonova</i>).....	330
5.2.17.	The problem of future musical art teachers preparation for pupils` civil education Проблема підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва до громадянського виховання учнів (<i>Igor Shcherbak</i>).....	336
5.3.	PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF PREDICTION OF PERSONALITY DEVELOPMENT ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	342
5.3.1.	Social-psychological factors of formation of the institute of fatherhood Соціально-психологічні фактори становлення інституту татківства (<i>Iryna Kuchmanych</i>)	342
5.3.2.	Individualization of the training of future psychologists as a condition of the quality of education Індивідуалізація навчання майбутніх психологів, як умова якісної освіти (<i>Irina Litvinenko</i>)	347
5.3.3.	The development of personal informational competence in the modern educational space Розвиток інформаційної компетентності особистості в сучасному освітньому просторі (<i>Lyudmila Matohnyuk</i>).....	351
5.3.4.	The levels of formation of future teachers conflictological competence Рівні формування конфліктологічної компетентності майбутніх учителів (<i>Liudmila Mukhina</i>).....	357
5.3.5.	The aged aspect of educational goalkmaking of senior students Віковий аспект розвитку здібності старшокласників до цілепокладання у навчанні (<i>Luidmila Opanasenko</i>).....	363
5.3.6.	Feeling of subjective success in modern youth and people in difficult life situations Відчуття суб'єктивної успішності у сучасної молоді та осіб, що опинилися у складних життєвих обставинах (<i>Karyna Sanko</i>)	368
5.3.7.	The formation of professional subjectivity of future specialists in the process of training Формування професійної суб'єктності майбутніх фахівців у процесі навчання (<i>Inna Chugueva, Irina Korostilyova, Anastsiya Tkachenko</i>)	374

Part 1

ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS AND MANAGING CHANGES IN ENTERPRISES IN CONDITIONS OF INTERNATIONAL INTEGRATION PROCESSES

1.1. Features of adaptation of activity of the agrarian forming are to the terms of world food market

Особливості адаптації діяльності аграрних формувань до умов світового продовольчого ринку

Подальше входження України до світового економічного простору, посилення процесів глобалізації, лібералізації торгівлі вимагають адаптації до нових та постійно змінних умов. Український аграрний сектор з потенціалом виробництва, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, є ланкою, що з одного боку може стати локомотивом розвитку національної економіки та її ефективної інтеграції в світовий економічний простір, а з іншого – зростання доходів, задіяного в аграрній економіці сільського населення, що складає понад третину всього населення країни, дати мультиплікативний ефект у розвитку інших галузей національної економіки.

Найважливішим є те, що процес адаптації діяльності аграрних підприємств на світовому продовольчому ринку, є складним, і вимагає внесення значного числа змін у функціонування підприємства на ринку: характер, кількість, масштаб змін і ресурси необхідні для підтримки цих змін. На нашу думку при значній інтенсивності впливу умов світового продовольчого ринку зміни можуть бути дуже різноманітні, а визначити характери всіх змін вимагатиме багато часу.

Для встановлення особливостей адаптації діяльності аграрних формувань до умов світового продовольчого ринку на нашу думку необхідно розібратися з термінами «світовий продовольчий ринок» та його «умови».

Термін «світовий продовольчий ринок» є значно ширшим. За суттю він співпадає з загальним визначенням ринку. Як у вітчизняній так і у зарубіжній літературі є багато тлумачень поняття «ринок», і не має єдиної точки зору з приводу його сутності тому, що в міру розвитку глобалізаційних процесів поняття збагачувалося і змінювалося.

К. Макконнелл і С. Брю вважають, що ринок – це інститут або механізм, який зводить разом покупців (представників попиту) і продавців (постачальників) окремих товарів і послуг [6, С. 60]. Авторами були зроблені наступні висновки, що одні ринки є локальними, тоді як інші носять національний або міжнародний характер.

Дуже спрощено розуміє ринок Губський Б. В. на його думку це всеохоплююча форма товарного обміну [3]. В своїй книзі «Капітал» Маркс К., Ф. Енгельс з цього приводу вказують наступне, що ринок це система економічних відносин між продавцями та покупцями товарів [7]. Березін О. В. наголошує на тому, що ринок варто розглядати, як форму організації виробництва, про що в економічній літературі не наголошується [2].

Дослідивши наукові джерела можемо зробити висновок, що ринок можна трактувати у вузькому і широкому значеннях терміну. У вузькому значенні ринок – це місце, де продаються і купуються товари. У широкому розумінні ринок – це сукупність економічних, соціальних і політичних відносин, що складаються в процесі обміну послуг і товарів. З нашого погляду ринок являє собою сферу товарно-грошового обміну, розвитку торговельних функцій між продавцем і покупцем.

Основними ознаками які характеризують ринок, на нашу думку, є:

- доступність для будь-якого споживання всіх товарів без будь-яких обмежень;
- свобода реалізації товарів виробника і свобода вибору товарів споживачами;
- статус товаровиробників і виробників продукції і послуг та можливість продажу їх на самостійно встановлюваних основах.

Невід'ємною ознакою ринку є також наявність трьох його суб'єктів: виробників товарів, посередників і споживачів. Пріоритетне місце належить в цій системі споживачеві, який визначає, що виробляти і в якій кількості.

Види ринків можна класифікувати за різними ознаками: за економічним призначенням об'єктів ринкових відносин; за ступенем зрілості і розвитку конкуренції; за видами і способам торгівлі; за територіальною ознакою; за формами оплати за товари; по окремих товарах та по відношенню до норм законодавства.

Продовольчий ринок це система дій економічних суб'єктів, які спрямовані на збалансування попиту та пропозиції продовольчих товарів на мікро- і макрорівнях [4, С. 141].

На думку Нуралієва С. У. [9] продовольчий ринок можна визначити як вид господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом та реалізацією продуктів харчування. Автор вважає, що продовольчий ринок характеризується не тільки умовами реалізації, а також і процесом реалізації, що має визначений економічний зміст і включає сукупність економічних відносин. В залежності від виконуваних функцій продовольчий ринок класифікується за такими ознаками:

- за територіальною ознакою розрізняють світовий (міждержавний) ринок, ринок міжнародних угруповань, регіональний (локальний) ринок, внутрішній (місцевий) ринок;
- за рівнем забезпечення продовольством виділяють ринок країн експортерів сировини і продовольства та ринок країн імпортерів сировини та продовольства;
- за формою і стадією руху товарів – оптовий та роздрібний ринок;
- за рівнем доходів на людину розрізняють ринок країн з низьким рівнем доходів, ринок країн з середнім рівнем доходів та ринок країн з високим рівнем доходів;
- за терміном зберігання та реалізації сільськогосподарської продукції виділяють ринок продукції тривалого зберігання та ринок швидкопсувної продукції;
- за продуктовою ознакою існує ринок зерна, картоплі, цукру, ринок молока та молочних продуктів, ринок фруктів, овочів баштанних тощо, ринок м'яса і м'ясопродуктів і так далі.

Зазначена класифікація продовольчого ринку полягає в можливості виявлення особливостей організації ринкових відносин аграрних підприємств. Для

формування яких в аграрному секторі необхідно врахувати не тільки внутрішню специфіку продовольчого ринку, а й зовнішні фактори, що безпосередньо впливають на його адаптацію.

Провівши дослідження та розділяючи існуючі погляди, ми будемо досліджувати ринок у світових масштабах, що потребує розкриття його сутності та змісту. Зокрема в науковій літературі зазначено, що світовий ринок це сукупність ринків окремих країн, що пов'язані між собою законами міжнародного поділу праці [14, С. 110].

Російський вчений Ревенко Л. С. сутність поняття «світовий продовольчий ринок» розглядає, як можливість забезпечення населення планети, необхідними продуктами харчування для життєдіяльності людини [12, С. 15].

Світовий продовольчий ринок (за територіальною ознакою) являє собою систему раціонального формування і розподілу продовольчих ресурсів первинної та вторинної переробки, що забезпечує взаємодію виробників і споживачів різних країн світу у встановленні обсягів і структури виробництва, а також досягнення і підтримання необхідних якості та світової ціни на продовольчі товари.

Отже, світовий продовольчий ринок – це ринок, на якому здійснюється купівля-продаж продовольчих товарів між країнами світу за світовими цінами.

Основою продовольчого ринку будь-якої країни вважається виробництво сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів. Відповідно до класифікації ФАО (Продовольча і сільськогосподарська організація ООН) товари світового продовольчого ринку поділяються на: сировинні товари, проміжні товари та споживчо-орієнтовані продукти. А в результаті впливу науково-технічного прогресу на аграрне виробництво продовольчі товари поповнилися наступною класифікацією: генетично модифіковані, органічні та традиційні [1, С. 124]. Під впливом даного проникнення функціонування підприємств на світовому продовольчому ринку супроводжується конфліктами інтересів і гострим протиріччям між суб'єктами світової продовольчої системи, а саме: між виробниками та кінцевими споживачами продовольства з питань безпеки ГМ-продукції; між виробниками ГМ-ресурсів і фермерами, що входять у вертикально інтегровані структури, з проблеми зниження ступеня технологічної та економічної свободи; між приватним характером власності на результати НДДКР в галузі технологій одержання нового продовольства і на самі нові товари, з одного боку, та глобальними потребами всього людського співтовариства у збільшенні виробництва продовольства, з іншого; між інтересами аграрних біотехнологічних фірм і виробників традиційних ресурсів для сільського господарства [5, С. 124].

Сучасний світовий продовольчий ринок характеризується суттєвим консерватизмом на відміну від інших світових ринків. Для формування та функціонування світового продовольчого ринку необхідна низка умов.

Сьогодні не існує єдиного, інтегрованого підходу до побудови загальної концепції умов світового продовольчого ринку, яка б усебічно поєднувала економічні, технологічні, соціальні та політичні впливи на підприємство, особливості взаємодії підприємства з його конкурентами, партнерами, споживачами та ін. Умови, що впливають на успішність адаптації аграрних формувань, як правило, поділяють на дві групи: суб'єктивні (залежні від підприємства) та об'єктивні (не залежать від підприємства), але цей поділ є обґрунтованим лише до певного розвитку сучасного світу.

Під впливом глобалізації міжнародної торгівлі відбувається перерозподіл між учасниками світового продовольчого ринку, структурні та інституційні зміни. В наслідок яких умови світового продовольчого ринку можна представити, як сукупність факторів, які впливають на результативність адаптації діяльність аграрних формувань на ринку, а саме

- відповідно результату впливу – позитивні та негативні умови;
- відповідно суб'єктивності впливу – суб'єктивні і об'єктивні умови;
- відповідно характеру впливу – економічні, політичні, техніко-технологічні, біокліматичні, соціально-демографічні, міжнародні.

Специфіка функціонування аграрних підприємств на світовому продовольчому ринку зумовлюється певними умовами його становлення. До таких умов на нашу думку можна віднести: біокліматичні умови, які дають можливість збільшувати обсяги виробництва та забезпечувати населення якісною продукцією; зміна інституційної та організаційної структури ринку в найбільших країнах-виробниках продовольства; інфраструктура ринку; процес змін та постійного удосконалення механізму зовнішньоекономічної діяльності; розмір та галузева спеціалізація підприємств; співвідношення попиту і пропозиції на ринку; розвиток міжнародної торгівлі; скорочення фінансування сільськогосподарського виробництва; загальну політичну ситуацію у світі та політико-правову стабільність кожної країни.

Слід зазначити, що ці умови світового продовольчого ринку постійно перебувають в складній взаємодії та їм притаманний високий ступінь варіативності, непередбачуваності, що зумовлює їх вплив на суб'єкти господарської діяльності, а адаптація діяльності аграрних формувань до його умов, в свою чергу, припускає внесення значного числа змін в управління діяльністю підприємством на вказаному ринку.

В найбільш поширеному розумінні під адаптацією аграрних формувань до умов світового продовольчого ринку на нашу думку слід розуміти процес пристосування параметрів діяльності підприємств аграрного сектору до невизначених умов світового продовольчого ринку, який забезпечує підвищення ефективності їх діяльності на протязі усього життєвого циклу. Під час адаптації діяльності аграрне підприємство переходить з одного стану в інший, набуваючи при цьому нових якісних особливостей: ознак, властивостей, здібностей, характеристик, тобто відбувається певна трансформація підприємства як суб'єкта адаптації.

Зазначимо, що діяльність аграрних формувань на світовому продовольчому ринку відбувається послідовно в часі, в комбінації циклів різних продуктів його діяльності. Цей цикл можна розділити на періоди з різними оборотами і прибутком: дитинство (невелике зростання обороту, негативні фінансові результати); юність (швидке зростання обороту, перший прибуток); зрілість (уповільнення зростання обороту, максимальний прибуток); старість (оборот і прибуток падають) [13].

Відповідно, адаптація діяльності аграрних формувань до умов світового продовольчого ринку повинна формуватися протягом усіх стадій життєвого циклу підприємства і поєднуватися такі етапи, а саме:

- початковий етап – зовнішня переорієнтація, акумуляція (нагромадження) релевантної інформації про предмет і соціальні умови майбутньої адаптації діяльності підприємства. Залежно від спеціалізації аграрних підприємств цей етап може проходити в активно-цілеспрямованій чи пасивній формі;

- етап стартової адаптаційної напруги пов'язаний зі станом адаптаційних можливостей та підготовчих дій (подій), первинного входження в нові умови діяльності аграрних підприємств. При цьому відбувається внутрішня мобілізація виробничих ресурсів підприємства, які забезпечують передумови для успішного функціонування в умовах світового продовольчого ринку;
- на етапі гострих адаптаційних реакцій, в період входу аграрних підприємств на світовий продовольчий ринок, воно відчуває на собі вплив змінних умов відповідного ринку; для цього етапу характерною ознакою є дезорганізація свідомості керівництва та діяльності підприємства у стані безнадійності, втрати перспективи розвитку підприємства;
- етап зняття адаптаційної напруги характеризується своєрідною підготовкою адаптації діяльності аграрних формувань до актуалізації попередніх режимів функціонування, звичних форм поведінки тощо;
- етап гострих адаптаційних реакцій в період виходу аграрних підприємств з світового продовольчого ринку складається із комплексу завдань, пов'язаних із входженням на знайоме середовище діяльності підприємства (внутрішній ринок, повернення на результативний зовнішній ринок).

Щодо основних учасників світових аграрних ринків, то вони представляють собою різноманіття від груп фермерських господарств у країнах, які ведуть політику підтримки малого і середнього бізнесу до ТНК та міжнародних зернотрейдерів. Особливостями їхньої діяльності стали: необхідність адаптації виробничого процесу під стандарти конкретних глобальних сегментів, які зазвичай є вищими за вітчизняні, що викликає необхідність переорієнтації стратегічного планування та переобладнання посівних площ, а також часткової або повної зміни техніки.

До цих особливостей також можна віднести переорієнтацію окремих аграрних підприємств та фермерських об'єднань на нові галузі, такі як виробництво екологічної чи органічної продукція, використання точкового землеробства, технологій мінімальної обробки ґрунту тощо.

Ще одна особливість адаптації діяльності аграрних підприємств до умов світового продовольчого ринку полягає в необхідності крім прямої діяльності займатися покращенням інфраструктури та логістичних систем, оскільки діяльність на світовому продовольчому ринку спричиняє до підвищення стандартів не тільки якості виготовленої продукції, але і способів її пакування та доставки.

Наступна особливість адаптації діяльності аграрних формувань до умов світового продовольчого ринку полягає в тому, що аграрна продукція належить до товарів першої життєвої потреби. Ці товари, як правило, з коротким терміном зберігання, тому необхідна оперативність поставок, доцільна й безпечна упаковка, сервісне та естетичне забезпечення. Продукти харчування мають не тільки споживче призначення, а й естетичне, моральне. Існує залежність між якістю продукції та строками і умовами збирання, зберігання та транспортування [10]. Поряд з цим, варто зазначити, що для сільськогосподарських продуктів характерні підвищена громіздкість (зерно, грубі корми і т.п.) та схильність до швидкого псування (м'ясо, молоко, овочі, фрукти). До того ж, обсяг виробленої продукції фермерського господарства змінюється з року в рік, зумовлює реакцію фермерів на ціни, урядові заходи, а крім того, на кількості і якості продукції позначаються погодні умови і хвороби тварин.

З впливу природно-кліматичних умов на результати аграрного виробництва випливає наступна особливість адаптації діяльності аграрних підприємств на світовому продовольчому ринку. Посухи, повені, шкідники, хвороби тварин і рослин роблять аграрний сектор галуззю порівняно ризикованого вкладу капіталу [10]. Виходячи на світовий продовольчий ринок слід не забувати про мінливість його умов, так як одні й ті самі умови не змінюючи напряму і сили впливу можуть мати змінні в часі результати. Наприклад, сприятливі погодні умови (біокліматичних), що визначають врожайність і пропозиція продукції на ринку, мають позитивний вплив, відповідно збільшення обсягів виробництва, яке впливає на пропозицію і ціну продуктів на світовому продовольчому ринку, має негативний вплив.

До особливостей адаптації діяльності аграрних підприємств до умов світового продовольчого ринку варто віднести сезонність сільськогосподарського виробництва і отримання продукції. Більшість видів аграрної продукції збирають раз на рік і споживаються протягом року нерівномірно, що зумовлює коливання попиту і, відповідно, сезонне коливання цін. Це зумовлює специфіку маркетингового забезпечення вивчення світового продовольчого ринку збуту і просування продукції [10]

Відповідно до мети, з якою аграрне підприємство виходить на світовий продовольчий ринки, при цьому необхідно взяти до уваги існування безлічі обмежень і перешкод у міжнародній торгівлі – як у країні, на ринок якої воно збирається вийти, так і в своїй власній країні. До таких обмежень належать: митні тарифи (фіскальні і протекціоністські), валютний контроль із боку держави, ряд нетарифних бар'єрів [8, С. 38].

Подальша особливість адаптація діяльності аграрних підприємств до умов світового продовольчого ринку, а також підвищення ефективності розвитку аграрного сектору економіки задля забезпечення населення якісними, безпечними, доступними продовольчими продуктами, розширення експортного потенціалу країни полягає в реалізації завдань державної аграрної політики за наступними пріоритетними напрямками [11].

1. Стимулювання розвитку сільськогосподарського підприємництва, у т. ч. дрібнотоварного, з метою інтенсифікації виробництва сільськогосподарської продукції, а також акцентування заходів державної аграрної політики на підтримці малозабезпечених категорій населення в частині задоволення їхніх потреб у продуктах харчування:

- забезпечити збереження до 1.01.2018 р. чинної системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників. Розробити нову систему оподаткування в сільському господарстві, яка матиме стимулюючий ефект та передбачатиме звільнення фермерських господарств від сплати податків, у випадку, якщо їхній річний дохід не перевищує суму, еквівалентну 100 тис. євро, визначену за середньорічним курсом НБУ;
- забезпечити перехід від прямого державного регулювання цін на продовольчі товари до запровадження практики продовольчого субсидування населення з метою надання адресної підтримки малозабезпеченим категоріям населення;
- стимулювати розвиток дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва шляхом надання організаційно-економічної допомоги у створенні та функціонуванні фермерських господарств сімейного типу з

подальшим їх об'єднанням в сільськогосподарські кооперативи (за схемою «господарства населення → фермерські господарства сімейного типу → сільськогосподарські кооперативи»);

- запровадити механізм страхування сільгоспвиробників шляхом розробки і затвердження порядку та умов надання державної підтримки для здешевлення страхових платежів, затвердження переліку сільськогосподарської продукції, яка підлягає страхуванню, переліку сільськогосподарських страхових ризиків і об'єктів страхування, визначення частки страхових платежів, які повинні компенсуватися державою.

2. Розвиток інфраструктури аграрного ринку з метою зниження втрат сільськогосподарської продукції в процесі її зберігання і транспортування, поліпшення цілорічного задоволення потреб споживачів як внутрішніх, так і зовнішніх у якісних і доступних продуктах харчування за доступними цінами, для чого слід:

- забезпечити розвиток об'єктів інфраструктури зберігання і транспортування сільськогосподарської продукції завдяки запровадженню принципу «єдиного вікна» для пришвидшення проходження дозвільних процедур, насамперед, під час землевідведення й розроблення техніко-економічного обґрунтування проектів будівництва;
- інтенсифікувати розвиток місцевих сільськогосподарських ринків і ярмарків у спосіб забезпечення їх умовами для зберігання, оброблення та пакування сільськогосподарської продукції, а також перевірки й контролю її якості;
- стимулювати розвиток обслуговуючих (збутових) кооперативів із зберігання, транспортування та первинної обробки сільськогосподарської продукції шляхом популяризації та роз'яснення серед сільськогосподарських виробників переваг реалізації продукції на кооперативних принципах.

3. Підвищення міжнародної конкурентоспроможності української аграрної продукції та вітчизняних сільгоспвиробників, нарощування експорту і розширення географії поставок сільськогосподарської продукції та продуктів харчування:

- спростити процедури укладання експортних контрактів безпосередньо сільгоспвиробниками, у т.ч. шляхом створення ними експортних асоціацій;
- забезпечити укладання багатосторонніх міжурядових торговельних угод щодо експорту Україною сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, у т. ч. в межах участі у програмах міжнародної продовольчої допомоги;
- організувати моніторинг світового та вітчизняного аграрного ринку з метою визначення та прогнозування впливу тенденцій їх розвитку на процес реалізації продукції, а також своєчасного виявлення та попередження загроз продовольчій безпеці держави.

4. Удосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку аграрного сектору економіки шляхом розроблення та затвердження стратегічних програмних документів за пріоритетними напрямками розвитку, а також забезпечення їх виконання:

- Єдину комплексну стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр., спрямовану на підвищення конкурентоспроможності сільського господарства та сталий розвиток сільських

- територій відповідно до світових стандартів, яка має передбачати реальні коротко- і середньострокові результати, а також містити детальний план впровадження інституційних змін, спрямованих на створення організаційно-економічних умов для ефективного розвитку аграрного сектору на основі єдності економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства;
- Програму розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. на виконання Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р., яка визначатиме шляхи та способи виконання завдань відповідної Стратегії за кожним із пріоритетних напрямів, міститиме перелік завдань і заходів, передбачатиме обсяги і джерела фінансування, очікувані результати (індикатори), строки та відповідальних виконавців.

Отже, з урахуванням існуючих особливостей адаптації діяльності аграрних підприємств до умов світового продовольчого ринку видається доцільною реалізація заходів за такими основними напрямками, як: гармонізація вітчизняних стандартів на сільськогосподарську продукцію згідно стандартів ЄС, налагодження сучасної інфраструктури аграрного ринку, посилення кооперації аграрних підприємств різних форм власності, налагодження співпраці між виробниками сільськогосподарської продукції та досвідними установами тощо. Лише таким чином аграрні підприємства України зможуть зайняти конкурентоспроможне місце на світовому продовольчому ринку та міцно закріпити свої позиції.

Література

1. Абсава Л. О. Формування глобального продовольчого ринку / Л. О. Абсава // Економіка АПК, 2009, №5. — С. 122—127.
2. Березін О. В. Продовольчий ринок України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку : монографія / О. В. Березін. — К. : ЦУЛ, 2008. — 184 с.
3. Губський Б. В. Аграрний ринок / Б. В. Губський. — К. : Норма-прінт, 1998р. — 203 с.
4. Колесов О. С. Теоретичні аспекти формування та розвитку продовольчих ринків / О. С. Колесов, О. В. Дармограй // Збірник наукових праць ВНАУ: Серія : Економічні науки, 2011. — № 2 (53), том 3. — С. 138—146.
5. Логинов В. Тенденції розвитку мирових продовольствених ринків / В. Логинов // Економист. — 2002. — № 2. — С. 19—24.
6. Макконнелл К. Р. Экономика: принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю В 2 т. : Пер. с англ. 11-го изд. Т. I. — М. : Республика, 1992 г. — С. 399.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Капитал. Глава вторая, Процесс обмена. Соч., Т. 23. — М. : Государственное издательство политической литературы, 1960. — С. 94—103.
8. Мязіна Н. Б. Вплив глобалізації аграрного ринку на вітчизняний ринок / Н. Б. Мязіна // Агросвіт : науково-практичний журнал. — 2011. — № 7. — С. 36—40.
9. Нуралиев С. У. Продовольственный рынок: проблемы становления и перспективы развития монгр. / С. У. Нуралиев. — Волгоград : Издательство Волгоградского государственного университета, 2003 г. — С. 280.
10. Островський П. І. Аграрний маркетинг: навчальний посібник / П. І. Островський. — К. : Центр навчальної літератури, 2006. — 224 с.
11. Проблеми розвитку аграрного виробництва в Україні і перспективні напрями використання аграрного потенціалу держави для підвищення рівня продовольчої безпеки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/agrarne_vurobnustvo-07e8a.pdf.
12. Ревенко Л. С. Мировой рынок продовольствия в эпоху «генной» революции/ Л. С. Ревенко. — М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. — 302 с.
13. Стратегічні напрями розвитку сільськогосподарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка]. — К. : ННЦ ІАЕ, 2012. — 182 с.
14. Федуняк І. О. Кон'юнктура світового продовольчого ринку // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки» Випуск 5. Частина 1. 2014. — С. 108—110.

1.2 The aims policy of rural development in Ukraine

Спрямування політики розвитку сільських територій України

Безперечно, проблема формування регіональної соціально-економічної політики розвитку сільських територій є системною, такою, що синтезує і політичний, і економічний, і соціальний та інші виміри. Регіональна політика розвитку сільських територій – це сфера діяльності по управлінню економічним, соціальним і політичним розвитком територій в просторовому, регіональному аспекті, тобто пов'язана з взаєминами між державою і регіонами, а також регіонів між собою.

Регіональна політика розвитку сільських територій повинна бути складовою частиною національної стратегії соціально-економічного розвитку і охоплювати наступні основні напрями: визначення співвідношення рушійних сил територіального розвитку і забезпечення їх взаємодії; співвідношення загальнодержавного і регіонального аспектів розвитку, центрального і регіонального рівнів управління економікою сільських територій.

До напрямів регіональної політики розвитку сільських територій слід віднести також регіональні аспекти соціальної політики. Соціальна орієнтація, на жаль, сьогодні менше усього притаманна політиці територіального розвитку. Тим часом саме динаміка реального рівня споживання соціальних благ, тривалість життя, параметри фізичного і духовного здоров'я, освіченість і т.п. формує головні результуючі показники регіонального розвитку. Тому метою нової регіональної соціально-економічної політики розвитку сільських територій України має стати, передусім підвищення рівня і якості життя населення, адже ще в 1962 р. в знаменитій Конвенції 117 МОП було відмічено: «Будь-яка політика повинна передусім прямувати на досягнення добробуту і розвиток населення, а також на заохочення його прагнення до соціального прогресу. Політика загального призначення визначається з належним урахуванням її впливу на добробут населення» [1].

Наступним пріоритетом політики розвитку сільської території варто назвати пропорційність і збалансованість розвитку, що означає, що її параметри повинні бути ретельно вивірені, витримані і економічно обґрунтовані нові пропорції відтворувального потенціалу регіону, що формуються. Причому, соціальна складова повинна бути також збалансованою з природними, економічними і іншими ресурсами території, бо тимчасове благополуччя досягне і на основі, наприклад, тієї ж хижацької експлуатації території. А отже, важливим аспектом є – стабільність (стійкість) позитивної динаміки параметрів.

Таким чином, регіональний розвиток сільських територій – це розвиток, заснований на трьох взаємопов'язаних характеристиках і властивостях – соціальній спрямованості, збалансованості і стабільності, рис. 1.

Розглянемо деякі особливості і принципи проведення державної регіональної політики розвитку сільських територій. Такі принципи, або критеріальні умови дієвого державного регулювання, важливі з тієї точки зору, що тільки при їх дотриманні (причому системному дотриманні) система державного регулювання буде ефективною. До основних принципів, на наш погляд, можна віднести наступні: рис. 2.

Ключовою ланкою процесу розвитку повинні бути структурні перетворення господарства на основі інноваційно-технологічної моделі. Основними показниками

стануть якість життя, темпи соціально-економічного розвитку, забезпечення світових стандартів охорони довкілля, використання новітніх джерел енергії, рівноправність та взаємовигідне міжнародне співробітництво.

Підсумовуючи викладене та спираючись на провідний досвід країн Європи, слід виокремити ті принципи, які мають стати визначальними при формуванні та проведенні регіональної політики розвитку сільських територій в Україні.

Політика повинна мати надійну законодавчу основу. Оскільки неминучим є вибір району, для якого виділяються ресурси, дуже важливо, щоб такий вибір здійснювався відповідно до чинного законодавства, забезпечуючи в такий спосіб послідовність і прозорість проведеної політики.

Окрім цього, результати політики мають доводитися до відома широких кіл громадськості. Якщо не прийняти такий підхід, доцільність дій, що вживаються, майже неминуче буде ставитися під сумнів і навіть дискредитуватися, а сама політика втратить широку підтримку, яка є необхідною передумовою її успіху.

Проведення регіональної політики розвитку сільських територій повинно бути довгостроковим. Хоча політика часто розглядається як спосіб вирішення невідкладних проблем, основною її метою є вирішення довгострокових структурних завдань.

Природа регіональних проблем вимагає участі в їхньому вирішенні декількох національних міністерств і відомств, різних організацій регіонального рівня, а також приватного сектора економіки.

Стає все більш очевидним, що забезпечення економічного розвитку певної території вимагає, щоб в його фінансуванні, крім органів, що займаються регіональною політикою, брало участь широке коло осіб і організацій, зацікавлених у такому розвитку. Така вимога спільного фінансування тільки підсилює акцент на відносинах партнерства й на необхідності співробітництва для досягнення цілей стабільного та збалансованого територіального розвитку сучасної держави.

При вирішенні питання про альтернативний вибір цілей соціально-економічного розвитку сільських територій України слід визнати, що принаймні в найближче десятиліття перевагу будуть мати економічні цілі, які, однак, поширюватимуться й на соціальну сферу. Для цього повинна проводитися політика досягнення максимального ефекту від реалізації економічних цілей на мікро-, мезо- і

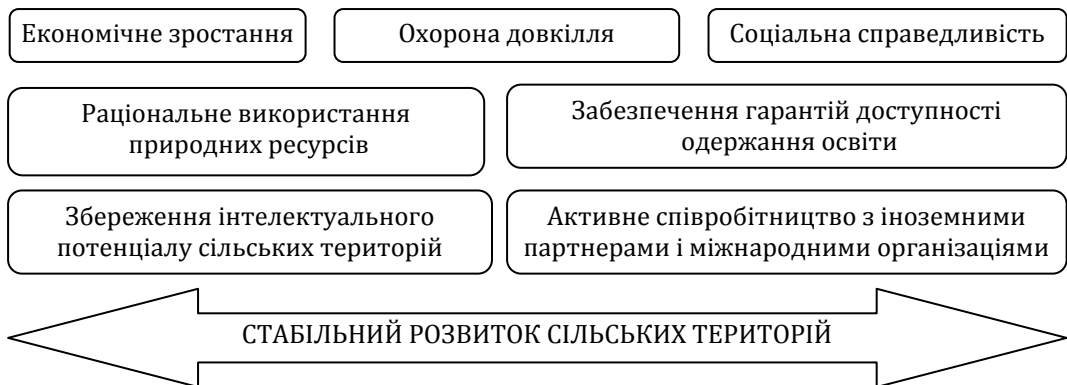

Рис. 1. Система цілей регіональної політики соціально-економічного розвитку сільських територій України

2. Територіального регулювання в системі державного управління

Методика оцінки рівня розвитку території повинна визначатися метою, яка переслідується оцінкою. У найбільш загальному вигляді оцінка розвитку території повинна спиратися на наступні вимоги до неї:

- оцінка повинна характеризувати сутність і найважливіші сторони власне територіального розвитку;
- оцінки сторін регіональних відносин повинні бути комплексними

4. Принцип лага. Пов'язаний з тим, що результати вирівнювання регіонального розвитку позначаються не відразу, а із запізненням, часто через багато років.

Така особливість вимагає особливо ретельно вивіреної політики розвитку сільських територій, оскільки неправильні заходи, навпаки, можуть надати не позитивний, а негативний вплив, наприклад, посилити регіональну диференціацію.

6. Принцип 2-х рівневості суб'єкта управління.

Регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій завжди повинне передбачати дії влади державного і регіонального рівнів, їх координацію.

1. Принцип невід'ємності функції

3. Принцип пріоритетності вирівнювання соціальних сторін. На наш погляд, до вирівнювання економічного розвитку потрібно вдаватися переважно з метою вирівнювання мінімального стандарту рівня і якості життя сільського населення.

Якщо вирівнювання економічного розвитку відбувається багато в чому завдяки ринковим законам і механізмам, то соціальний розвиток не може регулюватися такими законами.

5. Принцип мультипликативності державного регулювання.

Будь-які локальні (регіональні) регулятивні заходи неминуче впливають на сусідні регіони.

7. Принцип правового забезпечення означає, що державне регулювання розвитку сільських територій повинно мати чітке правове середовище.

Складність проблеми багато разів підвищується при відсутності чітких правових норм не тільки адміністративного і цивільного права, але і насамперед конституційного.

Рис. 2. Особливості і принципи проведення державної регіональної політики розвитку сільських територій

макрорівні, збалансована в певній пропорції з реалізацією соціальних цілей підвищення ефективності праці й соціального розвитку. Критерієм оптимального співвідношення економічних і соціальних цілей є максимальний ефект від їх спільної (системної) реалізації.

Загальною методологічною основою інтеграції економічних та соціальних цілей і оцінки ефективності зусиль для їх досягнення може бути концепція ефективізації праці, під якою розуміється процес пошуку найкращих рішень у тій чи іншій сфері трудової діяльності (включаючи економічну і соціальну сфери) з метою досягнення більш високих результатів при скороченні витрат на одиницю цих результатів. Ця стратегія ефективності передбачає визначення основних напрямів підвищення ефективності праці на підставі комплексного використання і розвитку всіх факторів та ресурсів для найшвидшого подолання кризових явищ економіки [2].

Вибір ефективізації як інструмента досягнення стратегічних цілей економічного зростання і соціального розвитку зумовлений двома обставинами: по-перше, об'єктивно найбільш загальною та суттєвою причиною довготривалої системної кризи є неефективність вирішення економічних і соціальних проблем на всіх рівнях господарювання, в результаті чого значна частина підприємств або стали бездіяльними, або збанкрутіли, а також досі не відновлений рівень реальної заробітної плати і реальних доходів сільського населення, існуючий на початку 90-х років; по-друге, об'єктивною необхідністю для пошуку оптимальних економічних і соціальних рішень є визначення шляхів підвищення їх ефективності за кількісними та якісними критеріями результативності, економічності витрат і стабільності забезпечення життєво важливих умов безпеки, добробуту і справедливості.

Збалансоване вирішення проблем соціально-економічного розвитку, збереження сприятливого навколишнього середовища і природно-ресурсного потенціалу, задоволення потреб теперішнього та майбутнього поколінь людей може забезпечити перехід до моделі сталого розвитку, який потребує скоординованих дій у всіх сферах життя суспільства, адекватної переорієнтації соціальних і економічних державних інститутів, регулююча роль яких у таких перетвореннях є головною.

У цьому сенсі невід'ємною частиною реалізації концепції сталого розвитку сільських територій є система індикаторів. На відміну від усіх попередніх переліків індикаторів, які не орієнтувалися на оцінку стратегічної ефективності соціально-економічної політики, індикатори сталого розвитку були першими з позиції характеристики як об'єкта діяльності, так і можливого впливу на цю діяльність, тобто відповідного реагування.

Індикатори сталого розвитку розподіляються на індикатори факторів, характеристики стану та реагування, тобто зворотної реакції відповідної структури. Індикатори першої групи визначають людську діяльність, процеси і моделі, що впливають на сталий розвиток. Індикатори стану вказують на «стан» стаправо вибору політики та іншу реакцію для зміни стану сталого розвитку.

Індикатори призначені для прийняття відповідних управлінських рішень, і в цьому полягає їх цінність з погляду ефективності. Тобто території мають можливість обирати для використання ті індикатори, які відповідають їх пріоритетам, цілям і завданням.

Індикатори можуть бути основою формування сценарних умов для прогнозування розвитку соціальної економіки. Сценарні умови - це сукупність індикаторів, які характеризують по кожній задачі або функції як об'єкта прогнозування фактори, що впливають на розвиток об'єктів; оцінку стану об'єктів; оцінку заходів реагування на зміну стану об'єктів.

Таблиця 2

Соціально-економічні індикатори сталого розвитку

Цільові задачі	Індикатори	Індикатори стану	Індикатори реагування
1. Соціальні індикатори			
Боротьба з бідністю	рівень безробіття	– індекс бідності (за кількістю осіб – індекс рівня бідності; – індекс Джині (нерівності в доходах); – співвідношення зарплати жінок і чоловіків	
Сталість	– % зростання населення; – коефіцієнт народжуваності	щільність населення	
Підтримка освіти та навчання	– % населення у шкільному віці; – зарахування в початкову школу (всього і сальдо); – зарахування в середню школу (всього і сальдо); – % грамотних дорослих	– % дітей, які відмінно закінчили початкову школу; – очікуваний результат шкільного життя; – співвідношення зарахованих у школу дівчаток та хлопчиків; – кількість жінок на 100 чоловіків у робочій силі	питома вага витрат на освіту у ВВП
Захист і підтримка здоров'я людини		– базова санітарія: % населення, яке має адекватні санітарні (очисні) зручності; – доступ до безпечної питної води; – очікувана тривалість життя при народженні; – адекватна вага при народженні; – рівень дитячої смертності; – рівень материнської смертності; – статус дитячого харчування	– імунізація проти інфекційних дитячих хвороб; – розповсюдження контрацепції; – питома вага потенційно ризикових хімічних елементів у їжі; – витрати на охорону здоров'я, що виділяються з державного бюджету; – доля витрат на охорону здоров'я у ВВП
Підтримка сталого розвитку місцевостей	– темп зростання міського населення; – витрати автомобільного пального на одну особу; – людські та економічні втрати з причини природних катастроф	– % міського населення; – % населення у неформальних міських поселеннях; – житлова площа на одну особу; – вартість житла у % до доходів	– витрати на інфраструктуру на одну особу

2. Економічні індикатори			
Міжнародне співробітництво для прискорення сталого розвитку в країнах і відповідна внутрішня політика	– ВВП на одну особу; – % чистих інвестицій у ВВП; – сума експорту та імпорту у % до ВВП	– чистий внутрішній продукт; – питома вага вироблених товарів в загальному обсязі експорту	
Зміни моделей споживання	– річне споживання енергії; – питома вага добувної промисловості у виробництві готової продукції	– розвідані мінеральні ресурси; – розвідані топливно-енергетичні ресурси; – термін використання розвіданих ресурсів; – інтенсивність використання матеріалів; – питома вага додаткового продукту у ВВП; – питома вага відновлювальних енергетичних ресурсів	
Фінансові ресурси і механізми	– доля трансфертів чистих ресурсів у ВВП; – загальне перевищення кредитів (виданих або отриманих) у % до ВВП	– борг у % до ВВП; – обслуговування боргу/експорт	– витрати на захист навколишнього середовища у % до ВВП; – обсяг нових або додаткових фондів на сталий розвиток
Передача екологічно чистої технології, співробітництво та забезпечення продуктивності	– імпорт технологічних товарів; – прямі іноземні інвестиції	– питома вага імпорту екологічно чистих технологічних товарів	– міжнародна технічна допомога

Відповідно до прийнятої ООН Концепції сталого розвитку, наведемо фрагмент (усіх індикаторів 130) соціально-економічних індикаторів [3].

Наукові дослідження сприяють розробці показників, які збільшують можливості соціальних характеристик: тривалість життя, забруднення навколишнього середовища, безпека праці, доступ до товарів загального використання тощо для того, щоб порівняти їх з основними напрямками соціального розвитку територій. У міжнародному контексті складність із такими розширеними переліками показників полягає в тому, що немає підстави сподіватися на можливість легкого досягнення рівноваги за допомогою додаткових важелів, які спричиняються різними факторами.

Суспільство, що приділяє велике значення соціальній підтримці, може краще її здійснити, якщо підкреслить ці фактори, у той час як ВВП на душу населення є дуже важливим показником, але не вважається необхідним навіть для країн, які ставлять матеріальний добробут на перше місце у своїх підходах до цього питання.

Література

1. Слезингер Г. З. Социальная экономика / Г. З. Слезингер : Учеб. — М. : Дело и Сервис, 2001. — 368 с.
2. Садова У. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку / У. Садова. — Львів, 2005. — 408 с.

3. Храпунов В. В. Региональные аспекты экономической реформы в Казахстане / В. В. Храпунов. — Алматы : Білім, 2000. — 272 с. ; с. 65.
4. Сучасна стратегія та головні проблеми становлення України як правової, соціальної держави в контексті європейських демократичних цінностей : науково-методична розробка / Розроб. В. О. Храмов. — К. : ІПК ДСЗУ, 2007.
5. Соціогуманітарний аспект інноваційно-технологічного розвитку економіки України / за ред. д-ра екон. наук Л. І. Федулової. — К. : Ін-т екон. Та прогнозів, 2007. — 472 с.

1.3 The directions of maritime economic complex development in Ukraine

Transport complex is important part of economic system of any maritime country, including Ukraine, in spite of the fact that Ukraine has been losing ground for the recent decades. Significant reduction of the competitive fleet and high expenses in ship repair and shipbuilding industries highlighted the priority of merchant seaports in the maritime economic complex of Ukraine.

Ukrainian legislation of seaports is based on Constitution of Ukraine and consists of the Law of Ukraine «On Sea Ports of Ukraine», The Merchant Shipping Code of Ukraine, The Civil Code of Ukraine, The Economic Code of Ukraine, The Budget Code of Ukraine, The Tax Code of Ukraine, The Land Code of Ukraine, The Water Code of Ukraine, the Laws of Ukraine «On Transport», «On Natural Monopolies» and others legal acts. According to The Law of Ukraine «On Seaports of Ukraine» 2012, its main goal is to form the basis for regulating the activities in seaports via public administration, and to set the order of construction, opening, expansion and closure of seaports in Ukraine and the order of economic activity in the seaports territory, including service delivery. This Law also defines legal regime of port infrastructure objects (Law of Ukraine «On Seaports of Ukraine» 2012, s 2).

The «SeaPorts Development Strategy until 2038» was adopted according to the Law of Ukraine «On Sea Ports of Ukraine». The basic principles of public policy in transport system were taken into account in this Strategy. It defines forecasts of freight traffic, objectives and directions of seaports and port industry development (Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of SeaPorts Development Strategy until 2038» 2013).

Strategy for development of seaport capacities in Ukraine influences significantly not only on sea transport system, but also affects processes of cargo delivery by railway and automobile transport, as well as volume of GDP of Ukraine and the development of country's industry and agriculture.

Problems of seaports functioning are multifactorial and debatable, so, they demand special approach because of ensuring Ukrainian national interests, factor of public ownership of seaports and interests of strategic investors. At the same time, the approval of the Transport Strategy of Ukraine until 2020 became the important element of sea transport development in Ukraine.

The main goal of Strategy is the development of conceptual framework for elaborating and implementing of public policy in ensuring of sustained and effective transport industry functioning, creation of proper conditions for socio-economic development, increasing the competitiveness of the national economy and the standard of living (Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Transport Strategy of Ukraine until 2020» 2010).

Table 1

General volumes of cargo turnover by stevedoring companies in seaports
January-September 2017 in comparison with the similar period of 2016
(Ministry of Infrastructure of Ukraine, 2015)

Index	2016	2017	2017 to 2016, %
TOTAL CARGO	96 709,20	97 629,07	101,0
LIQUID BULK	7 930,61	8 236,74	103,9
Oil	339,85	754,05	221,9
Oil products	1 683,74	1 315,59	78,1
Sunflower Oil	3 212,59	4 242,44	132,1
Chemical	2 645,12	1 876,87	71,0
Others	49,31	47,79	96,9
DRY BULK	67 659,01	70 952,13	104,9
Coal	4 327,91	7 254,84	167,6
Coke (fuel)	278,73	289,77	104,0
Ore	26 046,47	21 188,69	81,4
Construction	2 934,00	4 173,85	142,3
Chemical and mineral fertilizers	1 639,45	768,94	46,9
Sugar	25,00	16,23	64,9
Cereals total	27 405,13	30 668,58	111,9
Including grain	26 794,04	29 612,98	110,5
Others	5 002,32	6 591,23	131,8
CONTAINERIZED CARGO	21 119,58	18 440,20	87,3
Auto equipment and agricultural machinery	25,85	40,55	156,9
Timber	496,83	325,55	65,5
Ferrous metal total	12 915,77	10 533,31	81,6
Including cast iron	2 029,93	1 580,18	77,8
– rolled metal products	8 964,05	7 118,74	79,4
– scrap-metal	167,47	68,83	41,1
– other ferrous metal cargoes	1 754,32	1 765,56	100,6
Chemical and mineral fertilizers	30,32	104,93	346,1
Cement	1,10	1,40	127,3
Industrial goods	2,80	4,34	155,0
Foodstuffs total	79,63	197,40	247,9
Including perishable goods	38,97	38,55	98,9
Containers (tonn)	6 028,55	5 621,06	93,2
Containers (pcs)	297 406	279 979	94,1
Containers (reu)	443 400,00	420 603,00	94,9
Heavy load vehicles (tonn)	840,60	849,80	101,1
Heavy load vehicles (pcs)	24 562	25 903	105,5
Others	698,13	761,86	109,1

Ukraine has the most powerful port capacities among all Black Sea countries. 13 continental merchant seaports (there were 18 seaports before annexation of Crimea) and 12 port stations are situated on the Black Sea coast. Their capacities is circa 262 million tons per year. Nearly 600 of portal cranes, thousands of loaders and other equipment facilities as well as 25 thousand of employees serve the berths and port territories. Ukrainian seaports have more than 330 thousand square meters of covered warehouses and more than 2,5 million square meters of open storage facilities.

The most significant merchant seaports in Ukraine such as Odessa, Chornomorsk and Yuzhny are situated nearby. They accomplish more than 60% of total cargo turnover in Ukraine. These seaports have the the most equipped berths and are able to receive ships with draft up to 19 meters.

Analysis of cargo nomenclature dynamics discovers that comparing with 2016 TOP-5 cargoes in 2017 have changed in such directions as transshipment of chemical and mineral fertilizers (+246,1%), foodstuffs (147,9%), oil (+121,9%), coal (+67,6%), auto equipment and agricultural machinery (56,9%) (Table 1).

Thus, the main share in the structure of cargo turnover in 2017 is Dry Bulk – 72,7% (Figure 1).

Cargo turnover of dry bulk has raised by 2,7% for the last 2 years, predominantly due to coal cargo turnover (+67,7%) and other varieties of dry bulk. Cargo turnover of containerized cargo decreased by 2,9% for the similar period.

For the period of January-April 2017 seaports cargo turnover grew by 1% in comparison with the similar period of 2016. For instance, export cargo grew by 1,9%, import cargo – by 16,0%, transit cargo – by 4,7%. However, cabotage cargo decreased by 69,4% (Table 2).

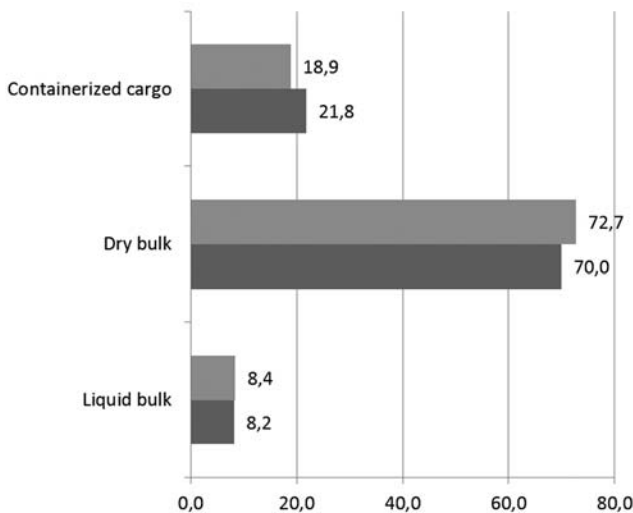

Fig. 1. The Structure of cargo turnover by stevedoring companies in seaports for the periods of January-September 2016/January-September 2017 (developed by authors):

■ – 2017; ■ – 2016

Competitiveness of national transport complex in the global market depends on effectiveness of seaports functioning, the level of their technological and technical facilities, conformity of managerial system and infrastructure development to modern international standards.

Ukrainian merchant seaports are Rennie, Izmail, Kiliya, Vylkove, Ust-Dunai, Buhaz, Belgorod-Dniester, Chornomorsk, Odessa, Yuzhny, Ochakiv, Mykolaiv, Olvia, Dnipro-Buh, Kherson, Skadovsk, Donuzlav, Yevpatoria, Sevastopol, Yalta, Massandra, Feodosiia, Armintsevo, Kerch, Henichesk, Berdiansk, Mariupol, Azovstal. The largest Ukrainian seaports are Odessa, Chornomorsk, Yuzhny, Rennie, Izmail, Mariupol, Mykolaiv and Kherson seaports.

Table 2

**Cargo turnover dynamics by stevedoring
companies in Ukrainian seaports
(Ministry of Infrastructure of Ukraine, 2015)**

Index	2016	2017	2017 to 2016, %
Export, thousand tons	72 688,19	74 070,48	101,9
Import, thousand tons	11 871,31	13 764,53	116,0
Transit, thousand tons	8 198,52	8 586,65	104,7
Cabotage, thousand tons	3 951,18	1 207,41	30,6

Odessa Seaport was founded in 1791. It has 37 berths 6815 meters long, 65000 square meters of covered warehouses and more than 139,4 thousand square meters of open storage facilities. Seaport is able to receive ships with draft up to 12,5 meters

and ship length up to 250 meters, dealing with any kind of cargo. Its general capacities are 20 million tons per year. Transit cargo turnover is 74% turnover, export and import – 26%. Value of fixed assets is 5 billion UAH.

Chornomorsk (Ilyichevsk) Seaport was founded in 1957. Its length of berths is 5,2 kilometers. Port is able to receive ships with deadweight tonnage up to 80 thousand tons and draft up to 13,5 meters. It has 70,6 thousand square meters of covered warehouses and 752,3 thousand square meters of open storage facilities. Its general capacities are 11,3 million tons per year. Share of export-import cargo turnover is 97%. Value of fixed assets is 5193,14 million UAH.

Yuzhny Seaport was founded in 1978. It has 8 berths 2433 meters long, 13,9 thousand square meters of covered warehouses and 94,7 thousand square meters of open storage facilities. Port depth is 12-14 meters, so, it can receive ships with deadweight up to 50 thousand tons. Its general capacities are 12 million tons per year. 77% of its cargo turnover is export and transit of chemical and mineral cargo, 10% is export of metal, 3% is coal turnover. Share of export is 67%, transit is 30% and cabotage is 3%. Value of fixed assets is 5,916 billion UAH.

Rennie Seaport has 29 berths 3495 meters long. It is able to receive ships with deadweight up to 10 thousand tons. Seaport has 25,2 thousand square meters of covered warehouses and 190 thousand square meters of open storage facilities. Its general capacities are 10 million tons per year. Share of transit cargo turnover is circa 80%. Value of fixed assets is 4,5 billion UAH.

Izmail Seaport has 22 berths 2411 meters long, 25,6 thousand square meters of covered warehouses and 154,1 thousand square meters of open storage facilities. Its general capacities are 10 million tons per year. Share of export-import cargo turnover is 80%, transit is 16%. Value of fixed assets is 1,8 billion UAH.

Mariupol Seaport has 16 berths 3200 meters long, 11,5 thousand square meters of covered warehouses and 196,7 thousand square meters of open storage facilities. There are functioning 4 universal transshipment complex and specialized complex to transship coal and ore cargo. Seaport general capacities are 7,8 million tons per year. Value of fixed assets is 2922 million UAH.

Mykolaiv Seaport was founded in 1798. It has 8 berths, 22,9 thousand square meters of covered warehouses and 197,3 thousand square meters of open storage facilities. Port contains of 3 industrial transshipment complexes (2 in Mykolaiv and 1 connects Orzhansk and Ochakiv, the port stations). Its general capacities are 9,7 million tons per year. Share of export-import cargo turnover is 54% whereas transit cargo is 29%. Value of fixed assets is 1,7 billion UAH.

Kherson Seaport has 9 berths 1500 meters long, 15 thousand square meters of covered warehouses and 42 thousand square meters of open storage facilities. Its general capacities are 4,1 million tons per year. Value of fixed assets is 1,8 billion UAH.

Nowadays seaports economic activity is in nearly critical condition: active part of its fixed assets (first of all, crane systems) has already finished all their operating periods, depth and length of the berths are insufficient, 30 % of berths demand overhaul or prophylaxis, nearly 5 kilometers of breakwaters, jetties and groins are in emergency condition etc. General average level of physical deterioration of port infrastructure is more than 90%. Although Ukrainian seaports are profitable enterprises, the industry requires investments of more than 3 billion USD.

With the intention of successful Ukrainian seaports' integration in global transport network it is necessary to pay special attention to their reconstruction and development according to world market needs. In order to implement this, it is necessary to create favorable conditions for investment process and clearly develop regulatory framework for successful and mutually beneficial cooperation with private capital. Attraction of private capital is inherent condition of seaports development.

The problem of ensuring of functional and economic sustainability of Ukrainian seaports was caused by management complexity of investment programs as well as insufficient development of the technical seaports' facilities in comparison with merchant navy, that serves national and transit cargo turnover.

There are the main problems of seaports infrastructure functioning and development:

- decrease in profitability of seaports due to significant depreciation of fixed assets;
- slow renewal of fixed assets of seaports;
- reduction of transit cargo turnover due to insufficiently developed seaports' infrastructure;
- obscurity of customs and border crossing legislation;
- decrease in transshipment volumes of seaports because of the reduction of transit cargo turnover;
- reduction of export cargo turnover in seaports because of transportations by other types of transport (automobile, railway);
- undeveloped infrastructure in the seaports and driveways etc.

However, there are some achievements in modernization of seaports in 2016, including the improvement of managerial activities and Ukrainian marine transport infrastructure. In order to simplify trading procedures and to improve information ensuring of international trade, "Single Window", the project, is implementing in seaports of Odesa region, in particular, by creating of Information Port Community Systems (IPCS).

IPCS creation will allow all subjects of foreign economic activity (participants of transport process) to provide information simultaneously to only one agency or organization and in the standard form. In order to improve the logistics of container cargo transportations via seaports, customs inspection and other controlling activities on «Single Window» system is implementing in Odessa, Yuznny and Chornomorsk seaports (Ministry of Infrastructure of Ukraine, 2015).

The development of seaports infrastructure to serve export will allow to increase the competitiveness of Ukrainian ports and their capacities and to enlarge cargo turn-

over. That means construction of new berths and terminals to transshipment general, dry and liquid bulk as well as development of multimodal terminals. Dredging on approach channels and harbor areas and creating of modern transport and logistics centers in the main marine transport node (for instance, in Odesa region where capacities of Odessa, Chornomorsk and Yuzhny seaports are used together) require attraction of significant public and private investments, including foreign ones. This process should be based on public-private partnership.

It is impossible to solve problems of port and crane infrastructure, construction of modern terminals, dredging for receiving large ships by gross tonnage only by state and seaports, without attraction of private capital. Reforming of seaports industry will contribute to attraction of private investments, that will allow to restore old infrastructure and to enlarge seaports capacities, to attract additional cargo turnovers in seaports and to increase their competitiveness in the international transport market.

Reference

1. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of SeaPorts Development Strategy until 2038» 2013 [Розпорядження КМУ «Про затвердження Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року» від 11.07.2013 № 548-р]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-p>.
2. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Transport Strategy of Ukraine until 2020» 2010 [Розпорядження КМУ «Про схвалення Транспортної стратегії України на період до 2020 року» від 20.10.2010 №2174-р]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2174-2010-%D1%80>.
3. Law of Ukraine «On Seaports of Ukraine» 2012 [Закон України «Про морські порти України» від 17.05.2012 № 4709-VI]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4709-17>.
4. Ministry of Infrastructure of Ukraine. (2015). Information about implementation of the Transport Strategy of Ukraine during 2014 [Міністерство інфраструктури України. (2015). Інформація щодо реалізації протягом 2014 року Транспортної стратегії України на період до 2020 року]. Available at: <http://mtu.gov.ua/news/86.html>.

1.4 Marketing communications are a factor of efficiency of management of enterprise sale activity

Маркетингові комунікації – чинник ефективного управління збутовою діяльністю підприємства

На сучасному етапі маркетингові комунікації розглядаються вченими як складова маркетингових стратегій стимулювання збутової діяльності на зовнішній ринок, однак у більшості випадків на практиці вони не використовуються у збутовій діяльності підприємства [1]. Такий підхід до маркетингових комунікацій не дає можливості в повній мірі використати можливості маркетингу на підприємстві. Іншими словами, одним із шляхів вдосконалення управління збутовою діяльністю є інтеграція маркетингових комунікацій в дистрибуційні системи підприємства.

Загалом, у збутових цілях підприємства можна використовувати різні маркетингові комунікації, які, зокрема, сприятимуть досягненню запрограмованих цілей при управлінні реалізацією продукції підприємства. Реклама, спонсорство, паблік рилейшнз, брендинг тощо створюють можливості для нарощування обсягів збуту, усувають вузькі місця при формуванні каналів розподілу.

На нашу думку для покращення збутової діяльності підприємства необхідним є застосування основних інструментів маркетингових комунікацій, таких як:

- 1) реклама – будь-яка платна неперсоніфікована форма інформаційного впливу на споживача з метою формування мотивів купівлі товарів;
- 2) персональний продаж – будь-яка платна форма усного представлення товару в процесі бесіди з одним або кількома потенційними покупцями під час його продажу з метою формування мотивів купівлі певного товару та партнерами з метою можливого укладання угод про подальше співробітництво;
- 3) стимулювання збуту – короткочасні платні примусові заходи заохочення цільової аудиторії до купівлі товару та плідного співробітництва;
- 4) пропаганда – будь-яка безкоштовна, добровільна особиста форма інформаційного впливу на громадськість з метою її інформування про фірму, її діяльність та товари, що вона випускає;
- 5) паблік рилейшнз – будь-яка платна форма особистого чи неособистого інформаційного впливу на громадськість з метою формування позитивного її ставлення до фірми, її діяльності та товарів, що вона випускає, з допомогою засобів масової інформації;
- 6) директ-маркетинг – будь-яка платна форма особистого інформаційного впливу на споживача та партнерів через адресні звернення з метою формування мотивів купівлі певних товарів, довгострокових взаємовигідних партнерських стосунків та залучення їх до діалогового режиму [2].

Кожна зі складових системи маркетингових комунікацій має свої особливості, але усі вони доповнюють одна одну, створюючи єдиний комплекс. Характеристика інструментів маркетингових комунікацій наведено в таблиці 1.

Після спрямування своїх комунікаційних зусиль на адресатів, підприємство зможе отримати зворотну реакцію, а саме: від споживачів – купівлі товару фірми; від постачальників і маркетингових посередників – співробітництва на взаємовигідних умовах; від контактної аудиторії – якщо не підтримки, то відсутності протидії; від органів державного управління – формування режиму найбільшого сприяння.

Для більшого ефекту груп засобів впливу пропонуємо ввести специфічні прийоми комунікації: виставки, ярмарки, демонстрації товару, експозиції в місцях продажу. Водночас необхідними комунікаційними зусиллями вважаються також оформлення товару, упаковка, посмішка продавця, його подяка за покупку.

При впровадженні наведених маркетингових комунікацій будуть стимулюватися такі їх функції:

- інформативна: інформування цільової аудиторії про товар, його переваги стосовно конкурентних товарів, властивості та якості; про діяльність підприємства та її політику; отримання зворотної інформації про стан зовнішнього ринку, ситуації, які виникають на підприємстві, у партнерів тощо.
- нагадувальна: нагадування цільовій аудиторії про певні принципи та заходи компанії, торгової марку, переваги товару.
- переконуюча: переконання цільової аудиторії в її рішеннях на користь позитивного ставлення до товару;
- формування позитивного іміджу підприємства та його товарів на зовнішньому ринку; виховання відданості компанії серед її працівників [3].

Формуючи систему маркетингової комунікації підприємства, крім характеристик її складових необхідним є врахування певних чинників, що визначають її ефективність, таких як:

- тип товару або ринку. Ефективність способів руху товарів на споживчих ринках і ринках товарів промислового призначення різна. Виробники товарів широкого вжитку більше коштів витрачають на рекламу, виробники інноваційних товарів – на організацію персонального продажу, особливо на ринках з незначною кількістю потужних споживачів. Для підприємств, на нашу думку, доцільним є створення окремої рекламної компанії для дрібного споживача та організація персонального продажу для постійних оптових замовників.
- етапи життєвого циклу товару. На етапі розроблення товарів комунікаційні зусилля спрямовані здебільшого на те, щоб ознайомити потенційних споживачів з корисними властивостями майбутнього товару.

На етапі виведення товару на нові зовнішні ринки комунікаційні зусилля підприємства мають бути максимальними. Обізнаності з товаром і фірмою сприяють реклама і паблік рилейшнз. Методи стимулювання збуту спонукають споживачів

Таблиця 1

Основні характеристики маркетингових комунікацій

<p style="text-align: center;">Реклама</p> <ul style="list-style-type: none"> – експресивний характер, можливість ефективно подати товар, саму фірму; – масове охоплення аудиторії; – можливість багаторазового використання, спроможність умовити і переконати; – суспільний характер; – спроможність спілкуватися з аудиторією у формі монологу; – потреба великих асигнувань 	<p style="text-align: center;">Персональний продаж</p> <ul style="list-style-type: none"> – особистий характер; – безпосереднє, живе спілкування з аудиторією у формі діалогу; – примус до зворотного реагування; – найбільша вартість серед усіх засобів маркетингових комунікацій в розрахунку на один контакт
<p style="text-align: center;">Пропаганда</p> <ul style="list-style-type: none"> – інтенсивний характер; – одиничне, немасове охоплення аудиторії, можливість разового застосування; – найбільша ефективність спонукання до купівлі; – наявність добровільних пропагандистів із числа споживачів продукції або працівників фірми; – висока ступінь довіри до запропонованої інформації 	<p style="text-align: center;">Директ-маркетинг</p> <ul style="list-style-type: none"> – особистий характер; – безпосереднє спілкування з аудиторією у формі корисних звернень як у прямому, так і у зворотному порядку; – висока достовірність інформації, довіра до неї аудиторії; – імпульсивний характер; – тривалий ефект, спрямований на формування стійкої відданості споживачів одній торговій марці
<p style="text-align: center;">Паблік рилейшнз</p> <ul style="list-style-type: none"> – висока достовірність інформації, довіра до неї споживачів, оскільки її подають у вигляді новин, а не оголошень; – тривале широке охоплення аудиторії; – ефект; – неможливість фірми контролювати зміст інформації; – часто доповнює рекламу, зрідка існує самостійно 	<p style="text-align: center;">Стимулювання збуту</p> <ul style="list-style-type: none"> – привабливість заходів стимулювання збуту у споживачів; – спонукання споживачів до купівлі; – імпульсивний характер; – короткодійчий ефект, неприйнятний для формування стійкої відданості одній марці товару; – підвищення ефективності заходів стимулювання за одночасного їх застосування з рекламою

до апробації товару, а персональний продаж можна використати для спонукання роздрібних торговців до продажу товару.

На етапі зростання товару інтенсивним буде застосувати рекламу, публік рилейшнз і пропаганду, але стимулювання збуту можна обмежити.

На етапі зрілості товару рекламну кампанію пропонуємо здійснювати менш інтенсивно, оскільки споживачі вже ознайом із відповідними торговими марками, проте саме в цей час слід активізувати методи стимулювання збуту, пропаганду, адже професійний керівник має усвідомлювати, що за тимчасовою рівновагою завжди настає спад. Аби виграти час, на нашу думку, необхідно максимально продовжити цей період.

На етапі спаду товару необхідним є різко активізують заходи стимулювання збуту [3].

Нами розроблено проект програми маркетингової комунікації для підприємства, яка складатиметься з певних етапів:

- цільова контактна аудиторія – комплекс комунікацій повинен спрямовуватися на потенційного покупця (споживача) та на осіб які приймають рішення що до закупівлі продукції в торгових мережах (магазинах, супермаркетах);
- аналіз аудиторії – фірмі необхідно більше інформувати свого споживача та створити власний імідж;
- мета комунікації. Основні цілі комунікативної політики підприємства наведені на рисунку 1.

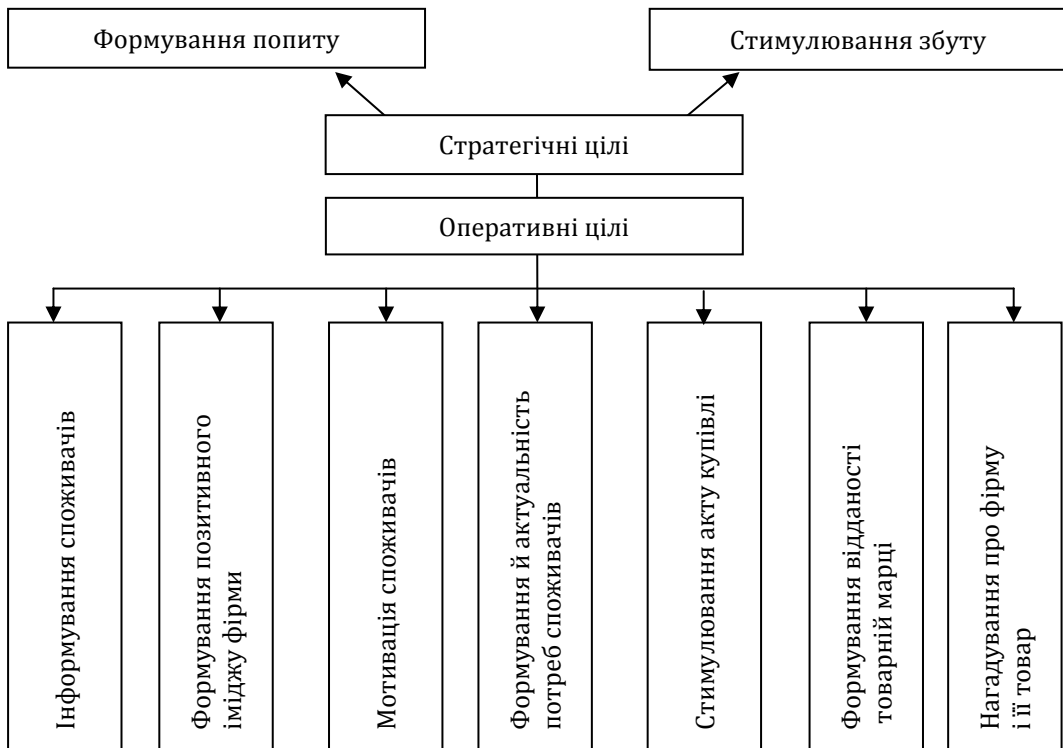

Рис. 1. Цілі маркетингових комунікацій [3]

Реалізація маркетингових комунікацій передбачає визначення ефекту від їх здійснення. При управлінні збутовою діяльністю основними показниками ефективності маркетингових комунікацій повинні стати позитивні зрушення в обсягах продаж, а також якісні зміни в каналах розподілу.

Особливо важливими є показники зростання обсягу збуту, оскільки існує необхідність порівнювати їх із тими, які необхідні для здійснення маркетингових комунікацій.

Отримані додаткові грошові надходження від зростання продажу повинні перевищувати затрати на маркетингові комунікації і витрати на виробництво додаткового обсягу продукції [4].

На нашу думку є необхідне застосування інтегрованих маркетингових комунікацій – комплексу різних видів комунікацій в межах однієї кампанії. Це дасть можливість отримання синергетичного ефекту для підприємств.

На ефективність функціонування системи маркетингових комунікацій впливають різноманітні чинники, загальними принципами її підвищення є:

- чим більша монополія джерела комунікації, тим вища можливість позитивного відгуку одержувача звернення;
- комунікації ефективніші тоді, коли звернення відповідають думкам, переконанням і уподобанням одержувача звернення;
- впливати на споживача легше, якщо він захоплений темою або цікавиться нею;
- комунікація буде успішнішою, якщо її джерело спеціалізоване, має високий статус, відомі його цілі або орієнтація, особливо якщо воно впливове і легко ідентифікується;
- якою б не була комунікація, необхідно враховувати соціальний контекст, який завжди впливає на сприйняття [5].

Загалом, здійснення маркетингових комунікацій повинно ретельно плануватися. До цього процесу мають бути залучені підрозділи маркетингу, реклами, збуту. Лише за таких умов підприємство може отримати бажаний ефект та поліпшити процес управління збутовою діяльністю.

Література

1. Травин В. В. Менеджмент персонала підприємства : учеб.-практ. пособие / В. В. Травин, В. А. Дятлов. — М. : Дело, 2000. — 272 с.
2. Мороз Л. А. Маркетинг відносин: проблеми понятійного апарату / Л. А. Мороз, Ю. М. Князик // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка» «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». 2007. — № 605. — С. 96—103.
3. Пашук О. В. Маркетинг послуг: стратегічний підхід: навч. посіб. / О. В. Пашук. — К. : ВД «Професіонал», 2005. — 560 с.
4. Плис Р. Лояльність, в основі которой неценовые факторы – наивысшая ценность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.publicity.kiev.ua>.
5. Войчак А. В. Сучасні тенденції розвитку каналів розподілу / А. В. Войчак // Маркетинг в Україні. — 2010. — № 2. — С. 42—43.
6. Матвійчук-Сосніна Н. Розвиток маркетингових комунікацій в Інтернет-просторі України // Маркетинг в Україні. — 2011. — № 6. — С. 14—16.

1.5 Strategies of effective development of agrarian enterprise terms of integration processes of Ukraine

Стратегії ефективного розвитку аграрного підприємництва в умовах інтеграційних процесів України

Євроінтеграційні умови сьогодення, укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, взаємне відкриття ринків, імплементація технічних аспектів забезпечення якості товарів і послуг, потребує модернізації філософії ведення підприємницької діяльності, підвищення якості підготовки підприємців, забезпечення рівності доступу до інформаційних ресурсів, захисту інтересів підприємництва на міжнародних, у тому числі європейських, ринках на основі нових пріоритетів і методів розвитку управління підприємництвом.

Підприємництво є одним з найбільш ефективних форм економічної діяльності. В Законі України «Про підприємництво» наголошується, що підприємництво - це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності в порядку, встановленому законодавством.

Слід зазначити, аграрна галузь української економіки, демонструючи стабільний динамічний розвиток, є надійним фундаментом забезпечення продовольчої безпеки держави, базисом розширення її експортного потенціалу, джерелом задоволення внутрішнього попиту на сільськогосподарську продукцію та продукти харчування. Так, обсяг виробництва валової продукції сільського господарства у 2016р становив 631,1 млрд грн (у постійних цінах 2010 р.), що на 86,9 млрд грн. або 15,9% більше порівняно з 2015 р. Рівень рентабельності виробництва підприємствами продукції сільського господарства у 2016р у цілому склав 37,3%, у тому числі виробництва продукції рослинництва - 44,3%, продукції тваринництва - 7,7%.

Міжнародні дослідження показують, що Україна має великі об'єми виробництва сільськогосподарської продукції у світі. Так, по пшениці на початок 2016 році Україна займає 9 місце у світі з виробництвом у 24 млн тон, що становить 3,3%. По фуражним зерновим культурам Україна займає 6 місце, при цьому виробництво складає 34,9 млн тон і 2,7%. Для прикладу, це більше, ніж в таких розвинутих сільськогосподарських країнах, як Канада, Мексика та Туреччина [10].

Україна посилює позиції на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства: за 2015/16 маркетинговий рік за обсягами експорту соняшникової олії Україна посіла перше місце, зернових - друге, кукурудзи - третє, пшениці - шосте. Щодо продукції тваринництва то Україна потрапила в Топ-10 світових експортерів м'яса птиці та посіла восьме місце. Також сільське господарство є потужним інвестиційно привабливим сектором - обсяги прямих іноземних інвестицій в підприємства галузі у 2016 році становили 502,2 млн дол. США.

Поряд з цим, вітчизняний аграрний сектор вирішує не тільки економічні, а й соціальні проблеми та завдання, оскільки використовує переважно місцеві ресурси та працює на потреби місцевого ринку [7].

Важливим чинником розвитку аграрного підприємництва у 2016 році стало підписання Угоди про асоціацію між Україною та країнами ЄС, а також створення в рамках цієї Угоди Зони вільної торгівлі з Європейським Союзом, оскільки для

України відкриваються перспективи поступового освоєння ринку країн ЄС вітчизняними аграрними підприємствами, підвищення рівня якості, безпечності, екологічних характеристик української аграрної продукції [12, С. 3]. Це значить, що ми почнемо конкурувати з європейськими аграріями у яких кредитні ресурс видається в банках під 2–3% + дотації від 400 до 700 Євро на га землі, з іншого боку в Україні 30–40% і непряма дотація близько 25 Євро відповідно. Даний факт говорить про важливість запровадження стратегічного управління в стимулюванні національного аграрного виробника і аграрної галузі в цілому. Поряд з цим, важливість стратегічного управління розвитком аграрного підприємництва обумовлюється тим, що темпи змін у зовнішньому середовищі часто випереджають швидкість і адекватність реакції аграрних підприємств, у зв'язку з чим зростає ймовірність появи непередбачуваних для них ризикових ситуацій.

Стратегічний розвиток аграрного підприємництва покликаний розширити горизонти передбачення, створити можливості своєчасної реакції аграрних підприємств на зміни зовнішнього середовища на світових ринках аграрної продукції. Він визначається тісно взаємопов'язаними складовими, такими як: економічна, соціальна та екологічна. Основними критеріями яких є зростання виробництва безпечних продуктів харчування з метою задоволення потреб людини, забезпечення економічної ефективності виробництва, що дозволяє вести розширене відтворення.

Для забезпечення розвитку аграрного підприємництва стратегія повинна включати п'ять основних компонентів: аналіз наявних проблем у розвитку підприємства в аграрному секторі, визначення на цій основі потреб різних сегментів бізнесу, формування стратегічного бачення, стратегічних цілей і пріоритетів, визначення операційних завдань та інструментів підтримки підприємництва, формулювання очікуваних результатів та цільових показників для їх вимірювання.

Необхідною умовою успішної реалізації Стратегії розвитку аграрного підприємства є створення базових умов, таких як:

- макроекономічна стабільність;
- захищеність прав власності;
- конкурентне середовище;
- розвинена фізична інфраструктура;
- політична стабільність;
- ефективність державного регулювання аграрної галузі економіки.

Відомо, що економічна інтеграція аграрного сектору економіки веде до зниження витрат на виробництво аграрної продукції завдяки кращому використанню наявних ресурсів, що досягається за рахунок дії принципу порівняльних переваг і вільного переміщення факторів виробництва. Як результат, спеціалізація країни на виробництві тих видів продукції, які вона здатна створювати з найменшими альтернативними витратами в умовах дії вільних інтеграційних ринкових сил, має забезпечити населення дешевшими і якіснішими продуктами.

Поняття «інтеграція» має свій зміст, роль та місце в економіці кожної країни. В перекладі з латинського воно означає взаємопереплетіння, поєднання окремих частин в єдине ціле. У широкому значенні це слово трактується як посилення економічних і виробничих зв'язків між різними країнами, окремими сферами і суміжними галузями, а також між різними підприємствами, організаціями та іншими суб'єктами ринку.

З точки зору підприємництва інтеграцію необхідно розглядати, як процеси, що відбуваються всередині підприємства, так і процеси взаємодії підприємства з навколишнім середовищем і іншими бізнес-одинацями для отримання додаткових конкурентних переваг [2, С. 73].

З проведених досліджень наукової літератури стає зрозумілим, що інтеграція є одним з актуальних явищ сьогодення – все більше підприємств групуються в різні об'єднання, як перспективні форми реалізації різноманітних інтересів їх учасників.

На нашу думку, за сучасних умов інтеграція аграрного підприємництва може трактуватися як закономірний процес суспільного поділу праці, суть і зміст якого обумовлюється рівнем розвитку продуктивних сил, ступенем впливу промисловості і сільського господарства на кінцевий продукт споживання.

Враховуючи, що основним сегментом розвитку аграрного підприємництва є саме аграрне підприємство, зазначимо, що найбільш поширеними формами інтеграції є:

- контрактне виробництво сільськогосподарської продукції для торгових і переробних підприємств у відповідності з укладеними угодами;
- агропромислові підприємства і агрофірми, виробничі агропромислові об'єднання, науково-виробничі об'єднання;
- асоціації і корпорації;
- агрохолдинги;
- фінансово - промислові групи;
- фермерські кооперативи, підприємства харчової промисловості, м'ясні трести, великі торгові фірми;
- кооперативи та кластери [9, С. 7].

В результаті головним завданням інтеграційних процесів аграрного підприємництва [5] стає забезпечення скоординованої діяльності різних аграрних підприємств, які беруть участь в організаційно-технологічному циклі виробництва певних видів готової до споживання аграрної продукції, спрямовуючи зусилля на економічну та соціальну зацікавленість кожного з них в одержанні високого кінцевого результату, в кращій організації та стабілізації аграрного ринку; отримання позитивного синергетичного ефекту від сумісної діяльності у вигляді максимізації прибутку при мінімальних витратах. Також варто відмітити, що інтеграційні об'єднання, в основному, формуються за допомогою участі аграрних підприємств у горизонтальній, вертикальній інтеграції, кооперації та кластеризації.

Виходячи з вище викладеного зробимо висновок, що саме від стратегічного розвитку аграрних підприємств і буде залежати ефективний розвиток аграрного підприємництва в умовах інтеграційних процесах України.

Слід зазначити, що більшість аграрних підприємств нещодавно почали застосовувати технологію стратегічного управління. Тож, запровадження стратегічного управління в аграрних підприємствах, на нашу думку, є спонукальним фактором забезпечення їх конкурентоспроможності, стійкості конкурентних позицій та довготривалого успіху на зовнішніх ринках аграрної продукції. Основною метою стратегічного управління сучасних аграрних підприємств є досягнення ними оптимального рівня ефективності і конкурентоздатності. Чим більший набір конкурентних переваг у підприємства і кращі їх якісні характеристики, тим більш успішною буде його діяльність на зовнішніх ринках.

Термін «стратегічне управління» був введений в кінці 60-х на початку 70-х років для того, щоб позначити різницю між поточним управлінням на рівні підприємства й управлінням, яке здійснюється на вищому рівні.

В науковій літературі існує чимало визначень стратегічного управління. Так, наприклад А. Томпсон, А.Дж. Стрікленд розглядають стратегічний управління підприємства як процес, за допомогою якого менеджери встановлюють довгострокове спрямування підприємства, розробляють стратегії для досягнення цілей з урахуванням зовнішніх і внутрішніх обставин, і зобов'язуються виконати вибрані плани дій [13]. На думку Агафонова В. А. стратегічне управління підприємства - фактично генеральна програма дій і розподіл пріоритетів і ресурсів для досягнення глобальних цілей, сукупність дій, здійснюваних над елементами планованої системи з метою зміни її функціональних характеристик або над елементами її зовнішнього оточення з метою зміни зовнішніх умов функціонування [1].

Ми погоджуємося з О. Віханським, який стверджує, що стратегічне управління – це стиль управління і методи комунікації, передачі інформації, прийняття рішень і планування, за допомогою яких апарат управління і лінійні керівники своєчасно приймають і конкретизують рішення щодо цілей діяльності». На його думку, воно здійснюється в контексті місії організації, і його фундаментальна задача полягає в тому, щоб забезпечити взаємозв'язок місії з основними цілями організації в умовах змінної зовнішнього середовища [4].

Стратегічне управління підприємства як багатоплановий, формально-поведінковий управлінський процес, який допомагає формулювати та виконувати ефективні стратегії, що сприяють балансуванню відносин між підприємством, включаючи його окремі частини, та зовнішнім середовищем, а також досягати встановлених цілей, в своїх дослідженнях розглядають З. Шершньова, С. Оборська [14].

Узагальнюючи розглянуті особливості поняття «стратегічне управління підприємства» ми можемо зробити висновок, що воно розглядається як система трьох елементів: стратегія, як сукупність управлінських рішень щодо перспективного її розвитку; відповідна структура управління, зорієнтована на розроблення і впровадження стратегій; організаційна культура. Зокрема, стратегію підприємства вважають одним з головних понять у стратегічному управлінні.

Поняття «стратегія» використовують в науці та практиці управління з 50-х років 20 століття. Стратегія – це такий компонент стратегічного управління, який дозволяє підприємству досягати чітко встановлених цілей підприємства, забезпечити конкурентоспроможність на ринку, тобто забезпечити такий стан підприємства, щоб воно могло успішно працювати у жорстких ринкових умовах.

Більшість науковців стратегію трактують як певний план діяльності підприємства, пов'язаний із позицією підприємства на зовнішньому ринку, як сьогодні, так і в майбутньому. Поряд з цим, вона спрямована на реалізацію основних довгострокових цілей підприємства [4, 6, 13, 14].

Систематизація і класифікація стратегій аграрного підприємництва є важливим чинником пошуку ним шляхів досягнення своїх цілей, адже це дає змогу побачити конкретну стратегію на фоні тих, що привели суб'єктів господарювання до успіхів або унеможливили реалізацію ними свого потенціалу.

Своїм змістом стратегії аграрних підприємств відображають особливості їх функціонування, стадії розвитку, конкурентний статус тощо. Позначаються на них і особливості національної економіки, галузі, до якої вони належать, а також

такі суб'єктивні чинники, як стратегічне бачення та мислення їх засновників і менеджерів. Складну і багатоманітну сукупність стратегій класифікують за такими ознаками:

- за напрямом розвитку підприємства – стратегії зростання, обмеженого зростання, скорочення тощо. Їх називають базовими стратегічними альтернативами;
- за рівнем управління – корпоративна (портфельна), ділова (бізнес-стратегія), функціональна (деталізує, під-тримує корпоративну і ділову), операційна (забезпечує досягнення стратегічної мети) стратегії;
- за напрямом діяльності – товарна (визначає перспективний асортимент товару, обсяг його виробництва і реалізації, розроблення нових товарів, технологій) і ринкова (обумовлює ринкову поведінку, організацію збуту тощо) стратегії;
- за досягненням конкурентних переваг – стратегії фокусування, диверсифікації, економії на витратах, диференціації;
- за позицією в галузі, ринковому сегменті – конкурентні стратегії (стратегії лідера, послідовника, претендента на лідерство і новачка);
- за багатоаспектністю стратегій. За такого підходу основною класифікаційною ознакою вважають ефективність стратегій підприємства;
- за використанням множини класифікаційних ознак (суб'єктивно поєднують ключові ознаки різних класифікацій). Унаслідок цього стратегія може бути витлумачена як функціональна (наприклад, збутова), товарна, сфокусована на сегмент ринку, обмеженого зростання і стратегія новачка, що «нападає швидко і зненацька» [13, 14].

Зазначимо, що на вибір ключових стратегій управління аграрних підприємств впливають чинники зовнішнього і внутрішнього середовища: цілі підприємства; масштаби підприємства; інвестиційна привабливість; стратегії конкурентів; існуючий потенціал підприємства; особливості галузі; витрати на виробництво та збут; можливості підприємства. Стратегічне управління нерозривно пов'язане зі зміною обставин і умов, що зумовлює застосування ситуаційного підходу [3].

В умовах інтеграційних процесів України, на нашу думку, можна виділити три підходи до вироблення стратегій:

Перший підхід – передбачає здійснення контролю над витратами. Стратегії такого типу базуються на зниженні власних витрат у порівнянні із витратами конкурентів шляхом обов'язкового контролю над витратами, або шляхом регулювання розміру підприємства і обсягу аграрної продукції, завдяки чому досягається вища ефективність аграрного виробництва.

Другий підхід базується на застосуванні стратегії диференціації. Суть якої полягає в концентрації аграрним підприємством своїх зусиль на декількох пріоритетних напрямках, де воно намагається мати більше переваг над іншими. Є такі способи диференціації: методи здійснення продажу або активізації (прямого продажу), основні характеристики товару, марка, форма тощо. Диференціація рідко пов'язана з великою часткою ринку і здійснюється за рахунок гіршої цінової позиції. Ці напрями можуть бути різними, тому варіантів стратегії на практиці існує дуже багато.

В основу третього підходу покладено стратегію фокусування. У цьому випадку аграрне підприємство цілеспрямовано орієнтується на якусь групу споживачів,

або на обмежену частину асортименту аграрної продукції, або на специфічний географічний зовнішній ринок. У такому випадку часто говорять про нішу на ринку, де аграрне підприємство зосереджується на вузькому сегменті, досягає ефекту диференціації та мінімальних витрат порівняно з іншими підприємствами, які обслуговують зовнішній ринок аграрної продукції [8, С. 152–154]

Розглянуті нами підходи до вироблення стратегії розвитку аграрних підприємств мають свої характерні особливості і повинні застосовуватися зважено і продумано. Формування вдалої стратегії повинно залежати від постійного аналізу таких елементів підприємства як фінансовий стан організації (визначає, яку стратегію вибере керівництво в майбутньому); виробництво (має велике значення для своєчасної адаптації внутрішньої структури організації до змін зовнішнього оточення і її виживання в конкурентному середовищі); персонал (реалізує стратегію); організаційна культура та імідж організації (формує конкурентну позицію на ринку).

Отже, стратегічне управління на аграрних підприємствах повинне бути спрямоване на створення конкурентних переваг і утвердження ефективної стратегічної позиції, яка має забезпечити в майбутньому ефективний розвиток аграрного підприємництва в умовах інтеграційних процесів України. Тому в основу стратегії ефективного розвитку аграрного підприємництва повинна бути покладена стратегія розвитку підприємства, розроблена на тривалу перспективу, яка дозволяє їм за більш короткий проміжок часу адаптуватись до реалій зовнішнього ринку, своєчасно реагувати на зміни як внутрішнього, так і зовнішнього середовища [6].

Участь України в інтеграційних процесах дозволяє господарствам населення, фермерам, дрібним виробникам об'єднуватися за спільними інтересами, підвищувати рівень життя, забезпечувати соціально-психологічну стійкість у межах регіону. В аграрному підприємстві України інтеграційні процеси є закономірною тенденцією й мають важливе значення для його подальшого розвитку, що в свою чергу потребує дієвих механізмів створення сприятливих умов для комплексного аграрного розвитку, високоефективного конкурентоспроможного як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку аграрної продукції.

Література

1. Агафонов В. А. Анализ стратегий и разработка комплексных программ / В. А. Агафонов. — М. : Наука, 1990. — 214 с.
2. Анализ значения термина «интеграция» в контексте управления организацией // Логистика и управление цепями поставок. — М. : ГУ-ВШЭ, 2005. — № 6. — С. 70—79.
3. Белко І. А. Стратегія розвитку аграрних підприємств в умовах невизначеності ринкового середовища // І. А. Белко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки : зб. наук. пр. / Херсон. держ. ун-т. — Херсон : [б. в.], 2014. — Випуск 9. — Ч. 2. — С. 73—77.
4. Виханский О. С. Менеджмент : учеб. / О. С. Виханский, А. И. Наумов. — [2-е изд.]. — М. : Гардарики, 2003. — 415 с.
5. Інтеграція та самоорганізація аграрного бізнесу в умовах децентралізації влади: монографія / [Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф., Малік М. Й. та ін.]; за ред. М. Ф. Кропивка, В. В. Росохи. — К. : ННЦ ІАЕ, 2015. — С. 7—27.
6. Муляр Т. С. Стратегічне управління підприємствами галузі хмелярства: дис. ... канд. економ. наук: 08.00.14 / Тамара Станіславівна Муляр. — Житомир, 2011. — 188 с.
7. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. Осовська Г. В. Менеджмент організацій : навч. посібник // Г. В. Осовська, О. А. Осовський. — К. : Кондор. — 2005. — 860 с.
9. Пасхавер Б. Й. Основні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва / Б. Й. Пасхавер, Л. В. Молдаван, О. В. Шубравська // Економіка АПК, 2012. — № 9. — С. 3—9.
10. Production, Supply and Distribution Online [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apps.fas.usda.gov>.
11. Сичевський М. П. Удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку харчової промисловості України / за ред. С. І. Дорогунцова. — К. : Науковий світ, 2004. — 375 с.
12. Стратегічні напрями інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні. — К. : НІСД, 2014. — 45 с.
13. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент : учебник для вузов / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд / пер. с англ. под ред. Л.Г. Зайцева, М. И. Соколовой. — М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. — 576 с.
14. Шершньова З. С. Стратегічне управління : навч. посіб. / З. С. Шершньова, С. В. Оборська. — К. : КНЕУ, 2004. — 384 с.

1.6 Process approach to change management at enterprises in the context of international integration processes

Процесний підхід до управління змінами на підприємствах в умовах міжнародних інтеграційних процесів

В час посилення міжнародних інтеграційних процесів основним завданням підприємства стає отримання прибутку, максимально ефективного використання ресурсів з найменшими затратами. Такий підхід формує передумови активного розвитку підприємств на інноваційній основі, необхідності здійснення планових або й постійних змін на підприємстві як основного компонента його розвитку.

Об'єктом дослідження є процеси управління змінами на підприємствах в умовах міжнародних інтеграційних процесів. Метою статті є аналіз існуючих моделей управління змінами на підприємствах на засадах інтегрального підходу, визначення можливості підвищення ефективності управління змінами на підприємствах України з використанням різних процесів управління змінами на підприємствах.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися наступні задачі:

- проаналізувати та узагальнити існуючі моделі управління змінами на підприємствах;
- визначити критерії інтегрального підходу до управління змінами на підприємствах відповідно до сфери діяльності, стадії життєвого циклу та ін.;
- визначити можливості підвищення ефективності управління змінами на підприємствах України з використанням різних процесів управління змінами на підприємствах.

В умовах міжнародних інтеграційних процесів відбувається переорієнтація виробників на споживчий попит, що значно впливає на формування конкурентного середовища й появи нових підходів до процесів створення і введення нововведень, постійних змін на підприємствах та управління ними. Необхідність змін на підприємствах визначається активним розвитком сучасних технологій, посиленням конкурентної боротьби та подоланні внутрішніх протиріч на самому підприємстві. Головна проблема управління на сучасному підприємстві – привести внутрішні бізнес-процеси у відповідність до умов міжнародних інтеграційних процесів, які потребують постійних змін. Розглянемо процесний підхід до управління змінами на підприємстві.

Х. Рамперсад характеризує поняття «управління змінами» як процес, який складається з наступних етапів: планування, реалізації, контролю, регулювання та координування. Загальним змінам передують групові та індивідуальні зміни, що реалізуються на основі навчання. [1, С. 303, 304].

На думку А. Фолом'єва і Є. Гейгера інноваційний процес це «складна динамічна система(ланцюг), пов'язана з сукупністю дослідницьких дій, що забезпечують зародження, перетворення, й використання інновацій для створення нових споживчих благ, одержання прибутку, досягнення конкурентоспроможності через зростання ефективності виробництва» [2, С. 27].

Процес управління змінами на думку Г. М. Тарасюка передбачає підготовку змін, розроблення системи мотивації змін та формування відповідного мотиваційного середовища, планування та реалізації змін, підтримку змін [3, С. 287–292].

Основою для подальших досліджень науковців у сфері управління змінами стала триетапна модель управління змінами К. Левіна [4].

Якщо зміни на підприємстві відбуваються регулярно, Курт Левін запропонував ідентифікувати три етапи процесу змін (рис. 1).

На першому етапі відбувається оцінка теперішнього економічного становища, визначення рушійних сил і опис бажаного кінцевого стану, відбувається переосмислення організацією своїх поглядів і бізнес-процесів і відмова від деяких з них. У цей період організація повинна стати менш стабільною, немов на час розморожена.

Другий етап – рух або практичне здійснення змін, знаменує собою процес переходу з одного стану в інший. Курт Левін порівнював цей етап з рухом, подорожжю, яке відбувається для подолання проблем. Цей етап передбачає участь і залучення персоналу організації, тому що саме тут відбувається впровадження організаційних змін.

Фінальним етапом моделі змін Курта Левіна є «заморожування», що являє собою стабілізацію нового стану організації з впровадженними змінами і врахуванням умов інтеграційних процесів, які відбуваються на той час.

Процес, що містить послідовні функції планування, організування, мотивування та контролювання змін, які об'єднані зв'язуючими процесами комунікації та прийняття рішення характеризують М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури як управління зазначеними складовими. Управління розглядається як самостійна діяльність з метою впливу на конкретних працівників та групи працівників таким

Рис. 1. Триетапна модель управління змінами К. Левіна*

*Узагальнено і побудовано авторами.

чином, щоб вони працювали в напрямі досягнення цілей Мескон, Альберт, Хедоурі характеризують методологію ситуаційного підходу до управління як процес, що складається з таких елементів:

1. Розуміння керівництвом процесу управління, особливостей індивідуальної та групової поведінки, системного аналізу, кількісних методів прийняття рішень та ін.
2. Вміння керівництва передбачати позитивні чи негативні наслідки застосування певної управлінської концепції чи методики (щодо конкретної ситуації).
3. Визначення керівництвом факторів, що є найвагомими в цій ситуації, а також який ефект матиме зміна одного фактора стосовно інших.
4. Вибір найоптимальнішого прийому, що забезпечив би найефективніше досягнення цілей за цих обставин [5].

Значної уваги потребує модель успішного управління змінами Ларрі Грейнера, який зобразив як процес, що містить 6 етапів (рис. 2) [6].

Г. В. Осовська, О. А. Осовський процес управління розглядають як послідовність функцій, а саме: планування; організація; мотивація; контроль; регулювання, які об'єднані зв'язуючими процесами комунікації і прийняття рішення [7, С. 221, 223; 632, 634].

Управління змінами, на думку науковців В. В. Стадник, М. А. Йохна – це послідовність функцій планування, організування, мотивування, контролювання.

Рис. 2. Модель успішного управління змінами Ларрі Грейнера *

*Узагальнено і побудовано авторами.

Наголошено на розширенні повноважень керівників нижчих рівнів управління та залученні значної кількості працівників до управління в процесі запровадження змін [8, С. 18–21; 261].

Процесна модель «управління змінами» Джона Коттера визначається як послідовність восьми етапів (рис. 3) [9].

Така модель є простою у розумінні, але має такі недоліки: як тільки розпочато процес, доволі складно змінити його напрямок. А також, у моделі, побудованій «згори донизу», не враховано важливості зворотного зв'язку.

На думку науковців П. М. Сенге, А. Клейнер, Ш. Робертс та інш., процес управління змінами містить етапи: постановка задач та формулювання цілей змін; створення програми змін та інвестування в неї; формування ініціативної групи; залучення через неформальні зв'язки нових учасників; навчання співробітників, що відкриває шлях до реалізації змін; експериментальне впровадження змін; впровадження та підтримка змін. Основна рухома сила змін – стратегія, орієнтована на навчання [10, С. 39–60].

Слід зауважити, що таке розуміння процесу управління змінами є найповнішим та сучасним з огляду на теперішні тенденції розвитку інтелектуального капіталу як основної складової будь-яких рішень, що приймаються на підприємстві.

Уваги заслуговує наукова думка П. Друкера, який розглядає управління змінами на основі поставлених цілей (МВО) і самоконтролю, що ґрунтується на концепції людської діяльності, поведінки та мотивування. Управління на основі цілей

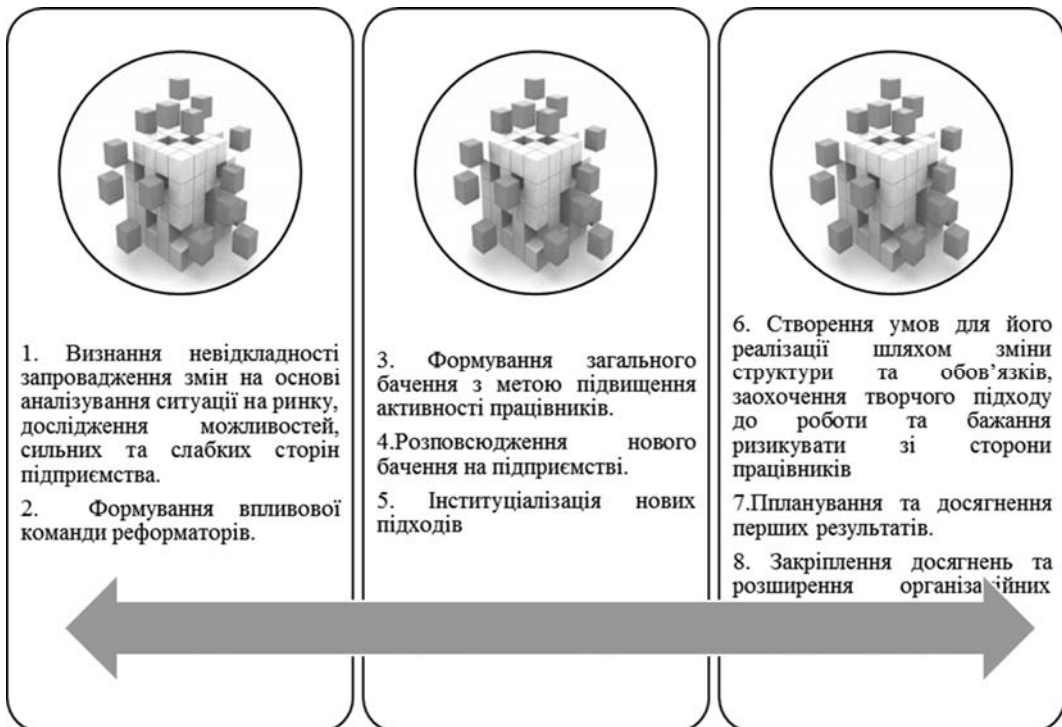

Рис. 3. Процесна модель «управління змінами» Джона Коттера*

*Узагальнено і побудовано авторами.

є передумовою функціонування комунікацій, визначення працівниками своєї ролі у впровадженні змін та виявлення розходжень між думками керівника та підлеглих з приводу необхідності конкретних змін [11, С. 9, 126].

П. Друкер вважав, що «управління змінами – це процес, що містить етапи: планування змін; вироблення політики змін; ініціювання змін; реалізація пілотного проекту: визначення ризиків та додаткових можливостей від запровадження змін; запровадження змін; забезпечення рівноваги між змінами та стабільністю на основі системи винагород, взаємовідносин з партнерами та внутрішньоорганізаційних відносин» [12].

Поняття «управління змінами» доцільно характеризувати з позицій інтеграції в управлінні (рис. 4):

1. Управління змінами розглядається як процес, складовими якого є послідовні взаємопов'язані дії. Іншими словами управління змінами – це реалізація відомих управлінських функцій, кожна з яких сама по собі є процесом;

2. Управління змінами трактується як механізм побудови сукупності елементів (внутрішньокорпоративних та зовнішніх), кожен з яких впливає на підприємство та безпосереднє управління. Застосування цього підходу потребує бачення перспектив для підприємства загалом та зв'язків його з навколишнім середовищем (вплив середовища на підприємство та навпаки);

3. Підкреслює значення «ситуаційного мислення».

Управління змінами розглядається з погляду вибору пріоритетних елементів – складових проекту на певному етапі змін та здійснення першочергового впливу на них.

4. Управління змінами ґрунтується на єдності працівників у процесі впровадження змін; успішність змін визначається відношенням працівників до цілей змін та засобів їх реалізації, а також формуванням позитивного мікроклімату, що підкріплено вірою працівників у свої сили та здібності. Трудовий колектив діє як одна команда, кожен член якої виконує певну роль.

Таким чином, умовою ефективного управління змінами є встановлення чітких цілей та орієнтація всіх учасників процесу на визначені результати. Узагаль-

Рис. 4. Інтегральна модель управління змінами на підприємстві*

*Побудовано авторами.

нено умови ефективності управління змінами можна об'єднати в інтеграційний процес:

- створення соціальних умов професійного росту персоналу, усвідомлення працівниками необхідності змін;
- підвищення статусу працівників щодо відповідальності за свою роботу;
- врахування факторів міжнародних інтеграційних процесів, конкуренції, соціальних та економічних потреб.

Література

1. Рамперсад К. Хьюберт. Универсальная система показателей деятельности: Как достигать результатов, сохраняя целостность / Хьюберт Рамперсад: [пер. с англ.]. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. — 352 с.
2. Кучерук Г. Ю. Інноваційно-логістична парадигма управління якістю транспортних послуг / Г. Ю. Кучерук // Ефективна економіка, № 6. — 2012. — С. 2.
3. Тарасюк Г. М. Управління змінами в системі управління підприємством // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. — Житомир : ЖДТУ, 2010. — № 2 (52). — С. 287—291.
4. Mark K. Smith «Kurt Lewin: groups, experiential learning and action research». The Encyclopedia of Informal Education, June 2001. [Електрон. ресурс]. www.infed.org/thinkers/et-lewin.htm.
5. Мескон Майкл, Альберт Майкл, Хедоури Франклин. Основы менеджмента. Пер. с англ. — М. : Дело, 1997. — 704 с.
6. Larry E. Greiner, «Patterns of Organization Change», Harvard Business Review, May-June 1967, in Organizational Change and Development, ed. G. W. Dalton. P. R. Lawrence, and L. E. Greiner (Homewood, Ill: Irwin, 1970).
7. Осовська Г. В., Осовський О. А. Основы менеджменту : підручник. [Вид. 3-тє, перероб. і доп.] / Г. В. Осовська, О. А. Осовський. — К. : Кондор, 2006. — 664 с.
8. Стадник В. В. Менеджмент : підручник / В. В. Стадник, М. А. Йохна. — К. : Академвидав, 2007. — 472 с.
9. Kotter J. P. Leading Change/ Harvard Business Press, 1st edition, 1996. — 208 pages [Електрон. ресурс]. – Доступний з <http://www.kotterinternational.com/kotterprinciples/ChangeSteps.aspx1>.
10. Сенге П. М., Клейнер А., Робертс Ш., Ричардс Р. Б., Рот Дж., Сміт Б. Дж., Танец перемены: новые проблемы самообучающихся организаций / пер. с англ. — М. : ЗАО «Олимп - Бизнес», 2003. — 624 с.
11. Друкер Ф. Энциклопедия менеджмента. : пер. с англ. О. Л. Пелявского / под ред. Т. А. Гуреш. — М. : Издательский дом «Вильямс», 2004. — 432 с.

1.7. State support of foreign economic activity of enterprises in agrarian sphere in conditions of WTO membership

Державна підтримка зовнішньоекономічної діяльності підприємств в аграрній сфері в умовах членства у СОТ

Формування відкритої економічної моделі в Україні відбувається в контексті загальної проблематики розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Причому її стан характеризується поступовим заміщенням відносин ринкового типу, створенням гнучкої, орієнтованої на експорт, конкурентоспроможної на міжнародних ринках економіки, в основі функціонування якої була б ініціатива приватного сектора. Однією з ключових складових цього процесу є формування інтеграційних відносин з країнами світу, насамперед з країнами ЄС. Пріоритети макроекономічного впливу на інтеграційні процеси на сучасному етапі пов'язуємо з нарощуванням обсягів торгівлі товарами експортного виробництва.

Формально економічні відносини між Україною і ЄС в контексті міжнародного співробітництва розпочалися одночасно із набуттям нашою державою незалежності

в 1991 р. Разом з тим, на той час не було відповідної нормативно-правової бази за участю самої України. Але ще в 1989 р. була підписана комплексна економічна угода з ЄС про торговельне та економічне співробітництво. Документ спочатку був розрахований терміном на 10 років. Ним регулювалася торгівля промисловими товарами за виключенням «чутливих» для ЄС видів товарів – текстилю, сталі, а також морепродуктів, які врегульовувались іншими нормативними документами.

Звідси випливає, що у сфері зовнішньоекономічної діяльності державне регулювання передбачає встановлення загальних правил і порядку господарювання, відповідальність за дотримання цих правил включає пряме втручання держави та її органів у діяльність суб'єктів господарювання. Таким чином, державне регулювання ґрунтується на законодавчо визначеній стратегії суспільного розвитку, державних соціально-економічних програмах, механізмах правового примусу, економічних інтересах суб'єктів господарювання.

У розвинутих країнах в останні десятиліття склалася багатоканальна система підтримки сільського господарства. Широке застосування знайшли американська і західноєвропейська моделі. У США бюджетні виплати визначалися рівнем доходів фермерів, субсидії виплачувалися тим, у кого доходи нижче встановленого рівня. У Європейському співтоваристві бюджетні кошти розподіляють виходячи з площі земельних угідь [1, С. 115–120]. Для сільського господарства України в умовах членства у СОТ державне регулювання в цілях забезпечення продовольчої безпеки країни (регіону) життєво необхідне, оскільки аграрна сфера функціонує в складних економічних умовах. Тому на сучасному етапі державна підтримка повинна мати певну спрямованість: переорієнтація на посилення інвестиційної активності і різке збільшення довгострокового кредитування; збільшення в бюджетах всіх рівнів частки підтримки реалізації сільгосппродукції виробниками. Одночасно слід враховувати, що країни, що приєднуються до СОТ, повинні забезпечити вільний доступ на свій ринок сільськогосподарських і продовольчих товарів, знижуючи пряму державну підтримку національних виробників сільськогосподарської продукції до встановленого Угодою про субсидії і компенсаційні заходи мінімуму, дотримуючи міжнародні правила сільськогосподарських субсидій [2]. На думку А. С. Дель Перо і Д. Б. Наваретті, субсидії протирічать процесу лібералізації торгівлі, оскільки послаблюють зобов'язання імпортуючих країн щодо доступу до ринку, що значно спотворює порівняльну перевагу, створюючи менш ефективний світовий розподіл праці, призводячи до зниження економічного добробуту. Держпідтримка впливає на окремі країни таким чином: коли вводиться субсидія, ціна на товар в країні-експортері збільшується, а в країні-імпортері зменшується. Для великої країни субсидії погіршують умови торгівлі, оскільки приводять до зниження ціни експортних товарів. Тому вплив експортної субсидії на добробут країни-експортера є негативним. Країна-імпортер, що має справу з країною-експортером, знаходиться в кращому положенні. Споживачі виграють, а місцеві виробники втрачають [3]. Як показали наші дослідження, вступ у СОТ накладає на його нових членів набагато жорсткіші зобов'язання по лібералізації торгівлі, ніж ті, які узяли на себе старі члени цієї організації. Правила СОТ не передбачають особливих режимів для держав з транзитивною економікою, які тільки виходять з важкої кризи. Виключення для країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою зроблені тільки в тому, що вони звільнені від дисциплінарних заходів у

разі застосування заборонених експортних субсидій. Одночасне зниження державної підтримки, відкриття ринків і відмова від експортних субсидій приводять до негативних наслідків і для виробників, і для бюджету, і для продовольчої безпеки країни [4, С. 65–73]. Важливий крок на шляху удосконалення державного регулювання АПК України – переорієнтація підтримки підприємств аграрної сфери на користь заходів, дозволених правилами СОТ, але поки що не використовуваних в управлінні. Мова йде про оптимізацію структури витрат бюджетів різних рівнів. Угода по сільському господарству Уругвайського раунду ГАТТ, що є основним документом СОТ, встановлює класифікацію напрямів державної підтримки. Правила СОТ, направлена на лібералізацію підтримки аграрної сфери, припускають не відміну підтримки як такої, а лише зміну її структури і напрямів. У зв'язку з цим рекомендується скорочення фінансування заходів, що завдають серйозного збитку функціонуванню ринків, і збільшення витрат на дозволені заходи підтримки, що відносяться до «зеленого кошику» СОТ [5, С. 146]. На рис. 1 представлена схема бюджетної підтримки сільського господарства по класифікації СОТ.

Заходи «жовтого кошику» після вступу у СОТ підлягають обов'язковому скороченню, оскільки бюджетні трансферти, що стимулюють виробництво, спотворююче впливають на торгівлю.

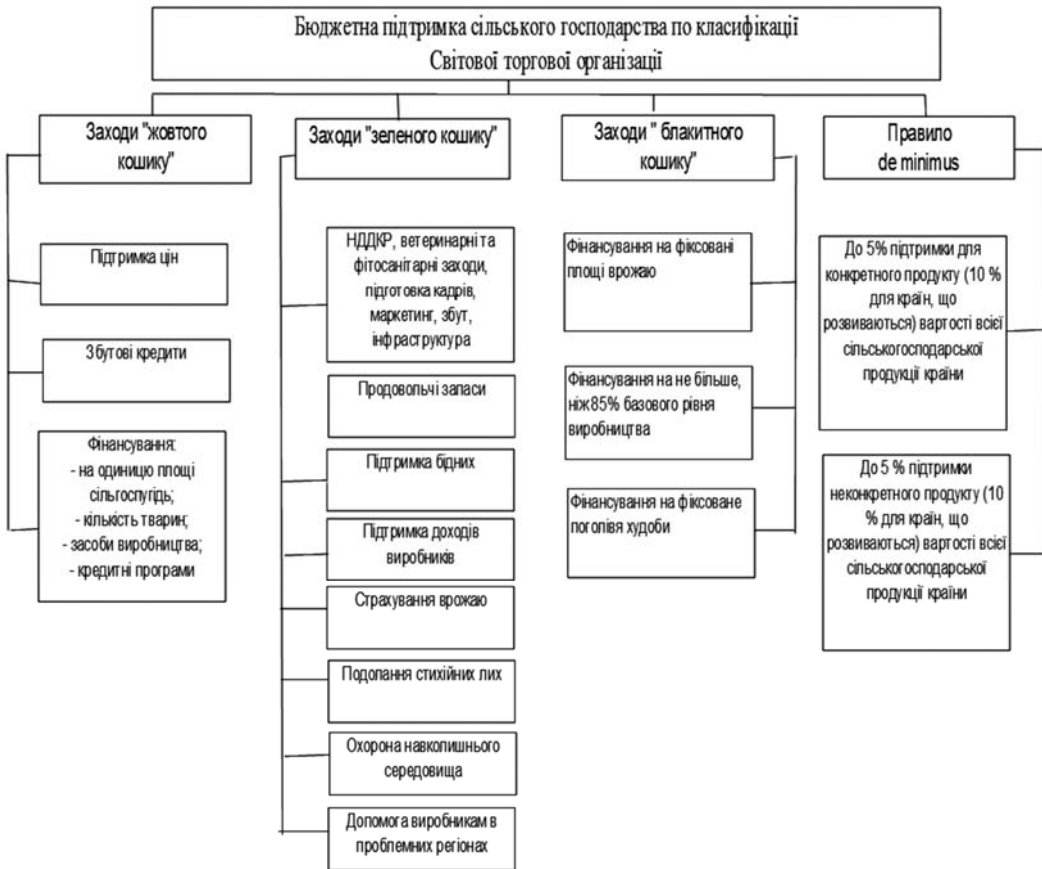

Рис. 1. Модель державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників за класифікацією СОТ

Наші дослідження свідчать, що серед заходів підтримки, що запроваджені в сучасних умовах в Україні, до складу «жовтого кошику» підпадають:

- бюджетна тваринницька дотація;
- часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва;
- фінансова підтримка через механізм здешевлення кредитів; здешевлення вартості страхових премій; фінансова підтримка фермерських господарств;
- фінансова підтримка агропромислових підприємств, що знаходяться в особливо складних кліматичних умовах;

Автор відмічає, що досягти поставлених цілей більшості програм бюджетної підтримки поки що не вдалося. Бюджетні дотації були недостатніми для компенсації втрат сільськогосподарських товаровиробників від нееквівалентності обміну. Слід визнати, що через бюджетний та податковий механізми була надана підтримка сільськогосподарським товаровиробникам, але до кардинальних зрушень у стані продуктивних сил галузі, інституціональному забезпеченні вона не привела. Отже, перелік програм державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників має бути переглянутий та реформовані умови надання підтримки з метою підвищення результативності бюджетного фінансування, а також забезпечення відповідності заходів підтримки умовам «зеленої скриньки».

На заходи «зеленого кошику» обмежувальні зобов'язання СОТ не розповсюджуються, оскільки бюджетне фінансування здійснюється через державні програми, які не спричиняють за собою цінову підтримку і не надають прямої спотворюючої дії на міжкраїнову підтримку. На заходи «блакитного кошику» також відсутні обмеження, оскільки дані трансферти виплачуються виробникам по програмах скорочення виробництва. Не зобов'язані скорочувати внутрішню підтримку і країни, що одержують її відповідно до правила *de minimis*» [6]. *De minimis* – для розвинутих країн мінімальні рівні підтримки, які не включаються до Сукупного виміру підтримки поточного періоду і які не вимагається зменшувати (згідно пар. 4 Статті 6 Угоди про сільське господарство), дорівнюють 5% загальної вартості окремого товару, виробленого у відповідному році (у випадку підтримки, яка надається конкретному продукту), та 5% загальної вартості всієї сільськогосподарської продукції, виробленої у відповідному році (у випадку підтримки, не пов'язаної з конкретним продуктом); для країн, що розвиваються, ці мінімальні рівні становлять до 10% загальної вартості окремого товару та 10% загальної вартості всієї виробленої сільсько-господарської продукції. Зарубіжний досвід по підтримці сільського господарства, накопичений не за один десяток років, чітко розмежовує напрями фінансування. В цілях підтримки доходів використовуються виплати на одиницю реалізованої продукції. У структурі державної підтримки, наприклад, в США, ЄС, ОЕСР частка цього напрямку 70–75%. Таким чином, є підстава вважати, що цей захід стимулює виробництво і реалізацію продукції сільського господарства, а отже, і його виробництво.

Вважаємо, що фінансування підтримки доходів є більш пріоритетним, ніж субсидії на відшкодування витрат, що не надають стимулюючої дії на вітчизняне сільське господарство, а, навпаки, що спотворюють ціноутворення, – відбувається дорожчання сільськогосподарської продукції. Враховуючи неготовність вітчизня-

них підприємств аграрної сфери до вступу у СОТ, на наш погляд, назріла необхідність провести переорієнтацію напрямів державної підтримки, використовуючи світовий досвід. Оскільки в умовах глобалізації підприємства повинні бути конкурентоздатні, необхідні такі напрями розвитку нормативно-правової бази аграрної сфери, які б законодавчо закріпили моделі державного регулювання.

Пропонуємо комплекс моделей, реалізація яких дозволить раціональніше і ефективно з урахуванням конкретних умов організувати державну підтримку, наблизивши її до світових вимог, а також оцінити реальні можливості сільського господарства в умовах членства у СОТ (рис. 2).

Зміна концепції субсидування з урахуванням розширення заходів «зеленого кошику» сприятиме розвитку конкурентоздатного товаровиробника, створить умови для отримання доходів і зміцнення фінансової стійкості аграрної сфери. Державна підтримка включає наступні складові: прямі бюджетні відрахування на підтримку сільськогосподарської галузі; вартісні оцінки непрямой дії на виробництво, попит і пропозицію товарів (спеціальні тарифи, квоти, пільги) [7, С. 3–9]. В результаті проведеного аналізу державної підтримки підприємств аграрної сфери України були виявлені тенденції, що суперечать світовим. У зв'язку з цим пропонуємо Структуровану логічну модель державної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах діяльності у СОТ.

Рис. 2. Перша модель: державна підтримка підприємств аграрної сфери – заходи «зеленого кошику»

1. Регулювання цін. Застосовуються форми державного регулювання на основі порівняння цін зовнішнього і внутрішнього ринків: експортні мита, митні тарифи, квоти і інші нетарифні бар'єри; прямий державний контроль внутрішніх цін; регулювання механізмів державної торгівлі.

2. Підтримка доходів сільськогосподарських товаровиробників. Це прямі і непрямі грошові трансферти між державою і виробником: компенсаційні платежі; виплати за перенесення площ з посівних в парові землі або у разі стихійних лих, а також регулювання за допомогою податків.

3. Підтримка маркетингу продукції. Програми розвитку ринку, субсидії на транспортування сільськогосподарської продукції; інспекція і контроль якості продукції.

4. Підтримка придбання сировинних ресурсів. Встановлюються і виплачуються субсидії на купівлю сировини і матеріалів для сільського господарства (мінеральних добрив, засобів хімічного захисту рослин, кормів, води для зрошування); надаються пільгові кредити; здійснюється спеціальне пільгове страхування.

5. Стимулювання зростання ефективності виробництва. Виражається в підтримці інфраструктури: науково-дослідна, впроваджувальна діяльність, субсидії на капітальні вкладення, програми по поліпшенню якості земель.

6. Регіональна підтримка. Здійснюється на рівні регіону.

7. Загальноекономічна підтримка. Включає види діяльності, спеціально не направлені на підтримку аграрної сфери, але що здійснюють на нього вплив: державна податкова політика, політика обмінного курсу валют, надання субсидій, трансфертів тощо.

У основу пропонованої моделі державної підтримки підприємств аграрної сфери покладені основні напрями Структурованої логічної моделі державної підтримки сільськогосподарського виробництва (рис. 3).

Рис. 3. Друга модель: складові державної підтримки підприємств аграрної сфери

Разом з відомими напрямками державної підтримки, пріоритетний напрям – стимулювання збуту продукції, що вельми істотно в ринкових умовах. Логічну модель управління програмами стимулювання збуту передбачається використувати для будь-якої сільськогосподарської продукції. У США держава таким чином стимулює збут зерна, створюючи пільгові умови для виробництва і збуту (наприклад, податкові пільги). Зусилля держави по сприянню збуту сільгосппродукції повинні бути зосереджені на забезпеченні споживачів повною інформацією, щоб переконати їх купувати більше товарів. Державні програми стимулювання збуту відрізняються від реклами приватних фірм тим, що вони націлені на інформування споживачів в цілому про продукт, його види, а не про конкретні марки і виробників [8, С. 132–136].

Таким чином, аналіз державної підтримки сільгоспвиробників по класифікації СОР показав, що заходи по лібералізації підтримки аграрної сфери припускають не її скасування, а лише зміну структури і напрямів. Представлений комплекс моделей державної підтримки демонструє можливість ефективної дії на аграрну сферу в нових умовах. Перевага моделей – в можливості їх модифікації.

Україна після вступу в СОР приєдналась до групи країн, які нещодавно вступили до неї (RAM – recently-acceded members та VRAM – very recently acceded members – англ.). Згідно з Доським раундом переговорів, у СОР від країн RAM не потребують зменшувати зобов'язання щодо СВП (сукупного виміру підтримки) та de minimis. Тому на сьогодні Україна не має зобов'язань перед СОР щодо скорочення внутрішньої підтримки, що надається через «жовті програми». Існує лише зобов'язання не перевищувати річний рівень підтримки, який акумулюється у показнику СВП. І це тоді, коли для ЄС запропонували скоротити СВП на 70% за чотири роки, а для Канади – на 45% за п'ять років [8, С. 132–136]. Варто зазначити, що дотримання норм і правил СОР потребує перегляду не так обсягів державної підтримки аграрної сфери, як її форм і методів. Тут можна звернутись до досвіду розвинених країн. Реформа Спільної аграрної політики (САП) Європейського Союзу передбачає запровадження від 1 січня 2005 р. є схеми єдиних виплат фермерам (SFPS – single farm payments scheme) або підтримки доходів фермерів, не пов'язаних із виробництвом («decoupled» income support). Тобто, фактично, скасовується прямий зв'язок між обсягами допомоги, яку отримують фермери, та виробленої продукції [8].

Поступове скорочення програм «жовтого кошику» та перехід до програм «зеленого кошику», фінансування якої не передбачає обмежень з боку СОР, притаманне не лише для країн ЄС. Це стосується й інших розвинених країн. Так, наприклад, частка державного фінансування, що входить до «зелених» програм розвитку становить в Австралії 91% від загальної суми, а у США – 77%. У країнах ЄС, Бразилії, Канаді частка цих програм перебуває в межах 50–60% від загальної підтримки, тоді як в Україні – 75% від загальної підтримки – «це жовті» програми підтримки, і лише 25% – «зелені» [8, С. 132–136].

Приведення у відповідність багатьох державних програм бюджетної підтримки сільського господарства із вимогами до заходів «зеленого кошику» дає можливість збільшити програми підтримки, які не можуть бути виведеними із «жовтого кошику». Зауважимо, що перенесення окремих програм підтримки із «жовтого кошику» у «зелений» має передбачати зміну умов, способів і термінів надання підтримки.

Література

1. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ : монографія / Т. О. Осташко, Л. Ю. Волощенко, Г. В. Ленінова. — К. : Інститут економіки і прогнозування НАН України, 2010. — 207 с.
2. Назарова Л. В. Проблеми і перспективи аграрних підприємств України на зовнішніх ринках в умовах глобалізаційних процесів / Л. В. Назарова // Проблеми конструкції і розвитку форм самоорганізації людських спільнот: Міжнародна наук.-практ. конф. 21—28 квітня 2011 року. — Київ — Лондон. — С. 186—188.
3. Торговая политика и значение вступления в ВТО для развития России и стран СНГ / под ред. Дэвида Г. Тарра. — М. : Весь мир, 2006. — 543 с.
4. Олійник О. Теоретико-методологічні засади державного регулювання аграрного ринку / О. Олійник // Економіка України. — 2005. — № 7. — С. 65—73.
5. Білозір Л. М. Деякі аспекти до вимог ГАТТ/СОТ щодо лібералізації і протекціонізму у сфері зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією / Л. М. Білозір // Економіка АПК. — 2005. — № 8. — С. 146.
6. Вовк Т. В. Система конкурентного законодавства Європейського Союзу. Правове регулювання правил конкуренції в Україні. Шляхи адаптації законодавства України / Т. В. Вовк, С. В. Перемот. — К. : РВА «Тріумф», 2006. — 416 с.
7. Дем'яненко М. Я. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва / М. Я. Дем'яненко, Ф. В. Іванина // Економіка АПК. — 2009. — № 9. — С. 3—9.
8. Кобута І. В. Політика державної підтримки сільського господарства країн-членів СОТ / І. В. Кобута // Економіка АПК. — 2009. — № 12. — С. 132—136.

1.8. Management of changes in enterprises through innovation-logistic support in the context of international integration processes

Управління змінами на підприємствах через інноваційно-логістичне забезпечення в умовах міжнародних інтеграційних процесів

Сучасний розвиток ринкових відносин в Україні, реформування усього комплексу виробничих відносин вимагають створення принципово нової системи управління підприємствами. Перш за все це пов'язано з тим, що входження України до світового економічного простору як рівноправного економічного партнера ставить перед вітчизняними промисловими підприємствами проблеми, створені як їх тривалою роботою в умовах командно-адміністративної системи, так і необхідністю становлення сучасної ринкової економіки та зміною цільової орієнтації підприємств [1, С. 3].

З позиції конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на ринку актуальним стає питання побудови інноваційних моделей розвитку й управління підприємством через застосування логістичного підходу до управління підприємством.

Тим часом, необхідність підвищення рівня ефективності функціонування підприємств вітчизняної економіки в умовах міжнародних інтеграційних процесів зумовлює потребу в забезпеченні логістичного управління зовнішньоекономічною діяльністю, що вимагає відповідного наукового забезпечення. Тому актуальним і своєчасним стане введення змін в господарське управління інноваційно-логістичною діяльністю на підприємствах, а саме розгляд питання щодо впровадження нової моделі інноваційно-логістичного розвитку експортного потенціалу підприємств на новітніх, системних засадах. Проблеми інноваційно-логістичного

розвитку вітчизняних підприємств доцільно вирішувати за допомогою сучасних інноваційних інструментів.

Метою статті є визначення економічної сутності інноваційно-логістичного управління підприємствами та обґрунтування його основних принципів в умовах сучасної української економіки. Важливим є те, що застосування логістики в економіці України зумовлене сучасними реаліями, але управлінню підприємствами на засадах інноваційно-логістичних підходів приділяється поки що недостатньо уваги порівняно із розвиненими країнами. Сучасні зарубіжні компанії давно й успішно використовують інноваційно-логістичні підходи, що є недоліком в управлінні українськими підприємствами.

Основні передумови входження економіки України у сферу логістичного управління мають свою специфіку, зумовлену як тимчасово діючими факторами, пов'язаними з перехідним характером української системи господарювання, так і з більш тривалими та постійно діючими факторами, зокрема такими, як розміри і географічне розташування країни; види, обсяги, якість і доступність природних ресурсів; наявність інтелектуального потенціалу і кваліфікованих трудових ресурсів; розміри, спеціалізація і розподіл по території країни виробничих комплексів і центрів; рівень інтеграції у світовий економічний простір [2, С. 260].

Найбільш перспективною концепцією для застосування на українських підприємствах, вважаємо, є інноваційно-логістична. Для доведення цього розглянемо спочатку існуючі парадигми логістичного управління ЗЕД. Відведемо в загальній системі управління підприємством логістичному управлінню місце головної підсистеми, тому що вважається логістичне управління спрямоване на досягнення стратегічних і тактичних цілей розвитку підприємства. Тим самим логістичне управління інвестиційною, інноваційною, виробничою, фінансовою, кадровою та інформаційною сферами діяльності підприємства сприяє реалізації стратегічних та тактичних цілей, керує потоковими процесами в ланцюзі «закупівля ресурсів – транспортування – виробництво – складування – реалізація – сервісне обслуговування кінцевих споживачів». Тим самим, звернемо увагу на інноваційні підходи до управління сучасним підприємством. У сучасних міжнародних стандартах виділяють чотири види інновацій: продуктові, процесні, маркетингові та організаційні [5]. Всі визначені інновації направлені на формування якісної продукції, яка буде мати попит на ринках збуту. Розглянемо інтегральну модель парадигм інноваційного управління якістю на підприємстві (рис. 1).

Виділимо наступні парадигми інноваційного управління якістю:

- технологічна – об'єктом управління якістю виступає технічне та технологічне удосконалення,
- маркетингова – заснована на розробці та впровадженні нових продуктів та послуг,
- процесна – ґрунтується на впровадженні нових інструментів організації та забезпечення управління якістю.

Рис. 1. Інтегральна модель парадигм інноваційного управління якістю на підприємстві*

*Побудовано авторами.

Не може вести мову про конкурентоспроможність сучасного підприємства без управління якістю. Тому, що конкурентоспроможність продукції на світовому ринку перш за все забезпечує її якість.

Парадигми логістики тісно пов'язані з чотирма етапами її еволюційного розвитку. До них відносяться: аналітична, технологічна (інформаційна), маркетингова й інтегральна.

Аналітична парадигма є первинним класичним підходом до логістики як до теоретичної науки, що займається проблемами управління матеріальними потоками у виробництві і обігу. Аналітична парадигма заснована на твердій теоретичній базі, що використовує при дослідженнях методи і моделі теорії управління запасами, дослідження операцій, економічної кібернетики, методи математичної статистики і ін. Характерною особливістю вживання аналітичної парадигми є побудова досить складної економіко-математичної моделі, що відображає специфіку вирішуваної логістичної проблеми. Такі моделі вимагають великого об'єму вихідної інформації і розробки складних алгоритмів ухвалення рішень в логістичному управлінні, а практичне їх використання (виходячи з вказаних особливостей) звувається в основному до внутрішньовиробничих логістичних систем.

Технологічна парадигма з'явилася в 1960-х рр. і тісно пов'язана з бурхливим розвитком інформаційно-комп'ютерних технологій. Філософія даної парадигми полягає в тому, що з одного боку, можна сформулювати загальну проблему управління матеріальним потоком логістичного об'єкту, а з іншої – синтезувати інформаційно-комп'ютерне забезпечення вирішення проблеми.

Теоретичною основою технологічної парадигми є системний підхід, який застосовується як для моделювання самих логістичних об'єктів, так і для синтезу систем інформаційно-комп'ютерної підтримки. Основні стратегії логістичного управління полягають в тому, аби автоматизувати тривіальні завдання і використовувати інформаційно-комп'ютерну підтримку для вирішення складніших логістичних завдань. При цьому автоматизація всього процесу управління матеріальним потоком не є метою усередині даної парадигми. Практичним прикладом використання технологічної парадигми є широко поширені системи MRP (Manufacturing Requirements/Resource Planning) / DRP (Distribution Requirements/Resource Planning), вживані у внутріфірмовому плануванні і управлінні запасами і закупівлями матеріальних ресурсів, а також постачаннями готової продукції споживачам (детальніше про системи мова йтиме в наступних главах). Проте логістичні системи, побудовані на принципах технологічної парадигми, не є досить гнучкими і динамічними відносно сучасних вимог розвитку ринкової економіки.

З початку 1980-х рр. і до теперішнього часу у ряді розвинених країн при синтезі фірмових логістичних систем часто застосовується маркетингова парадигма. Моделі, що використовують цю парадигму, мають на меті описати і пояснити стосунки між логістичною системою і можливостями підприємств в конкурентній боротьбі.

Логістична система, що синтезується, повинна реалізувати стратегічну мету підприємства – стратегію конкуренції на ринку збуту готової продукції, що вимагає вирішення таких маркетингових завдань, як вивчення ринку, визначення позицій фірми на ринку, прогнозування попиту на продукцію і т. п. Науковою базою даної парадигми є в основному економічні і соціальні дисципліни (економіка і організація виробництва, управління персоналом і якістю продукції, маркетинг і т. п.), а математичну основу теорія вірогідності, математична статистика і т. п. Необхідно підкреслити, що моделі, що використовують як основу маркетингову парадигму,

є досить абстрактними, мають велику розмірність, багато змінних носять якісний характер, що утрудняє здобуття простих аналітичних рішень. Прикладом використання маркетингової парадигми за кордоном є LRP-система (Logistics Requirements Planning) – система контролю вхідних, внутрішніх і вихідних матеріальних потоків на рівні фірми, територіально-виробничих об'єднань і макрологістичних структур. Система відома також під назвою «Supply Chain Management System» (система управління логістичним ланцюгом). Якщо звернути увагу на логістичний ланцюг експорту, то впровадження системи «Supply Chain Management System» на підприємствах регіону значно вплинуло на їх конкурентоспроможність.

Сьогодні багато господарських підприємств на практиці, як правило, комбінують використання трьох вищезгаданих парадигм. Проте останніми роками укорінялася і широко поширюється нова логістична парадигма, яку більшість дослідників називають інтегральною. Інтегральна логістична парадигма розвиває маркетингову, враховуючи при цьому нові передумови розвитку бізнесу на сучасному етапі, до яких можна віднести наступні:

- нове розуміння механізмів ринку і логістики як стратегічного елементу в конкурентних можливостях підприємства;
- нові перспективи інтеграції між логістичними партнерами, нові організаційні стосунки;
- технологічні можливості, що радикально змінилися, зокрема гнучких виробництв і інформаційно-комп'ютерних технологій, які відкрили нові горизонти контролю і управління у всіх сферах виробництва і обігу продукції.

Прикладом використання інтегрованої логістики є концепція JIT (just-in-time – точно в строк), TQM (Total Quality Management – загальне управління якістю), інтегровані системи дистрибуції і ін., які на даний час активно впроваджуються на підприємствах регіону.

На інтегральній парадигмі базувалося створення такої логістичної системи, як ISCS (Integrated Supply Chain Information System) – інтегрованої інформаційної системи, обслуговуючої логістичний канал. ISCS реалізує інтегровану координацію логістичних систем і ланок на мікро- і макrorівнях як по матеріальних, так і по інформаційних потоках за допомогою онлайнового режиму обробки повідомлень в телекомунікаційних мережах.

Інтегральна парадигма логістики успішно використовується при синтезі макрологістичних структур. Як приклад можна привести створення світової мережі центрів торгівлі (Trade Point) в рамках міжнародної програми ООН по підвищенню ефективності світової торгівлі (програма UNCTAD 1995–2005 рр.).

З огляду на розглянуті логістичні парадигми управління, пропонуємо удосконалити інтеграційну парадигму для використання при управлінні зовнішньоекономічною діяльністю підприємств в напрямках:

- впровадження інноваційних інструментів управління якістю (бенчмаркінг, аутсорсинг, інсорсинг, консалтинг, бюджетування та ін.);
- врахування стохастичності поведінки на ринку та ліберальності у сприйнятті рівня якості різних послуг, що вирішується через формування уявлень про послугу у споживача та чіткому розмежуванні ролі учасників процесу надання послуги;
- гнучкість та сприйнятність логістичних систем до впровадження нових суміжних послуг.

Діяльність сучасного підприємства можна розглядати як процес, що постійно оновлюється, тому логістичне управління можна розглядати як замкнений управлінський цикл, який також постійно повторюється з інноваційними змінами, які позитивно впливають на конкурентоспроможність підприємства на сучасному ринку. Як циклічний процес інноваційно-логістичне управління розглядають з позицій структурного, процесного та функціонального підходів, які тісно пов'язані між собою.

Цими напрямками визначено основні вимоги до удосконалення інтеграційної парадигми (рис. 2).

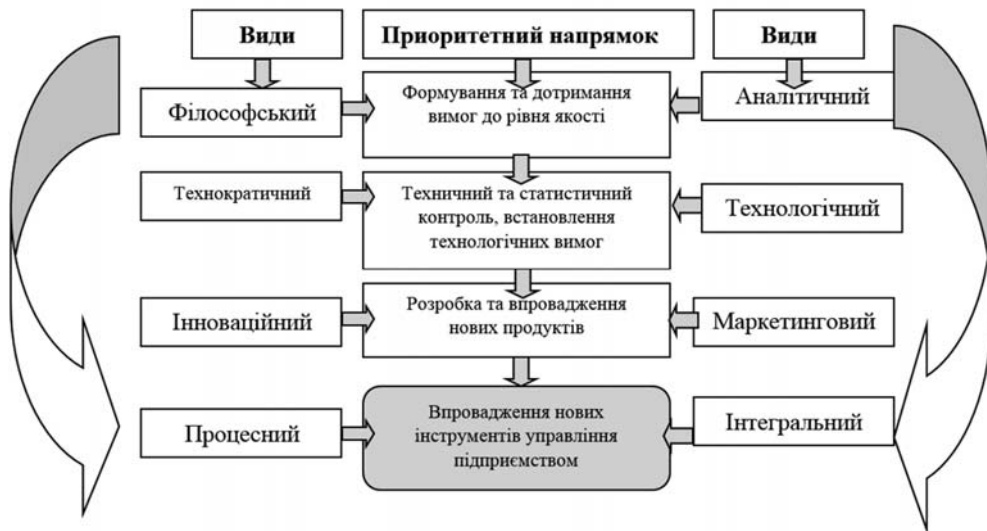

Рис. 2. Модель інноваційно-логістичного розвитку підприємства*

*Побудовано авторами.

Найдоцільнішим у сучасних умовах господарювання є інноваційно-логістичний підхід до формування стратегії сучасного розвитку вітчизняних підприємств, під яким пропонується розуміти процес побудови механізму, за допомогою якого усі можливі стратегії діяльності окремих елементів логістичної системи підприємства повинні бути щільно пов'язані між собою та забезпечувати якомога скоріше досягнення загальної мети підприємства.

Література

1. Хаджинова О. В. Логістична стратегія управління витратами великого багатoproфільного промислового підприємства [Текст]: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / О. В. Хаджинова. — Донецьк, 2006. — 23 с.
2. Забуранна Л. В. Логістичне управління підприємством: сутність та передумови розвитку [Текст] / Л. В. Забуранна // Сталый розвиток економіки. — 2010. — № 7. — С. 120—123.
3. Статистична інформація [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Власюк Т. О. Стан і тенденції зовнішньоторговельної діяльності України: виклики для економічної безпеки та способи їх подолання / Т. О. Власюк // Стратегічні пріоритети. — 2015. — № 4 (37). — С. 48—58.
5. *Витяги з:* Керівництво Осло: Рекомендації зі збору та аналізу даних стосовно інновацій. — К.: УКРІНТЕІ, 2009. — 163 с., С. 15.
6. Друкер П. Управление, нацеленное на результаты [Текст] / П. Друкер; пер. с англ. — М.: Технологическая школа бизнеса, 1994. — 200 с.

1.9. Improvement of labor resource management systems

Labor resources of the enterprise, region, region, country are the main resource, the effectiveness of which depends largely on the results of economic activity of any subject and industry, the competitiveness of its results, etc. Planning and formation of the personnel of the enterprise, region, region occurs at the expense of the economically active population.

Investigation of the state and development of human resources – studying the dynamics and structure of their numbers at the world and regional level and studying the balance of external migration is one of the directions of studying sources of resources for labor and the development of the form of their effective employment.

The questions on this topic were considered by many scientists, in particular, the most significant ones include authors such as Vladimirova L. P., Bazarov T. Y., Mazur I. I., Shapito V. D.

Such a significant contribution to the study of the use of labor resources, employment problems of the rural population, increase in the efficiency of work made such famous scientists: O. A. Bugutsky, M. H. Vdovichenko, V. S. Diesperov, O. I. Zdorovtsov, G. I. Kupalov, E. M. Libanova, I. I. Lototsky, V. I. Lysilenko, V. V. Onikienko.

Labor resources are formed on the basis of human resources that are available in the relevant territory for a certain period of time. The human factor is a major factor in the increased reproduction of the population, labor and labor potential in general.

Knowledge of the deep meaning of the concepts of «labor resources», «labor potential», as well as the study of the real state of labor development will help to identify trends in their development and develop and use effective measures of positive impact on the increased reproduction of the population, labor and labor potential.

Measures that would allow to successfully implement the state program of expanded reproduction of the population, increase its economic activity during the long-term period, preventing human losses in general and unproductive losses of the potential of economic and bioenergy activity of the population of the region in Ukraine as a result of migration processes.

Ukraine is a large European country with significant territorial differences concerning population distribution and its density, the state of socio-demographic structures, the course of the main demographic processes and their consequences for the economic development of the regions, and in particular the labor-resource situation in them.

The main signs of demographic dynamics in Ukraine in the last decade have been the steady decrease in the population, mainly due to depopulation, the continuing aging of the population, mostly unfavorable or stagnant trends in mortality and longevity, etc.

However, the demographic situation of the regions of Ukraine and its dynamics during this period have significant features, which, in turn, determine the further demoeconomic prospects of different territories of the country, as well as the possibility of influencing the situation with the means of economic and socio-demographic policy.

Regional peculiarities of the course of basic demographic processes are often considered within the framework of broader thematic work [1]. In the current decade, specialized works devoted to the regional aspects of demographic development in Ukraine [2], the demographic specificity of certain established groups of our country's countries: the western region, industrial regions of Ukraine, it were also published [3].

At the same time, in our opinion, the recent changes in the size and demographic composition of the population, the extent and intensity of depopulation as a trait of its natural movement, associated with these demographic prerequisites of the prospect of the formation of labor potential in the regional aspect are not sufficiently covered in the scientific literature [4].

Labor resources are an able-bodied part of the population of a country with physical development, mental faculties and knowledge necessary for engaging in socially useful activities. Labor resources accumulate over generations and determine the economic situation in the state and the level of well-being of society.

The volume of labor resources depends on the size of the population, the mode of its reproduction, composition according to sex and age. The main part of the country's labor resources is its population of working age, as well as teenagers and persons of retirement age who are still able to work.

The general negative manifestation of all the peculiarities of labor resources in Ukraine is their incomplete use and the relatively low annual productivity of labor.

Analyzing the factors influencing the situation with labor resources in Ukraine, we note that the deformation of the structure of labor resources has deepened as a result of the long decline in the economy and the strengthening of crisis phenomena in the socio-economic field. In our opinion, in order to resolve the difficult situation in Ukraine with labor resources, first of all, it is necessary to take the following measures:

- In the demographic sphere, to conduct an examination of existing projects, programs of socio-demographic development of the state, aimed at ensuring full reproduction of the population, improving health and increasing life expectancy.

Expand types and increase lending to demographic goals, including providing preferential loans to young families with children. Expand the range of able-bodied age by creating conditions for voluntary increase in retirement age;

- in the professional qualification and educational spheres, develop a mechanism for forecasting the professional needs of the economy in order to form highly qualified labor resources.

Provide a rigorous feedback between existing real labor market needs and programs of training institutions that train specialists. Provide job placement guarantees for graduates after graduation in the form of contracting between graduates and enterprises.

The implementation of productive policies requires the establishment of an effective mechanism for the functioning of the personnel management system. The personnel management system of the enterprise is intended to focus the efforts of employees on the tasks performed, the planned strategies of the enterprise.

The mechanism of the personnel management system of the enterprise is a set of relations, forms and methods of influencing its formation, distribution (redistribution) and use.

An important criterion for the social orientation of the economy is the attitude towards employment in the state at all levels. Employment is perpetually aimed at a person, his interests and needs in the labor sphere.

In state policy, employment should be considered as one of the main landmarks of development, which determines the regrouping of labor resources, material and financial resources in the economy, the deployment of productive forces, etc.

Legislation provides a comprehensive approach to employment regulation issues. To this end, analytical and scientific studies of the structure of the economy, forecasting further changes in the quality and distribution of labor force, regulation of the attraction and use of foreign labor in Ukraine through quota and licensing, and the creation of additional jobs are to be carried out.

Reform of national labor legislation should be carried out systematically and based on certain principles: scientific, legal, democratic, systematic, communication with law enforcement practice, forecasting of consequences of adopting normative acts, etc.

The employment of the population and the labor market are among the main indicators of the transformational processes in the agrarian economy, which during the last decade has led to a significant reduction in labor demand, both directly in the countryside and abroad. As a result of market transformations, there are radical changes in the employment of the population, the very attitude towards the notion of guarantee of employment is changing, and the number of people who are not involved in production activity is increasing.

Researches have established that the aggregate labor load of persons employed in agriculture is more than 12 hours for men, and women have almost 13 hours.

Such employment does not ensure increase of work capacity and productivity, affects the health of a person, does not create conditions for harmonious development.

Labor in the personal economy of the population occupies a significant place in the budget of the rural population: the number of working women is 14.8–15.2%, and in men – 14.7–15.3% of the daily fund time. This is one of the main causes of the increased labor burden of the rural population.

Therefore, simultaneous employment in the two production sectors, of course, causes damage not only to agricultural enterprises, but also to the peasants themselves.

For the establishment and development of the village and agricultural production, the elimination of the negative effects of the demographic and social crisis, it is necessary to develop and implement programs for the exit from a difficult economic, demographic and social situation at the state, regional, oblast and district levels.

The programs should include the stages of development of each settlement, agrarian and other sectors of the economy, which will affect the activation of the demographic and social situation.

References

1. Регіональна політика та механізми її реалізації [Текст] / за ред. акад. НАНУ М. І. Долішнього. — К. : Наукова думка, 2003. — 503 с.
2. Соціально-економічні дослідження в перехідний період / Політика демографічного розвитку: сучасний стан та її перспективи в західному регіоні України: Збірник наукових праць. — Львів : Інститут регіональних досліджень, 2005. — Вип. 5 (55).
3. Трудовий потенціал Кіровоградської області: стан та перспективи розвитку [Текст]: [колективна монографія] / за ред. М. В. Семикіної. — Кіровоград : Кіровоградське видавництво, 2008. — 304 с.
4. Крилова І. Г. Економічні засади забезпечення зайнятості сільського населення.
5. Мирошніченко А. Развитие трудовых ресурсов Украины // Менеджер по персоналу. — 2007. — № 12. — С. 4—9.

1.10. The impact of migration processes on human capacity development in the regions of Ukraine

Вплив міграційних процесів на розвиток людського потенціалу в регіонах України

В умовах розширення світогосподарських зв'язків міжнародна трудова міграція з часом набула глобального характеру. Разом з тим, незважаючи на її масштаби, сучасна наука не має сьогодні єдиної концепції. Це можна було б пояснити тим, що міграція одночасно є віддзеркаленням різноманітних аспектів суспільного життя: економіки, демографії, соціології, політики, права. Однак, з іншого боку, і це є характерною особливістю для України, аналіз розмірів і тенденції міжнародної міграції робочої сили ускладнений недосконалістю його інформаційного та статистичного забезпечення, відсутністю уніфікованих національних і міжнародних показників, які здебільшого носять фрагментарний і залежний від контексту публікацій характер.

Істотне зростання масштабів міжнародної трудової міграції в Україні актуалізує її дослідження як явища, що має суттєвий вплив на розвиток регіонів.

Проблемою оцінки розвитку людського потенціалу та впливу на нього міграційних процесів присвячено праці багатьох вітчизняних вчених, таких як О. Амоша, С. Бандура, Г. Башнянин, Д. Богиня, В. Брич, С. Гринкевич, О. Грішнова, М. Долішній, Л. Ємельяненко, С. Злупко, А. Колот, О. Кендюхова, Є. Лібанова, І. Малий, І. Михасюк, В. Мікловда, І. Мойсеєнко, І. Пітюлич, В. Приймак, У. Садова, О. Стефанишин та ін. Аналіз опублікованих праць, матеріалів наукових конференцій, присвячених дослідженню цієї багатогранної проблеми, показав, що, незважаючи на значні досягнення в теорії і практиці управління процесами розвитку людського потенціалу суспільства, багато питань ще потребують свого вирішення.

Метою дослідження є систематизація факторів впливу міграційних процесів на розвиток людського потенціалу в регіонах України.

Явище міжнародної міграції населення досить давнє і залишило помітний слід у розвитку людства. Більша частина населення деяких країн (США, Канада, Австралія) складається з нащадків колишніх емігрантів.

Згідно з законом Б. Оліна міжнародний рух товарів і факторів виробництва можуть заміщати один одного. Країна, яка в надлишку забезпечена працею, може або експортувати працездатні товари, або її громадяни можуть самі виїжджати за кордон і там працювати. Міжнародний рух факторів виробництва підпорядковується тим же законам, що і міжнародна торгівля товарами: фактори виробництва переміщуються до тих країн, де за них більше платять [1, С. 70].

Міграційні процеси відбуваються в усьому світі й мають багатовекторну спрямованість, але на світовому ринку трудових ресурсів склалися чітко визначені центри, куди в основному стікаються трудові ресурси [2, С. 13].

Міжнародна трудова міграція має як позитивні, так і негативні соціально-економічні наслідки. Насамперед, виграють здебільшого самі мігранти, оскільки вони, як правило, направляються в інші країни з метою поліпшення свого становища. Виграють від міграції підприємці, що наймають мігрантів на роботу, оскільки їхні вимоги щодо заробітної плати нижчі, крім того, відсутній профспілковий захист іммігрантів тощо.

Міжнародна трудова міграція дає змогу країні – імпортеру трудових ресурсів економити кошти на підготовці спеціалістів, знижувати витрати на виробництво за рахунок використання дешевої робочої сили, як правило молодой.

Регулювання міжнародних міграційних процесів здійснюється на основі національних міграційних політик. У багатьох розвинених країнах створено чітку систему імміграційного захисту своїх кордонів, яка працює за принципом визначення корисності для держави зовнішніх міграційних потоків, і залучення до країни, в разі потреби, іноземних фахівців і робітників певного професійно-кваліфікаційного спрямування. Як частина національної міграційної політики вона покликана надійно захищати внутрішній ринок праці, а також створювати засади соціально-правового захисту трудящих-емігрантів [3, С. 78].

Міграцію населення з України посилює і такий чинник, як економічна нестабільність. Невпевненість у завтрашньому дні підштовхує працездатне населення до пошуку більш стабільних джерел доходу за кордоном, що дозволяє будувати плани стосовно свого майбутнього та майбутнього своїх дітей.

Окрім економічних, соціальних та культурних факторів, на міграційні наміри населення впливають політичні й екологічні чинники. До перших, зокрема, можна віднести ступінь розвитку демократії у країні, стабільність політичної системи, поширеність корупції тощо; до других – екологічну ситуацію, наявність доступу до чистої питної води та високоякісної їжі. Політична нестабільність в Україні відіграє особливу роль у складі політичних чинників, оскільки вона не лише викликає зневіру людей до політичної системи та керівників держави, а й породжує економічну нестабільність. Разом із деформованою системою демократії політична нестабільність знижує впевненість людей у майбутньому, активізуючи їх міграційні настрої.

Фактори впливу на міграційні процеси населення наведені в таблиці 1.

Варто також відмітити високий рівень корумпованості українського суспільства.

За підрахунками Heritage Foundation [4, С. 25], рівень корумпованості економіки України на сьогоднішній день становить 72%. Загалом, за індексом економічної свободи, який окрім свободи від корупції включає в себе ще цілу низку інших свобод (свободу ведення бізнесу, свободу торгівлі, фіскальну, монетарну, інвестиційну, фінансову свободу тощо), Україна посідає 133 місце із 157 країн світу, що також слугує вагомим чинником «виштовхування» українських громадян за кордон. Підсумовуючи викладене вище можна дійти висновку, що в Україні на сьогоднішній день у більшій мірі проявляється дія факторів виштовхування, ніж притягання, що призводить до великомасштабної міграції.

Додатковим демографічним чинником, що обмежує розвиток трудових ресурсів, є міграція населення. Лише за період 2010–2015 рр. за даними Держкомстату України з нашої держави виїхало 6,5 млн осіб. Не слід при цьому забувати, що трудові мігранти, що залишають терени нашої держави, дуже часто вибувають на заробітки «неофіційно», не реєструючись в відповідних державних органах – за оцінками фахівців лише 5% майбутніх трудових мігрантів реєструються у відповідних установах.

На користь цієї інформації свідчить зростання з року в рік потоку міграційного капіталу, що надходить в Україну від нелегальних трудових мігрантів – за даними багатьох джерел ця цифра коливається в діапазоні від 20 млрд дол. до

35,3 млрд дол. за рік. Отже з цього витікає, що кількість неофіційних мігрантів реально може досягти досить значних обсягів – від 4,5 до 7 млн осіб [5].

Особливе занепокоєння викликає той факт, що серед мігрантів майже 30% складають висококваліфіковані фахівці, які користуються найбільшим попитом в розвинених країнах. Як правило, таких спеціалістів запрошують на роботу на довгостроковий період, або ж пропонують постійне проживання. Тобто, спеціалісти високого рівня кваліфікації залишають Батьківщину з великою ймовірністю не повернутися. Причому професійний досвід, знання, які були надбані в нашій

Таблиця 1

Фактори впливу на міграцію

Фактори «виштовхування»	Фактори «притягання»
Економічні	
Низька заробітна плата	Висока заробітна плата
Низька якість життя	Висока якість життя
Високий рівень безробіття	Наявність вільних робочих місць
Економічна нестабільність	Стабільний розвиток економіки
Обтяжлива система оподаткування	Ліберальна система оподаткування
Соціальні	
Низька якість освіти	Висока якість освіти
Погані умови праці	Гарні умови праці
Недоступна система охорони здоров'я	Доступна та високоякісна система охорони здоров'я
Відсутність можливостей для професійної самореалізації	Наявність можливостей для професійної самореалізації
Культурні	
Релігійні переслідування	Свобода віросповідання
Етнічна дискримінація	Відсутність етнічної дискримінації
Расова дискримінація	Відсутність расової дискримінації
Політичні	
Відсутність демократії	Розвинена демократія
Політична нестабільність	Стабільність політичної системи
Корумпованість владних структур	Відсутність корупції
Екологічні	
Забруднене навколишнє середовище	Краща екологічна ситуація
Низька якість питної води та їжі	Чиста питна вода та екологічно безпечна їжа

державі та за її рахунок починають примножувати суспільний інтелект держав, що запрошують до себе необхідних спеціалістів. Це негативно позначається не тільки на кількісному, але й на якісному потенціалі трудових ресурсів країни.

Переважно нелегальний характер трудової міграції з України, крім погіршення трудового потенціалу нашої держави, призводить до додаткового навантаження на систему соціального забезпечення населення оскільки мігранти не сплачуючи пенсійні внески, не поповнюють пенсійний фонд та не забезпечують власної гідної пенсії в Україні [6].

Поступова вікова деформація населення у бік старших вікових груп, підвищення рівня смертності та занадто повільне зростання народжуваності, негативні міграційні процеси обумовлюють скорочення обсягів пропозиції робочої сили та посилення конкуренції на ринку праці (з боку роботодавців) за найм працівників економічно активного віку.

Економічна криза і війна викликали нову хвилю міграції з України: до традиційних заробітчанами приєдналися біженці і середній клас. Виїхати тепер готовий кожен третій українець. Фактично Україна стикається з новою хвилею міграції з країни, кажуть експерти. «І події на сході, і погіршення економічної ситуації, безумовно, мають вплив на рішення людей шукати кращого життя в іншому місці, в тому числі за кордоном. Все це призвело до різкого збільшення міграції. Сьогодні кожен третій українець хотів би виїхати за кордон. А буде і більше: число людей, що намагаються в'їхати на територію Євросоюзу, за останній час зросло приблизно на 20–25%. Через економічну кризу останніх двох років рівень трудової міграції виріс. Наприклад, в 2014-му в Польщі кількість дозволів на працевлаштування для українців збільшилася на 15%, в Німеччині – на 24%, в Словаччині – на 17%. Такі цифри наводить Ірина Сушко, голова громадської організації Європа без бар'єрів [7].

За даними опитування, яке проводилося Міжнародною організацією з міграції (МОМ) та соціологічною компанією GfK Ukraine у 2015 році, близько 3 млн українців планують знайти роботу за кордоном вже найближчим часом, а ще 34% жителів України не проти працевлаштування за кордоном, але предметно про це поки не думали. Різко зросла частка тих, хто працює за кордоном неофіційно - з 28% від загального числа гастарбайтерів в 2011 році до 41% в 2015-му. І ситуація буде тільки погіршуватися, прогнозують експерти.

21% потенційних трудових мігрантів зізналися, що готові прийняти сумнівні пропозиції щодо працевлаштування, наприклад працювати нелегально. Для порівняння: у 2011 році кількість таких людей становила всього 14%. Важкі життєві умови багатьох українців роблять їх більш схильними приймати ризиковані пропозиції з працевлаштування, погоджуватися на умови, на які раніше вони ніколи б не пішли».

У 2014 році тільки офіційні приватні грошові перекази в країну склали 6,5 млрд дол. США, це 4,9% ВВП країни. Головні країни-донори – Росія, США, Німеччина, Великобританія, Греція, Кіпр та Італія. Правда, РФ в порівнянні з 2013-м серйозно втратила позиції: перекази звідти впали в три рази. Частково тому, що багато хто відмовився від роботи в країні, яка розв'язала війну в Україні.

Крім того, Москва посилила трудове законодавство для громадян України, позбавивши їх усіх преференцій. У 2014 році до традиційних економічних причин втечі за кордон додалися ще й політичні. Війна в Донбасі і анексія Криму спровокували

стрімке зростання потоку біженців з країни. Якщо в 2011–2013 роках Україна не входила навіть до першої тридцятки прохачів притулку в країнах ЄС, то вже в 2014-му опинилася в лідерах, зайнявши 13-е місце за кількістю прохачів, а в другому кварталі 2015-го і зовсім перебралася на 9-е. Найчастіше українці просять притулку в Німеччині, Польщі, Італії, Франції та Швеції. Згідно зі статистикою управління у справах іноземців Польщі, число одних лише офіційних прохачів статусу біженця з України з докризових часів зростає в десятки разів. Якщо за весь 2013-й таких було всього 46 чоловік, то за 2015 – вже 1941.

Причому мова йде не тільки про біженців зі сходу. Наприклад, 9% з них визнають, що ховаються від мобілізації. Крім того, значна частина прохачів насправді зовсім не вигнані війною біженці, а трудові мігранти, які намагаються використувати війну в корисливих цілях. «Вони не тікають від війни, а просто хочуть легалізуватися і отримати право на роботу в багатих країнах Європи. В ЄС це добре знають, тому не поспішають давати притулок українцям.

За підсумками 2014 року статус біженців в ЄС отримали лише 4% прохачів з України. Для порівняння: сирійці отримували притулок в 90% випадків. Україна не відповідає ключовому вимогу – наші громадяни, в тому числі переселенці з Донбасу, при бажанні могли б залишитися в Україні без ризику для життя. Адже територія, де ведуться бойові дії, займає невелику частину країни.

Поряд зі збільшенням кількості внутрішніх переселенців в Україні, існує і потік біженців із зони АТО в Росію. Відповідні статистичні дані вказані в доповіді Управління верховного комісара ООН у справах біженців. В ООН повідомляють, що 245,5 тисяч зареєстрованих біженців перебувають на території РФ. За інформацією міграційної служби Росії в РФ тимчасовий притулок отримали близько 330 тисяч українців. Найімовірніше, цифра вище, через те, що частина тих, хто виїхав в Росію з Донбасу не реєструються як біженці, але навіть якщо визнати цифру вдвічі більшою, це не відповідає попереднім запевненням Росії про мільйонні потоки біженців з України.

РФ оцінює кількість прибулих з України в 2014–15 роках в 400 тисяч чоловік, не всі українці, які отримали статус тимчасового притулку, можуть залишитися в Росії. Однак, біженцям з Донбасу забороняється переїжджати на проживання в Москву, Петербург і інші найбільші міста Росії. Вітаються регіони Сибіру і Далекого Сходу і провінція. Крім того за даними ФМС, в даний час в Росії перебуває понад 2,4 млн громадян України. Ця цифра складена не за кількістю біженців, а за рахунок тих, які традиційно роками працювали в Росії – вахтовим методом, як гастарбайтери чи молодь, яка виїхала в пошуках кар'єри і заробітку.

Найбільшу проблему для країни створює не стільки втеча потенційних гастарбайтерів, скільки відтік середнього класу – освічених, творчих представників малого та середнього бізнесу, ІТ-сектора та інших спеціальностей, для яких кордон не перешкода для успішної роботи. Саме втрата таких людей, на думку експертів, вдарить по економіці країни і її інвестиційної привабливості найбільше. З України їх жене економічна криза, девальвація, непередбачувана бізнес-середовище і спроби влади зірвати побільше з решти підприємців замість того, щоб всіяко стимулювати їх ділову активність.

Дослідження міграції виявило, що близько половини (48,4%) від загальної кількості заробітчанин перебували у Російській Федерації, та майже стільки ж –

у країнах Європейського Союзу, переважно в Італії (13,4 %), Чехії (12,8%), Польщі (7,4%), Іспанії (3,9%) та Португалії (3 %) [34, С. 6].

Чинні системи збору даних не забезпечують одержання вірогідної статистики про міграційні потоки. Відсутність реальної та досконалої інформації в цій сфері унеможлиблює ефективне управління процесами трудової міграції. Позиція потенційних мігрантів при виборі місця працевлаштування за кордоном формується в залежності від наступних чинників:

- рівня можливої заробітної плати в країні-реципієнті;
- стану ринку праці (рівня зайнятості, масштабів безробіття);
- життєвого рівня місцевого населення;
- мовно-культурного чинника;
- етнічної толерантності населення країни-реципієнта.

З урахуванням цих чинників в Україні сформувався два основних вектори трудової міграції – західний та східний.

За сукупністю більшості чинників найбільш прийнятним для висококваліфікованих працівників переважно молодого віку є західний вектор трудової міграції – в Західну Європу, США, Канаду та інші розвинуті країни світу. Така міграція має метою не тільки покращення власного матеріального стану, але й в значній мірі натуралізацію в країні перебування. У цьому контексті витік кваліфікованих трудових ресурсів до західних країн у більшості випадків можна вважати безповоротними втратами людського капіталу України.

Водночас, жорсткий міграційний контроль, суворий професійний відбір та конкуренція з мігрантами з інших країн є факторами, які значною мірою обмежують міграційні процеси з України до розвинених країн світу. Внаслідок впливу цих чинників, а також активної роботи з договірно-правового забезпечення процесів трудової міграції з західноєвропейськими країнами, західний вектор міграції можна вважати відносно контрольованим.

Східний вектор міграції – до країн СНД – був і є привабливим для тих трудових мігрантів, які через недостатню кваліфікацію, низький рівень володіння іноземними мовами чи нездатність до адаптації в незвичному економічному та культурному середовищі неспроможні адаптуватися у країнах Західної Європи та Америки.

У кількісному вимірі оціночні показники трудової міграції у східному та західному напрямках наведені в таблиці 2 [8].

Низка дослідників вважають наведені вище експертні дані щодо кількості громадян України, які працюють в Російській Федерації суттєво заниженими. Реальна ж кількість мігрантів, ні їхню думку, може складати від 3 до 4,5 млн осіб [8].

Українські трудові мігранти-чоловіки зайняті переважно будівельними роботами. Для вітчизняної робочої сили чоловічої статі будівництво є основною сферою діяльності у всіх країнах, на які припадає хоча б 1,5% загального обсягу контингенту (Росія, Польща, Чехія, Білорусь, Угорщина, Португалія). В трьох основних країнах-реципієнтах у будівництві зайнята найбільша частка чоловіків. З тих, які працюють у Чехії – 88,2%, у Росії цей показник становить 72,8%, у Польщі – 64,6% (з урахуванням осіб, що назвали будівельну діяльність у якості другої чи третьої за важливістю – 80,9%). Серед чоловіків, які працювали в Росії, зафіксована підвищена частка зайнятих на транспорті і в зв'язку – 11,1%. У Польщі 26,1% чоловіків, що прибули з прикордонних регіонів України, працювали в сільському

Таблиця 2

Кількісні показники трудової еміграції з України по країнах світу

Країна	Офіційна кількість, тис. осіб	Експертні дані, тис. осіб	Тип міграції
Росія	169	понад 2000	Сезонна, переважно чоловіча, нелегальна міграція
Італія	195,4	500	Досі зростаюча жіноча міграція
Польща	20	понад 450	Стабільна, переважно нелегальна та транзитна, човникова
Іспанія	52,8	250	Родинна міграція, зберігається тенденція до зростання
Португалія	44,6	75	Відтік мігрантів до інших країн ЄС, зокрема Іспанії, й часткове повернення в Україну
Чехія	51	150	Зростаюча, частково транзитна міграція до інших країн ЄС
Греція	20	75	Переважно жіноча міграція, відтік мігрантів до інших країн ЄС і часткове повернення в Україну
Нідерланди	–	40	Жіноча міграція, сфера обслуговування
Великобританія	10	близько 70	Зростаюча трудова міграція
США	н/д	близько 500	Стабільна трудова міграція, переважно легальна

господарстві, при цьому половина означеного контингенту поєднували сільсько-господарську працю з будівництвом [8].

Галузева структура зайнятості жінок-мігрантів у різних країнах різна залежно від потреб національних економік. Серед жінок, що працюють у Росії, третина зайнята в торгівлі (за наймом) і чверть – у будівництві; серед працюючих у Чехії 45,9% – у громадському харчуванні і 31,5% – у промисловості (переважно легкій та харчовій). У сільському господарстві зайнято дві третини українських жінок, що працюють у Польщі, ще майже 20% виконують роботу домашньої прислуги. Остання сфера діяльності переважає серед українських емігранток, що знаходяться в Італії, причому в якості домашньої прислуги працюють за кордоном переважно жінки середнього і старшого працездатного віку [9].

Рівень участі населення різних регіонів у трудовій міграції та географічна спрямованість також є різними. Найвищою інтенсивність міграції є у західних областях, найнижчою у центральних.

На сході рівень участі визначається як низький. Такий розподіл пов'язаний із близькістю регіону до державних кордонів чи столиці (як альтернативи міграції) України, історичні зв'язки. Лідером за кількістю трудових мігрантів є Закарпатська область. Найбільша країна-реципієнт закарпатців – Чеська Республіка. Жителі Чернівецької області працюють переважно в країнах Євросоюзу; Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської обирають Польщу, Росію та Італію; Рівненської та Волинської – сусідню Білорусію та Польщу. Російська Федерація є основною

країною призначення для вихідців східних, центральних, північних, і південних областей.

Якщо виходити навіть з мінімальних оцінок та не враховувати міграцію до інших країн СНД, можна зробити висновок, що значна кількість трудових мігрантів з України (більше 45% від загальної кількості) обирають східний напрям міграції. Для порівняння, в Італії, яка вважається однією з найбільш привабливих для мігрантів з України країн, працюють близько 11% громадян нашої держави.

Зазначені вище причини актуалізують необхідність дослідження мотивів, в першу чергу економічних, які призводять до трудової міграції в країни СНД, та підготовку рекомендацій щодо пріоритетних напрямків соціально-економічних перетворень, що сприятимуть поверненню трудових мігрантів з країн СНД та покращанню трудоворесурсної ситуації в Україні.

Визначимо основні фактори впливу на міграційні процеси в Україні та світі. В першу чергу, обсяг трудової міграції залежить від демографічної ситуації в країні, а саме від забезпеченості ринку праці населенням працездатного віку. Незважаючи на те, що з 2001 року коефіцієнт народжуваності в Україні поступово зростає, він не забезпечує простого відтворення населення, що підкріплюється і високим рівнем смертності українців. Більше половини зайнятого населення – це особи у віці старше 40 років, що свідчить про старіння робочої сили. Несприятлива демографічна ситуація в Україні не сприятиме зменшенню еміграції, а навпаки збільшенню імміграції. Ситуація в світі, зокрема в промислово розвинених країнах є наступною: в результаті скорочення народжуваності та старіння населення утворюються диспропорції на ринках праці і вони відчувають потребу в залученні іноземної робочої сили. Це сприяє збільшенню кількості трудових мігрантів з України.

Другим фактором є ситуація на ринку праці, зокрема рівень безробіття та кількість наявних робочих місць. Відповідно, явне і приховане безробіття – це безперечно фактори, що сприяють збільшенню трудової міграції українців за кордон.

Одним із найбільш важливих факторів є розмір заробітної плати. Заробітки мігрантів, які є як мінімум в три рази вищими, ніж в Україні, мають і позитивні наслідки. По-перше, заробітчани отримують роботу, по-друге, зменшується напруга на вітчизняному ринку праці, і по-третє, вони здійснюють перекази зароблених коштів своїм родичам у економіку України. Розподіл грошових переказів за країнами характеризується високим ступенем концентрації: понад 70% переказів здійснювалося із семи країн. Лідером залишилася Росія – до 2,3 млрд дол. Загалом на країни СНД у 2015 році припадало 40,1% обсягу грошових переказів із-за кордону. З інших країн світу найбільше переказів надходило з США та Німеччини (відповідно 9,3 та 6,2% від загального обсягу грошових переказів в Україну). Загалом з країн ЄС надійшло 2,3 млрд дол. [10, С. 22].

Таким чином, рівень заробітної плати – це чи не найважливіший фактор, який сприятиме еміграції українців. Оскільки оплата праці навіть не висококваліфікованих робіт у країнах Європейського Союзу є в рази вищою в порівнянні не тільки з Україною, а й з країнами СНД, можна припустити, що після спрощення візового режиму, кількість емігрантів збільшиться.

Як складеться політична ситуація в Україні прогнозувати навіть на найближчу перспективу важко. Можна стверджувати лише про наявність політичної нестабільності. В разі нестабілізації ситуації можна очікувати збільшення виїздів за

кордон національних меншин з України. Навіть у випадку стабілізації ситуації, враховуючи політичні події, які відбулися в Україні з початку 2014 року, можна прогнозувати зменшення кількості мігруючих до Росії, особливо це стосується мігрантів із західних областей. Як альтернативу мігранти можуть обрати країни Європейського Союзу, крім того цьому сприятиме і спрощення візового режиму. Проаналізувавши все вище зазначене, можна виділити наступні наслідки міграційних процесів (таблиця 3).

Досвід європейський країн показує, що до зворотної міграції трудових мігрантів у країну-походження призводить покращення її економічного стану, забезпечення прав людини. На сьогоднішній день цей фактор є особливо актуальним для України.

В умовах посилення конкуренції за людські ресурси одним із напрямів міграційної політики багатьох країн стає заохочення повернення на батьківщину співвітчизників. На жаль, в Україні, на відміну від багатьох країн, ресурс репатріації співвітчизників задіяний недостатньо. Хоча сприяння їй неодноразово декларувалося як один із пріоритетів міграційної політики, не було закону, який визначав би статус репатріантів, державна допомога при здійсненні репатріації та облаштуванні на батьківщині не надавалася. Таким чином міграційна політика України має бути направленою на залучення іммігрантів (в першу чергу вихідців з України) через співпрацю з діаспорою, здійснення спеціальних заходів, створення спеціального органу виконавчої влади, а також на запобігання еміграційному впливові [11].

Таким чином, доведено, що основними факторами впливу на рівень трудової міграції українців за кордон в умовах європейської інтеграції в сучасній політико-економічній ситуації є демографічна ситуація, рівень безробіття, розмір заробітної плати, міграційна політика, а також політична ситуація в Україні та світі. Кожен із цих факторів впливає на динаміку кількості трудових мігрантів. Так, зокрема, ско-

Таблиця 3

Позитивні та негативні наслідки міграційних процесів

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Надходження коштів в країну	Втрата найпродуктивнішої частини власної робочої сили (молоді, науковців, фахівців)
Послаблення напруги на ринку праці	Втрата кваліфікації більшістю трудових мігрантів, які працюють не за спеціальністю
Зменшення рівня безробіття	Вкладення державою коштів у підготовку фахівців, які реалізують свої здібності і створюють додаткову вартість за кордоном
Покращення добробуту сімей мігрантів	Нелегальна трудова міграція не здійснює відрахувань до пенсійного та соціального фондів
Можливість реалізувати свої здібності	Отримання мігрантами громадянства країни міграції, що погіршує демографічну ситуацію
	Повернення трудових мігрантів пенсійного віку
	Розпад сімей, проблема соціального «сирітства»
	Ризик потрапляння в ситуацію торгівлі людьми (сексуальна експлуатація за кордоном, трудове рабство)

рочення та старіння населення в країнах ЄС, наявність прихованого безробіття в Україні, проблеми працевлаштування молоді після здобуття освіти, перевищення розміру заробітної плати в 3–5 раз в країнах ЄС в порівнянні з Україною, і найвищими рівнями заробітної плати серед усіх країн-реципієнтів українських мігрантів, відсутність конкретних заходів в Україні спрямованих на репатріацію українців і натомість наявність таких заходів в іноземних країнах, політична нестабільність в Україні – все це фактори, які сприяють збільшенню кількості мігрантів до країн ЄС.

Аналіз наведених даних щодо реальних масштабів та напрямів трудової міграції з України свідчить про сталу тенденцію до досить швидкого зростання міграційних процесів, у тому числі й до країн СНД. Незважаючи на збільшення «міграційних» грошових надходжень в Україну, зростання трудової міграції може загрожувати національним інтересам нашої держави у контексті безповоротної втрати трудових ресурсів, витоку найбільш професійних та активних кадрів.

Міграційні процеси, які поступово можуть перетворитися на реальну загрозу національній безпеці, повинні перебувати під постійним контролем держави з метою:

- відстеження напрямів міжнародної трудової міграції та спрямування зусиль держави на захист трудових мігрантів в основних країнах-реципієнтах, наприклад шляхом пріоритетного розвитку консульської присутності України в таких країнах, підготовки відповідної двосторонньої договірно-правової бази щодо легалізації трудових мігрантів, надання їм соціальних гарантій, пенсійного забезпечення тощо;
- розуміння причин та наслідків трудової міграції, визначення та корегування економічних показників, які впливають на інтенсивність міграційних процесів;
- визначення критичного рівня трудової міграції, перевищення якого призведе до незворотних процесів в економіці;
- прогнозування потреб у трудових ресурсах з метою компенсації їх втрат внаслідок міграції;
- оптимізації напрямів професійної підготовки кадрів, яка має спрямовуватися передусім на забезпечення внутрішнього ринку праці;
- прогнозування навантаження на систему пенсійного забезпечення України за рахунок призначення пенсій громадянам, які працювали за кордоном та не сплачували внески до Пенсійного фонду із заробітної плати, опрацювання відповідних компенсаційних механізмів.

З метою зменшення еміграції робочої сили необхідне провадження системи заходів, які повинні мати чітке внутрішнє і зовнішнє спрямування. До числа перших належать заходи макроекономічної стабілізації та оздоровлення економіки – створення робочих місць, розширення іноземного інвестування тощо. Зовнішні заходи мають забезпечити цивілізовані форми виїзду працівників за кордон та можливість їх вільного повернення з-за кордону, ввезення валюти, а також гарантії нашим співвітчизникам захисту їхніх трудових прав за кордоном.

Література

1. Білорус Д. Г. Методологічні проблеми дослідження інтернаціоналізації та глобалізації / Д. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник // Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації / за ред. Д. Г. Лук'яненка. — К. : КНЕУ, 2001. — 538 с.

2. Руденко-Сударева Л. Транснаціоналізація і конкурентний розвиток національних економік : теорія і практика країн, що розвиваються : монографія / Л. Руденко-Сударева, В. Токарь, Ю. Ткаченко та ін. / за наук. редакцією д.е.н., професора Л. В. Руденко-Сударевої. — Ніжин. : «Аспект поліграф», 2014. — 568 с.
3. Зовнішні трудові міграції населення України / за наук. ред. Е. Лібанової, О. Позняка. — К. : РВПС України, 2002. — С. 78.
4. Україна в міжнародних інтеграційних процесах : монографія / В. В. Копійка, М. С. Дорошко, В. І. Головченко та ін. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. — 575 с.
5. Migration and Remittances in the World [Електронний ресурс]. — Режим доступу:<http://siteresourcesworldbankorg/INTPROSPECTS/Resources/334934-1181678518183/World.pdf>.
6. Кривуц Ю. Н. Проблемы трудовой миграции в Украине: причины и следствия [Електронний ресурс] / Ю. Н. Кривуц. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VMSU/2007-02/07kunea.htm.
7. Скільки українців працює за кордоном? [Електронний ресурс]: Голос Америки. — Режим доступу: <http://www.voanews.com/ukrainian/archive/2013-08/a-2013-08-16-1-1.cfm>.
8. Солодько А., Фітісова А. Міграційна криза в ЄС: статистика та аналіз політики / А. Солодько, А. Фітісова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.cedos.org.ua/uk/migration/mihratsiina-kryza-v-yes- ta-analiz-polityky>.
9. Leontiyeva Y. Ukrainian Migration to Europe: Policies, Practices and Perspectives / Y. Leontiyeva // Central and Eastern European Migration Review. — 2014. — № 3. — Р. 5—10.
10. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні // Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції й грошових переказів в Україні. — Київ, 2016. — Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні. — 116 с.
11. Мігранти як рятівне коло. Чи доцільний випуск євробондів для діаспори? [Електронний ресурс] // Європейська правда. — 2015. — Режим доступу : www.eurointegration.com.ua/articles/2015/05/27/7034138/.

1.11. Economic transformations of the global space and their impact on Ukraine

Економічні трансформації глобального простору та їх вплив на Україну

Повсякчас мова йде про економічну потужність та розвиненість країн світу, що дає можливість умовного поділу їх на «центри прийняття рішень» та «периферії». Проте сьогодення встановлює нові вимоги перед учасниками світогосподарських процесів, які визначають прийнятність умов та виправданість результатів. Вирішальним чином результуючою таких вимог є глобалізація, як феномен 21 сторіччя. Вона визначає плацдарм «єдиних правил гри» для всіх без виключення держав, адже глобалізація визначається як узагальнення економічної, соціальної, політичної та екологічної складових в єдине ціле – земну кулю. Тож уникнути об'єктивних чинників впливу глобалізації на функціонування того чи іншого державного інституту не можливо, але можливим є застосування важелів структурного протекціонізму, який визначається політикою дій.

Глобалізація як процес чинить вплив на всі без виключення держави світу і більш актуальним є питання якості даного впливу: конструктивного або ж деструктивного. Вимоги перед усіма соціально-економічними системами є однако-вими, як необхідність кисню для всього живого, а от похідне питання вартості та якості цього кисню є досить цікавим. Протягом багатьох років, а саме починаючи з 1970-х років, спостерігається ера формування національних держав, яка усталює кордони та місце країни в рейтингу за рядом показників, визначаючи її позиції та

здатність впливати на загальні процеси в планетарному масштабі. Визначеним є домінування ряду економік в світовому масштабі, які апологетами науки та практики систематизовано та узагальнено кластерами «загальноземного панування», а саме: «G7», «G8», «G20» і т.д. Тобто це ті країни, які за загальноприйнятими показниками займають лідуючі позиції в світових рейтингах і тим самим доводять статус «центрів управлінських рішень».

На підставі зазначеного, маємо звернути увагу на ієрархію економічного конструювання світу крізь призму державного домінування. Тож маємо справу з традиційним сегментуванням країн, які класифікуються як економічно розвинені, з централізовано керованою економікою (соціалістичні країни) та ті, що знаходяться на шляху розвитку. Типологізація здійснюється за першочерговим фактором фінансового панування в системі світових економічних відносин, який умовно поділяє країни світу на «центр управління» та «периферію». Таким чином, так звані наддержави, використовуючи процес глобалізації на власну користь, відкривають нові ринки та забезпечують доступ до всіх видів ресурсів, в яких є потреба. «Периферія», в свою чергу, діє за принципом «наздоганяння», яка ставить її в умови глибокої залежності через необхідність в більшій мірі пристосування до вимог з боку країн-лідерів та сформованих тенденцій в світовому масштабі. Такий порядок дій диктує умови нерівного розвитку, в якому країни центру управління отримують зиск від глобалізації, а країни-периферії є такими, що експлуатуються.

Тож на разі варто зупинити увагу на питанні визначення переліку країн, які входять до «світової правлячої верхівки» і диктують «правила гри» для учасників світової державної спільноти. Це потребує проведення аналізу основних показників економічного домінування серед, яких виділяються кількісний та якісний показники обсягу ВВП та його розподілу на душу населення відповідної країни.

В більшій мірі до лідерів економік світу входять країни «Великої сімки», адже вона є осучасненим виміром економічної довершеності. Зазначена довершеність визначається якістю розвитку, яка розкривається через питому вагу певного сектору економіки в загалі результуючої, а саме – ВВП. Відтак, первинний сектор економіки (сільське господарство, лісове господарство, рибальство та видобуток корисних копалин) займає третю сходинку у структурі світового ВВП зі значенням в 5,9% та є найбільш притаманним країнам із слабкою економікою. Вторинний сектор (переробна промисловість та будівництво) є другим рівнем з часткою в 30,5% та є характерним для країн з розвинутою ринковою економікою. Третинний сектор економіки (послуги) є флагманом розвитку економіки з домінуючою часткою в розмірі 63,6% світового ВВП та є властивим для розвинених країн. В свою чергу, за даними 2016 року лідерство у первинному секторі економіки утримує Нігерія зі значенням даного сектору в загальному ВВП на рівні 17,8%, вторинному – Саудівська Аравія (66,9%) та третинному – Франція (79,8%) [1].

Зважаючи на центр науково-практичного сприйняття дослідницької думки щодо глобального домінування економік держав в планетарному масштабі, можемо зробити висновок стосовно збереження лідерської позиції США в рейтингу країн світу. Проте, фактичною є ситуація висування з лідерських позицій Італії та Канади, що пояснюється зміною якості економічних процесів Китаю та Індії, які невпинно нарощують обсяги виробництва. Більш того, Китай займає другий щабель за номінальним значенням ВВП – 11007721 млн дол. США. З метою формування більш ґрунтовного висновку стосовно змін в структурі економічної

Таблиця 1

Номінальні та рейтингові значення ВВП за 2016 рік

Країна	Номінальний ВВП		Первинний сектор		Вторинний сектор		Третинний сектор		Рейтингове значення
	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%	
Світ	75212696	100	4437549	5,9	22939872	30,5	47835275	63,6	-
США	17946996	23,8	215364	1,12	3427876	19,1	14303756	79,7	1
Японія	4730300	6,3	56764	1,2	1300833	27,5	3377434	71,4	3
Німеччина	3494900	4,6	27959	0,8	982067	28,1	2484874	71,1	4
Велика Британія	2649890	3,5	18549	0,7	556477	21,0	2074864	78,3	5
Франція	2488280	3,3	47277	1,9	455355	18,3	1985647	79,8	6
Італія	1852500	2,5	37050	2,0	448305	24,2	1367145	73,8	8
Канада	1532340	2,0	27582	1,8	438249	28,6	1066509	69,6	10
Росія	1267750	1,7	49442	3,9	456390	36,0	761918	60,1	12
Україна	93270	0,1	12871	13,8	25463	27,3	54936	59,5	65

першості світу варто звернути увагу на якісні характеристики ВВП, а саме його розподілу на душу населення [2].

США займають перше місце в рейтингу країн світу за загальним обсягом ВВП і дана першість змінює позиціонування в сторону якісного регресу, адже в рейтингу країн за ВВП на душу населення вони займають 7 місце. Але вони на відміну від інших країн «Великої сімки» зберігають своє входження до сімки першості навіть в якісному сенсі розподілу валового внутрішнього продукту на душу населення. В свою чергу, Німеччина та Канада зберігають лідерські позиції та своє входження до 20-ки першості за якісним показником національного виробництва.

Таблиця 2

Номінальні та рейтингові значення ВВП на душу населення за 2016 рік

Країна	2005 р.		2010 р.		2015 р.	
	дол. США	Рейтингове значення	дол. США	Рейтингове значення	дол. США	Рейтингове значення
США	42516	8	46616	9	57436	7
Японія	30441	21	33668	25	38917	20
Німеччина	31115	19	37652	20	41902	17
Велика Британія	32958	15	35294	23	40096	19
Франція	29453	23	34276	24	38128	22
Італія	28280	24	32085	26	30507	25
Канада	35033	14	39075	18	42210	16
Росія	11853	56	20770	45	8928	67
Україна	5583	92	6691	95	2194	131

Загалом показники за роками в розрізі країн зростають, що не характеризує українську дійсність, яка демонструє суттєвий регрес.

Тож фактичним є висновок щодо участі української економіки в глобальних процесах в якості «периферії», яка нещадно використовується надпотужними економіками з метою забезпечення високих показників розвитку. Необхідністю є визначення першопричин регресу в розвитку вітчизняної економіки з метою врахування їх при розробці стратегії на майбутні періоди, а також розробки програми економічного протекціонізму, який дасть можливість збереження національної суверенності та буде запорукою зовнішньоекономічної безпеки.

Тобто, ми досліджуємо результати господарювання та функціонування найрозвиненіших країн світу, які є досить високими і підтверджують статуси потужних економік, наддержав, лідерів та ін. Проте, варто звернути увагу на те, що в трактуванні практиків та науковців української реальності основою даної першості є глобалізація та відкритість економіки, що визначається як сумнівність з нашої точки зору, зважаючи на результати рисунку 1.

Загалом, всі країни «Великої сімки», крім Японії (48 місце), знаходяться в рейтингу за індексом глобалізації вище ніж Україна (Канада – 10 місце, Франція – 19 місце, Велика Британія – 20 місце, Італія – 24 місце, Німеччина – 27 місце, США – 34 місце, Україна – 41 місце). Проте спостерігається обернена ситуація у випадку із економічною глобалізацією, оскільки всі країни, окрім Канади (34 місце), мають розміри індексу нижчі від рівня України. Тож, якщо Україна в рейтингу країн світу за розміром індексу економічної глобалізації займає 54 місце, то Велика Британія – 59, Італія – 62, Франція – 63, Німеччина – 81, США – 89, Японія – 124. Вона є більш відкритою в сенсі економіки, що не є доцільним з огляду на відношення держав-лідерів економік світу до процесу лібералізації інституційних процесів.

Загальний рівень глобалізації за досліджуваними країнами є не таким, який виправдовує глобалізацію як виключний фактор розвитку. Відтак, США, займаючи чільне місце в системі світогосподарських відносин, за загальним індексом глобалізації займають 34 місце в загальному рейтингу країн світу. В свою чергу, за індексом соціальної глобалізації – 28 місце, за індексом політичної глобалізації – 16,

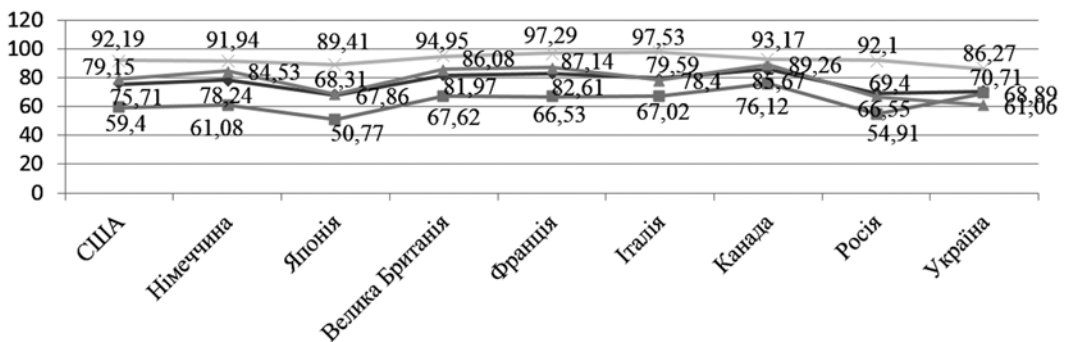

Рис. 1. Аналіз індексів загальної, економічної, соціальної та політичної глобалізації за 2016 рік [3]:

◆ – індекс економічної глобалізації; ▲ – індекс соціальної глобалізації; ■ – індекс економічної глобалізації; × – індекс політичної глобалізації

а за індексом економічної – 89. Тож, позиціонуючи себе як високо ліберальну державу, США залишаються фактично зачиненими для інших країн світу в економічному сенсі. Диктуючи правила світової економіки і займаючи передові позиції в загальних рейтингах економічного розвитку, США залишаються економічно ізольованою державою з можливістю обмеженого зовнішнього втручання, тобто вони пропагують завуальований економічний протекціонізм.

Таким чином, маємо можливість аналізу відношення до глобалізації країн, які характеризуються високим ступенем економічного розвитку, виходячи з представлених даних. За показниками економічного розвитку домінуючі позиції у вирішенні питань глобального характеру залишають за собою США, Німеччина, Велика Британія та Японія, як країни, які мають найбільші статки та якісну складову їх упорядкування. Але при цьому вони не квапляться відкривати власну економіку в єдності всіх її складових для втручання з боку світової спільноти. В більшій мірі процеси глобалізації мають своє інтенсивне розповсюдження через членство в міжнародних організаціях та союзах, що дає можливість отримання суттєвих вигід, адже, таким чином, представлені країни є тими центрами прийняття рішень на міжнародній арені, які мають право лобювати власні інтереси крізь призму формування позитивного середовища для ведення економічної діяльності та глобального позиціонування. Вони виключають ситуацію адаптації до вимог, які диктуються ззовні в примусовому порядку і не є прийнятними з огляду на економічну безпеку держави, суверенну цілісність та національну сталість.

Сучасність має ще один феномен який породжений глобалізацією, а саме транснаціональні корпорації, на які також варто звертати увагу при формуванні висновків стосовно економічних трансформацій в планетарному масштабі. Доволі цікава інформація була опублікована в американському діловому журналі *Corporations and health*, який констатує, що із 100 найуспішніших та найбільших економік в світі 63 належать транснаціональним корпораціям, а залишок – державам [4]. Таким чином, домінантні позиції в світовому масштабі мають не просто економічно могутні держави, а потужні маси капіталу, які знаходяться у власності багатонаціональних корпорацій, які за фактом є приватним. Тож і влада в світі певним чином належить приватним особам, котрі намагаються лобювати власні інтереси крізь призму фінансової достатності та капіталістичного володарювання. Власне це є свідченням, що в більшості світом керують не президенти та уряди держав, не могутні економіки держав, а приватні особи, котрі є власниками капіталів даних корпорацій і визначаються як «вершники долі» на тлі сучасних світогосподарських процесів в глобальному масштабі.

Як зазначає в своїх працях Р. Кулієв, більше 2/3 зовнішньої торгівлі та більше половини промислового виробництва приходить на ТНК. Обсяги продажу законних структур ТНК вже перевищують весь світовий експорт. Вони контролюють близько 80% технологічних нововведень та ноу-хау. Під контролем ТНК знаходяться окремі товарні ринки: 90% світового ринку пшениці, кави, кукурудзи, лісу, тютюну та залізної руди; 85% – ринку меду та бокситів; 80% – ринку чаю та олова; 75% – ринку сирової нафти, натурального каучуку та бананів. Транснаціональні банки, пануючи на національних та міжнародних фінансових ринках, вповні здатні змінити взаємний паритет будь-яких двох національних валют [5]. Зважаючи на такі факти практичної дійсності, доцільним є зробити висновок про те, що глобалізація в більшості є засобом економічної маніпуляції та світового

панування капіталу, яка успішно використовується власниками величезних фінансових активів, які сконцентровано в межах ТНК. В даному трактуванні глобалізація є проблемою, котра спроможна завдати нищівних ударів навіть потужним державним інститутам з руйнацією окремих угруповань країн та союзів і, таким чином, несе загрози економічній безпеці і не тільки.

Сучасність характеризується активним розвитком економічних систем транснаціональних корпорацій в усьому світі. Великі маси капіталу та ресурсів дозволяють швидко опанувати території та монополізувати галузі в межах держав і їх кластерів. Даний процес стосується й України, яка є активним учасником світогосподарських відносин, що актуалізує питання впливу ТНК на економіку і необхідність подальшого дослідження.

ТНК почали активний розвиток ще з середини 80-х років, що, як наслідок, дозволяє констатувати наявність 83 тис. таких компаній в усьому світі на момент реального часу, які, в свою чергу, мають більш ніж 825 тис. філій за кордоном. Така чисельність підкріплюється потужною мережею місцевих фірм і компаній, котрі є їх партнерами на тих чи інших ринках. Сукупні активи іноземних філій ТНК в економіці України вже досягли розміру в 68,7 млрд дол. США, обсяг міжнародного виробництва сягає 31,2 млрд дол. США, а загальний обсяг їх експорту 5,7 млрд дол. США [6]. В той же час, сукупні активи 200 найбільших підприємств України оцінюються в 57,1 млрд. дол. США, а їх оціночна вартість складає 22,2 млрд дол. США. Дохід ТНК за даними 2016 року сягав 51,9 млрд дол. США. В свою чергу, прибутковими з числа 200 найбільших компаній України стали лише 118, які спроміглися показати суму чистого прибутку 32,24 млрд дол. США [7]. Загалом виручка корпорацій в рази перевищує бюджети країн. Наприклад, Apple у 2016 році заробила 216 млрд. дол. США, що більше дохідної частини України у вісім разів (28 млрд. дол. США).

Тож ТНК чинять значний вплив на вітчизняну економіку, зважаючи на інтереси капіталу як основи інституту підприємництва, який підкріплюється маніпуляціями в сферах економічного, нормативно-правового та соціального забезпечення. Індикатором присутності капіталу потужних фінансово-промислових утворень іноземного походження в економіці будь-якої країни є індекс транснаціоналізації економіки приймаючої країни (Transnationality index of host economies),

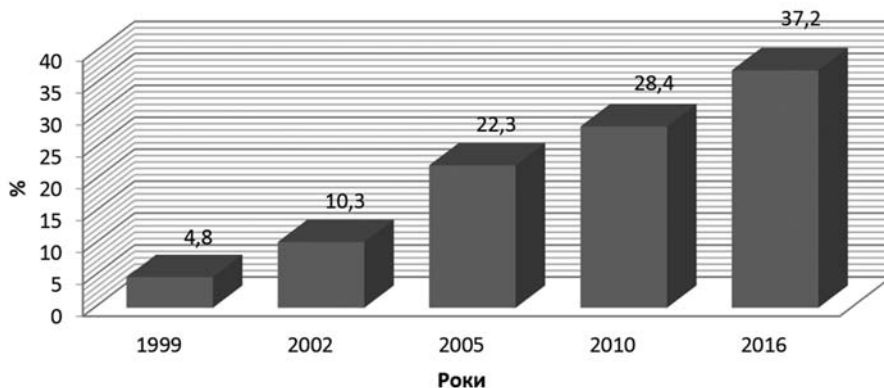

Рис. 2. Динаміка індексу транснаціоналізації економіки України, % [8]

який введено у 1990 році Конференцією ООН з торгівлі і розвитку. Відповідна динаміка зазначеного індексу для економіки України відображена в рисунку 2.

Згідно відображених на рисунку 2 даних фактичним є стан динамічного прогресу присутності капіталу ТНК в економіці України, який за досліджуваний період в якості індексу зріс у 8 разів, що є свідченням значних зрушень у вітчизняній системі. В свою чергу, досліджуваний показник є відображенням збільшення іноземних фінансово-промислових утворень, які інвестують капітал в українську економіку шляхом розміщення своїх дивізій та дочірніх підприємств. Власне означеною є величина охоплення економіки України іноземними ТНК, яка сягає 37,2%, тому актуальним постає питання визначення якості впливу даних компаній на економіку та формування висновків стосовно стратегії внутрішньодержавної поведінки.

ТНК стають активними рушіями глобального диверсифікованого виробництва, міжнародної торгівлі, нових технологій і знань, професійного управління, економічної діяльності у більшості країн, виключного поглинання абсолютних і відносних переваг, тощо. Вони є рушійними силами технологічного і наукового прогресу, розвитку виробничих сил і економічних зв'язків, що також є беззаперечним фактором позитивності їх сприйняття [9, С. 60]. Натомість українські виробники мають обмежені можливості розвитку через вплив на них саме іноземних ТНК, позиції яких на ринках залишаються незмінними через формування монополій.

Тобто, основною проблемою діяльності великих іноземних компаній на території України є монополізація ринків в рахунок відсутності конкуренції з боку вітчизняних виробників. Факт монополізації є дослідженим та доведеним навіть на міжнародному рівні, адже у 1950–1960-их роках було сформовано 500 потужних монополій зі скороченням їх чисельності до 200 в період з 1970–1980-их років і на момент реального часу йдеться мова про концентрацію глобальної влади в руках 50-ти панівних ТНК [10, С. 241]. Проте, власні судження зводяться до протиставлення монополізації з боку держави шляхом прийняття законів та законодавчих актів, які б певною мірою обмежували діяльність ТНК та координували їх функціонування в напрямках та сферах, які є пріоритетним для вітчизняної економіки.

Вирішальним чином, за нашими судженнями має поставати питання проведення власної політики експансії на зарубіжних ринках з метою протиставлення монополіям, які є представленими на світовій арені економічних відносин. Це є неможливим без обізнаності з діяльністю багатонаціональних корпорацій та формування стратегічних орієнтирів і конкурентних переваг. Варто зважати на той факт, що ТНК є рушієм наднаціональних економічних відносин в глобальному масштабі крізь призму капіталу, в той час, як певні державні інститути загалом та Україна зокрема актуалізують зовнішньоекономічну діяльність шляхом поглиблення процесів інтернаціоналізації. Власне таке трактування за нашими судженнями зводиться до різноплосинних інтересів корпорацій та держав. Багатонаціональні компанії діють за принципами глобального позиціонування та формування загальних «правил гри» виключно на засадах ринкових відносин. На противагу їм Україна насамперед лобіює інтернаціоналізацію, як засіб створення «зони комфорту», яка є прийнятною і адекватною умовам сучасності та економічним реаліям, що при цьому актуалізує питання державного регулювання та обмеження впливу чинників ринку на загальні результати, що формує різні рівні готовності до співпраці на рівні підприємницьких структур та економічної системи держави через взаємозаперечення ключових важелів.

Тож глобалізація є об'єктивним процесом регламентації без суб'єктивного управління міжнародними процесами крізь призму капіталу, яка є доречною та практично доцільною для самодостатніх економік держав та корпорацій в більшій мірі. Вона є засобом сегментування країн на потужні центри прийняття управлінських рішень, які отримують доступ на ресурсні ринки менш розвинених країн. ТНК в сучасному світі перетворюються на концесії, які приймають на себе права та обов'язки окремої держави. Таким чином, світова паритетність порушується зі зміщенням акцентів домінування з позицій людської достатності та благополуччя до світового структурування за принципом економічної потужності та панування капіталів. Втрачають сенс раніше актуальні проблеми збереження національностей та культури, історичної спадщини та ментальності з переходом в площину «світового панування капіталу», як наднаціонального способу управління в планетарному масштабі.

Власне дана констатація світових трансформацій визначає генеральні напрями розвитку економіки України, які є необхідними при формуванні стратегії на майбутні періоди. Доцільним є усвідомлення меж участі в світогосподарських процесах на загальних правилах, які диктуються «центрами світового управління», тобто країнами лідерами, та формування на цій основі політики економічного протекціонізму, або ж обмеження втручання ззовні з вирівнюванням паритетності відносин та створенням прийнятних умов розвитку через включення до шостого укладу. Маємо сформувати сприятливі умови для інклюзивної глобалізації через розвиток цифрових технологій, які продукуватимуться малим та середнім бізнесом, що дасть можливість національного позиціонування України в четвертій промисловій революції. Окрім того, необхідним є проведення реформ в законотворючому секторі з розробкою дієвих механізмів інтенсифікації інвестиційної привабливості, які передбачатимуть протистояння монополюським системам іноземного походження. Такий стан речей дозволить змінити якість розвитку та створити умови відновлення вітчизняної економіки.

Література

1. Світовий ВВП-2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.olza.com.ua/statistics/57>.
2. International Monetary Fund [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/weorept>.
3. KOF Globalization Index [Electronic resource]. — Access mode: <http://globalization.kof.ethz.ch/>.
4. Freudenberg N. The 100 largest governments and corporations by revenue [Electronic resource] / N. Freudenberg. — Access mode: <http://www.corporationsandhealth.org/2015/08/27/the-100-largest-governments-and-corporations-by-revenue/>.
5. Кулиев Р. Мировое экономическое господство, или кто правит миром [Электронный ресурс] / Р. Кулиев. — Режим доступа: <http://www.regionplus.az/posts/view/47493>.
6. Немировська О. В. Аналіз та оцінка економічної діяльності ТНК в Україні [Електронний ресурс] / О. В. Немировська // Ефективна економіка. — 2014. — № 12. — Режим доступу: www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3643.
7. 200 найбільших компаній України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forbes.ua/ratings>.
8. Transnationally index of host economies [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://unctad.org/SearchCenter>.
9. Безрукова Н. В. Транснаціональні корпорації як рушійні сили та джерело суперечностей економічної глобалізації / Н. В. Безрукова // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. — 2010. — № 2 (41). — С. 60—64.
10. Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку : монографія / Я. М. Столярчук. — К. : КНЕУ, 2009. — 302 с.

Part 2

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF FINANCIAL INFRASTRUCTURE OF REGIONS

2.1. Methodological principles of the lands money value of natural reserve fund objectivation

Методологічні засади обґрунтування грошової оцінки земель природно-заповідного фонду

В умовах сучасного соціально-економічного розвитку регіонів України, посилення глобалізаційних впливів особливого значення набуває формування чіткого економічного механізму регулювання земельних відносин, де одним із провідних інструментів стану їх розвитку, що визначають ефективність використання та збереження земельних ресурсів, є оцінка землі. Але неможливо радикально вирішувати земельне питання, послідовно впроваджувати земельну реформу, не створюючи нормальних умов для здійснення масштабних програм регулювання заповідних територій із метою збереження біологічного різноманіття, Концепція якої була прийнята Конвенцією про біологічне різноманіття, схваленою на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку у 1992 році, яку, власне, до кінця 1993 року її підписали 167 держав світу (Україна ж ратифікувала цю Конвенцію у 1994 році).

В умовах ринку оцінка заповідних територій має важливе значення не тільки для приватизації земель, але і здійснення різного роду угод, зумовлених із правом їх оренди, стратегічного прогнозування і планування інвестиційних процесів, економічного регулювання, раціонального їх використання та ін.

Питанням розвитку заповідних територій у різні періоди приділяли увагу такі вчені, як О. М. Гайдаєнко, І. П. Гетманчик, В. В. Горлачук, П. В. Гудзь, Д. С. Добряк, О. Ю. Коваленко, Я. В. Коваль, В. С. Кравців, Д. В. Крилов, Є. В. Мішенін, Л. Я. Новаковський, А. Я. Сохнич, В. М. Трегобчук, А. М. Третяк, С. К. Харічков, М. А. Хвесик, А. В. Шлапак та ін.

У нормативно-правових актах, якими встановлюється методика обчислення вартості заповідних територій, серед яких є, насамперед, закон України «Про оцінку земель», Методика нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів), затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.1997 року № 525, Порядку нормативної грошової оцінки цих земель затвердженого Наказом Держкомзему України, Мінагрополітики України, Мінбудархітектури України, Держкомлісгоспу України, Держводгоспу України, Української академії аграрних наук від 27.01.2006 року відсутні ключові ланки практичного вирішення проблеми реальної вартості заповідних територій.

Інформаційною базою розрахунку нормативної грошової оцінки земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення є капіталізація нормативного середньорічного економічного ефекту від використання цих земель.

На сучасному етапі нормативна грошова оцінка цих земель визначається за формулою:

$$Цн = E \times Тк \times Кмц \times Пд, \quad (1.1)$$

де $Цн$ – нормативна грошова оцінка земельної ділянки, грн.; E – нормативний середньорічний економічний ефект від використання земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення у розрахунку на 1 м² гривень; $Тк$ – термін капіталізації нормативного середньорічного економічного ефекту, який встановлюється на рівні 33 років; $Кмц$ – коефіцієнт, що характеризує місце розташування та цінність земельної ділянки; $Пд$ – площа земельної ділянки, м².

Декомпонуючи приведену форму на окремі її елементи, відзначимо, що нормативний середньорічний економічний ефект (E) складає 0,094 грн/м², коефіцієнт, який враховує місце розташування та цінність земельної ділянки природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення визначається за формулою:

$$Кмц = Км \times Кц \times Кс, \quad (1.2)$$

де $Км$ – коефіцієнт, який враховує місцерозташування земельної ділянки (віддаленість від адміністративного центру та найближчого населеного пункту, що має магістральні шляхи сполучення; входження до приміської зони великих міст тощо); $Кц$ – коефіцієнт, який враховує цінність об'єктів природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; $Кс$ – коефіцієнт, що враховує статус земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення.

У цілому, значення коефіцієнта $Км$ визначається як добуток коефіцієнтів $Кр_1$ (коефіцієнти, які враховують місце розташування населених пунктів у приміських зонах великих міст); коефіцієнт $Кр_2$ засвідчує розташування земельної ділянки відносно адміністративних центрів, а коефіцієнт $Кр_3$ – засвідчує віддаль земельної ділянки до найближчого населеного пункту, що має магістральні шляхи сполучення.

Згідно з Порядком нормативної грошової оцінки земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення коефіцієнт $Кр_1$ змінюється від значення 1,1 до 1,8. Так, при чисельності населення міст-центрів від 100 до 249,9 тис. чол. він складає 1,1, при чисельності від 250 до 499,9 коефіцієнт складає 1,2, при чисельності від 500 до 999,9 – 1,3, від 1 до 2 млн – 1,5 і нарешті - понад 2 млн чол. – 1,8.

Значення коефіцієнта $Кр_2$ зберігає тенденцію до зниження від 1,40 до 1,00. Так, за віддаленості адміністративного центру від земельної ділянки на відстань до 5 км цей коефіцієнт складає 1,40, за віддаленості 5–10 км – 1,35, за віддаленості 10–15 км – 1,25, за віддаленості 15–20 км – 1,15, за віддаленості 20–25 км – 1,07 і за віддаленості 25 км і більше 1,00.

Коефіцієнт $Кр_3$ теж має тенденцію до зниження від 1,30 при відстані до 5 км до 1,00 – при відстані 25 і більше кілометрів.

Відзначимо, що у цьому Порядку є багато чого, що носить віртуальний, надуманий характер і є не сприйнятним для оцінювання землі та прогнозування процесів у заповідній справі.

З огляду на це принцип зростання економічного ефекту від використання заповідних територій, який визначається зростанням чисельності населення у приміських зонах великих міст ($Кр_1$) носить аналогічний характер, оскільки відвідуваність заповідних об'єктів не корелює з чисельністю населення у цих зонах.

Відвідуваність, наприклад, природних парків визначається рівнем їх облаштування, наявністю необхідної інфраструктури, що забезпечить відпочинок цікавим, сповнений гармонією соціальних та природних процесів. Тільки вдосконалення територіальної структури заповідних територій залишаються основним каркасним елементом активності відпочивальників і туристів з усіх регіонів України і зарубіжжя, а не тільки з прилягаючих територій.

Основною стратегічною метою національних та регіональних природних парків, крім природоохоронної діяльності, є створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах із додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів, проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

З урахуванням вищеприведеного можна зробити попередній висновок, що створення та функціонування національних парків в Україні ставлять за мету отримання прибутку завдяки надання послуг туристам та відпочивальникам (готелі, мотелі, кемпінги, пікніки, пляжі, екскурсії тощо), не допускаючи при цьому порушення ландшафтних комплексів і біологічного різноманіття, тобто збалансованого соціально-економічного та екологічного розвитку заповідних територій. Відповідно до цього виникає необхідність встановлення диференційованих розмірів нормативного середньорічного економічного ефекту від використання біосферних та природних заповідників і національних природних парків та регіональних ландшафтних парків. Очевидним є, що значення ефекту від використання територій національних природних та регіональних ландшафтних парків буде значно вищим, ніж це значення від використання територій біосферних та природних заповідників.

З метою вирішення зазначених проблем необхідно використовувати матеріали державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду, який являє собою систему необхідних і достовірних відомостей про природні, наукові, правові та інші характеристики територій та об'єктів, що входять до складу природно-заповідного фонду.

Головним документом, що являє собою кадастрову документацію, є картки первинного обліку, які містять інформацію про місцезнаходження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, їх загальну площу, функціональне зонування, об'єкти збереження, розподіл території об'єкта природно-заповідного фонду за режимом охорони і використання, види використання об'єктів тваринного світу, господарські заходи (наприклад, рубки головного користування чи ліквідація захаращеності, інші господарські заходи), розподіл земель у межах об'єкта природно-заповідного фонду за землекористувачами та власниками землі, розподіл земель об'єкта за угіддями, рекреаційна цінність об'єкта, наявність проектної документації, наукові дослідження об'єкта, висновок про достатність площі об'єкта та його охоронної зони, висновок щодо стану забезпечення збереження природних комплексів об'єкта природно-заповідного фонду, висновок про природоохоронну цінність комплексів об'єкта заповідного фонду.

Тільки провівши реальну кадастрову оцінку біорізноманіття, обстеживши всі сторони господарської діяльності природоохоронних установ, а також законодавчі і нормативні акти та угоди, дозволяється визначати ліміти забору біорізноманіття, з урахуванням екологічного нормування. У підсумку вищесказане і визначає процес формування вартості землі.

Проведений аналіз використання земель природно-заповідних територій засвідчив, що їхня вартість визначається станом територіальної організації, тобто землевпорядкованістю відповідної території чи об'єкта природно-заповідного фонду.

Наявність встановлених меж заповідних територій, внутрішня їх організація, яка передбачає науково-обґрунтоване встановлення диференційованого режиму щодо їх охорони, відтворення та використання згідно з функціональним зонуванням, є методологічною підставою для зростання вартості землі. Наприклад, виділення у національних і регіональних парках таких зон, як заповідна, зони регульованої та стаціонарної рекреації, господарської зони, а в ботанічних садах та зоопарках, наприклад, експозиційної, наукової, заповідної, господарської та інших зон посилює свій вплив на активізацію відвідуваності цих територій та об'єктів, залучення інвестиції у різноманітні сфери діяльності відповідних установ, з метою розвитку туристичної індустрії, розвиненої туристичної інфраструктури, підвищення якості підготовки та перепідготовки фахівців, що дозволить поліпшити туристичний імідж регіонів України, активізує розвиток міжнародного співробітництва та інтеграційних процесів, що врешті-решт забезпечить повноцінну, адаптовану до Європейських вимог регіональну політику розвитку туризму з одночасним збереженням навколишнього природного середовища, сприятливого для життя людей та перспектив існування нашої нації.

Визначальною умовою формування реальної вартості земель природно-культурної та рекреаційної цінності їх території. При цьому потрібно враховувати місце концентрації реліктових та ендемічних видів, біорізноманіття в цілому, його ступенів щільності, широтних та меридіональних міграційних шляхів, бальнеологічний потенціал (наявність мінеральних та ін. вод), перспективи розвитку рекреаційної діяльності, санаторно-курортного лікування, екотуризму, спортивного та історичного туризму, археологічних пам'яток.

Нами виявлено і досліджено, що пріоритетом при визначенні вартості заповідних територій є врахування стану і ступеня загрози для популяцій видів, занесених до Червоної книги України, які поділяються на такі категорії, як зникаючі, вразливі, рідкісні, невизначені та відновлені.

З огляду на викладене, вищою вартістю заповідних територій буде наявність на них зникаючих, вразливих та рідкісних популяцій, оскільки це додатково покладає на адміністрацію заповідних територій і об'єктів підвищені зобов'язання щодо охорони цих територій чи окремих ділянок їх розміщення, накладання адміністративних стягнень у формі компенсації за шкоду, завдану популяціям, занесених до Червоної книги України.

В умовах розширення меж Європейського Союзу, активного розвитку глобалізаційних процесів, охоронних аспектів Червоної книги України, Європейського червоного списку, світового червоного списку або Червоної книги Міжнародної спілки охорони природи, регіонального Червоного списку, занесеність рослинних угруповань до Зеленої книги України тощо, залишаються основними каркасними елементами визначення їх вартості.

Наприклад, національний природний парк «Бузький Гард», що на Миколаївщині, на території якого зосереджені різноманітні рекреаційні ресурси: геологічні, геоморфологічні, гідрологічні, кліматичні, флористичні, фауністичні, що сприяють розвитку багатьох видів туризму та ефективному оздоровленню населення всіх регіонів України. Територія цього парку одна з найдавніших ділянок суші

Євразії, яка ніколи не поринала у морські глибини впродовж майже 60 млн років, через що і збереглась велика кількість унікальних об'єктів живої природи. Тут понад 60 видів місцевої флори є ендемічні для Причорномор'я, 26 представників місцевої флори занесені до Червоної книги України, 4 – до Європейського червоного списку, оскільки існує пряма загроза їх зникнення. Внаслідок суцільної розораності прилеглих земель, для більшості видів тварин національний природний парк став останнім їхнім сховищем.

Відзначимо, що окремі елементи цього парку властиві багатьом іншим заповідним територіям, і навпаки, можуть мати інші елементи, які відсутні в національному природному парку «Бузький Гард». Врахування останнього зобов'язує до врахування цих відмінностей під час визначення вартості заповідних територій, хоча з економічної точки зору оцінити всі природні ресурси і послуги є не простим завданням, оскільки як немає корисних та шкідливих живих організмів, тому що вони виконують свою специфічну біосферну функцію, так і немає красивих чи некрасивих ландшафтів.

У цьому контексті відзначимо, що визначенню реальної вартості заповідних територій повинно передувати глибоке вивчення цих територій на основі еколого-економічного планувального зонування. Головним завданням такого зонування є виділення специфічних зон з урахуванням еколого-економічної придатності земель та суспільних потреб, з метою встановлення режиму та умов використання й охорони земель. Під час зонування повинні враховуватися природно-географічні ресурси (геологічні, у тому числі спелеоресурси), орографічні, ґрунтово-рослинні, фауністичні, водні, кліматичні, ландшафтні, архітектурно-історичні (пам'ятки громадської архітектури, пам'ятки військової архітектури, пам'ятки сакральної (культуової) архітектури, архітектурні монументи та скульптурні пам'ятки, біосоціальні ресурси, поховальні (кургани та ін.), некрополі, облаштованість території.

З урахуванням цієї мозаїки планувальних зон визначається вартість кожної з них. Правда в Україні і досі не вдалося коректно визначити вартість територій природно-заповідного фонду та іншого природо-охоронного призначення, хоча в останні роки проблема визначення їхньої вартості досліджувалась такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як Бобилевим С. [3], представниками американської школи – Диксоном Д., Скурою Л., Карпентером Р. [5], Хвесиком М. [15], Медведєвою О. [7], Стадницьким Ю. [12].

Важливо відзначити, що нині вартість землі пропонується визначати за ринковою оцінкою, рентою, витратному підході, альтернативній вартості, загальній економічній вартості [1, С. 5]. Авторський колектив [11, С. 140] схиляється до ринкового, витратного і прибуткового підходів визначення вартості землі, посилаючись на порівняльний та економічний методи, метод співвіднесення (переносу), метод капіталізації прибутку (земельної ренти). Значний вклад у розвиток природних ресурсів внесли такі відомі вчені, як Хачатуров Т. С. [14, С. 5–9], Гофман К. Г. [4], Балацький О. Ф., Панасовський Ю. В., Чупіс А. В. [2], Коваль Я. В. [6], які в основу оцінки поклали витратний і рентний підходи. Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С. [13], крім витратного і рентного підходів, пропонують затратно-ресурсний, відтворювальний та монополюльно-відомчий. Авторами Сударєвим В. Г., Панковим Є. В., Гуцевим Є. Ф. [13] оцінка орних земель, сіножатей, багаторічних насаджень, пасовищ, які є структурними елементами заповідних територій, базується на рентній концепції за аналогією земель сільськогосподарського призначення.

Була спроба визначення фінансової вартості об'єктів природно-заповідного фонду і колективом інших авторів [8], але вона не знайшла свого адекватного відзеркалення у практичній площині. Наведене свідчить, про «суперечливість механізму визначення» правильної вартості природи. Ні в одній із наукових праць згадуваних авторів не розкрито методику визначення рентного доходу як бази визначення вартості природних ресурсів. Використання фрагментарних методологій замість цілісної методології визначення вартості природи є закономірним результатом зазначеної ситуації.

Саме на Миколаївщині є неоціненний потенціал розвитку рекреації у своїй природності – чисте повітря і море, справжній степ і лимани, безмежні краєвиди, природні заповідники, національні парки та безліч інших природних феноменів. Тільки у Національному природному парку «Білобережжя Святослава» зосереджена велика кількість цікавих для пізнання як природних об'єктів, так і створених штучно, а саме: Покровське, Римби, Кінбурнська фортеця, пам'ятник Суворову, Нижні кучугури, Ковалівка, Ковалівська сага, кефальні озера, Грязьове озеро, Покровська сага, система Гуриних озер, поселення доби пізньої бронзи, солеродні озера, Василівські плавні, Бієнкові плавні та багато інших.

Подібні аргументи властиві і для Національного природного парку «Бузький Гард», який є привабливим для розвитку різних видів туризму, проведення культурно-освітньої, виховної і наукової роботи.

Певна річ, перелік заповідних територій можна продовжувати, описувати їх унікальні цінності, які не трапляються більше ніде у світі, але важливо їх правильно оцінити як умову їхнього сталого розвитку, який би відповідав світовим тенденціям гармонізації людини – природа.

Але, щоб реалізувати якісно новий підхід до визначення вартості земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, необхідно розробити законодавчі норми, які б регламентували еколого-економічне планувальне зонування, що дозволило б врегулювати існуючий методологічний недолік визначення вартості згадуваних територій, що у практиці управління веде до помилок, причому часто до фатальних. У цьому випадку необхідно прийняти законодавчі норми – закон України «Про еколого-економічне планувальне зонування земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення» або поправки до законів України «Про землеустрій» чи «Про державний земельний кадастр», які б власне врегулювали зазначені питання.

Отже, найбільш перспективною вважається та методологія визначення вартості земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, яка ґрунтується на комплексній оцінці природи, біорізноманіття, врахуванні ресурсів, регулюючих функціях і послугах кожної ділянки території індивідуально.

Головною умовою, яка б відповідала світовим тенденціям розвитку заповідних територій України і її регіонів, є прийняття закону України «Про еколого-економічне планувальне зонування земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення» або внесення змін до законів України «Про землеустрій» та «Про державний земельний кадастр», які б закріпили обов'язкове зонування згадуваних територій, як головної передумови визначення об'єктної вартості земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, вирішення соціально-економічних та екологічних проблем регіонів.

Література

1. Агробіорізноманіття України: теорія, методологія, індикатори, приклади. Кн. 2 / [за ред. О. О. Созінова, В. І. Придатка, О. І. Лисенка]. — Київ : ЗАТ «Нічлава». — 2005. — 592 с.
2. Балацкий О. Ф. Экономика и организация охраняемых природных территорий / О. Ф. Балацкий, Ю. В. Панасовский, А. В. Чупис. — М., Агропромиздат, 1989. — С. 50—61.
3. Бобылев С. Н. Экономика сохранения биоразнообразия. Повышение стоимости природы / С. Н. Бобылев. — М. : Наука, 1999. — 88 с.
4. Гофман К. Г. Методологические основы экономической оценки природных ресурсов / К. Г. Гофман // Экономические проблемы оптимизации природопользования. — М. : Наука, 1973. — 146 с.
5. Экономический анализ воздействий на окружающую среду / [Диксон Д., Скура Л., Карпенгер Р. та др]; пер. с англ. — М. : Вита, 2000. — 272 с.
6. Коваль Я. В. Економічна оцінка лісових ресурсів: методологія, методика, практика / Я. В. Коваль. — К. : 1998. — 42 с. — (Препр. / НАН України. РВПС України; 3-98).
7. Медведева О. Е. Методы экономической оценки биоразнообразия. Теория и практика оценочных работ / О. Е. Медведева. — М. : Диалог - МГУ, 1998.
8. Мірошніченко О. В. Методологічні засади визначення фінансової вартості об'єктів природно-заповідного фонду України. Теорія і практика заповідної справи в Україні / О. В. Мірошніченко, Н. С. Коваль, В. А. Артамонов // Збірник наукових праць. — 2005. — 267 с.
9. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / [Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С., Коваль Я. В. та ін.]. — К. : РВПС України, 1999. — С. 355—402.
10. Про природно-заповідний фонд України. Закон України // Відомості ВР України, 1992. — № 34. — С. 1130—1155.
11. Регіональна економіка / за ред. І. Р. Михасюка. — Львів : Українські технології, 1998. — 240 с.
12. Стадницький Ю. Методологічні засади оцінки економічного ефекту становлення та розвитку національних природних парків: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю Карпатського національного природного парку [«Національні природні парки: проблеми становлення та розвитку»], (м. Яремче, 14-17 вересня 2000 року). — Яремче, 2000.
13. Сударев В. Г. Экономическая оценка земельных ресурсов лесного фонда (на примере нелесных площадей) / В. Г. Сударев, Е. В. Панков, Е. Ф. Гуцев // Лесн. х-во. — 1991. — № 11. — С. 14—17.
14. Хачатуров Т. С. Об экономической оценке природных ресурсов / Т. С. Хачатуров / Вопросы экономики. — 1969. — С. 5—9.
15. Хвесик М. А. Економічна оцінка природних ресурсів: основні методологічні підходи / М. А. Хвесик, Н. В. Збагерська. — Рівне : РДТУ, 2000. — 194 с.

2.2. Theoretical and methodological principles of forming the financial and credit mechanism of the agro-food sector of Ukraine

Теоретико-методологічні засади формування фінансово-кредитного механізму агропродовольчої сфери України

У більшості розвинених країн світу ефективність розвитку агропродовольчої сфери має складну, комплексну основу, в якій формування фінансово-кредитного механізму має функціональне, але не пануюче значення. Сьогодні фінансово-кредитний механізм агропродовольчої сфери в країнах з розвинутою ринковою економікою – це високорозвинута система, що охоплює в комплексі всі економічні і соціальні аспекти даної галузі. Для надання теоретико-методологічного обґрунтування ефективної взаємодії структурних елементів фінансово-кредитного механізму агропродовольчої сфери, з'ясуємо сутність основних понять, що мають бути використані для характеристики цієї системної категорії.

Фінансово-кредитний механізм, як і механізм ціноутворення через збалансування попиту і пропозиції, належить, згідно з сучасними економічними теоріями, до економічних методів регулювання ринкової економіки. Вплив на економіку

через фінансовий механізм носить назву «вмонтованого стабілізатора», бо він рідко дає миттєвий результат, а його дія розрахована на певну перспективу. За визначенням П. Семюельсона, він покликаний усунути викривлення в економіці, але не може повністю усунути порушення. Щоб скоріше досягти бажаного ефекту, цей механізм доповнюють ще й іншими методами, в тому числі й адміністративними [2, С. 216].

Фінансово-кредитний механізм – це сукупність методів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток суб'єктів господарювання і систему фінансових індикаторів та фінансових інструментів, що дають можливість оцінити цей вплив. Він включає дві підсистеми: фінансове забезпечення і фінансове регулювання, а також систему управління за допомогою фінансових індикаторів та фінансових інструментів.

До структури фінансового забезпечення входять джерела фінансування підприємств: самофінансування, акціонерний капітал, кредитування і безповоротна фінансова допомога. До фінансового регулювання відносяться податки, внески до цільових і корпоративних фондів, процентні ставки, субсидії та дотації. Вони реалізуються через фінансові інструменти (податки, внески, відрахування та інші обов'язкові платежі) й фінансові індикатори (категорії, показники, коефіцієнти).

Для кращого розуміння сутності фінансово-кредитного механізму, слід дати визначення фінансового механізму і кредитного механізму функціонування фінансових і кредитних відносин. Фінансовий механізм являє собою сукупність форм і методів організації фінансових відносин через систему дії фінансових важелів, що виражається в плануванні, організації, координації, стимулювання та контроль фінансових ресурсів національної економіки. Кредитний механізм являє собою механізм управління кредитними відносинами через систему дії кредитних важелів, що виражається в плануванні кредиту, організації механізму кредитування, його контролі і стимулювання. Кредитування є способом фінансування суб'єктів економіки, що являє собою складний процес і здійснюється на основі фінансових взаємовідносин шляхом укладення відповідних договорів між економічними суб'єктами і кредитними установами.

Фінансово-кредитний механізм з урахуванням вимог системного походу, являє собою не механічну суму методів, важелів і стимулів, а їх певну сукупність, яка має нові властивості, відмінні від властивостей складових її елементів.

Рис. 1. Структура фінансово-кредитного механізму

Фінансово-кредитний механізм як система управління має свої підсистеми різного рівня, структурно відповідні складу фінансово-кредитної системи України. Також фінансово-кредитний механізм припустимо розглядати як підсистеми управління економікою країни. Таким чином, відбувається поділ системи на дві частини: підсистему управляючу і підсистему керовану. Керуюча підсистема – це суб'єкт управління фінансами, або фінансово-кредитний механізм. У теж час фінанси не тільки засіб управління, але й об'єкт управління, тобто керована система [2, С. 213].

Ще один аспект системного підходу полягає в необхідності врахування зовнішньої по відношенню до системи управління середовища. Для фінансово-кредитного механізму як системи управління зовнішнім середовищем будуть системи управління інших компонентів економічного механізму, вся сукупність товарно-грошових відносин з властивими їм вартісними категоріями, економічними методами, важелями і стимулами.

Фінансово-кредитний механізм являє собою систему управління, і його успішне функціонування прямо пов'язане з використанням категорій теорії управління виробництвом. В даний час сутність фінансово-кредитного механізму розкрита не повністю, оскільки закономірності управління фінансами досліджені ще не достатньо. Щоб змінити такий стан, на нашу думку, необхідно зробити упор у вивченні основних досягнень теорії управління виробництвом, яка дає методологію до вирішення актуальних для всієї агропродовольчої сфери проблем посилення впливу фінансів і кредиту на виробництво [6, С. 60].

Взагалі-то поняття «агропродовольча сфера» для науки є досить новим, і часто ототожнюється з частовживаними раніше термінами: «аграрний сектор», «агропродовольчий сектор», «аграрна сфера», «агропродовольча система», але агропродовольча сфера є складною, багатокомпонентною і багаторівневою системою і є одночасно одним з найбільших у світі споживачів природних ресурсів та основним джерелом забезпечення розвитку суспільства [4, с. 14].

За визначенням О. І. Павлова, агропродовольча сфера – це не тільки певний сектор економіки, який об'єднує галузі та види економічної діяльності, що включені в єдиний технологічний цикл виробництва і просування на ринок сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, а й природне та соціальне просторове сільсько-міське сполучене утворення [3, С. 98]. Зазначене свідчить, що агропродовольча сфера відноситься до просторо-містких видів діяльності. Тому урахування просторового чинника, надасть агропродовольчій сфері гармонійної цілісності та дозволить трактувати фінансово-кредитний механізм агропродовольчої сфери з системної позиції [4, С. 15].

В умовах поглиблення ринкової і структурної перебудови агропродовольчої сфери економіки України особливого значення набувають розвиток та удосконалення фінансово-кредитного механізму, спрямовані на гарантування продовольчої безпеки країни і регіону, створення умов стійкого нарощування конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції та забезпечення державної підтримки товаровиробників агропродовольчої сфери. В процесі становлення ринкових відносин підвищується відповідальність і самостійність суб'єктів господарювання у підготовці та прийнятті управлінських рішень. Їх ефективність зумовлюється обґрунтованою, своєчасною та всебічною оцінкою існуючого та прогнозного фінансово-економічного стану підприємств агропродовольчої сфери.

Дуже складними для агропродовольчої сфери в ринкових умовах виявилися фінансово-кредитні відносини. Попит сільськогосподарських товаровиробників на фінансові та кредитні ресурси не задовольняється повною мірою. Основна причина – непомірно висока плата за користування кредитами, що при нинішньому рівні рентабельності робить залучення кредитів збитковим. Фінансово-кредитні методи – це конкретні способи дії, спрямовані на практичне досягнення поставлених завдань економічної політики. Дія цих методів виявляється в утворенні та використанні грошових фондів. Фінансово-кредитні форми – це конкретні прояви категорій фінансово-кредитної сфери.

У сучасних ринкових умовах, що супроводжуються спадом виробництва в більшості галузей народного господарства, має бути підсилення але державне регулювання агропродовольчої сфери країни, з метою забезпечення його нормального і ефективного функціонування АПК з урахуванням законів товарного виробництва та розвитку підприємницької діяльності. У формуванні економічного механізму державного регулювання і підтримки агропродовольчої сфери важливу роль відіграють фінансово-кредитні відносини. Їх функціонування здійснюється за допомогою фінансово-кредитного механізму, який є важливим структурним елементом економічного механізму державного регулювання агропродовольчої сфери і в основі якого лежать такі економічні категорії, як фінанси, кредит і ціни з притаманними їм механізмами функціонування, але у взаємодії один з одним.

Ринкова економіка підвищила роль фінансів, яка проявляється в посиленні впливу фінансово-кредитного механізму на розширення ініціативи та самостійності господарюючих суб'єктів. У свою чергу фінансова самостійність суб'єктів ринку повинна створити міцну основу для ефективного управління фінансовими відносинами і ресурсами з метою забезпечення економічного зростання народного господарства.

Також активний розвиток повинні отримати всі форми і види кредиту. Разом з іншими економічними важелями він покликаний зайняти ключове положення в стимулюванні виробництва та зміцненні взаємовигідних зв'язків між усіма галузями агропродовольчої сфери, яка внаслідок своїх особливостей не може функціонувати без залучення позикових коштів, використання яких за останній час скоротилася. Механізм управління кредитними відносинами, як складова частина фінансово-кредитного механізму, являє собою систему заходів щодо регулювання всіх форм кредитних відносин, з використанням організаційно-розпорядчих та економічних методів і заходів. Ці методи специфічні для кожного рівня кредитної системи. Загальні ж правила здійснення кредитних відносин визначаються кредитним механізмом. Якщо кредитний механізм визначає загальні правила здійснення кредитних відносин, незалежно від форми їх існування, то, на відміну

АГРОПРОДОВОЛЬЧА СФЕРА

Рис. 2. Морфологія поняття «агропродовольча сфера»

від нього, механізм кредитування характеризує сукупність правил використання конкретних організаційних форм позичкових відносин або їх груп (комерційні, банківські тощо). Тобто, ці поняття не тотожні [5, С. 113].

Основною проблемою кредитування підприємницьких структур в агропродовольчій сфері в ринкових умовах є недоступність кредитних ресурсів із-за високих процентних ставок. Збиткова діяльність підприємств агропродовольчої сфери, не дозволяє їм повернути отримані позикові кошти. В даний час перспективи формування нової системи кредитування агропродовольчого підприємництва, адекватної вимогам і умовам ринкової економіки з певною часткою державного регулювання, практично і теоретично не опрацьовані і не мають чіткої цілеспрямованості.

Вирішення цих проблем полягає у формуванні ефективно діючого, наближеного до європейських стандартів, фінансово-кредитного механізму агропродовольчої сфери економіки, адже потоки фінансових і кредитних ресурсів тісно взаємопов'язані і практично не розривні. Вважаємо, що фінансово-кредитний механізм агропродовольчої сфери є єдиним цілим, і, лише під таким кутом зору його треба вивчати, аналізувати, удосконалювати та досліджувати.

Ураховуючи вищеперераховані проблеми, які пов'язані з формуванням фінансово-кредитного механізму агропродовольчої сфери України, можна виділити такі шляхи поліпшення фінансово-кредитного забезпечення агропродовольчого виробництва:

- створення сприятливих економічних умов для ефективного функціонування вітчизняного аграрного виробництва передбачає використання суворої системи ціноутворення на продукцію аграрного виробництва, ураховуючи інтереси виробників і споживачів, пільгового оподаткування, субсидіювання 100% ставки відсотків за кредитом і банківський контроль за ціноутворенням на ринку банківських кредитів;

- вирівнювання економічних умов українських аграрних виробників щодо зарубіжних партнерів. Цей напрям підтримки передбачає пряму державну підтримку аграрного виробництва цінними механізмами за тими позиціями, за якими вітчизняний товаровиробник значно відстає від зарубіжних аграрних виробників;

- раціональне використання земель сільськогосподарського призначення передбачає збереження та оновлення ґрунтової родючості аграрними виробниками за рахунок мотивації раціонального використання земель сільськогосподарського призначення;

- економічне обґрунтування збільшення постачання техніки в лізинг сприяє підвищенню показників ефективності аграрного виробництва і поліпшенню показників використання сільськогосподарської техніки;

- стимулювання інструментів фінансово-кредитного забезпечення аграрного виробництва шляхом створення зон економічного розвитку, що забезпечить сприятливі умови для росту аграрного виробництва. Для фінансово-кредитних установ, які забезпечують кредитування резидентів таких економічних зон, повинні бути розроблені програми пільгового оподаткування. Так, банки та страхові компанії, які здійснюють операції з кредитування аграрних виробників, повинні частково звільнитись від оподаткування;

- кредитні організації повинні розробити спеціальні кредитні продукти, які б забезпечили і задовольнили потреби аграрних виробників у додаткових фінансових ресурсах;

– можливість створення механізму іпотечного кредитування, який би відповідав попиту аграрних виробників на довгострокові джерела фінансування для модернізації виробництва і потребам банківської системи в мобілізації довгострокових ресурсів, що забезпечить ефективне використання залучених фінансових ресурсів;

– необхідними умовами розвитку біржової торгівлі зерном є вільна реалізація і ціноутворення, здорова конкуренція серед продавців і покупців, наявність законів і окремих положень організації торгівлі зерна, які б регулювали і регламентували їхню діяльність. Ураховуючи економічну ситуацію в Україні, форвардні операції із зерном мають формуватися з урахуванням ринкових цін. Крім того, варто розширити продаж зерна його виробниками через спеціалізовані установи до таких масштабів, щоб постійними покупцями на них стали підприємства зернопереробної промисловості, заготівельні і торговельні організації. Лише тоді торгівля зерном почне реально брати участь у формуванні ринкових цін, попиту і пропозиції на нього [1, С. 60].

Пріоритетні напрями використання фінансово-кредитного механізму агропродовольчої сфери України формують сприятливий клімат для залучення фінансових ресурсів в одну із життєво необхідних галузей економіки країни. Аналіз сучасного стану використання фінансово-кредитних методів і важелів, усіх складових фінансово-кредитного механізму, узагальнення теоретичних засад і впливу цього механізму на ефективність агропродовольчої сфери економіки, на формування і перетворення її в інноваційний тип свідчить про потребу нагального удосконалення самого механізму і його регулятивних функцій. Подальші ефективні зміни державного впливу на економічні процеси, удосконалення кредитування та самофінансування забезпечать розвиток агропродовольчої сфери економіки і її стабільність на довготривалу перспективу.

Література

1. Гмиря В. П. Кредитний механізм фінансування аграрного виробництва України / В. П. Гмиря // Вісник університету банківської справи. — 2015. — № 2 (23). — С. 54—62.
2. Кабаці Б. І. Теоретичні аспекти дослідження впливу фінансово-кредитного механізму регулювання на економічне зростання / Б. І. Кабаці // Науковий вісник НЛТУ України. — 2013. — № 23.17. — С. 210—217.
3. Павлов О. І. Агропродовольча сфера України як об'єкт національної безпеки / О. І. Павлов // Економіка АПК. — 2014. — № 2 — С. 97—103.
4. Самофатова В. А. Концепція сталого розвитку агропродовольчої сфери / В. А. Самофатова // Агросвіт. — 2016. — № 20. — С. 12—17.
5. Соціоекологоекономічний розвиток агропродовольчої сфери України в сучасних умовах: проблеми та шляхи їх розв'язання: монографія / Авт. кол. О. І. Павлов, К. Б. Козак, Д. Ф. Крисанов [та ін.]; за ред. О. І. Павлова. — Одеса : Астропринт, 2015. — 512 с.
6. Стройко Т. В. Методологія дослідження інфраструктури агропродовольчої сфери в контексті сталого розвитку / Т. В. Стройко // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. — 2014. — Т. 19, Вип. 3/1. — С. 54—63.

2.3. Priority directions of state influence on the development of financial infrastructure of the region

The timely policy of using various levers of state regulation and support should focus on the the financial infrastructure development of the region. It should be noticed that the effectiveness of the functioning of the financial infrastructure of the regions is connected with the need to identify the problems of economic activity of society in the process of implementing the basic principles of a market economy.

The transition to a market economy requires the development of the scientific foundations of state regulation of the financial system in Ukraine on the basis of increasing responsibility for making state decisions, taking into account the laws and patterns of economic development in the financial policy, ensuring flexibility in the processes of responding to changes in the globalized environment [3]. Guided by such principles, it is necessary to radically reform the style and methods of public administration, combine regulatory tactics with the development of strategies and promising forecasts.

An important prerequisite for sustainable economic growth in Ukraine is the formation of a broad network of well-developed and balanced financial infrastructure, whose subjects must ensure satisfaction of the needs of the state, enterprises and households, and the effective development of the country and regions. The market economy, which is based on sharp competition for resources and markets, causes deepening of specialization in all parts of life, in particular, in finances. In turn, this leads to the appearance in the financial environment of various bodies, institutions that specialize in certain types of financial transactions and services and form the financial infrastructure of a market economy [2].

The financial infrastructure of Ukraine is quantitatively and qualitatively different from the developed market economies. At the same time, the underdevelopment of the market economy, low welfare of the population and lack of financial infrastructure development caused the existence of such problems as: low degree of savings; offshore practice; crisis of work of financial institutions, inefficiency of insurance medicine, pension system, mortgage; regional disproportions at the level of satisfaction of financial needs.

The study and analysis of the formation processes and financial infrastructure development of the country is very relevant, because the financial market efficiency as a whole depends on the correct choice of the way of infrastructure development. The question of studying financial infrastructure, as well as various aspects of its regulation at different times, was considered in the works of domestic and foreign scientists, namely: O.Vlasyuk, O. Degtyar, S. Romanyuk, O. Bobrovska, M. Piren, I. Dragan, D. Karaymysh, M. Koretsky, L. Zedeh, K. Vashchenko, Y. Korolyuk, N. Malysh, V. Mamontov, G. Griffi, A. Lebedinska, A. Merzlyak, G. Wemsley, V. Windland, M. Mironenko, S. Seryogin, I. Franchuk, P. Kristenson.

Consequently, the analysis of domestic and world scientific sources, which formed the theoretical and methodological basis for the study of the essence of financial infrastructure and the mechanisms of state regulation of its formation and development, revealed the existence of two main approaches to the study of this complex phenomenon. The first is to treat it as a kind of infrastructure that emerged as a result of the market relations development. According to the second approach, the financial infrastructure was formed as a complex structure that arose as a result of the evolution of the financial

system, its subjects and objects, is an integral part of the market and, with respect to the rest of the real economy sectors, serves as a serving, transforming and stimulating element.

Three levels of government regulation (international, national, regional), each provides key markets, institutions, instruments and management structures, are defined in order to introduce a concentrated state financial policy. The definition of key markets is aligned with the strategic objectives of directing the financial resources flow to the real sector, its sectors and spheres, identifying priority areas and distinguishing social development tasks.

Under the system of measures, tools and key components of state regulation of the financial infrastructure development is as follows (Fig. 1).

The key markets may be certain sectoral markets (energy, food, etc.); territorial markets of a certain region; certain type of financial markets in terms of their classification according to the features of functioning, key players or instruments (for example, the Ukrainian stock market, secondary market of securities, corporate bond market, etc.) [1].

Public administration should also be oriented towards the construction of an optimal regional financial infrastructure. At the same time, the main tasks of the development of regional financial infrastructure in the regions are:

- creation of a sufficient number of institutions that would guarantee a uniform distribution and redistribution of capital flows between regional industrial structures and small parts of the region;
- ensuring interregional transfer of funds in the absence of excessive capital flight outflows;

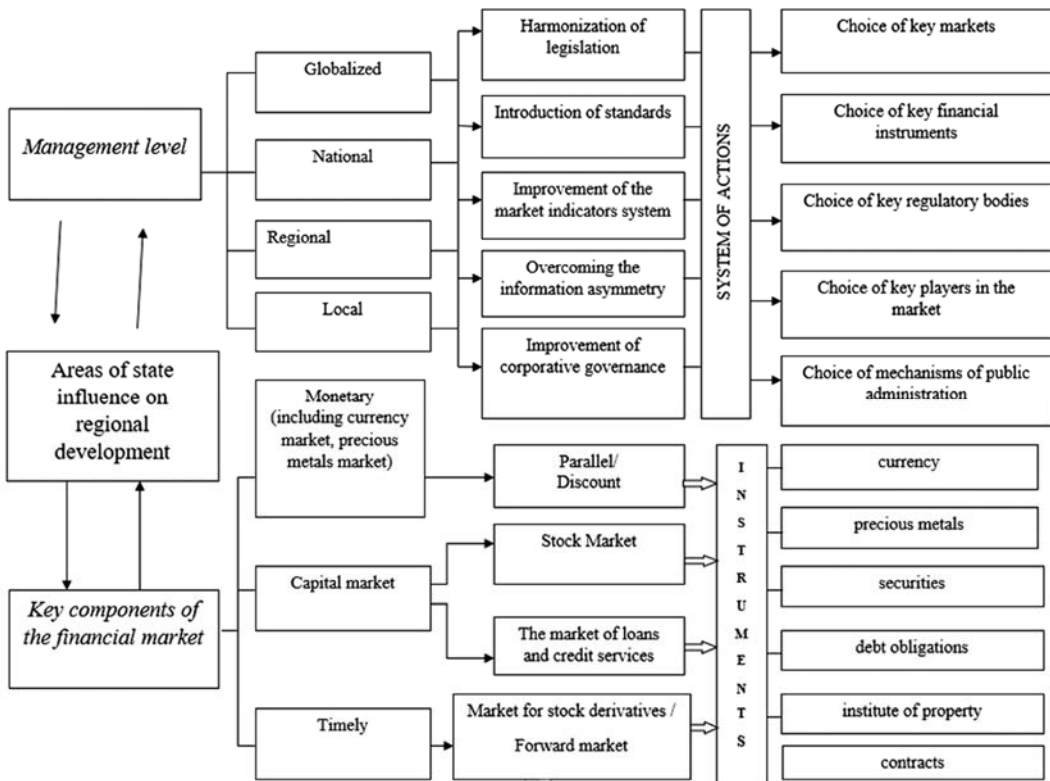

Fig. 1. State regulation of financial infrastructure development

- formation of effective financial market instruments;
- solving problems of ensuring the revenue part of local budgets;
- reduction of investment risks;
- Guarantee of information saturation of the regional market, transparency of its work;
- development of a regional legislative initiative, assistance in the optimal legislative infrastructure development capable of creating the basis for a stable gradual economic growth with the simultaneous absence of imbalances in the development of regions [3].

The financial infrastructure reflects the interconnection and interdependence between the economy and finance. Such a supportive nature and the role of finance characterize them as an element of the economic infrastructure, which includes a set of industries, institutions and mechanisms that ensure the functioning of the economy. Financial infrastructure can act as a catalyst for market transformations, shape the trajectory of economic, social, political and financial development, determine its pace, anticipate possible negative changes in the future and their consequences.

Financial infrastructure, acting through object-subjective structures, creates an infrastructure environment whose effectiveness is determined by the level of communication between legislative, organizational, scientific, communicative, accounting, international and other elements. The financial infrastructure is a shell that surrounds financial markets and permeates the whole complex of relations that arise within them. It can be defined as a set of institutions and organizations, scientific and methodological and personnel elements that ensure the continuous, transparent and reliable functioning of the financial market in its dynamic development, movement and distribution of capital flows between sectors, entities and market objects.

The value of financial infrastructure is determined by the interrelation of the processes of organization of state regulation and market influence. At the same time, state influence is exercised through a body of bodies that provides organizational and material support to key market processes, that is, through institutions. Key institutions may include formal ones that are the bearers of the whole spectrum of social relations and interactions in society (financial, economic, legal, social), as well as informal institutions that are inherent in a particular market system or subsystem.

Consequently, it is necessary to identify the key institutions whose degree of development will determine the state, pace, parameters and progressive development of other components of the economy. The definition of «key institutions» involves the establishment of basic norms, rules and concepts as the basis of the financial policy of the state (Fig. 2).

The subjects of the financial system are financial institutions that operate within the powers entrenched by law. The effectiveness of their work largely depends on the ability to raise funds and operate them. In turn, the latter is determined by the profitability, reliability, transparency, rudeness of work and other criteria that each of these institutions guarantees. The indicated parameters are largely determined by the presence of developed institutions of financial infrastructure [6].

It should be noted that for the formation of infrastructure of a certain level in different markets (given their division by subject matter), a «critical mass» of institutions is needed, in order to create self-regulatory organizations, to form all «layers» of infra-

structure that need to meet the goals of the sub Market objects. Moreover, it is not about the fake-institutions that are registered and expect the most favorable stage to get started, but about the really working institutions, which infrastructure is needed to streamline their relationship with clients, government agencies, the international community, among themselves. If the market is too small and its subjective part has not reached the «critical mass», the relevant legislation on regulating this market and activities of the entities is not adopted, the specialized communication networks are not created, the scientific-informational direction is not separated, etc. Such phenomenon was observed in Ukraine in relation to some markets, including the forward market, which is still insufficiently developed.

It should be noted institutional, organizational, informational and communicative, international, scientific, accounting, personnel infrastructure, which together form the infrastructure environment. The concept of the infrastructure environment is closely linked to the definition of two levels of infrastructure research, which until now have not been allocated to a separate subject of analysis. Financial infrastructure can be formed under the influence of the government decisions flow: then it becomes part of the state mechanism for promoting economic development. Another layer of infrastructure is created – self-regulating, which gives the opportunity to develop national markets according to the laws that are characteristic of their informal institutions (traditions, culture, individual perception of laws and national consciousness).

Noting the diversity of modern technologies, for example, the use of program-target budgeting and budget audit will have the appropriate effect only if the system of incentives and sanctions, establishing mechanism of public control. This, in turn, is possible only subject to the principle of transparency of the processes of formation and use

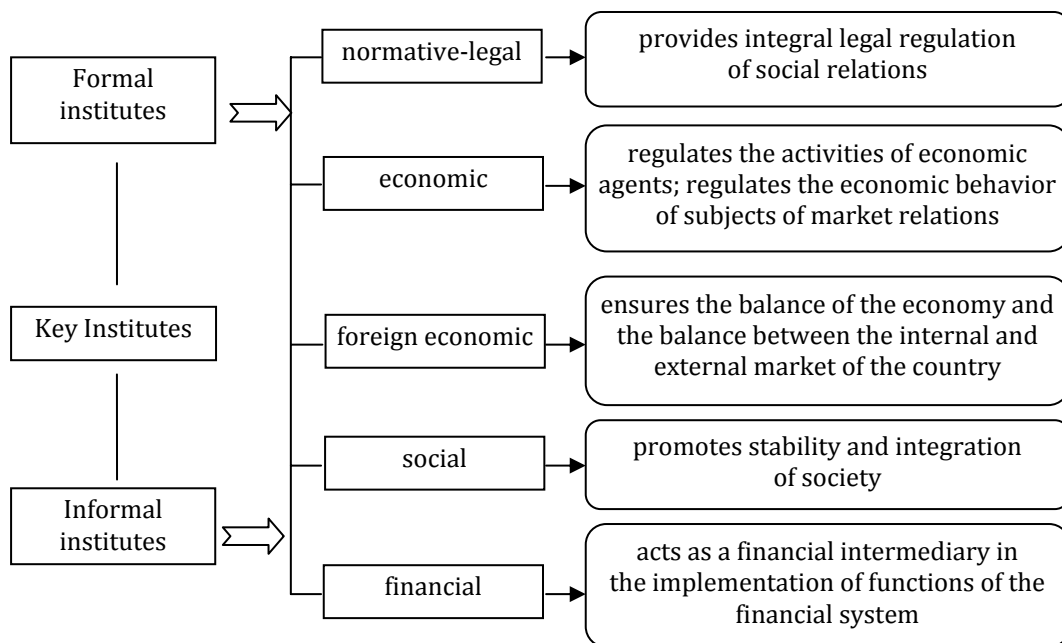

Fig. 2. Institutional approach in the system of state regulation of the development of financial infrastructure

of budget items and funds of intended purpose. The sign of an effective financial system is the introduction by the state of a methodology for objectively assessing the value of assets, preventing their excessive revaluation or understatement. This involves the development of institutional infrastructure, competent privatization and corporatization of the economy, the construction of an extensive system of institutions for independent appraisal of real estate, and the attraction of resources of local and regional authorities.

Institutional financial infrastructure is a set of financial institutions that operate in the financial market and execute the implementation of investment, credit, cumulative and control functions. The main task of forming an institutional financial infrastructure is to create the appropriate conditions for ensuring the diverse needs of stakeholders in the framework of the current normative-legal field. Accordingly, the number of infrastructure subjects is regulated by state and market mechanisms, but this symbiosis does not deprive the interested parties of the financial risks. Therefore, institutional financial infrastructure is a powerful source of financial energy and a potential crisis generator, which explains its significance in further economic development.

The serving component of the financial infrastructure includes those members that act as intermediaries in the financial market (stock exchanges, brokerage and dealer offices) and auxiliary functions on the securities market (registrars, depositaries, clearing centers), as well as secondary entities providing services Stakeholders in the financial sector (auditing and consulting firms, information, rating and analytical agencies, real estate offices, credit history bureaus). The serving component ensures proper functioning of the main infrastructure actors. Nevertheless, in today's realities of the domestic financial market, its functioning is low-yielding. First of all, the secondary stock market should be developed more actively, eliminating sectoral and regional disparities. It is advisable to take into account the secrecy of financial markets stakeholders from stimulating economic development, the absence of a borrower system, the presence of problem assets and false operations.

The financial market is currently waiting for a new economic and financial policy that should give a boost to economic growth. In the short term, restrictive measures of an administrative nature are aimed at improving the financial sector. In the mid-term perspective, the application of monetary policy of state regulation should take place on the fore. A strategic priority should be to increase the share of regulatory infrastructure in the performance of the financial market.

The developed financial infrastructure can act as a catalyst for market transformations, develop a trajectory for economic, social, political and financial development, determine its pace, anticipate possible changes in the future and their consequences. State policy at the stage of economic growth should be more concentrated, focused and well-balanced. This is due to an increasing number of interconnections in the economy, globalization and, accordingly, the liberalization of financial processes, the gradual increase in the power of market forces and mechanisms operating in the financial system. Therefore, the system of measures of public administration should be devoid of subjective character and contain objectively balanced strategic priorities and benchmarks. Attention should be drawn to the impact of financial infrastructure on the effectiveness of the financial system, which will determine the effectiveness of financial markets.

At the present stage of the formation of a regional network of financial institutions there are disproportions of the real and financial sectors of the economy, which affects

the financial infrastructure. The result of this disproportion is the lack of financing of local budgets due to the non-compliance of interim and final goals and results of the financial mechanism in the state and regions. For example, when defining the VAT as one of the budget-generating incomes, it is legally allowed to partially use barter settlements during financial and economic transactions, which negatively affects the effectiveness of financial infrastructure. The development of regions is closely linked to the budgetary processes that take place in them. If local budgets do not have stable sources of financing for socio-economic development, then the trends of financial system development are slowing down [4].

So, priority is given to finding mechanisms of filling local budgets, one of which is a municipal debt.

The main areas of state influence on the development of the financial infrastructure of the region for the near future are:

- decentralization of regional economic policy, increase of powers and responsibility of regional and local authorities;
- definition of enterprises and industries that can act as "drivers of growth" in the respective regions;
- the establishment of clear standards and conditions for the provision of state aid;
- creation of conditions for interregional competition with attraction of funds for implementation of large-scale modernization and infrastructure projects;
- development of regional infrastructure that will be able to increase the competitiveness of individual regions;
- establishment of international cooperation, search of foreign investors;
- promoting the development of regional institutes, forms of partnership between authorities, business and the public, which will serve as a guarantee of the stable development of the regional economy;
- promoting the development of regional financial infrastructure, which will facilitate the search and attraction of domestic investors.

Noting the above-mentioned problems, the state administration sees their solution through deregulation and decentralization through a series of measures.

At the same time for the development of regional financial infrastructure it is necessary to ensure throughout Ukraine financial transparency of activities of enterprises and organizations of different forms of ownership. All economic entities operating in the financial market of Ukraine should have equally rights in their relations with state authorities and local self-government bodies [5].

At the same time, it would be advisable to foresee an increase in the role and responsibility of regional authorities and territorial communities in implementing regional programs of socio-economic development, providing partner institutions and modernizing financial infrastructure.

References

1. Еш С. М. Ринок фінансових послуг : підручник / С. М. Еш. — К. : «Центр учбової літератури», 2015.— 400 с.
2. Іваницька О. М. Концептуальний підхід щодо регулювання розвитку фінансової інфраструктури в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/SOCIALNA/08-IVANICKA.pdf>.
3. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 р.: постанова Національного банку України № 391 від 18.06.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0391500-15>.

4. Куцик П. О. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку : монографія / П. О. Куцик, О. І. Ковтун, Г. І. Башнянин. — Львів : Видавництво ЛКА, 2015. — 594 с.
5. Нижник Н. Р. Державне управління в Україні і нові погляди / Н. Р. Нижник. — Луцьк : Центр підвищення кваліфікації, 2008. — 19 с.
6. Шкуратов О. І. Державне управління розвитком інфраструктури в регіонах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11548/07Shkuratov.pdf>.

2.4. Formation of social responsibility in agrarian holdings of Ukraine

Формування соціальної відповідальності в агрохолдингах України

До основних суб'єктів господарювання в аграрному секторі, як правило, відносять: державу (суспільство), сільськогосподарські підприємства різних форм власності та індивідуальних виробників сільськогосподарської продукції (фермери, сімейно-індивідуальні господарства). Особливості господарювання суб'єктів аграрного сектора визначаються формою власності на землю як основного засобу виробництва продукції. Дедалі все більше, останнім часом, активну роль в популяризації соціальної відповідальності відіграють підприємства міжнародного значення – агрохолдинги.

Останнім часом досить велика увага приділяється функціонуванню та розвитку агрохолдингів в Україні та їх ролі в соціальному житті суспільства. Серед основних науковців, які досліджували дане питання варто виокремити: В. Г. Андрійчука [1], Г. М. Завадських [4], Л. Молдаван [9], В. П. Немчука [11], Г. Черевка [15] та інших. Проте, відсутність публікацій щодо формування соціальної відповідальності на агрохолдингах України, вказує на новизну та актуальність дослідження.

Агрохолдинги, посідають вагомі місця у виробництві, переробці та реалізації продукції сільського господарства в Україні.

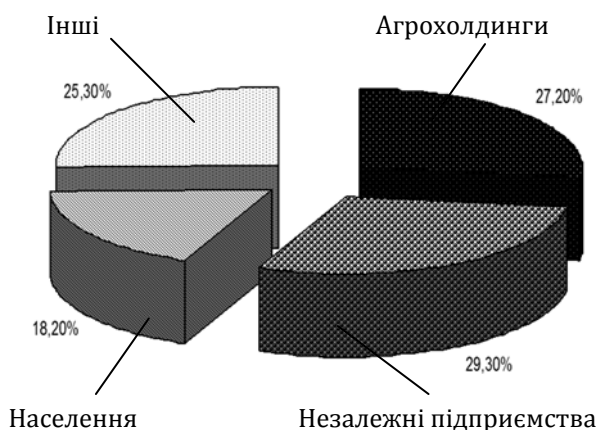

Рис. 1. Частка пшениці в структурі всіх посівних площ України в розрізі суб'єктів господарювання протягом 2016 р., %*:

*Джерело: побудовано авторами на основі матеріалів [3].

На рисунку 1 зображено частку пшениці в структурі всіх посівних площ у 2016 р. в Україні в розрізі суб'єктів господарювання.

Отже, питома вага агрохолдингів в структурі виробництва пшениці становить 27,2%, відповідно друге місце в Україні по вирощуванні пшениці.

На ефективне господарювання аграрного сектора звичайно впливає розмір землекористування (його інтенсивне використання). Згідно з дослідженнями, в 1960 р. у світі валовий збір

зернових культур становив 820 млн т зерна. У 2015 р. світові дані свідчать, що валовий збір зернових культур становить близько 2 млрд 470 млн т зерна (у три рази більше в порівнянні з 1960 р). Площі, при цьому суттєво не змінилися. Тому, досліджуючи ефективність господарювання аграрного сектора України, необхідно провести дослідження щодо землекористування основних латифундистів України.

У таблиці 1 проведено групування основних латифундистів України за площею відповідно до Земельного банку агрохолдингів у 2016 р.

Відповідно до даних національного агропорталу «Латифундист.com» найбільшу питому вагу щодо землекористування займають агрохолдинги, які мають від 25 тис. га до 50 тис. га і становлять 35%.

На другому місці знаходяться агрохолдинги питома вага площ, яких займає до 25 тис. га землі (34% відповідно). Від 50 до 100 тис. га землі становлять лише 18 агрохолдингів (18%). Варто зауважити, що зовсім не існує підприємств площа земель яких становить від 250 до 350 тис. га. Понад 600 тис. га у 2016 р. існує лише 1 агрохолдинг UkrLandFarming, земельний банк якого становить 654 тис. га землі.

Великою площею землі нелегко керувати, особливо, якщо вона знаходиться в різних областях України. Тому, основною задачею агрохолдингів є ефективно володіння землею на основі інтенсифікації виробництва (табл. 2).

Дані таблиці свідчать, що протягом останніх років Земельний банк найбільших агрохолдингів України дещо змінювався. Так, значно зменшилася площа у деяких агрохолдингів: «HarvEast» Holding на 59,6%, «Мрія» агрохолдинг – 37,9%, «Приват-АгроХолдинг» – 16,7% відповідно. Проте деякі агрохолдинги навпаки протягом останніх років збільшили свій Земельний банк: Агропросперис (NCH) на 7,5%, ПАТ «Миронівський хлібопродукт» – на 2,7%, «Астарта-Київ» – 2%, «Агрейн» та «Укрпромінвест-агро» на 27%. У таких агрохолдингів як «AgroGeneration» та «Украгропром» площа земель протягом 4-х останніх років не змінилася.

Варто відмітити, ТОВ «Кернел-трейд», яке у червні 2017 р. придбало 92,1% частки в бізнесі агрохолдингу «Українські аграрні інвестиції», який управляє

Таблиця 1

Групування латифундистів України за площею відповідно до Земельного банку підприємства, 2016 р.

Земельний банк, тис. га	Кількість агрохолдингів	
	одиниць	у % до загальної кількості
Агрохолдинги – всього: з них з площею, тис. га:		
до 25	100	100
25,01-50,0	34	34
50,01-100,0	35	35
100,01-150,0	18	18
150,01-200,0	6	6
200,01-250,0	1	1
250,01-300,0	2	2
300,01-350,0	-	-
350,01-400,0	-	-
400,01-450,0	2	2
450,01-500,0	1	1
500,01-550,0	-	-
550,01-600,0	-	-
Понад 600,0	1	1

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 2

Земельний банк найбільших агрохолдингів України, тис. га, 2013–2016 рр.

Назва підприємства	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. у пор. до 2013 р., %
1. UkrLandFarming	670,0	654,0	654,0	654,0	605,0	90,3
2. Агропросперис (NCH)	400,0	400,0	430,0	430,0	430,0	107,5
3. «Кернел»	422,0	422,0	390,0	390,0	602,5	142,8
4. «Миронівський хлібопродукт»	360,0	360,0	360,0	370,0	370,0	102,7
5. «Астарта-Київ»	245,0	245,0	245,0	250,0	250,0	102,0
6. «Українські аграрні інвестиції»	240,0	240,0	240,0	220,0	Земельний банк викупив ТОВ «Кернел-трейд»	–
7. «HarvEast»	205,0	197,0	197,0	97,0	97,0	40,4
8. «Мрія»	298,0	320,0	180,0	175,0	185,0	62,1
9. «Індустріально-молочна компанія»	136,0	136,7	136,7	137,0	137,0	100,7
10. «Агрейн»	100,0	100,0	130,0	127,0	127,0	127,0
11. «Укрпромінвест-агро»	96,0	96,0	122,0	122,0	122,0	127,0
12. «AgroGeneration»	120,0	120,0	120,0	120,0	120,0	100,0
13. «Приват-АгроХолдинг»	120,0	116,0	110,0	100,0	100,0	83,3
14. «Агротон»	120,0	120,0	108,0	108,0	151,0	125,8
15. «Украгропром»	107,0	107,0	107,0	107,0	107,0	100,0

Джерело: розроблено авторами.

більш, ніж 190 тис. га орендованих сільськогосподарських угідь і зерносховищ об'ємом близько 200 тис. Тому ТОВ «Кернел-трейд» є лідером серед поповнення земельного банку протягом досліджуваного періоду, а саме збільшення земельного банку відбулося на 42,8%. Як відмічають представники ТОВ «Кернел-трейд» земельний банк даного агрохолдингу планується поповнити до рівня 700 тис. га землі.

Велика площа землі та висока врожайність не є гарантом отримання прибутковості, адже ціни на продукцію сільського господарства є не надто високими, а орендна плата за землю підвищується. Все частіше ґрунтуючись на міжнародні соціальні стандарти, аграрний бізнес долучається до соціальних чинників розвитку як суспільства, так і підприємства.

Нами була проведена оцінка рівня соціальної відповідальності у ТОП 100 Латифундистів України. Оцінка проводилася відповідно до групування земельних площ агрохолдингів, аналіз проводився на прикладі одного із підприємств, яке підпадало під відповідну площу землі на основі інформації висвітленої на сайтах агрохолдингів (табл. 3).

Таблиця 3

**Механізм формування соціальної відповідальності в агрохолдингах України
(групування відповідно до Земельного банку), 2016 р.**

Земельний банк, тис. га	Назва підприємства	Площа, тис. га	Область розташування	Напрями соціальної відповідальності
до 25	«Агропрайм холдинг»	25,0	Одеська	Підвищення кваліфікації працівників; розвиток інфраструктури села; благодійництво, тощо [13]
25,01–50,0	«Україна-2001»	41,0	Хмельницька, Миколаївська	Підвищення кваліфікації та соціальний захист працівників; безпечні умови праці; підтримка місцевих громад, тощо [6]
50,01–100,0	«Нібулон»	82,5	Більше, ніж у 12 областях України	Забезпечення належних умов для здобуття базової освіти; покращення рівня медичного обслуговування; розбудова інфраструктури українського села; охорона та збереження навколишнього середовища; впровадження енергозберігаючих новітніх технологій на виробництві; рівні можливості та найкращі умови праці, тощо [8]
100,01–150,0	«Украгропром»	107,0	Більше, ніж у 17 областях України	Підвищення кваліфікації працівників; новітні технології, тощо [5]
150,01–200,0	«Мрія»	175,0	Тернопільська, Хмельницька, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька	Підтримка місцевих громад; реалізація соціальних проектів направлених на медицину, АТО, тощо [10]
200,01–250,0	«Астарт-Київ»	250,0	Полтавська, Харківська, Вінницька, Хмельницька, Тернопільська, Житомирська	Захист довкілля (екологічно безпечні технології, підвищення кваліфікації працівників щодо охорони навколишнього середовища); відповідальна діяльність Компанії згідно з нормативними вимогами і законодавством України у сфері охорони праці, промислової безпеки та охорони навколишнього середовища; підвищення рівня промислової безпеки шляхом забезпечення суцільного технічного контролю за станом виробництва та використання найкращого досвіду організації роботи щодо поліпшення умов та підвищення безпеки праці, тощо [7]
350,01–400,0	«Кернел»	390,0	Більше, ніж у 10 областях України	Охорона та збереження навколишнього середовища; безпечні умови праці; підтримка місцевих громад; високий рівень заробітних плат; розбудова інфраструктури українського села, тощо [14]
400,01–450,0	«Агропресперис (NCH)»	430,0	Майже всі області України	Розвиток інфраструктури села; підтримка місцевих громад; стає землеробство (з поля до столу); підвищення кваліфікації працівників, тощо [2]
Понад 600,0	«UkrLand Farming»	654,0	22 області України	Виробнича безпека; розвиток персоналу; охорона навколишнього середовища; співпраця з регіонами; соціальна політика; благодійництво, тощо [12]

Джерело: сформовано авторами на основі наведених матеріалів.

З'ясовано, що майже у всіх агрохолдингах здійснюється соціальна діяльність та підтримка соціальних заходів. Так, відповідно до даних не залежно від розміру землі, одним із ключових напрямів розвитку агрохолдингів є турбота про навколишнє середовище, підвищення кваліфікації працівників, взаємодія із сільськими громадами тощо.

У деяких підприємствах створено окремий відділ на сайті, де характеризується соціальна діяльність підприємства: «Нібулон», «Астарта-Київ», «Кернел». На жаль, досить мало інформації соціального спрямування можна знайти на сайтах таких підприємств як: «Украгропром», «Україна-2001».

Проаналізувавши агрохолдинги відповідно до Земельного банку, протягом 2013–2016 рр. бачимо, що відбулися деякі зміни щодо площі земель. На нашу думку, доречно також провести дослідження щодо фінансової складової деяких агрохолдингів України (табл. 4).

Так, у 2015 р. найприбутковішим підприємством є «Кернел», яке отримало прибуток у розмірі 2 млрд 246 млн грн. Близько п'яти лідерів ринку аграрної продукції отримали збиток: «UkrLandFarming» – 4128 млн грн; «Миронівський хлібопродукт» – 6497 млн грн; «Астарта-Київ» – 1309 млн грн; «Індустріально-молочна компанія» – 186 млн грн; «Нібулон» – 1950 млн грн відповідно. Такі агрохолдинги як «Агротрейд» та «Агромарс» продемонстрували прибуток у розмірі 109 млн грн та 56 млн грн відповідно. Найбільший доход з 1 га отримує «Індустріально-молочна компанія» – 420 дол./га. Отже на фінансові показники діяльності, в першу чергу, впливає ефективність господарювання та вміння оперативно пливати на різні фактори змін, які відбуваються як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках.

Агрохолдинги України мають всі можливості для ефективного господарювання та реалізації заходів, пов'язаних із соціальною відповідальністю, як основні суб'єкти господарювання в аграрному секторі. За рахунок потужних можливостей, міжнародних принципів господарювання, вони відіграють ключову роль у формуванні соціальної відповідальності. Перспективою ефективного запровадження соціальної відповідальності на аграрних підприємствах України, є набуття

Таблиця 4

Фінансові показники діяльності найбільших агрохолдингів України, 2015 рік

Назва підприємства	Земельний банк, тис. га	Доход, млн грн	Прибуток (збиток) млн грн	EBIDTA на га, дол. США
«UkrLandFarming»	654	24550	(4128)	311
«Кернел»	390	48966	2246	115
«Миронівський хлібопродукт»	360	21747	(6497)	231
«Астарта-Київ»	245	6767	(1309)	124
«Індустріально-молочна компанія»	136,7	2180	(186)	420
«Нібулон»	82,5	9262	(1950)	225
«Агротрейд»	65,0	2235	109	-
«Агромарс»	35,0	2435	56	-

Джерело: сформовано авторами на основі даних [17].

практик та досвіду, якими керуються агрохолдинги України набуваючи міжнародного досвіду. Соціальна відповідальність є невід'ємною складовою ефективного функціонування агрохолдингів України, адже відкриває нові можливості на зовнішніх ринках та значно покращує імідж підприємства.

Література

1. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. — 2013. — №1. — С. 3—15.
2. Виробництво: агрохолдинг Агропросперис : офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.agroprosperis.com/#!/uk/sustainability>. — Назва з екрану.
3. Дослідження найбільших агрохолдингів в Україні : агрохолдинги України 2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ucab.ua/ua/ukabproponue/doslidzhennya/naubilshi-agrokholdingiukraini2016>. — Назва з екрану.
4. Завадських Г. М. Особливості функціонування агрохолдингів в Україні / Г. М. Завадських // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. — № 3 (23). — 2013. — С. 101.
5. Заводи : Укragропром : офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://td-uap.com>. — Назва з екрану.
6. Корпоративна відповідальність : агрохолдинг Україна-2001 : офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukraine-2001.net/ru/personal>. — Назва з екрану.
7. Корпоративна соціальна відповідальність : агропромхолдинг «Астарт-Київ» : офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.astartaholding.com/ua/slaidernaglavnoi/vysokaja-socialnaja-otvetstvennost.htm>. — Назва з екрану.
8. Корпоративна соціальна відповідальність : ТОВ СП «Нібулон» : офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nibulon.com>. — Назва з екрану.
9. Молдаван Л. Аграрний сектор : час принципово змінити орієнтири розвитку / Л. Молдаван, О. Бородіна, В. Юрчишин, Б. Пасхавер, І. Прокопа, О. Шубравська, Т. Осташко // Дзеркало тижня. — 2010. — № 26 (806). — 10—16 липня.
10. Напрямки діяльності : агрохолдинг «Мрія» : офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mriya.ua>. — Назва з екрану.
11. Немчук В. П. Стан та тенденції розвитку корпоративних форм організації агропромислового виробництва і заходи з підвищення їх соціальної спрямованості / В. П. Немчук, П. В. Немчук, за ред. П. Т. Саблука, М. Ф. Кропивка // Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій. — К. ННЦ ІАЕ, 2011. — С. 42.
12. Рейтинги: агрохолдинг UkrLandFarming : офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ulf.com.ua/ua/sustainability/industrial_safety. — Назва з екрану.
13. Соціальна відповідальність : агрохолдинг «Агропрайм» офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://agropprime.com.ua/ukr/6/81/>. — Назва з екрану.
14. Стійкий розвиток : агропромислова компанія Кернел : офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kernel.ua>. — Назва з екрану.
15. Черевко Г. Агрохолдинги як нові організаційні форми крупногоотоварного господарювання в агробізнесі України / Г. Черевко // Аграрна економіка. — Т. 5. — № 1—2. — С. 32.
16. Топ-200 агрокомпаній : Как изменился земельный банк агрохолдингов за год : Первый деловой информационно-новостной канал [Электронный ресурс]. — Режим доступа : https://delo.ua/business/top-200-agrokompanij-kak-izmenilsja-zemelnjbankagrohodingov-3090-94/?supdated_new=1483540944. — Назва з екрану.
17. Топ-10 агрохолдингів України в одній інфографіці : businessviews [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://businessviews.com.ua/ru/business/idtop-10-agroholdingov-ukrainy-v-odnoj-infografike-1151>. — Назва з екрану.

Part 3

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT AS AN INFORMATION SYSTEM FOR THE ENTERPRISE'S ECONOMIC SECURITY IN A COMPETITIVE ENVIRONMENT

3.1. Monitoring of economic safety company activity in a competitive environment

Моніторинг економічної безпеки діяльності підприємства в конкурентному середовищі

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України активно спостерігається реформування промисловості. Складовою частиною проблеми ефективності даної галузі в конкурентному середовищі є оцінка економічного стану підприємств у майбутньому для визначення шляхів їх розвитку. Цій проблемі в останні роки приділяється значна увага в науковій літературі, як в Україні, так і за її межами. Однак на даному етапі розвитку необхідна подальша розробка теорії й практики прогнозування економічного стану промислових об'єктів з урахуванням сучасних тенденцій і наукових досягнень, отриманих за останні роки.

При переході до ринкових методів господарювання на діяльність підприємств і організацій значно зростає вплив факторів зовнішнього середовища, багато з яких є некерованими. Мінливість зовнішнього середовища зумовлює необхідність розроблення методологічних аспектів і інструментарію моніторингу і прогнозування економічного стану підприємств промисловості в умовах конкурентності.

Значний внесок у розробку проблем формування моніторингово-діагностичних систем в управлінні діяльністю підприємств зробили вітчизняні та закордонні вчені-економісти: К. В. Алексеев, Н. В. Алексеєнко, І. І. Белий, Ф.Ф. Бутинець, І. А. Бланк, О. Г. Бодров, І. В. Брянцева, І. Р. Бузько, І. М. Ветрова, В. В. Вітлінський, В. М. Вовк, В. М. Гончаров, П. В. Єгоров, М. О. Кизим, А. І. Ковальов, Л. В. Максимова, Ю. П. Маркін, Л. О. Мармуль, Т. І. Олійник, В. Ш. Рапопорт, І. І. Савенко, Г. В. Савицька, І. Г. Сокиринська, В. І. Топіха, Т. А. Шатунова, В. М. Ячменьова та інші науковці.

Наукові розробки вказаних вчених сформувавши теоретичний і методологічний базис формування моніторингових систем у механізмі управління підприємством [1]. Водночас низка важливих питань, пов'язаних з методичними підходами, механізмами, процедурами та організаційно-економічними відносинами у процесі моніторингу і діагностики діяльності підприємств потребує поглиблених досліджень.

Складність і недостатня розробленість проблеми та необхідність підвищення ефективності управління діяльністю підприємств промисловості викликає необхідність її вивчення і визначає вибір мети і постановку завдань дослідження.

Метою дослідження є розробка поетапного моніторингу діяльності підприємств промисловості, в т.ч. необоротних активів, орієнтованих на вирішення стратегічних і тактичних завдань прогнозування й планування їх розвитку.

Сутність прогнозування економічного стану промислових підприємств на основі поетапного моніторингу полягає в можливості зміни параметрів прогнозування: цілей, показників, критеріїв і принципів та ін. при переході від одного

етапу до іншого. Саме шляхом цієї зміни здійснюється управління процесом прогнозування стану підприємства промисловості на всьому часовому інтервалі, що цікавить аналітика, що є важливою особливістю пропонованого підходу. Таким чином, даний підхід забезпечує можливість здійснювати не тільки короткострокове, але й довгострокове прогнозування в конкурентному середовищі, з наступним уточненням отриманих результатів за допомогою здійснення моніторингу.

Визначення горизонту прогнозування й вибір основних часових етапів здійснення моніторингу відбувається відповідно до цілей прогнозування. У результаті зазначеного підходу здійснюється адаптація даних об'єктів до змін зовнішнього середовища на мікро- й макрорівні. Це забезпечує можливість підвищити об'єктивність оцінки стану промислових підприємств і вибрати оптимальні напрямки їх розвитку.

Аналіз проблеми розвитку, а отже, прогнозування економічного стану підприємства промисловості показує, що на сучасному етапі існують різні підходи до її вирішення й, у той же час, існує необхідність нових поглядів на дану проблему, розвитку теорії й практики її вирішення. При існуючій тенденції переходу від короткострокового прогнозування до середньострокового, і навіть довгострокового, на сучасному етапі розвитку економіки України, на перший план виходить завдання підвищення ефективності результатів прогнозування. Особливо це стосується питань прогнозування стану промислових підприємств і організацій в умовах невідомості зовнішнього середовища, обумовлених дією некерованих факторів.

При розмежуванні всього горизонту прогнозування на послідовні й взаємозалежні етапи моніторинг прогнозованих показників, проведений на кожному етапі, покликаний виявити відхилення прогнозу від факту. Врахування виявлених відхилень при прогнозуванні на наступних етапах забезпечує можливість підприємству адаптуватися до змін зовнішнього середовища. Таким чином, відбувається управління процесом прогнозування, що забезпечує можливість підвищити його рівень ефективності.

Пропонований нами підхід, заснований на проведенні поетапного моніторингу, забезпечує можливість в комплексі вирішувати завдання визначення стану підприємства промисловості, а також стратегічного й тактичного завдання прогнозування й планування його розвитку.

Алгоритм адаптивного прогнозування із здійсненням поетапного моніторингу можна розділити на два основних блоки:

- 1) блок прогнозування показників, які відображають стан підприємства на весь період, що цікавить аналітика;
- 2) блок здійснення поетапного моніторингу цих же показників на кожному етапі. Більш докладно зазначений алгоритм представляє наступну послідовність дій;

Прогнозування показників, що відображають економічний стан підприємства:

- a) визначення цілей прогнозування $\Pi = \{\Pi_j\}, j = \bar{1}, J$ на загальному інтервалі прогнозування T ;
- b) вибір показників прогнозування стану підприємства промисловості в рамках поставлених цілей $\Pi = \{\Pi_j\}, j = \bar{1}, J$;
- c) здійснюється вибір основних часових етапів прогнозування й здійснення моніторингу $T = \{T_p\}, p = \bar{1}, N$. Зазначеними інтервалами можуть виступати: рік, квартал, місяць та інші часові відрізки;

- d) у рамках поставлених цілей, для всього інтервалу прогнозування формується набір можливих засобів їх досягнення $X = \{X_k\}$, $k = \bar{1}, K$. Зазначені засоби досягнення цілей являють собою керовані фактори;
- e) визначається набір некерованих факторів $Y = \{Y_l\}$, $l = 1, L$ для всього горизонту прогнозування;
- f) здійснюється вибір факторів із числа як керованих, так і некерованих, від яких найбільшою мірою залежить значення показника, що цікавить; визначається набір можливих стратегій зміни керованого фактору на період T ;
- g) здійснюється прогнозування значень обраного некерованого фактору на період T ;
- h) визначаються залежності обраних показників від керованих і некерованих факторів: $P_{tj}(X_{tk}, Y_{tl})$, де індекс t показує номер етапу, індекс j – номер показника прогнозування із загального набору, індекси k, l – номер керованого й некерованого фактору відповідно, обраного для t -го етапу;
- i) здійснюється вибір стратегії зміни керованого фактору, що забезпечує гарантоване значення прогнозованого показника, на періоди t_1, t_2, \dots, t_n .

Поетапний моніторинг показників, що відображають економічний стан підприємства:

- a) при настанні етапу tl проводиться моніторинг обраних показників, шляхом порівняння значень, що відповідають прогнозній моделі, з фактичними, відповідному першому етапу;
- b) у випадку, якщо результати моніторингу відповідають вимогам дослідника, результат прогнозування визнається задовільним і подальші його дії визначені п. 15;
- c) якщо ж результати моніторингу не відповідають вимогам аналітика, то результат прогнозування визнається незадовільним, а отже необхідно змінити які-небудь параметри прогнозування. Найчастіше зміні підлягають керовані й некеровані фактори, що враховуються при прогнозуванні;
- d) на підставі змін, запропонованих у п. 13, здійснюється вибір стратегії зміни керованого фактору, що забезпечує гарантоване значення прогнозованого показника, на періоди t_2, t_3, \dots, t_n ;
- e) при настанні етапу t_2 знову проводиться моніторинг обраних показників;
- f) цикл дій, описаний у п. з 11 по 15 повторюється аж до настання етапу t_n .

Після здійснення моніторингу на n -ому етапі можуть бути розроблені рекомендації з подальшого прогнозування стану даного підприємства промисловості.

Вибір факторів із числа як керованих, так і некерованих, від яких найбільшою мірою залежить значення показника, що цікавить аналітика, може виявитися визначальним в питанні якості прогнозу. У зв'язку із цим, нами був розроблений алгоритм вибору контрольованих і неконтрольованих факторів, що здійснюють найбільший вплив на конкретному етапі дослідження. Даний алгоритм наочно представлений у вигляді блок-схеми (рис. 1).

Послідовність дій по лівій гілці пропонованої блок-схеми:

- 1) застосування методу Фішберна для визначення значимості кожного фактору. Якщо всі фактори, наприклад з набору $\{X_k\}$, $k = \bar{1}, K$, проранжировані в порядку убутання їх значимості, то важливість k -го фактору визначається значенням λk ;

- 2) вибір двох найбільш значимих факторів з набору $\{X_k\}, k = \bar{1}, K$ або $\{Y_l\}, l = 1, L$ за значеннями λ_k .

Послідовність дій по правій гілці запропонованої блок-схеми:

- 1) приведення вихідних даних статистики за період T у порівняльний вид. Оскільки кожен з факторів i , власне, показник має свою розмірність і одиницю виміру, дані по них варто привести в порівняльний вид, що може бути здійснено шляхом нормування відхилення;
- 2) побудова моделі множинної регресії, що відображає залежність Π_j , від набору факторів $\{X_k\}, k = \bar{1}, K$ або $\{Y_l\}, l = 1, L$. Передбачається визначення функціональної залежності виду:

$$F1 = b_0 + b_1X_1 + b_2X_2 + \dots + b_yX_k \text{ (для керованих факторів) та}$$

$$F2 = b_0 + b_1Y_1 + b_2Y_2 + \dots + b_lY_l \text{ (для некерованих факторів);}$$

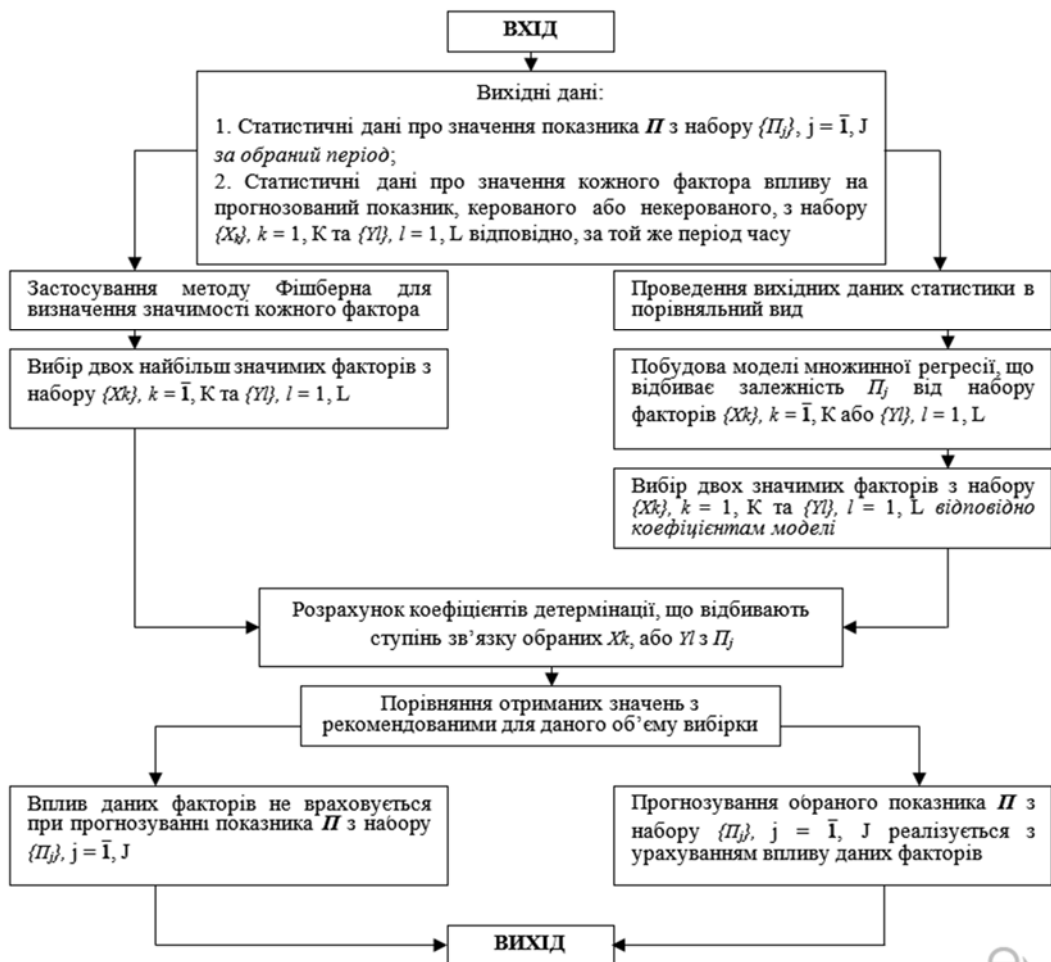

Рис. 1. Блок-схема реалізації алгоритму вибору контрольованих і неконтрольованих факторів, що здійснюють визначальний вплив на конкретному етапі дослідження в рамках поетапного моніторингу

- 3) вибір двох найбільш значимих факторів з набору. $\{X_k\}$, $k = \bar{1}, K$ або $\{Y_l\}$, $l = \bar{1}, L$, відповідно до коефіцієнтів моделі. У цьому випадку коефіцієнти b_1, b_2, \dots, b_k є показниками ступеня впливу k -го фактору на прогнозований показник.

Таким чином, повинні бути відібрані чотири фактори з певного набору;

- 4) даті, для кожного із цих факторів необхідно розрахувати коефіцієнт детермінації (квадрат коефіцієнта кореляції), що відображає ступінь зв'язку між значеннями фактору й прогнозованого показника;
- 5) на підставі результатів порівняння коефіцієнтів детермінації між собою й з нормативними, вибирається один єдиний фактор з кожної множини.

Для здійснення повного моніторингу діяльності промислових підприємств доцільно розрахувати показники двох основних блоків: 1) про економічний стан підприємства; 2) поетапного моніторингу цих же показників. Якщо результати моніторингу для конкретного показника не відповідають зазначеним вимогам, результат прогнозування визнається незадовільним. Для підвищення ефективності подальшого прогнозування необхідно переглянути обрані раніше параметри прогнозування з урахуванням фактичних значень прогнозованого показника. Насамперед, це стосується некерованих і керованих факторів. Подібна зміна передбачає реалізацію алгоритму вибору контрольованого й неконтрольованого фактору з урахуванням статистичних даних, що знову з'явилися. Після чого необхідно уточнити результати проведеного раніше прогнозування. Якщо результати моніторингу задовільні, то подальші рекомендації пов'язані з реалізацією стратегії управління промисловим підприємством в умовах конкурентного середовища.

У структурі активів сучасного підприємства необоротні активи займають найбільшу частину (до 50%), які забезпечують економічну стійкість підприємств та спрямовані на інтенсифікацію відтворювального процесу і підвищення рівня ефективності виробництва. До необоротних активів підприємства відносять основні засоби, нематеріальні активи, незавершене будівництво, довгострокові: фінансові інвестиції, дебіторська заборгованість, біологічні активи та інші необоротні активи.

Досвід вітчизняних підприємств та зарубіжних компаній показує, що важливою складовою ефективною системою управління є застосування зовнішнього і внутрішнього аудиту. Отже, розробка дієвої методики аудиту необоротних активів підприємства, що включає повний обсяг інформаційних джерел, об'єктів і раціональних етапів перевірки, моделей робочих документів аудитора, є запорукою підтвердження показників фінансової, податкової та інших видів звітності.

Інформаційними джерелами отримання аудиторських доказів по обліку необоротних активів, як правило, визначені: первинні і зведені документи (акти, накладні, платіжні доручення, довідки, договори, кошториси і плани на ремонт, інвентарні картки, інвентаризаційні описи та інше); облікові реєстри (Журнали 3, 4, відомості аналітичних рахунків, Головна книга, оборотно-сальдова відомість та інше); звітність (фінансова, управлінська, статистична, податкова); акти попередніх перевірок аудиторської фірми, податкової інспекції та інші накази, розпорядження підприємств. У зв'язку з тим, що аудиторська перевірка – це творчий процес аудитора виходячи із його професіоналізму, організаційно-технологічних особливостей підприємства можлива різна послідовність аудиту [2].

Згідно власного досвіду проведення перевірок і плідних напрацювань інших економістів та значним обсягом інформації пропонується поділити проведення аудиту на три групи: 1) аудит основних засобів; 2) аудит нематеріальних активів; 3) аудит капітальних інвестицій та інших активів. Основними методами, які використовуються при аудиті основних засобів, є фактична перевірка, порівняння, опитування, документальна перевірка, вибіркове дослідження, камеральна перевірка. Ми рекомендуємо наступну модель послідовності аудиту операцій з обліку необоротних активів підприємств (рис. 2).

Комплексна інвентаризація основних засобів та перевірка в обліку відхилень, виявлених за раніше проведеними інвентаризаціями проводиться згідно Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань (Наказ МФУ від 02.09.2014 р. № 879) [3].

При цьому акцентується увага на наявність технічних паспортів, недіючого, некомплектного та надлишкового обладнання, що важливо в умовах нестабільних економічних відносинах. Необхідно з'ясувати обставини і причини відхилень, доцільно вказати рекомендації по їх усуненню, а також перевірити включення неоприбуткованих основних засобів в податковий дохід підприємства. На даному етапі перевірки також здійснюється оцінка матеріально-технічної бази підприємства. Результати перевірки доцільно оформлювати робочою документацією аудитора [4].

Аудит організації обліку базується на вивченні: наказу про облікову політику підприємства, компанії; перевірки правильності віднесення основних засобів у складі активів в бухгалтерському обліку згідно П(С)БО 7 і податковому – Податкового кодексу України (ПКУ); класифікації основних засобів в бухгалтерському обліку згідно діючого Плану рахунків – 10 груп і податкового обліку згідно ПКУ – 16 груп; достовірності строку корисної експлуатації обладнання, транспортних засобів та інше; правильності визначення ліквідаційної вартості основних засобів; наявності і виконання графіку документообігу.

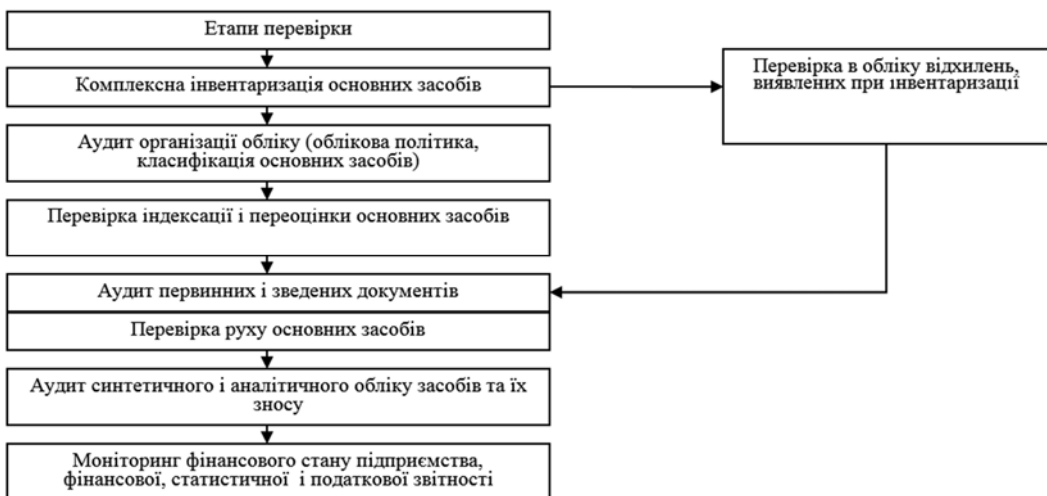

Рис. 2. Модель послідовності аудиту основних засобів

При перевірці, індексації і переоціненні основних засобів (ОЗ) доцільно провести аналіз обґрунтування проведення індексації і їх переоцінки та відображення змін вартості в інвентарних картках, облікових регістрах.

Аудит первинних і зведених документів здійснюється шляхом співставлення каналів надходження основних засобів (рахунок 63, 68, 372 та інші), наявності комісії по їх руху, повного змісту первісної вартості, якості складання документів, вивчення законності та доцільності вибуття засобів, повноти оприбуткування повернутих відходів (металу, запчастин та інше). При проведенні даного етапу аудиту труднощі, недоліки виникають найчастіше по перевірці якості складання типових форм первинних документів, показники яких застарілі, не відповідають вимогам діючих нормативних документів та складу первісної вартості. Тому аудитор необхідно розробляти робочі документи з перевірки історичної, справедливої вартості основних засобів.

Аудит синтетичного, аналітичного обліку основних засобів та їх зносу включає наступні питання:

- співставлення даних первинних документів і облікових регістрів;
- порівняння залишків вартості основних засобів в синтетичних і аналітичних регістрах;
- перевірка бухгалтерських записів згідно діючих нормативних документів, особливо по їх руху, ремонту, модернізації та реконструкції;
- співставлення фактичних методів нарахування зносу необоротних активів з даними наказу про облікову політику та економічна ефективність їх використання;
- нарахування амортизації з обліком руху ОЗ (ремонт, реконструкція);
- правильність віднесення сум зносу ОЗ в складі витрат за видами діяльності.

Моніторинг фінансового стану підприємства в умовах економічної кризи також включає і розрахунок і аналіз показників ефективного використання основних засобів підприємства (фондовіддачі, фондозабезпечення, фондоозброєння та ін.). При аудиті фінансової та інших форм звітності доцільно використовувати камеральну перевірку. Наприклад, показники Ф № 1 «Баланс» зіставляти з Ф № 2, 5, статистичною звітністю, даними Головної книги, додатками до Декларації про прибуток підприємства.

Перед проведенням другого етапу аудиту нематеріальних активів доцільно скласти план аудиторської перевірки, де вказати етапи, процедури, строки виконання, виконавця. Ми рекомендуємо перевірку проводити в наступній послідовності (рис. 3).

На підставі узагальнення практичного досвіду аудиту нематеріальних активів можна вказати найбільш типові помилки економістів:

- відсутність документів за об'єктами, де описано порядок його використання;
- невірна методика грошової вартості нематеріальних об'єктів;
- відсутність актів приймання – передачі об'єкта;
- невірно нарахований знос нематеріальних активів, який не відповідає його ефективного віднесення на витрати підприємства.

До об'єктів аудиту капітальних інвестицій можна віднести елементи облікової політики, дані первинних, зведених документів і облікових регістрів, фінансова, управлінська і статистична звітність.

Рис. 3. Модель послідовності аудиту нематеріальних активів

Рекомендуються наступні етапи аудиту капітальних інвестицій: інвентаризація, перевірка строків і порядку проведення аудиту за видами інвестицій; перевірка надходження капітальних інвестицій та зміни вартості видів інвестицій; перевірка вибуття капітальних інвестицій; аналіз наявності і використання капітальних інвестицій в їх розрізі; повнота і своєчасність ведення синтетичного і аналітичного обліку; співставленість даних обліку і звітності за видами капітальних інвестицій.

За результатами наукового дослідження запропонований підхід, який ґрунтується на проведенні поетапного моніторингу, забезпечує можливість в комплексі вирішувати задачі визначення стану підприємства промисловості у конкурентному середовищі. Аудит необоротних активів, які займають найбільшу частину в структурі активів сучасного підприємства пропонується проводити в три етапи: 1) аудит основних засобів; 2) аудит нематеріальних активів; 3) аудит капітальних інвестицій та інших активів. Це дозволить аудитору раціонально розробити стратегію планування аудиту, його об'єкти, загальний план і програму аудиту, послідовність етапів перевірки для моніторингу видів необоротних активів, скласти робочі документи і підтвердити дані фінансової, статистичної і податкової звітності згідно діючих нормативних документів.

Література

1. Добровольська О. В. Класифікація факторів впливу на економічну стійкість підприємств / О. В. Добровольська // Інвестиції: практика та досвід. — 2007. — № 8. — С. 23—27.
2. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: видання 2012 року, частина 1, 2 / пер. з англ. : О. Л. Ольховікова, О. В. Селезньов, О. О. Зеніна, О. В. Гик, С. Г. Біндер. — К. : МФБ і АПУ, 2012. — 1250 с.
3. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, затверджене наказом МФУ від 02.09.2014 р. № 879.
4. Закон України «Про аудиторську діяльність» затверджений Верховною Радою України № 140-V від 14.09.2006 р.

3.2 Improving the methods of analysis of the efficiency of use of intangible assets

Удосконалення методики аналізу ефективності використання нематеріальних активів

Сучасні умови господарювання вимагають від кожного учасника підприємницької діяльності вміння вірно аналізувати економічну інформацію і приймати виважені рішення щодо інвестування своїх ресурсів в суб'єкти господарювання з метою одержання доходу, прибутку. Одним із інструментів з'ясування конкурентоздатності підприємства є економічний аналіз. Економічний і соціальний розвиток, ринкові відносини, комп'ютеризація ставлять перед практикою економічного аналізу нові, більш складні завдання щодо оптимізації функціонування суб'єктів господарювання, успішна реалізація яких сприяє поліпшенню управління виробництвом, зміцненню його економіки і підвищенню ефективності діяльності підприємства [5]. Організацію економічного аналізу нематеріальних активів не регламентовано системою нормативних актів, на відміну від організації облікового процесу.

Питання аналізу нематеріальних активів знаходять своє відображення в наукових працях вчених: Бурової Т. А. [1], Криштопи І. [2], Линенко А. В. [3], Романенко О. В. [4], Савицької Г. В. [5], Сизоненко О. В. [6], Тарасюк І. [7], Ужви А. М. [8].

Однак системно питання методичних підходів до аналізу нематеріальних активів на достатньому рівні не висвітлено. Аналіз потребує узагальнення, систематизації існуючих та розробки нових підходів щодо методики аналізу ефективності використання нематеріальних активів на підприємстві.

Економічна категорія "нематеріальні активи" є новою для господарської практики України, а також маловивченою і не до кінця розробленою. В українській обліковій практиці поняття нематеріальні активи з'явилося у 1988 році, коли було дозволено створювати спільні підприємства. Термін «нематеріальні активи» не застосовувався раніше в законодавчих і нормативних актах, його зміст недостатньо розкривався і в раніше чинних законодавчих і нормативних документах, що регламентували порядок ведення бухгалтерського обліку в Україні. У подальшому це поняття значно збагатилося й розширилося в основному за рахунок західного досвіду. Значна частка інвестиції в нематеріальні активи відбувається за рахунок чистого прибутку підприємства. Стан та ефективність використання нематеріальних активів безпосередньо впливає на виконання виробничої програми підприємства. Для прийняття ефективних управлінських рішень керівництво підприємства повинно володіти інформацією про наявність, використання, впровадження нових та вибуття застарілих нематеріальних активів.

Метою економічного аналізу нематеріальних активів є визначення забезпеченості ними підприємства, інтенсивність їх використання та пошук резервів формування. В зв'язку з цим необхідно так побудувати послідовність аналізу, яка дозволить крок за кроком отримувати відповіді та робити висновки про стан, структуру, рух та ефективність використання нематеріальних активів. В результаті дослідження запропоновано послідовність – етапи проведення аналізу нематеріальних активів на підприємстві.

Одним із важливих чинників підвищення ефективності виробництва на підприємстві є забезпеченість його нематеріальними активами в необхідній кількості

і асортименті та більш повне їх використання. Для апробації послідовності та методики аналізу нематеріальних активів обрано ПАТ «Завод «Фрегат». Дослідження показало, що аналіз нематеріальних активів необхідно починати із визначення стану та динаміки нематеріальних активів – це 1 етап у розв'язанні проблем їх ефективного використання. Аналіз представлено у таблиці 1. За даними таблиці можна зробити висновок, що товариство активно використовує в своїй діяльності нематеріальні активи.

Таблиця 1
Аналіз стану та зміни нематеріальних активів на ПАТ «Завод «Фрегат», тис. грн

Показники	2014 р.	2015 р.	Абсолютний приріст, (±)	Темп росту, %
Права користування майном	343	365	22	106,41
Права на знаки для товарів і послуг	340	350	10	102,94
Права на об'єкти промислової власності	217	230	13	105,99
Авторські і суміжні з ними права	270	320	50	118,52
Інші нематеріальні активи	241	311	70	129,05
Разом	1411	1576	165	111,69
Питома вага нематеріальних активів у валюті балансу, %	1,29	1,46	0,17	113,18

Питома вага нематеріальних активів у валюті балансу підприємства збільшилась на 0,17%, а вартість нематеріальних активів зросла на 11,69%.

Наступний етап аналізу (2 етап) дасть відповідь про забезпеченість нематеріальними активами підприємства. Для цього з'ясуємо яка потреба і скільки їх є у наявності підприємства. Аналіз забезпеченості товариства нематеріальними активами представлено у таблиці 2.

Дані таблиці свідчать, що в 2015 році виробнича програма підприємства повністю забезпечена нематеріальними активами.

Великого аналітичного значення набуває аналіз показників структури нематеріальних активів підприємства – 3 етап аналізу. Даний аналіз забезпечує

Таблиця 2
Аналіз забезпеченості нематеріальними активами ПАТ «Завод «Фрегат» у 2015 році, тис. грн.

Показники	Потреба	Наявність	Абсолютне відхилення, (±)	Рівень забезпечення, %
Права користування майном	347	365	18	105,19
Права на знаки для товарів і послуг	320	350	30	109,38
Права на об'єкти промислової власності	190	230	40	121,05
Авторські і суміжні з ними права	354	320	-34	90,40
Інші нематеріальні активи	237	311	74	131,22
Разом	1448	1576	128	108,84

Таблиця 3

**Аналіз складу та структури нематеріальних активів
за видами на ПАТ «Завод «Фрегат»**

Вид нематеріальних активів	2014 рік		2015 рік	
	Сума, тис. грн	Питома вага, %	Сума, тис. грн	Питома вага, %
Права користування майном, в тому числі на:	343	24,31	365	23,16
– земельну ділянку	167	11,84	170	10,79
– оренду приміщень	176	12,47	195	12,37
Права на знаки для товарів і послуг, в тому числі на:	340	24,10	350	22,21
– фірмову назву	157	11,13	160	10,15
– товарний знак	183	12,97	190	12,06
Права на об'єкти промислової власності, в тому числі на:	217	15,38	230	14,60
– патент на винахід	145	10,28	150	9,52
– посвідчення на корисні моделі	72	5,10	80	5,08
Авторські і суміжні з ними права, в тому числі на:	270	19,13	320	20,30
– програмне забезпечення	127	9,00	148	9,39
– база даних	143	10,13	172	10,91
Інші нематеріальні активи, в тому числі:	241	17,08	311	19,73
– право на користування земельною ділянкою	175	12,40	180	11,42
– на оренду приміщень	66	4,68	131	8,31
Разом	1411	100	1576	100

керівництво підприємства інформацією про співвідношення між їх групами, виявляє тенденції зміни структури нематеріальних активів за видами, уможлиблює виявлення тенденції зміни структури нематеріальних активів за групами (табл. 3).

У складі даного етапу доцільно дослідити структуру нематеріальних активів за строками корисного використання. Аналіз представлено у таблиці 4, в якій нематеріальні активи ранжуються за строком їх корисного використання протягом 10 років.

Аналізуючи дані таблиці, можна стверджувати, що середній строк корисного використання результатів інтелектуальної власності на ПАТ «Завод «Фрегат» складає 6–9 років. У сучасних умовах це нормальний строк життя промислової

Таблиця 4

**Структура нематеріальних активів за строками
корисного використання на ПАТ «Завод «Фрегат»**

Показники	Строк корисного використання, років										Разом
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Нематеріальні активи, тис. грн	–	150	–	–	–	320	406	380	320	–	1576
У % до підсумку	–	9,53	–	–	–	20,30	25,76	24,11	20,30	–	100

новизни. Необґрунтоване зростання нематеріальних активів призводить до зменшення оборотного капіталу підприємства, зниження поточної ліквідності та уповільнення оборотності капіталу. У складі 3 етапу аналізу доцільно проаналізувати структуру нематеріальних активів за ступенем правової захищеності: захищені авторськими правами, патентами на винахід, свідоцтвами на корисну модель, ліцензіями, свідоцтвами на товарний знак, свідоцтвами про офіціальну реєстрацію програмних забезпечень, баз даних (табл. 5).

Таблиця 5

**Аналіз структури нематеріальних активів
за ступенем правової захищеності на ПАТ «Завод «Фрегат»**

Група нематеріальних активів	Сума, тис. грн.			Структура, %		
	2014 рік	2015 рік	Абсолютний приріст, (±)	2014 рік	2015 рік	Зміни питомої ваги, (±)
Нематеріальні активи, захищені:	1075	1310	235	76,19	83,12	6,93
патентами на винахід	245	260	15	17,37	16,50	-0,87
ліцензіями	165	210	45	11,69	13,32	1,63
авторськими правами	390	470	80	27,64	29,82	2,18
свідоцтвами на товарний знак	275	370	95	19,49	23,48	3,99
Незапатентовані активи	336	266	-70	23,81	16,88	-6,93
Разом	1411	1576	4,70	100	100	-

Аналізуючи дані таблиці, можна сказати, що на ПАТ «Завод «Фрегат» зростає доля захищених нематеріальних активів та зменшилася частка незапатентованих, що слід оцінити позитивно. Даний етап аналізу нематеріальних активів буде не повним, якщо не дослідити їх структуру за джерелами надходження (табл. 6).

Таблиця 6

**Аналіз структури джерел надходження
нематеріальних активів на ПАТ «Завод «Фрегат»**

Показники	Сума, тис. грн.	Питома вага, %
Придбання нематеріальних активів за грошові кошти	578	36,68
Придбання нематеріальних активів в обмін на інші об'єкти	296	18,78
Безоплатне отримання нематеріальних активів	435	27,60
Внесення нематеріальних активів до статутного капіталу засновниками	267	16,94
Разом	1576	100,00

Аналіз даних таблиці показав, що найбільшу питому вагу серед загальної суми джерел надходжень нематеріальних активів становить придбання нематеріальних активів за грошові кошти. Підприємству приходиться розраховувати на власні сили щодо придбання нематеріальних активів. Протягом всього терміну

використання нематеріальні активи можуть надходити на підприємство внаслідок купівлі, безоплатного отримання від інших юридичних та фізичних осіб, вноситися засновниками, а також вибувати: продаватися, ліквідуватися, безоплатно даруватися іншим підприємствам. Важливе значення має аналіз руху нематеріальних активів, який є 4 етапом аналізу (табл. 7).

Таблиця 7

Аналіз руху нематеріальних активів на ПАТ «Завод «Фрегат» протягом 2015 року

Група нематеріальних активів	Наявність на початок 2015 року		Надійшло за рік		Вибуло за рік		Наявність на кінець 2015 року	
	тис. грн	питома вага, %	тис. грн	питома вага, %	тис. грн	питома вага, %	тис. грн	питома вага, %
Права користування майном	343	24,31	50	13,51	28	13,65	365	23,16
Права на знаки для товарів і послуг	340	24,10	10	2,70	-	-	350	22,21
Права на об'єкти промислової власності	217	15,38	120	32,43	107	52,20	230	14,59
Авторські і суміжні з ними права	270	19,14	120	32,43	70	34,15	320	20,30
Інші нематеріальні активи	241	17,07	70	18,93	-	-	311	19,74
Всього	1411	100	370	100,00	205	100,00	1576	100

Оцінюючи ефективність відтворення нематеріальних активів доцільно аналізувати такі показники: 1) коефіцієнт амортизації нематеріальних активів – співвідношення суми амортизації нематеріальних активів підприємства та їх середньорічної первісної (переоціненої) вартості; 2) коефіцієнт придатності нематеріальних активів – співвідношення середньорічної балансової вартості та первісної (переоціненої) вартості; 3) коефіцієнт приросту нематеріальних активів – співвідношення вартості надходження до балансової вартості на початок року; 4) коефіцієнт оновлення нематеріальних активів – співвідношення вартості надходження до балансової вартості на кінець року; 5) коефіцієнт вибуття нематеріальних активів – співвідношення вибуття до балансової вартості на початок року [3].

Для управління господарюючим суб'єктом особливе значення мають показники ефективності використання нематеріальних активів, які відображають ступінь їх впливу на фінансові результати та фінансовий стан підприємства. Показниками ефективності використання нематеріальних активів являються показник доходності нематеріальних активів, фондівіддачі нематеріальних активів, рентабельності продаж. Отже, 5 етапом є аналіз ефективності використання нематеріальних активів (табл. 8).

Дані таблиці 5 показують, що на ПАТ «Завод «Фрегат» існує позитивна динаміка ефективності використання нематеріальних активів.

Під час аналізу ефективності використання нематеріальних активів важливим є визначення впливу окремих факторів на показники використання даного

Таблиця 8

**Аналіз ефективності використання нематеріальних активів
на ПАТ «Завод «Фрегат»**

Показники	2014 р.	2015 р.	Абсолютний приріст, (±)	Темп росту, %
Вартість нематеріальних активів, тис. грн.	1411	1576	165	111,69
Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн.	24675	32029	7354	129,80
Валовий прибуток від реалізації продукції, тис. грн.	3441	6689	3248	194,39
Доходність нематеріальних активів	2,43	4,24	1,81	174,49
Фондовіддача нематеріальних активів	17,49	20,32	2,83	116,18
Рентабельність продаж, %	13,95	20,88	6,93	149,68

виду активів. Тобто необхідним є проведення факторного аналізу. Він дозволяє визначити, в залежності від якого фактору збільшуються чи зменшуються ті чи інші показники наявності нематеріальних ресурсів (табл. 9).

Таблиця 9

**Показники для факторного аналізу фондовіддачі нематеріальних активів
ПАТ «Завод «Фрегат»**

№ п/п	Показники	2014 рік (базовий період)	2015 рік (звітний період)	Абсолютний приріст, (±)
1	Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн	24675	32029	7354
2	Вартість нематеріальних активів, тис. грн	1411	1576	165
3	Фондовіддача нематеріальних активів, грн	17,49	20,32	2,83

Умовна фондовіддача (Фвум) розраховується відношенням звітної суми чистого доходу від реалізації продукції (Чдзв) до базисної вартості нематеріальних активів (Набаз):

$$\text{Фвум} = 32029/1411 = 22,70 \text{ грн}$$

Відхилення за рахунок зміни суми чистого доходу від реалізації продукції розраховується різницею між умовною та базисною фондовіддачею нематеріальних активів:

$$22,70 - 17,49 = 5,21 \text{ грн}$$

Відхилення за рахунок зміни вартості нематеріальних активів розраховується різницею між звітною та умовною фондовіддачею нематеріальних активів:

$$20,32 - 22,70 = - 2,38 \text{ грн}$$

Факторний аналіз фондовіддачі показав, що в 2015 році порівняно з 2014 роком на ПАТ «Завод «Фрегат» фондовіддача нематеріальних активів зросла на 2,83 грн. За рахунок збільшення суми чистого доходу від реалізації продукції на 7354 тис. грн, фондовіддача нематеріальних активів зросла на 5,21 грн. За

рахунок збільшення вартості нематеріальних активів на 165 тис. грн, фондівддача нематеріальних активів зменшилась на 2,38 грн.

На 6 етапі аналізу нематеріальних активів доцільно оцінити їх з позиції ліквідності, ділової активності та рентабельності. Нематеріальні активи, які мають високий рівень захисту, тривалий термін експлуатації, характеризуються здатністю створювати економічні ефекти в майбутньому, мають високий рівень ліквідності, і навпаки. Отже, нематеріальні активи за рівнем ліквідності можна класифікувати за трьома групами: високоліквідні, середньоліквідні, низьколіквідні [4]. Така класифікація дозволяє здійснити оцінку ліквідності нематеріальних активів за їх групами. Що стосується аналізу ділової активності нематеріальних активів та вона характеризується двома базовими показниками: коефіцієнтом оборотності (обертання) і періодам обороту (тривалістю обертання). Розрахунок та аналіз показників рентабельності доцільно здійснювати за валовим прибутком (збитком), результатом від операційної діяльності та чистим прибутком (збитком), але при цьому враховуються нематеріальні активи, що використовувалися у даних процесах.

Останнім етапом аналізу (7 етап) є підготовка висновків, заходів та проектів рішень керівництва щодо зростання фондівддачі, ліквідності та рентабельності нематеріальних активів підприємства.

У підсумку відмітимо, що сучасні умови розвитку економіки потребують удосконалення економічного аналізу значне місце в якому належить – аналізу ефективності використання нематеріальних активів. Запропоновані етапи аналізу процесів стану, структури, руху, відтворення, використання нематеріальних активів – це авторське бачення відповідної методики, сформованої на принципах комплексності та системності. Послідовність проведення аналізу та аналіз показників ліквідності, ділової активності, рентабельності нематеріальних активів поглиблює сучасні методичні положення, що сприяють можливості забезпечувати більш ефективне їх використання на підприємстві.

Подальших досліджень потребують питання методичного забезпечення аналізу фінансування процесів відтворення нематеріальних активів, що дасть можливість проаналізувати потребу та джерела їх фінансування.

Література

1. Бурова Т. А. Експрес — аудит необоротних активів підприємства. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?.
2. Криштопа І. Оцінка нематеріальних активів: проблемні питання та напрямки їх вирішення / І. Криштопа // Галицький економічний вісник. — 2010. — № 1 (26). — С. 169—176.
3. Линенко А. В. Оцінювання ефективності відтворення нематеріальних активів. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: pbo.ztu.edu.ua/article/download/47169/43780.
4. Романенко О. В. Методичне забезпечення аналізу використання нематеріальних активів підприємства / О. В. Романенко // Облік і фінанси. — 2012. — № 4. — С. 21—24.
5. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия [Текст] / Г. В. Савицкая. 5-е изд., перераб. и доп. — М. : Инфра-М, 2009. — 536 с.
6. Сизоненко О. В. Класифікація нематеріальних активів для потреб бухгалтерського обліку / О. В. Сизоненко // Облік і фінанси АПК. — 2008. — № 8. — С. 143—146.
7. Тарасюк І. Аналіз ефективності використання нематеріальних активів. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Economics/21076.doc.htm.
8. Ужва А. М. Особливості обліку необоротних активів у міжнародній і вітчизняній практиці та шляхи його удосконалення. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..](http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?)

3.3. Social activity of agrarian enterprises as a social accounting object

Social issues have been and still remain acute in the countryside. The globalization process, the natural resource provision state and ecological issues, labor discrimination and the critical need for socio-economic development of villages and rural areas are the basis of social activity and social responsibility of agrarian enterprises, which are their social activity. The aforesaid causes the need of appropriate accounting and information provision of such activity for financial reporting users. At the same time, the lack of legislative and methodological substantiation of the highlighted concepts and the relevancy of distinguishing a social component of the agrarian enterprises activity, which is, first of all, a derivative of the village farming peculiarities, increases the urgency and necessity of social accounting studying and scientific substantiation.

Historically, agrarian enterprises appear to be the founders of the rural areas infrastructure, which, accordingly, could not fail to provide themselves a social activity. Social activity of agrarian enterprises, in contrast to other types of activities, is practically inseparable from the main one, which is industrial, or economic activity. At the present stage of state's economy development, special attention is paid to the social component of the enterprises relations, calling these relations socio-economic, the main purpose of which is the revival of the Ukrainian village and its social infrastructure. This particular social component is present in all types of activities at all stages and processes, emphasizing the complexity of the process of accounting and controlling social benefits.

The agrarian enterprises activity is characterized by peculiarities that, in the context of influence among the other internal and external factors, determine the a priori fact of existence, and, therefore, the relevance of separating such a component of their activities as a social one, which, in turn, needs to be recorded and reflected in the reporting to ensure its further development and obtaining a social effect [1, p. 122].

Such component of the economic activity of agrarian enterprises as a social one must be accountable and informationally provided, as well as reflected in financial or social reporting for use by the related parties in order to make effective management decisions in the context of implementing social development programs of the enterprise and promoting the development of village and rural areas, as well as requirements of market processes international integration.

An agrarian enterprise is not only a complex industrial and economic system, but it is also a complex social system, the fundamental of which is the solution of both internal and external social issues.

The peculiarities of the agrarian enterprises functioning contribute to the financing facility of the social sphere in accordance with their concernment and interests, first of all among the location area, taking into account the labor and personnel potentials that are formed and based primarily on the local residents.

The social activity of agrarian formations is an activity that is carried out in order to obtain a social effect. Therefore, this set of relationships between economic activity subjects, mediated by the influence of external and internal factors, which due to the need and motivation as a result of its implementation, should achieve a social effect represented by socio-economic development of the enterprise and the improvement of the social environment of rural areas and villages [2, p. 212].

In consequence of studying the legislative and regulatory framework that regulates the implementation of social activities, its theoretical aspects, practical experience of enterprises and the results of its own research based on a questionnaire survey, we defined the basic concepts of social activity of agrarian enterprises (Tab. 1).

Therefore, the social activity of agrarian enterprise is a synthesis of social policy, including corporate, social security, social responsibility, and social partnership [3]. Such an extensive structure of this activity as many as a simple content require proper management accountancy.

According to the results of studying the financial accounts of agrarian enterprises of Mykolaiv region of Ukraine and due to personal research, in particular, the sociological survey of the principals and heads of village and settlement councils, the social activity of the enterprises under study is represented by the following manifestations: roads repair; streets lighting; repair of treatment facilities; repair of schools and kindergartens; sending holiday greetings to the elderly; charity support of the Mykolayiv Zoo; consolidation within the Collective agreement and the implementation of social benefits to employees (following the birth of a child, following the anniversary, following the professional advancement and professional conversion, etc.), etc.

We divide the social activity of agricultural enterprises for the internal and external, which is impacted by a number of factors: external (state, local governments, rural communities, economic status of the industry, tax policy, etc.) and internal (the enterprise structure, business pattern, employment policy, volume and directions of distribution of profits, etc.).

Table 1

The basic definitions of social activity and its components

Social activity of agrarian enterprise		
Object	The enterprise activity relative to the social security of the employees, members of their families due to the collective agreement as well as the local residents within the charitable cause	Implementation directions
Employees of the enterprise		Ensuring of regulatory social safety of the employees
The family members of the employee of the enterprise		Ensuring of supplemental regulatory social safety of the employees and members of their families
Ex-employees of the enterprise (such as retirees)		Ensuring the socio-economic development of the enterprise activity area
The residents of the enterprise activity area		Provision of an eco-profitable circumstance of the enterprise activity area
Social activity expenses		
The elimination of various economic resources types in accordance with the legislative, socioeconomic as well as moral and psychological safeguards, which are directed at the satisfying the requirements of natural and legal persons.		
Expenses for the main and supplementary remuneration	Supplementary social employees benefits	Supplementary social warrancies, privileges and compensations for the employees
Unified social tax, accrued to the payroll budget	Occupational safety and health expenses	Supplementary social warrancies, privileges and compensations for the local residents

Source: author's development.

External social activity is aimed at interaction with the environment; it is mediated by existing traditions in society and corresponds to the contemporary ideas about social responsibility of business. It includes different activity directions: starting from sponsorship and corporate charity and to the protection of natural resources and the implementation of ecological activities, as well as high-quality production output, which is illustrative of the responsibility towards goods and services consumers. Consequently, the external social activity of the agrarian enterprise is mainly directed at the development of the socio-economic and ecological state of the village and the rural territory in which the enterprise is located.

Internal social activity is aimed at improving the employment policy and social safety of employees. It focuses on all corporate programs that are used to motivate their own staff (various social benefits, privileges, pre-retirement pensions, employee loan systems, compensations, and other similar payments).

The directions of social activity of agrarian organisations are characterized by the accompaniment with certain expenses and income of activity. Considering the implementation of such «social» expenses, the possibility of obtaining «social income (benefits)» and the funding sources nature of such expenses, we consider it necessary to improve their accounting reflection, methodological aspects of analytical and synthetic

Table 2

The Benefits of Social Accounting

At the macro level	At the micro level
Development of socio-economic responsibility at the national level	Prevalence in the accounting system of human ideology, society and the environment over the capital and profit ideology Availability of internal documents confirming the socially responsible activity of the enterprise
Correspondence of state social indicators to the standard model of social balances in the world	Non-financial enterprise reporting is an indicator of informing employees about the financial status of the company's social activity, positive results of staff work and its social significance for the enterprise
Entering the worldclass, improving the country reputation and the competitiveness of its business entities, achieving social justice by increasing social strategies in the market, not financial reporting	Employees encouragement for the quality of products, concernment as to the enterprise commercial benefit by taking into account the staff offers with respect to the solving both industrial and social problems
Possibility of generalization (without accounting difficulties) of necessary social indicators for investors and other interested parties	Inclusion of relevant social indicators into the methodology of accounting in the enterprise
Socially responsible management and control over the country's entrepreneurial structure	Socially responsible management and control over the implementation of collective-agreemental conditions at the enterprise
Transparency, credibility and integrity of enterprises social indicators of all forms of ownership, which gives an open external estimate of the national economy	An open internal estimate of each enterprise that helps to receive support from other socially responsible enterprises in case of bankruptcy or deterioration of the financial state

Source: generated in terms of elaboration [5, 6, 7].

accounting, documentary support, reporting and control [4 , p.295] .This is possible in the event of expanded financial accounting, which in recent times increasingly considered to be a «social accounting».

Certain problems of the social accounting development in Ukraine are due to the peculiarities of the interpretation of a «social accounting» concept by different groups of users and also the lack of its legislative, normative and methodological substantiation. Most scientists compare the aforementioned concept with the accounting of other expenses of enterprises activity.

It is virtually impossible to formulate a document that shows social responsibility and social activity of an enterprise, including an agrarian one, a social report, for example, basing only on the traditional accounting information, taking into account the basic principles of accounting and financial reporting. There is practical expediency to ensure the analytical accounting of the costs of social activities of enterprises by their types and sources of coverage. Such information may be the basis for the internal reporting formation in the social policy directions in terms of types of social costs, as well as uses of enterprise income and profits. The internal reporting of an enterprise is not regulated at the legislative level and has the purpose of information management guidance for making managerial decisions, planning and monitoring. The analytical accounting, the formation of internal reporting of social costs in agrarian enterprises is meant to increase the effectiveness of control of social costs, which is necessary to assess the implementation and provision of primarily state social guarantees, as well as the economic entities compliance of the statutory norms of social security.

Table 3

**Classification of social expenses
of agrarian enterprises**

Classification property	A kind of social expenses of agrarian enterprises
Due to the performance obligation	Obligatory
	Regulatory
	Encouraging
	Trade-union
	Voluntary
Due to the state regulation degree	Regulated
	Non-regulated
Due to socially responsible enterprise activity	Partner
	Ecological
	Staff
	Tax agency
	Social-oriental
	Innovational
	Onformative
	Academic
Motivated	

Taking into account the determined directions of enterprise social activity, social accounting should include such areas as accounting for social responsibility (good cooperation with partners, adherence to the quality of products, works and services and its improvement), accounting of ecological activities, accounting of social benefits to employees (voluntary and obligatory), accounting for social expenses, accounting for social indicators.

According to our reckoning, the identification of social activity requires the social accounting implementation, which aims to reflect the social activity income and expenses for the formation of social reporting in the context of social responsibility. The main social activity incomes of agrarian enterprises are: income from discounts received on the main goods and

Source: Supplemented by the authors [8].

property as a result of compliance with the policy of good cooperation with suppliers; increasing competitiveness and increasing revenues from sales as a result of improving product quality; revenues from the maintenance of objects of socio-cultural purpose and others. The main social activity expenses of agrarian enterprises are: current costs for the good cooperation with suppliers; current cost of product quality; current environmental costs; salary expenses; costs for social package and personnel policy; payment of taxes and fees to the budget; other social costs.

The main benefits of social accounting both at the macro level and at the micro level are rearranged in Tab. 2.

Data from Table 2 confirm that the enterprise as an economic branch of the country economy management acts at the same time as a social institution, which successful activity depends significantly on its employees, and, despite the fact that accounting is an applied economic science, it should be oriented more precisely to meet the specific social needs of society, to strengthen its internal stability and build a socially oriented economy.

One of the important problems within effective social policy formation is to improve the mechanism of social expenditures in the enterprise. The specific list of social expenditures varies widely at various enterprises, reflecting the specifics of the operating process, the contingent of employees, and so on.

Table 4

Social activity of agrarian enterprises of Mykolaiv region

Indicator	The result of the study
Agrarian enterprises located in rural areas	79,6% of the total number of agrarian enterprises
The most common directions of social activities expenses	employee social benefits, social insurance expenses, expenses for social projects financing, arrangements for feeding expenses, etc.
The main supplementary social expenses	charity support represented by food staples and money for burial and birth; charity support represented by food staples for school and kindergartens and retirees; purchase of New Year presents for children of employees; fund-raising dinner for the elderly or on a Village Day
Number of pollees (the quantity of them in the countryside)	98 enterprises (100%)
Availability with the respondents of the approved Collective agreement	67 enterprises (68,4% of respondents)
Social activity implementation oriented to the localities and residents, main types	71 enterprises (72,4% of respondents), roads repair; streets lighting; repair of treatment facilities; repair of schools and kindergartens; sending holiday greetings to the elderly; land cultivation for single people and pensioners; carrying out sports competitions and holidays etc.
Availability of a plan for enterprise social development (rural area)	10 enterprises (10,2% of respondents)
Availability of the internal social report	7 enterprises (7,1% of respondents)

Source: built on the authors' own research.

We widespread the social expenses classification presented by Patsula O. I. (in particular, according to the division for the voluntary and the obligatory), and it is also supplemented by such classification properties as a state regulation degree and a social responsibility of activity (Tab. 3).

This classification will allow to approach the accounting, analysis and planning in more detail in order to implement further social activity and obtain a social effect.

In particular, the main results of our sociological study of the social activity of agrarian enterprises of Mykolaiv region are represented in Table 4.

Therefore, the main extension of accounting within social activity is the improvement of accounting financial reporting, or the preparation of social reporting and the distinction of social activities of agrarian enterprises.

Consequently, the development and widespread introduction to the economic practice of social accounting (on the basis of accounting) should provide all related parties with necessary information about the social activities of agrarian enterprises and the proper process of formation of non-financial (social) reporting.

References:

1. Cheban Y. Y. Accounting of social activities of agrarian enterprises' costs: the theoretical aspect / Y. Y. Cheban, S. V. Sirtceva / Journal LAssociation 1901 «SEPIKE». Social Educational Project of Improving Knowledge in Economics. — Ausgabe 11, 2015. — pp. 120—124.
2. Accounting of socially responsible activity of agrarian enterprises: aims and ways of development: Monograph / I. V. Zhigley. — Zhitomir: ZHDTU, 2010. — p. 496.
3. Modern accounting and controlling: Issues of development rozvitku: Monograph / Ed. prof. F. Butingec. — Zhitomir: PP "Ruta", 2014. —p 380.
4. Bogdanova J. A. The development of social accounting: the definition of basic concepts / J. A. Bogdanova // Innovation Economics. — 2013. — No. 7 (45). — pp. 293—296.
5. Ciprian G. G. Social accounting to make the social results visible [Electronic resource] / Gaju George Ciprian. — Access mode: <http://www.oeconomica.uab.ro/upload/lucrari/920071/49.pdf>.
6. Hack P. Sophisticated Social Accounting to People and Organizations / P. Nazk. — Access mode: <http://www.managementexchange.com/hack/sophisticated-social-accounting-people-and-organizations>.
7. Pearce J. Some Contemporary Issues in Social Accounting and Audit. Social Auditing in New Zealand conference, 2001 [Text] / Jhon Pearce. — Access mode: <http://www.managementexchange.com>.
8. Patula O.I. Accounting and controlling of enterprises' social expenditures: the author's abstract. Sciences: 08.00.09 "Accounting, Analyzes and Audit" / O.I. Pacula. — K., 2008. —p 21.

Part 4

TRANSFORMATION OF APPROACHES TO CAPACITY MANAGEMENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

4.1. Methodological approaches to assessing the status of fiscal decentralization

From the second half of the twentieth century, decentralization has in fact become a global trend, an important component of democratization and one of the most effective instruments of economic growth.

The reform of local self-governance in Ukraine on the principles of decentralization, the practical implementation of which began in 2015, was one of the most effective strategic reforms. Thus, the transformation is aimed at the formation of a qualitatively new system of local self-government, the fundamental basis of which is the growth of the importance of united territorial communities, the development of local democracy, European standards and values, the allocation of territorial communities with the resources and powers necessary for the activation of local economic development [9, p. 456]. In terms of the reforming of local self-government, there is a need for adaptation of foreign experience regarding methodological approaches to assessing the state of fiscal decentralization to national conditions.

O. S. Vlasiuk, V. P. Gorbulin, L. G. Shemaeva, N. V. Koren, Iu. V. Kasperovich, L. P. Londar, O. M. Liashenko, Ie. Iu. Kuzkin and other authors studied the problem of the formation of a list of indicators of the state of fiscal decentralization. However, in our opinion, in the context of the positive results achieved in the implementation of a comprehensive decentralization reform and the further improvement of the institutional capacity of local self-government, the problem is still relevant.

The main achievements of the reform of fiscal decentralization, which is the financial basis for the comprehensive transformation of local self-government in Ukraine, are: increasing in the total revenues of local budgets of Ukraine due to the increase in both tax and non-tax revenues; obtaining necessary local government resources for effective solution of social and economic development issues; ensuring the balance of local budgets; expanding of investment sources of regional development.

It should be noted that the results of the reform of fiscal decentralization have made it possible to distinguish a number of problematic issues that require resolution, such as: the lack of social standards and standards in the field of authority delegated to local self-government; violation of the principle of justice in the area of payment of benefits, which are approved by the Verkhovna Rada of Ukraine, and are financed without corresponding compensators at the expense of local budgets; fiscal losses as a result of the abolition of the excise tax on retailing excisable goods; incompleteness of the complex process of association of territorial communities that prevents full implementation of the mechanisms of fiscal decentralization [8].

Ie. Iu. Kuzkin noted [5, p. 55] that in foreign practice the share of local budgets is 20–26% of the consolidated budget (for comparison in Ukraine, this indicator fluctuated at the level of 18–22% in 2015–2016). In addition, the author draws attention to the fact

that in unitary states, the share of transfers in the revenue part of local budgets reaches 70%, while in federal – within 14–29%.

Indicators in the field of fiscal decentralization since 1995 are collected and analyzed by the OECD, their integrated assessment and diagnostics are carried out at the IMF, EU and World Bank level [2]. The authors of the vast majority of studies in the field of fiscal decentralization in the world argue that decentralized governments better adapt the state's policy to local preferences and have increasing regional potential, while other scholars believe this thesis is not empirically verified.

So, due to the studies of Ie. Iu. Kuzkin [5, p. 60], foreign and domestic researchers have made a significant contribution to assessing the level of decentralization and its impact on macroeconomic stability and the formation of economic development models. However, these studies do not fully systematize methodological approaches to assessing the level of fiscal decentralization, which is virtually impossible without proper resource providing and expanding the powers of local authorities and comprehensive reforms in the field of public administration.

As a result of the analysis of the relationship between economic growth and the level of fiscal decentralization in 16 European countries for the period 1990–2004, the existence of a negative link between two financial indicators of three (taxes, expenditures and transfers) has been proved. However, long-term consequences depend on the peculiarities of decentralization introduced in a given country. So, when the cost of transfers from central to local budgets is negatively correlated with economic growth, the latter has a positive correlation with the increase of tax autonomy at the local level, which confirms the belief that local governments contribute to the growth of economic efficiency and respond more effectively to local needs [3].

One of the important indicators of fiscal decentralization is the tax autonomy indicator developed by the OECD, which defines the specific weight of taxes over which the local management has authority. The first sets of indicators of tax autonomy were published in 1995, and then were constantly updated [4]. The indicator is made up of five categories, ranked in order of decreasing tax authority. Thus, the category «a» is treated as full power in the field of tax bases and rates, category «b» – power over tax rates, «c» – power over the tax base, «d» – power over tax distribution processes, «e» – lack of power, «f» – undistributed taxes.

Recent studies of tax autonomy among OECD member countries indicate that their implications vary significantly across countries, and majority of local governments have discretion over their own taxes. Regional and local governments have the same significance of tax revenues, but at the regional level there is a higher level of income in the more autonomous category «a», and local governments are often charged a separate share of central or regional taxes by category «b». Thus, the local level often redistributes the share of taxes on incomes of individuals and legal entities, while the redistribution of value added tax almost never occurs.

The simplest indicator of the level of financial decentralization is the share of local budget revenues in the consolidated budget of the country, as well as the level of subsidization of local budgets, which is determined on the basis of the analysis of the share of transfers in the revenue side of local budgets.

Imagine the structure of the revenue part of the local budgets of Ukraine for the period 2010–2016 in Fig. 1.

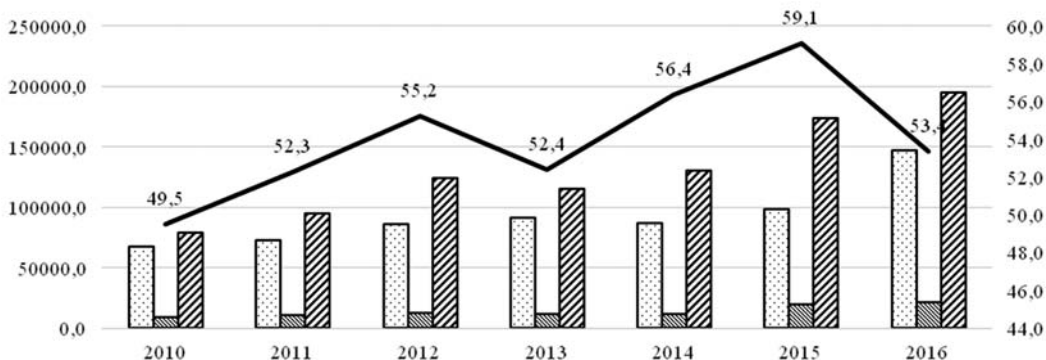

Fig. 1. Dynamics of the structure of revenues of local budgets of Ukraine and the share of transfers in the structure of their income*:

– tax revenues, million UAH;
 – non-tax revenues, million UAH;
 – official transfers, million UAH;
 – the share of transfers in the structure of revenues of local budgets, %

* Source: created by the authors on the basis of consolidated data of the Ministry of Finance of Ukraine.

Thus, during the indicated period, the share of transfers in the revenues of local budgets of Ukraine ranged from 49.5% to 59.1%, however, it should be noted that at the current stage of reforming tax and budgetary systems, the indicator tends to decrease. In addition, in the process of analyzing the state of budget decentralization it is also advisable to study the dynamics of the values of the coefficient of budget centralization and decentralization.

Qualitative information on the institutional mechanisms and structure of the multi-level government of a country is supplemented by quantitative indicators, which are divided into the following groups: analysis of tax revenues; income and expense analysis; analysis of interbudgetary transfers. It should be noted that as a result of the quantitative analysis of incomes and expenditures it is possible to conclude on the different levels of fiscal decentralization in European countries. It is based on the fact that the indicators of incomes and expenditures at the central and local levels are not strictly proportional. The highest level of fiscal decentralization is characterized by the governments of Denmark, Finland, Sweden, Norway (Figure 2) [1].

Such European countries as Poland, Slovakia, Czech Republic, Romania, Hungary, Slovenia have great success in fiscal decentralization among the unitary countries.

World Bank experts also assess comprehensively the level of fiscal decentralization due to the indicators summarized in Table. 1.

The results of the IMF analysis of nearly 80 countries over 20 years in fiscal decentralization indicate that in most countries, revenue collection is still relatively centralized, however, budget expenditures are mostly concentrated on lower levels of government. In addition, it is reasonable to conclude that the level of fiscal decentralization depends on the existing constitutional mechanisms, the degree of economic development of the country and its geographical location.

Thus, in our opinion, a number of problematic issues are identified in the process of reforming local self-government in Ukraine on the basis of decentralization, requiring

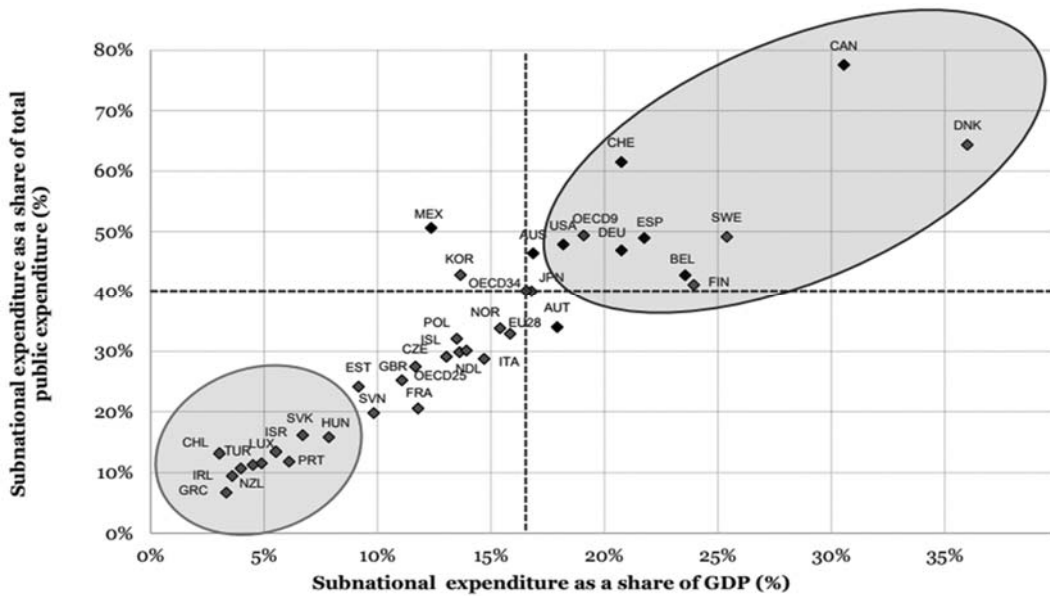

Fig. 2. Analysis of the level of fiscal decentralization in OECD countries, 2016 *

* Source: submitted by authors on the basis of [1].

an urgent solution. Accordingly, the necessary steps towards solving the problems of fiscal decentralization are:

- keeping the local budget resources in line with their financial needs by ensuring the development of budget mid-term planning at the local level;
- increasing of fiscal efficiency of local taxes thanks to improvement of mechanisms of their administration [7, p. 79–91];

Table 1

List and mechanism of calculation of indicators of the state of fiscal decentralization*

No	Name of the indicator	Formula	Characteristics of the components of the formula
1.	Cost coefficient	$C_c = \frac{OR + T}{I}$	C_c – cost coefficient; OR – own revenues of sub-national governments; T – transfers; I – incomes of general government sector
2.	The coefficient of autonomy of incomes	$C_{ai} = \frac{OR}{OR + G}$	C_{ai} – coefficient of autonomy of incomes; G – grants
3.	The coefficient of decentralization of incomes	$C_{di} = \frac{OR}{I_{c3dy}}$	C_{di} – coefficient of decentralization of incomes
4.	The coefficient of transfer dependency	$C_{ti} = \frac{IT}{C_{cg}}$	C_{ti} – coefficient of transfer dependency; IT – interbudgetary transfers; C_{cg} – costs of sub-national governments

* Source: submitted by authors on the basis of.

- adjusting the formula for determining the reverse and basic grant, introducing the possibility of recalculation of transfers taking into account changes in certain indicators, such as income taxes on individuals and legal entities, the existing population, which in general would ensure the achievement of a reasonable amount of subsidies;
- provision of expenditures for the local budget for the implementation of state programs in the field of social protection of the population;
- implementation of sectoral decentralization in the direction of improving the formula for defining the target educational subvention and developing a methodology for financing health care institutions in accordance with the developed Concept of reforming the health care system;
- transparency of local government activities, its accountability in budget planning and use of budget funds through involvement of citizens in the budget process;
- maintaining a decent level of professionalism of local authorities through the implementation of successful foreign practices of regional development;
- improving the effectiveness of local government budget management through incentive mechanisms for the development of infrastructure of local level budget funds focused on deposits;
 - revision of the coefficients in the formula for determining the educational subvention in the direction of ensuring their flexibility, taking into account the specifics of settlements;
 - increasing the efficiency of interbudgetary fiscal relations by adjusting the mechanisms for allocating infrastructure subventions and increasing its overall level [6];
 - legislative approval of social standards of the state in order to optimize the structure and number of budget institutions, increasing the effectiveness of the development of indicative indicators and use of local budget funds, such as: the development of a method for determining the reasonable cost and structure of social services for different industries;
 - harmonization of criteria for the presentation of social benefits based on the analysis of the property status and basic income of the family and the methodology for delegating benefits for local financing.

Thus, after analyzing the methodological approaches to assessing the level of fiscal decentralization, the following conclusions are made:

1. It is analyzed that indicators of fiscal decentralization since 1995 have been collected and analyzed by the OECD, their complex assessment and diagnostics are carried out at the level of the IMF, the EU and the World Bank. It was determined that the results of an analysis of the relationship between economic growth and fiscal decentralization have established the existence of a negative link between the two financial indicators of three (taxes, expenditures and transfers), however, the long-term effects depend on the peculiarities of decentralization introduced in a certain country.

2. The most important indicators of the state of fiscal decentralization are identified: the indicator of tax autonomy, developed by the OECD; the share of local budget revenues in the consolidated budget of the country, the level of subsidization of local budgets; cost coefficient, autonomy of income coefficient, decentralization of income coefficient, coefficient of transfer dependency.

3. The necessary steps are generalized in order to solve the problems of fiscal decentralization, the introduction of which will promote the efficiency of interbudgetary fiscal relations and the formation of an active model of financial equalization of the tax potential of territories.

References:

1. Allain-Dupré D. Decentralisation trends in OECD countries: a comparative perspective for Ukraine / Allain-Dupré Dorothée ; OCDE. — 2017. — 21 p.
2. Dziobek C. Measuring Fiscal Decentralization : Exploring the IMF's Databases / C. Dziobek, C. Mangas, P. Kufa [Online], available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp11126.pdf>.
3. Rodríguez-Pose A. Fiscal Decentralization and Economic Growth in Central and Eastern Europe / A. Rodríguez-Pose, A. Krøijer [Online], available at: <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/LEQS/LEQSPaper12.pdf>.
4. Tax autonomy indicators : table 1: 1995 / 2002 / 2005 /2008 and 2011 [Online], available at: <https://goo.gl/cmYF2S>.
5. Kuzkin, Ie. Iu. (2017). Klyuchovi problemy formuvannya fiskal'noyi spromozhnosti mistsevykh byudzhetyv [Key Problems of Formation of Fiscal Capacity of Local Budgets]. *Naukovi pratsi NDFI — Scientific Papers of NDFI*, 1, 53—67 [In Ukrainian].
6. Letter of the Association of Ukrainian Cities dated May 16, 2017 [Online], Available at: <https://goo.gl/YfmZTZ>.
7. Poltorak, A. S. and Holovko, M. Y. (2017). Transformatsiya systemy opodatkovannya mayna v umovakh fiskal'noyi detsentralizatsiyi v Ukrayini [Transformation of the Taxation System of Property in Conditions of Fiscal Decentralization in Ukraine]. *Aktual'ni problemy ekonomiky — Actual Problems of Economics*, 9 (195), 79–91 [In Ukrainian].
8. Vlasyuk, O. S. (2015). Priorityety reformuvannya ta napryamy perspektyvnoho rozvytku mizhbyudzhethnykh vidnosyn v umovakh byudzhethnoyi detsentralizatsiyi v Ukrayini [Priorities for reforming and directions of long-term development of inter-budgetary relations in conditions of budget decentralization in Ukraine]. *NISD, Kiev, Ukraine* [In Ukrainian].
9. Horbulin, V. P. Vlasyuk, O. S. and Lyashenko, O. M. (2017). Pro vnutrishnye ta zovnishnye stanovyshche Ukrayiny v 2017 rotsi [About the internal and external position of Ukraine in 2017]. *NISD, Kiev, Ukraine* [In Ukrainian].

4.2. Heat stress in dairy cows in the central part of Ukraine and its economic consequences

Thermal stress remains an unacknowledged problem in domestic dairy farming, although the financial losses from its harmful influence in developed European countries are estimated at an average of more than 400 EUR per cow per year. Dairy cattle are very sensitive to heat stress, which results in a significant decrease in productivity. In addition, to economic losses leads to deterioration in animal health and the quality of milk received (St-Pierre et al., 2003; Malynyn & Sadovnykova, 2016).

Studies of recent years found, that the decline in cow productivity occurs under the influence of stress hormone – cortisol, the concentration of which during the development of heat stress, increases tens of times (Burjakov et al., 2016). Cortisol reduces the functionality of immune cells, worsens their reproduction, reducing the body's defense against infections. By suppressing the release of oxytocin, this hormone reduces milk yield and increases the amount of milk that remains in the udder. The probability and degree of severity of development of mastitis increases. Heat stress is accompanied by oxidative damage to the lipid envelopes of breast cells, which leads to an increase in somatic cells in milk. He also had a negative effect on the reproductive capacity of animals. The consequences can also be observed after the termination of exposure to heat stress. In particular, laminitis, white line disease and hoof disease are recorded in animals for several months after its action (Hansen & Arechiga, 1999; Bernabucci et al., 2002; Kuevda et al., 2016).

The manifestation of heat stress in cows depends on the temperature of the air and its humidity. A comfortable range of temperatures for them range from +5 °C to +25 °C (Fomychev et al., 2013; Petrusha & Dibirov, 2014). To determine the degree of influence of heat stress on animals, a special index THI (Temperature Humidity Index) is widely used, which is a combination of two variables, namely ambient temperature and relative humidity. Most researchers report that heat stress in cows occurs THI = 68 and higher (Fomychev et al., 2013; Pyron & Malynyn, 2015; Malynyn & Sadovnykova, 2016).

The purpose of our studies was to assess the likelihood of heat stress in the central part of Ukraine, and its impact on the productivity of dairy cows and possible economic losses.

During the warm period of 2017 (from May 1 to September 30), every day at different times of the day (four times), the air temperature and relative humidity were measured. The temperature-humidity index was determined by the conventional method (Kibler, 1964). The yield of high-yielding Schwyz breed cows in the conditions one of the high-tech dairy complex in Dnipro (this is a commercial secret) was evaluated using the herd management system «Dairy Comp 305». Stat Soft software «Statistic 10» was used to process the obtained research data and assess the reliability of the indicators.

In monitoring studies of recent years, global warming is reported. This is a significant problem for dairy farming in most of Europe, especially for central and southern regions, as evidenced by recent research.

In connection with this, we conducted an analysis of the temperature dynamics of the air environment in the warm period (May-September) 2016–2017 in the central part of Ukraine (Dnipro). For this purpose, the archive material of the weather report was used (www.accuweather.com). It has been established that in recent years, compared with the long-term data (+26.4 °C), the average temperature in the warm period of the year did not differ significantly: in 2016 it was lower by 0.1 °C (td = 0.24; P < 0.95), while in 2017 it increased by 0.6 °C (td = 1.07; P < 0.95).

However, it should be noted that in some periods the temperature increase was significant. Specifically, the difference between the long-term data and the average temperature in August 2017 was +3.0 °C and proved to be reliable (td = 2.89; P > 0.95). And in some periods of this month the temperature difference was +8.0 °C. September of this

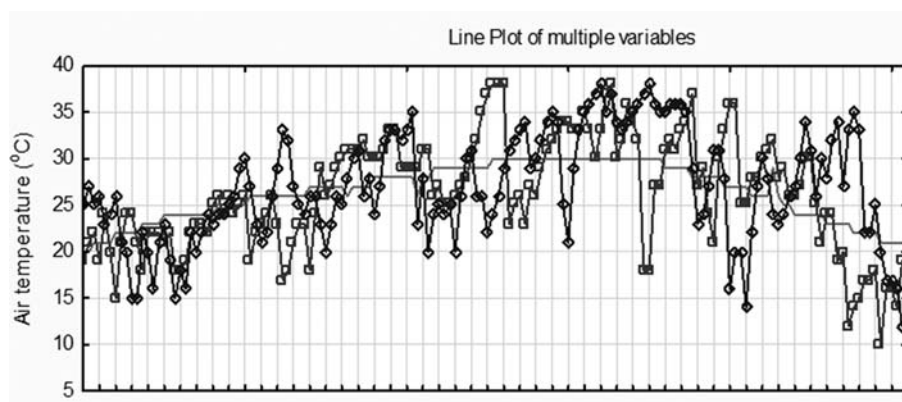

Fig. 1. Dynamics of maximum temperatures in the period from May to Semtember:

— - Maximum perennial; □ - max 2016; ◆ - max 2017

year (2017) was especially hot. The difference between the long-term maximum and the temperature in certain periods of this month was + 10 ... +13 °C, with its largest values at +35 °C.

At high air temperatures, the temperature-humidity index (THI) is a common indicator of the assessment of heat stress (Kibler, 1964). To ensure comfortable conditions for animals, the THI value should be below 68. THI at 68–71 corresponds to low stress, 72–79 to moderate stress, 80 to 89 to severe stress and 90 to 99 to very high stress (Pyron & Malynyn, 2015).

We have studied the possibility of occurrence of heat stress in animals during the hot season of 2017 (from May to September). It is established (Table 1) that the value of the THI indicator directly depended on the temperature regime of the ambient air ($r = 0.98, P > 0.95$).

Table 1

Average parameters of the temperature-humidity regime of the environment in the warm period of 2017

Month	Temperature of air, °C		Humidity of air,%		THI	
	M	m	M	m	M	m
May	14.7	0.51	62.0	1.83	57.5	0.68
June	19.7	0.47	60.9	1.65	64.9	0.58
July	20.7	0.49	66.2	1.70	66.3	0.59
August	23.4	0.60	53.0	1.90	68.8	0.65
September	19.9	0.54	59.6	2.01	64.4	0.60

As can be seen from the data presented, the average THI in August corresponded to the level of low stress. However, during the hot period of the day, throughout the warm period of the year taken for evaluation (May-September), the animals could be in a state of thermal stress of one or another force. So, in May, the value of THI in which dairy cattle could be in a state of heat stress was 5 days, including 3 days corresponding to a small stress and 2 days to moderate stress (Figure 2).

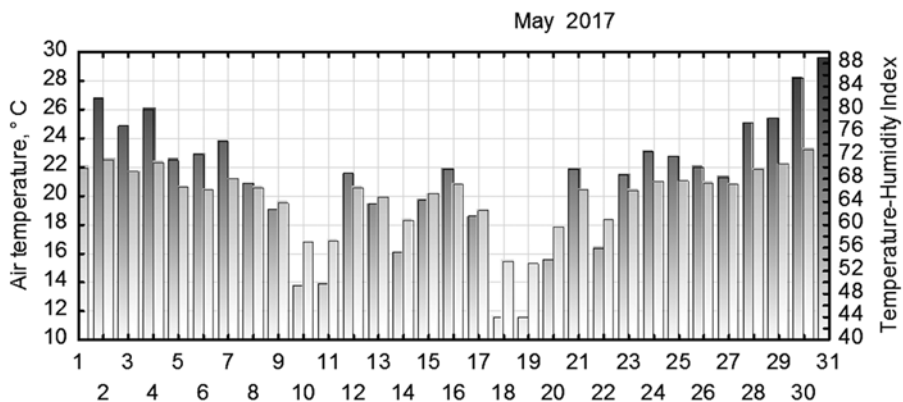

Fig. 2. Dynamics of air temperature in the hottest period of the day:

■ - temperature (L); □ - THI (R)

In June (Figure 3), the value of THI in which dairy cattle could be in a state of heat stress was 25 days, of which 12 days corresponded to a low stress and 12 days to a moderate stress.

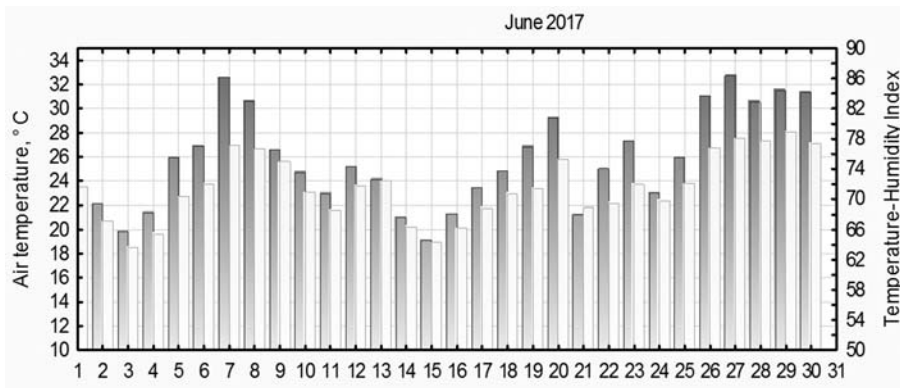

Fig. 3. Dynamics of air temperature in the hottest period of the day:
 ■ - temperature (L); □ - THI (R)

In July (Figure 4), the value of THI during the period of maximum temperature rise, during the day at which dairy cattle could be in a state of heat stress was 22 days. However, the degree of manifestation of a possible stress reaction increased. During this period, the animals could be in a state of thermal stress of strong action (THI > 80) one day; 18 days corresponded to mild stress and only 3 days – a state of low stress.

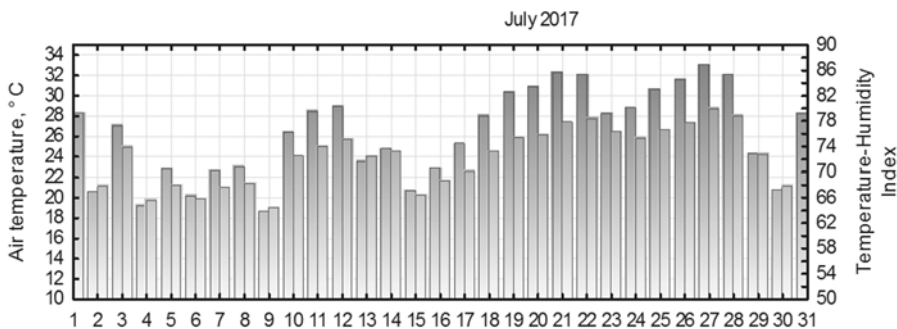

Fig. 4. Dynamics of air temperature in the hottest period of the day:
 ■ - temperature (L); □ - THI (R)

The hottest was August 2017 (Figure 5). The number of days when dairy cattle could experience the heat stress of a strong effect was 7 days, moderate – 17 and only 2 days a little stress. In this case, the THI value exceeding the comfort zone of the animals (68) this month was observed for 26 days.

Despite the long-term trend of temperature decrease, September, the year 2017 was characterized by significant maximum daily temperatures, the highest of which was raised to +33 ... + 35 °C and higher (Figure 6).

At the same time, the THI value, in which animals could be exposed to severe heat stress, was recorded for 1 day, moderate stress of 15 days and a slight stress of 6 days.

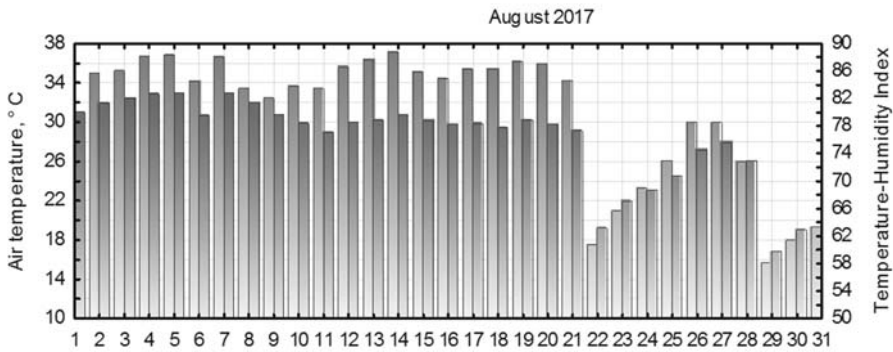

Fig. 5. Dynamics of air temperature in the hottest period of the day:
 ■ - temperature (L); □ - THI (R)

In general, the number of days exceeding the conditions of comfort for animals in September was 22 days.

Thus, the index THI, which exceeded the value of comfort for dairy cows in the warm period in 2017 (from May to September inclusive), recorded over 100 days. This amounted to approximately 35% of the warm period of the year. Of these, 73 days were recorded during the hot summer period.

The hot season is a special problem for highly productive cows that are kept in "cold" barns all year round, as the temperature and humidity regime in them is as close as possible to the environmental conditions (Vysokos et al., 2015; Dogel' & Medvedskiy, 2017).

We studied the influence of high temperatures and THI in the warm period of 2017 on the milk yield of the Schwyz breed cows in the conditions of year-round keeping in the «cold» barn of the industrial dairy complex (Dnipro). A moderate degree of negative correlation was established between air temperature and milk yield per day ($r = -0.45$, $P > 0.95$), as well as by the index of THI and milk yield ($r = -0.49$; $P > 0.95$).

It was found that in comparison with the most favorable weather conditions in May (THI = 58), when the average daily yield for a herd of cows was 27 kg, the yield of cows in June (THI = 65), July (THI = 66), August (THI = 69) and September (THI = 64) «fell» by 3.0% ($td = 5.4$, $P > 0.999$); 4.6% ($td = 7.9$, $P > 0.999$); 5.5% ($td = 6.3$, $P > 0.999$)

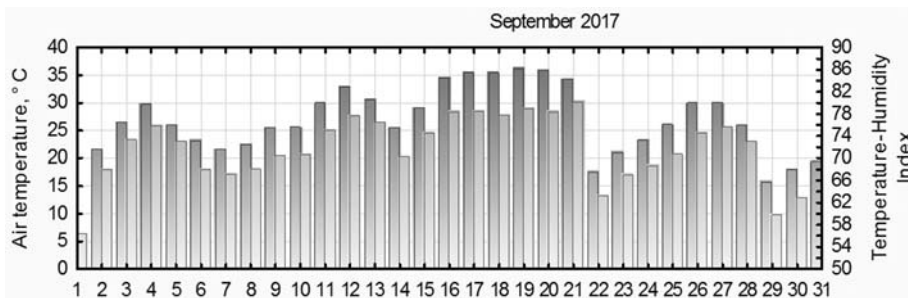

Fig. 6. Dynamics of air temperature in the hottest period of the day:
 ■ - temperature (L); □ - THI (R)

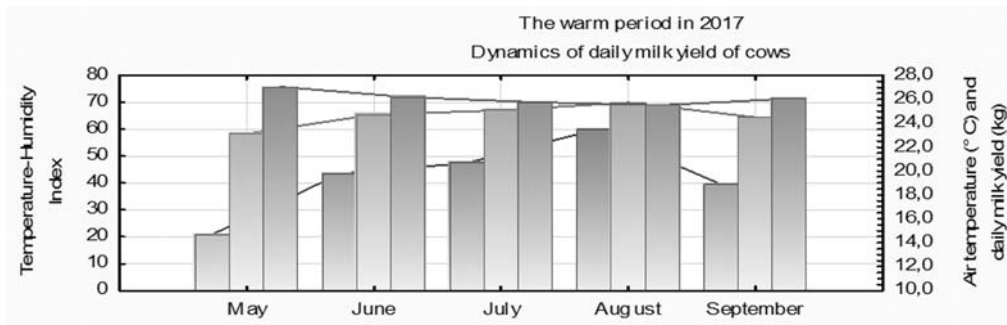

Fig. 7. The warm period in 2017 dynamics of yield of cows:

■ - air temperature (R); ■ - THI (L); ■ - milk (R)

and 3.5% ($td = 5.9$, $P > 0.999$). This was manifested in a decrease in the average daily milk yield in the herd in June, July, August and September, respectively, by 0.85; 1.39; 1.54 and 0.99 kg (Figure 7).

To prevent the effects of high temperatures in the barns of the dairy complex, active ventilation is used using the longitudinal arrangement of the fans. However, their independent use (without air humidification) proved to be insufficiently effective. As a consequence, for the period from June to September 2017 inclusive, losses per cow amounted to 146 kg of milk. Given the average price of milk sales in Ukraine (in terms of euro at the rate of the National Bank), as a result of high temperatures in the hot season of 2017, the company incurred a loss in the dairy herd at a rate of 37.5 thousand €, or 39.5 € per 1 cow.

Studies conducted by specialists from Lallemand Animal Nutrition (Pyron & Malynyn, 2015), confirm that the problem of heat stress in cattle is relevant for all European countries. Loss of farmers in Europe in the summer on average is 3 kg of milk / cow / day. In particular in Spain, Italy and southern France, milk cows are exposed to heat stress for most of the day (from 13 to 18 hours). In this case, the loss of milk productivity for the southern regions of Europe is huge – up to 5.5 kg of milk per cow per day. In the north of France, in Switzerland, the Czech Republic, Poland, where cattle breeders are usually not concerned with the problem of heat stress, the cows were under stress conditions from 6 to 10 hours a day. And even in cool Britain, heat stress affected animals for 2 hours a day.

In reducing the effect of heat stress on lactating dairy cows, three main directions can be formulated: modification of the environment, creation of genetically resistant breeds of cattle and improvement of methods of digestive control (West, 2003; Burjakov et al., 2016; Golovan' et al., 2017).

Naturally, one of the effective methods of preventing heat stress is to reduce the temperature in the habitats of animals. The use of awnings, fans, sprinklers is the most effective way to reduce body temperature in animals, especially in the locations of animals before milking (Pyron & Malynyn, 2015; Yvanov et al., 2016).

In studies performed in Israel, the results of which were published back in 1988, it was shown that the combination of wetting and forced ventilation can reduce the daily increase in rectal temperature by 0.3 °C and increase the yield of cows by 3.6 kg / day (Wolfenson et al., 1988).

Sufficiently effective is the combination of active ventilation with air humidification, proposed by employees of the Dnepropetrovsk State Agrarian and Economic University (Pugach et al., 2016). The advantages of using fog-type systems on farms include automatic maintenance of an optimal microclimate (humidity / temperature), elimination of dust and pathogenic bacteria, neutralization of unpleasant odors. During evaporation, excessive air humidification does not occur, so the litter remains dry, unlike less efficient systems. There is also the possibility of using a set of equipment for disinfection of the wide-area premises of the industrial complex (Vysokos et al., 2017).

The obtained results confirm that in the conditions of the central part of Ukraine during the warm period of the year the probability of occurrence of heat stress in dairy cows is high. The THI indicator, which exceeded the comfortable value for dairy cows in the warm period of 2017 (May-September) was recorded for 100 days. As a result of high temperatures in the hot season of 2017, the loss for the dairy herd amounted to 37.5 thousand EUR, or 39.5 EUR per 1 cow. Considering the high probability of occurrence of heat stress when keeping animals in "cold" premises for a year, it is advisable to use active ventilation systems with humidification to prevent it.

References

1. Bernabucci, U., B. Ronchi, N. Lacetera, and A. Nardone (2002). Markers of Oxidative Status in Plasma and Erythrocytes of Transition Dairy Cows During Hot Season. *Journal of Dairy Science*, 85(9), 2173—2179. doi:10.3168/jds.s0022-0302(02)74296-3.
2. Burjakov, N. P., M. A. Burjakova, and D. E. Aleshyn (2016). Teplovoj stress y osobennosty kormleniya molochnogo skota Rossyjskij veterynarnyj zhurnal, 3, 5 — 13 (in Russian).
3. Dogel', A. S., and V. A. Medvedskij (2017). Optymyzacyja uslovyj sodержaniya korov v pomeshchenyjah oblegchennogo typu v severnoj klymatycheskoj zone respublyky Belarus'. *Uchenyye zapysky UO VGAVM*, 53(1), 196—199 (in Russian).
4. Fomychev, Ju., N. Sulyma, T. Abylova, and O. Bardyn (2013). Teplovoj stress u laktirujushhyh molochnyh korov y sposoby ego profylaktyky. *Molochnoe y mjasnoe skotovodstvo*. 3, 24—26 (in Russian).
5. Golovan', V. T., D. A. Juryrn, and A. V. Kucherjavenko (2017). Sposoby y ustrojstva zashhyty skota ot yntensyvnoho solnechnogo yzluchenija na juge Rossyy. *Эффективное зhyvotnovodstvo*, 4 (134), 60—63 (in Russian).
6. Hansen, P. J., and C. F. Arechiga (1999) For Managing Reproduction in the Heat-Stressed Dairy Cow. *Journal of Animal Science*, 77: 36—50. doi: 10.2527/1997.77suppl_236x.
7. Kibler, H. H., 1964. Environmental physiology and shelter engineering. LXVII. Thermal effects of various temperature-humidity combinations on Holstein cattle as measured by eight physiological responses. *Res. Bull. Missouri Agric. Exp. Station*. 862.
8. Kuevda, N. N., G. A. Luk'janova, and E. N. Kuevda (2016). Vlyjanye peregrevaniya na pokazately uglevodno-lipydnoho obmena u vysokoproduktivnyh korov. *Yzvestiya sel'skohozjajstvennoj nauky Tavrydy*, 6 (169). 102—107 (in Russian).
9. Lopatuhyn A. (2013). Yzrayl'skij opyt y ekonomycheskaja effektivnost' vnedreniya ohladytel'nyh system v molochnom zhyvotnovodstve. *Molochnoe y mjasnoe skotovodstvo*, 3, 30—31 (in Russian).
10. Malynyn, Y., and N. Sadovnykova (2016). Vlyjanye teplovogo stressa na produktyvnost' molochnogo y mjasnogo skota. *Эффективное зhyvotnovodstvo*. 5 (126), 34—37 (in Russian).
11. Petrusha, Je.Z., and R.M. Dibirov (2014). Produktyvnist' i povedinka koriv za ekstremal'nyh parametrov atmosfernogo povitrya. *Tehnologija vyrobnyctva i pererobky produkcii' tvarynnyctva*, 2, 124—128 (in Ukrainian).
12. Pugach, A. M., Visokos, M. P., Milostivij, R. V., Tjupina, N. V. & Kalinichenko, A. O. (2016). Patent na korisnu model' № 108437, MPK F24F 6/12 «Pristrij dlja zvolozhennja ta oholodzhennja povitrya v tvarinnic'komu primishhenni»; Zajavl. 26.02.16. Opubl. 11.07.2016. Bjul. № 13 (in Ukrainian).
13. Pyron, O., and Y. Malynyn (2015). Nuzhno ly predotvrashhat' teplovoj stress u dojnyh korov? *Эффективное зhyvotnovodstvo*, 3—4(113), 18—20 (in Russian).
14. St-Pierre, N. R., B Cobanov, G. Schnitkey (2003). Economic Losses from Heat Stress by US Livestock Industries. *Journal of Dairy Science*. 86: Supplement, pp E 52-E 77. doi:10.3168/jds.S0022-0302(03)74040-5.

15. Vysokos M. P., Milostiviy R. V., Kalinichenko O. O., Tikhonenko V. A., Sanzhara R. A. (2017). Technical support of aerosol processing for large groups of animals under the conditions of the industrial complex. *Science and Technology Bulletin of SRC for Biosafety and Environmental Control of AIC*, 5(1), 60—64.
16. Vysokos, M. P., Milostiviy, R. V., Typina, N. V., & Kalinichenko, A. O. (2015). Zoogigijenična ocinka umov utrymannja molochnogo gurtu golshtyns'koi' hudoby za parametramy mikroklimatu mon-obloku korivnyka v regioni Prydniprov'ja. *Naukovo-tehnichnyj bjuletjen' NDC biobezpeky ta ekologichnogo kontrolju resursiv APK*, 3(4), 74—78 (in Ukrainian).
17. West J.W. (2003). Effects of Heat-Stress on Production in Dairy Cattle. *Journal of Dairy Science*, 86(6), 2131—2144. Doi: 10.3168/jds.S0022-0302(03)73803-X.
18. Wolfenson, D., I. Flamenbaum, & A. Berman (1988). Dry Period Heat Stress Relief Effects on Prepartum Progesterone, Calf Birth Weight, and Milk Production. *Journal of Dairy Science*, 71(3), 809—818. Doi: 10.3168/jds.S0022-0302(88)79621-6.
19. Yvanov, Ju.G., V.Y. Zagynajlov, and D.A. Ponyzovkyn (2016). Avtomatyzyrovannaja systema upravlenija elektropyvodom mestnoj ventyljacyy korovnyka s upravljaемым vektorom potoka vozduha. *Vestnyk VYЭSH*, 4 (25), 34-40 (in Russian).

4.3. Implementation of innovative technologies of ecologization construction industry enterprises in the context of sustainable development

Імплементация інноваційних технологій екологізації підприємств будівельної галузі в контексті сталого розвитку

Прогресивний розвиток світових ринків будівельних матеріалів створює передумови орієнтації підприємств будівельної галузі на інноваційний шлях розвитку, відмову від застарілих, енергозатратних та безперспективних технологій. Виробництво будівельних матеріалів є однією із найважливіших галузей промислового виробництва, від якої залежить ефективність функціонування всієї системи господарювання в країні, її сталого розвитку, і, водночас, потужним джерелом техногенного навантаження на довкілля.

Поточний стан галузі будівельних матеріалів характеризується технологічною відсталістю, застосуванням більшістю підприємств морально застарілої й фізично зношеної техніки. За даними ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», щоб вивести галузь на сучасний міжнародний рівень, потрібні значні інвестиції [1, С. 12, 2, С. 34].

Однією з провідних підгалузей виробництва будівельних матеріалів є цементне виробництво. Цементне виробництво розвивається на власній сировинній базі. В Україні, мергель і вапняк видобувають у Донецькій, Харківській, Львівській, Чернігівській, Рівненській, Хмельницькій областях, АР Крим. Підприємства з виробництва цементу розміщені в Амвросіївці, Краматорську, Єнакієвому, Дніпродзержинську, Кривому Розі, Балаклії (Харківська область), Кам'янці-Подільському, Здолбунові, Миколаєві (Львівська область), с. Ямниці (Івано-Франківська область), Одесі, Бахчисараї та ін.

Існує три основні способи виготовлення цементу [3]: мокрий, сухий і комбінований. Вибір способу виготовлення цементу залежить від особливостей приготування сировинної суміші.

У світі вважається, що сухий спосіб виготовлення цементу є більш передовою технологією з позицій економічності та екологічної безпеки тому, що при виробництві використовується значно менше енергоресурсів, а саме води та електроенергії.

Нажаль, в Україні основний технологічний спосіб виготовлення цементу – мокрий. На сьогодні за цим способом працює майже 80% усіх вітчизняних заводів, водночас, як у країнах Західної Європи домінує сухий спосіб виготовлення цементу, який становить 90% всього його промислового виробництва. Однак, технологія його виготовлення в Україні потребує нагального удосконалення.

Тому для ефективної інноваційної діяльності досліджуваних підприємств доцільно застосовувати технологію форсайту – передбачення, прогнозування майбутнього, адже модернізація, реконструкція цементного виробництва дозволить як мінімум зменшити витрати паливно-енергетичних ресурсів так і збільшити обсяги виробництва цементу, також доцільно провести реінжиніринг бізнес-процесів, зокрема переведення підприємства на сухий спосіб виробництва.

На теперішній час в Україні за сухим способом виробництва цементу з підприємств, які входять до складу асоціації «Укрцемент» працюють тільки три заводи – це ПАТ «Хайдельберг – Цемент Україна», ПАТ «Дніпроцемент», ПАТ «Івано-Франківськцемент». На ПАТ «Подільський цемент» дана технологія тільки впроваджується.

Лідером по впровадженню нової технології за так званим «сухим» способом є ПАТ «Івано-Франківськцемент», адже на сьогоднішній момент ним збудовано та запущено в дію 2 технологічні лінії по виробництву цементу. Згідно статистичних даних [4] кожна 4 тонна цементу по Україні вироблена саме досліджуваним нами підприємством. Не зважаючи на значну вартість такої реконструкції, аргументи на користь прийняття такого рішення були беззаперечними. Дана технологія є найбільш сучасною і відповідає найвищому світовому рівню, її застосування дозволяє значно збільшити обсяг продукції, що виробляється підприємством, з одночасним зменшенням її собівартості. Витрати палива на виробництво однієї тонни цементу, порівняно із традиційною енергозатратною «мокрою» технологією, зменшуються більш ніж у два рази. Нова технологія дозволяє майже у 2,5 рази зменшити викиди твердих речовин в атмосферу і забезпечити відповідні показники на рівні нижчому, ніж цього вимагають не тільки українські, але і європейські норми. При випалюванні клінкеру за сухим способом різко скорочується витрата прісної води, що в останні роки також набуває важливого значення як природний ресурс.

Окремо, слід зазначити, що проект став успішним завдяки співпраці з Європейським Банком Реконструкції і Розвитку та «Укресімбанком». Саме завдячуючи їм, ПАТ «Івано-Франківськцемент» отримав необхідні кредитні кошти для виконання робіт, передбачених контрактом.

Проте, на цьому керівництво підприємства не зупинилось і у 2012 році було запропоновано ще один проект по реконструкції, використовуючи наявну інфраструктуру допоміжних технічних виробництв, без зупинки діючого обладнання, з метою збудувати та ввести в дію практично ще один завод-мільйонник цементу. Реалізація проекту дозволила збільшити річний обсяг виробництва цементу ще на 1 млн. тонн, знизити собівартість виробництва цементу та значно розширити асортимент так званих спеціальних цементів. Річ у тому, що всі параметри спецементів (сульфатостійкого, тампонажного, цементу для будівництва доріг і т.п.) можна забезпечити тільки на новітній, «сухий» технології. Тут доцільно запропонувати управлінську технологію бенчмаркінгу, яка дозволить порівняти асортимент

мент продукції виробленої досліджуваними підприємствами з аналогічною продукцією виробленою конкурентами. Як ми бачимо з проведеного аналізу ПАТ «Івано-Франківськцемент» досить ефективно працює у даному інноваційно-му напрямі.

Ще однією перевагою "сухої" технології є те, що сучасні технології прокладання автошляхів все більше вимагають дорожнього цементу, якісні характеристики, якого можна витримати виключно за допомогою «сухої» технології. Також підприємство готове виготовляти кілька видів тампонажного цементу, що використовується у видобувній промисловості, зокрема при видобутку нафти і газу, а в перспективі – при розробці сланцевого газу.

Плануючи реконструкцію, керівництво підприємства розраховувало також на розвиток інфраструктури західноукраїнського регіону, зокрема, на розширення мережі гірськолижних курортів, спорудження нових туристичних об'єктів, їх інфраструктурних підрозділів, а також на будівництво під'їзних шляхів, тунелів.

«Суша» технологія виробництва передбачає також максимальну безпеку для навколишнього середовища. Перехід з «мокрого» на «сухий» спосіб виробництва цементу на ПАТ «Івано-Франківськцемент» передбачав встановлення 39 одиниць високоефективного обладнання очистки, що дозволило знизити питомі викиди в атмосферу твердих частинок супутніх з існуючих 50 мг/м³ до 20–25 мг/м³ (слід зазначити, що безпечними, згідно з нормативами Європейського Союзу, вважаються викиди, що не перевищують 30 мг/м³).

Такі показники досягнуті завдяки активній діяльності управлінського апарату, зокрема – інноваційній, саме нововведенням. Зокрема, вироблений клінкер в результаті реконструкції зберігається в закритих ємкостях-силосах; готовий цемент вивантажуватиметься за допомогою герметичної та повністю автоматизованої системи фірми «IBAU HAMBURG». Місця перевантажень матеріалу обладнані спеціальними укриттями з їх максимальною герметичністю та відбиранням запиленого повітря в системі аспірації, а також збудовані закриті герметичні склади для сировинних матеріалів, вугілля, клінкеру, цементу та для відділення тарування цементу. Впроваджено систему вторинного використання тепла, що виділяється в процесі роботи технологічного обладнання. Це тепло використовуватиметься для сушіння сировини, яка необхідна для виробництва цементу, а також для інших поточних потреб підприємства.

Доцільність реконструкції на підприємствах асоціації «Укрцемент» є очевидною і зумовлена необхідністю виробництва будівельних матеріалів за енергозберігаючими та високоефективними технологіями, особливо в період енергетичної кризи. Тому доцільно провести реінжиніринг бізнес – процесів, зокрема переведення підприємства на сухий виробництва із використанням альтернативних джерел палива при випуску будівельних матеріалів.

Зниження споживання палива та енергії в усіх секторах економіки заявлене серед головних пріоритетів новоухваленої енергетичної стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року [5]. На сьогодні політика дотримання принципів сталого розвитку є основою раціонального і цивілізованого розвитку суспільства. Основний акцент поставлено на збереження природних ресурсів у широкому розумінні слова, а саме: зменшення використання викопного природного палива (нафти, газу, вугілля), використання відновлювальних джерел енергії (сонячної,

вітрової, енергії з відходів та ін.), збереження різноманіття дикої природи та охорона довкілля (збереження якості атмосферного повітря, природних вод і ґрунтів) [6, С. 11, 7, С. 110].

Адже господарська діяльність людини створює одну із найгостріших проблем нашої цивілізації – негативний вплив на довкілля від відходів виробництва і споживання. Всупереч зростаючій кількості законодавчих ініціатив щодо охорони довкілля, низька вартість складування, а також недостатній контроль виду і кількості відходів призводять до того, що фірми, у виробничому циклі яких утворюється значна кількість відходів не ведуть пошук шляхів їх утилізації. Постає загроза відсутності вільних територій для складування відходів, з якою вже сьогодні зіштовхнулися більшість областей України.

В рамках екологічної та економічної політики Євросоюзу вироблена чітка стратегія поводження з відходами, згідно з якою частина відходів підлягає повній забороні щодо складування, а їх список постійно розширюється. Вже сьогодні в більшості країн ЄС заборонено складувати відходи, калорійність яких перевищує 6 МДж/кг, оскільки їх можна використовувати як сировину для виробництва альтернативного палива і термічно утилізувати [8]. Тому виникає потреба в пошуку методів повторного використання відходів (вилучення цінної сировини, рециркуляція, термічна утилізація тощо).

Будівельна індустрія, зокрема досліджувані нами підприємства вже сьогодні працюють над вирішенням питань комплексної утилізації відходів та зменшення загрози глобальної зміни клімату шляхом часткової заміни викопного палива альтернативним на основі горючих відходів: папір та картон, шкіра та гума, полімерні матеріали, текстиль, дерево, які можна використовувати при виробництві альтернативного палива для виробництва будівельних матеріалів [9, 10, С. 7].

Дана концепція в повній мірі реалізується на ПАТ «Івано-Франківськцемент», де портландцементний клінкер одержується з використанням альтернативних до природного газу видів палива як за сухим, так і мокрим способами виробництва. При цьому кількість таких вторинних паливних матеріалів як торф, відходи деревообробної та нафтопереробної промисловостей, відпрацьовані шини та ін. складає 15–20%. Вторинні види палива вводяться як через головний пальник «микрої» обертової печі (Ø3,6 × 54 м), так і через вторинний пальник, в декарбонізаторі сировинної муки «сухої» печі (Ø 5,2 × 32,0 м).

Спалювання альтернативного палива в цементних печах має наступні переваги: висока температура газів (1800...2000 °С) сприяє повноті спалювання відходів; тривалий час перебування відхідних газів при температурах понад 1100 °С (4–8 с) призводить до розкладу хлорорганічних сполук типу діоксинів і фуранів; відсутність будь-яких відходів після процесу спалювання (зола після згорання відходів вбудовується в структуру клінкеру); теплоємність розігрітої обертової цементної печі є такою високою, що навіть у випадку аварійного припинення спалювання палива протягом приблизно півгодини температура поверхні печі та матеріалу не знижується; випалюваний матеріал має відновне середовище і зв'язує кислі складники газів, наприклад SO₂, що утворюються в процесі горіння, а сполуки, які при цьому виникають, входять до складу портландцементного клінкеру; відсутність відходів після спалювання альтернативного палива [9, 10, С. 5].

Проаналізуємо більш детально екологічну ситуацію на ПАТ «Івано-Франківськцемент». Забруднення довкілля від діяльності підприємства становить

близько 3% від валових викидів Івано-Франківської області [11, С. 15]. Такий низький відсоток забруднення навколишнього середовища пояснюється тим, що досліджувані нами підприємства оновили свої технологічні лінії виробництва будівельних матеріалів, на яких встановлено потужні енергоефективні фільтри, щодо запобігання викидів шкідливих речовин у атмосферу.

Прикладом зменшення глобальної емісії вуглекислого газу в процесі виробництва цементу може бути заміна частини викопного палива альтернативними паливами на основі відходів, зокрема, зношеними автомобільними шинами, калорійність яких приблизно відповідає калорійності вугілля (26–29 МДж/кг) (табл. 1) [9, 12, С. 161].

Таблиця 1

**Економічна та екологічна характеристики
основних видів альтернативного палива**

Альтернативне паливо	Замінює вугілля, т/т	Емісія CO ₂ при спалюванні, т
RDF (на основі комунальних відходів)	0,7	1,36
PSP (на основі осадів стічних вод)	0,6	1,40
MBM (на основі тваринної муки)	0,6	1,40
SLF (на основі розчинників)	0,9	1,70
RFO (на основі регенованої оливи)	1,3	2,50
Зношені автомобільні шини	1,0	2,40

Джерело: Сформовано автором на основі [9, 12, С. 161].

Використання альтернативного палива у виробництві будівельних матеріалів є особливо корисним, оскільки в цементній печі відбувається виділення енергії, що міститься в альтернативному паливі, яка повністю використовується для виробництва клінкеру.

Використання кам'яного вугілля, як технологічного палива для обортових печей, дозволяє знизити:

- 1) при застосування суміші вугілля та альтернативного палива (торф, зношені шини) для випалу портландцементного клінкеру вартість 1 ГДж енергії з врахуванням транспортних витрат зменшується на 6,5%. При цьому не порушується екологічний баланс в цементному виробництві та не погіршується якість портландцементу [9];
- 2) заощаджується природне паливо, що є надзвичайно важливим у теперішній час;
- 3) в глобальному масштабі, зменшується емісія парникових газів в атмосферу (відходи, невикористані у виробництві будівельних матеріалів, були б спалені в іншому місці, або вивезені на полігони твердих побутових відходів, що призвело б до порушення екологічного балансу).

Використання альтернативних палив на основі горючих відходів у виробництві будівельних матеріалів дає позитивний економічний ефект (вартість 1 ГДж енергії альтернативних палив з урахуванням транспортних витрат у 4–5 разів менша від вартості природного палива) та суттєво не впливає на екологічний баланс у виробництві будівельних матеріалів [9, 12].

Досліджуване нами підприємство, також активно працює над диверсифікацією виробництва, коли паралельно з випуском основної продукції (цементу)

розгортається виробництво інших видів будівельних матеріалів (листи азбестоцементні хвилясті, листи азбестоцементні плоскі конструктивні (ЛПК), листи в/ц ТМ «ECO-DACH», гіпс будівельний, бинти медичні гіпсові, ТМ «POLIMIX» сухі будівельні суміші (сухі клеї; штукатурка; шпаклівка) та тротуарна плитка, яка користується попитом. Проаналізуємо техніко-економічні характеристики їх виробництва детальніше:

Виробництво азбестоцементних листів пов'язано з великою витратою води, що являється теж негативним фактором щодо використання природного ресурсу. У використаній воді міститься значна кількість азбесту і цементу, тому її повертають у технологічний цикл. Робота на використаній технологічній воді дозволяє не тільки уникнути забруднення середовища, але і дає переваги: насиченість оборотної води іонами Ca^{2+} перешкоджає вимиванню гіпсу і запобігає передчасному тужавінню суспензії, а відсутність у ній CO_2 ліквідує забивання сіток карбонатом кальцію. Найбільш сприятливою є температура 30–40 °С. Проте підвищена температура води може викликати швидке тужавіння цементу.

Номенклатура азбестоцементних виробів налічує понад сорок найменувань, які можна розділити на такі групи: профільовані листи – хвилясті та напівхвилясті для покрівель і обшивки стін; плоскі плити – звичайні і з фактурою або пофарбовані для облицювання стін; панелі покрівельні та стінові з теплоізоляційним шаром; труби напірні, безнапірні і сполучні муфти до них; спеціальні вироби (архітектурні, санітарно-технічні, електроізоляційні і т. д.). Подальша індустріалізація будівництва, зниження трудо- та матеріалоемності, підвищення довговічності та надійності азбестоцементних конструкцій вимагають збільшення розмірів хвилястих аркушів до 6 м, організації виробництва пофарбованих і армованих листів, плоских пресованих аркушів, погонних елементів для каркасів панелей [13, С. 45, 9].

Хвилясті азбестоцементні листи є найпоширенішим покрівельним матеріалом прямокутної форми з шістьма (вісьмома) хвилями, напрямком яких збігається з напрямком великої сторони прямокутника. Такі листи характеризуються значною корисною площею, проте меншими витратами азбестоцементу на 1 м² корисної площі [14, С. 4, 9].

Проте, знаючи про шкідливість азбесту при виробництві азбестоцементних листів керівництво ПАТ «Івано-Франківськцемент» впроваджує у свій технологічний процес новий вид виробництва листів на безазбестовій основі – це листи волокнистоцементні ТМ «ECO-DACH».

Волокнистоцементні безазбестові листи ТМ «ECO-DACH» виготовляються на основі природних рослинних матеріалів, таких як целюлоза, очерет, джут та ін. При виробництві безазбестового шиферу можуть використовуватися різні мінеральні волокна, а також такі синтетичні матеріали, як полівініл і поліакрилоніт. Саме ці природні, мінеральні та синтетичні матеріали замінують азбест, виконуючи завдання з армування волокнистоцементних листів. Найбільш поширеними заміниками азбесту вважають арамідні волокна, номекс, целюлозу [15, 16].

При довготерміновій експлуатації будівель волокнистоцементні матеріали підлягають безпечній утилізації без шкідливої дії для навколишнього середовища. Провівши аналіз виробництва азбестоцементних та волокнистоцементних безазбестових листів ТМ «ECO-DACH» вважаємо, що доцільно було б виробництва

цих видів будівельних матеріалів здійснювати за допомогою управлінської технології аутсорсингу – відокремлення даної виробничої лінії від основного виробничого процесу підприємства, з метою оптимізації витрат ресурсів і концентрації зусиль на основному виді діяльності в окремий підрозділ, у вигляді дочірнього підприємства, що значно підвищило б конкурентоспроможність цих видів продукції.

Ще однією важливою номенклатурною групою продукції підприємства є гіпс будівельний (гіпсові в'язучі ДСТУ БВ.2.7-82-99) – екологічно чистий будівельний матеріал. Сировиною для його виробництва є природний високоякісний фракційний камінь, використання якого забезпечує високий ступінь білизни та нейтральний рН. Його застосовують для виготовлення будівельних та декоративних виробів, штукатурні роботи, виготовлення форм і моделей у керамічній промисловості, сухих сумішей, гіпсокартону, заповнення швів тощо.

На основі гіпсу підприємством виробляється бинти медичні гіпсові, які характеризуються:

високою міцністю фіксації гіпсу на марлі, що досягається завдяки рівномірності намазаної поверхні, а це, відповідно, осипання бинтів;

високою міцністю гіпсу, що забезпечує високу міцність гіпсової пов'язки; хорошою білизною бинтів.

ПАТ «Івано-Франківськцемент» є найбільшим виробником медичних гіпсових бинтів у країнах СНД.

Нарешті важливою додатковою продукцією є сухі будівельні суміші «Полімікс» – це виготовлений в заводських умовах, чітко дозований набір інгредієнтів, призначений для виконання певного виду будівельно-ремонтних та оздоблювальних робіт.

Сухі будівельні суміші набули широкої популярності у західних областях України, та за їх межами. Під торговою маркою «Полімікс» також виготовляються ґрунтівки на акриловій основі, які є невід'ємною частиною, при виконанні оздоблювальних робіт із сухими будівельними сумішами СБС «Полімікс» призначені для декоративного оздоблення всередині та зовні будівель та споруд і по системах теплоізоляції фасадів.

При здійсненні виробничої діяльності підприємствами сфери виробництва будівельних матеріалів потрібно також застосовувати і технологію контролінгу, за допомогою якої можна вчасно виявити негативні еколого-економічні проблеми та внести пропозиції щодо їх усунення.

У процесі виробництва на підприємстві функціонує 85 стаціонарних джерел викидів забруднювальних речовин, зокрема від обертових печей щорічно виходить приблизно 4,5 тонн неорганічного пилу. Пилогазоочисним обладнанням вловлюється лише 58% пилу. Встановлено, що протягом останніх 10 років викиди важких металів з нелокалізованим цементним пилом становили: Mn – 66316, Zn – 7374, Ni – 9208, Cu – 15472, Cr – 84729 кг. На час активної вегетації рослин (квітень-вересень) припадає 62% річних викидів важких металів, що в сумі становить 11505 кг [209, С. 147]. Локалізований цементний пил селяни використовують як вапнякове та калійне добрива, але він містить високі концентрації Mn, Cr, Pb, Ni і Cu. Таким чином, підвищений вміст важких металів у ґрунтах та низька їх буферність зумовлює їх нагромадження в рослинних і тваринних організмах. Доведено, зниження врожайності картоплі і кормового буряка, відповідно, на 7–18%

і на 1,4–9,4%, харчової цінності – на 1,5% і 0,3–0,7% та нагромадження в них значених вище елементів [16]. Екологічна ситуація в зоні впливу ПАТ "Івано-Франківськцемент" класифікується як помірно забруднена [11].

Основним компенсаторним фактором, що запобігає її переходу до забрудненої, є надходження значної кількості кальцієвмісного пилу, який підлужнює ґрунтовий розчин в 30-кілометровій зоні. У молоці корів виявлено перевищення ГДК у харчових продуктах для Р_В у 1,8–2,0 рази. Аналогічно спостерігаємо ріст вмісту важких металів у криничній воді [16, 17, С. 69]. Згідно з даними санітарно-епідеміологічної служби виявлено погіршення здоров'я населення району, зокрема захворювань органів дихання, порівняно з суміжними Тернопільською та Чернівецькою областями.

Отже, провівши аналіз за видам виробництва будівельних матеріалів, нами виявлено певні екологічні проблеми та загрози при нарощуванні обсягів виробництва будівельних матеріалів, які потребують запровадження певних заходів інноваційного характеру. Передусім, необхідно перевести діяльність підприємств виробників будівельних матеріалів з економічного аспекту на еколого-економічний, а саме:

- провести реконструкцію установки завантаження цементу в автоцистерни із встановленням системи обезпилення повітря;
- монтаж системи обезпилення вузлів завантаження залізничних вагонів розсипним цементом (побудова цеху-вагоноперевертача);
- будівництво запічного теплообмінника (економайзера) для використання тепла холодильника печі на центральній котельні підприємства;
- реконструкцію рукавного фільтра на автобазі № 3 підприємства;
- не допускати прямих залпових викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря через часті несанкціоновані відмикання печей з випалювання клінкеру, через зношеність технологічного устаткування, відключення електроенергії та не допущення вибуху електрофільтрів;
- розробити нормативну базу, яка б регулювала і відповідно контролювала, який технологічний режим вибирати під час спалювання тих чи інших відходів;
- періодично проводити біогеохімічний моніторинг у ґрунтах у 30–50 км зоні цементних підприємств;
- розширити санітарно-захисні зони навколо підприємств цементного виробництва, проводити заходи з комплексної екологізації промислового виробництва, під якою розуміється безперервний процес впровадження нових технічних, технологічних, економічних, управлінських та правових рішень, які в сукупності забезпечують еколого-економічну збалансованість.

Комплексна екологізація виробництва передбачає здійснення еколого-орієнтованих заходів у зовнішньому та внутрішньому середовищах виробничої системи. На рівні досліджуваного нами підприємства комплексна екологізація передбачає екологізацію як виробничої системи, так і системи управління нею. У свою чергу, екологізація виробничої системи передбачає: екологізацію всіх видів продукції, що виробляються на підприємстві, тобто розроблення таких видів, що найменше впливають на навколишнє середовище під час виготовлення, споживання та утилізації; перебудову технічної бази у напрямку еколого-орієнтованого виробництва, яке забезпечить економію і раціональне використання природних

ресурсів та зменшить забруднення навколишнього середовища; утилізацію та перероблення відходів виробництва та споживання продукції.

Екологізація управлінської системи передбачає екологічно спрямовану структурну перебудову організаційних форм і методів управління (організаційних структур управління, функцій управління та його економічного механізму). Необхідно забезпечити врахування екологічного фактору при здійсненні процесів прогнозування та планування виробництва, його організації, матеріально-технічному забезпеченні, процесах інвестування, маркетингової діяльності, ціноутворення та стимулювання праці, що на ПАТ «Івано-Франківськцемент» активно здійснюється.

Література

1. Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України. Режим доступу: www.rvps.kiev.ua/SPECVCH/Radamol.htm.
2. ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». Режим доступу: www.sd-journal.org/derzhavna-ustanova-institut-ekonomiki-prirodok.
3. Демчук Н. І. Эколого-экономические аспекты и особенности функционирования предприятий по производству строительных материалов / Н. І. Демчук // Уральський научний вестник // — 2015. — № 69 (173). — С. 7—12.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Енергетична стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року. Режим доступу: energyka.com.ua/.../384-energetichna-strategiya-ukrajini-na-period-do.2030.
6. Energetyczne wykorzystanie odpadów w przemyśle cementowym / J. Bień, M. Sanytsky, K. Rečko, S. Khrunyk // Budownictwo o zoptymalizowanym potencjale energetycznym. Praca zbiorowa / pod red. T. Bobko. — Częstochowa (Poland). — 2007. — S. 11—16.
7. Мінерально-сировинна база України [Електронний ресурс] / Державний інформаційний геологічний фонд України. — Режим доступу: <http://www.geoinf.kiev.ua/base.htm>.
8. Council directive 1999/31/ec of 26 april 1999 on the landfill of waste. Режим доступу: www.doeni.gov.uk/.../landfill_directive-article5.
9. Круць Т. М. Портландцемент композиційний з підвищеним вмістом лужних оксидів та волокнистоцементні вироби на його основі: дис. канд. техн. наук: спец. 05.23.05 / Круць Тарас Миколайович; Львів. Нац. у-т. «Львівська політехніка». — Л., 2012. — 181 с.
10. Енергетичне використання горючих відходів у цементній промисловості / М. А. Саницький, Т. Є. Марків, Ю. Л. Новицький, Т. М. Круць // Будівельні матеріали та вироби. — № 6. — 2008. — С. 5—8.
11. Регіональна доповідь про стан навколишнього середовища в Івано-Франківській області у 2013 році. Режим доступу: www.if.gov.ua/?q=page&id=24611.
12. Саницький М. А. Екологічні аспекти спалювання вторинних паливних матеріалів у цементних печах / М. А. Саницький, С. Я. Хруник, О. Т. Мазурак, І. І. Кіракевич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — Сер. : Теорія і практика будівництва. — Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка». — 2007. — № 602. — С. 160—165.
13. Большаков В. І. Матеріалознавство будівельне / В. І. Большаков, Л. Й. Дворкін. — Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. — 278 с.
14. Вироби азбестоцементні листові. Методи випробувань: ДСТУ Б В.2.7-263:2011 (ГОСТ 8747-88, MOD). — [Чинний від 2011-12-30]. — К. : Науково-дослідний інститут будівельних матеріалів і продукції МінБуду України. (Національний стандарт України).
15. Bensted J. Asbestos legacy impacts on future prospects / J. Bensted, J. R. Smith // Cement-Wapno-Beton. — 2011. — № 3. — P. 161—166.
16. Промисловість будівельних матеріалів. — Дистанційна доповідь. Режим доступу: disted.edu.vp.ua/courses/learn/2224.
17. Андрусів У. Я. До питання стану та оцінки ефективності функціонування підприємств сфери виробництва будівельних матеріалів / У. Я. Андрусів // Фінансові механізми активізації підприємництва: матеріали VII-ї міжнародної наук.-практ. конф., 7—8 листопада 2013 р. — Львів: ЛДФА, 2013. — С. 69—72.

4.4. Brand in the economic activity of enterprises: theoretical aspects

Бренд в господарській діяльності підприємств: теоретичні аспекти

В сучасному світі при здійсненні господарської діяльності учасники цивільного обороту вдаються до різноманітніших методів та способів привернення уваги споживачів до свого товару, адже найчастіше споживачі при здійсненні вибору керуються власними переконаннями, відчуттями, уявою та асоціаціями, на які впливають різноманітні об'єкти права інтелектуальної власності, що сприймаються споживачами відповідно до існуючої у людини системи органів відчуття (органів зору, слуху, нюху, дотику, смаку)

Змагаючись за увагу до товару, робіт (послуг) деякі з учасників цивільного обороту обмежуються застосуванням лише мінімуму засобів індивідуалізації: найменування, логотипу (знаку для товарів та послуг). Інші витрачають кошти на розробку брендovих концепцій не тільки для компанії, але й для певних ліній товарів чи послуг. При формуванні брендovої стратегії залучається не тільки нове, яскраве найменування товару (чи товарної лінії), але й новий логотип, слоган, оригінальний музичний супровід, зображення тих чи інших публічних осіб для проведення рекламної кампанії. Це свідчить про збільшення уваги до об'єктів права інтелектуальної власності як засобів індивідуалізації та можливості привернення уваги потенційних споживачів на ринку товарів та послуг.

Загально визнаним є віднесення до засобів індивідуалізації торговельних марок (знаків для товарів та послуг); комерційних найменувань, географічних зазначень.

У переліку «нових» засобів індивідуалізації можна відзначити «бренд» як особливий складний засіб індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг.

Визначення категорії «бренд» міститься у дисертаційному дослідженні М. О. Селюкова як одного з нових засобів індивідуалізації підприємця. Він визначає бренд як категорію, що об'єктивно існує на ринку, але ігнорується та не урегульована чинним законодавством. Бренд є інтегруючою ознакою особи, що переслідує мету забезпечення успіху фірми (компанії) на підставі його уподобання споживачами товарів (послуг), що реалізуються під цим брендом. Інтегрований підхід до брендингу фокусується на тому, що розкриває те, що робить компанію та її товар (послуги) унікальними, особистими. Бренд можна створити і використовувати в кожній сфері діяльності, включаючи електронну комерцію [1].

Однак, наведене визначення не є досконалим з позиції права інтелектуальної власності тому, що не відображає всієї специфіки цього об'єкта. По-перше, при дослідженні «бренда» як правової категорії слід звернути увагу на різноманітність об'єктів інтелектуальної власності, що входять (інтегруються) до його складу (як, наприклад, найменування (назву) товару чи виробника, слоган (певний девіз товару чи виробника), музичний супровід реклами чи музичний логотип компанії, корпоративних героїв, тощо). По-друге, на використання цих об'єктів як власне для учасника цивільного обороту, так і окремо для його товарів чи послуг, як в цілому, так і для окремих товарних ліній. По-третє, слід відзначити на те, що

саме у своїй сукупності ці об'єкти створюють образ виробника чи його продукції у свідомості споживача.

В сучасних дослідженнях економістів, маркетологів, юристів при визначенні успішних концепцій просування товарів, робіт (послуг), стратегій створення добре відомих торговельних марок дедалі більшої популярності для використання набуває термін «бренд». На жаль, в теорії права інтелектуальної власності й досі не сформовано єдиного розуміння цієї категорії, а чинне законодавство України взагалі не оперує даним терміном, залишаючи його поза увагою. Більшість дослідників ототожнюють категорії «бренд» та «торговельна марка», інші вважають таку позицію помилковою.

Законодавство України, як зазначалось, не містить ані визначення терміна «бренд», ані згадки про нього. Так, дехто з дослідників зауважує, що бренд – це не юридичний термін, а маркетинговий [2], який з правової точки зору не має смислового навантаження [3]. Незважаючи на відсутність цього терміну у законодавстві України, слід звернути увагу, що це поняття зі сфери маркетингу означає «засіб індивідуалізації конкретного товару чи послуги» [4].

У наукових дослідженнях зі сфери маркетингу можна знайти наступні визначення категорії «бренд».

Так, Ф. Котлер визначає бренд як ім'я, термін, знак, символ, малюнок або їх поєднання, призначені для ідентифікації товарів або послуг одного продавця або групи продавців і диференціації їх від товарів і послуг конкурентів. Бренд також характеризується як торгова марка, пов'язана в свідомості споживача з певним враженням, досвідом використання, наділена набором невідчутних властивостей і якостей [5].

Ч. Р. Петтіс, директор компанії «Бренд селюшн», визначає бренд як запатентований візуальний, раціональний і культурний образ, який асоціюється з компанією і продуктом [6].

Основна властивість бренду – його здатність надовго «прив'язувати» до себе споживача. Попри зміни кон'юнктури ринку, заможність споживача, моду, покупець придбає певний товар чи послугу, не «перемикаючись» на товари чи послуги інших компаній [7].

Отже, звернення до досліджень таких маркетологів як: Ф. Котлер, Ч. Р. Петтіса та інших дає можливість зробити висновок, що маркетологи звертають увагу саме на емоційний зв'язок, що існує у свідомості споживача між товаровиробниками та певною продукцією.

В сучасних дослідженнях економістів традиційним є визначення бренду як нематеріального активу підприємства. При цьому, як підкреслює І. А. Заїченко, бренд – це один з важливих нематеріальних активів підприємства. Від суб'єкта та способу управління брендом підприємства залежить його вплив на вартість бізнесу [8]. Слід звернути увагу й на те, що немалу частину нематеріальних активів компанії складає капітал торговельних марок, значення якого підвищується, особливо у економічно розвинутих країнах [9].

Щодо визначення категорії «бренд» у юридичній літературі, слід звернути увагу на відсутність єдності позицій щодо визначення цієї категорії. Традиційним у юридичній літературі є розуміння «бренду» як відомої торговельної марки, що дозволяє відокремити певний товар (послугу) серед подібних на ринку товарів (послуг).

Звертаючись до ст. 429 ЦК України зміст поняття «торговельна марка» розкривається через будь-яке позначення або будь-яку комбінацію позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів.

Таким чином, якщо ототожнювати терміни «бренд» та «торговельна марка», спостерігається певне звуження цієї категорії. Про певну звуженість такого сприйняття цього терміну, свідчать й точки зору дослідників, що висловлюються у юридичній літературі, у маркетингових та економічних дослідженнях.

Так, О. В. Зозульов, звертає увагу на те, що зазначені поняття ототожнювати не можна. Потрібно розрізняти два поняття, які часто представниками українських підприємств, а то й перекладачами спеціальної фахової літератури сприймаються як тотожні: торгова марка та бренд. Кажучи коротко, торгова марка (trademark) – це більш юридичний термін, що засвідчує право власності підприємства на певну назву, емблему, дизайн тощо. На противагу йому, бренд (brand) – це вдало диференційована торгова марка, тобто така, що у свідомості споживача асоціюється з певними перевагами чи вигодами, чітко вирізняється з-поміж марок конкурентів та характеризується високим рівнем лояльності з боку споживачів. Якщо сказати стисліше, бренд – це імідж, що сформований у свідомості споживача. Хибне ототожнювання цих понять врешті-решт спокушує українських виробників часто механічно, без належного маркетингового супроводу надавати марочні назви товарам власного виробництва, щиро вважаючи при цьому, що вони вивели на ринок новий бренд [10].

В. Д. Базилевич визначає бренд як широковідомий товарний знак; набір символів та асоціацій, що формують у суб'єктів ринку позитивний образ продукції фірми; як створений у свідомості людини образ товару, фірми, орієнтований на думки, почуття та емоції особистості; як відчуття споживача стосовно продукції певної фірми, що формує його довіру і відданість їй; як враження, яке складається із сукупності невідчутних властивостей товару (найменування, упаковки, якості, історії, репутації тощо) і закріплюється на рівні підсвідомості людини. Бренд поєднує символи та асоціації і є своєрідним «контрактом» між виробником і споживачем [11].

Отже, бренд, по суті, є «розкрученим» товарним знаком. Основним запереченням проти такого твердження звичайно виявляються правові аспекти, наприклад, знак для товарів і послуг реєструється, і його просто використовувати в діловому обороті, а бренд – невідчутний актив, який, у принципі, сам по собі не має правового статусу. Насправді в даний час в більшості ситуацій будь-який бренд має під собою, як базу, будь-який зареєстрований нематеріальний актив. А. Г. Санніков справедливо називає товарний знак стрижнем бренду і говорить також про існування інших «стрижнів», пояснюючи це тим, що, наприклад, рецептура (ноу-хау) має превалюючі значення в успіху бренду Соса-Солаі провідних парфумерних брендів, тоді як у Microsoft – це авторські права на програмні продукти. Автомобільні бренди в більшій мірі сформовані правами на винаходи і дизайн, що охороняється як промисловий зразок у вигляді патентів або ліцензій» [5]. Аналогічної думки притримується М. Римаренко, звертаючи увагу на те, що торгова марка це лише складова частина бренду [12].

Бренд визначається як сукупність уявлень і очікувань споживача відносно даного «брендovanого» товару. Отже, торгова марка і бренд – не синоніми. Перша є базовою складовою другого [13]. Під терміном «бренд» слід розуміти «товарний знак» та все, що знають та думають про товар; все, що прагнуть отримати від нього споживачі. І це врешті-решт стає обов'язком виробника: за допомогою товару постійно пропонувати споживачу новий набір якостей, цінностей товару та послуг [14].

Бренди – це будь-які позначення, торговельні марки, комерційні (фірмові) найменування тощо, які завдяки їх активному використанню, рекламуванню, іншому просуванню набули певної репутації, що приваблює споживача [15].

Таким чином, більшість авторів, ототожнюючи категорії «торговельна марка» та «бренд», з тими або іншими варіаціями під торговельною маркою («brand») розуміють назву, термін, знак, символ, колір, зображення, звук або їх комбінацію, призначені для ідентифікації продукту і диференціації його від продуктів конкурентів. Автори наведених позицій збігаються в одному: неодмінним елементом бренду є торговельна марка.

У західних джерелах можна знайти від 8 до 22 «атрибутів сили бренду». Якщо виключити тавтологію, їх можна звести до п'яти основних:

- брендований товар здатний завоювати більшу частку ринку, ніж аналогічний товар, що просувається під торговою маркою, яка не є брендом;
- попит на продукцію, що просувається під провідними брендами, зростає вищими темпами, ніж попит на товари, під торговими марками, що не є брендами;
- брендований товар в рамках свого сегменту можна позиціонувати у вищих цінових діапазонах, ніж аналогічний товар, що просувається під новою торговою маркою, що не є відомою;
- наявність в портфелі компанії сильних брендів полегшує компаніям-виробникам торгівлю з незалежними дистриб'юторами, оскільки бренди приносять більше прибутку з метра торгової площі;
- у брендів дуже велика частина – 25–30–40–50% споживачів є абсолютно лояльними марці, тобто готовими швидше відмовитися або відкласти покупку, ніж піти на заміну; тоді як у «звичайних» торгових марок рівень абсолютної лояльності не перевищує 10–15% [16].

Таким чином, більшість авторів, ототожнюючи категорії «торговельна марка» та «бренд», під торговельною маркою (brand), з тими або іншими варіаціями, розуміють назву, термін, знак, символ, колір, зображення, звук або їх комбінацію, призначені для ідентифікації продукту і диференціації його від продуктів конкурентів. Автори наведених позицій поділяють думку про те, що неодмінним компонентом бренду є торговельна марка.

Т. А. Алієв звертає увагу на те, що термін «бренд» включає назву, логотип та інші візуальні елементи (шрифти, цифрові схеми, символи) [17].

Візуально-словесне вираження бренду, на погляд Н. В. Безрукової, включає: фірмову назву, товарний знак, фірмовий стиль, слоган. Серед елементів бренду вона виділяє такі основні елементи:

- інтелектуальна власність (права, що відносяться до товарних знаків, промислових зразків, об'єкти авторського права, ноу-хау);
- патентна політика фірми, спрямована на створення об'єктів інтелектуальної власності та її комерціалізація;

- маркетингова стратегія та рекламна політика фірми, яка включає фірмовий стиль, сервісне обслуговування, PR [4].

О. Молотай [4] серед об'єктів, які становлять юридичне наповнення бренду, виділяє торговельні марки, зображення, словесні складові, слогани, у деяких випадках позовні сигнали радіо простору, а також об'єкти, покликані забезпечувати індивідуалізацію, наприклад, промислові зразки – це і зовнішній вигляд виробу, і оформлення упаковки, і т.п.

Викладене дозволяє елементами бренду визнавати об'єкти, що відтворено:

- у візуальній формі, які сприймаються органами зору, а саме: знаки (логотип, торговельна марка (знак для товарів та послуг)), форми (об'ємна торговельна марка, промислові зразки), зображення (фізичних осіб, корпоративних героїв), словесні знаки чи фрази (слоган, комерційне найменування), будь-які світлові ефекти, зовнішній вигляд виробу, оформлення упаковки, тощо;
- у звуковій формі, які сприймаються органами слуху: мелодії, оригінальні звуки, слогани тощо;
- у ароматній формі, які сприймаються органами нюху, як наприклад, певні аромати;
- у тактильній формі, які сприймаються органами дотику, як-то: оригінальні зовнішні форми, специфічна поверхня упаковки, тощо;
- у смаковій формі, які сприймаються органами смаку, як наприклад, смак напою чи їжі, тощо.

Слід звернути увагу, що деякі з складових бренду можуть бути доступними для сприйняття одночасно в декількох формах [18].

Викладене дозволяє припустити, що структурно бренд поєднує у собі основні та додаткові елементи.

Основними структурними елементами бренду являються комерційне (фірмове) найменування, торговельні марки (знаки для товарів та послуг, так звані логотипи) та географічні зазначення, доменне ім'я.

Перелік додаткових структурних елементів бренду не має вичерпного характеру. Серед них, як найбільш популярні можна визначити: слоган, корпоративних героїв, музичні твори, об'єкти образотворчого мистецтва, різноманітні винаходи, промислові зразки, тощо. Більша частина складових бренду має творчу природу і є результатами творчої діяльності людини.

Таким чином, враховуючи наведені визначення та підходи до класифікації структурних елементів бренду, слід зазначити наступне. У структурі бренду поєднуються як «звичні» для законодавства засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг, так і додаткові структурні елементи – об'єкти права інтелектуальної власності.

Спрямованість додаткових елементів на «виділення» того чи іншого товару чи його виробника поміж інших подібних йому товарів дозволяє припустити, що своєю метою вони мають його індивідуалізацію на ринку товарів та послуг.

Поєднання таких різноманітних результатів інтелектуальної діяльності у складі «бренду» дає підстави вважати його складним засобом індивідуалізації, адже кожен з елементів індивідуалізує товар, роботи (послуги) серед інших подібних йому. Таким чином, за своєю природою бренд є складним правовим засобом індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг.

Висловлена у науковій літературі позиція щодо ознак бренду [18] як складного засобу індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг дозволяє удосконалити визначення таких ознак:

- складний правовий режим бренду – поєднання у ньому різнорідних об'єктів права інтелектуальної власності (результатів літературно-художньої та науково-технічної діяльності), що представлені у візуальній, звуковій, ароматній, тактильній та смаковій формі;
- єдина мета створення чи використання кожного з таких різнорідних об'єктів полягає в створенні чи використанні саме для товарів (робіт, послуг) певного товаровиробника (послугонадавача);
- рівнозначність окремих додаткових елементів бренду щодо інших, тобто кожен з складових не є головним щодо інших;
- самостійне значення складових бренду, що можуть використовуватись як разом, так і окремо від інших елементів;
- стабільність та незмінність у структурі основних елементів та можливість «оновлення» додаткових елементів бренду, що може бути обумовлено конкуренцією на ринку, запровадженням нових промо-акцій та іншими факторами.

Враховуючи викладене, пропонується наступне визначення бренду як складного правового засобу індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг.

Отже, бренд як правова категорія являє собою складний засіб індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг, що складається з основних та додаткових елементів (сукупності об'єктів права інтелектуальної власності), представлених у візуальній, звуковій, ароматній, тактильній та смаковій формах, які у своїй сукупності та взаємодії створюють уявлення про виробника, його товари чи послуги у свідомості третіх осіб, свідчать про відомість виробника, його товарів чи послуг, що ним позначені та безпосередньо впливають на рівень споживання товарів або послуг.

З юридичної точки зору категорія «бренд», крім торговельної марки (знаку для товарів та послуг), комерційного найменування та географічного зазначення поєднує в собі і інші об'єкти права інтелектуальної власності, що використовуються для індивідуалізації особи, що надає послуги або виробляє товари чи власне для послуг або товарів та асоціюються з цією особою або послугами, які вона надає чи товарами, які вона виробляє. Серед таких об'єктів відзначаються найменування (назва) товару чи виробника, слоган (певний девіз товару чи виробника), музичний супровід реклами чи музичний логотип компанії, корпоративних героїв, тощо. Слід звернути увагу, що в залежності від виду бренду, всі ці інтелектуальні складові можуть бути властиві як тільки для учасників цивільного обороту, так і для товарів чи послуг (окремо для кожної лінії товару чи для кожного продукту в залежності від виду бренду).

Таким чином, за умов сучасної ринкової економіки засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту товарів та послуг є своєрідним інструментом його регулювання, невід'ємним елементом товарообігу. Перехід до ринкової економіки, розвиток міжнародних торгових зв'язків стимулює учасників цивільного обороту створювати та використовувати оригінальні, неповторні засоби індивідуалізації як безпосередньо для суб'єкта господарювання, так і для окремих аспектів його діяльності, як наприклад, для окремих товарів чи товарних ліній, тощо.

Література

1. Селюков М. А. Индивидуализация юридических лиц: автореф. дис. на получение наук. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / М. А. Селюков. — Белгород, 2006.
2. Коташевская Т. Торговая марка и ответственность за её использование / Т. Коташевская // Юридичний радник. — 2008. — № 5 (25). — С. 15.
3. Щербак Н. Проблемы правового режима средств индивидуализации юридического лица, продукции, работ или услуг / Н. Щербак // ИС. Промышленная собственность. — 2006. — № 12. — С. 28.
4. Молотай О. Будьте пильными! / О. Молотай // Український юрист. — 2007. — № 6. — С. 54; Безрукова Н. Аналіз підходів до створення брендів / Н. Безрукова // Актуальні проблеми економіки. — 2002. — № 2. — С. 43—44, С. 39—40.
5. Савельев А. Особенности гудвилла и бренда. Методические подходы к оценке величин / А. Савельев // ИС. Промышленная собственность. — 2007. — № 10. — С. 96—100.
6. Домнин В. И. Брендинг: новые технологии в России / В. И. Домнин. — СПб. : Питер, 2002. — 352 с.
7. Дубинський М. Приманка для клієнтів / М. Дубинський, М. Шверт // Український юрист. — 2006. — № 4 (40). — С. 59.
8. Заиченко И. А. Бренд как фактор максимизации стоимости бизнеса / И. А. Заиченко, Е. В. Гребеникова // Економіка, фінанси, право. — 2008. — № 10. — С. 20.
9. Семенова А. Бренд с точки зрения экономической теории / А. Семенова // Экономические стратегии. — 2005. — № 2. — С. 99.
10. Зозульов О. В. Брендінг та антибрендінг: що вибрати Україні? / О. В. Зозульов // Маркетинг в Україні. — 2002. — № 4. — С. 26.
11. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник / В. Д. Базилевич. — К. : Знання, 2006. — С. 159—160.
12. Римаренко М. Сучасний стан та перспективи розвитку брендингу в Україні / М. Римаренко // Економіст. — 2002. — № 10. — С. 64.
13. Гребеникова Е. В. Бренды коммерческих банков Украины, их оценка и использование в современных экономических условиях / Е. В. Гребеникова, И. А. Джум // Економіка, фінанси, право. — 2006. — № 8. — С. 36.
14. Безрукова Н. В. Аналіз підходів до створення брендів / Н. В. Безрукова // Актуальні проблеми економіки. — 2002. — № 2. — С. 39—44.
15. Дубинський М. Приманка для клієнтів / М. Дубинський, М. Шверт // Український юрист. — 2006. — № 4 (40). — С. 58—59.
16. Березин И. Методы оценки стоимости бренда [Электронный ресурс] / И. Березин // Режим доступа : <http://www.marketing.spb.ru>.
17. Алиев А. Т. Работа с брендом: креативная психология и коммуникативные особенности (на примере формирования бренда «Skoda» / А. Т. Алиев // Вестник Московского университета / Серия 10: Журналистика. — 2007. — № 4. — С. 39.
18. Кулініч О. «Бренд» як складний правовий засіб індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг / О. Кулініч // Теорія і практика інтелектуальної власності. — 2009. — № 5 (49). — С. 23, 28.

4.5. The role of international grants in development of the incorporated territorial communities of Ukraine

Роль міжнародних грантів у розвитку об'єднаних територіальних громад України

Процес децентралізації та введення реформи регіональної політики став стимулом руху до європейських стандартів для об'єднаних територіальних громад (ОТГ) України.

Сукупність системних проблем в економіці України, пов'язаних із недосконалістю управління процесами формування та використання фінансових ресурсів на місцевому рівні, практично унеможливує досягнення означених завдань

територіальних громад. Зміцнити їх фінансову незалежність можна шляхом активізації використання міжнародних грантових програм.

Говорячи про останні дослідження і публікації, що присвячені вивченню даної проблеми, слід зазначити, що з-поміж усіх джерел можна окреслити декілька напрямів, котрим дослідники приділяють найбільше уваги. Так актуальними є власне дослідження поняття «міжнародні гранти» у роботах Є. Абросімова, П. Барнел, С. Браун, Р. Кассен, В. Кисіль, Г. Матвеева. Також багато уваги приділяється характеристиці міжнародних грантів об'єднаних територіальних громад у дослідженнях Р. Мейбері, В. Нанівська, П. Рабінович, Є. Харитонов, Я. Шевченко, В. Щербина.

Метою статті є дослідження поняття «міжнародні гранти» та визначення та їх ролі у фінансовому забезпеченні розвитку об'єднаних територіальних громад.

Розвиток усіх сфер суспільного життя держави залежить від капіталовкладень у різних формах, зокрема вкладень іноземних інвестицій, надання фінансових ресурсів, благодійної, гуманітарної чи міжнародної технічної допомоги тощо. Найпоширенішим видом останньої є гранти.

Поняття «грант», незважаючи на свою поширеність у підзаконних нормативно-правових актах та договорах, довгий час було невизначеним у законодавстві. З прийняттям Закону України від 16 вересня 1997 р. «Про благодійництво та благодійні організації» було введено в обіг термін «благодійний грант».

Найпоширенішим джерелом додаткових ресурсів неприбуткових організацій та соціально-значущих проектів, як уже зазначалося, є благодійні фонди, які, в свою чергу, надають допомогу у вигляді грантів. Тож гранти є найбільш поширеною формою фінансування проектів донорськими організаціями.

Гранти надаються за результатами грантових програм-конкурсів, що оголошуються для неприбуткових організацій, під час яких грантоотримувач повинен пройти складну процедуру подання заявки на отримання гранту, і, у випадку перемоги в конкурсі – отримати кошти (допомогу).

Грантові програми бувають відкритими (коли до участі допускаються всі організації, які відповідають певним вимогам донорської організації, наприклад, НПО повинна бути внесена до Реєстру неприбуткових організацій) або закритими (коли допускаються лише НПО, що відповідають особливим умовам грантової програми, наприклад, тільки регіональні партнери донорської організації або НПО, які раніше отримували (або не отримували) гранти від даного (або іншого) фонду, НПО певної адміністративної області тощо).

Під благодійним грантом слід розуміти благодійні внески і пожертвування, що мають цільовий характер, надані фізичними і юридичними особами в грошовій і натуральній формі.

В 1999 р. в Указі Президента України «Про міжнародну технічну допомогу» було визначено поняття «міжнародний грант» як фінансові ресурси, що надаються донором реципієнту на безповоротній основі та спрямовуються на реалізацію цілей, визначених програмою, проектом міжнародної технічної допомоги. Але у зв'язку з відхиленням проекту Закону України «Про міжнародну технічну допомогу» цей указ втратив свою чинність.

У проекті Закону України «Про міжнародну технічну допомогу» міжнародний грант розглядається як вид міжнародної технічної допомоги, що відповідно до міжнародних договорів України надається донором або виконавцем реципієнту у вигляді фінансових та інших ресурсів на безоплатній та безповоротній основі для

реалізації проекту (програми) міжнародної технічної допомоги або його частини [1].

На законодавчому рівні поняття міжнародного гранту залишається досі не визначеним.

Після старту реформи децентралізації в Україні утворюються об'єднані територіальні громади, які дають змогу почати формувати спроможний базовий рівень місцевого самоврядування. Державна політика України у сфері місцевого самоврядування в першу чергу спирається на інтереси жителів територіальних громад і передбачає проведення кардинальних змін і системних реформ, децентралізацію влади – тобто передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності. В основу цієї політики закладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування та найкращі світові стандарти суспільних відносин у цій сфері [5].

Завдяки реформі зросли місцеві бюджети та громади постійно об'єднують свої зусилля у вирішенні нагальних проблем на селі. Але на всі проекти покращення громад не вистачає бюджетних коштів, тому ОТГ звертаються за допомогою до міжнародних грантових проектів та програм.

Фінансова допомога громадам приймається, як від окремих закордонних органів влади (Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Федеральне міністерство економіки і технологій Німеччини (BMW), Канадське агентство міжнародного розвитку (CIDA) та ін.), так і від посольств певних країн в Україні (США, ФРН, Норвегії тощо), у цю групу входять також установи Організації Об'єднаних Націй та Європейського Союзу (ПРООН, Рада Європи та ін.).

Міжнародні грантові проекти для ОТГ спрямовані на вдосконалення регіональної політики в Україні та надання допомоги щодо впровадження реформ децентралізації влади та забезпечення її довгострокового впливу шляхом вдосконалення місцевого самоврядування, та надання послуг, при цьому створення сприятливого середовища для проведення реформ системи місцевого самоврядування і забезпечення широкої підтримки процесу децентралізації з боку публічних службовців, організацій громадянського суспільства.

Значну роль у розвитку об'єднаних територіальних громад відіграють такі діючі на сьогодні міжнародні грантові проекти та програми як:

– Проект «Просування реформ в регіони» – впроваджується інститутом економічних досліджень та політичних консультацій у співпраці з «Європейською правдою» і фінансується Європейським Союзом (дедлайн 30 вересня 2018 р.);

– Спільний проект ПРООН/ЄС «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (МРГ) – впроваджується і співфінансується Програмою Розвитку ООН в Україні, і фінансується Європейським Союзом, спрямований на пропагування сталого місцевого розвитку в Україні (діє до кінця 2017 р.);

– Програма DOBRE – виконується міжнародною організацією Глобал Комьюнітіз та фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID), спрямовує більшу частку технічної та фінансової допомоги на місцевий рівень, зокрема створюючи умови для нових об'єднаних територіальних громад (діє до кінця 2021 р.);

– Проект мікрофінансування від міністерство закордонних справ Естонії для громадських організацій або урядових/місцевих органів влади.

– Миколаївська область станом на 2017 рік налічує 19 громад, які прагнуть покращення місцевої інфраструктури та соціально-економічного життя громадського суспільства. Для втілення всіх стратегічних завдань громади використовують допомогу від 6 організацій:

– Програма U-LEAD (Програма, яка спільно фінансується Європейським Союзом та його країнами-членами Данією, Естонією, Німеччиною, Польщею та Швецією). Співпрацює із Миколаївським Центром розвитку місцевого самоврядування. Проводяться семінари-тренінги для ОТГ Миколаївської області. U-LEAD підтримує створення прозорої і підзвітної багаторівневої системи управління, яка реагуватиме на потреби громадян;

– Програма DOBRE (Програма «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» діє за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку USAID). В Миколаївській області в програмі беруть участь: Доманівська, Кам'яномостівська селищні громади, Мостівська, Галицинівська та Куцурубська сільські громади. Програма допоможе громадам поліпшити якість державних послуг, поживати місцеву економіку, боротися з корупцією, а також покращити можливості для участі людей у розвитку громад;

– Шведсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні» (Проект впроваджує компанія SKL International підвідомча організація Шведської асоціації місцевих влад і регіонів (SALAR) за підтримки уряду королівства Швеція через Шведське агентство міжнародного розвитку Sida). Основні напрямки діяльності проекту: фінансова децентралізація, децентралізація у сфері освіти, комунікація реформ. ОТГ Миколаївської області прийняли участь у семінарах у форматі «рівний рівному» на тему «Ефективне управління освітою в ОТГ. Від створення органу управління до реалізації плану оптимізації мережі шкіл»;

– Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні (ПУЛЬС) (донор Агентство США з міжнародного розвитку USAID). Проект спрямований на створення сприятливого середовища для впровадження децентралізаційної реформи в Україні, зміцнення місцевого самоврядування, поглиблення демократичних процесів розвитку територіальних громад та стабільності держави. У Миколаївському регіональному відділенні Асоціації міст України проводяться практикуми в рамках проекту «Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні», який реалізує Асоціація міст України за підтримки USAID;

– Зміцнення місцевої фінансової ініціативи в Україні (ЗМФІ-II) впровадження (донор Агентство США з міжнародного розвитку USAID). Одне із завдань Проекту ЗМФІ-II – допомога містам у запровадженні бюджету участі – це розподіл частини міського бюджету жителями шляхом подання ними проектів, спрямованих на підвищення комфортності проживання у місті, та їх відбору шляхом відкритого голосування. Проекти, які найбільше підтримують мешканці, реалізуються за рахунок бюджету міста. У 2017 році реалізацію бюджету участі в Миколаївській області розпочали місто Первомайськ та Баштанська міська ОТГ;

– Проект ПРООН/ЄС «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (довготривала і комплексна ініціатива зі зміцнення потенціалу, спрямована на пропагування сталого місцевого розвитку в Україні). Миколаївські ОТГ плідно співпрацюють з цим проектом, оскільки він підтримує врядування за участі громад та ініціативи, впроваджувані громадами, щоб покращити умови проживання

людей у сільській і міській місцевості по всій країні. МРГ приділяє особливу увагу відновленню соціальної та комунальної інфраструктури у пріоритетних сферах охорони здоров'я, екології, управління водними ресурсами, покращення управління житловим сектором, енергоефективності і місцевого економічного розвитку.

У більшості міжнародних проектах, які надають свою допомогу громадам можуть брати участь тільки громадські організації, тому громадські організації є посередниками між об'єднаними територіальними громадами і їхньою участю в грантових програмах.

В Миколаївській області активно працюють по залученню грантових проектів такі громадські організації як:

- ГО «Фонд розвитку громади селища Доманівка», смт Доманівка, Миколаївська область;
- ГО «Козацька громада Корабельного району міста Николаєва», м.Миколаїв;
- ГО «Допомога вимушеним переселенцям «Нове життя», м. Миколаїв;
- ГО «Схід Інтеграція», м. Очаків, Миколаївська область.

В Миколаївській області яскравим прикладом щодо залучення міжнародних грантів є громада села Куцуруб Очаківського району Миколаївської області. Так в рамках проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» остання реалізувала мікропроект, в рамках якого було відремонтовано дошкільні та шкільні навчальні заклади, побудовано дитячі майданчики, та відновлено інфраструктуру села.

З таким же успіхом відновлення села відбулось для жителів багатьох інших сіл, які потрапили до участі у проекті ЄС/ПРООН-СВА.

Можливості для розвитку українських громад та пришвидшення їх руху до європейських стандартів дуже різноманітні. Найоптимальніший спосіб це отримання міжнародних грантів. Але на жаль, в Україні не так багато громад усвідомлюють ті можливості, які наразі існують.

Спільно з Громадською організацією «Очаківщина» (zareestrovana 19.08.2014 p., на території Очаківського району, Миколаївської області) нами зроблено два інвестиційні проекти для Куцурубської громади у сфері житлово-комунального господарства, а саме:

- проведення каналізації Лагерної коси с. Чорноморка;
- капітальний ремонт водопровідної мережі с. Парутине.

Термін окупності цих проектів складає близько 10 років для кожного. Загальний обсяг необхідних інвестицій для першого проекту становить 150 тис. дол, для другого проекту потреба у інвестиційних коштах становить 492 тис. дол.

Ці інвестиційні проекти можуть бути реалізовані завдяки проекту ПРООН/ЄС «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (МРГ). У даному проекті можуть брати участь лише громадські організації.

Проект висуває свої умови співфінансування, таким чином:

- кошти Проекту ПРООН – 75% від загальної вартості проекту, але не більше 10 тис. дол. США;
- кошти місцевого бюджету – 20% від загальної вартості проекту;
- кошти громадських об'єднань – 5% від загальної вартості проекту.

Впровадження цих проектів слугуватиме стимулом подальшого розвитку рекреаційної зони Лагерної коси, створення привабливого курортного середовища для

відпочиваючих та покращення екологічно – санітарного стану Лагерної коси, зниження собівартості та підвищення якості послуг по водопостачанню в с. Парутине.

Державна підтримка регіонального розвитку та розвитку інфраструктури громад за час реформи зросла у 30 разів: з 0,5 млрд в 2014р. до 14,9 млрд грн у 2017 році. 21 область прийняла рішення про створення Агенції регіонального розвитку, в усіх областях працюють Центри розвитку місцевого самоврядування, які в тому числі допомагають місцевій владі втілювати регіональні стратегії.

Для Очаківщини було б доцільно, створити Інформаційно-аналітичний центр, який буде виконувати консультативні функції для допомоги громадам та громадським організаціям з написанням міжнародних грантових заявок, а також співпрацювати з обласними структурами під час підготовки заявок та реалізації проектів.

Для того, щоб створити такий Інформаційно-аналітичний центр необхідно мати базову інформаційну підтримку, тому ми пропонуємо Громадській організації «Очаківщина» Куцурубської громади пройти онлайн-курс «Створення інституцій місцевого економічного розвитку громад» на платформі Prometheus [4].

Запровадження європейських підходів до місцевого економічного розвитку – стратегічного планування розвитку громади, розробки та супроводу інвестиційних проектів, участі у конкурсах на отримання кредитів чи грантів, розвитку людського капіталу тощо – вимагає наявності у громадах відповідних фахівців, здатних впоратися із цими викликами.

Інституції місцевого економічного розвитку громад (ІМЕР) – це саме той тип організацій, що здатен сформулювати осередок таких фахівців та допомогти громадам визначати проблеми, розуміти шляхи їх вирішення, дивитися на виклики як на можливості і перекладати їх на мову проектів.

Цей курс містить базову інформацію, яка допоможе всім, кому небайдужі питання місцевого економічного розвитку, зрозуміти найважливіші прикладні аспекти створення, функціонування та забезпечення організаційної сталості інституцій місцевого економічного розвитку громад.

Викладачами курсу є фахівці PPV Knowledge Networks – агенції економічного розвитку, що створює та розвиває бізнеси та бізнес-мережі. Компанія реалізовує проекти економічного розвитку територій, що формуються за принципами міжсекторної взаємодії.

Ключові сфери експертизи – зелена економіка та креативна економіка. Тривалість курсу складає 4 тижні та він є безкоштовним. Онлайн-курс буде цікавим: міським, селищним, сільським головам, головам районних рад та районних державних адміністрацій, головам об'єднаних територіальних громад; депутатам районних, міських, селищних та сільських рад; керуючим справами та членам виконавчих комітетів міських, селищних та сільських рад; працівникам органів місцевого самоврядування, зокрема працівникам служб персоналу та відділів економіки чи інвестицій відповідних рад; інституціям громадянського суспільства; організаціям підтримки бізнесу.

Курс розроблений в рамках проекту USAID «Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні», що впроваджує Асоціація міст України.

Отже, «міжнародний грант» – це вид міжнародної технічної допомоги у вигляді фінансових ресурсів та інших засобів, які безоплатно та/або безповоротно

передаються з дотриманням цільового призначення грантодавцем грантоотримувачеві з метою проведення реформ та реалізації проектів (програм) соціально-економічного розвитку різних сфер суспільного життя та спрямовуються на реалізацію цілей, визначених програмою, проектом міжнародної технічної допомоги.

Найбільшими донорами для України в отриманні міжнародної допомоги є Сполучені Штати Америки та Європейський Союз.

Станом на 2017 р. в Україні діють такі міжнародні грантові проекти та програми для ОТГ як: Проект «Просування реформ в регіони», Спільний проект ПРООН/ЄС «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду», Програма DOBRE, Проект мікрофінансування від міністерство закордонних справ Естонії та інші.

У більшість міжнародних проектів, які надають свою допомогу громадам можуть брати участь тільки громадські організації, тому нами було запропоновано для Громадської організації «Очаківщина» Куцурубської громади два інвестиційні проекти у сфері житлово-комунального господарства, а саме: проведення каналізації Лагерної коси с.Чорноморка; капітальний ремонт водопровідної мережі с.Парутине. Ці інвестиційні проекти можуть бути реалізовані завдяки проекту ПРООН/ЄС «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду».

Також ми запропонували для ГО «Очаківщина» створити Інформаційно-аналітичний центр, який буде виконувати консультативні функції для допомоги громадам та громадським організаціям з написанням міжнародних грантових заявок, а також співпрацювати з обласними структурами під час підготовки заявок та реалізації проектів.

Для реалізації цього центру ми запропонували пройти навчальний курс «Створення інституцій місцевого економічного розвитку громад» на платформі Prometheus, який допоможе ГО «Очаківщина» визначити проблемні питання місцевого економічного розвитку Куцурубської громади, зрозуміти найважливіші прикладні аспекти створення, функціонування та забезпечення організаційної сталості інституцій місцевого економічного розвитку громад для подальшої співпраці з громадами та просування їх в міжнародні грантові програми.

Вважаємо, що запропоновані заходи дадуть можливість забезпечити сталий розвиток Куцурубської громади.

Література

1. Про міжнародну технічну допомогу : Закон України про міжнародну технічну допомогу від 4 груд. 2013 р. № 3725. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG2VH00A.html.
2. Інформація про надання міжнародної допомоги: [Електронний ресурс] / Організація економічного співробітництва та розвитку. — Режим доступу : <http://www.oecd.org/>.
3. Інформація про закриті і діючі міжнародні грантові проекти: [Електронний ресурс] / Офіційний портал координації міжнародної допомоги України. — Режим доступу : <http://openaid.gov.ua/uk/projects>.
4. Створення інституцій місцевого економічного розвитку громад: безкоштовний онлайн-курс: [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://khoda.gov.ua/granti-i-mizhnarodna-texnichna-dopomoga/aktualni-grantovi-proekti-programi/>.
5. Про реформу децентралізації. Державна політика, законодавчі напрацювання, проміжні результати першого етапу децентралізації влади в Україні : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://decentralization.gov.ua/about>.

4.6. The motivation of labor market managers of oil and gas enterprises for providing has developed

Щодо мотивації праці менеджерів нафтогазових підприємств для забезпечення сталого розвитку

В умовах деструктивних тенденцій світового ринку паливно-енергетичних ресурсів і стагнації вітчизняної економіки діяльність паливно-енергетичних підприємств України перебуває у стані невизначеності, та характеризується хаотичністю, непередбачуваністю, відсутністю узгоджених й збалансованих стратегій і пріоритетів розвитку галузей і регіонів, що вимагає побудови системи антикризового управління в контексті сталого розвитку.

Основною метою управлінського аналізу і діагностики будь-якого суб'єкта ринкового господарювання є виявлення причин незадовільних результатів його функціонування, втрати ринкових позицій, неефективного використання ресурсів, падіння якості людських (в т.ч. управлінських) ресурсів, продукції і послуг, корпоративної культури, управлінської та виконавської дисципліни, розвитку кризових ситуацій. Інформація отримана в результаті проведеної діагностики, узагальнення та інтерпретації її результатів, повинна слугувати основою вироблення, прийняття і реалізації керівництвом суб'єкта господарювання (об'єкта дослідження) цілого комплексу управлінських рішень (у вигляді стратегії, програми, плану, переліку заходів тощо), спрямованих на: ліквідацію наслідків дії діагностованих чинників; нівелювання можливостей впливу цих чинників у майбутніх періодах часу; повну ліквідацію причин виникнення розвитку і впливу діагностованих чинників; розробки системи заходів, попереджуючих появу подібних причин і навіть можливостей їх майбутніх впливів та зумовлених цим негативних наслідків [5, с. 21; 1, с. 125, 2, с. 136].

Кожна проблема характеризується показниками, які можна оцінити якісно та кількісно. Розглянемо основні показники результатів господарювання НГВУ «Долинанафтогаз», НГВУ «Надвірнанафтогаз» та УМГ «Прикарпаттрансгаз», які характеризують роботу підприємств нафтогазової галузі, та відображають вплив мотивації механізм управління праці.

Середньоспискова чисельність характеризує частину персоналу, на якій зосереджують свій вплив менеджери за допомогою постановки завдань та організації їх виконання. Середньооблікова чисельність працівників зменшується впродовж аналізованого періоду на всіх досліджуваних підприємствах, здебільшого, через вихід працівників на пенсію. В аналізованому періоді не було жодного звільнення працівників за власним бажанням або з інших обставин, які передбачені чинним трудовим законодавством.

Протилежну тенденцію спостерігаємо для фонду оплати праці, який зріс на НГВУ «Долинанафтогаз» (9,85%, тобто на 9022,18 млн грн.), в НГВУ «Надвірнанафтогаз» (12,04%, тобто на 12566,1 млн грн.), в УМГ «Прикарпаттрансгаз» (4,72%, тобто на 10973,3 млн грн.) під впливом підвищення мінімальної заробітної плати, зменшення середньооблікової чисельності працівників підприємства, що зумовило збільшення заробітної плати на одного працюючого. Зростання фонду оплати праці відбулося за рахунок росту обсягів товарної продукції впродовж 2012–2016 років під впливом зміни попиту на ринку.

Негативною тенденцією було збільшення собівартості продукції (нафти і газу), що, через падіння світових цін на нафту і газ, негативно вплинуло на результати діяльності нафтогазових підприємств. Негативна тенденція зумовлена зменшенням попиту при скороченні обсягів видобутку нафти і газу. Отже, видобуток нафти скоротився на НГВУ «Долинанaftогаз» на 16,12%, в НГВУ «Надвірнанaftогаз» – 3,32%. Видобуток газу зріс в НГВУ «Долинанaftогаз» на 12,99%, в НГВУ «Надвірнанaftогаз» – 3,21%, в УМГ «Прикарпаттранcгаз» (транспортування газу) – 5,2%, що характеризує складну політичну та економічну ситуацію в країні.

Отже, динаміка основних фінансово-економічних показників характеризує недостатньо ефективну діяльність підприємств, що свідчить про неефективність роботи менеджменту і необхідність аналізування мотивації управлінської діяльності.

Праця менеджерів передбачає менше контролю та своєчасну і достатню економічну, психологічну та кар'єрну винагороду за високу продуктивність. В наш час саме мотивація і стимулювання до праці, можливість реалізуватися як особистість і як фахівець, приваблюють талановитих і перспективних управлінських працівників на нафтогазових підприємствах в конкурентних умовах.

При аналізі мотивації праці управлінського персоналу виникає велика кількість нез'ясованих та суперечливих аспектів, які призводять до певної невизначеності, а саме: невідповідності професійного рівня управлінського персоналу вимогам, неефективна система мотивації персоналу, проблеми у галузі навчання, корпоративної культури, досягненні результатів, можливості застосування творчого підходу в ході діяльності, займана посада тощо [4].

Діагностику мотиваційних характеристик управлінської праці та збір об'єктивної інформації про стан мотивації проведено за допомогою анонімного анкетування керівників НГВУ «Долинанaftогаз», НГВУ «Надвірнанaftогаз», УМГ «Прикарпаттранcгаз» і НДІНГЕіЕ при ІФНТУНГ дали згоду на проведення анонімного анкетування управлінських кадрів.

Опитування управлінського персоналу впродовж 2014–2016 років вище зазначених підприємств проводилося шляхом заповнення респондентами (керівниками різних рівнів управління) спеціально розробленої авторами анкети. Розроблена анкета нараховувала 20 питань, кожне з яких містить кілька варіантів можливих відповідей. Із 100 анкет, надісланих на кожне підприємство, добровільно і анонімно заповнено в НГВУ «Долинанaftогаз» – 73 [3, с. 241], НГВУ «Надвірнанaftогаз» – 61, УМГ «Прикарпаттранcгаз» – 43.

Згідно отриманих результатів простежується наступне:

1) У відсотковому співвідношенні вертикаль управління НГВУ «Долинанaftогаз» представлена наступним чином: TOP рівень складає 8,12% (13 осіб) управлінських кадрів, MIDDLE – 42,5% (68 осіб) та відповідно LOWER містить – 49,38% (79 осіб). Тобто, співвідношення чисельності керівників на вищому, середньому і нижньому рівнях управління становить 1:5,1:6. В НГВУ «Надвірнанaftогаз» керівники TOP-рівня складають 9,21% (21 осіб) від управлінських кадрів, MIDDLE-рівня – 37,28% (85 осіб) та LOWER-рівня – 53,51% (122 осіб), тому співвідношення чисельності керівників на рівнях управління становить 1:4:5,8. Для УМГ «Прикарпаттранcгаз» характерна наступна структура управлінських кадрів: менеджери TOP-рівня складають 12% (30 осіб), MIDDLE-рівня – 36,8% (92 осіб) та відповідно LOWER-рівень нараховує – 51,2% (128 осіб) і співвідношення чисельності керівників на рівнях управління становить 1:3,1:4,2. Переважання

частки менеджерів нижчого рівня є ефективним, бо підприємства здійснюють виробничу діяльність, що вимагає значної кількості висококваліфікованих інженерів.

Гендерна структура управлінського персоналу в НГВУ «Долинанaftогаз» відображає переважання частки чоловіків (95,6%) серед управлінських кадрів, а частка жінок – 4,4%; НГВУ «Надвірнанаftогаз» – відповідно 89,1% і 10,9%; в УМГ «Прикарпаттрансгаз» – 73,5% і 26,5%.

Аналіз досвідченості менеджерів за стажем роботи на НГВУ «Долинанaftогаз» показав, що управлінці на керівних посадах працюють від 13 до 43 років на підприємстві. Середній стаж роботи на підприємстві становить 22,3 роки. В НГВУ «Надвірнанаftогаз» стаж роботи управлінських кадрів дорівнює 10 – 34 роки, а середній стаж роботи становить 22 роки. УМГ «Прикарпаттрансгаз» забезпечене управлінськими кадрами зі стажем роботи від 11 до 39 років (середній стаж роботи – 20 років). Опитування щодо освітнього рівня управлінських кадрів продемонструвало 100%- рівень вищої освіти у респондентів. Стаж роботи управлінського складу НДІНГЕіЕ при ІФНТУНГ становить від 10 до 40 років, а середній стаж роботи – 30 років, при чому двоє менеджерів мають науковий ступінь.

Система мотивації в НГВУ «Долинанaftогаз» не задовольняє 71,43% респондентів, а своє задоволення висловили 14,28%, а решту 14,29% не визначилися; в НГВУ «Надвірнанаftогаз» показники становлять відповідно 27,78%, 5,56%, а 66,67% – не визначилися. На УМГ «Прикарпаттрансгаз» управлінські кадри, яких не влаштовує система мотивації, склали 33,33% і вагаються з відповіддю 66,67% респондентів. НДІНГЕіЕ при ІФНТУНГ демонструє 100% незадоволеність системою мотивації. В якості основних демотиваторів респонденти визначили: неврахування індивідуального внеску кожного у вирішення загальних питань, психологічний тиск, відсутність неупередженого ставлення та критеріїв оцінки виконаної роботи (рис. 1).

Основними критеріями мотивації на НГВУ «Долинанaftогаз» є заробітна плата та самореалізація (до 28,57%), самостійність у роботі та творчість (до 14,29%), комфортні умови праці та престиж підприємства (близько 7,14%). В НГВУ «Надвірнанаftогаз» управлінці виділяють наступні мотиватори: самостійність у роботі (25,56%); самореалізація (23,33%); комфортні умови праці та творчість (до 17,78%); соціальна безпека (5,56%); заробітна плата, надбавки, престиж підприємства (по 3,33%). Для управлінського персоналу УМГ «Прикарпаттрансгаз», вагомими мотиваторами є заробітна плата і комфортні умови праці (по 44,44%) та престиж підприємства (11,12%). Мотиваторима для управлінських працівників в НДІНГЕіЕ при ІФНТУНГ є заробітна плата (51,67%), надбавки (38,33%) та доплати, самореалізація і творчість (по 3,33%) (рис. 2).

Згідно класифікації факторів, що впливають на мотивацію управлінської праці на НГВУ «Долинанaftогаз»,

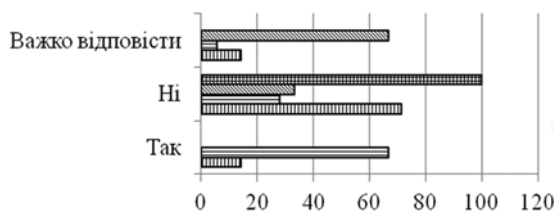

Рис. 1. Задоволеність системою мотивації управлінського персоналу аналізованих підприємств:

■ – НДІНГЕіЕ; ▨ – УМГ «Прикарпаттрансгаз»; ▤ – НГВУ «Надвірнанаftогаз»; ▧ – НГВУ «Долинанaftогаз»

найвагомішими є організаційні (60%), матеріальні (30%) і моральні (10%). Для НГВУ «Надвірнафтогаз» основними факторами, що впливають на рівень мотивації керівників є психологічні (44,71%), організаційні (25,26%), моральні (18,78%) і матеріальні (11,24%). Управлінці УМГ «Прикарпаттрансгаз» виділяють за вагомістю впливу наступні групи факторів: матеріальні (66,67%), психологічні (16,67%) та моральні і організаційні (по 8,33%). Для керівного складу НДІНГЕіЕ при ІФНТУНГ базовими є наступні групи факторів: матеріальні (53,33%), організаційні (30%) та моральні (16,67%).

Серед факторів сприятливого мотиваційного клімату керівники НГВУ «Долинанфтогаз» виділили: особисті якості керівників (50%), професійно-кваліфікаційний рівень (33,33%) та складність робіт (16,67%). Для управлінського персоналу НГВУ «Надвірнафтогаз» ефективність мотивації залежить від таких чинників: професійно-кваліфікаційний рівень (66,67%), особисті якості керівних кадрів (27,78%) та продуктивність робіт (5,56%). Керівники УМГ «Прикарпаттрансгаз» виділяють для себе такі чинники мотиваційної ефективності: продуктивність робіт (33,33%), складність робіт (33,33%) та професійно-кваліфікаційний рівень і особисті якості керівних кадрів (по 16,67% кожний). Для керівників НДІНГЕіЕ при ІФНТУНГ пріоритетними факторами для покращення мотиваційного клімату виступає професійно-кваліфікаційний рівень (70%), складність робіт (26,67%) і продуктивність праці (3,33%).

Значним стимулом є компенсаційний пакет, в якому керівники НГВУ «Долинанфтогаз» надали перевагу страхуванню та кредитуванню житла (80%), абонементу спортивного клубу (20%). Для управлінців НГВУ «Надвірнафтогаз» пріоритетним є проїзд на місце роботи і додому (55,55%), страхування і кредитування житла (44,45%). Для УМГ «Прикарпаттрансгаз» бажаними складовими компенсаційного пакету є страхування та кредитування житла (50%), проїзд на робоче місце і додому, обіди, абонемент спортивного клубу (16,67%). Пріоритети менеджерів для НДІНГЕіЕ при ІФНТУНГ розподілилися на користь обідів (56,33%), страхування і кредитування житла (25%), проїзду на місце роботи і додому (18,67%).

За результатами опитування якості роботи в НГВУ «Долинанфтогаз» залежить від: кваліфікації та освіти (57,14%), стажу роботи (28,57%) та винахідництва і раціоналізаторства (14,29%). В НГВУ «Надвірнафтогаз» виділено ці ж чинники – відповідно у співвідношенні 52,58%, 33,73% та 13,69%. На УМГ «Прикарпаттрансгаз» якість роботи менеджерів залежить від кваліфікації та освіти (72,23%) та стажу роботи (27,77%). Для НДІНГЕіЕ при ІФНТУНГ – від цих же факторів відповідною вагомістю 93,33% та 6,67% (рис. 3).

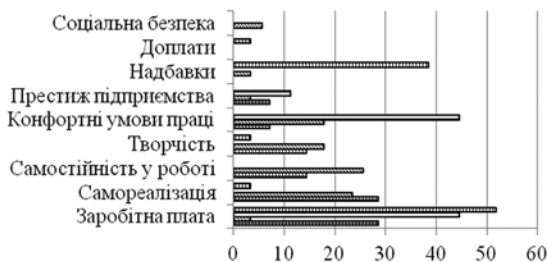

Рис. 2. Найбільші мотиватори мотивації управлінської праці аналізованих підприємств:

■ – НДІНГЕіЕ; ■ – УМГ «Прикарпаттрансгаз»; ■ – НГВУ «Надвірнафтогаз»; ■ – НГВУ «Долинанфтогаз»

Управлінський персонал НГВУ «Долинанфтогаз» в якості пріоритетних для мотивування відзначив наступні особисті якості: працездатність

(55,55%), компетентність (44,45%). Керівники НГВУ «Надвірнанафтогаз» віддали перевагу компетентності (32,86%), творчості (31,19%), працездатності (17,5%), наполегливості (13,19%), ініціативності (4,76%). Управлінці УМГ «Прикарпаттрансгаз» виділяють для мотивування наступні характеристики: працездатність (66,67%), наполегливість (22,22%) та компетентність (11,11%). Для керівного складу НДІНГЕіЕ при ІФНТУНГ основними мотиваційними якостями є компетенція (53,33%), працездатність (31,67%) та наполегливість (15%).

Керівники НГВУ «Долинанафтогаз» відзначили для стимулювання наступні особисті якості: відповідальність за виконану роботу (51,1%), самостійність при виконанні робіт (17,82%), змістовність праці (16,67%), інноваційність та творчість (14,41%). Для управлінського персоналу НГВУ «Надвірнанафтогаз» першочерговими стимулами є змістовність праці (37,5%), інноваційність і творчість (31,94%), відповідальність за виконану роботу (22,22%), самостійність при прийнятті управлінських рішень (8,33%), а УМГ «Прикарпаттрансгаз» – змістовність праці і відповідальність за виконану роботу (50% кожен). Щодо керівного складу НДІНГЕіЕ при ІФНТУНГ, то стимулами визначено відповідальність за виконану роботу (60%), інноваційність і творчість (26,67%), змістовність праці (10%), самостійність при виконанні робіт (3,33%) (рис. 4).

Серед стимулів праці менеджерів керівники НГВУ «Долинанафтогаз» віддають перевагу досягненню успіху (33,33%), можливості приймати управлінські рішення і контролювати стан процесу (до 22,22% кожен), кар'єрному росту і спілкуванню в процесі роботи (до 11,11% кожен). Менеджери НГВУ «Надвірнанафтогаз» обрали серед стимулів досягнення успіху (41,67%), спілкування в процесі роботи (33,33%) та просування по службі, можливість прийняття управлінських рішень і контроль за станом процесу (8,33%). Вагоме значення щодо стимулювання для управлінського персоналу УМГ «Прикарпаттрансгаз» мають досягнення успіху (83,33%) та кар'єрне зростання (16,67%). І для керівного складу НДІНГЕіЕ при ІФНТУНГ – можливість прийняття управлінських рішень (53,33%), контроль за станом процесу (30%), досягнення успіху (13,33%), кар'єрний ріст (3,33%).

Рівень оплати праці менеджери апарату управління НГВУ «Долинанафтогаз» оцінюють наступним чином: достатній – можуть щомісяця заощаджувати гроші (66,67%), недостатній – грошей ледь вистачає

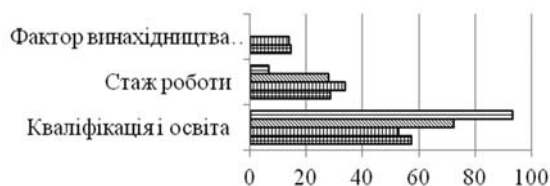

Рис. 3. Чинники впливу на якість роботи управлінського персоналу нафтогазових підприємств:

■ – НДІНГЕіЕ; ▨ – УМГ «Прикарпаттрансгаз»;
▩ – НГВУ «Надвірнанафтогаз»; ▤ – НГВУ «Долинанафтогаз»

Рис. 4. Пріоритетні стимули мотивації управлінських кадрів нафтогазових підприємств:

■ – НДІНГЕіЕ; ▨ – УМГ «Прикарпаттрансгаз»;
▩ – НГВУ «Надвірнанафтогаз»; ▤ – НГВУ «Долинанафтогаз»

Джерело: власні дослідження автора.

(16,67%), критичний – абсолютно не вистачає коштів для задоволення потреб (16,68%); в НГВУ «Надвірнафтогаз»: недостатній (80%), критичний (20%); в УМГ «Прикарпаттрансгаз»: достатній (16,67%), недостатній (50%), критичний (33,33%); НДІНГЕіЕ при ІФНТУНГ – вистачає, може щомісяця відкладати гроші (33,33%), грошей ледь вистачає (66,67%).

Вагомим стимулом для менеджерів є імідж підприємства, оскільки управління НГВУ «Долинафтогаз» не бажають змінювати своє місце роботи (83,33%), що характерно і для НГВУ «Надвірнафтогаз». Менш значущим він є для керівного складу УМГ «Прикарпаттрансгаз», бо 50% респондентів не бажають змінювати місце роботи, але відповідно 33,33% і 16,67% бажають працювати в інших установах за спеціальністю і хочуть реалізувати себе в інших видах діяльності. Керівний склад НДІНГЕіЕ при ІФНТУНГ розподілився у своєму ставленні, що свідчить про відсутність у підприємства достатнього потенціалу для розвитку і мотивації менеджерів, бо не бажає змінювати робоче місце 46,67% опитаних респондентів, а 53,33% – хочуть реалізувати себе в інших видах діяльності.

Результати проведеного дослідження засвідчили неоднорідність структури управлінського персоналу за різними кваліфікаційними ознаками та мотиваційними факторами. Отже, ефективність мотивації суттєво залежатиме від однорідності цільових груп менеджерів підприємств.

Загалом мотивація праці менеджерів на аналізованих нафтогазових підприємствах є неефективною, бо 71,43% респондентів нею незадоволені. Проте, 88,33% керівників не бажають змінювати місце роботи, а 66,67% опитаних – задоволені заробітною платою і щомісяця можуть заощаджувати, що обумовлене депресивністю регіону і відсутністю вакантних посад в інших видах й сферах діяльності [6, с. 161].

Мотивація праці управлінського персоналу є базовою складовою забезпечення стійкого функціонування підприємства, будучи рушійною силою для підвищення продуктивності праці на нафтогазових підприємствах, їх економічної стабільності та галузі загалом.

Отже, проведений аналіз мотивації управлінської праці за допомогою анкетування, дав змогу встановити пріоритетні фактори мотивації управлінської праці, мотиватори та стимули для нафтогазових підприємств. При аналізі результатів анкетування спостерігається виділення однакових груп факторів, мотиваторів, стимулів в межах одного рівня управління. Тому, доцільно відзначити відмінність мотивації управлінської праці на різних рівнях управління. Адже, при кар'єрному рості управлінського персоналу змінюються мотиваційні потреби керівників, тому механізм управління мотивацією праці менеджерів в контексті сталого розвитку повинен своєчасно реагувати на зміну мотиваційних потреб управлінських кадрів.

Література

1. Вплив мотивації праці управлінського персоналу на ефективність діяльності: [Електронний ресурс] / О. О. Ігнатенко // Режим доступу — http://www.rusnauka.com/2_ANR_2010/Economics/6_56683.doc.htm.
2. Кісь С. Я. Про доцільність виконання масштабної діагностики і оцінки стану персоналу організаційних утворень нафтогазового комплексу України // С. Я. Кісь, Д. В. Тимошенко, В. П. Петренко // Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу — 2009. — № 1 (19) — С. 43—47.
3. Попадинець І. Р. Дослідження мотивації управлінської праці на нафтогазових підприємствах / А. О. Устенко, І. Р. Попадинець // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. — 2014. — № 4, Т. 2 (216). — С. 159—161.

4. Попадинець І. Р. Моніторинг рівнів ієрархії мотивації управлінської праці нафтогазових підприємств / І. Р. Попадинець // «Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтегральних процесів: теорія, методологія, практика», (Хмельницький, 2-4 жовтня 2014 р.): Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. — м. Хмельницький: ХмЦНП, 2014. — С. 241—242.
5. Процюк І. В. Чиники формування кризового потенціалу нафтогазових підприємств [Текст] / І. В. Процюк // Стратегія економічного розвитку України: збірник наукових праць. — К.: [б. в.], 2013. — № 32. — С. 123—131
6. Стахів О. В. Моніторинг мотивації працівників як засіб підвищення конкурентоспроможності підприємства / О. В. Стахів // Демографія та соціальна економіка. — 2008. — № 2 (10). — С. 134—143.

4.7. Keeping licensors in Mykolayiv region

Збереження лісонасаджень в Миколаївській області

Лісогосподарський комплекс має стратегічне значення для економіки регіону, він охоплює усі процеси, що пов'язані з відтворенням та використанням унікального ресурсу – лісу. Для економічного потенціалу регіону ліси мають надзвичайно важливе значення. Ліси використовують як ресурсний матеріал для розвитку багатьох галузей економіки, створюють сприятливі умови для життя людини. Лісові насадження виконують не тільки водорегулюючу, ґрунтозахисну і санітарно-гігієнічну функцію, але й забезпечують народне господарство деревиною, харчовими продуктами і лікарською сировиною тощо. В останні 20 років соціальне та економічне значення лісового господарства для розвитку сільських територій зростає. Лісогосподарські підприємства сприяють розвитку інфраструктури сільських територій, зокрема, зеленого туризму та рекреації, полегшують сполучення між окремими населеними пунктами.

Крім того, за останні десятиліття відбувається фактичне зміщення меж природно-кліматичних зон на 100–150 км на північ. Умови вегетації у традиційній підзоні у Південному Степу (Миколаївська область, Херсонська, Запорізька області) реально вже проявляються ознаки опустелювання. Збереження наявних тенденцій змін клімату в найближчі 20 років становить реальну небезпеку фактичної втрати для інтенсивного землеробства зони Степу. Такі фактори можуть призвести до непридатності території для проживання людей і ведення господарської діяльності. Отже, для вирішення цих проблем, потрібно в першу чергу відтворити лісові ресурси шляхом створення лісових насаджень відповідно до природно-кліматичних умов регіону. Нарощування обсягів розширення лісів стримується недостатніми розмірами бюджетних коштів, що виділяються для цих цілей та відсутністю чіткого механізму виділення земель під заліснення.

Помітний вплив на підвищення якості життя населення сільських територій забезпечить збереження лісонасаджень у Миколаївській області, удосконалення менеджменту мережі полезахисних смуг, підвищення рівня свідомості та культури територіальних громад з питань бережливого ставлення до лісової мережі та її використання, підвищення рівня ефективності використання земель для агробізнесу.

Миколаївська область розташована в степовій зоні України, на Придніпровській височині з екстремальними кліматичними умовами степової зони – частими засухами і суховіями. Клімат району помірно континентальний з відносно м'якою зимою і гарячим літом, середньорічна температура повітря +10 °С, середня кількість опадів за рік – 410 мм, середня відносна вологість повітря – 60%.

Основними кліматичними факторами, які негативно впливають на ріст, розвиток і стійкість деревної рослинності є:

- високі температури в літній і весняний період, які сприяють сильному висиханню ґрунту і опікам кореневої шийки саджанців;
- недостатня кількість опадів, суховії, які впливають на приживання лісових культур;
- сильні вітри зимою, які здувають сніговий покрив;
- дощі, які сприяють розвитку ерозійних процесів;
- поривисті сильні вітри, які викликають вітровали та буреломи.

Ступінь дренованості регіону гідрографічною сіткою в цілому можна рахувати задовільною. Рівень ґрунтових вод коливається в межах від 15 м до 20 м та залежить від рельєфу. По своїй вологості більша частина ґрунтів відноситься до сухих.

В більшості це сильно еродовані площі, які не можуть використовуватись в сільському господарстві. У всіх лісництвах мають місце процеси заболочування, але гідромеліоративні роботи не проводяться.

Врадіївський район відноситься до числа сільськогосподарських районів Миколаївської області. Розвинуте землекористування має зерново-буряковий, а тваринництво – м'ясо-молочний напрямок. Із зернових основною культурою є пшениця, з технічних – соняшник.

Уважне знайомство з господарською діяльністю ДП «Врадіївське лісове господарство» свідчить про її спрямування на комплексний розвиток лісового господарства, охорону, захист, раціональне використання та відтворення лісів, контроль за відтворенням та використанням державного мисливського фонду, лісорозведення та підвищення стійкості лісонасаджень, збереження та посилення їх санітарно-гігієнічних, естетичних та захисних функцій. Одним із резервів досягнення цієї мети є створення у Владіївському лісництві ДП «Врадіївське ЛГ» лісонасінневої бази гледичії звичайної (колючої і безколючкової) для забезпечення садівним матеріалом південних районів України.

Гледичія з самого початку степового лісорозведення привертала увагу лісівників своїми високими потенційними можливостями. Як ніяка з лісотвірних порід, вона здатна успішно виростати в несприятливих кліматичних умовах і створювати тут стійкі, продуктивні насадження.

Застосування її дозволить істотно полегшити процес вирощування насаджень, заготівлю та переробку деревини, а значить збільшити обсяги закладки лісових культур гледичії, які в несприятливих кліматичних умовах півдня степової зони будуть більш продуктивні і стійкі в порівнянні з культурами інших порід, у тому числі такими як дуб, ясен, горіх.

Гледичії – листопадні розлогі дерева висотою до 25–30 метрів. Особливо цінна гледичія невисокими вимогами до умов місцезростання. Вона теплолюбна, але і досить морозостійка, витримує заморозки до мінус 27–30 °С, хоча при тривалих морозах можуть підмерзати прирости останнього року.

Це швидкоросла деревна порода. Навіть при пошкодженні коріння у неї з'являються кореневі нащадки. В 30–35 річному, а тим більше у молодому віці гледичія добре поновлюється пеньковою порослю. При зрізанні її насаджень в 52–56 річному віці на південних чорноземах України 94–98% пнів дають ще поросль. Порослева здатність у цієї породи зберігається до 60–70-річного віку.

Вже через 5 років можна здійснювати вирубку цієї породи. Причому, в експлуатаційному відношенні гледичієві насадження більш доцільно рубати у віці не старше 30–35 років.

Гледичія колюча – гарний літній медонос, який дає продуктивний взяток. Характерно, що вона виділяє нектар і в посушливу погоду. Медопродуктивність гледичії 200–250 кг з 1 га[1].

Деревина гледичії міцна, пружна, з гарним малюнком, використовується на різні вироби, цінна для підводних і підземних споруд, на дрова. Використовується для виготовлення меблів, столярних і токарних виробів та різних речей домашнього вжитку.

Плоди її м'ясисті, солодкі, поїдаються худобою. Як лікарську сировину використовують молоді листочки гледичії, заготовлені раною весною, і плоди. Основною діючою речовиною є наявність у листі та плодах алкалоїду тріакантину, що застосовується від астми, знімає спазми м'язів, активізує дихальний центр і розширює кровоносні судини. Його застосовують при гіпертонії, виразці шлунку і холециститі.

Листки гледичії виділяють фітонциди, які згубно діють на деревосницю в'їдливу. Тому її часто вводять як домішок в ясеневі культури для захисту їх від цього шкідника. Гледичія колюча фітомеліоративна рослина. Коренева система її поверхнева, дуже розгалужена, розростається вбік від стовбура до 10 м і більше, вона утворює кореневі паростки, до ґрунту невибаглива, витримує засолення ґрунту, тому її рекомендують висаджувати на еродованих ґрунтах, на крутосхилах і в полезахисних лісосмугах у Степу та Лісостепу як високорослу породу.

У Врадіївському районі насадженням гледичії (особливо безколючкової) відводять значне місце, але вона заслуговує на особливу увагу та більш широке використання. Для одержання основної кількості деревини та виконання інших захисних функцій призначена головна порода, тобто та порода, яка в даних лісорослинних умовах є найбільш продуктивною і біологічно стійкою. Іноді на лісокультурній площі вводять одночасно дві головні породи.

У 1983 році у Врадіївському районі вперше було розпочато селекційну роботу з гледичії безколючкової. За період з 1994 по 2014 рр. було створено 134,5 га культур гледичії звичайної: 1,7 га постійних лісонасіневих ділянок та 132,8га лісових культур.

Вперше у 1994 році в урочищі «Кам'яна балка» на площі 0,8 га було висаджено 436 дерев, а у 2001 році в урочищі «Філімонівка» – 163дерева.

Починаючи з 2004 року, кількість висаджених дерев за рік зростає.

Збільшення кількості площ лісокультури гледичії безколючкової стало можливим завдяки тому, що у 2000 році запліднили перші дерева, які були посаджені у 1992 році. Тобто, через 8 років лісники Врадіївщини отримали свій власний посадковий матеріал. У 2001 році з насіння вирощено 30 тис.шт. сіянців. Згодом, у 2009 році у п'ятирічному віці запліднили гледичії з урочища «Корецьке».

ДП «Врадіївське ЛГ» реалізує насіння і сіянців гледичії безколючкової іншим господарствам Миколаївської та Одеської областей (табл. 1), які вводять у лісову культуру гледичію безколючкову в своїх регіонах. Проте господарство не в повній мірі реалізує наявний потенціал.

З 2006 року господарством реалізовано 80,5 тис. шт. сіянців гледичії безколючкової.

Особливе значення має посадковий матеріал, а саме: високоякісне насіння з цінними спадковими ознаками. Це пов'язано з перевагами гледичії над іншими породами в рості, довговічності, стійкості до несприятливих умов степу очевидні.

В складних природно-кліматичних умовах південного Степу України гледичія звичайна є потенційно перспективною культурою для швидкого відновлення полезахисних лісосмуг в Степовій зоні України.

Перспективним напрямком є створення гледичієвих культур з участю цінних дикоплідних порід (шипшина, глід, смородина, аронія, вишня, алича, кизил) [3].

Лісові культури гледичії звичайної в умовах ДП «Врадіївське лісове господарство» доцільно запроваджувати по схилах балки до 8° на дні балки та на рівнинних землях.

На чотирьох лісокультурних площах Владіївського лісництва, де застосовувалась різна агротехніка, проведений розрахунок кількості та вартості посадкового матеріалу для створення лісових культур гледичії звичайної та собівартості створення лісових культур гледичії звичайної

В табл. 2 відображено кількість та вартість однорічних сіянців гледичії та інших супроводжуваних порід, з яких будуть створені лісові культури та буде проведено доповнення культур у Владіївському лісництві.

Вартість 1 тис. шт посадкового матеріалу взяті з реалізаційних цін базисного лісорозсадника підприємства. Сіянци гледичії звичайної коштують 508,11 грн., акації білої – 395,84 грн., аличі – 509,44 грн., абрикоса – 636,11 грн., свидини – 291,45 грн., маслини сріблястої – 690,85 грн., бузини чорної – 459,78 грн.

Незважаючи на те, що ціна на сіянци гледичії дещо вища, досліджено, що надалі такі витрати себе оправдують.

Таблиця 1
Реалізація насіння і сіянців гледичії
безколючкової у ДП «Врадіївське ЛГ»

Рік	Кому реалізовано	Насіння, кг	Сіянців, тис. шт.
2006	Веселинівське ЛГ		2
2007	Баштанське ЛГ		2
2007	Володимирівське ЛГ		4
2010	Березнегуватське ЛГ	10	
2010	Вознесенське ЛГ		4,5
2011	Єланецьке ЛГ		12
2012	Очаківське ЛГ		2
2013	Березнегуватське ЛГ		4
2013	Ананївське ЛГ Одеської області		7
2013	Миколаївське ЛГ		13
2013	Ширяївське ЛГ		16
2014	Березівське ЛГ Одеської області		14

Отже, створення постійних лісонасінневих ділянок даної породи дає можливість забезпечити садивним матеріалом, які реалізує ДП «Врадіївське лісове господарство», лісових господарств півдня України.

Результати показують, що в складних природно-кліматичних умовах південного Степу України гледичія звичайна, особливо без колючкової форми, є потенційно перспективною культурою для швидкого відновлення полезахисних лісосмуг в Степовій зоні України. На базі Владіївського лісництва ДП «Врадіївське лісове господарство» доцільно створити лісонасінєву базу гледичії безколючкової для забезпечення садивним матеріалом Степів України.

Підписання Україною Угоди про асоціацію з Євросоюзом викликає необхідність орієнтуватись у своїй діяльності положеннями нової лісової стратегії Євросоюзу, ухваленої в 2013 році. Ця стратегія передбачає збалансоване ведення лісового господарства задля використання чисельних функцій лісів Європи. Зокрема, ліси повинні задовольняти зростаючі потреби у деревині для існуючих і нових видів продукції, а також стати важливим джерелом відновлювальної енергії. Важливим вважається захист лісів від викликаного зміною клімату зростаючого впливу буревіїв, пожеж, посух та шкідників. Збалансоване ведення лісового господарства в Україні втілюється на практиці.

Водночас, на досягнення балансу негативно впливає низка факторів з яких на загальнодержавному рівні можна виділити складну політичну та економічну

Таблиця 2

**Розрахунок кількості та вартості посадкового матеріалу
для створення лісових культур гледичії звичайної у Врадіївському лісництві
ДП «Врадіївське лісове господарство»**

Назва породи	Вид садивного матеріалу	Кількість садивного матеріалу, шт.			Вартість садивного матеріалу, грн.	
		на 1 га	доповнення, 20%	на всю площу	на 1 га	на всю площу
1	2	3	4	5	6	7
Лісокультурна ділянка № 1. Площа – 9,6 га						
Гледичія	сіянці	1110	220	12760	1692,01	6437,75
Акація біла	сіянці	1110	220	12760	1318,05	5050,54
Алича	сіянці	560	110	6440	341,32	3280,79
Маслина	сіянці	560	110	6440	462,876	4449,07
Всього	–	3340	660	38400	–	19218,1
Лісокультурна ділянка № 2. Площа – 11,2 га						
Гледичія	сіянці	2040	410	27440	1244,70	13942,5
Акація біла	сіянці	2040	410	27440	969,73	10845,1
Абрикос	сіянці	340	70	4590	260,81	2919,74
Свидина	сіянці	340	70	4590	119,49	1337,76
Всього	–	4760	960	64060	–	29045,2
Лісокультурна ділянка № 3. Площа – 7,0 га						
Гледичія	сіянці	1250	250	10500	762,17	5335,16
Аронія	сіянці	1250	250	10500	565,98	3961,86
Всього	–	2500	500	21000	–	9297,02
Лісокультурна ділянка №4. Площа – 7,9 га						
Гледичія	сіянці	2380	480	14030	1453,19	7128,78
Акація біла	сіянці	1190	240	7000	566,01	2765,77
Бузина	сіянці	1190	240	7000	459,78	3218,46
Всього		4760	960	28030	–	13113,01
Загальні витрати						70673,41

ситуацію в країні, не достатню культуру суспільства та його упереджене ставлення до лісової галузі, слабку міжгалузеву кооперацію.

Проблеми збалансованого ведення лісового господарства доцільно розглянути за складовими.

Екологічна роль лісів не оцінюється, отже відсутня плата за екосистемні послуги. При плануванні та проведенні господарських заходів не враховуються екологічні наслідки для компонентів біорізноманіття.

Економічний потенціал реалізується не в повній мірі. Відсоток експлуатаційних лісів і відсоток використання поточного приросту є надто низькими. Значна частина основних засобів виробництва, які застосовуються при заготівлі і транспортуванні лісоматеріалів, характеризуються високою питомою вагою застарілого та фізично зношеного обладнання.

Фінансування, яке виділяється державою, недостатнє для проведення всього комплексу лісогосподарських заходів. Державне регулювання повинне мати на меті підвищення конкурентоздатності та розширення використання лісової продукції та послуг. Розміри інвестицій в лісове господарство є незначними.

В соціальному плані недооцінена роль лісового господарства у розвитку сільських територій. Лісове господарство відіграє роль стабілізуючого фактора соціально-економічного розвитку територіальних громад завдяки наповненню місцевих бюджетів, можливостям зайнятості населення, розвитку інфраструктури, використання лісів як відновлювального енергетичного ресурсу. Перехід на альтернативні види енергії, зокрема залучення використання деревини як палива, є важливим аспектом загальної енергетичної безпеки держави.

В Україні в останні десятиліття почастишали жорстокі посухи й істотно підвищилися літні температури, клімат набуває ознак континентальності. Особливо проявляється така тенденція на Півдні в зоні Степу. На таких мізерних запасах вологи формувати урожай сільськогосподарських культур дуже складно.

Отже, для досягнення балансу між екологічними, економічними та соціальними функціями лісів необхідно:

- сприяти більш широкому використанню практики наближеного до природи ведення лісового господарства та екологобезпечних технологій;
- вживати заходи із відновлення деградованих лісів та запобігати фрагментації лісів;
- підвищити конкурентоздатність лісового господарства, шляхом:
- оновлювання всієї технологічної платформи лісового господарства, від технологічних процесів до матеріально-технічної бази.
- сприяння розвитку наукових розробок з впровадження нових технологій та вдосконалення виробничих процесів.
- створення передумов та розробки механізмів залучення інвестицій з огляду на використання деревини для теплоенергетичних потреб.
- розвитку сучасної системи логістики, а також дослідження внутрішніх та зовнішніх ринків лісопродукції;
- розробити регіональні та місцеві програми використання лісових ресурсів для забезпечення населення, підприємств, установ та організацій паливною деревиною.

Програми повинні розроблятися територіальними органами управління лісового господарства та лісогосподарським підприємствами спільно з органами

державної влади та місцевого самоврядування і визначати показники планового споживання на основі дослідження перспектив використання котлів для спалювання продуктів переробки та відходів з деревини на підприємствах, організаціях та установах, а також прогноз споживання паливної деревини населенням в межах адміністративних районів створити тісні зв'язки з громадою на рівні підприємства. Покращити інформування громадськості (місцевих громад, інших зацікавлених сторін) щодо запланованих заходів, створити сприятливі умови для розвитку малого підприємництва пов'язаного з лісом, лісовим господарством та використанням продуктів лісу сприяти розвитку лісової рекреації та зеленому туризму.

Література

1. Балабушка В. К. О двух формах гледичии обыкновенной / В. К. Балабушка // Изв. Вузов Лесн. журн. — 1988, № 1. — С. 14—17.
2. Статистичні дані ДП «Врадіївське лісове господарство».
3. Пояснювальна записка і відомості запроєктованих господарських заходів в Врадіївському лісництві ДП «Врадіївський лісгосп» Миколаївської області. — Ірпінь. — 2003. — 85 с.
4. Через зміну клімату пів-України може перетворитись на пустелю [Електронний ресурс] tsn.ua/.../cherez-zmini-klimatu-piv-ukrayini-mo.

4.8 Modern state and tasks of effective development of viticulture of the Mykolaiv area of Ukraine

Сучасний стан і задачі ефективного розвитку виноградарства Миколаївської області України

Виноградарство є важливим сектором економіки Миколаївської області, здатним виробляти висококонкурентну продукцію. Важливо створити умови для ефективної роботи галузі як однієї з найбільш перспективних напрямків господарської діяльності нашого регіону.

Економічні проблеми виноградарства України вивчалися у працях Буркинського Б. В., Волинкіної Д. Б., Гаркуші О. М., Джабурія Л. В., Матчиної І. Г., Малюкіної Н. А. та інших дослідників. Науковцями проаналізовано сучасний стан виноградарства України і регіонів, розроблені загальні методичні підходи щодо оцінки ефективності функціонування галузі та концепції її подальшого розвитку.

Динамічні зміни економічної ситуації в регіонах зумовлюють необхідність подальшого вивчення та пошуку шляхів вирішення проблем, які гальмують розвиток виноградарських підприємств та стримують їх можливість ефективно працювати в жорсткому конкурентному середовищі.

Метою та завданням дослідження є обґрунтування необхідності розробки напрямів вдосконалення й розвитку виноградарства в Миколаївській районі на основі аналізу стану цієї галузі.

У світі відзначається позитивна тенденція до безперервного підвищення кількості споживаного винограду. При цьому споживання свіжого винограду на душу населення в різних країнах досить різниться: від 5–10 кг в Італії, Іспанії, Португалії, Аргентині, Югославії, Румунії, ФРН, Угорщині і Франції 10–15 кг в Ізраїлі, 15–30 кг у Болгарії, Кіпрі, Греції, Туреччині та деяких інших країнах Близького Сходу та Середньої Азії до більше 40 кг на душу населення в рік в арабських країнах – Сирії, Йорданії та інших [1].

В Україні ж при медичній нормі споживання 8 кілограмів ягід на людину на рік зараз виробляється лише близько 1 кілограма, тобто у 8 разів менше норми [2].

Займаючи незначну питому вагу в площі сільськогосподарських угідь виноградарство суттєво впливає на рівень соціально-економічного розвитку регіонів. Тому однією з ведучих галузей сільського господарства південних регіонів України (в тому числі і Миколаївської області) є виноградарство, яке довгі роки забезпечувало отримання високої прибутковості і, по суті, було своєрідною страховою культурою в несприятливі (і особливо в засушливі) роки.

У 2016 році найбільша питома вага виробництва винограду в Миколаївській області спостерігається в Очаківському районі – 73,5%, Березанському – 14,9% та Казанківському – 2,7%.

Розглянемо динаміку виробництва винограду у розрізі Миколаївської області та Очаківського району за 2005–2016 роки (рис. 1).

Як видно з наведеного рисунку 1, в Миколаївській області обсяг виробництва винограду у 2016 році по відношенню до 2005 року зріс на 43,3%, що позитивно впливає на галузь в цілому. Аналіз обсягів виробництва винограду сільськогосподарськими підприємствами Очаківського району за період 2005–2016 років показує, що при відносно стабільних показниках обсягу виробництва та навіть деякому його нарощуванню з 2008 року (що є логічним, враховуючи і збільшення урожайності в ці роки) спостерігається залежність результатів діяльності виноградарських підприємств від негативних природних чинників.

На рис. 2 графічно представлена динаміка площ виноградників в цілому по Миколаївській області та по Очаківському району.

Загальна посадкова площа виноградників по Миколаївській області та Очаківському району складає 5,2 та 2,7 тис.га відповідно. За останні десять років цей показник суттєво не змінюється.

Найбільші площі виноградних насаджень зосереджені в Очаківському (48,2%), Березанському (21,4%), Миколаївському (10,7%) та Вознесенському (7,1%) районах.

Наступним показником, що характеризує стан виноградарства та істотно впливає на обсяги виробництва, є врожайність (рис.3). Даний показник як в цілому

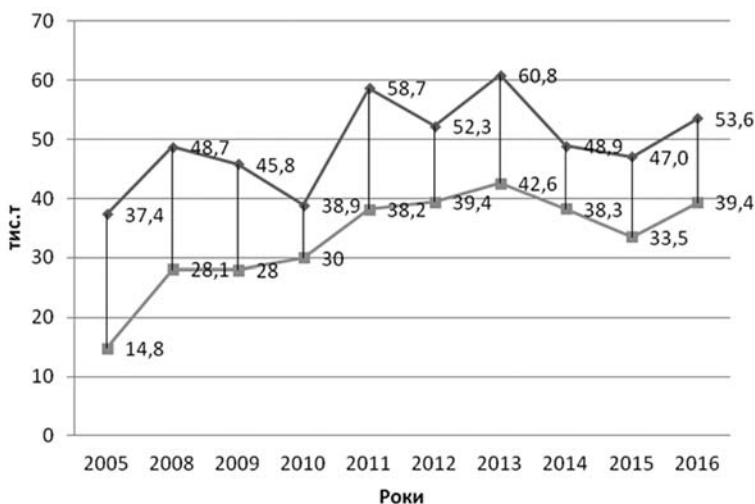

Рис. 1. Валовий збір винограду, тис. т [3]:

◆ – Миколаївська область; ■ – Очаківський район

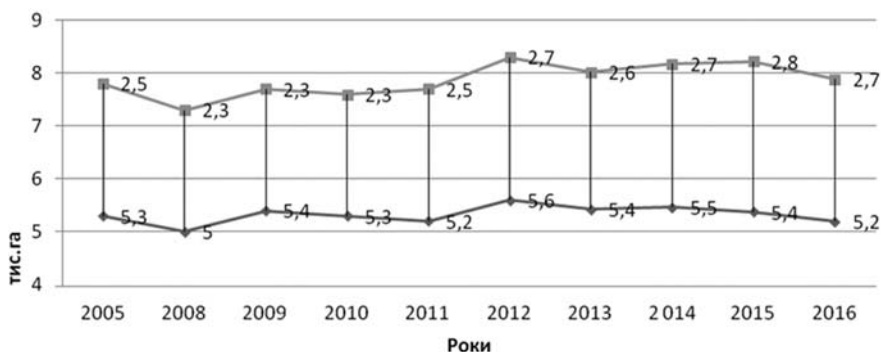

Рис. 2. Площі виноградних насаджень у плодоносному віці, тис. га [3]:

◆ – Миколаївська область; ■ – Очаківський район

по області, так і, зокрема, по Очаківському району не відрізняється чіткою динамікою зростання або зменшення. Його значення варіюється від 60,8 до 164,5 ц/га. Врожайність винограду безпосередньо залежить від природно-кліматичних і ґрунтових умов, технології догляду за культурою, вживаних сортів винограду тощо. Середня врожайність по Миколаївській області за останніх 10 років складає приблизно 92,2–105,3 ц/га. Декілька вище даний показник по Очаківському району – близько 130,8 ц/га.

Урожайність виноградних насаджень району у двічі-тричі нижча, ніж та, яку забезпечує природна родючість ґрунту та потенційні можливості рослини. Причиною зменшення урожайності винограду, крім впливу ґрунтово-кліматичних умов, є недостатнє внесення мінеральних та органічних добрив, використання препаратів для боротьби зі шкідниками і хворобами, відсутність ефективних засобів захисту рослин, низький рівень інтенсивності ведення галузі, недосконалий сортовий склад виноградників, висока зрідженість насаджень, незадовільне технічне забезпечення.

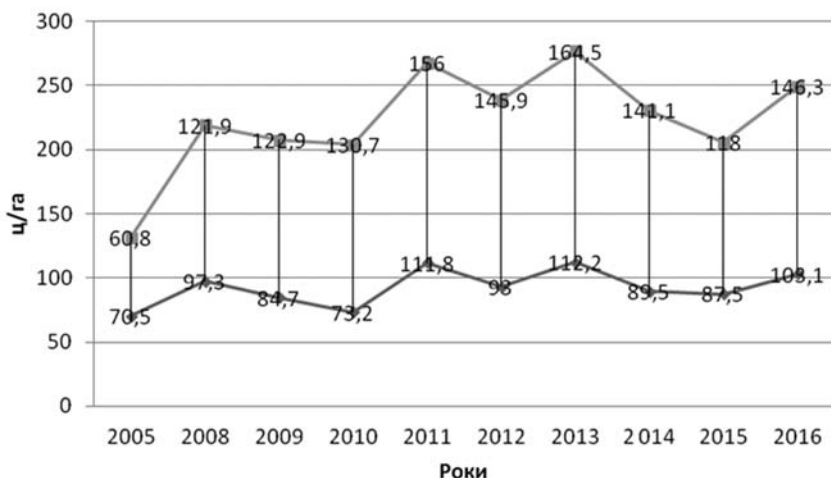

Рис. 3. Урожайність винограду, ц/га [3]:

◆ – Миколаївська область; ■ – Очаківський район

Виноградарство має досить великий потенціал для розвитку. У даній галузі Україна може досягти неймовірних висот і зрівнятися з такими державами як Італія, Іспанія, Франція. Слід зазначити, що в інших країнах ЄС, (зокрема, у Франції і Італії) нормою вважаються показники в 350–400 центнерів з гектара. Помітно вище, ніж в нашій державі урожаї в сусідній Молдавії. У Вірменії традиційний сорт Ркацителі дозволяє національним фермерам регулярно збирати понад 200 центнерів з гектара доводячи, в урожайні роки, цей показник до 300 центнерів [2].

Урожайність винограду в спеціалізованих господарствах Миколаївської області може досягти 150–200 ц/га за рахунок ліквідації зріджених плантацій, покращенню сортового складу насаджень, оптимального внесення добрив, застосування зрошення, впровадження системи заходів з поліпшення якості винограду, особливо його цукристості. У зв'язку з великою трудомісткістю галузі велике значення має впровадження комплексної механізації і прогресивної технології.

Економічна ефективність виноградарства залежить від рівня врожайності, виробничих витрат на 1 га винограднику, якості винограду та цін його реалізації (табл. 1).

Згідно даних таблиці 1, собівартість 1 ц винограду у 2016 р. на сільськогосподарських підприємствах Очаківського району підвищилась у порівнянні з 2012 р. на 48,9%. Економічна ефективність виробництва винограду значною мірою залежить від ціни реалізації, яка у 2016 підвищилась у порівнянні з 2012 р. на 44,7%. На ціну впливає сорт і якість винограду. За 1 т столових сортів винограду першого товарного сорту виплачують на 20% більше, ніж другого сорту. Ціна реалізації винограду промислових сортів встановлюється залежно від його цукристості. Так, при підвищенні цукристості винограду з 17–18 до 21–22% ціна за 1 т продукції може зрости вдвічі.

Прибуток у 2016 р. в порівнянні з 2012 р. в Очаківському районі також мав тенденцію до збільшення – майже на 55%. Але у 2016 р. середній рівень рентабельності виробництва винограду по району становив 200,0%. У порівнянні з 2012 р. рівень рентабельності зменшився на 8,8%, а у порівнянні з 2013 р. на 66,5%. Виходячи із наведеного аналізу можна стверджувати, що виробництво виноградарству в районі високоефективна.

Таблиця 1

Основні економічні показники виноградарства по Очаківському району Миколаївської області*

Роки	Кількість реалізованої продукції, ц	Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн	Дохід від реалізації, тис. грн	Прибуток, тис. грн	Собівартість, 1 ц, грн	Середня ціна реалізації 1 ц, грн	Прибуток на 1 ц, грн	Рівень рентабельності, %
2012	362405	42006,1	129701	87694,6	115,91	357,89	345,3	208,8
2013	403406	40806,1	149512	108706	101,15	370,62	410,2	266,4
2014	367729	36670,8	126094	89422,9	99,72	342,9	243,2	243,9
2015	335206	54420,3	191912	137491	162,35	572,52	269,5	252,7
2016	393591	67943,5	203851	135908	172,62	517,93	241,9	200,0

* Розраховано автором за даними [3].

Одним з пріоритетів сучасного вітчизняного виноградарства, який сприятиме успішній конкуренції в умовах міжнародного ринку, є вирощування екологічно чистої продукції. Слід невідкладно ввести державний екологічний контроль за станом ґрунтів і продукції виноградарства, а також виділити зони і розробити технології виробництва продукції для дитячого і дієтичного харчування, відновити матеріально-технічну базу для виробництва столового винограду для споживання у свіжому вигляді та сировини для задоволення потреб консервної промисловості. При цьому варто налагодити виробництво необхідної тари для збирання і реалізації столового винограду, розширити мережу холодильників для короткотермінового та тривалого зберігання.

Як бачимо, перелік основних питань, які потребують вирішення, дуже довгий. Є знання та висококваліфіковані науковці, фахівці в галузі виноградарства, є перспективні доробки, збереглася науково-технічна база. Потрібні тільки невідкладні науково обґрунтовані урядові рішення та дієва допомога і контроль у їх виконанні.

Дуже важливим є залучення інвестицій на збільшення площ виноградних насаджень та на оновлення технічної бази переробних підприємств виноградарства. Щоб підвищити обсяг експорту виноградної продукції, в Україні потрібно підвищити якість вітчизняних товарів та встановити обмеження на імпорт сировини, а також вжити заходів із виявлення та усунення фальсифікованої продукції.

Виноградарство є традиційною і високоприбутковою галуззю Південного регіону країни, а його продукція користується надзвичайним попитом. За результатами аналізу динаміки розвитку виноградарства в Миколаївській області та її Очаківському районі можна відмітити, що не зважаючи на труднощі в економіці країни, ця галузь продовжує поступово розвиватися. Динаміка розвитку виноградарства в регіоні за 2005–2016 роки свідчить про незначне зменшення площ виноградних насаджень, але у той самий час зростання урожайності по сільськогосподарським підприємствам майже у 2 рази. Але є значні резерви. Вони зводяться до того, що сучасне виноградарське виробництво потребує покращення сортового складу насаджень і використання нових технологій вирощування винограду з урахуванням потреб ринку.

Література

1. У світі зростає виробництво і споживання винограду [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://pavlivsca.ua/ news/24788-u-sviti-zrostaе-virobnictvo-i-spojivannya-vinogradu.html>.
2. Научно-производственный журнал «Магарач. Виноградарство и виноделие» / Национальная академия аграрных наук Украины. Национальный институт винограда и вина «Магарач». — 2013. — № 2. — С. 2—4.
3. Сайт Головного управління статистики у Миколаївській області [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://mikstat.gov.ua>.

Part 5

EUROINTEGRATION PROCESSES IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE: PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS

5.1. Development of creative personality in different types of activities

Розвиток творчої особистості в різних видах діяльності

5.1.1. The development of communicative competence in the process of professional training of future specialists of cultural-and-leisure activities

Розвиток комунікативної компетентності у процесі професійної підготовки майбутніх працівників культурно-дозвіллевої сфери

Головною потребою сучасної епохи є потреба в людях, які мають високий рівень освіченості та задатки творчої особистості. Вирішити дану проблему може система вищої освіти, яка за вдалої організації навчально-виховного процесу, може озброїти майбутнього фахівця не тільки глибокими знаннями та практичними вміннями з обраної спеціальності, але й зробити його конкурентоспроможним, висококваліфікованим спеціалістом на ринку праці. Тому одним із головних завдань сучасної системи освіти є перехід до креативних методів навчання, які забезпечують формування творчої особистості [3, С. 77].

Компетентнісний підхід [2] до формування змісту освіти став новим концептуальним орієнтиром навчальних закладів та одним із чинників модернізації змісту освіти, а міжнародні тенденції розвитку освіти засвідчують, що впровадження в педагогічну практику різних країн компетентнісної освіти сприяє здобуттю особистістю життєво важливих компетенцій, які саме і забезпечують майбутніх фахівців на ринку праці вмінням орієнтуватись у сучасному суспільстві, інформаційному просторі, сприяють подальшому здобуттю освіти.

Це стосується і культурологічної освіти, а підтвердженням цього є позиція М. Левенець, яка констатує що «культурологічна освіта у ВНЗ України переживає сьогодні важку ситуацію, пов'язану з формуванням нових стратегій і моделей розвитку як всієї, так і культурологічної освіти, основу якої становлять принципи глобалізації й регіоналізації, інтеграції й диверсифікованості освітніх структур, уніфікованості напрямів і спеціальностей підготовки фахівців, інноваційності технологій навчання» [10].

Актуальність даного дослідження визначається протиріччями, які сьогодні існують: між потребою суспільства в висококваліфікованих, творчо мислячих та комунікативних фахівцях у сфері науки і культури і недостатньою розробленістю теорії і методики формування комунікативної компетентності в процесі професійної підготовки; між необхідністю формування комунікативних навичок та

умінь у майбутніх фахівців культурно-дозвіллевої сфери та недостатнім рівнем розробки методичного забезпечення навчального процесу; між можливостями педагогічного процесу професійної підготовки в вузах культури і мистецтв у формуванні комунікативної компетентності та недостатнім використанням цих можливостей.

Висвітлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зауважити на тому, що не всі вітчизняні і зарубіжні вчені приділяли і приділяють достатньо уваги проблемі формуванню та розвитку комунікативної компетентності питанню формування у студентів професійної спрямованості, інтересу до обраної професії, розуміння її громадського сенсу і особової значущості, специфічної професійної поведінки, професійної мови, професійної етики, майстерності, зрілості, індивідуального стилю, відповідальності і надійності.

Проблема розвитку комунікативної компетентності майбутнього спеціаліста культурно-дозвіллевої сфери на сучасному етапі розвитку вищої освіти розроблено недостатньо повно, що і обумовило звернення до даної проблематики.

Обраний напрям дослідження відповідає тематиці науково-дослідної теми кафедри культурології Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв: «Розвиток професійних компетентностей майбутніх фахівців культурно-дозвіллевої сфери в умовах європейської трансформації».

Мета статті полягає у розкритті суті поняття «комунікативна компетентність», у визначенні складових комунікативної компетентності студентів за умови впровадження в освітній процес вищих навчальних закладів культури і мистецтв нових методик та технологій.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що в науковій літературі існують різні тлумачення понять «компетентність» та «компетенція», іноді вони ототожнюються. Термін «компетентність» лише останнім часом набуває актуальності в дослідженні проблеми у сучасному психолого-педагогічному контексті.

Концепція комунікативної стратегії навчання знайшла відображення у роботах багатьох науковців: Г. Бородіної, О. Коваленко, А. Леонтєва, Ю. Пассова, Г. Рогової та інших.

Поняття «комунікативна компетентність» досліджується багатьма вченими, зокрема: Н. Бібік, В. Вдовіною, П. Гальпериним, Г. Данченко, І. Кухта, О. Овчарук, Н. І. Пов'якель, О. Пометун, О. Савченко, Н. Сура, Ю. Федоренко, Ю. В. Яценко та ін.

У словнику української мови «компетенція» є похідним поняттям від «компетентності» та означає сферу застосування знань, умінь і навичок людини, а «компетентність» – семантично первинна категорія, що представляє їх інтеріоризовану (трансформовану в особистісний досвід) сукупність, систему, деякий «багаж» знань людини. Тому, «компетентна» у своїй справі людина означає «той, хто є визнаним знавцем у будь-якому питанні» [16, С. 430].

Словник С. Ожегова трактує поняття «компетенція» як певне коло питань, у яких будь-хто добре обізнаний [15, С. 398–399].

Науковцями поняття «компетентність» трактується як: специфічна здібність, яка дозволяє ефективно вирішувати типові проблеми й завдання, що виникають у реальних ситуаціях повсякденного життя; вміння вирішувати окреслене коло завдань у професійних видах діяльності (А. Бодальов) [4, С. 30]; здатність до актуального виконання діяльності, яка передбачає постійне оволодіння новою інформацією та

оновлення знань, що дає можливість успішно розв'язувати професійні завдання в конкретних умовах (М. Чошинов) [19, С. 54]; інтелектуально і особистісно обумовлений досвід соціально-професійної життєдіяльності людини, який базується на знаннях (І. Зимня) [7, С. 92]; готовність на професійному рівні виконувати посадові та фахові обов'язки відповідно до сучасних світових вимог і стандартів (В. Афанасьєв) [1, С. 24].

Поняття «компетенція» визначається як єдність знань, навичок і відносин у процесі професійної діяльності, які зумовлені вимогами посади, конкретною ситуацією і цілями організації (С. Козак) [9, С. 32–33]; сукупність професійних значущих якостей та прояв творчості у процесі професійної діяльності (Г. Малиновська) [12, с. 109]; коло тих питань, котрі повинна і реально може розв'язувати людина, яка виконує професійну чи соціальну роль (В. Семиченко) [14, С. 44].

Деякі науковці не проводять настільки чіткої межі між цими двома поняттями. Так, М. Єрмоленко й В. Міжеріков поняття «компетенція» протиставляють поняттю «компетентність» як загальне протиставляється конкретному [6, с. 101]; В. Ворошилов [5, С. 12] змішують ці два поняття, замінюючи термін «компетентність» на термін «компетенція». А Н. Сура наголошує: «Комунікативна компетентність є особливим видом професійної компетенції, яка визначається як готовність та здібність до оволодіння предметними, науковими знаннями в професійному спілкуванні» [17].

Отже, проведений аналіз понять «компетентність» та «компетенція» дозволяють виділити їхні основні змістові характеристики та відмінності. Поняття «компетенція» розглядається як: сукупність, коло повноважень будь-якої установи або особистості; галузь, коло питань, у яких будь-хто добре обізнаний; коло питань, в яких особистість володіє знаннями, які необхідні для здійснення її діяльності; здатність особистості, яка володіє фундаментальними знаннями в певній галузі; здатність особистості, яка володіє компетенцією в близькій для неї соціально – значущій сфері діяльності; знання, уміння та навички, які дозволяють особистості ефективно функціонувати в певній діяльності.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що «компетентність» є більш широким поняттям, яке характеризує і визначає рівень професіоналізму особистості, яка володіє знаннями, уміннями та навичками, що дозволяють їй демонструвати професійно грамотне мислення, оцінку, думку.

Є. Кузьміна та В. Семенов розглядають поняття «комунікативної компетентності» як вміння орієнтуватися у різних ситуаціях спілкування, що базується на знаннях та чуттєвому досвіді індивіда; здатність ефективно взаємодіяти з оточуючими, завдяки розумінню себе та оточуючих, враховуючи зміну психічних станів, міжособистісних стосунків та умов соціального оточення [11, С. 23].

У своєму дослідженні під «комунікативною компетентністю» студентів ВНЗ культурно-мистецького профілю ми будемо розуміти інтегральну якість особистості, яка синтезує в собі загальну культуру спілкування та її специфічні прояви у професійній діяльності.

Компетентний спеціаліст, який не має необхідних компетенцій, що притаманні його професії, не зможе повною мірою і в соціально значущих аспектах їх реалізувати. З цього випливає, що компетентність того, хто навчається, є основним якісним показником освітнього процесу у вищому навчальному закладі, а її

досягнення відбувається через здобуття необхідних для студента компетенцій, які складають освітню мету професійної підготовки майбутнього спеціаліста.

Метою сучасної вищої освіти є формування комунікативної компетенції студентів, а також розвиток їхніх особистісних якостей – психофізіологічних, мовленнєвих, когнітивних, креативних, світоглядних та духовних. Уміння спілкуватись мовою професії сприяє швидкому засвоєнню спеціальних дисциплін, підвищує ефективність праці, допомагає орієнтуватися у професійній діяльності та ділових контактах. З огляду на це проблема розвитку комунікативної компетенції, піднесення рівня мовної грамотності і культури професійного мовлення студентів набуває особливої актуальності.

На формування комунікативної компетенції впливає низка внутрішніх та зовнішніх факторів. До внутрішніх належать: мотиваційна сфера; внутрішня позиція особистості; розвиток та становлення власного «Я», почуття ідентичності особистості. До зовнішніх факторів належать соціальні умови: суспільство, в якому вживається конкретна мова, його соціальна структура, різниця між носіями мови у віці, соціальному статусі, рівні культури та освіти, місці проживання, також різниця у їхній мовленнєвій поведінці в залежності від ситуації спілкування.

Постійні зміни, що проходять у нашому житті та житті нашої країни, вимагають високого рівня компетентності в усіх вищезазначених питаннях, адекватної поведінки у певній соціально-психологічній ситуації для досягнення мети бути високоосвіченою особистістю.

Комунікативна компетентність є важливою якістю майбутнього фахівця соціально-культурної сфери, а її складовими є: іншомовна комунікативна компетенція; професійна компетенція; стратегічна компетенція; соціальна компетенція.

1. Іншомовна комунікативна компетенція студентів ВНЗ культурно-мистецького профілю розглядається, з одного боку, як здатність здійснювати іншомовне спілкування, тобто передавати і обмінюватися думками в різноманітних ситуаціях у процесі взаємодії з іншими учасниками спілкування, правильно використовуючи систему мовних і мовленнєвих норм, вибираючи комунікативну поведінку, адекватну автентичній ситуації спілкування, а з іншого – як готовність студентів до іншомовного спілкування. Звідси виходить, що іншомовна комунікативна компетенція не є особистісною характеристикою; її сформованість визначається у процесі навчання та практики спілкування.

Виходячи з того, що іншомовна комунікативна компетенція є складним, системним утворенням, в її структурі можна виділити окремі компоненти: мовний, мовленнєвий, соціокультурний та інтер-культурний.

а) мовний компонент (удосконалення знань з лексики, граматики, семантики, фонології), він формується настільки, наскільки це є необхідним для усної та письмової комунікації в рамках академічного та професійного середовища, що відповідає рівню володіння мовою студентів вищих навчальних закладів.

б) мовленнєвий компонент (удосконалення умінь та навичок говоріння, аудіювання, письма, читання) – це вміння використовувати мовний матеріал для досягнення комунікативних, інформативних, когнітивних, сугестивних та інших цілей.

в) мовленнєвий компонент, на наш погляд, передбачає володіння студентом багатством мовних засобів, нормами мовлення, стильовим і жанровим розмаїттям, формами мовлення (усною та письмовою), він забезпечує його можливістю

безпомилково застосовувати мовний матеріал, добирати, відповідно до теми і мети висловлювання, стиль і жанр, лінгвістичні засоби і т. ін. в) соціокультурний компонент є тією складовою частиною іншомовної комунікативної компетенції, без якої іншомовне спілкування буде неефективним або взагалі не відбудеться.

г). соціокультурний компонент сприяє більш усвідомленому оволодінню іноземною мовою як засобом спілкування, оскільки основними мотивами вивчення іноземної мови є: прагнення розширення світогляду, інтерес до культури народу – носія мови, країнознавчих і лінгвокраїнознавчих реалій країни, мова якої вивчається.

д). інтер – культурний компонент. Усі питання, що пов'язані з культурою, набули в наш час надзвичайної актуальності: підвищений інтерес до вивчення культур різних народів, поширення теми діалогу культур – все це, як справедливо відзначає С. Тер-Мінасова, свідчить про справжній інтерес до проблем культури [18]. Цей інтерес обумовлений, в основному, політичними та ідеологічними чинниками: соціальні, політичні і економічні потрясіння світового масштабу призвели до небувалої міграції народів, їх переселення, розселення, зіткнення, і в результаті – до конфлікту культур. Відповідно, головною умовою ефективності іншомовного спілкування є взаєморозуміння, терпимість і пошана до культури партнерів по комунікації.

2. Професійна компетенція визначається нами як сукупність фахових знань, умінь і навичок, опанування спеціальних термінів, розуміння проблеми фахової діяльності, загальної культури спеціаліста, спосіб його професійного мислення. Адекватне уявлення студента про майбутню професію впливає на його ставлення до навчання. Чим більше він знає про професію, тим більш позитивним є його ставлення до навчання. Проблема професіоналізму, професійної компетенції пов'язана ще з одним соціально-психологічним феноменом – конкурентного здатністю спеціаліста.

Знання сьогодні є єдиним джерелом довготривалої стійкої конкурентної переваги, оскільки все інше випадає з рівняння конкуренції. Професіоналізація навчання головною метою висуває підготовку фахівця, здатного використовувати професійну та іноземну мову як інструмент професійної діяльності й професійного пізнання.

3. Стратегічна компетенція передбачає здатність використовувати вербальні та невербальні комунікативні стратегії для обміну інформацією, компенсувати нерозуміння, незнання мовного коду.

4. Соціальна компетенція передбачає бажання та готовність вступати у взаємодію, а також співпереживання й уміння орієнтуватися в ситуаціях соціального спілкування.

Успішне виконання комунікативних вправ стає результатом попередньої спільної роботи викладача зі студентами, якому безумовно передують не лише комунікативні та умовно-комунікативні вправи. Лише за умови поєднання з іншими підходами можливим стає формування комунікативної компетенції студентів.

Важливим фактором у виборі теми стає загальний рівень групи: іноді запропонована тема залишає студентів байдужими, тому необхідним є особиста зацікавленість щодо виконання тієї чи іншої вправи. Хоча теми обираються переважно професійного спрямування, однак їх поєднання із загальною тематикою у певній площині та наближення до щоденного спілкування сприяє розкриттю та розвитку комунікативного потенціалу студентів.

Студенти завжди з великим задоволенням хочуть спробувати зробити щось нове та цікаве, те що вони ще ніколи не робили. Запропоновані на заняттях викладачами вправи, які розвивають навички «живого» спілкування стають величезним поштовхом до їх самоосвіти та дають поштовх до оволодіння новими знаннями та вміннями на якісно новому рівні.

Слід значити, що вивчення таких дисциплін як «Анімаційно-ігрові технології дозвілля», «Організація анімаційної діяльності», «Соціально-культурне проектування», «Організація дозвілля у туризмі», «Індустрія дозвілля і розваг», «Рекреаційний менеджмент», «Іноземна мова за професійним спрямуванням» передбачає і засвоєння теоретичних знань і формування системи певних умінь і навичок у студентів.

Проведене дослідження дозволило зробити висновок про те, що застосування на лекційних, семінарських і практичних заняттях таких активних методів навчання, як диспут, розгляд проблемних ситуацій, виконання різних форм творчих завдань для самостійного виконання, інтерактивних ігор підвищує зацікавленість предметом і ефективність засвоєння знань. Використання ігрових методів сприяє активному спілкуванню, яке при цьому контролюється і ціле спрямовується викладачем.

Сутність інтерактивного навчання полягає у тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників навчального процесу. Організація такого навчання передбачає спільне розв'язання проблем [8, С. 7].

Інтерактивні методи пов'язані з вибором стратегії, тактики та техніки взаємодії студентів, організацією їхньої спільної діяльності для досягнення дидактичних завдань. Доведено, що за умов запровадження інтерактивного навчання у студентів розвивається бажання до творчої, продуктивної діяльності; відпрацьовуються моделі поведінки, необхідні для успішної професійної діяльності.

При викладанні вище названих дисциплін на початковому етапі використовується інтерактивна робота в парах: це спільне виконання вправ, перевірка домашніх завдань, словникові диктанти, складання вправ, підготовки питань до інших пар та ін.

Робота в малих групах вимагає особливого підготовки як викладача, так і студентів. Робота в групах відбувається у 2 етапи:

- 1) ознайомлення студентів з темою заняття, метою завдання та технологією його виконання;
- 2) виконання вдома загальних підготовчих завдань.

У процесі викладання педагог знаходиться у постійному пошуку найбільш ефективних методів. У практиці викладання дисциплін «Анімаційно-ігрові технології дозвілля», «Організація анімаційної діяльності», «Соціально-культурне проектування», «Організація дозвілля у туризмі» важливе місце займає метод навчальної гри. Цей метод допомагає не лише зацікавити студентів, але й моделювати найрізноманітніші професійні ситуації, стає ефективним «комунікативним тренажером» та створює сприятливий психологічний клімат на заняттях.

Також використовується і такий потужний навчальний метод, як колективні ігрові ситуації. Вони не тільки сприяють вдосконаленню комунікативних навичок, але й сприяють розвитку пам'яті, критичного мислення та покращують емоційний клімат у студентському колективі. У ході гри виникає можливість легкого

та комфортного переходу до комунікативної діяльності. Таким чином потреба у реальному професійному спілкуванні у певному форматі задовольняється заняттях, де викладач моделює та допомагає прожити студентам ситуації, наближені до професійного життя.

Ігрові методи в системі навчання виступають способом самостійного використання сформованих професійних комунікативних умінь. Навчальні ігрові методи багатопланові, і кожен з них у той чи інший спосіб сприяє виробленню певних навичок. З огляду на це виокремлюють ігри-вправи (виконання кросвордів, ребусів, лінгвістичні естафети тощо), ігрові дискусії, рольові та ділові навчальні ігри. У діловій грі моделюється контекст майбутньої професійної діяльності студентів, характеризується обов'язковою реалізацією соціальних відносин, наприклад, керівника та підлеглого, представників різних фірм та ін..

Необхідною умовою гри є проблемна ситуація, проблемне завдання. За такої умови ділова гра сприятиме розвитку теоретичного та практичного мислення (здатності аналізувати складні ситуації спілкування, вирішувати професійні завдання). Тоді буде досягнута основна мета інтерактивного навчання – породження знань та формування мовленнєвих умінь і навичок у спільній діяльності й діалогічному спілкуванні учасників гри.

Однією із технологій інтерактивного навчання є дискусія, що передбачає активну участь в обговоренні спірного питання усіх студентів. Дискусія розглядається нами в двох аспектах: як основний метод інтерактивного навчання, що запроваджується у вищій школі та як допоміжний метод щодо організації навчально-виховного процесу у ВНЗ.

Психолого-педагогічні положення дозволяють сформулювати певні освітні вимоги, які мають реалізувати інтерактивні методи. По-перше, навчання мовлення має здійснюватися в контексті реальної комунікації студентів один з одним. По-друге, навчання мовленнєвої діяльності повинно бути організовано як невід'ємна частина іншої (у нашому випадку професійної чи науково-навчальної) діяльності. По-третє, розвиток мовлення має відбуватися в умовах розв'язання комунікативних проблемних завдань.

Таким чином, визначальним фактором мовленнєвого мислення є проблемна комунікативна ситуація, яка є основою для інтерактивних методів. Мірою того, як людина усвідомлює ситуацію, з'ясовує дані в ній умови, ситуація перетворюється на завдання, яке спонукає до пошуків шляхів з'ясування невідомого через розкриття зв'язків з тим, що відоме, дане в комунікативній умові. Тому інтерактивні методи навчання професійного мовлення мають ґрунтуватися на вирішенні комунікативних завдань і сприяти інтелектуально-мовленнєвої активності студентів [12, С. 230].

Найбільш повно реалізувати навчання студентів в групі дозволяє сукупність таких умов: спільна мета; індивідуальна відповідальність і рівні можливості успіху; взаємозалежність членів групи; спільна навчально-пізнавальна та творча діяльність студентів у групі; внесок кожного студента у розв'язання навчального завдання; загальна оцінка роботи групи, що включає оцінювання способу діяльності та результату роботи.

А оскільки специфіка комунікативного підходу полягає у тому, що оволодіння засобами спілкування відбувається у процесі самого спілкування, навчальна

діяльність під час викладання вище названих дисциплін спрямована на вирішення конкретних комунікативних завдань, значно підвищує мотивацію студентів у процесі оволодіння професійним навичками і уміннями.

Отже, інтерактивні методи навчання професійному мовленню мають стати пріоритетними у вищих навчальних закладах, тому що сприяють формуванню пізнавальної активності студентів, дають їм можливість реалізувати природне прагнення людини до спілкування, співробітництва та взаємодопомоги; перетворюють студентів в активних суб'єктів пізнання, що є основною метою особистісно – орієнтованої освіти у ВНЗ.

Все вище сказане дозволило зробити наступні висновки:

- саме освіта закладає потенціал успіху у подальшій професійній діяльності фахівця, під час освітнього процесу формується комплекс необхідних знань і навичок, професійних установок, готовність до різних видів діяльності та до її ролевої структури; отже, саме освіта визначає рівень розвитку комунікативних здібностей та навичок, коригує та формує індивідуальність або особистісні риси майбутнього фахівця;
- під комунікативною компетентністю студентів вищих навчальних закладів розуміється інтегральна якість особистості, яка синтезує в собі загальну культуру спілкування та її специфічні прояви в професійній діяльності;
- структура комунікативної компетентності студента вищого навчального закладу культурно-мистецького профілю включає такі важливі компетенції: іншомовна комунікативна компетенція; професійна компетенція; стратегічна та соціальна компетенції;
- оволодіння теоретичними знаннями та практичними вміннями і навичками щодо комунікативної компетентності та її розвиток сприяє особистому успіхові студента та дає змогу бути ефективно задіяним у багатьох соціально-культурних сферах та проектах;
- впровадження моделі інноваційної освіти сприятиме вирішенню проблеми професійної підготовки випускників вищих навчальних закладів культури і мистецтва дозволить підготувати затребуваних ринком праці молодих фахівців, здатних надати свого інноваційного темпу соціально-економічному розвитку України. Слід зазначити, що дана стаття не висвітлює і не розкриває всіх аспектів зазначеної проблеми розвитку комунікативної компетентності студентів вузів культурно-мистецького профілю у процесі викладання фахових дисциплін, що потребує подальших досліджень та висвітленню отриманих результатів у подальших наукових публікаціях.

Література

1. Афанасьев В. Г. Функциональная неграмотность и профессиональная некомпетентность как факторы риска современной цивилизации / В. Г. Афанасьев. — Л. : НИИ НОВ, 1992. — 60 с.
2. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н. М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. — "К.І.С.", 2004. — С. 47—53.
3. Близнюк В. В. Людський капітал і ринок праці / В. В. Близнюк // Економічна теорія. — 2008. — № 2. — С. 75—89.
4. Бодалев А. А. Психология новой эры: компетентность или беспомощность / А. А. Бодалев. — Режим доступу: <http://psy.1september.Ru/2001/47/45.htm>.

5. Ворошилов В. В. Проектирование в системе повышения квалификации работников образования (на материале деятельности Пермского областного ИПКРО) / В. В. Ворошилов. — Пермь, 1999. — 56 с.
6. Ермоленко М. Н., Мижериков В. А., Введение в педагогическую профессию : учебное пособие для студентов / В. А. Мижериков, М. Н. Ермоленко. — М., 1999. — 288 с.
7. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И. А. Зимняя. — М. : Просвещение, 1991. — 219 с.
8. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: метод. посіб. / автори-укладачі: О. Пометун, Л. Пироженко. — К. : А.П.Н., 2002. — 136 с.
9. Козак С. В. Формування іномовної комунікативної компетенції майбутніх фахівців морського флоту: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Південноукраїнський державний педагогічний ун-т ім. К.Д. Ушинського / С. В. Козак. — О., 2001. — 20 с.
10. Левенець М. В. Моделювання культурологічної освіти у сучасних вищих навчальних закладах / М. В. Левенець // <http://nbuv.gov.ua>.
11. Коллектив. Личность. Общение: словарь социально-психологических понятий (под ред. Е. С. Кузьминой и В. Е. Семенова) / Е. С. Кузьминой, В. Е. Семенова. — Л. : Лениздат, 1988. — С. 54.
12. Малиновська Г. В. Особливості формування іншомовної комунікативної компетенції майбутнього економіста в процесі його професійної підготовки / Г. В. Малиновська // Педагогіка і психологія професійної освіти. Науково-методичний журнал. — № 5. — 2002. — С. 108—117.
13. Матюшкин А. М. Мышление, обучение, творчество / А. М. Матюшкин. — М. : МОДЭК, 2003. — 720 с.
14. Семиченко В. А. Концепция целостности и ее реализация в профессиональной подготовке будущих учителей (психолого-педагогический аспект): Дис. ...д-ра психол. наук / В. А. Семиченко. — К., 1992. — 432 с.
15. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. — М. : Русский язык, 1984. — 798 с.
16. Словник української мови : в 10 т. — К. : Наукова думка, 1973. — Т.4. — 1624 с.
17. Сура Н. А. Іншомовна професійна компетентність: головні принципи та компоненти процесу навчання професійно орієнтованого спілкування / Н. А. Сура // Вісник Луганськ. держ. пед. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. — 2003. — № 4 (60). — С. 190—192.
18. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : учеб. пособие / С. Г. Тер-Минасова. — М. : Слово / Slovo, 2000. — 264 с.
19. Чошовов М. А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения : методическое пособие / М. А. Чошовов. — М. : Народное образование, 1996 — 160 с.
20. Чепелева Н. В. Становлення професійної компетентності в системі вузівської підготовки практичних психологів // Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: Матеріали методологічного семінару АПН України, 12 листопада 1998 р.— К.: Гнозис, 1998.— 605 с.

5.1.2. Artistic word as a means of the primary preschool age children creative personality formation

Художнє слово як засіб формування творчої особистості дітей старшого дошкільного віку

Цілеспрямований творчий розвиток особистості дитини починається в дошкільному віці. Саме в цей період вихователі та батьки повинні сприяти розвитку творчих здібностей дошкільників, оскільки в цьому віці репродуктивна та спонтанна творчість дошкільника поєднується зі швидким зростанням інтелекту, логічного і абстрактного мислення. В дошкільному віці швидко розвивається можливість самостійної постановки завдань, пошук їх вирішення.

Формування творчої особистості старших дошкільників відбувається у процесі навчання та виховання і відбувається у процесі взаємодії зі світом, за допомогою оволодіння змісту матеріальної і духовної культури, мистецтва. Тому є можливість говорити про спеціальне, цілеспрямоване формування творчого мислення, про системний формуючий вплив.

Розвиток освіченої, творчої особистості є одним з першочергових стратегічних завдань системи освіти в нашій країні. Творчий підхід до навчання та виховання вимагає від педагогів та психологів не лише праці, заснованої на рекомендаціях чинних програм навчання та виховання, диференційованого та індивідуального підходу до дітей, але й ґрунтовних наукових знань з проблем теорії формування творчої особистості та обдарованості, володіння новітніми методиками їх діагностики та формування, способами активізації творчої діяльності дошкільників.

Проблема творчого розвитку особистості ніколи не втрачала актуальності. Її досліджували такі філософи, педагоги, психологи як Б. Ананьєв, В. Андрєєва, М. Бердяєв, В. Кан-Калік, О. Леонтьєв, Б. Ломов, С. Рубінштейн, О. Савченко. Здібності творчої особистості вивчались Л. Виготським, В. Дружиніним, В. Кліменком та ін. Формування творчої особистості дітей на різних етапах їх навчання вивчали І. Волкова, В. Козленко, М. Лещенко, О. Савченко, С. Сисоєва, Л. Хомич та ін. Проблеми розвитку дошкільника та його готовності до школи досліджували А. Богуш, В. Захарченко, О. Кононко, Ле Тхань Ванон, О. Фунтікова та ін. Проблеми дошкільного виховання в історико-педагогічних аспектах розглядалися С. Дудковською, С. Попиченко, В. Сергєєвою, Т. Слободянюк та ін.

Вагомим внеском у вивчення цієї проблеми є теоретичні та експериментальні дослідження вітчизняних та зарубіжних учених: С. Грузенберга, В. Сегаліна, Т. Енгельмайера, В. М'ясищева, Г. Костюка, К. Платонова, Б. Теплова, В. Виготського, Н. Лейтеса, В. Крутецького, В. Моляко, І. Пасічника, Л. Орбан-Лембрик, М. Савчина, В. Москальця та ін.

Гармонізація особистості, що обумовлена відновленням внутрішнього балансу, почуттям впевненості у власних силах, використання художнього слова на заняттях та в повсякденному житті стає надійною базою для розвитку творчої особистості дитини дошкільного віку.

Метою та завданнями статті є теоретичне обґрунтування та практична перевірка методів і прийомів формування творчої особистості дошкільника засобами художнього слова, зокрема використанням казки.

Аналізуючи наукову літературу, відзначимо, що визначення терміну «творчість» пов'язане з діяльністю, що породжує щось якісно нове й відрізняється неповторністю, оригінальністю й суспільно-історичною унікальністю. За психологічним словником, творчість – це діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей [4, С. 289].

Л. Єрмолаєва-Томіна розглядає поняття творчості, як таке, що охоплює всі форми створення і появи нового на фоні існуючого, стандартного. Тобто творчість людини визначається як створення необхідного, але ще не існуючого в реальності [3].

Творчість, як стверджує Л. Кузнецова, – вища форма активності й самодіяльності людини; активність, спрямована чужою волею, не є творчою активністю [5, С. 32].

Отже, під поняттям «творчість» розуміють процес створення людиною об'єктивно нової матеріальної чи духовної цінності. Одним із визначних компонентів творчих здібностей є задатки – вроджені анатомо-фізіологічні особливості мозку і нервової системи, що є природними передумовами здібностей і впливають на процес їх формування та розвитку [1, С. 269].

Видатний педагог-гуманіст В. Сухомлинський подає таке визначення творчості: «Творчість є діяльність, в яку людина вкладає немовби частинку своєї душі, і чим більше вона вкладає, тим багатшою стає її душа. Процес творчості характерний тим, що творець самою працею своєю і її наслідками справляє величезний вплив на тих, хто поряд з ним» [7, С. 507].

Визначенню поняття творчої особистості у філософській, педагогічній та психологічній літературі приділено достатньо уваги (Б. Ананьєв, В. Андреев, І. Біла, С. Бондаренко, П. Гальперін, Р. Грановська, В. Кан-Калик, Д. Леонтьєв, Я. Пономарьов, Н. Талізін, В. Цапок та інші). Творчу особистість вони визначають як особистість, межі діяльності якої охоплюють дії від нестандартного розв'язання простого завдання до нової реалізації унікальних потенцій індивіда в певній галузі; як Людину, яка володіє певним переліком якостей, а саме рішучістю, умінням не зупинятися на досягнутому, сміливістю мислення, умінням бачити далі того, що бачать його сучасники і що бачили його попередники. Вчені вважають, що творча особистість повинна володіти мужністю для того, щоб піти проти течії і зруйнувати те, чому вірить сьогодні більшість.

Психологічний словник визначає, що творчою особистістю стає лише внаслідок появи в неї «здібностей, мотивів, знань і вмінь, завдяки яким створюється продукт, який відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю» [4, С. 351].

Л. Виготський, досліджуючи проблеми творчості, обґрунтував думку про те, що в дошкільному віці розвивається здатність іти від думки до дії, що робить можливою творчу діяльність: «Одне з найважливіших питань дитячої психології та педагогіки – це питання про розвиток творчості і про значення творчої роботи для загального розвитку і змужніння дитини. Уміння з елементів створювати ціле, комбінувати старе у нові поєднання і становить основу творчості» [2, С. 7]. Він також вважав, що первинна форма дитячої творчості синкретична, тобто така, в якій окремі види мистецтва ще не розчленовані і не спеціалізовані. У дітей існує з'єднання різних видів мистецтва в одній цілій художній дії. Дитина складає і представляє те, про що вона розповідає. Дитина малює і одночасно розповідає про те, що вона малює. Також Л. Виготський підкреслював, що розвиток дитячої художньої, як і будь-якої іншої творчості має бути вільним, не примусовим і необов'язковим. Ця думка тривалий час залишалася поза увагою практиків – вихователів дітей дошкільного віку. Підпорядкування освітнього процесу в закладах освіти жорсткій зумовленості планів і програм, виховними та навчальними завданням, прописаних в них, призвело до того, що творчу активність також почали розглядати як планову й обов'язкову. Розвиток творчої особистості можливий лише за умови створення розвивального середовища та забезпечення атмосфери творчості.

Важливим є розуміння основної характеристики творчої особистості – творчої спрямованості. На підставі проведеного теоретико-методологічного дослідження, можна стверджувати, що творча спрямованість є сукупністю стійких творчих мотивів, що визначають творчу діяльність особистості та містять: потяги до творчості, творчі бажання, творчі потреби, творчі інтереси, творчі схильності та творчі прагнення. Отже, ключовими характеристиками творчо спрямованої особистості є: здатність творення чогось нового, неповторного та прогресивного; наявність системної соціально-творчої діяльності людини на основі творчих здібностей; сформованість

мотиваційно-творчої активності. Тоді внутрішньою передумовою до творчості, ядром розвитку творчої особистості та її буття є креативність.

Отже, можемо стверджувати, що творчість – це якісна, принципова новизна кінцевого продукту творчого акту. По-друге, творчість – це діяльність несвідома й свідомо, інтуїтивна й розумна, природна й придбана. Однак деякі вчені вважають, що творчість і діяльність – протилежні форми людської активності (В. Дружинін, Б. Карлоф, І. Шумптер). Упевнені, що творчості не можна навчити демонстрацією або розповіддю. Творчі якості особистості можуть бути розвинені тільки в діяльності, що носить продуктивний, творчий характер.

Художнє слово є однією зі складових частин входження дитини до соціального оточення. Крім того, тексти для дитячого читання відбивають певний генетичний код розвитку народу і людства загалом. Художні твори для дітей мають вирішальне значення в розвитку творчої особистості маленького читача, оскільки вони сприяють формуванню світосприйняття та світобачення дитини, норм поведінки, морально-ціннісних критеріїв тощо.

Н. Ваганова, вивчаючи можливості сприйняття дітьми поезії, констатувала, що у старших дошкільників виявляються тенденції до творчого осмислення основного змісту поетичного тексту, проявів їх творчого потенціалу. При цьому виділяла такі основні прояви мислення дітей: інтуїтивне (розуміння досягається у вигляді швидкої здогадки); аналітичне (об'єднання окремих деталей, що виділяються першими); синтетичне (розуміння загальної суті твору, його основної думки); імпровізаторське (надання нового сенсу, суб'єктивного коментування); помилкове (коли має місце перекинування смислу, в словесний аналіз включаються зовсім недоречні або фантастичні об'єкти, предмети, події, істоти тощо) [6, С. 41].

Послугуючись терміном «художнє слово», ми в жодному разі не намагаємося мінімізувати значення й місце творів усної народної творчості в освітній роботі з дошкільниками. Фольклор є живодайним джерелом розвитку художньої літератури, а фольклорні твори супроводжують життя дитини від самого народження. Казка як класичний зразок фольклору з огляду на її яскраве, романтичне зображення казкового світу, ідеалізацію позитивних героїв, захоплює й одночасно навчає дітей основним законам соціуму. Колоритна, яскрава мова казок викликає в уяві чудові образи, пробуджує фантазію. Повною мірою особливості українського фольклору проявляються й у малих формах: прислів'ях, приказках, загадках тощо. Прості й невеличкі за обсягом, вони дивують оригінальною будовою, широким використанням мовних виразних засобів. Усе в них економно, доцільно, кожне слово на своєму місці. Художня форма загадок, пустобайок, колісанок, забавлянок, жартів, ігор із текстами, скоромовок поєднується з глибокою узагальнюючою думкою, що дозволяє використовувати ці твори як важливий засіб виховання мовленнєвої культури дошкільників.

Найбагатшим джерелом розвитку фантазії дитини є казка. Існує безліч прийомів роботи з казкою, які можуть використовувати вихователі для розвитку уяви дітей. Серед них: «перебріхування» казки, придумування казки навпаки, придумування продовження казки, зміна кінця казки, надання зразка складання казки вихователем; колективне складання казки; індивідуальне складання дітьми казки за планом поданим вихователем; колективне та індивідуальне складання казки за частинами; закінчення дітьми казки, розпочатої вихователем; придумування

казки за заданою темою; складання власної казки за сюжетом відомої народної казки, ігри-фантазування.

Мета експерименту – через спеціально підбрану систему занять, вправ сприяти розвитку творчої особистості дитини через словесну творчість і збагаченню активного словника дітей різними засобами виразності, привчити використовувати їх в різних ситуаціях спілкування. Здійснювати взаємозв'язок лексичних, граматичних вправ в процесі переказу літературних дитячих творів і складання дітьми монологічних висловлювань сюжетного характеру, знайомство з літературною спадщиною українського народу, його творчістю, особливостями рис характеру українського народу: доброта, краса, правда, хоробрість, працьовитість.

Було включено в роботу заняття-казку – це природна форма передачі знань дітям дошкільного віку (Читання казок: «Дивний сад», «Горбоконики» Єршова, «Диво-дерево» Чуковського, розучування віршів: С. Серової «Квіти», В. Токмакової «Про дерева», «Вечірня композиція» та ін.). Діти самі брали участь в якості персонажів, підбирали інструменти для озвучування героїв казки. В даній формі заняття краще розкриваються творчі здібності дітей. В інсценізації п'єси, танців, казок користувалися відповідними костюмами, нехитрі руху перетворювали їх на ефектне видовище.

Вважаємо, що в кожному випадку для забезпечення максимального педагогічного впливу слід вибудовувати специфічну партитуру заняття, добирати доцільні методи й прийоми роботи з текстом. Не зупиняючись на найпоширеніших підходах до подання дошкільникам літературного тексту як мистецтва слова, визначимо інші можливості щодо використання художнього слова в інтегрованому просторі дошкільного закладу.

На першому етапі робота з формування творчої особистості була спрямована на активізацію запасу знань найвідоміших дитячих літературних творів. Разом з прослуховуванням казок діти знайомилися не тільки з авторськими казками та українськими народними казками, але і з малими формами усного фольклору (загадками, закличками, лічилками, дражнилками, потішками, прислів'ями та приказками).

До всіх казок підбирався не тільки лексичний, а й картинний матеріал. Для ефективного засвоєння послідовності подій з урахуванням мовних умінь дітей визначалися методичні прийоми. Були виготовлені опорні схеми – мнемотаблиці, які відображають ту чи іншу казку і містять чорно-біле або кольорове позначення героїв казки, їх вчинки, предмети та явища природи.

Розвиваючи навички символічного програвання сюжету, стежили за тим, щоб діти вступали в справжнє спілкування, тобто діяли емоційно. При цьому зверталася увага дітей на образну мову казок, зачини і кінцівки, прийоми повторності, їх схожість в казках.

Другий етап роботи включав відбір та апробацію нетрадиційних методів складання казок, які дозволяють розвивати словесну творчість дошкільників. Наприклад, робота починалася з використання найбільш легкого прийому «придумування продовження або завершення казки». Спочатку дітям давався зразок, який містив зав'язку розповіді, і потім визначалися шляхи розвитку сюжету. Потім діти знайомилися з іншим прийомом. Так поступово діти знайомилися з різними прийомами складання творчих казок. Також на цьому етапі використовувалися

валися різноманітні вправи по закріпленню складання різних типів речень: за демонстрацією дій, з питань, за картиною, за опорними словами. Наприклад, дітям пропонувалися окремі слова: дівчинка, дерево, птах. Потрібно було скласти казку, використовуючи ці слова. Ці вправи проводилися у процесі ігрових ситуацій, хто цікавіше придумає. Досить поширеним прийомом був прийом з складання коротких сюжетів. Діти самі вибирали дійових осіб: дітей, дорослих, ляльок, птахів, тварин; після чого дитина розповідала свою сюжетну лінію. Потім завдання ускладнювали: без опори на наочність придумати нові ланки в сюжеті.

Третій етап роботи – власне процес дитячої творчості. На даному етапі при виборі матеріалу необхідно було враховувати моральну спрямованість сюжету, що допомагало б виховувати в дитини добре ставлення до героїв творів, вміння давати критичну оцінку вчинків окремих персонажів. При використанні серії картинок, вчили дітей встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями, правильно визначати логіку розташування сюжетних ланок. Так виникав задум сюжету, пошук художніх засобів. Процес дитячої творчості не надто довгий, однак виникнення задуму в дитини проходило успішно, коли була створена установка на діяльність: «придумаємо казку». Наявність задуму спонукало дітей до пошуків засобів його реалізації: пошуки композиції, виділення вчинків героїв, вибір слів, епітетів. Відповіді дітей були більш повними і розгорнутими, коли використовували різноманітні синтаксичні конструкції, «образні засоби рідної мови». Після цього пропонувалося дітям придумати свою казку, яка не повинна повторювати вже відому. При цьому зверталася увага дітей на спосіб ланцюгової побудови композиції, що герої в ній можуть з'являтися «від малого до великого» або навпаки. У ній можуть бути схожість зачинів, кінцівок. Діти охоче, із захопленням брали участь у вигадуванні різних сюжетів.

Наведемо приклад гри-фантазування на тему: «Складання колективної казки про пригоди курчатка та гусенятка».

Мета: вчити дітей складати сюжетну розповідь за допомогою структурно-логічної схеми, дотримуватися основної сюжетної лінії, характеризувати головних героїв. Розвивати уяву, фантазування, мислення та підвести дітей до пошуку різноманітних способів розгортання казкового сюжету та вирішення проблемних завдань.

Вид творчості: колективний.

Матеріали: ляльковий театр, іграшкові курчатко та гусенятко, олівці, аркуші паперу.

Хід заняття:

Вихователь демонструє за допомогою лялькового театру дві іграшки – курчатко та гусенятко, пропонує уважно розглянути їх, розповісти про них: який в кожного вигляд, хто з них старший, що їм найбільше подобається робити.

Перед дітьми ставиться проблемне запитання: як курчатку та гусенятку перебратися через широкий струмок на красиву квіткову галявину. Як один з друзів допомагав іншому? Кого вони зустріли під час подорожі?

У роботі по створенню казки особлива увага приділялася діалогу дійових осіб, їхнім рухам, інтонації голосу. Адже через спілкування героїв відбуваються основні події твору. Діти вчать драматизувати казку, передавати характер персонажів, вживати образну лексику, засоби виразності.

Перед вихователем стоїть завдання активізувати дітей, збуджувати їхнє мислення, уяву, фантазію, викликати сильне бажання придумувати, знаходити оригінальне рішення поставленим проблемним завданням, розвивати креативні здібності дітей, створити атмосферу радісної гри.

Використовуються і прийоми малювання ілюстрацій до епізодів казки: малювання човника, містка тощо.

Однією з форм роботи стало проведення в групі вікторини «Вгадай казку». Зачитуємо уривки з добре знайомих дітям казок. Переможців нагороджуємо оплесками. Останній уривок читаємо з казки «Червона шапочка». Запитуємо «Що відбулося б з казкою, якби в ній з'явилися нові герої, наприклад: лисиця або заєць, а бабуся була чарівницею?» Підводимо до висновку: казка б змінилася.

Потім пропонуємо скласти казку «Червона шапочка» по-новому й розповісти її один одному в парах. Двоє-троє дітей розповідають свої варіанти казок усій групі.

Отже, в ході експерименту здійснювалося цілеспрямоване, послідовне формування критеріїв, взаємодія яких у загальному навчально-виховному процесі дошкільних навчальних закладів забезпечувала постійний вплив на мовлення дітей старшого дошкільного віку, різноманітних взаємопов'язаних між собою форм і методів флотування творчої особистості дошкільників.

Отже, у процесі експериментальної перевірки впливу художнього слова на формування творчої особистості дітей старшого дошкільного віку було визначено, що найефективнішими методами є складання казки, придумування казки за заданою темою, складання власної казки за сюжетом відомої казки.

Розвиток творчої особистості дошкільника – одне з пріоритетних завдань дошкільної освітньої установи. Отже, навчально-виховний процес повинен бути орієнтований на стимулювання творчості і формування творчої активності дитини, це можливо в результаті виконання певних умов. Однією з таких умов є організація розвиваючого середовища, тобто сукупності просторів, відкритих для дії особи, для становлення особливої субкультури, в яких педагоги можуть відповідати на активність дітей власною активністю, розвиваючи, таким чином, творчу особистість дошкільника.

Література

1. Волошина В. В. Загальна психологія: Практикум : навч. посібник / В. В. Волошина, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, — К. : Каравела, 2006. — 280 с.
2. Выготский Л. С. Психология развития ребёнка [Текст] / Л. С. Выготский. — М. : Смысл, 2005. — 512 с.
3. Гергель Е. Л. Развитие креативных способностей в учнів / Е. Л. Гергель // Теоретико-методологичні проблеми генетичної психології : матер. міжнар. наук. конф., присв. 35-річчю наукової та педагогічної діяльності академіка С. Д. Максименка. — Т. 2. — К. : Міленіум, 2002. — С. 56—58.
4. Краткий психологический словарь / под ред. А. В. Петровского и М. Г. Ярошевского. — М. : Политиздат, 1985. — 432 с.
5. Кузнецова Л. В. Гармоничное развитие личности младшего школьного возраста : кн. для учителя /Л. В. Кузнецова. — М. : Просвещение, 1988. — 224 с.
6. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности [Текст] / А. М. Матюшкин // Вопросы психологии. — 1989, № 6. — С. 29—33.
7. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. — К. : Радянська школа, 1976. —Т. 1. — 637 с.

5.1.3. Formation of children's creative abilities in Ukrainian family

Формування творчих здібностей дитини в українській родині

Творча обдарованість стає запорукою економічного процвітання й засобом національного престижу нашої держави. Тому перед практичною освітою постає завдання виховання креативної особистості, здатної до творчої діяльності в різних сферах життя.

Розвиток української держави зумовлює необхідність виховання нового типу особистості з високим рівнем духовності і культури, спроможної самостійно долати стереотипи, приймати нестандартні рішення, здійснювати вільний вибір, творчо мислити, гнучко реагувати на зміни обставин і самій їх творити. Саме в дошкільному віці закладаються базові характеристики, які в подальшому житті будуть визначати творчу спрямованість особистості. Виходимо з позиції, що розвиток творчих здібностей дитини можливий тільки у відповідних видах діяльності, зокрема ігровій. Будучи важливим засобом надбання і передачі соціального досвіду, народні ігри сьогодні повинні увійти у всі сфери виховної роботи, емоційно збагачуючи особистість, викликаючи потребу до творчої діяльності.

Психолого-педагогічні аспекти формування творчих здібностей були предметом дослідження багатьох науковців різних часів. Учені (О. Ковальов, В. Моляко, В. М'ясищев, С. Рубінштейн, Б. Теплов) розглядали здібності з позицій діяльності. Визначивши здібності як індивідуально-психологічні особливості індивіда, науковці наголошували, що вони не можуть бути вродженими. Погляди О. Леонтєва на здібності знаходять вираження в роботах П. Гальперіна, Д. Ельконіна і В. Давидова. Здібності людини, на їхню думку, то – внутрішні умови її розвитку, які формуються під впливом зовнішніх – у процесі взаємодії людини зі світом. На думку Н. Лейтеса, всебічний розвиток здібностей у їх індивідуальній своєрідності є нормальним, повноцінним вираженням людських можливостей, а розумова активність та саморегуляція є необхідними умовами розвитку різних видів здібностей у найрізноманітніших видах діяльності [9]. Н. Ветлугіна вважає, що розвиток творчості йде від наслідування дорослому до застосування набутого досвіду в самостійній діяльності, а потім і до творчої ініціативи [3]. Наявність зразка творчої поведінки значимого дорослого, важливість для дитини прикладівнаслідування підкреслював Р. Стернберг: «Творчі здібності розвиваються не тоді, коли педагог або батьки говорять дітям про необхідність їх розвитку, а тоді, коли дорослі показують їм, як треба робити» [7]. Наслідування дорослого у грі, на думку Ж. Піаже, виступає особливою формою мотивації, що є джерелом ініціативи, розвитку творчих здібностей [11]. Більшість учених пов'язують розвиток творчих здібностей дитини дошкільного віку з появою символів, розвитком здатності заміщення (М. Поддьяков, І. Смолярчук, І. Якиманська). Заміщення формується в різних видах діяльності дитини, зокрема у грі.

Творчі здібності легше й частіше проявляються в тій діяльності, до якої у дитини є певні схильності, інтерес. Визначити її та відповідно розвивати в ній творчі здібності можна, залучаючи дитину змалку до різних видів діяльності, спонукаючи до самостійного мислення, до радості власних відкриттів, а далі – до постановки проблем, комбінації набутих знань. Постає питання: «Чому саме гра?». Бо гра – основний вид діяльності дитини. Діти створюють гру силою уяви, емоційності, активності, в ній реалізується потреба у спілкуванні.

На необхідність використання ігор у вихованні підростаючого покоління звертали увагу О. Ващенко [2], Е. Вільчковський [5] та ін. Про окремі аспекти використання українських народних рухливих ігор у вихованні дітей дошкільного віку наголошується в дослідженнях А. Цюся [15], О. Яницької [16] та ін. Однак проведений аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що проблема формування творчих здібностей дітей дошкільного віку засобами народних ігор в українській родині недостатньо вивчена і потребує подальшого дослідження.

Народна гра є одним із методів сімейного виховання, вона ґрунтується на принципах зв'язку з життям та навколишнім світом, взаємозв'язку різних факторів формування особистості в сім'ї, цільного та різнобічного підходу до виховання, наступності і неперервності виховного впливу, заохочення ініціативи та творчості дітей. Саме для народної гри характерна природність, зв'язок з життям, зверненість до конкретної дитини з її життєвим досвідом, інтересами і звичками.

Матеріали історико-етнографічних досліджень [6] свідчать, що українські народні ігри дуже різноманітні й більшість із них утвердилася в календарній обрядовості. Календарні ігри, які проводилися в певні пори року, як стверджують літописці та церковні ієрархи, називали грищами [14]. В українського народу існували такі основні ігри: біг, стрибки (вгору, через вогонь і воду), метання списів, стрільба з лука, кулачні бої, гра у війну та боротьбу родів, прикладні бої та багато інших – це у хлопців. У дівчат проводились численні ігри, пов'язані з культом, гаданням-ворожінням, чаруванням, мріями про майбутнє одруження, щасливе подружнє життя і т. д. Головними вважались хороводні гри, які проводилися підчас Великодня та підчас свята Івана Купала, ще вони називались – зеленосвятські (пов'язані з ритуалами), плетіння та пускання вінків на воду. Хлоп'ячі ігри бували досить бурхливі, дівочі – спокійні. До щоденних дитячих ігор відносилися гіри в цурки, м'яча, горидуба, Короля, у війну, Дзвона, Мовчанку, у борода, гойдалки на гілках, вишні, у коней, у перегонки, стукалки-хованки, Чародія, у Відьму, Подоляночку, Мак, Ластівку, Довгої лози, Проса, Кота і миші, Вовка і гусей, Кривого шнура та багато інших.

Українські народні ігри мали багатофункціональний характер, були синтезом пісні, танцю, пантомімічних сцен, які залучали дітей до побутової праці. Крім того, такі ігри були своєрідними зразками одноактних п'єс, де діалоги дійових осіб наповнені поетичними, зокрема й віршованими текстами, багатими народно-поетичними звертаннями. У такому театрі немає сторонніх глядачів – усім учасникам відведена посильна роль, часто з елементами танців і пісенних сюжетів [14]. Освоюючи загальнолюдське духовне багатство у своїй ігровій діяльності, дитина творчо переосмлює і переробляє це історичне надбання. М. Поддьяков переконаний, що в дитинстві творчість слід розуміти як механізм розвитку діяльності дитини, накопичення досвіду, особистісного зростання [13]. Творчі ігрові завдання і ситуації допомагають створювати свій образ світу та орієнтуватися в ньому. У процесі гри дитина моделює відношення між людьми, предметами, явищами, «по-своєму перетворює навколишнє середовище, що є першим кроком до творчості» [8].

На думку Н. Опаріної, однією з головних педагогічних традицій, що сприяють рішення проблеми розвитку творчих здібностей дітей, є традиція занурення у фольклорне середовище. Вона проявляється в постійному невимушеному вклю-

ченні в ігрову сферу життя дитини зразків народної творчості з виховною метою. Один із ефективних засобів такого виховання є і залишається – фольклор. Через усну народну творчість дітям відкривається краса навколишнього світу, душа народу.

Дитячий фольклор має свою специфіку:

- відповідає віковим особливостям дітей у виборі тем, образів, ідей;
- цікавий, тому що поєднує словесний матеріал з елементами гри, супровідними рухами;
- має виховне спрямування.

Саме ця специфіка з поетапним зростанням дитини вирішувалися такі завдання: розвинути в ній творчу уяву, фантазію, сформувати творчі здібності, виховати творчу особистість [11].

Перші уявлення дитини про гру формуються у сфері материнського, сімейно-побутового виховання. Тому спочатку народна, а потім й офіційна педагогіка використовувала гру як засіб навчання та виховання дітей. Почуті від матері і бабусі пісеньки, потішки, забавлянки, малята розуміли і застосовували згодом у своїх іграх, догляді за молодшими братами і сестрами, а пізніше переносили на свій батьківський досвід («Сорока-ворона», «Кую-кую чобіток», «Скажу вам байку», «Товчу, товчу мак...»). Невимушеним і природним був у дітей процес пошуку і заміни слів, якщо щось забувалося. Нескладним і природним завданням було також придумати при необхідності щось своє, це процес творіння і є першим кроком до подальшої творчої діяльності в інших сферах діяльності дитини. Процес співтворчості супроводжував кожну дитину з раннього віку.

У процесі гри діти цілком захоплюються своїм світом вигадок, уявлень. Вони готують лялькам страву на обід, будують дім, купають, вдягають, годують, укладають спати своїх ляльок, співаючи пісеньки («А-а, люлі, прилетіли гулі», «А-а, котку»).

Батькам потрібно включати народні хороводні ігрові пісеньки, колискові, забавлянки до різних побутових ситуацій, розваг. При цьому варто заохочувати дітей відтворювати поетичну мову цих творів, творчо інтерпретувати за спонуканням дорослого та в самостійній ігровій діяльності. Гра приваблює дитину самим процесом і тим натхненням, із яким дитина бавиться. «Тут активна творчість дитини наближається до мистецтва, і як артист творить, не шукаючи ніякої мети для свого твору, і цілком захоплюється процесом своєї творчої діяльності, так і дитина, коли вона грається. Нам, дорослим, не треба втручатися в цю гру, бо в нас інша психологія, ми тільки розвіємо ті чари, якими у дітей овіяна їх гра» [6, С. 52].

Народні ігри, які використовували для забав, під час змагань, свят, весілля, збирання врожаю, є засобом виховного впливу на дитину в сім'ї. Створені народом, так само, як казки, приказки, загадки, народні ігри передаються із покоління в покоління. В їх змісті відбито національну психологію нашого народу. Важко переоцінити значення творчості в грі. Усвідомлення творчого елемента в грі незмірно збільшує сили дітей у боротьбі з труднощами, спонукає до оволодіння новими знаннями, облагороджує їх, гартує волю. Завдяки цьому збагачується емоційне життя, розкриваються задатки, здібності, нахили особистості кожної дитини.

Ігри, відомі в сім'ї, дитина творчо змінює, доповнює, запам'ятовує, знайомить з ними своїх товаришів. Це тренує дитячу пам'ять, розвиває творчі навички та

здібності надає оригінальність, підвищує ініціативність, настирливість та працездатність. Народні ігри збагачують дитячі уявлення, а використання їх у творчих завданнях впливає не тільки на розвиток творчих здібностей дітей, але й на їх всебічний розвиток.

Чому сучасні діти не грають у народні ігри в домашній обстановці? Відповіді різні: сучасні діти не знають народні ігри; вони замінюються комп'ютерними іграми, переглядом мультфільмів; діти не вміють конструктивно спілкуватися, взаємодіяти з однолітками; батьки прагнуть навчити дітей писати, читати, рахувати, вивчати іноземну мову забуваючи про те, що провідна діяльність дитини дошкільного віку – ігрова та пізнавальна. Батьки сучасних дітей самі не вміють грати; у дорослих бракує часу. За переконанням В. Новлянської, сучасна благополучна сім'я може неусвідомо створювати перепони на шляху розвитку творчих здібностей дитини. Так, в родині, в якій виховується одна дитина, її просто «закидають» дорогими іграшками, тому в неї не виникає бажання фантазувати, створювати щось нове. Вона постійно відчуває нестачу в спілкуванні на рівні гри і фантазії [10, С. 43]. Завдання батьків – направляти і підтримувати інтерес дошкільника до гри, ставити перед ним завдання, що потребують активної роботи думки і дій для їх розв'язання.

У народних іграх закладені великі можливості для формування дитячої творчості. Це обумовлюється перш за все художніми якостями народних ігор, яскравими образами, інтонаційною виразністю, варіативністю. Це дозволяє успішно використати народні ігри для розвитку творчих здібностей дітей. Важливо виявити в дітей радісну готовність діяти, емоційну реакцію. Підбираючи народні ігри, потрібно прагнути, щоб їхній зміст викликав у дітей різноманітні почуття. Зміст гри спонукає до певних дій з боку дітей.

Розвиток творчих здібностей, безумовно, сам не відбувається. Батькам бажано в повсякденні створювати умови, ігрову ситуацію, що сприяють формуванню і розвитку творчих здібностей. В основі ігрової творчості є виконання дитиною ролі, обраної нею самою: вигадування характерних дій, що відповідають певному образу, побудова композиції, сюжету гри.

Наприклад, в народній грі «Заїнько» дитині можна загадати придумати варіанти рухів одного персонажа. Дорослий співає, дитина виконує відповідні рухи:

Заїнько, заїнько, вийди к нам,

Сіренький, сіренький, зайди к нам.

Ой да, кося, зайди к нам.

«Заїнька» виходить з кущів і стає серед кола. Тоді знову співають:

Заїнько, заїнько, лягай спать.

Заїнько сіренький, лягай спать.

«Заїнька» лягає. Тоді знову приспівують:

Заїнько, вставай,

Сіренький, вставай,

Ой да, кося, вставай.

«Заїнько» встає. Тоді його просять умитись, взутись, причесатись. «Заїнько» робить усе, що йому загадують. Потім кажуть:

Заїнько, заїнько, вдар тропачка,

Сіренький, вдар тропачка.

Ой да, кося, вдар тропачка.

«Заїнько» танцює.

Спочатку дитина не завжди може знайти образні рухи і точно передати образ зайчика. Дитині можна запропонувати придумати рухи будь-якого персонажа народної гри, надавши їй повної самостійності.

У творчій діяльності ініціатива повинна виходити від самих дітей. Для цього батьки створюють певні умови, ситуації, надають допомогу не показом рухів, а надають дітям можливість самим дати характеристику образу шляхом проведення спостережень, слухання і перегляду ілюстрацій художніх творів.

Батьки в народних іграх-діалогах можуть формувати способи імпровізації: закінчувати мелодію, розпочату дорослим, розвивати почуття питальної-відповідної форми. Краще пояснити дітям, що в розмові людей, один запитує, а другий відповідає. Доступні тексти народних ігор «Був у лісі?», «Ми з тобою йшли?», «А пас ти кози?», «Як тебе звуть?» дозволяють дітям знаходити нові комбінації, видозмінювати, покращувати створене раніше. Батьки можуть придумувати різноманітні рухи, які діти повинні в точності повторити, засвоїти. Це розвиває здатність до наслідування.

У кожній українській родині були і свої традиції, і почуття краси, добра, справедливості, уявлення про розум, чесності, порядності, які прищеплювалися дітям постійно в різних життєвих ситуаціях. Під час свят дорослими відводилися спеціальні обрядові дійства за участі або з головною роллю дітей. А вони відчували свою потрібність, затребуваність, в той самий час їм надавалася можливість фантазувати, імпровізувати, тобто проявляти творчість. Таким чином, розвивався смак дітей, виконавські якості, бажання підібрати потрібні слова в пропонованих обставинах святкових дійств.

Сьогодні вкрай необхідно зробити спробу зближення дорослих і дітей. Цьому допоможуть разом проведені свята народного календаря, дозвілля, екскурсії, походи. Під час святкування свят народного календаря дорослим можна приділяти особливу увагу розучуванню народних ігор з включенням фольклорних пісень, хороводів, змінюючи правила гри. Ігрові умови стають найчастіше стимулом для вигадування дітьми своїх текстів, слів, жартів, загадок та інших жанрів фольклору.

Багато ігор незаслужено забуті, хоча мають багатовікову історію. Вони передавалися з покоління в покоління, вбираючи в себе кращі національні традиції, тому цінні в педагогічному сенсі, дуже впливають на виховання розуму, характеру, волі, розвивають моральні почуття, фізично зміцнюють дитину, створюють певний духовний настрій, формують добрі відносини між батьками і дітьми, розвивають мислення, здібності.

Грати батьки з дітьми можуть дома, на прогулянці, на відпочинку, під час поїздки. І не важливо, скільки в родині дітей, важливо, що всі разом, що зайняті дуже важливою справою – ви граєте, а значить, виховуєте, творчо формуєте особистість своєї дитини.

Отже, педагогічне значення народних ігор полягає в тому, що вони є результатом виховних зусиль народу протягом багатьох століть і як незамінний виховний засіб передаються із покоління в покоління. Якщо в сучасних умовах повернутися хоча б частково до народних ігор, використовуючи їх як засіб виховання, то це позитивно вплинуло б на формування творчих здібностей дітей.

Відомо, що можна бути творчою людиною, але не досягнути ніяких результатів. Для реалізації творчих здібностей необхідно мати сильні особистісні якості,

внутрішню витримку та підтримку ззовні. Важливу роль відіграють також мотивація досягнення, наявність знань, які дозволяють оцінити ефективність різних варіантів рішень, і відповідні ціннісні орієнтації, які дають можливість реалізувати творчий задум.

Для трансформації дитячої творчості в дорослу, завданням якої є створення принципово нового значимого для суспільства продукту, дитина повинна набути якості, які дозволяють їй подолати супротив суспільства. Таким чином, провідну роль в детермінації творчої поведінки відіграють мотивація, ціннісні орієнтації та особистісні риси, які закладаються в родині.

Література

1. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільних закладах: навч. посіб. / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. — К.: Вища школа, 1994. — 242 с.
2. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал / Г. Г. Ващенко. — Полтава: Полтавський вісник, 1994. — 190 с.
3. Ветлугина Н. А. Художественное творчество и ребёнок: монография / Н. А. Ветлугина. — М.: Педагогика, 1972. — 288 с.
4. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. — СПб.: Союз, 1997. — 96 с.
5. Вільчковський Е. С. Народна рухлива гра – основний засіб фізичного виховання дітей / Е. С. Вільчковський, О. І. Курок // Традиції фізичної культури. — К.: ІЗМН, 1997. — С. 147—153.
6. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнограф. нарис / О. Воропай. — К.: АВПТ «Оберіг», 1993. — 592 с.
7. Диагностика и формирование креативности у детей в процессе учебной деятельности / под ред. Г. В. Ожигановой // Психол. журнал № 2. — 2001. — Т. 22. — С. 75—85.
8. Котова Е. В. Развитие творческих способностей дошкольников: Методическое пособие / Е. В. Котова, С. В. Кузнецова, Т. А. Романова. — М.: ТЦ Сфера, 2010. — 128 с.
9. Лейтес Н. С. Способность и одаренность в детские годы / Н. С. Лейтес. — М.: Знание, — 1984. — 80 с.
10. Новлянская В.Н. Почему дети фантазируют? / В. Н. Новлянская. — М., 1978.
11. Опарина Н. А. Влияние фольклорно-педагогических традиций на развитие литературно-творческих способностей детей / Н. А. Опарина // Наука и Школа. — 2017. — № 2. — С. 138—143.
12. Пиже Ж. Речь и мышление ребенка / Ж. Пиже. — СПб.: Речь, 1997. — 256 с.
13. Поддьяков Н. Н. Формирование и развитие творчества дошкольников / Н. Н. Поддьяков // Проблемы обучения и развития творчества дошкольников. — М., 2001. — 98 с.
14. Словник символів / за заг. ред. проф. О. І. Потапенка, 1997.
15. Цьось А. В. Українські народні ігри та забави / А. В. Цьось. — Луцьк, 1994. — 96 с.
16. Яницька О. Ю. Українські народні рухливі ігри для дітей старшого дошкільного віку / О. Ю. Яницька. — Рівне, 1992. — 132 с.

5.1.4. Polyfunctional model of student theatre activity in the system of prospective educators professional training

Поліфункціональна модель діяльності студентського театру в системі професійної підготовки майбутніх педагогів

В останнє десятиріччя в педагогічній науці широко використовується метод моделювання. Його обґрунтування подано у працях С. І. Архангельського, В. Г. Афанасьєва, В. А. Венікова, А. Ф. Зотова, Ю. А. Конаржевського, В. І. Міхеєва, В. В. Монахова, І. Б. Новика та ін.

Суттєвий внесок у теорію та практику моделювання освітніх процесів і систем здійснили В. І. Подобєд, А. Є. Марон, Л. Ю. Монахова, В. С. Федотова та низка українських учених, зокрема В. Ю. Биков, Л. М. Ващенко, С. У. Гончаренко, І. А. Зязюн, В. С. Пікельна та ін.

Використання методу моделювання дозволяє точніше та глибше визначити сутність об'єкта дослідження. Існують різні визначення поняття «модель». Філософ В. О. Штофф під моделлю розуміє «...матеріально реалізовану систему, яка, відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна змінити його так, щоб його вивчення дало нову інформацію про цей об'єкт» [17, С. 52]. В. В. Краєвський зазначає: «...головною ознакою теоретичної моделі є те, що вона становить деякий чіткий фіксований зв'язок елементів, який передбачає певну структуру, що відображає суттєві відношення реальності. Нормативна модель, як і теоретична, є ідеалізованою та узагальненою. Вона не є безпосереднім проектом, «сценарієм» педагогічної діяльності, а є лише реалізованим у подальшому прообразом цих проєктів» [8, С. 134].

У дидактиці модель визначають як проміжний об'єкт у процесі пізнання педагогічного явища, виявлення певних психолого-педагогічних особливостей. В «Енциклопедії освіти» дефініція «модель» тлумачиться як «...уявна або матеріально-реалізована система, котра відображає або відтворює об'єкт дослідження (природний чи соціальний) і здатна змінювати його так, що її вивчення дає нову інформацію стосовно цього об'єкта» [5, С. 516]. О. М. Королюк під моделлю розуміє комплекс взаємопов'язаних елементів педагогічного процесу, які забезпечують формування у студентів якостей, знань, умінь і навичок, необхідних для успішного навчання, враховуючи самостійну роботу, а також створюють передумови для професійного виконання спеціалістом виробничих завдань [7, С. 108–112]. Отже, наведені визначення терміна «модель» дають можливість переконатися в тому, що кожна створена модель має фіксувати головні риси об'єкта вивчення без зайвої деталізації. Існує безліч підходів до проблеми побудови моделей. Загальною властивістю усіх моделей є здатність відображати поєднання теорії та практики формування знань, умінь і навичок особистості.

Моделювання є новим і перспективним методом пошуку, що ґрунтується на побудові й дослідженні уявно чи матеріально реалізованої системи, яка адекватно відображає предмет дослідження. Моделювання має низку переваг порівняно з іншими методами, зокрема дозволяє зберегти час, ресурси, оптимізувати процес дослідження і практичної діяльності. Розглядаючи моделювання, Б. М. Ренькас зазначає: «У педагогічних дослідженнях процес моделювання розглядається як основний механізм здійснення та розвитку інноваційної діяльності, як особливий вид творчості, що включає прогнозування, моделювання та аналітичне оцінювання» [12, С. 140]. Відтак, педагогічне моделювання як побудова моделі – це розробка цілей створення педагогічних систем, процесів або ситуацій і основних шляхів їх досягнення.

У своїй праці В. С. Пікельна визначила методологічні принципи моделювання, а саме: системно-структурний підхід; прогнозування діяльності; урахування закономірностей навчально-виховного процесу й усунення протиріч, а також теоретичні принципи: розподіл цілей, керівництва й мети діяльності; послідовність моделювання [11, С. 31], у межах нашого дослідження – функціонування студентського театру. В. І. Маслов припускає, що моделювання є не лише методом, а й певною підсистемою (самостійною стадією), яка має специфічні функції і форми прояву в діяльності керівника [9, С. 91], зокрема й керівника студентського театру. Приєднуємося до позиції Т. Є. Рожнової, яка доводить, що «Побудувати модель –

означає провести мисленнєву або реальну імітацію об'єкта шляхом створення аналогів, у яких відтворюється мета, структура, принципи організації, параметри функціонування об'єкта як системи. Цільова варіативність побудови певної моделі впливає і на вибір її форм (тестова, описова, графічна, комбінована) та видів (структурні й функціональні, формалізовані та імітаційні у вигляді схем, графіків, рисунків; інформаційні, моделі-аналоги тощо)» [13, С. 146].

Здійснений аналіз теорії і практики моделювання освітніх процесів і систем, дозволив визначити такі особливості моделі: можливість відображення об'єкта, процесу, що вивчається в моделі; здатність до заміщення об'єкта (процесу), який потрібно пізнати; наявність чітких понять і правил створення (побудови) моделі й переходу від інформації про модель до інформації про об'єкт (процес).

Ураховуючи те, що конкретний тип моделі визначається метою (загальною ідеєю) її розробки, а також засобами та методами, які для цього використовуються, нашу модель доречно розглядати:

- 1) за способом подання – як нематеріальну, тобто інформаційну;
- 2) за призначенням – як науково-дослідну;
- 3) за станом – як динамічну.

У межах нашого дослідження ми обрали поліфункціональну модель. Обґрунтовуючи основи наукового пошуку, Ю. П. Сурмін звертає увагу на таку особливість поліфункціональної моделі, як здатність реалізовувати одночасно кілька функцій [16, С. 140].

Слід зазначити, що поліфункціональність мистецтва театру передбачає чітку організацію спільної художньої діяльності, обмін інформацією, думками, творчим досвідом, набуття нових знань, навичок, осмислення мотиваційної основи взаємодії, координацію спільних зусиль, співтворчість, що прогнозує наявність особистісних морально-етичних констант, формування системи цінностей, ідеалів.

Безумовно, мистецтво театру є своєрідним комплексним подразником, який викликає цілісну реакцію всього організму людини, починаючи від психофізіологічного рівня існування і завершуючи емоційно-естетичним, духовним, тобто впливає на біологічний, психічний і соціальний рівні. Тому студентський театр характеризується багатозначністю, поліфонічністю, його пізнавальний, естетичний, емоційний виховний потенціал має великий актуалізуючий вплив на становлення і розвиток особистості педагога.

Термін «поліфункціональність» перекладається з грецької як багаточисельна функція. Щодо студентського театру «поліфункціональність» можна визначити як поєднання різноманітних функцій, обов'язків, ролей, які виконує театр у життєдіяльності людини і суспільства. Досліджуючи поліфункціональність театру, науковці виокремлюють такі функції: пізнавальну, оцінювальну, визначальну, комунікативну (О. П. Рудницька); ідейно-політичну, виховну, пізнавально-дидактичну, комунікативну, моральну, естетичну (Б. Т. Ліхачов); прикладну (К. Бюхер); суспільно-перетворювальну, утішально-компенсаторну, пізнавально-евристичну, художньо-концептуальну, передбачення, інформаційно-комунікативну, виховну, функцію навіювання, естетичну, гедоністичну (Ю. Б. Борєв); катарсичну (Л. С. Виготський); світоглядну (В. Ф. Діденко).

На основі наведених тлумачень ми розробили поліфункціональну модель діяльності студентського театру з урахуванням загальнодидактичних підходів до професійної підготовки педагогів (Рис. 1).

Такий різнобічний вплив на людину зумовлений насамперед специфічністю природи мистецтва театру та засобів його виразності: з одного боку – звуковою й емоційно-раціональною сутністю, інтонаційністю, ритмічністю, процесуальністю, синкретичністю, доступністю для людського сприйняття; з іншого – особливостями сприйняття людини: асоціативністю, комунікативністю, діалогічністю, взаємозв'язком свідомого й підсвідомого, творчою активністю, синестезією, ідентифікацією внутрішнього стану людини з характером художнього образу, апперцепцією, стереотипністю (Л. С. Виготський), Г. С. Костюк, О. П. Рудницька, Б. М. Теплов).

Театр – це процес, який розгортається в часі та просторі й через зближення художніх інтонацій із психоемоційними станами, завдяки здатності нервової системи «засвоювати» сценічні ритми, сприйматися людиною. Окрім ілюстративного навантаження, студентський театр має ще й психогігієнічне – створює сприятливий фон,

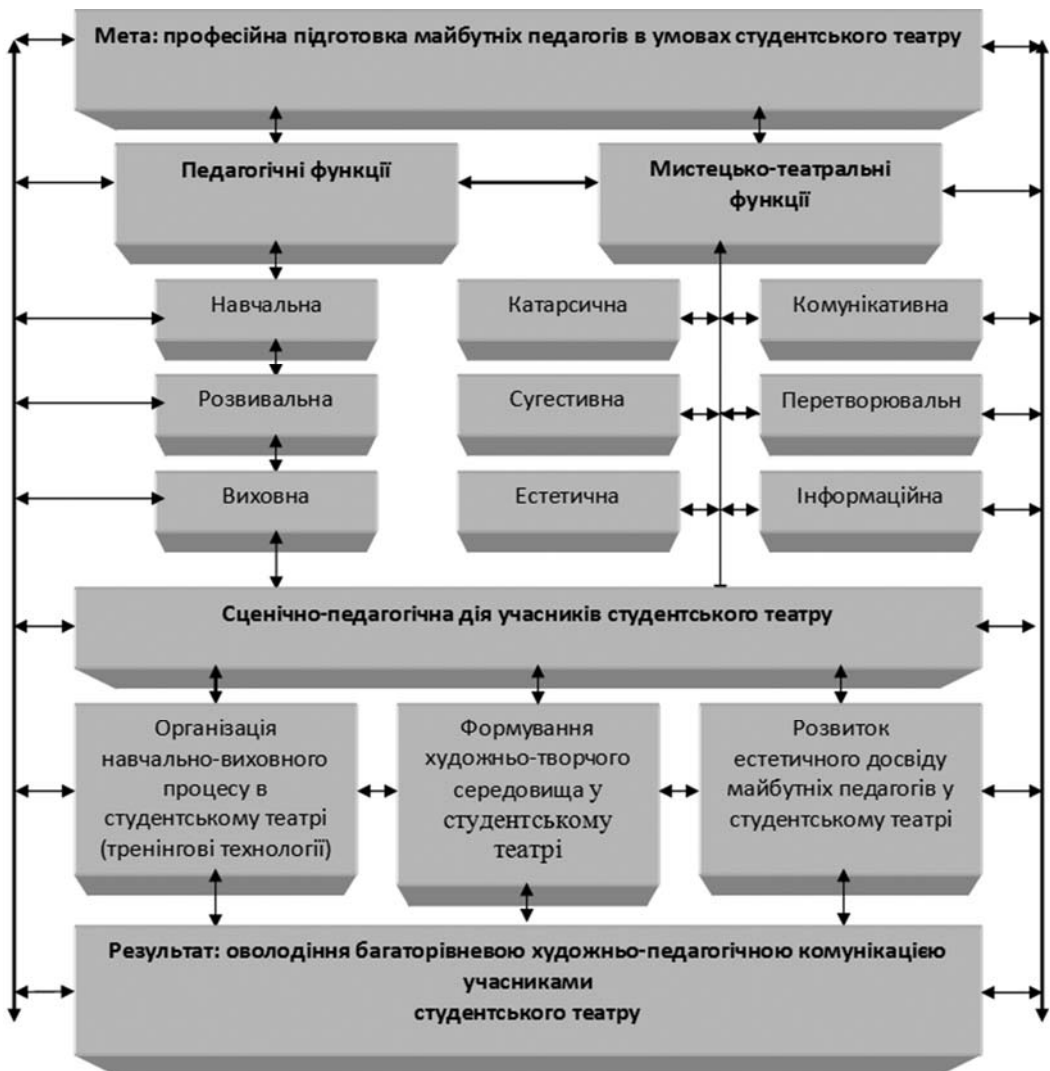

Рис. 1. Поліфункціональна модель діяльності студентського театру в системі професійної підготовки майбутніх педагогів

покращує настрій та емоційний тонус, знижує утому й підвищує працездатність. Аналогічна дія зумовлена здатністю нервової системи засвоювати сценічний ритм вистави, унаслідок чого фізіологічні й психічні процеси організму стають більш оптимальними (М. Р. Могендович), активізується інтелектуальна діяльність, створюється атмосфера психологічного комфорту, що підтверджує більш адекватне пристосування індивіда до впливу довкілля.

У розробленій поліфункціональній моделі діяльності студентського театру ми акцентуємо увагу на його педагогічних і мистецько-театральних функціях у професійній підготовці майбутніх педагогів. Традиційно на першому місці, як зазначає І. А. Зязюн, постає навчальна (дидактична) функція [10, С. 13], що виявляється в передачі знань й опануванні певних професійних умінь, навичок. Мистецтво театру дає знання з історії людства, розвитку його духовної і матеріальної культури. Оволодіваючи мовою театрального мистецтва, майбутній педагог засвоює скарби національної та світової культури, розвиває особистісні й професійні якості. Важливу роль відіграє і розвивальна функція, сутність якої відбивається у створенні сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу особистості, для її саморозкриття, самоствердження [10, С. 13]. Мистецтво театру розвиває не лише емоційну чутливість людини, а вдосконалює саму її природу, особистісні здібності (вокальні, музичні, пластичні, мовленнєві тощо). На переконання І. А. Зязюна, найскладнішою є виховна функція, що визначається великою здатністю театрального мистецтва впливати на людину через її емоційно-чуттєву сферу. Виховна функція полягає в організації діяльності, яка спрямовується на усвідомлення студентом себе як особистості, на вільне й відповідальне самовираження. Визначальним при цьому є діалогічна суб'єкт-суб'єктна взаємодія між педагогом і студентом [10, С. 13].

Охарактеризуємо мистецько-театральні функції поліфункціональної моделі діяльності студентського театру.

Театральна діяльність викликає у майбутнього педагога релаксаційний стан або стан концертної псевдопасивності (Г. К. Лозанов), ознакою якого є психофізіологічне розслаблення. Описана функція називається релаксаційною, вона зумовлює функцію навіювання, або сугестивну функцію. Навіювання – особлива форма психічного впливу на людину, що викликає певні почуття, ідеї або уявлення винятково шляхом вказівки на появу їх, а не шляхом логічного міркування. Оскільки навіювання є особливо ефективним у порівнянні з релаксаційним станом, то театр може бути ідеальним «гіпнотизером», який передає реципієнту власні емоції, підсилює або, відповідно, послаблює приховані у підсвідомості емоції. Керувати сприйняттям театральної вистави можна завдяки існуванню в підсвідомості кожного спільних для всіх людей архетипів колективного підсвідомого, еквівалентних театральним формам. Сугестивна дія театру зумовлена емоційною насиченістю, інтонаційною різноманітністю, енергетичною активністю, в основі чого лежить можливість моделювання справжніх, життєвих емоцій театральними.

Французький естетик М. Дюфренн [4, С. 152–161] визнавав, що театр здатний у духовній сфері особистості відновити гармонію, втрачену в реальності (компенсаторна функція). Таким чином, діяльність майбутнього педагога у студентському театрі компенсує ті емоції, яких людина не зазнає у житті, але до яких прагне. Це гармонізує та збагачує її внутрішній світ. Але призначення театру – не лише доповнювати недостатні переживання, а й рятувати від пригнічення шляхом катарсису (Арістотель [1, С. 67]).

Катарсична функція характеризується виникненням сильного переживання, яке відчуває людина у процесі спілкування з мистецтвом, під час чого відбувається «самоспалення» негативних емоцій. За словами Л. С. Виготського, «...естетична реакція зводиться до катарсису, ми відчуваємо складне розрядження почуттів, їх взаємне перетворення, і замість болючих переживань, які викликані змістом оповідання, ми маємо в наявності високе і просвітлене відчуття легкого дихання» [3, С. 270], що є ознакою очищення душі людини.

Вищезгадані функції завдяки тому, що діють на підсвідомі процеси людського буття, характеризують об'єктивний, безпосередній вплив, незалежний від волі, освіти, ступеня свідомості людини. Доказом цьому є результати дослідів у галузі психофізіології, що підтверджують зміну почуттєво-емоційних реакцій і нервового стану реципієнта під час театральної перцепції [6, С. 20–27].

Найсильніша дія театру проявляється на рівні емоційно-естетичного сприйняття особистості, накопичення естетичного досвіду відповідає психологічному рівню існування індивіда. На підсвідомий відгук накладається свідоме розуміння. Театр дозволяє пережити і спостерігати багато чужих життів як своє та збагатитися досвідом інших людей, засвоїти його, зробити фактом свого життя.

Естетична функція є специфічною для мистецтва загалом, театру зокрема, і представлена у вигляді формування естетичних смаків, потреб, здібностей особистості. Є ціннісним орієнтиром людини у світі, поштовхом до пробудження творчих начал, стимулом для бажання жити і творити за законами краси, що виключає насильство примусових стимулів людської діяльності [2, С. 109]. Театральне мистецтво формує естетичний досвід педагога, передає історично різноманітні концепти певної епохи й ідеалів. Це дозволяє індивіду напрацювати власні установки та ціннісне ставлення до типових життєвих обставин; сприяє соціалізації особистості через ствердження її самоцінності (Ю. Б. Борев [2, С. 111]). Естетично-виховна дія студентського театру базується на діалогічній природі театральних творів. Спираючись на ідеї Л. Н. Столовича, варто зауважити, що театр як вид мистецтва є «...спілкуванням в його самоцінності» [15, С. 23]. Оскільки художній образ – це образна модель реального суб'єкта, йому притаманна своєрідна активність, свідомість і самосвідомість.

Комунікативна функція театру існує у формі взаємодії індивіда й художнього твору, під час якої відтворюються різноманітні ситуації міжособистісного спілкування. Така взаємодія вимагає від людини певних зусиль, досвіду, знань, інакше повноцінна дія мистецтва не проявиться (Л. С. Виготський [3, С. 82–90]), оскільки інформацію художнього твору певним чином закодовано. На особливій комунікативності мистецтва театру ґрунтується аналіз його як знакової системи сучасної семіотики. Комунікативна функція театрального мистецтва є основою взаєморозуміння, співіснування і співпраці.

Перетворювальна функція мистецтва театру полягає в тому, що художньо-творча діяльність людини є особливим видом духовно-практичного опанування дійсності за законами краси [14, С. 25]. Заснована на знаннях законів перетворення предметів і процесів об'єктивної реальності, а також на катарсично перетворювальному впливі емоційної і психоенергетичної інформації як на глядачів, так і на учасників театрального дійства. Художньо-творча діяльність учасників студентського театру є цілеспрямованою, доцільною, перетворювальною. Вона узгоджується з певною метою, знаходить художню форму ідеалу й отримує можливість

споглядати власну сутність, цілісність своєї природи, єдність духовної і практичної основи свого існування на шляху до досконалості. Отже, рушійною силою перетворювальної функції є допитливість і прагнення людини до краси. Названа функція мистецтва театру реалізується через: ідейно-естетичний вплив на людей, за результатом якого прищеплюються певні смаки, ідеали, прагнення; залучення людини до художньо-творчої діяльності, яка пробуджує небайдуже ставлення до людей, до надбань культури, стимулює активність особистості до досконалості, до естетичних ідеалів; пробудження інтересу до театральної діяльності на основі розвитку уяви, фантазії, чуттєво-емоційних вражень від досягнутих результатів.

Інформаційна функція (інформаційно-евристична) існує поруч із пізнавальною і є підґрунтям для таких соціальних функцій, як соціально-організаторська, суспільно-перетворювальна, художньо-концептуальна та світоглядна. Інформаційна функція мистецтва театру передає нам певну інформацію, постає як специфічний канал зв'язку, сприяє особистому опануванню суспільним досвідом [14]. Знання інформації дає можливість прогнозувати свої дії. У цьому розумінні інформаційна функція сприяє оптимізації корисної діяльності суспільства й індивіда. Окрім того, мистецтво театру завжди відчуває духовний стан суспільства і першим реагує на його певні зміни й емоційні настрої людей.

Продовжуючи характеристику поліфункціональної моделі, звертаємо увагу на важливість урахування реалізації сценічно-педагогічної дії у студентському театрі. У контексті проблеми дослідження функціональності сценічно-педагогічної дії реалізуються три основних напрями: 1) організація навчально-виховного процесу студентського театру, що базується на тренінгових технологіях; 2) формування художньо-творчого середовища у студентському театрі; 3) розвиток естетичного досвіду майбутніх педагогів. Деталізуємо кожен із них.

Класичний освітній процес вишу орієнтується на систему знань як основу підготовки майбутнього фахівця, де увагу акцентовано на запам'ятовуванні й відтворенні інформації; на традиційних підходах до оцінки якості підготовки спеціаліста, тобто домінантою такого навчання залишається авторитарність і досвідченість викладача. В українській системі вищої освіти співіснують традиційні та інноваційні технології навчання, але дуже часто з елементами традиціоналізму, що не забезпечує сучасних вимог до випускників вишу. У нових умовах навчання виникла потреба розвитку творчого мислення студента, формування його комунікативних умінь і практичної підготовки до активної життєдіяльності в постійно мінливому соціумі. Тому нагальною потребою постає широке впровадження інновацій в освітній простір вищих навчальних закладів. Щодо навчально-виховного процесу в студентському театрі, то він відрізняється від класичного тим, що в його основу покладено колективну сценічно-педагогічну дію (театральні тренінгові технології), яка характеризується єдиною педагогічною спрямованістю і педагога-керівника, і студента – майбутнього педагога. Ця дія вибудовується обов'язково у взаємодії щонайменше двох учасників – педагога і студента, у співтворчості яких відбувається пошук нових знань, нових способів вирішення художньо-педагогічних завдань.

Стосовно реалізації напрямку, пов'язаного з формуванням художньо-творчого середовища у студентському театрі зазначимо, що пріоритетом є саме сценічно-педагогічна дія керівника-педагога театрального колективу та його учасників. Завдяки сценічно-педагогічній дії будується театральна комунікація, яка має

мобільну форму і здебільшого не залежить від специфічного місця – сцени. Врахування цієї позиції дає підстави педагогу-керівнику організовувати сценічно-педагогічну дію в будь-якому місці, де відбувається навчально-виховний процес. За таких умов, художньо-творче середовище є результатом спільної сценічно-педагогічної дії і розвивається за законами багаторівневої театральної комунікації. Створенню художньо-творчого середовища сприяють такі театральні форми діяльності-дії студентського театру, як етюди, монологи, діалоги, інсценізації та вистави.

Оскільки мистецтво театру насамперед звернене до почуттів та емоцій студента, почуттєва виразність художньо-творчої діяльності майбутнього педагога дає право вважати її індивідуально-особистісним естетичним досвідом. Відбувається це в результаті того, що людина вступає в естетичні відносини з дійсністю не лише як представник соціуму, але як індивідуальність з її особливим життєвим досвідом в усій його неповторності. Змістове опанування мистецтва театру не тільки дає уявлення про світ, а й задає спосіб його бачення, накреслює певні світоглядні орієнтації, тим самим формує й закріплює духовно-чуттєвий досвід студента. Займаючись у театрі, студент цілісно охоплює та відтворює у комунікативній дії-взаємодії найважливіші взаємовідносини людини, її внутрішній світ, художньо синтезує й висвітлює людський досвід. Учасник студентського театру, залучаючись до культурних цінностей вітчизняної та зарубіжної драматургії завдяки діалогічній природі театру, своїй комунікативній підготовленості, створює художній образ персонажа, відкриває внутрішній світ людини, дає можливість відчувати й відчуває сам різнобарвну гаму почуттів. У такому контексті набутий естетичний досвід майбутнього педагога можна розуміти як складову багаторівневої художньо-педагогічної комунікації та умову багатокультурних і міжкультурних комунікацій, у системі яких чуттєвим відносинам відведено одне з цільних місць.

Студентський театр як особливий спосіб практичної творчої діяльності в художньо-образній формі моделює, закріплює, оцінює та активно нарощує естетичну складову життєвого досвіду людини. Діяльність майбутнього педагога в театрі формує у нього здатність не лише осягати, а й цінувати прекрасне в різноманітних його проявах, формує позитивні естетичні переживання, потребу жити за законами краси, чим виробляє у студента необхідний йому «імунітет» до потворного та низького. Сформовані почуттєві переживання учасника студентського театру відображають норму його життя завдяки здатності керувати своїми почуттями.

Доречно підкреслити, що в діяльності студентського театру й тренінгові технології навчання, і створення художнього образу персонажа, цілісного образу вистави відбиваються на розвитку й реалізації естетичного досвіду студента. Отже, естетичний досвід як сукупність знань і здібностей педагога формується у результаті нагромадження специфічних засобів і методів художньо-творчої діяльності, яку можна назвати естетичною. Набутий естетичний досвід майбутнього педагога дає йому можливість вибудувати педагогічну взаємодію за законами єдності краси і добра.

Узагальнення проведеної роботи щодо обґрунтування поліфункціональної моделі діяльності студентського театру підтверджує, що її сутність полягає в системному баченні багаторівневої художньо-педагогічної комунікації як детермінанти різнорівневого впливу на особистість майбутнього педагога в умовах студентського театру.

Література

1. Аристотель. Сочинения : в 4 т. — М. : Мысль, 1976. — Т. 1 : Метафизика. — С. 63—68.
2. Боров Ю. Б. Эстетика / Юрий Борисович Боров. — 4 изд. (доп.). — М. : Политиздат, 1988. — 496 с.
3. Выготский Л. С. Психология искусства / предисл. А. Н. Леонтьева ; коммент. Л. С. Выготского, В. В. Иванова ; общ. ред. В. В. Иванова. — 3-е изд. — М. : Искусство, 1986. — 573 с.
4. Дюфренн М. Вклад эстетики в философию / М. Дюфренн // Эстетика и теория искусства XX века : [хрестоматия] / сост. Н. А. Хренов, А. С. Мигунов. — М. : Прогресс-Традиция, 2008. — 689 с.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. — Київ : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
6. Євстігнєєва Н. І. Поліфункціональність музичного мистецтва як детермінанта різнорівневого впливу на особистість / Н. І. Євстігнєєва // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту : зб. наук. пр. / Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича. — Чернівці, 2000. — Вип. 89 : Педагогіка і психологія. — С. 20—27.
7. Королюк О. М. Модель диференціації самостійної роботи студентів у процесі вивчення математики в коледжах технічного профілю / О. М. Королюк // Вісн. Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка. — Житомир, 2013. — № 3(69). — С. 108—112.
8. Краевский В. В. Методология педагогического исследования / В. В. Краевский. — Самара : СамГПИ, 1994. — 230 с.
9. Маслов В. І. Наукові основи та функції процесу управління загальноосвітніми навчальними закладами : навч. посіб. / Валентин Іванович Маслов. — Тернопіль : Астон, 2007. — 150 с.
10. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. — 3-тє вид., допов. і переробл. — Київ : СПД Богданова А. М., 2008. — 376 с.
11. Пікельна В. С. Управління школою : у 2 ч. Ч. 1 / Валерія Пікельна. — Харків : Основа, 2004. — 112 с.
12. Ренькас Б. М. Моделювання структури управління профільним загальноосвітнім навчальним закладом / Б. М. Ренькас // Вісн. Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка. — Житомир, 2013. — № 3 (69). — С. 140—143.
13. Рожнова Т. Є. Модель управління вищим навчальним закладом на засадах інноваційних технологій / Т. Є. Рожнова // Вісн. Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка. — Житомир, 2013. — № 3 (69). — С. 145—149.
14. Смерж Л. О. Эстетика : навч. пос./ Л.О.Смерж.— К : Кондор, 2009. — 334 с.
15. Столович Л.Н. Искусство и игра/ Л.Н. Столович.— М.: Наука, 1970.—145 с.
16. Сурмін Ю. П. Майстерня вченого : підруч. для науковця / Юрій Петрович Сурмін. — К. : Навчально-методичний центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. — 302 с.
17. Штофф В. А. Моделирование и философия / В. А. Штофф. — М. : Знание, 1986 — 304 с.

5.1.5. Education of the emotional creative culture of preschool age children in musical and improve activity

Воспитание эмоционально-творческой культуры детей дошкольного возраста в музыкально-импровизаторской деятельности

Общие тенденции социокультурного развития общества, наличие противоречивых информационных потоков, в частности в музыкальной сфере, распространение психоэмоциональной депривации детей и молодежи, необходимость целенаправленного формирования эмоционально-творческой культуры личности обуславливает повышенное внимание к проблемам музыкального воспитания детей, начиная с дошкольного возраста. С учетом современных психолого-педагогических концепций феномена детства (Ш. Амонашвили, Д. Эльконин,

В. Кудрявцев, Д. Фельдштейн) своеобразие дошкольного воспитания – первично-образовательного звена – определяется чрезвычайной трансляционной ролью взрослого, который сопровождает ребенка в процессе его вхождения в мир культуры и усвоение общечеловеческих ценностей. Важнейшей задачей стоит развитие способности воспринимать искусство, в частности музыку, эмоционально откликаться на нее, принимать ее как духовную ценность.

Музыка-феномен культуры. Во все времена ученые разных областей знаний пытались ответить на вопрос: «Что такое музыка?». Но так и не пришли к общему мнению. Ответ могла бы дать наука, изучающая философские, физиолого-психологические и культурно-эстетические процессы. В представлении большинства людей музыка – это вид искусства. Но только ли с искусством она связана?

Музыка активно влияет на сознание личности, устанавливает моральные приоритеты и для многих является способом, смыслом жизни. По нашему мнению, человек, который общается с музыкой, воплощает значительные социальные нравственные идеи, всегда чувствует ее влияние на все компоненты духовно-эстетической культуры. И поэтому в процессе общения с различными музыкальными жанрами формируется эстетическое сознание личности, которая, в свою очередь, находится во взаимосвязи с духовным миром человека.

По словам Д. Шостаковича, музыка «может показать миллионам людей то, что делается в душе одного человека и одному человеку открыть то, чем наполнена душа всего человечества» [10, С. 10].

По мнению известного психолога Л. Выготского, узнавая о жизни через музыкальные образы, личность духовно и нравственно очищается, совершенствуется. Музыка раскрывает в человеке огромные, неизвестные ей силы, и это «способ уравнивания человека с миром в самые критические и ответственные минуты жизни» [2]. Музыка способна корректировать мировоззренческие позиции человека, побудить к определенным нравственным поступкам и приводить к определенному эмоционально-чувственному равновесию, внутренней гармонии человека.

Об этом свидетельствуют многочисленные исследования в области философии (Аристотель, П. Алексеев, И. Гегель, М. Каган, Р. Тельчарова); психологии (Л. Выготский, А. Запорожец, Г. Кечхуашвили, А. Леонтьев, В. Мясищев, Б. Теплов); педагогики (Ю. Алиев, Л. Арчажникова, Л. Безбородова, Н. Ветлугина, С. Громакова, И. Груздова, Е. Дубровская Т. Комарова, О. Радынова, Т. Таранова, В. Шацкая); искусствоведения (Б. Асафьев, Д. Кабалевский, Е. Назайкинский, А. Сохора). Авторы определяют роль музыки в культурном и интеллектуальном развитии личности, ее семантическое значение. В современных научных исследованиях так же подчеркивается необходимость развития эмоционально-творческих способностей, формирования основ музыкальной культуры в дошкольном возрасте. Отсутствие полноценных музыкальных впечатлений в детстве с трудом восполнимо впоследствии. О. Радынова в своих исследованиях утверждает, что важно, чтобы уже с раннего возраста рядом с ребенком оказался взрослый, который смог бы раскрыть перед ним красоту музыки и дать возможность ее прочувствовать. Многие психологи, педагоги заключают, что музыкальное развитие оказывает ничем незаменимое воздействие на общее развитие, формирование эмоциональной сферы, совершенствование мышления, так как ребёнок развивается чутким к красоте в искусстве и жизни. «Музыка – это очень естественная среда для развития

ребенка, которая может способствовать гармоничному сочетанию всех сторон его личности. Известна также и роль дошкольного детства, в период которого выявляются и развиваются основные музыкальные способности. Разнообразные виды музыкальной деятельности представляют большие возможности для обогащения целостной личности ребенка и для развития его специальных способностей. Все эти виды: пение, музыкально-ритмические движения, игра на детских музыкальных инструментах, необходимо применять для творческого развития ребенка. Идеи о творчестве, о его специфике, взаимоотношения с другими процессами, о закономерностях его развития разрабатывались в исследованиях многих отечественных философов и психологов (В. Аршавский, Н. Бердяев, Л. Выготский, А. Матюшкин, В. Моляко, В. Налимов, Я. Пономарев, П. Флоренский). Один из очень важных вопросов детской психологии и педагогики – это вопрос о творчестве у детей, о развитии культуры чувств и значении творческой деятельности для общего развития и эмоционального созревания ребенка. Творчество в научной литературе определяется высшей формой активности и самостоятельности человека. В философии «творчество» рассматривают, как активное взаимодействие субъекта с объектом, в процессе которой субъект целенаправленно изменяет объект, создавая новые, качественно новые, социально значимые материальные или духовные ценности [9].

Т. Сидоренко, рассматривая творчество как вид человеческой деятельности, отмечает такие признаки, характеризующие ее как целостный процесс: «наличие противоречия проблемной ситуации или творческой задачи; социальная и личная значимость и прогрессивность, которая делает вклад в развитие общества и личности; наличие объективных (социальных, материальных) предпосылок для творчества, обеспечивают ее обнаружения; наличие предпосылок для творчества (знания, умения, положительная мотивация, творческие способности личности); новизна и оригинальность процесса и результата [6, С. 8].

Взросший в последнее время интерес к изучению эмоциональной сферы обусловлен тем, что лишь выяснение закономерностей эмоционального развития может значительно углубить понимание механизмов развития творческих способностей личности в целом. Большинство исследователей понимают творческую одаренность и талантливость только применительно к интеллекту. Однако, Л. Выготский подчеркивал, что «можно не только талантливо мыслить, но и талантливо чувствовать. Эмоциональная сторона личности имеет не меньшее значение, чем другие стороны, и составляет предмет и заботу воспитания в такой же мере, как ум и воля» [2].

Человеческие эмоции, мышление, способность к творчеству – величайшие из даров природы. Даром этим природа отмечает каждого человека, но свои дары природа поровну не делит и кого-то награждает больше, а кого-то меньше. Одаренным принято называть того, чей дар явно превосходит некие средние возможности, способности большинства. Поэтому большинство ученых называют одаренностью генетически обусловленный компонент способностей, который в значительной мере определяет как конечный итог (результат развития), так и темп развития. Среда, воспитание либо подавляют этот дар, либо помогают ему раскрыться. Благоприятная окружающая среда и квалифицированное педагогическое руководство способны превратить дар в выдающийся талант. Эта простая и, казалось бы, очевидная мысль с большим трудом пробивала себе дорогу в отечественной

педагогике. В последнее время положение существенно изменилось, термин «одаренность» вновь получил общественное признание и стал использоваться в профессиональной литературе. Признание социальной значимости проблемы обучения эмоционально-творческих детей, безусловно, важный шаг к ее решению.

В психологической науке эмоции рассматривались в деятельностном, поведенческом, личностном аспекте, выделялась динамика их становления, раскрывался механизм эмоциональных проявлений детей (П. Анохин, Л. Божович, Ф. Васильюк, В. Вилюнас, В. Вундт, Л. Выготский, А. Запорожец, А. Ковалев, А. Леонтьев, В. Мясичев, С. Рубинштейн, П. Симонов, Д. Эльконин). Слово «эмоции», как указано в «Философском словаре», произошло от латинского «*emoveo*», что в переводе означает «потрясаю», «волную». Гносеология исследует особенность субъективного момента, заключенного в эмоциях. Эмоции могут существовать в виде непосредственных, очень быстрых и полубессознательных реакций индивида; они могут выступать и в виде очень сложных чувственных образований, весьма развитых, воспитанных всем богатством человеческой культуры.

В психологической литературе [3] эмоции определяют как особый класс психических процессов и состояний, связанных с инстинктами, потребностями, мотивами, приобретают форму непосредственного переживания значимости действующих на индивида явлений и ситуаций для осуществления его жизнедеятельности. Они сопровождают любые проявления активности субъекта. Эмоции также являются одним из ключевых механизмов внутренней регуляции психической деятельности и поведения индивида, направленных на удовлетворение актуальных потребностей.

Роль эмоций в музыкальном развитии, формировании личности, как отмечает А. Торопова [8], первична. Она заключается в многомерном ценностном воздействии на его внутренний мир и систему отношений к жизни, к искусству и творчеству.

Нужно констатировать, что целенаправленное развитие эмоциональной сферы личности является очень важным для художественно-творческой деятельности в целом и формирования умений музыкальной импровизации в частности.

В 40-х и 50-х годах были начаты нормативные исследования эмоциональных реакций у детей. Все отечественные теории отличаются друг от друга только тем, как они трактуют взаимодействие наследственности и среды, созревания и научения, биологии и культуры, врожденных и приобретенных способностей в ходе психического развития. Функциональная сторона эмоций в отечественной психологии рассматривается в контексте положения о необходимом и активном участии субъективных переживаний в регуляции деятельности. С. Рубинштейн отмечал, что эмоции являются субъективной формой существования потребностей (мотивации). Огромный вклад для построения культурно-исторической теории эмоций сделал Л. Выготский. Он подчеркивал, что «эмоциональная реакция – могущественный организатор поведения. В ней реализуется активность нашего организма. Эмоции были бы не нужны, если бы они были не активны» [2, С. 136].

Эмоции не только активизируют мыслительные процессы, но, входя в их структуру, выполняют функцию эвристики. Л. Выготский считал, что овладение эмоциями является насущной педагогической задачей. «Умение владеть своими чувствами психологически не означает ничего другого, как умение владеть их внешним выражением... Отсюда та чрезвычайная власть над воспитанием чувств,

которая принадлежит развитию сознательных движений и управлению ими» [2, С. 143]. Мы рассматриваем процесс эмоционального развития как обретение культуры чувств в ходе целенаправленной музыкальной деятельности. По мнению В. Сухомлинского, эмоциональную культуру составляют: «культура ощущений и восприятий»; «культура слова и эмоциональных состояний»; «эмоциональная восприимчивость идей, принципов, истин» [5, С. 472].

Понятие эмоциональной культуры рассматривается и в работах В. Ражникова. В наиболее общем виде его идеи можно представить так:

- эмоциональная культура является необходимым компонентом общего развития ребенка, она выступает основой для формирования потребности к творчеству, именно с формирования эмоциональной культуры должно начинаться приобщение ребенка к различным видам музыкальной деятельности.
- у детей в 5–7-ми летнем возрасте расширяется «эмоциональное поле» переживаний, они осознают более тонкие оттенки собственных переживаний и могут выразить эти переживания словом [5].

А. Лук утверждает, что культура чувств включает в себя богатство и разнообразие переживаний, умение управлять своими чувствами; культура чувств предполагает умение понимать и уважать чувства других людей, сопереживать им, т.е. предполагает так называемый эмоциональный резонанс. Очень важна готовность понять другого, а такую готовность нужно воспитывать. Высокая культура чувств не наследуется; ее нужно воспитывать у каждого ребенка [4, С. 52].

А. Богуш выяснила, что понятие культура ассоциируется учеными с «действенностью», «творчеством», «искусством», «образованностью и воспитанностью», «духовностью», «ценностью и ценностными ориентациями», выполняющих трансмиссию между поколениями, «знаково-символической системой», с феноменом «самодетерминации» и др. [1].

Дошкольное детство рассматривается нами как первоначальный этап воспитания эмоционально-творческой культуры. Особое внимание обращено на значимость этого периода для последующего протекания и нормального развития у дошкольников таких процессов, как постижение своего «Я», вращение в мир культуры, рост критичности и самооценки. Душа ребенка может раскрыться только в благоприятной среде педагогического такта и доброжелательности, где отсутствует страх, подчеркивал А. Нечаев.

Понятие «эмоционально-творческая культура» определяется нами как: необходимый компонент личностного развития и становления индивидуальности, основа формирования потребности к творчеству, содержательная основа приобщения детей к музыкальной деятельности. Активное творческое освоение музыки представляет собой сложный психический процесс, который заключается в понимании музыкального образа, в умении передать его в различных видах активной деятельности, в освоении музыкального языка и средств музыкальной выразительности. Наиболее действенным методом активизации музыкальной деятельности, на наш взгляд, является импровизация. Импровизация, как известно, стояла у колыбели всех культур. На протяжении многих веков это был один из – способов рождения и существования музыки. Человек должен был уметь улавливать свою внутреннюю музыку и сразу же делать её слышимой – играть, петь, танцевать. Элементарная импровизация детей начинается с одного единственного звука.

Импровизация, которая по своей сути тоже есть игра, основанная на варьировании, пересочинении, преобразении, более всего соответствует детской модели познания мира. Импровизации вначале могут появиться лишь как пластические, мимические или речевые – игра фонемами, слогами. Они создают предпосылки к импровизации музыкальной, поскольку в движении и речи любой здоровый ребёнок успешен. Здесь почти сразу возможна игра и комбинирование. Характеризуя детское творчество и подчёркивая его непосредственную связь с игрой, Л. Выготский считал, что ребёнок редко работает над своим произведением долго, чаще творит его в один приём. Это и роднит детское творчество с импровизацией, самым доступным видом музыкального творчества для детей. Импровизация предполагает наличие в опыте определённого материала, который используется при построении нового. Этот фундамент импровизации состоит из моделей – стереотипов, закреплённых в сознании музыканта посредством обобщения его прошлого опыта. В основе импровизации лежит творческое музыкальное мышление, которое осуществляется на базе музыкального языка. В процессе овладения языком музыки формируется конструктивный тип музыкального мышления, оперирующий внутримызыкальными элементами. Музыкальное творчество в целом – продукт взаимодействия образно-художественного и конструктивного мышления, которые нерасторжимы и обогащают друг друга. Из их единства возникает и реализуется художественный замысел.

Н. Ветлугина подчёркивала, что чем раньше музыка войдет в жизнь ребенка, тем глубже и прочнее она займет место в его душе. Элементарная музыкальная импровизация дает возможность и шанс каждому ребенку, независимо от уровня способностей, выразить себя: придумать интонацию, изменить уже придуманное, изобрести способ игры, сыграть или показать свое отношение к музыке в различных движениях, различными тембрами, украсить жестом и т.д. Процессу варьирования нет конца, он всегда открыт. Ничем не заменим растормаживающий и побуждающий эффект от использования орфовских инструментов на музыкальном занятии. Элементарное музицирование является той формой, которая позволяет играть многопланово: играть на инструментах, играть с элементами музыки (ритмом, тембром, динамикой, фактурой и т.д.), разыгрывать сюжеты песен, создавая ту неповторимую атмосферу общения, в которой всем комфортно и радостно. Импровизационно-творческая игра всегда в чем-то непредсказуема. Импровизационность и спонтанное рождение идей есть ее внутренняя суть. Дети постепенно учатся не соревноваться в том, кто лучше, а сотрудничать.

Современная педагогическая практика элементарного музицирования представлена двуязычной (устной и письменной) формой его существования. Необходимость донотного периода обучения доказана уже давно, к изучению нотной грамоты (звуковысотной и ритмической нотации) можно приступать лишь после довольно длительного периода устного освоения музыкальной речи. Формирование в сознании детей рефлекторной взаимосвязи слышимого и воспроизводимого мелодического образа с его графическим (нотным) выражением является необходимой основой не только для сольфеджирования, записи диктантов и сочинения, но и для воспитания эмоционально-творческой культуры в широком смысле слова. Французский педагог-музыкант М. Мартено считает, что музыка – это язык, на котором нужно уметь пересказывать тексты (исполнять), читать (знать нотную грамоту) и говорить (импровизировать). Г. Доман подчёркивает,

что можно говорить и общаться на языке музыки, можно читать музыку (т.е. сольфеджировать). Л. Выготский называл ноты особым языком музыки. А владение еще одним языком развивает ребенка, утверждал он, и чем раньше начать обучение нотам, тем легче они усваиваются. Нужно разбираться в музыкальных нотах, чтобы понимать музыку – так считали древние философы. Э. Ион, специально исследовавший проблему доступности искусства, пришел к выводу, что способность к полноценному художественно-эстетическому восприятию зависит в первую очередь от понимания языка искусства.

Воспитание эмоционально-творческой культуры детей дошкольного возраста в процессе музыкально-импровизаторской деятельности основано на:

-активизации творческих проявлений детей, предполагающей смещение педагогических акцентов с заучивания известного музыкального репертуара на творческое продуцирование музыкальных идей;

-моделировании элементов музыкального языка, предполагающего формирование «словаря» слуховых представлений и обучение первичным навыкам импровизации и варьирования. Современная музыкальная педагогика обладает достаточным объемом способов, методов и приемов активизации творческой деятельности ребенка. Наиболее удобной для дошкольников формой воспитания эмоционально-творческой культуры является творческая игра. Для этого необходимо создание специальных креативных ситуаций, которые были бы для ребенка значимыми и которые, затронув «внутренние струны» его личности, могли бы раскрыть возможности эмоционально-творческого отклика дошкольника. Импровизация, выступающая в виде игры протекающая как творческая переработка жизненных впечатлений, становится основной формой обучения детей. Само слово «обучение» в этом контексте употребляется в том значении, в каком Д. Кабалевский характеризовал начальный этап вхождения в музыку, говоря о том, что прежде всего нужно «приохотить» детей к музыке. Приохотить к выражению себя в музыке! С игры начинается развитие ребенка вообще, а с игры-сочинительства, в частности, этот момент делает реальным возможность не только органичного введения творческих форм развития ребенка через искусство, но фактически обязывает начинать эту работу с самого раннего детства. Цель импровизации – активизировать творчество детей. Наивно ожидать, что дети начнут сразу излагать хорошо оформленные музыкальные мысли, но они учатся первичным навыкам импровизации, моделирования, комбинирования. Импровизационные типы заданий (упражнения, этюды, ситуации, композиции) предполагают поиск детьми своего индивидуального варианта как способа самовыражения в процессе музицирования. Элементарные импровизации (двигательные, инструментальные, интонационно-речевые) и различные комбинации из них решают практически сложный вопрос музыкальной педагогики – воспитания и обучения через творчество. Они раскрывают перед ребенком двери в мир фантазии, изобретательности, находчивости, где он не скован никакими ограничениями, он не боится ошибиться, потому что все многовариантно.

В дошкольном возрасте можно наблюдать лишь самые первоначальные музыкально-творческие проявления, которые выражаются:

- в умении создавать простейшие песенные импровизации;
- комбинировать знакомые танцевальные движения, создавая новые варианты танцев;

- варьировать выразительные движения, интонацию голоса для передачи различных игровых образов на основе наглядных пространственных моделей;
- спонтанная импровизация на детских музыкальных инструментах.

Педагог должен внимательно и чутко относиться ко всем проявлениям творческой активности детей. Для этого педагог прежде всего должен позволять детям высказывать свои творческие идеи, находить для этого время, быть восприимчивым слушателем, а также помочь родителям понять их креативных детей. Педагоги должны видеть творческие проявления детей не только во время музыкальных занятий и специальных заданий, но и в любой другой деятельности. Большое значение в работе с дошкольниками имеет эмоциональный «климат» на занятии. Положительные эмоции у детей способствуют быстроте и легкости усвоения, уверенности в своих силах. Создание благоприятного климата для творческих детей должно привести к изменению социального статуса самого ребенка и повысить престиж творческого мышления, что, в свою очередь, должно повлиять на развитие импровизационности. В целях оптимизации процесса обучения, в частности, улучшения эмоционального фона занятий, педагогом должен использоваться весь спектр методов обучения и воспитания. Методика работы должна варьироваться в зависимости от конкретной ситуации, складывающейся на занятии, причем своего рода индикатором служат в данном случае те или иные эмоциональные состояния детей.

Эмоционально-творческая культура дошкольников как отражение духовного мира личности эффективно развивается в процессе различных видов музыкальной деятельности, в ряду которых музыкальная импровизация для дошкольников наиболее значима.

Литература

1. Богуш А. Культурологический подход к организации развивающей среды в высшем учебном заведении в аспекте наследия В. Сухомлинского / А. Богуш // Наука и образование, 2010. — т. № 7. — С. 8—11.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. — М. : Педагогика, 1991. — 479 с.
3. Большой психологический словарь / [ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко]. — СПб. : Прайм-Еврознак, 2002. — 632 с. — (Психологическая энциклопедия).
4. Лук А. Н. Эмоции и чувства / А. Н. Лук. — М. : Знание, 1972. — 79 с.
5. Ражников В. Г. Школа настроения - методика развития художественного сознания / В. Г. Ражников // Искусство в школе. — 1983. — № 1. — С. 29—32.
6. Сидоренко Т. Д. Формирование педагогической культуры будущего учителя в процессе обучения: Автореф. дис. на получение науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика профессионального образования» / Т. Д. Сидоренко. — Кривой Рог: Криворожский гос. пед. институт, 2002. — 20 с.
7. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина. Избр. пед. соч. : В 5 т. — Т.3. — М. : Педагогика, 1979. — 719 с.
8. Торопова А. В. Музыкальная психология и психология музыкального образования: [учебное пособие] / А. В. Торопова. — М. : Учебно-методический центр «ГРАФ-ПРЕСС», 2008. — 200 с.
9. Философский энциклопедический словарь / [председатель редкол. В. И. Шинкарук]. — К. : Абрис, 2002. — 742 с.
10. Шостакович Д. Д. Письма к другу: Дмитрий Шостакович — Исааку Гликману / Д. Д. Шостакович. — М. : СПб, 1993. — 299 с.

5.1.6. Pedagogical action direction: synchronization of personal positions of the subjects of pedagogical interaction

Режисура педагогічної дії: синхронізація особистісних позицій суб'єктів педагогічної взаємодії

Проблема вибудови педагогічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу бере свій початок від часів античної педагогіки, коли вперше устремління учителя й учня об'єдналися в певних дидактичних завданнях: перший – мав бажання передати знання, уміння й навички; другий – оволодіти ними. Однак парадоксальною виявляється актуальність вказаної проблеми й у контексті сучасної дидактики – сучасний учитель шукає шляхи залучення учнів до процесу навчання/виховання різними засобами, способами педагогічної взаємодії. А метаморфози, що відбуваються в сучасній загальноосвітній школі, на жаль, відводять на другий план вирішення цієї проблеми, доводячи до психологічних стресів не лише вчителів, а й учнів разом із батьками.

Активність і результативність роботи класу як результат педагогічної взаємодії здебільшого є чомусь особистісно-професійним досягненням вчителя, репрезентованим із високих трибун на різних рівнях освітнього простору. Кращим варіантом було б представити її як складову педагогічної взаємодії вчителя й учнів. Саме на таку спільну результативну дію учителя й учнів орієнтована творча функція режисури педагогічної дії. Зазначені факти мотивували нас до розгляду режисури педагогічної дії як певної синхронізації особистісних позицій суб'єктів (учителя й учнів) педагогічної взаємодії у межах сучасного освітнього процесу.

Аналізуючи сучасні підходи щодо вирішення проблеми налагодження результативної педагогічної взаємодії, зазначимо, що останнім часом в освітній галузі значної популярності набув синтез театрального й педагогічного мистецтва. Таку проблему детально досліджували: І. А. Зязюн [1], В. Ц. Абрамян [2], Л. І. Лимаренко [3], Л. Г. Дубина [4], П. М. Єршов [5], О. П. Єршова [6], О. С. Булатова [7], А. Г. Буров [8], О. С. Задоріна [9], О. М. Князев [10]. Щодо режисури педагогічної дії, то тут слід виокремити лише два педагогічно обґрунтовані напрями, а саме: режисуру педагогічної дії та режисуру уроку. Враховуючи наявність певних напрацювань щодо використання режисури педагогічної дії в освітній практиці середньої загальної, вищої освіти, звертаємо увагу на той факт, що недослідженою є режисерсько-педагогічна синхронізація особистісних позицій суб'єктів педагогічної взаємодії.

Мета дослідження полягає у репрезентації режисури педагогічної дії як творчої функції налагодження результативної педагогічної взаємодії між учителем й учнями.

Визначена мета дозволяє сформулювати завдання, що передбачає обґрунтування режисерсько-педагогічної синхронізації особистісних позицій суб'єктів навчання/учіння у контексті педагогічної взаємодії.

Виникнення режисури педагогічної дії як феномену сучасної педагогічної освіти не є випадковим явищем. Це безперечно результат розвитку сучасного освітнього середовища та домінування в ньому гуманістичних концепцій розвитку особистості. Режисура педагогічної дії, аби стати практичною складовою педагогічного процесу й науковим напрямом пройшла довготривалий шлях становлення та розвитку в певні історичні періоди. У результаті проведення історико-

педагогічного аналізу становлення та розвитку режисури педагогічної дії нами визначено три періоди, а саме: I період – реалізації педагогічних ідей на основі філософсько-релігійної драматургії, що характеризується зародженням і розвитком філософсько-релігійної драматургії, яка в подальшому стала передумовою становлення театрального мистецтва; II період – становлення театральної педагогіки, що характеризується стрімким розвитком науки й різних видів мистецтва, у тому числі театрального; III період – функціонального розвитку режисури педагогічної дії, що характеризується визнанням доцільності використання напрацювань театральної педагогіки, зокрема режисерсько-акторських умінь у педагогічній теорії і практиці; визнанням педагогічної майстерності як найвищого рівня професійної діяльності; розробкою авторських педагогічних систем, існування яких неможливе без такого феномену як режисура педагогічної дії.

Синтез театрального й педагогічного мистецтва сформував для режисури педагогічної дії відповідну практичну й методичну базу, що сприяла формуванню певних векторів функціонального розвитку. Так, на початку 90-х років ХХ ст. акторсько-режисерські уміння знайшли втілення в педагогічній майстерності І. А. Зязюна, який зазначав, що «Режисуру в педагогічній діяльності розглядають як уміння вчителя конструювати і вибудовувати мікроситуації взаємодії з учнем (або учнями) відповідно до завдання, логіки педагогічного задуму» [1]. Слід зазначити, що й до нині педагогічна ініціатива філософа, науковця, вчителя вчителів, започаткована більше як три десятиліття тому, не втрачає своєї актуальності, а набирає все нових обертів не лише на теренах вітчизняної, а й зарубіжної педагогічної науки.

Більш практико орієнтованою є позиція О. П. Єршової та В. М. Букатова щодо використання режисури в контексті сучасного уроку. Обґрунтовуючи режисуру уроку, спілкування та поведінку вчителя, дослідники зауважують, що «Плануючи урок таким чином, аби частіше залишатися поза увагою учнів, учитель вивільняє власні сили для освоєння режисерських азів побудови спілкування з дітьми. Детально спланувати педагогічну взаємодію неможливо. Однак є можливим планування зайнятості учнів, що, у свою чергу, звільнить учителя від з'ясування власної й учнівської готовності взаємодіяти на уроці» [6].

Продовжуючи тематику функціональності педагогічної режисури в контексті уроку, О. С. Булатова наголошує на тому, що «...сфера педагогічної режисури – це структурно-композиційне рішення уроку, яке дозволяє репрезентувати певну систему цінностей і стосунків, а тому вчителю як режисеру важливо знайти „золоту” пропорцію усіх компонентів для максимального виявлення головного, і в той же час дотримуватися відомого правила: „мінімум засобів – максимум виразності» [7].

Позитивною є позиція М. М. Поташніка щодо використання учителем акторсько-режисерських елементів у межах сучасного уроку. Науковець констатує: «...якщо вчитель дійсно переймається проблемою особистої педагогіки, то він зобов'язаний на уроці, і взагалі у будь-якій педагогічній ситуації як актора розіграти уміло ту чи іншу роль, яку він „написав” як сценарист і „поставив” як режисер, плануючи урок» [11].

Узагальнюючи сутнісно-функціональну характеристику феномену „режисура педагогічної дії”, зазначимо, що багатоаспектне дослідження феномену дає підстави автору цієї статті стверджувати, що режисура педагогічної дії розглядається як творча функція учителя, спрямована на налагодження результативної педагогічної

взаємодії у контексті реалізації завдань освітнього процесу. Зазначена наукова позиція дає підстави для висновку, що врахування теоретико-методологічних основ класичної (театральної) режисури безсумнівно сприятиме розвитку особистості учителя, його педагогічної майстерності, творчого потенціалу. Однак урахування специфіки освітньої галузі вимагає визначення особливостей режисури педагогічної дії, характерної саме для процесу навчання й виховання, завдяки якій сучасний педагог зможе реалізовувати професійні функції: навчальну, виховну, розвивальну. Саме цей підхід забезпечив осмислення механізмів синхронізації особистісних позицій суб'єктів освітнього процесу в контексті налагодження результативної педагогічної взаємодії.

Реалізації визначеного завдання дослідження передуватиме виділення аспектів, що є основоположними у вирішенні заявленої проблеми, а саме: 1) аналіз особистісних позицій суб'єктів педагогічної взаємодії, 2) обґрунтування режисерсько-педагогічної синхронізації.

Розпочнемо з першого аспекту – аналіз особистісних позицій суб'єктів педагогічної взаємодії. Слід зазначити, що проблема педагогічної взаємодії та відповідні особистісні позиції суб'єктів зазначеного процесу досить широко досліджуються на різних рівнях освітньої діяльності. Так, на думку В. І. Зягвизинського, «... педагогічна взаємодія – особистісний контакт вихователя та вихованця(ів), у результаті якого відбуваються взаємні зміни їхньої поведінки, діяльності, відносин, установок» [12].

У «Короткому словнику сучасної педагогіки» за загальною редакцією Л. Н. Юмсунової поняття «педагогічна взаємодія» тлумачиться як «...прямої або опосередкований вплив суб'єктів педагогічного процесу один на одного, що формує взаємозалежний зв'язок і міжособистісні стосунки. Педагогічна взаємодія – навмисні контакти вчителя і учня, результатом яких є взаємні зміни в поведінці, діяльності, стосунках» [13].

Обґрунтовуючи естетико-психологічні чинники педагогічної взаємодії у системі «вчитель-учень, О. М. Отич зазначає, що „Завдання вчителя як організатора педагогічної взаємодії полягає не просто у створенні оптимальних умов для розвитку сутнісних сил і творчих потенціалів кожного учня, а у формуванні в нього потреби з власної волі й бажання залучатися до запропонованої педагогом діяльності „зараженні” його власним інтересом, позитивним почуттям» [14].

Незважаючи на наукову обґрунтованість педагогічної взаємодії та практичну розробленість вказаного явища, для автора запропонованої статті педагогічна взаємодія набула актуальності саме в межах дослідження проблеми підготовки майбутніх учителів до режисури педагогічної дії. У низці педагогічних завдань, одним із основних є вирішення споконвічної проблеми – налагодження результативної педагогічної взаємодії між учителем й учнями. Так сталося, що розширення меж наукового пошуку привело автора до осмислення сутності особистісних позицій суб'єктів педагогічної взаємодії на засадах психопедагогіки.

Вихідним положенням осмислення особистісних позицій суб'єктів педагогічної взаємодії стала теза І. А. Зязюна, що була проголошена 21 жовтня 2013 року на методологічному семінарі з психопедагогіки в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Науковець звернув увагу на значущість континуумності таких понять як «інтелект», «воля», «афект», що формують цілісність особистості,

одночасно будучи втіленням психічного, психологічного розвитку людини. Аналізуючи наукову дилему «Педагогічна психологія чи психологічна педагогіка?!», І. А. Зязюн, наголошує на тому, що «Дія – дії, взаємодія – взаємодії є доміантними об'єктами дослідження психопедагогіки» [15].

Враховуючи викладене вище, особливої актуальності набуває наукова позиція Л. С. Виготського щодо налагодження взаємодії вчителя. Обґрунтовуючи основи активного навчального середовища, науковець пропонував розглянути певні правила, а саме: «...перш ніж пояснити – треба зацікавити; перш ніж змусити діяти – підготувати до дії; перш ніж звернутися до реакцій – підготувати установку; перш ніж повідомити що-небудь – викликати відчуття очікування нового» [16].

Розглядаючи режисуру педагогічної дії як функцію налагодження результативної педагогічної взаємодії, ми зробили спробу осмислити особистісні позиції двох основних суб'єктів освітнього процесу – вчителя й учня в контексті психопедагогічної тріади: інтелект, воля, почуття (рис. 1).

Реалізація визначеного завдання потребувала від нас відповідного психопедагогічного аналізу пріоритетності розташування названих компонентів в особистісних позиціях вчителя й учнів. Результати аналізу фахової літератури [1], [12], [13] та особистий педагогічний досвід автора статті (більше 20 років) дають підстави стверджувати, що здебільшого проблема узгодженості/синхронізації особистісних позицій суб'єктів педагогічної взаємодії на практиці є дуже рідкісним явищем. Найчастіше цю проблему вчителі розглядають у контексті репрезентації напрацювань із педагогічної майстерності. Не треба приховувати, що вона здебільшого має фрагментарний характер і дуже рідко системно осмислюється й практично реалізується. Однак саме завдяки педагогічній майстерності синхронізація особистісних позицій суб'єктів педагогічної взаємодії розглядається нами з позиції режисури педагогічної дії. Відтак ми підійшли до вивчення другого аспекту нашої проблеми – обґрунтування режисерсько-педагогічної синхронізації особистісних позицій суб'єктів педагогічної взаємодії.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» термін «синхронізація» тлумачиться як «Приведення до синхронізму двох або кількох періодично змінних явищ чи процесів» [17]. Моделювання поведінки зазначених суб'єктів освітнього процесу надало можливість зробити певні припущення щодо режисерсько-педагогічної синхронізації особистісних позицій вчителя й учня на початковому етапі реалізації педагогічної взаємодії у межах звичайного уроку. Деталізуємо визначену нами синхронізацію з особистісних позицій суб'єктів педагогічної взаємодії, а саме: вчителя й учня. Аналізуючи тріаду інтелект ↔ воля ↔ почуття з позиції учителя, зазначимо, що беззаперечною доміантою у професійній діяльності вчителя є його знання – предметні, професійні, особистісного характеру тощо. Саме вони формують основу майбутньої педагогічної взаємодії з учнями. Підготувавшись до уроку, вчитель заходить до класу з мотивацією залучити учнів до процесу навчання. Задля реалізації визначеної мети цілком можливо може бути

Рис. 1. Синхронізація особистісних позицій суб'єктів педагогічної взаємодії

задіяна воля (як до себе), так і вольове рішення щодо учнів класу з обов'язковим посиленням на позитивні почуття, які повинні будуть охопити вихованців після усвідомлення того, чому вони навчилися, якими знаннями оволоділи тощо.

Учень (до речі різних вікових категорій), як правило, заходить до класу в очікуванні опочуттєвленого учіння та відповідної педагогічної взаємодії. Як не дивно саме цей факт дає поштовх для вольових дій щодо інтелектуального, морального, фізичного розвитку особистості.

Як бачимо на рис. 1 неузгодженість особистісних позицій на початковому етапі педагогічної взаємодії є очевидною, а саме: пунктирними стрілками виділено варіанти неузгодженості між особистісними компонентами вчителя й учня. Проте в системі педагогічної взаємодії безумовно є варіант, за якого особистісні позиції вчителя й учнів збігаються (на рис. 1 такий варіант позначено суцільною напівжирною стрілкою) і тоді синхронізована узгодженість передбачатиме педагогічну результативність.

На наше переконання, сучасний учитель повинен бути готовий керувати такою ситуацією й уміти вибудовувати (режисувати) педагогічну взаємодію з урахуванням власної особистісної позиції й особистісних позицій учнів. Проте реалії педагогічної взаємодії не завжди відповідають зазначеним очікуванням і ми (вчителі) спостерігаємо і відчуваємо певний опір учнів у процесі навчання. Досліджуючи проблему взаємодії в педагогічному процесі, О. Г. Жданова-Неділько зауважує, що «Водночас учитель у своєму намаганні подолати цей спротив не завжди достатньо майстерний, часто намагається вирішити проблему суто формальними засобами (їх швидше можна назвати засобами впливу, тобто засобами, що властиві суб'єкт-суб'єктним стосункам), обмежуючись механічними розпорядженнями, вказівками, покараннями замість психолого-педагогічного аналізу ситуації і добору адекватних їй засобів, здатних забезпечити відгук учня (які вважаємо власне засобами взаємодії, притаманними суб'єкт-суб'єктним стосункам)» [18].

Зазначимо, що саме такі ситуації спонукали нас до розгляду проблеми режисерсько-педагогічної синхронізації особистісних позицій суб'єктів педагогічної взаємодії, яку ми розглядаємо як психопедагогічний механізм налагодження результативної дії/взаємодії між учителем й учнями в межах реалізації конкретних завдань освітнього процесу.

Проведене теоретичне дослідження дозволяє сформулювати умовивід, який свідчить на користь системного застосування режисерсько-педагогічної синхронізації особистісних позицій суб'єктів педагогічної взаємодії у контексті реалізації завдань сучасного освітнього процесу. Запропонований аналіз режисерсько-педагогічної синхронізації особистісних позицій суб'єктів педагогічної взаємодії дозволяє осмислити варіанти подальшої дії/взаємодії учителя й учнів із позиції моделювання векторів розвитку: особистісного/індивідуального, фахового/професійного тощо. Базуючись на засадах психопедагогіки, узгоджена послідовність особистісних позицій учителя й учнів окреслює перспективи вибудови педагогічної дії, а саме: реалізацію ініціатив учителів й учнів щодо режисури педагогічної дії з орієнтацією на педагогічну взаємодію. Готовність учителів працювати у форматі співавторства щодо створення освітнього процесу й загалом освітнього середовища сприятиме поступовому та непомітному переходу педагогічної дії учителів у педагогічну взаємодію. У такому контексті педагогічна взаємодія є основним завданням режисури педагогічної дії.

Таким чином, проведене дослідження дозволило проаналізувати педагогічну взаємодію вчителя й учнів у контексті режисерсько-педагогічної синхронізації їхніх особистісних позицій. Реалізація зазначеного наукового доробку саме в психопедагогічному аспекті дозволить учителям формувати власну психологію педагогічної дії, розуміти, режисувати та зіставляти її з психологією учня, використовувати отримані знання в процесі налагодження педагогічної взаємодії. Безсумнівно, що така позиція не зможе залишитися поза увагою учнів і мотивація до результативної взаємодії з учителем стане усвідомленим явищем особистісного розвитку.

Література

1. Педагогічна майстерність : підручник / [І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. — 3-є вид., допов. і переробл. — К. : СПД Богданова А. М., 2008. — 376 с.
2. Абрамян В. Ц. Театральна педагогіка / Володимир Цолакович Абрамян. — К. : Лібра, 1996. — 224 с.
3. Лимаренко Л. І. Від театру до майстерності (формування педагогічної майстерності учителів художньої культури на прикладі вивчення циклу театральних дисциплін) : монографія / Лідія Іванівна Лимаренко. — Херсон : Видавництво ХДУ, 2006. — 116 с.
4. Дубина Л. Сухомлинський В. О. як режисер педагогічної дії / Людмила Дубина // Педагогіка і психологія проф. освіти. — 2001. — № 3. — С. 155—164.
5. Ершов П. М. Режиссура как практическая психология. Взаимодействие людей в жизни и на сцене. Режиссура как построение зрелища / Петр Михайлович Ершов. — М. : Мир искусства, 2010. — 408 с.
6. Режиссура урока, общение и поведение учителя : пособие для учителя / А. П. Ершова, В. М. Букагов / РАО Моск. психол.-соц. ин-т. — 4-е изд., перераб. и доп. — М. : Флинта, 2010. — 344 с.
7. Булатова О. Должен ли педагог быть режисером? / Оксана Булатова // Директор школы. — 2007. — № 3. — С. 32—37
8. Буров А. Г. Режиссура и педагогика / Альберт Григорьевич Буров. — М.: Сов. Россия, 1987. — 160 с.
9. Задорина О. С. Использование театрального искусства в педагогической подготовке учителя в XX веке / О. С. Задорина // Искусство и образование. — 2010. — № 5 (67). — С. 23—30.
10. Князев А. М. Режиссура и менеджмент технологий активно-игрового обучения : учеб. пособие / Александр Михайлович Князев; И. В. Одинцова; под ред. А. А. Деркача. — М. : РАГС, 2008. — 207 с.
11. Поташник М. М. Требования к современному уроку : метод. пособие / Марк Максимович Поташник. — М.: Центр педагогического образования, 2008. — 272 с.
12. Педагогический словарь : учеб. пособ. / [авт.-сост. В. И. Зягвязинский и др.] : под ред. В. И. Зягвязинского, А. Ф. Закировой. — М.: Академия, 2008. — 345 с.
13. Краткий словарь современной педагогики / сост. Т. Б. Санжиева, Ю. Г. Резникова, Т. К. Солодухина и др. Под ред. Л. Н. Юмсуновой. Изд-е 2-е, перераб. доп. — Улан-Удэ: Издательство Бурятского государственного университета, 2001. — 100 с.
14. Отич О. М. Естетико-психологічні чинники педагогічної взаємодії у системі «вчитель-учень» / О. М. Отич // Психологічні та педагогічні проблеми педагогічної дії: зб. наук. праць: у 2-х ч. — Ч. 1 / за наук. ред. В. В. Рибалка, Е. О. Помиткіна. — Харків : НТУ «ХПІ», 2012. — С. 289—297.
15. Зязюн І. А. Педагогічна психологія чи психологічна педагогіка?! / Іван Зязюн // Естетика і етика педагогічної дії : зб. наук. пр. — К.; Полтава, 2012. — Вип. 3. — С. 20—37.
16. Выготский Л. С. Педагогическая психология / под ред. [и со вступ. ст., с. 5—32] В. В. Давыдова; [авт. коммент. В. В. Давыдов и др.]. — М. : Педагогика, 1991. — 497, [1] с.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К.; Ірпінь: Перун, 2002. — 1728 с.
18. Жданова-Неділько О. Г. Аксиодидактична система взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін: монографія / Жданова-Неділько О. Г., ПНПУ імені В. Г. Короленка. — Полтава: ТОВ «Фірма „Техсервіс“, 2015. — 337 с.

5.1.7. Formation of the creative personality of children of pre-school age on the principles of the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlinsky

Формування творчої особистості дітей дошкільного віку на засадах педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського

Швидкі темпи розвитку суспільства, характерні для останніх років, необхідність пошуку шляхів виходу економіки з занепаду, впровадження нових технологій – усе це потребує докорінних змін у системі управління освітніх закладів, використання наукового потенціалу із врахуванням творчих можливостей особистості. Лише творча особистість, спроможна створювати, управляти, пропонувати нові теорії, нові технології, нові напрямки розвитку, знаходити шляхи виходу зі складних нестандартних ситуацій. Тому забезпечення кожній дитині можливості використання свого творчого потенціалу є одним із пріоритетних завдань освітніх закладів, в тому числі і дошкільних.

Ретроспективний аналіз науково-педагогічної літератури засвідчує, що проблема творчості була і залишається предметом аналізу багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: П. Блонського, О. Духновича, Я. Коменського, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського.

Аналізуючи історико-педагогічний досвід другої половини ХХ століття, ми дійшли висновку, що проблема формування творчої особистості дитини дошкільного віку набула великого значення та розглядалась у працях видатних педагогів (Е. Аркін, Л. Артемова, Г. Ващенко, Д. Дзінтере, Л. Загик, С. Злочевський, В. Котирло, Л. Островська, Т. Поніманська, Г. Рибак, М. Рябухін, А. Степанова, О. Сугак, В. Сухомлинський та інші). Вони наполягали на тому, що основи формування творчої особистості закладаються у дошкільному віці.

Сучасні вчені (І. Бех, А. Богуш, О. Кононко, О. Коберник, В. Кузь, В. Моляко, О. Бодальов, С. Сисоева, О. Сухомлинська та інші) вказують на необхідність формування творчої особистості з раннього дошкільного віку.

У дослідженнях (Л. Іщенко, Л. Кекух, Н. Кічук, О. Листопад, О. Приходько та ін.) з проблеми творчості наголошується, що готовність до творчої діяльності властива кожній дитині, тому надзвичайно важливо правильно спрямувати творчі інтереси дітей в дошкільному закладі.

Лише творча особистість фахівця здатна до оновлення сучасного дошкільного закладу, що має орієнтуватися на творчий розвиток дитини. Вирішальну роль в освітньому закладі відіграє ініціативно-перетворювальна діяльність, творчий пошук. Отже, для ефективного функціонування дошкільного закладу потрібна виробнича творчість як масове явище. А це вимагає постійного професійного самовдосконалення працівника дошкільного закладу.

Розглядаючи найефективніші підходи до формування творчої особистості звертаємося до практичного досвіду видатного педагога-гуманіста Василя Олександровича Сухомлинського.

Вивчаючи багаторічний досвід роботи вченого-практика Василя Сухомлинського можна зазначити, що проблема творчої діяльності педагога – одна з найважливіших у його педагогічній спадщині. В. Сухомлинський вважає, що злиття практичної і науково-дослідницької роботи сприяє розумінню та правильному поясненню теоретичної сутності будь-якої педагогічної проблеми, що забезпечує постійне заглиблення дослідника в суть справи, у конкретні питання навчально-

виховного процесу. Він наголошує, що праця вихователя, яка збагачується теоретичним мисленням, стає джерелом нових відкриттів. Отже, педагог обстоює думку про спорідненість творчої праці вихователя з науковим дослідженням [6]. Він пише: «Глибоко поважаючи науку і вчених, я завжди вважав себе тільки практиком, народним учителем. Але мені завжди здавалось, і так здається багатьом учителям, що перетворення наукових істин у живий досвід творчої праці – це найскладніша сфера дотикання науки до практики» [2, С. 402].

В. Сухомлинський наголошує, що педагогічний, виховний складник творчості, на жаль, залишається мало дослідженим і найслабшою ділянкою практики. Без творчості не може відбуватися пізнання людиною своїх сил, здібностей, нахилів; неможливо утверджувати повагу до себе, чутливе ставлення особистості до морального впливу колективу [2, С. 416].

В українському суспільстві формується нова філософія державної політики щодо навчання і виховання дітей дошкільного віку. Фундаментальним принципом освіти дітей є створення умов для кожної дитини, які дають змогу почуватися їй повноправним громадянином, цінною та захищеною особистістю, любити і поважати людей, бережливо відноситися до природи, творчо розвиватися.

Процес творчого розвитку дитини відбувається шляхом оволодіння історико-культурним досвідом людства.

Особливості творчого розвитку дітей дошкільного віку та їх активності визначаються всією специфікою загального психічного розвитку дитини в цей період. Соціальна ситуація її розвитку характеризується спільною діяльністю дитини з дорослими людьми. Положення про те, що розвиток дитини здійснюється через спільну діяльність з дорослими, є одним з основних принципів вітчизняної вікової і педагогічної психології (Л. Виготський, А. Запорожець, А. Леонт'єв). Творча діяльність дитини стосовно навколишнього середовища, природи обумовлена її інтересами.

У навчально-виховній роботі з дітьми дошкільного віку важливе місце відведено ознайомленню дітей з природою, вихованню любові до природи, до рідного краю, творчій діяльності. Формування елементарних понять про природу здійснюється вже в дошкільному віці. Діти на другому-третьому році життя здобувають знання про деякі явища, що відбуваються в неживій природі, а саме: іде сніг, дощ, світить сонце; дістають відомості про дерева (акація, ялина, калина, тополя); квіти (ромашка, кульбаба), овочі і фрукти. Завдання вихователя дошкільного навчального закладу полягає в тому, щоб на основі програми виховання розширити і поглибити знання про природу, розвивати творчі здібності.

Василь Сухомлинський все життя провів в оточенні живого світу природи.

Природу Павлиський науковець розглядає як важливий засіб емоційного, естетичного, морального, творчого аспектів виховного процесу. І при цьому намагає на повноцінному включенні природи і в навчальну, і у виховну роботу. В той же час застерігає: природа не повинна лишатися простим фоном розумових зацікавлень. Саме тому він вбачає необхідність талановито й уміло, глибоко й продумано включати силу краси оточуючого світу природи в процес виховання почуттів, розвитку творчості. Його переконання, що вміння читати й розуміти мову природи виховується так само, як і вміння читати, сьогодні повертається до нас у необхідності виховувати дитину в прекрасному світі гармонії, мислення і творчості.

Видатний педагог-практик запропонував власну систему навчання і виховання дітей дошкільного віку і називав її «уроками мислення».

Основними завданнями «уроків мислення» були розвиток уміння спостерігати за явищами навколишнього світу, збагачення життєвого та чуттєвого досвіду, накопичення конкретного природного матеріалу як основи розвитку абстрактного мислення; усвідомлення окремих предметів і явищ природи, їх взаємодії та взаємозв'язку; розвиток уміння визначати спільні та відмінні властивості процесів, що відбуваються у природі, порівнювати й узагальнювати їх; розвиток уміння будувати самостійні висновки; розвиток мислення і мовлення дітей; розширення пізнавальних інтересів; спонукання до творчості засобами слова, образотворчого мистецтва, музики, праці; розвиток уяви та фантазії, розвиток пам'яті.

«...День у дитинстві здається безконечним, луг безмежним, поле – безкраїм ...Чого воно так?», запитує герой твору «Зелений луг, квіти, метелики» В. О. Сухомлинського і тут же ми знаходимо відповідь: «Мабуть тому, що саме в дитинстві перед нами відкриваються найтонші, найніжніші барви рідної землі» [4, С. 66].

Водночас в своїх творах В. О. Сухомлинський порушує багато проблем формування творчої особистості дитини дошкільного віку.

Василь Олександрович пише: «Мене дуже непокоїла байдужість окремих дітей до живого і прекрасного в навколишньому світі, тривожили вчинки, що свідчили про незрозумілу, на перший погляд, дитячу жорстокість. Як пробудити в дітей добрі, світлі почуття, як утвердити в їхніх серцях доброзичливість, дбайливе ставлення до живого й прекрасного» [4, с. 56]. І тут же відповідає: «Досвід підтверджує, що добрі почуття своїм корінням сягають у дитинство, а людяність, доброта, лагідність, доброзичливість народжуються в праці, в турботах, хвилюваннях про красу навколишнього світу. Добрі почуття, емоційна культура – це серцевина людяності. Якщо добрі почуття не виховані в дитинстві, їх ніколи не виховати» [4, С. 56].

При всій різноманітності інноваційних підходів до навчання і виховання дітей вони стосуються двох основних педагогічних проблем, найтісніше пов'язаних між собою: це проблеми формування творчої особистості і проблема її морально-етичного виховання.

Ці проблеми педагогічної науки сьогодні кардинально переглядаються. Педагогіка прагне до розробки активно-пошукових, критично-творчих шляхів оволодіння дітьми дошкільного віку знаннями. Ми підтримуємо думку вчених, що науковий і практичний інтерес спрямований на розвиток мислення дітей, творчих здібностей сьогодні найбільш актуальний

Педагог-практик пише: «У міру заглиблення в тонкощі, в наукові основи праці людини дитина дедалі більше стає не тільки творцем матеріальних благ, а й мислителем, дослідником, творцем ідей» [4, с. 56].

Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є звернення до педагогічної і літературної спадщини відомого вченого Василя Сухомлинського. На особливу увагу заслуговують написані ним казки, оповідання для дітей, розроблена система занять, яку Василь Олександрович упроваджував в практику роботи Павльської середньої школи. Відомий науковець написав багато оповідань для дітей, що стосуються різних сторін розвитку, формування і виховання дитини. І серед них оповідання, що будять допитливість, «радість пізнання», як говорить про це Він сам, що дають уявлення про конкретні чи абстрактні предмети, відображені в словах,

діях; процес пізнання в дитячих відчуттях, сприйнятті, уяві, оточуючого середовища, природи, розвитку творчості.

Зміст тем, що піднімає В. О. Сухомлинський в оповіданнях націлений на пробудження подиву, міркування про світ природи. Кожне оповідання, В. О. Сухомлинського містить у собі питання, іноді кілька питань, що педагог разом з дітьми може творчо вирішувати, пробуджуючи інтерес у дитини до природи. Частина оповідань несуть в собі ситуацію морального вибору, а саме вибір дитини між відповідальністю і безвідповідальністю, жалем і черствістю, співчуттям і байдужістю, духовністю і порожнею душі.

«Я завжди вчив своїх вихованців співпереживати почуттям інших людей, прагнув до того, щоб дитина ставила себе на місце того, кому потрібна увага, допомога й сердечна турбота, переживала його почуття. Горе іншої людини має стати особистим горем дитини, примусити замислитись над тим, як допомогти тому, хто потребує цього» – пише В. Сухомлинський [3, С. 227].

Для дітей він залишив літературні твори: «Казки школи під голубим небом», «Чиста криниця», «Співуча пір'інка», «Гаряча квітка», «Голубі журавлі», «Вічна тополя».

На наш погляд, мета вивчення літературних творів Василя Олександровича – розвиток пізнавальних інтересів і моральності у дітей які трактуються на загальнолюдській моралі, загальнолюдських цінностях; вчити дітей філософствувати на різних текстах, тобто допомагати дітям встановлювати зв'язки в явищах навколишнього світу, щоб сформувати, зміцнити й розвинути у них допитливий гострий, спостережливий розум, творчий талант.

Серед літературних творів Павлиського вчителя провідне місце належить оповіданням, казкам, притчам, легендам, билинам, епосу українського народу. Вони ґрунтуються на культурі, у якій живе дитина, близькі і зрозумілі дітям, стосуються звичних і повсякденних, буденних речей і подій, творчих надбань.

З цього приводу педагог-практик пише: «Я розповідав про казкових істот, створених фантазією народу, – про русалок, про мавок, Красуню Осінь, яка, за народним повір'ям, розносить тихими серпневими ночами дари родючості» [3, С. 108].

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що педагогічну спадщину видатного науковця пронизує ідея проектування людини. «Якщо дитина відчуває, що поруч з нею – людина, що своїми вчинками вона приносить їм радість, то змалечку навчиться узгоджувати свої власні бажання з інтересами людей. А це дуже важливо для виховання доброти й людяності» [3, С. 86]. Для того щоб педагогіка виконувала таку функцію, вона має спиратися на філософські знання, відійти від емпіричних узагальнень у досягненні цілей навчання й виховання, використовувати технологію активного перетворення педагогічної дійсності. Головною метою при цьому повинен бути творчий розвиток особистості. Його можна досягти залученням дітей до різних видів творчої діяльності, постійним і планомірним формуванням пізнавальних інтересів.

На думку видатного вченого «Пізнання саме по собі дивний, незвичайний, чудовий процес, який пробуджує живий і незгасний інтерес у природі речей, в їх відношеннях і взаємозв'язках, у рухові й зміні, в людських думках, у всьому, що створила людина, – невичерпне джерело інтересу» [2, С. 479].

Говорячи про пізнавальні інтереси, на наш погляд, одним з найважливіших завдань теоретичної та практичної діяльності науковця стало формування творчої особистості. Він створив ефективну систему – філософію для дітей у центрі якої завжди була дитина, з її внутрішнім світом і самотністю, з фантазіями, баченням світу живої і неживої природи, проявами творчості.

У творах В. Сухомлинського «Павльська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Листи до сина», «Як виховати справжню людину» викладено гуманістичну концепцію виховання творчої особистості, що ґрунтується на пріоритетах інтересів дитини, урахуванні її природних задатків, взаємодії та спілкуванні між собою під час різноманітних видів творчої діяльності: естетичної, художньої, трудової. Навчально-виховний процес у Павльській школі був спрямований педагогом-практиком на розвиток творчих здібностей дітей. З цією метою педагогічний колектив працював над тим, щоб виявити природні задатки, інтереси, нахили вихованців на основі індивідуального підходу до кожної дитини. Для цього діти мали можливість розвивати свої здібності в куточку живої природи, на ділянці, заняттях, складати казки, оповідання проявляючи при цьому творчість.

У книзі «Серце віддаю дітям» широко представлено дитячу творчість як засіб і результат виховання. Створення казок, витончені спостереження у природі, уміння передати відчуття свого нерозривного зв'язку з навколишнім світом – у цьому Василь Олександрович бачить злиття творчого сприйняття з аналізом, з роздумами, з моральним, громадянським змістом. «Треба йти з дітьми до живого джерела думки і слова, домогтися того, щоб уявлення про предмет, явище навколишнього світу увійшло через слово не тільки в їх свідомість, а й душу і серце. Емоційно-естетичне забарвлення слова, його найтонші відтінки – ось у чому життєдайне джерело дитячої творчості» [1, С. 177].

Педагог наголошує, що дитина за своєю природою – допитливий дослідник, відкривач світу. Тому перед дитиною має відкриватися чудовий світ у живих фарбах, яскравих і трепетних звуках, у казці і грі, у власній творчості, в красі, надихаючої його серце, в прагненні робити відкриття. Він підкреслює, що саме через казку, фантазію, гру, через неповторну дитячу творчість відкривається вірна дорога до серця дитини. Вчений поступово вводить дітей у навколишній світ, щоб вони кожен день відкривали в ньому щось нове, щоб кожен їх крок був подорожжю до витоків мислення і мови – до чудової краси природи. Василь Олександрович піклується, щоб кожен його вихованець зростав мудрим мислителем і дослідником, творцем щоб кожен крок пізнання облагороджував серце і загартовував волю [1, С. 30].

Він був переконаний, що вміння читати й розуміти мову природи виховується так само, як і вміння читати, сьогодні привертає до нас увагу необхідністю навчати і виховувати дитину в прекрасному світі гармонії і мислення, творчих здобутків.

Він наголошує, що «Вже в роки дитинства кожен – має вчитися відкривати красу природи, щоб духовне життя дитини і природа немовби поєднувались інтелектуальними, емоційними, естетичними, творчими нитками» [3, С. 557].

«Ми йшли в природу – в ліс, в сад, на поле, луг, берег річки, – слово ставало в моїх руках знаряддям, за допомогою якого я відкривав дітям очі на багатство навколишнього світу» – наголошує Павльський учитель [3, С. 202].

Вчений залишив неоціненні рекомендації для вихователів, батьків з розвитку творчих здібностей дітей. «Прийшла перша весна, «школа радості», задзюркотіли струмочки, зацвіли проліски, зазвучала бджолина арфа в білому розливі яблунь та груш. У ці дні ми слухаємо музику весни лісу, блакитного неба, лугів і степів.

«Що це таке?» – прошепотів Ваня.

«Це музика весняних лугів, – кажу дітям. – У ставку ви бачите, віддзеркалення блакитного небозводу. На великій глибині – величезний дзвін з кришталю. Там, у чудовому палаці, живе красуня Весна. Золотим молоточком торкнулася вона кришталевого дзвіночку – і покотилася луна лугами» – пише В. Сухомлинський [3, С. 63]. Спостерігати у природі творити прекрасне вчили не тільки учнів Павлиської школи, але і дошкільників, майбутніх учнів першого класу

Василь Олександрович підкреслює, що у Павлиській школі «Розробили програму прогулянок дошкільників у природу, визначили об'єкти, які повинні стати предметом спостережень» [3, С. 149].

Видатний вчений залишив, учителям, вихователям, батькам і дітям, надзвичайно цінний скарб, а саме, свою літературну творчість. Твори педагога-практика спонукають до розуміння почуттів дітей і педагогів, до аналізу та осмислення вчинків героїв, до прийняття виважених рішень.

В. Сухомлинський був переконаний, що, населяючи навколишній світ фантастичними образами, створюючи ці образи, діти відкривають не тільки красу, але й істину, творять чудеса. Дитина не може жити без казки, без гри, уяви. Без казки навколишній світ перетворюється для нього в красиву, але картину, казка змушує цю картину ожити. Казка, за глибоким переконанням педагога, – це, ніби свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки, мови, творчості. Діти люблять не тільки слухати казку, але й створювати її творити. Вони творять правдиві, точні, художньо виразні образи, їх мова яскрава, барвиста. Вчений наполягає на тому, щоб перш ніж відкрити книгу, прочитати по складах перше слово, діти прочитали сторінки найчудовішої в світі книги – книги природи. У «Школі під відкритим небом» розкривається така виразна і яскрава думка: педагоги мають справу з найніжнішим, найтоншим, найчутливішим, що є в природі, – з мозком дитини. Він порівнює дитячий мозок з ніжною квіткою троянди, на якій тремтить крапелька роси. І яка обережність і ніжність потрібні для того, щоб, зірвавши квітку, не впустити краплю [1, С. 31]. Така ж обережність потрібна щохвилини і вихователям: адже вони торкаються до найтоншого і найніжнішого в природі – дитини.

Видатний педагог надає великого значення розумовому вихованню дітей, дитячій творчості. З погляду Василя Олександровича, розповіді вихователя, що розділяє з дітьми всі радощі й неприємності, – обов'язкова умова повноцінного творчого розвитку дитини. Виховне значення цих оповідань у тому, що діти слухають їх в особливій обстановці, що народжує казкові вистави: в тихий вечір, коли на небі спалахують перші зірки; в лісі, біля багаття, в затишній хатинці, коли за вікном шумить осінній дощ і співає сумну пісню холодний вітер. При цьому розповіді повинні бути яскравими, образними, невеликими, не можна нагромаджувати безліч фактів, давати дітям масу вражень – тоді чуйність до розповідей притупляється, і дитину нічим уже не зацікавиш [1, С. 39].

Вчений радить вихователям впливати на почуття, уяву, фантазію дітей, творчість, поступово відкривати віконце в безмежний світ, не розкривати його відразу

повною мірою. Діти можуть спочатку розгубитися перед безліччю речей, потім ці речі, по суті ще не знайомі, можуть надокучати і стануть порожнім звуком. Саме «Школа під блакитним небом» навчила педагога, як поступово відкривати перед дітьми вікно в навколишній світ, і цю науку життя і пізнання Павлиський науковець прагне донести до всіх педагогів. Він радить їм: не обрушувати на дитину лавину знань, не прагнути розповісти все, що вихователь знає, оскільки під лавиною знань можуть бути поховані допитливість і зацікавленість, творчість. Слід відкривати перед дитиною в навколишньому світі щось одне, але відкрити так, щоб шматочок життя загравав перед дітьми всіма барвами веселки. Необхідно залишати завжди щось недомовлене, щоб дитині захотілося ще і ще раз повернутися до того, що вона дізналася [1, С. 39]. Досягнення людської думки творчості, безмежні. В. Сухомлинський зазначає, що людина створила безліч книг. Слід показати дітям красу, мудрість, глибину думки однієї книги, але показати так, щоб кожна, дитина, назавжди полюбила читання, була готовою вийти самостійно в світ книжок, нового, творчого.

Спостерігаючи за творчою працею дітей у дошкільних закладах м. Николаєва ми переконались у твердження Василя Олександровича. Він наголошує, що в періоди високого емоційного підйому думка дитини стає особливо яскравою, а запам'ятовування відбувається найбільш інтенсивно, творчо. Ці судження по-новому висвітлили процес навчання і виховання дітей. Творча думка дітей невіддільна від почуттів і переживань. «Емоційна насиченість процесу навчання, особливо сприйняття навколишнього світу, – це вимога, яку висувають закони розвитку дитячого мислення» [1, С. 43].

Творчість дітей, за твердженням вченого, це глибоко своєрідна сфера, їх духовного життя, самовираження і самоствердження, в якому яскраво розкривається індивідуальна самотність кожної дитини [1, С. 51].

Для видатного педагога В. Сухомлинського головною була установка на виховання здатності емоційно ставитися до краси і потреби вражень, естетичного характеру до творчості. Важливу мету всієї системи виховання він вбачає у тому, щоб навчити дитину жити в світі прекрасного, щоб вона не могла жити без краси, щоб краса світу творила красу в ній самій [1]. Саме тому у «Школі радості» більше уваги приділялося слуханню музики – музичних творів і музики природи. Першим завданням, яке при цьому ставилося, було викликати емоційну реакцію на мелодію і потім поступово переконати дітей, що краса музики має своїм джерелом красу навколишнього світу; музична мелодія, яка закликає людину – зупинитися, прислухатися до музики природи, берегти цю красу і примножувати, творити нову музику.

Без творчості не може відбуватися пізнання людиною своїх сил, здібностей, нахилів; неможливо утверджувати повагу до себе, чутливе ставлення особистості до творчих здобутків. Без творчого життя не може бути й виховання, без творчості не існують духовні, інтелектуальні, емоційні, естетичні, ідейні – взаємини між індивідами в колективі. Творчий потенціал – це не певний обсяг знань, а особлива спрямованість розуму, зв'язок інтелектуального життя особистості з виявленням її сил в активній діяльності, у якій розкривається духовний світ кожного, це своєрідний магніт, що притягує людину до людини [1, С. 480–481].

У педагогічних працях вчений послідовно обстоює ідею про те, що від творчої особистості самого вихователя, буде залежати розвиток творчого потенціалу

дитини. Зрозуміло, що саме вихователь перший вводить дитину у світ краси, добра, творчості. Відтак основне завдання педагога як творця дитячої радості, на думку вченого, полягає в тому, щоб «своєчасно знайти, виховати й розвинути задатки здібностей у своїх вихованців, своєчасно розпізнати в кожному його покликання» [4, С. 123].

Підкреслюючи виняткове значення перших проявів творчої діяльності дітей, В. Сухомлинський наголошує, що духовне життя дитини повноцінне лише тоді, коли вона живе у світі гри, казки, музики, фантазії, творчості.

На переконання педагога, творчість дітей є своєрідною сферою їхнього духовного життя, самовираження й самоутворення, в якому яскраво виявляється самобутність кожної дитини, однак цю неповторність неможливо охопити єдиними й обов'язковими для всіх правилами [2, С. 54].

Творчу діяльність Василь Олександрович розглядає як могутній стимул духовного життя вихованців. «Творчість починається там, – писав учений, – де інтелектуальні й естетичні багатства, засвоєні, здобуті раніше, стають засобом пізнання, засвоєння, перетворення світу, при цьому людська особистість немов зливається зі своїм духовним надбанням» [3, С. 609].

Зважаючи на те, що особливого значення розвиток творчості набуває в ранньому дитинстві, коли відбувається формування творчої активності, мислення, мови людини. Він закликає педагогів вірити в талант кожного вихованця і був переконаний у тому, що кожна дитина – це цілий світ, досконало особливий, унікальний [2, С. 421].

Отже, дитинство буде щасливим та радісним лише за умови, уважного ставлення до розвитку дитячої творчості. Ми спрямували дії вихователів, батьків на тому щоб давати кожній дитині можливість для самовираження в різноманітних видах творчої діяльності, починаючи з дошкільного віку, вони мають пам'ятати, про те, що «обдаровані і талановиті всі без винятку діти».

«Ми добиваємося того, щоб майстерність маленькі діти бачили насамперед у праці рук; саме з цього починається розкриття задатків, обдарувань і талантів», – зазначав педагог [4, С. 90].

Сьогодні дошкільні заклади потребують творчого, ініціативного, винахідливого вихователя, здатного адаптуватися в мінливих життєвих ситуаціях, критично мислити, реагувати на нові запити суспільства, успішно реалізовувати себе у творчій професійній діяльності.

Зважаючи на специфіку професії вихователя дошкільного закладу, зауважимо, що це одна із творчих професій, яка вимагає постійного самовдосконалення. Успіх його роботи залежить від систематичної і копійної праці над собою і особистої готовності до творчості.

З метою реалізації інтересів, потреб, нахилів вихованців пропонуємо створити умови кожній дитині вільно вибирати улюблену роль, іграшку, театралізацію улюбленого твору за рекомендаціями В. Сухомлинського. Створювати креативні зони чи куточок казки або куточок усамітнення в дошкільному закладі, що дає можливість кожній дитині побути наодинці або поспілкуватися з улюбленою іграшкою, переглянути ілюстрації до художнього твору, провести репетицію перед дзеркалом. Саме тому в «Школі радості» В. Сухомлинського було створено кімнату казки, в якій панувала атмосфера творчості тепла, дружби, доброти та поваги вихованців один до одного.

Творче осмислення багатогранної спадщини вчителя, талановитого гуманіста, педагога-новатора Василя Олександровича Сухомлинського свідчить про те, що джерелом дитячої творчості є залучення дитини до краси й гармонії у світі, мистецтві, природі, пробудження її почуттів, прагнення до праці.

Нові підходи до організації розвивального середовища в дошкільному закладі дають дітям можливість мріяти, уявляти, творити, тому доцільно впроваджувати за прикладом Павльської школи різноманітні види творчої діяльності: пізнавальної, ігрової, художньо-естетичної.

Відтак, зауважимо, що виховання майбутнього громадянина здатного до успішної творчої діяльності, залежить насамперед від, готовності самого педагога до творчості, його бажання творити разом з дітьми, творчого ставлення до справи. Відповідно й успіх роботи вихователя залежить від систематичної і копійки праці над собою – підвищенням як педагогічного рівня, так і особистої готовності до творчості.

Література

1. Сухомлинський В. А. Методика виховання, колектива / В. А. Сухомлинський // Избранные произведения: в 5 т. / В. А. Сухомлинський; редкол.: А. Г. Дзевєрин (предс.). — К.: Рад. Школа, 1979. — Т. 1. — С. 480—485.
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К.: Рад. школа. — 1976. — Т. 2. — 668 с.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К.: Рад. школа. — 1977. — Т. 3. — 582 с.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: У 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К.: Рад. школа, 1976. — Т. 4. — 640 с.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К.: Рад. школа. — 1977. — Т. 5. — 640 с.
6. Тартаковский Б. С Повесть об учителе Сухомлинском. Смерть и жизнь рядом: повести / Б. С. Тартаковский. — К.: Днепро, 1983. — 271 с.

5.1.8. Middle pre-school age children linguistic creativity activation in artistic linguistic activity

Активізація мовленнєво-творчих здібностей дітей середнього дошкільного віку в художньо-мовленнєвій діяльності

В умовах розбудови української державності постає питання виховання творчої особистості, здатної вирішувати різні питання, творчо мислити та реалізовувати свої творчі здібності. У Законі України «Про дошкільну освіту» зазначено, що одним із завдань дошкільної освіти є формування особистості дитини, розвиток її творчих здібностей, набуття нею соціального досвіду. Зазначимо, що в умовах Нової української школи, нового звучання набувають питання пошуку шляхів розкриття творчого потенціалу кожної дитини, розвиток у неї ініціативності, критичного мислення, пізнавальної активності, вміння не стандартно міркувати, ставити цілі та досягати їх.

Вибір дітей п'ятого року життя зумовлений їхньою високою пізнавальною активністю, допитливістю, зацікавленим ставленням до навколишнього світу, розповідей дорослих. У дітей п'ятого року життя стрімко розвивається пізнавальні здібності у різних видах діяльності: грі, продуктивній діяльності, спілкуванні з оточенням; у них переважає образна пам'ять: вони запам'ятовують те, що було для них цікавим, яскравим і що справило на них враження. У мовленні дітей

середнього дошкільного віку відбуваються істотні зміни: розвивається діалогічне та монологічне мовлення, спостерігається надзвичайна мовленнєва активність, розквіт словотворення, діти активно використовують у мовленні прислів'я, скоромовки, інші тексти фольклорних жанрів, образні вирази, багатозначні слова, а словник налічує 2200–2500 слів.

Проблема формування творчої особистості не є новою: нею цікавилися ще стародавні філософи Арістотель, Платон, Шопенгауер, Ксенофонт, Сократ та ін.. Психологічні основи формування творчості розглядаються у працях Л. Виготського, П. Гальперіна, Д. Ельконіна, Г. Костюка, О. Леонтьєва, Б. Теплова та ін. У педагогічній науці проблема розвитку творчості особистості висвітлюється у працях Н. Ветлугіної, Т. Комарової, Ю. Косенко, І. Лернера, О. Савченко, Н. Сакуліної, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Т. Шамової та ін.; у лінгводидактичній – А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Луцан, Ю. Руденко, О. Трифонової та ін. Ученими з'ясовано особливості прояву творчих здібностей дітей дошкільного віку в різних видах діяльності; визначено психологічні, організаційні й педагогічні умови ефективного формування творчої особистості, зокрема розвитку її мовленнєво-творчих здібностей; виокремлено ефективність впливу різних засобів на означений процес.

У словнику-довіднику зазначено, що творчість – продуктивна діяльність людини, здатна продовжувати якісно нові матеріальні й духовні цінності суспільного значення [7, с. 260]. Зрозуміло, що дитяча творчість не підходить під це твердження. На думку Н. Ветлугіної, дитяча творчість – це перша сходинка в розвитку творчої діяльності. Учена також наголошувала на тому, що творчість дитини має суспільно-педагогічну цінність, оскільки дитина виявляє своє розуміння навколишнього світу, своє ставлення до нього, що сприяє розкриттю її внутрішнього світу, інтересів та здібностей. На твердження Н. Ветлугіної, «у своїй творчості дитина відкриває щось нове для себе, а для довколишніх – нове про себе» [11, С. 8]. Л.Виготський відзначав, що творчість дитини відрізняється від творчості дорослої людини, за його словами, це творчість «зовсім особливого порядку», яка не спрямована на створення об'єктивних цінностей і потрібна насамперед для самої дитини, ніж для довколишніх [5, С. 303].

Щодо здібностей, то цей термін використовується в дуже широкому розумінні у психолого-педагогічній літературі. Так, у словнику-довіднику здібності потрактовано як індивідуально-психологічні особливості особистості, які є умовою успішного виконання нею тієї чи тієї продуктивної діяльності. Здібності виявляються в процесі оволодіння діяльністю настільки, наскільки людина швидко, легко й ґрунтовно засвоює способи здійснення певного виду діяльності [7, С. 101]. Б. Теплов виділив три основні ознаки поняття «здібність»: індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої; особливості успішності виконання певної діяльності; здібність не зводиться лише до знань, навичок та вмінь [10, С. 108]. Погоджуємось з думкою Г. Сухорукової, що саме від здібностей залежить швидкість засвоєння матеріалу та легкість засвоєння знань, від яких, у свою чергу, залежить подальший розвиток здібностей. Складовими здібностей є: задатки як «основний природний фонд», на основі якого розвиваються здібності; схильність, під якою розуміють емоційно-вольовий потяг до будь-якого виду діяльності; самостійність, без якої неможлива творчість, допитливість. Здібності не є вродженими рисами, вони розвиваються під впливом

виховання, навчання. Дошкільний вік є сенситивним періодом для розвитку творчості дітей. З-поміж характерних особливостей дитячої творчості дошкільників Н. Гавриш виокремлює такі: суб'єктивність новизни відкриттів та продуктів творчості, адже діти роблять безліч відкриттів і створюють цікаві, часом оригінальні продукти у вигляді малюнка, будівлі, вірша або казки; пріоритет творчого процесу над продуктом: дитина емоційно щиро включається у творчу діяльність, прагне шукати і багато разів випробувати різні рішення, дістає від цього особливе задоволення, навіть більше, ніж від досягнення кінцевого результату [6, С. 61]. Учена наголошує на тому, що, на відміну від дорослого, дитина не переживає тяжких періодів визрівання, підготовки до творчого акту, а легко і насамперед практично починає орієнтовну, іноді навіть безтямну діяльність, яка поступово стає цілеспрямованою, приваблює дитину пошуком і часто приводить до позитивного результату, – в цьому виявляється третя особливість дитячої творчості [6, С. 61].

Зазначимо, що на сучасному етапі важливим завданням виступає формування не тільки мовленнєвих навичок, а насамперед творче їх застосування в різних видах діяльності, зокрема художньо-мовленнєвій. Адже, як зазначають учені (А. Богуш, Л. Виготський, Н. Гавриш, Д. Ельконін, О. Леонтьєв та ін.), мовлення обслуговує всі етапи творчого процесу: створення задуму, пошук способів його реалізації, спрямування, уточнення, стимулювання, оцінювання і співвіднесення отриманого результату із задумом. Емоційне, естетично забарвлене мовлення збагачує, спрямовує, стимулює невербальні творчі прояви дитини; водночас у процесі художньої діяльності відбувається і зворотний позитивний вплив на розвиток зв'язного мовлення, передусім, за рахунок збагачення художнього, емоційно-чуттєвого досвіду [3, с. 541]. Проблему художньо-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку досліджували вчені: А. Богуш, Н. Гавриш, О. Монке, Л. Таллер, О. Ушакова, Є. Фльорина, С. Чемортан та ін. Художньо-мовленнєва діяльність посідає провідне місце у навчанні і вихованні дітей, адже вони не лише вивчають твори усної народної творчості, українських і зарубіжних письменників, а й активно розігрують їх, драматизують, інсценують, віддзеркалюють їх зміст у власних малюнках, із задоволенням декламують вірші, створюють свої казки, тим самим розвиваючи рідне мовлення. На глибоке переконання Н.Гавриш, одноактність, одноактність творчого процесу, постійна імпровізація характерна також і для мовленнєвої творчості дитини, адже вона створює свій твір (оповідання, казку, ігровий сюжет) у момент його виконання, проголошення. Погоджуємось з думкою Н. Гавриш відносно того, що існує закономірний зв'язок: чим тонше дитина сприймає, усвідомлює, переживає художні образи, тим повніший яскравіший відбиток знаходять вони у виконанні художнього твору чи складанні власної розповіді, зображення тощо (за умови достатнього рівня володіння технічними навичками та вміннями будувати художній образ), і навпаки, тільки через власну творчу активність у будь-якому виді художньої діяльності дитина підноситься до рівня художньо-естетичного сприймання твору в єдності його змісту та художньої форми [6, С. 177–178]. Дитина сприймає твір мистецтва не тільки зором, на слух, але й через своє мовлення. О. Запорожець зазначав, що сприйняття дитиною художнього твору носить активний характер: дитина ставить себе на місце героя, подумки діє разом з ним, а діяльність при цьому є дуже близькою до гри. Учений наголошував на тому, що сприйняття дитиною художнього твору не є егоцентричним, вона поступово вчиться ставати себе на позицію героя [8, С. 72–73].

Художнє виховання впливає як на розвиток окремих психічних функцій, так, і, що особливо важливо, на формування особистості дитини в цілому [8, с. 66]. Художнє сприйняття і словесна творчість, на переконання А. Богуш, є головними складовими компонентами художньо-мовленнєвої діяльності, в якій виконання та відтворення сприйнятих літературних творів супроводжується образним, виразним мовленням [2, С. 6].

Під активізацією мовленнєво-творчих здібностей дітей середнього дошкільного віку в художньо-мовленнєвій діяльності розуміємо спільну працю вихователя і дітей, спрямовану на розвиток якостей і властивостей дітей, які сприяють самореалізації означених здібностей, що виражається в пізнавальній активності, ініціативності, самостійності, креативному мисленні, результатом яких є складені дітьми оригінальні висловлювання (римовки, чистомовки, казки, фантастичні оповідання, вірші та ін.).

Активізація мовленнєво-творчих здібностей дітей п'ятого року життя в художньо-мовленнєвій діяльності відбувається більш ефективно за умови позитивної мотивації, створення ситуацій успіху. Погоджуємось з думкою О.Запорожця, що мотиви художньої творчості та естетичного сприйняття дитини-дошкільника розвиваються не ізольовано, але у зв'язку з більш загальними змінами мотивів у цьому віці, які формуються в залежності від тих суспільних умов, в яких живе дитина, від системи виховання. Дитина дошкільного віку любить гарну казку: думки і почуття, викликані нею, довго не згасають, вони проявляються в наступних діях, розповідях, іграх, малюнках дітей [8, С. 73–74]. Отже, творчість не народжується на порожньому місці, для її виникнення необхідно зацікавити дітей, викликати у них позитивне емоційне ставлення до всього нового, бажання виконати завдання не тому, що так треба, а тому, що цього хочеться, бо цікаво. На думку В. Кудрявцева, в основі розвитку творчих здібностей особистості лежить її здатність до продуктивного уявлення. Вчений наголошував на тому, що ефективний розвиток творчої уяви забезпечується під час ознайомлення дітей з творами усної народної творчості [9]. Л. Виготський стверджував, що творча діяльність уявлення знаходиться у прямій залежності від багатства та різноманітності попереднього досвіду людини, оскільки цей досвід є матеріалом, на якому формується фантазія. Чим більший досвід людини, тим більший матеріал, яким володіє її уява [4, С. 10]. Рекомендації вчених було враховано в експериментальному дослідженні, який впроваджувався в дошкільних навчальних закладах м. Миколаєва відповідно до трьох етапів. Так, перший етап – когнітивний – передбачав ознайомлення дітей з різними жанрами дитячого фольклору, бесіди за змістом твору, забезпечення правильного сприймання дітьми моралі твору, збагачення словника дітей образними виразами, пробудження інтересу до придумування різних жанрів (римовок, чистомовок, скоромовок та ін.) в дидактичних іграх (наприклад, «Додай слово»: ра-ра-ра на подвір'ї (дітвора); ра-ра-ра у лисиці є (нора), «Придумай віршик, загадку» (діти доповнювали знайомі віршики пропущеними словами та придумували описові загадки).

На другому – репродуктивно-творчому етапі – вчили дітей мовних і немовних засобів виразності, художньої виразності героїв фольклорного твору, розвивали зацікавленість до музичних творів, продовжували збагачувати словник дітей ввічливими словами, образними виразами, фразеологізмами тощо. На цьому етапі діти слухали музику, визначали її характер, жанр, запам'ятовували та

впізнавали її, розуміли її образи; передавали сюжет твору на малюнках, змінювали початок або кінцівку до твору, створювали ілюстрації для казок, обговорювали поведінку літературних героїв.

Третій – діяльнісно-творчий етап – передбачав максимальну самостійність дітей у складанні різних оригінальних висловлювань через такі методи, як: складання усних розповідей за малюнками («Моя зимова казка», «Що я побачив у казці», «Мої враження від польоту на Марс», «Що мені розповів котик-воркотик», «Про що розповідають мої малюнки»), ілюстрування казок, оповідань на заняттях з малювання («Подарунки від Святого Миколая», «Подорож Ялинки до нашого дитсадочка»), проведення дидактичних («Вгадай за описом», «Ми веселі чомусики», «Я веселий швидкомовчик!», «Який я на вдачу?»), та ігор-драматизацій за змістом фольклорних творів. Проілюструємо прикладами.

Під час розглядання картини Е. Грабаря «Лютнева блакить», читання віршів, загадування загадок дітям запропонували намалювати свою зимову казку. Діти спільно з вихователем обговорювали, що будуть зображувати та чому. Зануритись у атмосферу казки допомагала музика. Під час малювання діти коментували свої зображення, у дітей з'являлись образи: зима-чарівниця, дівчина-снігуронька, чарівник-мороз, старуха-віхола. Оскільки, важливим компонентом творчості дітей є уява, то з метою її розвитку використовували такі ігри, як «Впізнай, на що схоже?», «Що в торбинці?» та ін. Особливо подобалось дітям у довгі зимові вечори розглядати візерунки, які залишив Мороз на шибках. Діти вдивлялись у розмальоване візерунками вікно і в їхній уяві створювалися казкові-образи: володінь баби-зими з дивовижними сніговими квітами, деревами, куцями та тваринами. На запитання: «Як же виглядає казковий палац Зими?», діти описали його, використовуючи образні слова та порівняння: «крижаний, срібний, холодний, мовчазний, наче скляний, наче із кришталю, неспокійний, бо в палаці мешкають віхола та вітер, які весь час співають пісні». Свої образи діти відтворювали за допомогою малюнків, спільно з вихователем за допомогою експериментування дійшли висновку, що краще для зображення Палацу використовувати акварель, яка створює відчуття прозорості. Погоджуємось з думкою Ю. Баранової, що «образотворення сприяє становленню та розвитку регульовальної і планувальної функції мовлення та появи і розвитку нових форм мовлення, а образотворча діяльність дозволяє створити життєві ситуації, які стимулюють мовленнєву активність дітей, мовленнєве спілкування і сприяють мовному і лінгвістичному розвитку дітей [1, С. 116].

На музичних заняттях, під час ознайомлення з музичними інструментами дітям було запропоновано вибрати музичні інструменти, які зможуть передати звуки Зими. Діти почали фантазувати та висловлюватися: «взимку можна почути, як рипить сніг під ногами, бо ламаються сніжинки, як плачуть бурульки, коли сонечко пригріє, як завиває вітер від люті, що не може підкорити маленьких сміливих пташок». Так, Даша П. взяла дзвоники, пояснюючи, що так співає Новий рік, коли наближається, а Таня Р. обрала сопілочку, бо так співає синичка, а ось Даня Ш. обрав трикутник, бо саме так плаче бурулька. Подобалось дітям і створювати різні етюди. Так, дітям пропонувалось зобразити рухи снігової баби, уявити, що діти вперше стали на ковзани або за допомогою рухів показати свої найулюбленіші зимові розваги. Така робота сприяла не тільки розвитку творчої уяви, а й ініціативності, мовлення, що, безперечно, сприяло розвитку мовленнєво-творчих здібностей дітей.

Зауважимо, що всі види художньо-мовленнєвої діяльності тісно переплітаються та допомагають дітям створити цілісний образ певного предмета або явища, краще зрозуміти художні твори, їх ідейний зміст. Так, у музично-мовленнєвій діяльності слухання музики може глибоко схвилювати дитину, поглиблює її емоційні почуття, сприяє кращому розумінню літературного твору, характеру героїв. Наприклад, під час прослуховування твору Е.Гріга «Ранок» діти висловлювались про те, що їм розповіла музика: Катя Т.: «мені здалося, що сонечко піднімається несміливо», Тетяно П.: «а я уявила, як сонечко прокинулось і посміхнулось», Даня М.: «а я побачила таку картинку – сонечко високо на небі, пташки співають, сонячні промені торкаються дерев, річки. І на душі так гарно!», Даня Ш.: «хлопчик прокинувся і спостерігає за сонцем, травичкою», Даша П.: «а я уявила, як лісові мешканці танцюють із сонячними зайчиками». Як бачимо, така робота спонукала дітей проявляти ініціативність, самореалізовуватися, створювати цікаві висловлювання.

Під час театральнo-мовленнєвої діяльності діти перевтілювались у казкових героїв, передавали їх характер за допомогою міміки, сили голосу, пантоміміки. Драматизуючи казки, діти промовляли діалоги казкових героїв, замінюючи слова власними виразами. Особливо подобалось дітям розігрувати казкові ситуації «Зустріч жадібних ведмежат з ведмедицею», «Герої казки «Колосок» у гостях у казці «Лисичка і Журавель». Такі ситуації спонукали дітей створювати діалоги, використовуючи як вербальні, так і невербальні засоби мовлення.

Отже, така робота ще раз підтверджує, що художньо-мовленнєва діяльність є важливим засобом активізації мовленнєво-творчих здібностей дітей дошкільного віку.

Література

1. Баранова В. В. Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Баранова Вероніка Володимирівна ; наук. кер. Богуш А. М. ; держ. закл. "Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського" . — Одеса : [б. в.], 2014. — 279 с.
2. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т., Методика організації художньо — мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. [Підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти]. — К. : Видавничий Дім «Слово», 2006. — 304 с.
3. Богуш А. М. Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах. Підручник/ За ред. А. Богуш. Друге видання, доповнене. — К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. — 704 с.
4. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психологические очерки. Книга для учителя. — 3-издание. — М. : Просвещение, 1991. — 93 с.
5. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Лев Выготский / под. ред. В. В. Давыдова. — М. : АСТ: Астрель: Хранитель, 2008. — 671 с.
6. Гавриш Наталія Василівна Розвиток мовленнєвотворчої діяльності в дошкільному дитинстві : Дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02 / Н. В. Гавриш ; НПУ ім. М. П. Драгоманова. — Київ, 2002. — 438 с.
7. Дошкільна освіта : словник-доїдник : понад 10 термінів, понять та назв / упор. К. Л. Крутій, О. О. Фунтїкова. — Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2010. — 324 с.
8. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: В 2-х т. Т.1. Психическое развитие ребенка. — М. : Педагогика, 1986. — 320с.
9. Кудрявцев В.Т.Формирование творческих способностей человека: проблемы методологии / Современные проблемы теории творчества: Сб. научн. ст. — М. : НПО «Поиск», 1992. — 119 с.
10. Сухороукова Г. В., Дронова О.О., Голота Н. М., Л. А. Янцур Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі. Підручник. За заг. ред. Г. В. Сухороукової. — К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. — 376 с.
11. Художественное творчество в детском саду. Пособие для воспитателя и музыкального руководителя / под ред. Н. А. Ветлугиной. — М., Просвещение, 1974. — 175 с.

5.1.9. Communicative and activity approach to formation of speech and creative personality of future preschool education professionals

Комунікативно-діяльнісний підхід до формування мовленнєвотворчої особистості майбутнього фахівця дошкільної галузі освіти

З-поміж провідних підходів першої освітньої – дошкільної ланки насамперед виокремлюються особистісно-орієнтований, гуманістичний, компетентнісний, в руслі яких створюються умови, що забезпечують ефективний розвиток у дошкільників самостійності, ініціативності; формування творчої, впевненої в собі особистості дитини, готової реалізовувати свої творчі здібності в подальшому житті. Про це наголошено в таких загальнодержавних документах, як: «Національна стратегія розвитку освіти України на 2012–2021 роки», Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту», «Базовому компоненті дошкільної освіти» (2012 р.). Беззаперечним є той факт, що авторитет у реалізації творчого потенціалу дитини належить саме вихователю дошкільного навчального закладу, який готує її до навчання в школі, забезпечує й організовує освітнє середовище для початкового становлення особистості дошкільника. У статті 26 Закону України «Про вищу освіту» (2014) з-поміж основних завдань вищого навчального закладу виокремлено, зокрема «забезпечення творчої діяльності учасників освітнього процесу; формування вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах; створення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів». Саме тому на сучасному етапі з-поміж провідних завдань підготовки нового покоління педагогічних кадрів у вищому навчальному закладі є формування в майбутніх вихователів їхніх професійних компетентностей; розвиток професійно успішного компетентного фахівця – національно свідомої особистості студента, яка вирізняється високою культурою спілкування, усвідомленим ставленням до української мови, мовленнєвою компетентністю в різних сферах спілкування, фахівця, який здатний розвинути духовно-інтелектуальний та творчий потенціал у майбутніх громадян України. Надзвичайну роль у детермінації процесу становлення особистості відіграє мова, в якій відбивається сприйняття національної картини світу конкретною людиною, конкретною мовною особистістю. Саме через мову осмислюються загальнолюдські й національні цінності, виховується свідомо мовна особистість. Вихователь повинен учить дітей самовиражатися засобами рідної мови, виховувати в них шанобливе ставлення до української мови, формувати їхню мовленнєву особистість. Ці завдання реалізуються лише тоді, коли сам вихователь є взірцем мовленнєвої культури для своїх вихованців, досконало володіє літературною українською мовою в будь-яких ситуаціях спілкування.

Під мовленнєвотворчою особистістю майбутнього вихователя дошкільної освіти розуміємо особистість, яка свідомо, залежно від змодельованих професійних ситуацій, породжує висловлювання різного текстового обсягу, виявляє високий рівень мовленнєвої культури, доречно використовує мовні й позамовні засоби, багатство мови; яка вирізняється своєрідністю світосприймання й мислення та реалізовує основні різновиди мовлення у процесі комунікації, яскраво виявляючи при цьому індивідуальні мовленнєвотворчі здібності.

Чинниками формування мовленнєвотворчої особистості виступають: мовна свідомість і мовна самосвідомість; мовна картину світу; мовленнєвий досвід мовця; мовна ситуація; мовленнєве середовище.

Педагогічними умовами формування мовленнєвотворчої особистості майбутнього вихователя визначено: забезпечення ціннісного ставлення до дитини як до суб'єкта мовленнєвотворчої взаємодії; взаємозв'язок навчального матеріалу різних дисциплін професійно-педагогічного циклу; включення студентів у рольове діалогічне спілкування; врахування потенціалу самостійно-творчої роботи студентів у контексті формування їхньої професійно-мовленнєвої компетентності.

Розроблена лінгводидактична модель формування мовленнєвотворчої особистості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, їхньої професійно-мовленнєвої компетентності в умовах навчально-виховного процесу ВНЗ здійснювалась поетапно:

I етап – мотиваційно-інформаційний – спрямований на створення ситуацій успіху в оволодінні студентами професійно-мовленнєвими компетентностями; отримання ними інформації щодо теоретико-методологічних основ мовленнєвотворчої діяльності.

Провідним виступив комунікативно-діяльнісний підхід, який розглядаємо як цілеспрямовану суб'єкт-суб'єктну організацію навчального процесу, основою якого є комунікативна діяльність майбутніх фахівців дошкільної галузі освіти, що спрямована зокрема, на формування їхніх мовленнєвотворчих здібностей. Комунікативно-діяльнісний підхід впливає із сучасних концепцій і положень щодо мовної освіти громадян України, в яких обґрунтовано нове розуміння процесу формування мовленнєвої культури як закономірних, послідовних і неперервних змін, що відбуваються в процесі становлення національносвідомої мовної особистості на всіх етапах життєдіяльності від дошкілля до зрілого віку. Методологічну основу комунікативного підходу становить діалектичний зв'язок дистинкції «мова і мовлення». Більшість учених (В. О. Артёмов, І. К. Білодід, Є. М. Верещагін, І. О. Зимняя, О. О. Леонтьєв, О. О. Потєбня, Л. В. Щєрба та ін.) наголошують на тому, що мова – це найважливіший засіб спілкування між членами певного колективу, а мовлення – практичне користування мовою з різними комунікативними, виражальними і пізнавальними цілями. Методичні питання організації навчального процесу на комунікативній основі розкриваються з позицій діяльнісного підходу.

У вітчизняній психолого-педагогічній науці накопичено достатній фонд наукових розробок щодо категорії «діяльність» (А. В. Брушлинський, Л. П. Буєв, П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець, О. М. Леонтьєв, О. М. Леонтьєв, О. Р. Лурія, В. М. М'ясищєв, С. Л. Рубінштейн, Г. І. Щукіна та ін.). За словами Г. І. Щукіної, діяльність є першоосновою існування й розвитку суспільства, всіх його цінностей, джерелом життя людини, розвитку й формування її особистості [6, С. 74]. За С. Л. Рубінштейном, діяльність визначається об'єктом через її внутрішні закономірності, тобто зовнішні причини діють через внутрішні умови. Внутрішніми умовами, як зазначає вчений, виступає особистість з її «складною багаторівневою структурою»; а успіх діяльності залежить від знань, умінь і мотивації суб'єкта діяльності [4, С. 106].

У психології поняття «діяльнісний підхід» здебільшого вживається у двох значеннях: 1) це методологічний напрям досліджень, в основі якого лежить категорія предметної діяльності (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін,

Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець, О. М. Леонт'єв, О. Р. Лурія, В. М. М'ясищев, С. Л. Рубінштейн); 2) це теорія, що розглядає психологію як науку про породження, функціонування і структуру психічного відображення у процесах діяльності індивідів (О. М. Леонт'єв). Важливою особливістю діяльнісного підходу є положення про творчий, не пасивний характер діяльності людини в суспільстві [1, С. 22]. Сутність діяльнісного підходу С. Л. Рубінштейн убачав у тому, що «суб'єкт у своїх діях, мовленневих актах творчої самодіяльності не лише визначається і виявляється, але й твориться» [4, с. 106].

Отже, діяльнісний підхід дозволяє людині зрозуміти й адекватно пояснити ті рішення, які вона приймає та її тип поведінки (зокрема і мовленневої) в конкретній діяльнісній ситуації. Означений підхід забезпечує високу мотивацію у навчанні, самореалізацію особистості студента, формування його професійно-мовленневої компетентності, а також взаємозв'язок між теоретичним і практичним оволодінням процесу комунікації. Комунікативно-діяльнісний підхід урахувався у процесі вивчення всіх дисциплін майбутніми вихователями дошкільної галузі освіти, оскільки він є передумовою не лише навчальної, але й подальшої їхньої професійної діяльності.

Комунікативно-діяльнісний підхід до формування мовленнево-творчої особистості майбутнього вихователя зумовлений функціонально-комунікативним методом навчання (Л. М. Паламар), відповідно до якого основна увага була звернена на формування мовленнево-творчих здібностей з урахуванням комунікативного принципу навчання, який дозволяв індивідуалізувати роботу зі студентами, вдосконалити вміння практичного використання мовних одиниць відповідно до конкретних комунікативних завдань, урахувати можливості кожного майбутнього фахівця у засвоєнні ним мовної, мовленневої та комунікативної компетентностей, що означало максимальне наближення навчального матеріалу до природного акту спілкування.

Комунікативно-діяльнісний підхід до формування мовленнево-творчої особистості студента передбачав опанування креативними здібностями у певній мовленнєвій ситуації. О. О. Леонт'єв наголошував на тому, що якщо мовленнева дія не входить до складу діяльності спілкування, вона стає штучною, а тому малоефективною у формуванні вмінь і навичок. З метою стимулювання активної мовленнево-творчої діяльності студентів необхідно, як зауважував учений, «задати такі зовнішні і внутрішні обставини, в яких він буде змушений вжити бажане для нас висловлення». У зв'язку з цим урахувався принцип ситуативності, оскільки саме ситуативність є неодмінною умовою комунікації. На заняттях створювалися мовленнево-комунікативні ситуації, у процесі яких у майбутніх фахівців дошкільної освіти формувалися такі комунікативні й мовленнево-творчі вміння: орієнтуватись у ситуації спілкування; планувати, створювати й продукувати власні висловлювання відповідно до ситуації спілкування; добирати й застосовувати лінгвістичні й паралінгвістичні засоби мови, які відповідають конкретній ситуації; коригувати висловлювання відповідно до мовленневої ситуації.

Особливої актуальності й значущості на першому етапі набував принцип мотивації як один із найбільш впливових чинників оптимізації навчального процесу. Учені (П. Я. Гальперін, І. О. Зимняя, Г. С. Костюк, О. О. Леонт'єв, Ю. І. Пассов, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн та ін.) розглядали немотивоване навчання як

навчання, позбавлене психологічного змісту, навчання заради форми. Це пов'язано з тим, що згідно з теорією мовленнєвої діяльності (Л. С. Виготський, І. О. Зимняя, О. О. Леонтьєв, М. І. Жинкін, С. Л. Рубінштейн та ін.) мотивація мовлення разом із метою і наявністю співрозмовника є однією з умов, які забезпечують мовленнєву діяльність. Джерелом мовленнєвої діяльності в усіх її видах є комунікативно-пізнавальна потреба. Потреба, «знаходячи» себе у предметі мовленнєвої діяльності – думці, стає відповідно комунікативно-пізнавальним мотивом цієї діяльності [2]. На цьому наголошував С. Л. Рубінштейн, який вважав, що за відсутності того, в чому людина має потребу або зацікавленість, вона відчуває більш-менш значну напругу, неспокій, якого вона, природно, намагається позбутися. Відтак, спочатку зароджується більш-менш невизначена динамічна тенденція, яка перетворюється у прагнення, коли вже досить виразно вимальовується та крапка, на яку все спрямовано. Залежно від того, як тенденції опредмечуються, тобто визначається предмет, на який вони спрямовуються, тенденції стають дедалі більш усвідомлюваними мотивами діяльності, такими, що більш чи менш адекватно відображують об'єктивні рушійні сили діяльності людини. Оскільки тенденції здебільшого спричиняють діяльність, спрямовану на задоволення певної потреби або інтересу, що її викликають, з ними зазвичай пов'язують рушійні моменти, що вимальовуються, але ще й загальмовані, вони ... посилюють динамічний, спрямований характер тенденцій [5, С. 519]. Потреба є «основним джерелом життєвої активності особистості, основним її виявом і найважливішим диференціувальним моментом у характеристиці особистості» [3, С. 150]. В. М. М'ясищев вирізняє потребу в діяльному спілкуванні і потребу у спілкуванні в діяльності [3, С. 151]. Учений наголошує на «почутті задоволення від діяльності», на «елементі творчої радості, що викликається новим досягненням і є найбільш важливим емоційним і водночас революційним моментом у діяльності» [3, С. 320].

Отже, як слушно зауважують учені (Л. І. Божович, Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець, Г. С. Костюк, В. М. М'ясищев, С. Л. Рубінштейн та ін.), потреби та інтереси є складовими різних боків різноманітної і водночас єдиної особистісної спрямованості, яка виступає в якості мотивації її мовленнєвої діяльності. У зв'язку з цим майбутніх вихователів дошкільної освіти стимулювали до усвідомлення життєвої необхідності володіння літературними нормами сучасної української мови, прагнення не лише пізнати мову, культуру, звичаї та обряди її носіїв, а й творчо застосовувати здобуті знання в подальшій професійній діяльності. Наявність мотивації і спрямування на досягнення високих результатів у практичній майбутній діяльності сприяють якісному засвоєнню студентами професійно зорієнтованих компетентностей, оволодінню системою фахових понять, підготовці до виконання певних професійних функцій у майбутній діяльності. Збуджуючими емоційними чинниками для студентів слугували різноманітні інноваційні технології (рольові ігри, дискусії, метод «мозкового штурму», моделювання, тренінги та ін.), що використовувалися з метою практичного відпрацювання майбутніх професійних ситуацій в аудиторних умовах, розвитку їхньої професійно-мовленнєвої компетентності, що дозволяло майбутнім фахівцям дошкільної освіти самостійно орієнтуватися в обраній проблемі.

Принцип гуманізації (І. Д. Бех, А. М. Богуш, В. Г. Кремень, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська, В. О. Сухомлинський та ін.), передбачав співробітництво й

співтворчість педагога й студентів, визнання їх суб'єктами спілкування, рівноправними партнерами.

II етап – продуктивно-мовленнєвий – у процесі реалізації якого використовувалися:

- проблемні завдання, диспути («Що розвиваємо на етапі дошкільного дитинства: мовну чи мовленнєву компетенцію?», «Дослідницька діяльність як чинник формування пізнавальної та мовленнєвої активності дитини», «Педагогічна майстерність майбутнього вихователя у формуванні мовленнєвотворчої особистості дитини», «Як розвинути мовний смак у дитини?», «Мовленнєва і комунікативна компетентність: її сутність», «Місце прецедентних текстів у житті людини», «Різні погляди на мовну і мовленнєву компетентність», «Роль і місце культури мовлення в житті людини», «Чому прислів'я та приказки вважаються показником доречності й образності мовлення?» та ін.);

- моделювання комунікативно-мовленнєвих ситуацій («Інтерв'ю із завідувачем дошкільного навчального закладу», «Я – в ролі інспектора», «Хвилинка розмови з батьками» та ін.);

- дискусії («Вихователі як модератори мовленнєвотворчого розвитку дитини», «STEAM у навчанні дошкільників», «Педагогічні дебати», «Форум творчих ідей»);

- «образотворчі й мовленнєві етюди» («Скульптура», «Створи свій образ», «Розсміши друга», «Театр масок», «Я квітка!!!» та ін.);

- тренінги (спрямовані на формування конкретних комунікативно-мовленнєвих умінь: довірливих відносин між учасниками спілкування, забезпечення особливого психологічного клімату групи, правильне й доречне застосування динаміки й моторики свого тіла для передачі інформації; виразну презентацію власних продуктів мовленнєвотворчої діяльності; усвідомлення й аналіз власної комунікативної поведінки);

- конкурси-змагання різного типу: на краще складання чистомовок, швидке промовляння скоромовок, влучне вживання фразеологізмів, прислів'їв, краще й виразне розповідання віршів, байок, що допомагало студентам набувати вміння проводити вечори, конкурси у своїй майбутній практичній діяльності.

На цьому етапі провідним виступив принцип професійної спрямованості (А. М. Богуш, М. С. Вашуленко, М. І. Пентиліук, О. Я. Савченко та ін.), відповідно до якого було дібрано різноманітні тексти майбутньої професійної тематики, розроблено мовленнєві й рольові ігри з урахуванням особистісних потреб і творчих здібностей, які сприяють формуванню мовленнєвотворчої особистості майбутнього вихователя.

Принцип взаємозв'язку теоретичної та практичної підготовки забезпечував студентів теоретичними знаннями щодо природи спілкування, технік ведення розмов, законів, що керують поведінкою особистості, структури комунікативних і мовленнєвотворчих умінь; надалі майбутні фахівці дошкільної освіти проявляли ці знання на практиці, де виконували роль вихователя – батька – вихованця, використовуючи як екстра-, так і паралінгвістичні засоби взаємовпливу, вчилися «подавати себе», творчо самовиражатись у спілкуванні з колегами й дітьми.

III етап – мовленнєвотворчий, спрямований на вдосконалення мовленнєвотворчих здібностей студентів у практичній діяльності, формами роботи якого виступили: студентські конференції; створення і захист ігрових імітаційних моделей, презентацій, проектів, з використанням ІКТ-технологій та АРТ-

технологій («Цікавинка Мова»; «Всесвітня подорож Мови і Мовлення»; «Як Скоро-мовчик із Лічильником мандрували»; «Як Дрімота вночі дітей розважає»; «Дитина творить казку...»; «Виховуємо ввічливих дітей»; «Знайомимо дітей з українською міфологією»; «Використання фразеологізмів у навчально-виховному процесі дошкільного навчального закладу»; «Мовленнєвий етикет українських дітей» та ін.). На цьому етапі студенти придумували казки, складали вірші, чистомовки, гуморески, розповіді-цікавинки про фразеологізми та ін.

На третьому етапі провідним виступив креативний принцип (А. М. Богуш, Н. В. Гавриш, Л. О. Калмикова), згідно з яким розуміли, що креативність як рівень мовленнєво-творчої обдарованості, здатності до творчості в мовленні є відносно стійкою характеристикою особистості, що евристичність закладена в самому характері мовленнєвих процесів.

Принцип культуровідповідності й народності реалізовувалися через проведення національних свят, виступів у дошкільних навчальних закладах, що сприяло глибшому пізнанню студентами духовної культури українського народу, його звичаїв та обрядів.

Як результат проведеної роботи виступила професійна готовність майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу, сутність якої становлять такі професійно-мовленнєві компетентності:

- здатність здійснювати взаємодію з учасниками освітньо-виховного процесу у сфері вищої і дошкільної освіти з використанням сучасних інформаційних і комунікаційних технологій;
- здатність створювати сприятливу комунікативну атмосферу, творче, розвивальне мовленнєве середовище для дітей різних вікових груп;
- здатність розробляти й застосовувати сучасні педагогічні технології організації та управління навчально-мовленнєвою, художньо-мовленнєвою та мовленнєвотворчою діяльністю в дошкільному закладі;
- здатність створювати творчі проекти з організації мовленнєвої й художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільному навчальному закладі із залученням батьків;
- здатність здійснювати професійно мовленнєве спілкування з дітьми на засадах гуманізації і демократизації виховної взаємодії з дітьми, особистісно-орієнтованого підходу;
- здатність використовувати різноманітні педагогічні інновації (дискусія, створення ігрових імітаційних моделей, презентацій, проектів тощо) у формуванні мовленнєвотворчої особистості дошкільника.

Література

1. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Елена Самойловна Кубрякова / (Отв. ред. Б. А. Серебренников). — [изд. 2-е.] — М. : Изд-во ЛКИ, 2008. — 160 с.
2. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / Алексей Алексеевич Леонтьев. — М. : Просвещение, 1969. — 214 с.
3. Мясищев В. Н. Психология отношений. Избранные психологические труды / В. Н. Мясищев / под ред. А. А. Бодалева (Вступ. стаття А. А. Бодалева). — М. : Изд-во Института практической психологии; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1995. — 356 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : В 2 т. / Сергей Леонидович Рубинштейн. — М. : Педагогика, 1989. — Т. 2. — 328 с.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. — СПб. : Питер, 2004. — 713 с.
6. Щукина Г. И. Роль деятельности в учебном процессе : [Кн. для учителя] / Г. И. Щукина. — М. : Просвещение, 1986. — 144 с.

5.1.10. A child with learning disabilities creative personality formation in the process of studying a foreign language

Формування творчої особистості дитини із затримкою психічного розвитку у процесі вивчення іноземної мови

Сьогодні в умовах багатонаціонального і полікультурного простору, глобалізації, що має тенденцію до посилення і трансформаційних процесів в системі освіти України, гостро стоїть питання навчання і виховання молодого покоління, зокрема дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах інклюзивного навчання.

Модернізація освітньої галузі України передбачає включення дітей з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітній простір і відповідає пріоритетам державної політики, а саме «особистісній орієнтації освіти; створенні рівних можливостей для дітей та молоді у здобутті якісної освіти; забезпеченні варіативності здобуття базової або повної загальної середньої освіти відповідно до здібностей та індивідуальних можливостей» тощо [6, 2].

Однією з умов формування нової системи освіти є компетентнісний підхід до навчання. Особливої актуальності цей підхід набуває у дошкільній і початковій освіті. Ми розуміємо, що для втілення нових стандартів саме ці ланки освіти мають стати базою формування особистості.

Спрямованість на розвиток дитячої особистості і, зокрема формування творчої складової, вимагають пошуку новітніх, дієвих технологій навчання і виховання. Однією із головних цілей дошкільного виховання та початкового навчання є мовленнєвий розвиток дитини, її комунікативної компетентності, що розглядається у контексті загального розвитку особистості.

Крім того, демократизація освіти посилює увагу до розвитку творчих здібностей особистості дитини, саме тому метою нашої статті є розглянути особливості формування творчої особистості дитини із затримкою психічного розвитку (ЗПР) у процесі вивчення іноземної мови.

Сьогодні іноземну мову вже вивчають у дитячих садках, звичайних та інклюзивних класах, у класах інтенсивної педагогічної корекції початкової школи. Змінюються навчальні плани, програми, на уроках використовуються комунікативно-спрямовані підручники. Проте як зазначає Є. Соботович, мовлення дітей із ЗПР зазвичай формується самостійно, але дещо повільніше порівняно з віковими періодами розвитку в нормі. Їхнє мовлення має деякі особливості, визначені характером дефекту.

У вітчизняній літературі термінами «затримка темпу психічного розвитку», «затримка психічного розвитку» (ЗПР), які запропонувала Г. Сухарева, позначаються різноманітні відносно легкі аномалії розвитку, що характеризуються незрілістю емоційно-вольових і пізнавальних функцій, і які мають перспективу відновлення або компенсації інтелекту. [8, 54]

Вчені (Л. Вавіна, Т. Дегтяренко, О. Кисла, А. Колупаєва, Т. Сак, В. Синьов, О. Таранченко, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.) наголошують що, найбільш сприятливими у відношенні прогнозу педагогічної корекції та компенсації є затримки психічного розвитку, викликані первинним порушенням у дітей емоційно-вольової сфери (психічний інфантилізм, астенічні стани; ЗПР конституційного,

психогенного та соматогенного походження). Клініко-психологічні особливості таких дітей виявляються у підвищеній емоційній сприйнятливості, навіюваності, частій зміні настроїв, виснажливості емоційних реакцій, низькій працездатності, нестійкості уваги, процесів пам'яті та ін. Все це за прогнозами дефектологів досить добре піддається компенсації та корекції в умовах інклюзивної освіти при наданні дітям індивідуальної допомоги.

У дослідженнях затримок психічного розвитку велика увага приділяється пізнавальним процесам у дітей, а також специфічності їх мовлення.

У низці робіт Т. Дегтяренко, І. Дмитрієва, В. Засенко, В. Кобильченка, Т. Скрипник, Т. Сак, О. Федоренко та ін. особливості пам'яті при ЗПР характеризуються низькою активністю та цілеспрямованістю, уповільненою швидкістю, зниженим об'ємом, точністю та міцністю того, що запам'ятовується. Встановлено, що при запам'ятовуванні нескладного матеріалу діти із ЗПР, у більшості випадків, утруднень не випробують. Однак, при зростанні складності завдань продуктивність запам'ятовування різко знижується.

Ми поділяємо точку зору Т. Єгорової, що корекційне навчання, спрямоване на оптимізацію мнестичних процесів, дозволяє помітно підвищити їхню ефективність у даній категорії дітей.

Неповноцінність мислення і насамперед, словесно-логічного, має досить широкі прояви при ЗПР. Найбільш яскраво розумову діяльність дітей із ЗПР характеризують: інертність, низька продуктивність та самостійність, нестійкість. Діти відчують труднощі у встановленні точно диференційованих зв'язків та відношень, виділенні істотних ознак та властивостей, їхнє мислення пов'язано з конкретною ситуацією, відвернутися від якої вони у багатьох випадках не можуть. В них спостерігається недостатність аналітико-синтетичних операцій (особливо розумового аналізу), утруднення у встановленні тотожності при необхідності враховувати декілька параметрів, утруднення у переносі засвоєного при виконанні аналогічних дій, рішенні задач. Діти погано справляються із завданнями проблемного характеру: роблять численні спроби рішень, перебирають операційні проби без перевірки та доведення до кінця перших.

Продуктивне (творче) мислення молодших школярів із ЗПР перебуває у початковій стадії свого формування, при цьому ті або інші компоненти мислення розвиваються нерівномірно.

Т. Єгорова відзначає істотне підвищення ефективності конкретних розумових операцій та мислення в цілому при наданні дітям із ЗПР направляючої й організуючої допомоги у пізнавальній діяльності.

Мовленнєвому розвитку дітей із ЗПР присвячено чимало вітчизняних та зарубіжних досліджень (А. Бородич, Л. Виготський., О. Громова, А. Зікеєв, А. Колупаєва, Р. Лалаєва, Р. Левіна, Г. Рахмакова, Н. Сєдих, Є. Соботович, Е. Слепович, Л. Спірова, Є. Тихєєва, Р. Трігер, та ін.)

Як показують дослідження дефектологів (Р. Боскис, К. Коровин, Р. Левіна, В. Лубовський, Н. Нікашина, В. Петрова, Т. Розанова, та ін.), практично при будь-яких відхиленнях у розвитку тією чи іншою мірою страждає мовна й пов'язана з нею пізнавальна діяльність дітей.

Відомо, що не тільки засвоєння курсу іноземної мови, але й пізнавальна діяльність взагалі, та – як наслідок – загальний всебічний розвиток, багато в чому

залежать від рівня практичного володіння рідною мовою, що опирається на достатній словниковий запас, і побудови відповідно до граматичних норм мови.

Варто зазначити, що для дітей із ЗПР, що закінчують початкову школу, характерні бідність і неточність словника, недостатня диференційованість слів по їхній семантиці, повтори тих самих слів, неадекватне їхнє використання; у фразах переважають іменники, дієслова, особисті й присвійні займенники (Е. Мальцева, Р. Тригер, С. Шевченко, Л. Ясман). Низький рівень володіння морфемним складом слова приводить до невміння розпізнавати його семантику по значимих словотворчих компонентах. Крім того, вони недостатньо володіють такими засобами мови, як антоніми й синоніми.

За даними багатьох методистів-дефектологів у міру завершення корекційного курсу навчання мови в початкових класах у дітей з відхиленнями у розвитку спостерігається позитивна тенденція до зменшення іменників і дієслів у їхній мові й збільшенню прикметників, прислівників і займенників. Дослідники одноставні у думці, що молодші школярі із ЗПР практично володіють граматичним ладом рідної мови, однак випробовують при цьому певні труднощі, які виражаються в аграматизмі, у невмінні правильно змінювати слова й будувати речення, у недостатньому розумінні граматичних форм [1, 2, 4, 7, 8].

Причин цього багато: характер дефекту, тривалість й ефективність корекційного впливу, обмеженість мовного досвіду та інші. Але всі зазначені причини мають загальний наслідок – недостатню сформованість мовних навичок й умінь. При цьому взаємозв'язок і взаємовплив різних видів мовленнєвої діяльності, ступінь їхньої сформованості в учнів з різними відхиленнями в розвитку, що завершують початковий етап навчання, неоднакові, і це досить істотно впливає на їхню готовність до переходу до наступного етапу навчання.

Слід зазначити, що коли учні починають вивчати іноземну мову, вони вже володіють рідною мовою, що вказує на сформованість у них механізмів мовлення, відповідальних за здійснення мовленнєвої діяльності. При цьому механізми мовленнєвої діяльності рідною та іноземною мовами, за даними психологів (І. Зимня, В. Пенфілд, Л. Робертс), ті ж самі. Тому засвоєння іншомовного матеріалу в понятійному плані, як зазначають методисти, не викликає в учнів труднощів. Саме тому, принцип урахування рідної мови є одним з провідних принципів методики викладання іноземних мов, оскільки використовується досвід рідної мови та враховується специфіка рідної мови при доборі змісту навчання і способів його організації у навчальному процесі [7, 48].

Відомо, що у період від трьох до семи років формується потенціал для подальшого пізнавального, вольового та емоційного розвитку дитини, розвиваються сенсорні та інтелектуальні здібності. Таким чином, з метою формування творчих здібностей дитини, роботу необхідно розпочинати із ранніх років, враховуючи наявні нахили дитини, адже саме в цей період більше шансів на їх розкриття.

Як зазначає А. Лук, творчість – це розумова й практична діяльність, результатом якої є створення оригінальних, неповторних цінностей, виявлення нових фактів, властивостей, закономірностей, а також методів дослідження і перетворення матеріального світу або духовної культури; якщо ж вона нова лише для його автора, то новизна суб'єктивна і не має суспільного значення (за А. Лук) [8, с. 104].

Творча особистість – це значною мірою результат навчально-виховного процесу. Педагог, вихователь, вчитель, працює з унікальною людиною, тому голов-

ним завданням є, з огляду на інтелектуальний, морально-вольовий та фізичний потенціал дитини, розкрити творчі, індивідуальні здібності учнів, дати можливість кожній дитині відчувати свою гідність та рівність.

На думку І. Підласого, «формування передбачає деяку закінченість людської особистості, досягнення рівня зрілості та стійкості...» [9] Тому формування творчої особистості дитини із ЗПР у процесі вивчення іноземної мови ми розуміємо як становлення, розвиток та досягнення рівня зрілості та стійкості вмінь та навичок внаслідок впливу зовнішніх та внутрішніх детермінант її розвитку.

Формування продуктивної пізнавальної активності дитини ґрунтується на творчій діяльності, яка починається з проблеми або запитання, з подиву, здивування, із суперечності. Основою творчості є пошукова активність, що сприяє саморозвитку і самовдосконаленню дитини. Отже, одним із завдань вчителя є збереження інтересу до знань й активності дітей.

Враховуючи психолого-педагогічну характеристику дітей із затримкою психічного розвитку та з метою підвищення ефективності роботи, підвищення інтересу на заняттях англійської мови вчитель має використовувати навчальні ігри та навчально-творчі завдання, створювати ситуації уявного мовного середовища. Гра – це і робота, і відпочинок. Адже будучи розвагою, відпочинком, вона здатна перерости в навчання, творчість, терапію, у модель людських відносин і проявів у праці. У рольовій грі насамперед розвиваються уява, увага й образне мислення дітей, закладається здатність оперувати образами дійсності, що, у свою чергу, створює основу для опанування складних форм творчої діяльності. Особливу роль відіграє рольова гра у розвитку здатності дітей взаємодіяти з іншими людьми. Відтворюючи в грі взаємини дорослих, дитина освоює правила і способи спілкування, здобуває досвід взаєморозуміння, вчиться пояснювати свої дії і наміри, координувати їх з іншими дітьми [7, 52].

Крім того, розвитку творчої особистості дитини у процесі вивчення іноземної мови сприяють добір і використання різноманітних, відповідних навчальній темі методів навчання, а також від активізації всього навчального процесу, а саме, інтерактивні технології. Оскільки іноземна мова вивчається у малих групах, такі методи, як робота в групах чи парах, рольові ігри чи «мозковий штурм» є невід'ємною частиною роботи з дітьми із ЗПР, у ході якої відбувається активна взаємодія «вчитель-учень», «учень-учень», «учень-вчитель».

Використання гри на уроках англійської мови розвиває творчі здібності учнів. Для дитини гра – це можливість випробувати себе, відчувати свою індивідуальність, ознайомитися з тими ролями, які вона виконуватиме в майбутньому.

Використання музично-дидактичних ігор допомагає в роботі з фонетикою іноземної мови, розширює діапазон мовної практики, знімає напругу, створює позитивну атмосферу взаємодії. Рухлива гра створює сприятливий ґрунт для розвитку активності дітей, укріплення їх здоров'я.

Варто зазначити, що розвиток пізнавальної діяльності учнів, її ускладнення й поглиблення вимагають використання більш різноманітних і більш точних засобів вираження думки. Воно проявляється й у збільшенні обсягу речень, і в ускладненні їхньої структури (використання складних речень, що дозволяють виражати приєднання й зіставлення подій, причинно-наслідкові, цільові, умовні та інші залежності).

Оволодіння дитиною мовними вміннями вираження логіко-граматичних конструкцій – означає новий етап розвитку його пізнавальної діяльності: перехід від констатації явища до розкриття його сутності, його зв'язків з іншими явищами.

Навіть діти із ЗПР, які мають відносно благополучний рівень мовного розвитку, випробовують на початковому етапі навчання значні труднощі у побудові складних логіко-граматичних конструкцій, що відбивають причинно-наслідкові, тимчасові та інші значеннєві відносини. Це знаходить своє відбиття в однотипності й примітивності засобів зв'язку, у бідності загального оформлення мови, що виражається, як правило, не тільки в повній відсутності підрядних конструкцій, але й у хаотичності, фрагментарності, розірваності висловлень.

А. Г. Зікеєв виділяє наступні корекційні напрямки роботи з розвитку мови учнів з особливостями психофізичного розвитку:

1. Необхідно виходити з того, що завдання курсу граматики складається не тільки з оволодіння граматичними знаннями, навичками й уміннями, але й з забезпечення практичного володіння словесною мовою. Системний характер мови вимагає вивчення мовних явищ у їхньому взаємозв'язку.

Такий функціонально-семантичний підхід до мовного матеріалу передбачає, по-перше, опанування такими частинами мови, як іменник, дієслово, прикметник та ін. У цих цілях важливим є диференціація і угруповання слів по їх загальному значенню; по-друге, опанування функцій різних частин мови у реченні та тексті. Тому мовний матеріал, що пред'являється на функціонально-семантичній основі, має бути тісно зв'язаний з використанням мовних ситуацій, з підбором комунікативно-направлених мовних завдань.

2. Завдання корекції і розвитку умінь та навичок граматично правильної мови в учнів, як зазначає А.Г. Зікеєв, з обмеженими мовними можливостями повинні вирішуватися на практичній основі, оскільки, завдяки засвоєним знанням при вивченні граматики, діти мають можливість усвідомлено оформляти (і контролювати) свою мову. При цьому знання повинні переноситися на продукovanу мову, сприяти формуванню, уточненню, впорядкуванню, та, як наслідок, корекції необхідних мовних навичок і умінь з подальшою їх автоматизацією і стабілізацією. Завдання мають бути поділені на етапи, що виділяються по тих практичних уміннях, які уточнюються (формуються) при їх виконанні. Це дозволяє реалізувати ті або інші завдання в певній системі, виключає випадковий характер утворення зв'язків. Завдання пропонуються в певній послідовності: перші готують ефективне виконання подальших.

3. При використанні дидактичних матеріалів по основних розділах реалізується формування, уточнення, впорядкування мовних умінь та навичок відбувається в певній послідовності – від первинного виділення, розпізнавання і розуміння мовного матеріалу до його використання в різних контекстах з різними комунікативними завданнями.[1, 24–26]

Робота з дидактичним матеріалом має бути направлена на реалізацію і заохочення самостійності у виконанні завдань. У методичній літературі по навчанню рідної та іноземної мови такі завдання кваліфікуються як мовленнєві, синтетичні, творчі; комунікативні, що несуть певне комунікативне навантаження, що опираються на наочну (або уявлювану) ситуацію, яка створює необхідність у спілкуванні, у постановці запитання та отримання відповіді, в уточненні інформації, у висловленні свого ставлення до неї.

По-перше, творчі можливості учнів на уроках англійської мови ефективно реалізуються в різних видах діяльності, зокрема у грі, діалогічному та монологічному мовленні, у груповій та проектній роботі тощо. Як творчість слід сприймати не лише кінцевий результат діяльності, а й прийоми та операції, за допомогою яких вона здійснюється. Та й самі по собі знання не гарантують появи нових оригінальних ідей. Тому особливу увагу слід приділяти розвитку таких якостей особистості, які дають можливість творчо використовувати здобуті знання. Розвиток творчих здібностей учнів на уроках англійської мови безумовно вимагає від учителя чимало зусиль при виборі та постановці завдань, спрямованих на розвиток творчої особистості дитини, зокрема використання інтерактивних технологій, що сприяють розвитку креативного мислення учнів. Отже, сьогодні, маючи широкі можливості для використання інноваційних методик та інтерактивних технологій навчання, а також досить великий спектр друкованої та електронної літератури, вчитель створює умови для сприятливого розвитку дітей, зокрема дітей із ЗПР у процесі вивчення іноземної мови.

По-друге, ми вважаємо, що для планування необхідної корекційної роботи на уроках іноземної мови, необхідно знати які саме типи порушень пізнавальної, учбово-пізнавальної діяльності існують і відповідно до цього будувати роботу з розвитку пізнавальної діяльності (творчої особистості) у молодших школярів із ЗПР. Робота з корекції мовної діяльності учнів має враховувати особливості мовного розвитку дітей та ті відхилення від норми, які характерні для дітей із ЗПР, ДЦП, ТМП, глухих та слабо чуючих. Знання психолого-педагогічних типів порушень учбово-пізнавальної діяльності учнів мають допомогти вчителям іноземної (англійської) мови у реалізації принципів диференціації та індивідуалізації учбової діяльності та роботі в інклюзивному освітньому середовищі.

І нарешті, виконання комунікативно спрямованих вправ та завдань на уроках іноземної мови сприяє розвитку пізнавальної діяльності, творчої особистості молодших школярів із ЗПР. Отже, саме через спілкування і мовленнєву діяльність дитина розвивається, виховується, пізнає світ і себе, тобто опановує все те духовне багатство, яке може дати дитині процес опанування мовою, зокрема іноземною (англійською) мовою.

Література

1. Зикеев А. Г. Развитие речи учащихся специальных (коррекционных) образовательных учреждений. — М. : Издательский центр «Академия», 2000.
2. Зикеев А. Г. Работа над лексикой в начальных классах специальных (коррекционных) школ. — М. : Издательский центр «Академия», 2002. — 176 с.
3. Колупаева А. А. Педагогичні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітні навчальні заклади. Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук, Київ, 2007. — 46 с.
4. Миронова С. П. Підготовка вчителів до корекційної роботи в системі освіти дітей з вадами інтелекту : монографія. — Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007. — 304 с.
5. Николаева С. Ю. Сучасні підходи до викладання іноземних мов / С. Ю. Николаева // Иноземні мови. — 2001. — № 3. — С. 49–55.
6. Образование для всех // Региональный мониторинговый доклад. Florence, UNICEF, #5, 1998. — 60 с.
7. Роман С. В. Методика навчання англійської мови у початковій школі : навчальний посібник. — К. : Ленвіт, 2005. — 208 с.
8. Сак Т. В. Психолого-педагогічні основи управління учбовою діяльністю учнів із затримкою психічного розвитку у школі інтенсивної педагогічної корекції. — К. : Актуальна освіта, 2005. — 246 с.
9. Ягулов В. В. Педагогіка Режим доступу: http://eduknigi.com/ped_view.php?id=23.

5.2. PREPARATION OF FUTURE PRIMARY EDUCATION SPECIALISTS FOR WORK IN THE CONDITIONS OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

5.2.1. Formation of the fundamentals of the worldview of junior students in the context of aesthetic environment

Aesthetics is a branch of science that studies the fundamental laws of the aesthetic development of nature, society, material and spiritual production, lifestyle and communication. As noted by most researchers, the theory of aesthetic education is an integral part of the subject of aesthetics.

Aesthetic component of the integrated world model is a versatile polyphonic structure that focuses on the development of sense-emotional world of the individual, its creativity and is based on universal cultural values; it takes into account the variety of views on the understanding of nature of the aesthetic experience, its importance for the holistic development of the individual, as well as aesthetic education and upbringing.

The basis of any aesthetic education is formed by an aesthetic experience [3]. However, the definition of the concept of «aesthetic experience» due to insurmountable paradox relates to the form of concepts, the meaning of which is available at some basic levels to each person (such as truth, goodness, beauty, etc.), any attempt of its scientific interpretation becomes polysemantic, relative and poorly operated.

For a long time, aesthetic experience was defined by the concept of *catharsis*. The phenomenon of catharsis was discovered by Aristotle. He defined the ancient tragedy as a work in which «through the process of compassion and fear the purification of such passions is made».

Analyzing various theories of catharsis since the publication Magee's comment to «Poetics» in the XVI century and up to now, two main approaches to the problem can be distinguished: the ethical and psycho-physiological.

The first is represented in the works by Magee, Dacier, Lessing, Zeller. Lessing in «Hamburg Dramaturgy» explains the tragic catharsis as follows: «Purification is reduced to nothing, as the transformation of the passions in the perfection of virtue» [1]. A tragedy harmonizes feelings of the audience, from his point of view – «restraining the overwhelming fear, and raising this fear to more beneficial extent in those who feels it is too weak to measure».

Due to these arguments we can see an attempt to understand not only the content but also the mechanism of catharsis. However, it is still unclear how «redistribution» of emotions takes place and what determines this «redistribution» of emotions and the cathartic «measure».

A psychological approach to the theory of aesthetic experience originated in the first half of the XX century. The most vivid expression it gained in the work by L. S. Vygotsky and J. Moreno and his followers.

In his fundamental work «The Psychology of Art» L. S. Vygotsky [9] explained catharsis as a universal law of aesthetic experience for the first time. He checked his formula «art as a catharsis» on the material of various types and kinds of art – poetry, epic, drama, painting and sculpture. L.S Vygotsky discovered the basic mechanism of the aes-

thetic experience, which he defined as the moment of «overcoming» of the content of art by its form; a moment contains «an affect that develops in two opposite directions and in its the final point, as if in a short circuit, finds its destruction ».

However, the «disclosure of the contents of this formula of Art» Vygotsky left «outside of this work, as it should be the subject of number researches in future».

L. S. Vygotsky's merit is that, that he was the first one who explained the specific conditions required for aesthetic experience based on the nature of artistic emotion and not on the real emotion. The consequence of artistic emotion is the destruction of opposite affects that excludes interpersonal conflict.

We also note that L. S. Vygotsky made a profound observation about the role of art in the deep transformation of the individual. He viewed aesthetic catharsis as a process, which gives the direction to the development of the individual, and it depends on it «what forces» art «gives to life, what ... be released and what be pushed inside». To his mind, «the art is, rather, the organization of our behavior in future, set forth the requirement that, perhaps, will never be implemented, but that makes us seek over our lives to what lies beyond it».

One can say that in the last sentence, in fact, lies an idea that, using modern terms, an aesthetic experience enhances the transcendental function of the psyche.

The interest in the aesthetic experience in Soviet psychology was increased in 1970-s. At that time appeared researches in which catharsis was seen as a powerful transformation of the individual. So, in terms of T.A. Florenskaya «negative emotions become positive due to the switching to the other higher system of values ...» [4]. The moment of aesthetic experience is understood as a «higher spiritual state of order, spiritual harmony, thanks to the dominance of higher, universal ideals in the soul of man» (ibid.). Reflecting on the tragic catharsis Florenskaya comes to the important conclusion that this moment develops from the experience of unity with the life of the hero of the tragedy and due to this there is a sense of the universality of human existence.

The importance of the aesthetic component in the spiritual and environmental education was indicated by R. Scruton [8]. According to him, it is aesthetics that answers the age-old problem of the purpose of human existence. Since the world was created according to the laws of beauty and harmony, human activities must also comply with these laws. Through aesthetic experience person understands as the expediency of the world and his place in it, recognizes the unity of form and content, experiences and thoughts. Perceiving the beauty, underlines the scientists, one feels the laws of the universe.

Central to the practice of aesthetic education is a general theory of education of aesthetic feelings at all levels of the British education system (from nursery schools to colleges) developed by Professor of Cambridge University R. Gibson. In his view, the current growth of neuro-psychological pathology in childhood is a direct consequence of the neglect of the human senses and primarily aesthetic. Modern curricula and programs of the different levels of the British national system of education focus on social and individual development, «... although there is no need to remind the teacher of the primary school about the connection between pedagogical activities and emotional development of children; and teachers of secondary and basic school should not forget that the understanding of mathematics, science, historical concepts is related to feelings, which may help to master the material, or, conversely, to block it» [5].

The main reason for the situation described, R. Gibson sees in the dominance of instrumental and rational approach in all areas of public life, that is revealed in the prevalence of expediency over sensuality, domination over nature and control over people, efforts to explain actions and thoughts mathematically, scientifically etc. For the instrumental and rational pedagogy, the methods, techniques, technology, training, monitoring and evaluation of the success are of particular interest, but not the human personality, its state and development due to the educational influence. R. Gibson believes that such «successes» of the instrumental-rational pedagogy is related to the needs of society in the organization of economic activity. In a veiled form, this educational technology is in fact one of the main that is being offered to students of teacher training colleges. Even the themes of scientific researches in the sphere of education display offensive rational techniques that answer the question: «How to teach» But regardless to «For what? Who needs it? ». This methodology denotes the instrumentalities of the way the future teachers think, becomes a method of synchronous depersonalization of teacher and pupil. «As in every class – says R. Gibson, – no matter what is taught, the feelings are central and influence on the effectiveness of learning, the teacher must understand the nature, features and characteristics of sensory-emotional development» [5].

Sam R. Gibson identifies the following characteristics of feelings that are of particular importance for the educational activities.

1. Feelings are always versatile and ubiquitous. Teachers cannot avoid the influence on the feelings of students, so they must realize that the feelings are formed and occur in children during the educational activity.

2. Feelings are equal, that is, «they are not the privilege of a social group or an individual». Teachers need to remember that feeling that they are going through, is also inherent to their students. The teacher should not have the privilege for his own feelings.

3. Feelings are not the subject to «calculation». As we know from general psychology, verbal description is not equivalent to what a person is going through, but it does not diminish the importance of the senses in any way.

4. Feelings are intentional, they tend to the focalization on a specific subject, object, event, experience, personality. They rarely occur regardless to someone or something. This determines the quality of the senses, according to R. Gibson, the possibility of transmission, transformation, and that is education. «Students that have experienced empathy, compassion, joy of communicating with the teacher, are more likely to express similar sentiments in their own life» – said the researcher [5].

Finally, the last characteristic to be considered by a teacher in the process of feelings development is their dynamics, connection with a specific period of time. «The feeling of enthusiasm that you experience with the students during fine lessons, games, read the poem ... cannot be frozen and transferred to another place, in another time».

Based on the research R. Gibson made recommendations for implementing educational system of «active aesthetic education»:

- Children are free to express their feelings, it is necessary that the curriculum of various schools, colleges, etc. include the study of different kinds of art;
- The teacher of any discipline should focus on the upbringing of feelings, because feelings are not the prerogative only of arts;
- Empathy (the art of empathy) should become an integral part of the various training programs: students should learn empathy, and teachers must be able

to put themselves in the students' place and feel what they feel when talking to the teacher;

- The teacher is responsible for the creating of an atmosphere of compassion, empathy, understanding;
- Teaching process should be directed to the ability formation such as to control own feelings and emotions.

It should be noted that the program of active aesthetic education was approbated during national project «Shakespeare and the school» and the results of the study showed: «If students are actively involved and to all spheres of life: physically, intellectually, emotionally, visually, socially, so the art and sense education is possible».

It's not a secret, however, that in our case the idea of aesthetic variety of educational programs by introducing in them various forms of art within a special status leads to the fact that the primary function of aesthetic education is interpreted as a relaxation, and works of art are condemned to play secondary roles in school programs. The famous English explorer in aesthetics D. Best believes that this situation is associated with widespread concept of bilateral nature of human mind, including cognitive-rational and emotional-creative spheres. This approach provides the basis for an erroneous theory of balanced curriculum: the rational-logical cognitive thinking is brought up in class in mathematics, natural sciences, but after that, to balance the psyche of students it is necessary to add art disciplines in order to «emphasize the feelings, emotions, subconscious, affective...» [2].

Due to enormous warp, many modern researchers in the field of aesthetics and aesthetic education strive for the establishment of a special world of arts in education. Despite some of these ideas are quite radical, the professor of philosophy and pedagogy at Columbia University M. Green thinks [7], they can be an important condition for the implementation of active aesthetic education. Within his research special training for teachers, including the rate of choreography, visual arts, music, and drama was carried out. The characteristic feature of these courses is the integration of the creative activity of teachers with the study of history and theory of art, museums, theaters, concerts and etc. It was typical for these lessons to invite professional artists, composers, choreographers, directors, to read the relevant disciplines. Due to these trainings, teachers showed (in comparison with the teachers, who did not study on such program) the highest level of communication skills, literacy, the usage of fixed categories of art history in the teaching of other subjects, the ability to create a favorable atmosphere for aesthetic and creative formation and so on.

The formation of aesthetic sphere of a child affects the aesthetic experience of a teacher. Recent studies in this sphere pay more attention to transference of individual teacher's life experience to the aesthetic sphere. Thus, P. Ebbs considers various forms of artistic reflection of autobiographical moments (story, drama, drawing, montage, video) as an important part of teacher training, which «makes it possible to re-think their own life and educational experience and influences the future teaching activity». G. Grushet considers pedagogical usefulness of autobiographical stories to be the formation of felling of own «I» and a corresponding perception of individual student development. Professor R. Gregg, noting this educational technology has a status of the new «artistic genre with its own aesthetic field» [6], indicates the need for further development of the theory of autobiography in the educational process.

Thus, the aesthetic component of the integrated model of worldview formation in older preschool and primary school children is aimed at solving the problems of forma-

tion of the human personality within a wide variety of aesthetic forms. Foreign pedagogics interprets the relationship between the «aesthetic», «emotional», «creative», «personalized» education, reveals the aesthetic and educational opportunities for all academic disciplines, environment in a new innovative way. The most important functions in the realization of the goals of aesthetic education are assigned to teacher's personality, his professional skills.

Thus, the system-forming aesthetic principle of integrative model of worldview formation component are the development of a sense of beauty and the ability to perceive the aesthetic, non-utilitarian, real objects.

References

1. Anicst A. Drama theory from Aristotle till Lessing. M., 1968.
2. Best D. Feeling and Reason in Arts // The Symbolic Order. — London, 1989.
3. Bynder V. Aesthetic catharsis and problems of self-actualization of the person // Magazine of the practicing psychologist, issue. 3, 1997, p. 16—31.
4. Florenskaya T. A The problem of katharsis psychology as the transformation of the person // Psychological mechanisms of social behaviour regulation. M., 1979.
5. Gibson R. The Education of Feeling // The Symbolic Order. — London, 1988.
6. Graham R. Autobiography and Education // The Journal of Education Thought. — 1989. — V. 23. —N 9 2.
7. Greene M. Art Worlds in School // The Symbolic Order. — London, 1989.
8. Scrutton R. Modem Philosophy and the Neglect of Aesthetic // The Symbolic Order. — London, 1989.

5.2.2. The theoretical principles of forming of mathematics competency of future of primary school teachers

Теоретичні засади формування математичної компетентності майбутніх учителів початкової школи

Глобальні зміни, що відбулися в Україні протягом останніх років, є реальним підґрунтям подальшого демократичного поступу держави. Важливу роль у цих процесах відіграє вища педагогічна освіта, яка готує фахівців до життя й професійної самореалізації в стрімко змінюваних умовах, мотивує до формування критичного та креативного мислення у нового покоління вчителів.

Повернення до 12-річного терміну навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, обговорення концепції «Нова українська школа» (2017 р.) вимагає оновлення традиційних підходів до підготовки вчителів спеціальності «Початкова освіта» у вищих навчальних закладах нашої країни.

На сьогодні в теорії та практиці педагогічної освіти накопичені значні наукові напрацювання, які можуть слугувати основою удосконалення різних аспектів професійної підготовки майбутніх учителів. Це науковий доробок щодо основних напрямків історії та філософії вищої педагогічної освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Луговий, В. Майборода, О. Сухомлинська та ін.), методологічні та теоретичні дослідження, спрямовані на удосконалення навчально-виховного процесу у вищих педагогічних закладах освіти (А. Алексюк, І. Бех, В. Бондар, А. Глузман, М. Євтух, О. Дубасенюк, Н. Кузьміна, В. Лозова, Н. Ничкало, С. Сисоєва, Л. Хомич, Л. Хоружа та ін.), методики впровадження нових педагогічних технологій (В. Безпалько, І. Богданова, І. Смолюк, І. Прокопенко та ін.).

Здійснений аналіз психолого-педагогічних джерел переконує про увагу науковців до професійної підготовки майбутніх педагогів на засадах компетентнісного

підходу, який об'єднує в собі діяльнісний, особистісний, технологічний та інші підходи (О. Пометун, Г. Селевко та ін.).

Суттєво впливають на оновлення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи напрацювання, в яких розглядаються загально-педагогічні та методичні аспекти розвитку початкової освіти (М. Богданович, В. Бондар, Т. Байбара, Н. Бібік, О. Біда, М. Вашуленко, Я. Гаєвець, Н. Глузман, Н. Кічук, Л. Коваль, І. Пальшкова, О. Савченко, С. Скворцова, Л. Хомич, Л. Хоружа, І. Шапошнікова та ін.).

Важливо зазначити, що в Україні на початку XXI століття з'являється ціла низка вітчизняних досліджень, присвячених компетентнісному підходу в освіті. На думку О. Пометуна, під поняттям «компетентнісний підхід» розуміється «спрямованість навчального процесу на формування і розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості. Результатом такого процесу буде формування загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою особистості. Така характеристика має сформуватися у процесі навчання і містити знання, вміння, ставлення, досвід діяльності і поведінкові моделі особистості» [10, С. 66].

Здійснений нами наліз досліджень українських та російських вчених (Г. Беленька, Н. Кузьміна, О. Овчарук, О. Савченко, В. Сластьонін та ін.) дозволяє визначити такі види професійної компетентності вчителя: психолого-педагогічна, комунікативна, предметна, соціальна, методична.

Такий підхід, на нашу думку, узгоджується із структуруванням навчальних планів підготовки вчителів різних спеціальностей у вищій педагогічній освіті нашої держави. І хоча ми вже опікувалися проблемою формування та визначення складових професійної компетентності педагогів [1], на сьогодні дане питання залишається актуальним.

Метою публікації є виокремлення математичної компетентності як складової фахової компетентності майбутніх учителів початкової школи у навчально-виховному процесі вищих закладів освіти.

Розглянемо лише деякі провідні ідеї вітчизняних та зарубіжних авторів із зазначеної проблеми.

Аналізуючи думки українських вчених щодо запровадження компетентнісного підходу у вітчизняну освіту, О. Савченко так визначає базові поняття: «Компетентність – інтегрована здатність особистості, яка набута в процесі навчання, вона включає знання, досвід, цінності і ставлення, які можуть цілісно реалізуватися на практиці. Компетентність не може бути зведена лише до фактичних знань.

Компетенція розуміється як коло питань щодо яких особистість має бути обізнана, або певна сфера діяльності, в якій людина повинна володіти компетентністю» [16, С. 2].

Ми погоджуємося з Н. Бібік, яка стверджує, що основні дефініції взаємозв'язані, оскільки: «Результатом набуття компетенцій є компетентність, яка передбачає особистісну характеристику, ставлення до предмета діяльності. Компетенції виводяться як реальні вимоги до засвоєння учнями сукупності знань, способів діяльності, досвіду ставлення до певної галузі, якостей особистості, яка діє в певному соціумі... Компетенції охоплюють не лише когнітивні і операційно-складові, але й мотиваційні, етичні, поведінкові, що ґрунтуються на ціннісних орієнтаціях» [3, С. 2].

Важливим, на нашу думку, є визначення ієрархії компетентностей та розроблення автором порівняння видів ключових компетентностей за різними джерелами [там само, С. 3].

За переконанням А. Хуторського, компетенція означає сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), а компетентність – оволодіння людиною певних компетенцій, у тому числі – особистісне ставлення до неї та предмету діяльності. Звідси випливає, що компетенція – це комплекс особистісних якостей, необхідних для функціонування у суспільстві, а компетентність – досвід у тій чи іншій сфері [18, С. 141].

З таким підходом погоджується І. Зимня, яка визначає компетентність як інтелектуально-особистісний досвід соціально-професійної діяльності людини, що базується на сукупності знань та практичних умінь й навичок [9, с. 34]. Це дозволяє нам «побудувати» ланцюжок так: знання – уміння – навички – досвід – діяльність.

Наш висновок узгоджується із думкою М. Боритко, який визначає компетентність як єдність теоретичної та практичної готовності майбутнього вчителя до виконання професійних функцій. При цьому важливим є синтез професійних та особистісних якостей вчителя, що дозволяє прогнозувати і планувати професійну діяльність, сприяє адаптації та саморозвитку особистості майбутнього педагога, його професійному становленню вже під час навчання у вищих педагогічних закладах [5].

За переконанням В. Болотова, В. Серикова, компетентність виступає «складним синтезом когнітивного, предметно-практичного та особистісного досвіду» [4, С. 12]. Серед інноваційних методів компетентнісного навчання у закладах освіти автори називають задачний, імітаційно-моделюючий, проектний, контекстний методи навчання, інтеграцію навчальної та дослідницької діяльності [там само, С. 13].

Англійський психолог Дж. Равен визначає компетентність як особливу здатність до ефективного виконання конкретних дій у конкретній професійній сфері, що забезпечується вузькоспеціальними знаннями та предметними навичками, особливими предметними навичками, способами мислення, відповідальністю за свої дії. Він виділяє «найвищі» компетентності, які передбачають у професіонала високого рівня ініціативи, здатності організовувати людей до виконання поставлених завдань, готовність оцінювати та аналізувати наслідки своїх дій [14, С. 161].

Ми погоджуємося з думкою Т. Байбари, яка зазначає, що освітні компетенції «забезпечують комплексне досягнення освітніх цілей, відображають предметно-діяльнісну складову освіти, пов'язують її особистісний і соціальний смисл» [2, С. 46]. Разом з тим, хочемо наголосити, що саме освітні компетенції мають історичний та динамічний характер.

Узагальнюючи теоретичні підходи українських та зарубіжних учених, ми можемо зробити висновок, що *компетентність* – це показник, який характеризує відповідність особистості професійним характеристикам, вимогам часу; здатність виконувати функції відповідно до соціальних замовлень та очікувань. А компетенцію можна розглядати як можливість встановлення взаємозв'язку між знанням та ситуацією, а також – як здатність віднайти та реалізувати оптимальну процедуру (знання, дії) для розв'язування життєвої чи професійної проблеми.

Здійснений нами наліз досліджень українських та російських вчених (Г. Беленька, Н. Кузьміна, О. Овчарук, О. Савченко, В. Сластьонін та ін.) дозволяє визначити такі види професійної компетентності вчителя: психолого-педагогічна, комунікативна, предметна, соціальна, методична. Такий підхід, на нашу думку, узгоджується із структуруванням навчальних планів підготовки вчителів різних спеціальностей у вищій педагогічній освіті нашої держави.

Важливо зазначити, що у процесі формування професійної компетентності майбутнього вчителя реалізуються різноманітні функції. Здійснений аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє нам виявити такі функції професійної компетентності майбутніх педагогів, як: аксіологічна, організаторська, комунікативна, дослідницька, рефлексивна, які, в свою чергу, реалізуються у таких її складових: мотиваційній, когнітивній, діяльній, рефлексивній [8–10].

Таким чином, у вітчизняній та зарубіжній педагогічній науці традиційним є визначення фахової компетенції педагогів як наперед заданої вимоги (норми) до освітньої підготовки учнів, що забезпечує якісну діяльність у сфері освіти [8].

Доцільним вважаємо проведення детального аналізу існуючої системи професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи у сучасних вищих навчальних закладах нашої країни. З цієї метою використаємо системний підхід, який дозволяє визначити окремі елементи загальної системи, властивості і функції яких визначаються їх місцем в межах цілого. Даний метод передбачає розгляд явищ об'єктивної дійсності з позиції закономірного, системного цілого та взаємодії його частин (С. Гончаренко, Н. Кузьміна та ін.).

Крім того, використання системного підходу дає нам підстави розглядати професійну компетентність вчителів взагалі, для початкової школи – зокрема як окрему систему, яка складається із декількох відносно самостійних підсистем, властивості, взаємозв'язки та взаємовпливи яких визначаються їх місцем у загальних межах системи більш високого порядку.

Саме тому ми визначаємо математичну компетентність, з одного боку – самостійним компонентом фахової компетентності педагогів, а з іншого – компонента фахової компетентності. Наш висновок базується на дослідженнях Я. Гаєвець, М. Гаран, Н. Глузман, О. Онопрієнко, С. Скворцової, які присвячені проблемі виокремлення математичної компетентності вчителя як складової його професійно-методичної компетентності, визначення змістового наповнення, функцій тощо.

Проаналізуємо деякі теоретичних положення вітчизняних та зарубіжних науковців.

С. Раков виокремлює математичну компетентність як уміння бачити та застосовувати математику у реальному житті, розуміти зміст і методи математичного моделювання, інтерпретувати отримані результати. Автор доводить, що математична компетентність пов'язана із такими уміннями: логічно мислити, розв'язувати математичні задачі, оперувати математичними конструкціями тощо [15].

За переконанням Л. Кудрявцева – математична компетентність – це інтегративна якість особистості, яка базується на фундаментальних математичних знаннях, практичних уміннях і навичках, що свідчать про готовність і здатність здійснювати математичну діяльність [11].

У дослідженні Н. Глузман зроблено висновок, що методико-математична компетентність вчителя – це системне особистісне утворення, що відображає

інтеграцію теоретичних, практико зорієнтованих, дослідницьких знань та умінь з математики та методики її навчання, ціннісного ставлення до методичного вдосконалення результатів своєї професійної діяльності шляхом самоосвіти, соціалізації та особистісного розвитку [7].

Отже, під математичною компетентністю вчителя початкової школи ми у своєму дослідженні будемо розуміти властивість особистості, що виявляється у здатності здійснювати професійно-педагогічну діяльність у навчанні математики учнів початкових класів.

Формування математичної компетентності педагогів для початкової ланки освіти реалізується під час опанування студентами навчальної дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Математика» у вищих навчальних закладах. І хоча останні десятиліття навчальна програма даної дисципліни змінювалася несуттєво, постійні зміни у навчальних програмах початкової школи, запропоновані Міністерством освіти і науки України у 2012, 2016 та 2017 роках вимагають перегляду концептуальних засад підготовки педагогів даного профілю у системі вищої педагогічної освіти нашої країни.

Здійснений аналіз наукової літератури та власний досвід дозволяє визначити такі шляхи удосконалення формування математичної компетентності майбутніх учителів початкової школи у вітчизняних вищих закладах освіти:

- запровадження спецкурсів математичного змісту у процес професійної підготовки (варіативна частина навчального плану спеціальності «Початкова освіта»);
- оновлення навчально-методичного забезпечення, у тому числі – запровадження мультимедійних комплексів;
- здійснення моніторингу навчальних досягнень та рівня сформованості математичних компетенцій під час навчання ВНЗ;
- посилення єдності змістової, процесуальної та мотиваційно-ціннісної сторін навчально-виховного процесу;
- оптимізація змісту викладання математичних дисциплін на засадах міжпредметної взаємодії та інтеграції, а також – створення мультидисциплінарних навчальних комплексів;
- використання інтерактивних та інноваційних технологій, що сприяє єдності теоретичної та практичної складових професійної підготовки; накопиченню першого успішного практичного досвіду, що позитивно впливає на підвищення якості освіти та підготовки майбутніх педагогів до подальшої професійної діяльності.

Підсумовуючи, ми можемо зробити такі висновки.

Переосмислення мети та змісту професійної підготовки майбутніх учителів з позицій компетентнісного підходу актуалізує новий аспект фахової підготовки педагогів.

У більшості країн світу та в Україні власне компетентнісний підхід було визнано основним джерелом оновлення змісту освіти, своєрідною динамічною дією системою, яка дозволяє особистості майбутнього вчителя трансформуватися до життєвих та професійних обставин.

Результатом впровадження компетентнісного підходу у системі вищої педагогічної освіти є формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи як своєрідної системи вищого порядку та математичної її

складової, як підсистеми нижчого порядку, із власним змістом, структурою, функціями.

Стрімкі зміни освітніх концепцій для початкової школи вимагають постійного пошуку шляхів удосконалення формування професійної компетентності майбутніх учителів взагалі, математичної – зокрема.

Подальші дослідження ми спрямуємо на виокремлення складових математичної компетентності майбутніх фахівців початкової ланки освіти, визначимо їх взаємозв'язки та функції у межах формування професійно-методичної компетентності.

Література

1. Авраменко К. Б. Особливості формування професійно-методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи // Теоретико-методичні засади підготовки учителів початкової школи до запровадження освітніх технологій в умовах сучасного освітнього середовища: Монографія / за заг. ред. К. Б. Авраменко. — Миколаїв : Ліон, 2016. — С. 40—53.
2. Байбара Т. М. Компетентнісний підхід в початковій освіті: теоретичний аспект [Текст] / Тетяна Байбара // Початкова школа. — 2010. — № 8. — С. 46—50.
3. Бібік Н.М. Компетентність і компетенції в результатах початкової освіти [Текст] / Надія Бібік // Початкова школа. — 2010. — № 9. — С. 1—4.
4. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе [Текст] / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. — 2003. — № 10. — С. 8—14.
5. Боритко Н. М. Профессионально-педагогическая компетентность педагога // Интернет-журнал „Эйдос” [электронный ресурс] — режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2007/0930-10.htm>.
6. Введенский В. Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога [Текст] / В. Н. Введенский // Педагогика. — 2003. — № 10. — С. 51—55.
7. Глузман Н. А. Методико-математична компетентність майбутніх учителів початкових класів: монографія / Н.А.Глузман. — К.: ВИЩА ШКОЛА — XXI, 2010. — 407 с.
8. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 408—410.
9. Зимняя И. А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата образования [Текст] / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. — 2003. — №5. — С. 34—42.
10. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / За заг. ред. О. В. Овчарук [Текст]. — К. : «К.В.С.». — 2004. — 112 с.
11. Кудрявцев Л. Д. Мысли о современной математике и методике ее преподавания / Л. Д. Кудрявцев. — М. : Физматлит, 2008. — 434 с.
12. Лебедев О. Е. Компетентностный подход в образовании [Текст] / О. Е. Лебедев // Школьные технологии. — 2004. — № 5. — С. 3—12.
13. Равен Дж. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие, реализация [Текст] / Дж. Равен. — М. : КОГИТО-ЦЕНТР, 2002. — 270 с.
14. Равен Дж. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы [Текст] / Пер. с англ. / Дж. Равен. — М. : Когито-центр, 1999.
15. Раков С. А. Математична освіта: компетентнісний підхід з використанням ІКТ: монографія / С. А. Раков. — Х.: Факт, 2005. — 305 с.
16. Савченко О. Я. Компетентнісний підхід як чинник модернізації змісту освіти [Текст] / О. Я. Савченко // Формування ключових і предметних компетенцій: Дидактико-методичні аспекти. — Дайджест 2. — 2012. — С. 2—7.
17. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Интернет-журнал «Эйдос» [электронный ресурс] — режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>.
18. Хуторской А. В. Практикум по дидактике и современным методикам обучения [Текст] / А. В. Хуторской. — СПб. : Питер, 2004. — 541 с.

5.2.3 Technological culture as a component of the development of the creative personality of the physical culture teacher in the conditions of the higher educational institution

Технологічна культура, як складова розвитку творчої особистості вчителя фізичної культури в умовах вищого навчального закладу

Сучасна освіта зорієнтована на підготовку висококваліфікованого, конкурентоспроможного фахівця, мобільного, активного, творчого, здатного до впровадження новітніх технологій, спроможного до власного неперервного саморозвитку.

За нової парадигми вищої освіти саме формування високого рівня технологічної культури здатне забезпечити розвиток творчої особистості майбутнього вчителя фізичної культури.

Складні та неоднозначні зміни, що відбуваються у вищій освіті на етапі сьогодення, негативні соціальні зміни, погіршення стану здоров'я всіх верств населення вимагають від майбутнього вчителя фізичної культури підвищення рівня творчої, професійної, і особливо, технологічної складової його підготовки, зміни мислення та дієвості. Це стає можливим за умов глибокого осмислення та вивчення інноваційного досвіду, аналізу причин труднощів, проектування шляхів їх подолання, прогнозування результатів і наслідків рішень, що приймаються, корекції та регуляції взаємозв'язків у освітньому процесі, виборі оптимальних технологій.

Становленню особистості вчителя фізичної культури у сфері професійної діяльності обґрунтовано у працях Г. Балахнічової, Л. Демінської, М. Данилко [2], Ю. Драгнева [3], Л. Завацької, Л. Заремби, Н. Зубанова, О. Ємця, Є. Каргаполова, О. Печка, О. Петуніна, Л. Сущенко, О. Тимошенко.

Серед зарубіжних авторів, що висвітлювали проблеми навчання студентів даного профілю можна виділити наступних: Л. Варфоломєєву, О. Гришину, В. Крайніка, Н. Кузьміну, Г. Хозяїнова,

Проблему формування загальної культури особистості розглянуто у дослідженнях Т. Адуло, В. Беніна, В. Біблера, Л. Буєвої, І. Зимньої, О. Картатих. Методологічні дослідження ідеї культурологічного підходу в освіті досліджували: М. Бахтін, В. Біблер, Е. Бондаревська, М. Каган, А. Лосєв, О. Пехота [9].

Аналіз літератури дав підстави для виникнення наступних суперечностей:

- між актуальністю проблеми формування технологічної культури майбутнього вчителя фізичної культури як складової творчого розвитку в умовах вищого навчального закладу і недостатнім її вивченням;
- між необхідністю формування технологічної культури і пошуку нових форм, методів, технологій і переважанням традиційних підходів у системі професійної підготовки майбутніх вчителів фізкультури в умовах вищого навчального закладу.

Отже, проблема формування технологічної культури майбутніх вчителів фізкультури як складової творчої особистості в умовах вищого навчального закладу постає важливою передумовою якості його подальшої професійної діяльності.

Формування технологічної культури вчителя фізичної культури сприятиме модернізації навчально-виховного процесу на шляху до євростандарту вищої освіти.

Об'єкт дослідження – професійно-практична підготовка вчителя фізичної культури.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови процесу формування технологічної культури сучасного вчителя фізичної культури в умовах вищого навчального закладу.

Мета дослідження полягає у науково-теоретичному обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов формування технологічної культури майбутнього вчителя фізичної культури як складової розвитку творчої особистості у вищому навчальному закладі.

Сформульована мета зумовила потребу вирішити наступні завдання:

- з'ясувати зміст поняття «технологічна культура вчителя фізичної культури»;
- виявити особливості та принципи процесу формування технологічної культури сучасного вчителя фізичної культури;
- обґрунтувати організаційно-педагогічні умови формування технологічної культури сучасного вчителя фізичної культури.

Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що формування технологічної культури майбутнього вчителя фізичної культури на етапі навчання у вищій школі можливо за умов:

- реалізації єдності теоретичної і практичної підготовки;
- цілеспрямованого формування позитивного ставлення до сучасних освітніх технологій та намагання постійного підвищення професійного рівня шляхом збагачення технологічних знань, умінь та навичок, їх практичного втілення.

Для вирішення поставлених завдань і перевірки сформульованої гіпотези використовувалися наступні методи дослідження:

теоретичні:

- аналіз наукових літературних джерел, офіційних і нормативних документів, контент-аналіз з метою вивчення стану проблеми формування технологічної культури студентів спеціальності «Фізичне виховання» в умовах вищого навчального закладу;
- порівняння, систематизація, для узагальнення різних поглядів на проблему формування технологічної культури у майбутніх вчителів фізичної культури;
- емпіричні:
- бесіди, анкетування, опитування для дослідження рівня сформованості технологічної культури у майбутніх вчителів фізичної культури;

методи математичної статистики:

- застосовувалися для обробки отриманих результатів і встановлення кількісних залежностей і закономірностей, а також перевірки наукового передбачення, сформульованого в гіпотезі дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що в ньому вперше:

- виявлено сутність та особливості формування технологічної культури майбутнього вчителя фізичної культури в умовах вищого навчального закладу, визначено закономірності даного процесу, діалектичний зв'язок між теоретичною та практичною його підготовкою;

- обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування технологічної культури майбутнього вчителя фізичної культури.

У своїх вихідних теоретико-методологічних положеннях концепція дослідження зорієнтована на розробку та використання у професійній діяльності технологічної культури, розкриття закономірностей та умов її досягнення.

Підготовка майбутнього вчителя фізичної культури у вищому навчальному закладі передбачає не лише оволодіння студентами ґрунтовними знаннями, а й професійними вміннями та навичками. Формування технологічної культури майбутніх вчителів фізичної культури має містити всі компоненти їхньої майбутньої професійної діяльності: знання (спеціальні, медичні, психолого-педагогічні тощо), способи діяльності вчителя, певне бачення себе в такій діяльності, а також досвід активної діяльності в теорії і практиці вчителя фізкультури з різними віковими категоріями учнів. Цей зміст передбачає формування вже у стінах вищого навчального закладу творчої особистості майбутнього вчителя фізичної культури, оскільки розглядається як категорія загальної технологічної культури фахівця вищої школи.

Підготовка фахівців навчально-виховної сфери, в умовах вищої школи, повинна виходити на якісно новий рівень інформаційного розвитку, зокрема, через впровадження у національний соціокультурний простір ідей міжнародної інтелектуальної інтеграції, що вносять корективи у суспільні вимоги до професійної підготовки вчителя фізичної культури і вимагають, зокрема, підвищення уваги до його впливу на соціокультурні процеси, передусім ті, що пов'язані з примноженням національної культурної спадщини та подальшим розвитком технологічної культури суспільства.

Особливості технологічної культури вчителя фізичної культури визначаються специфікою його професійної діяльності. Технологічна культура вчителя фізичної культури є важливою передумовою для досягнення якості діяльності та професіоналізму в цілому. Але перш ніж аналізувати поняття «технологічна культура», звернемось до визначення загального поняття культури, але лише настільки, наскільки воно дозволяє побачити місце досліджуваної нами якості особистості вчителя фізичної культури у структурі знань про цей феномен.

Поняття «культура» в найширшому змісті виражає якісну характеристику того, наскільки конкретні люди змогли піднятися над своєю біологічною природою, розвинувши свою другу – соціальну природу. Тому культурою є лише те із створеного людиною, що спрямоване на її саморозвиток та самовдосконалення.

Зязюн І. А. визначає культуру як систему ціннісних уявлень для кожної людини що регулює її індивідуальну, соціальну поведінку, служить базою для постановки і здійснення пізнавальних, практичних, професійних і особистісних завдань [1, С. 13].

Кремень В. Г. вважає культуру духовним виміром цивілізації, її творчою інтенцією. Саме культура у суспільстві є гарантом його стабільності [4].

Узагальнюючи думки дослідників, можна вважати, що культура – це свідомо, цілеспрямована творча активність індивідів і співтовариства: прагнення підтримати традиції, покращити і впорядкувати життя, здійснити певні перетворення.

Для нашого дослідження є важливим те, що «технологічна культура» розглядається як якість особистості, що містить у собі компоненти, необхідні для здійснення професійної діяльності.

Під «технологічною культурою» слід розуміти таку перетворювальну діяльність людини у матеріальній, духовній та соціальній сферах, коли головним критерієм оцінки і застосування нових технологій і технологічних процесів стає їх здатність забезпечувати гармонійну взаємодію людини і природи, людини і суспільства, людини і людини [5, С. 20].

Технологічна культура є цілісним стійким утворенням, яке мобілізує особистість майбутнього вчителя фізичної культури на включення у професійну діяльність.

За такого підходу технологічна культура вчителя фізичної культури розуміється нами як інтегральне особистісне утворення, що динамічно поєднує в собі:

- технологічні знання, уміння і навички, професійно значущі особистісні якості, необхідні для успішного оволодіння професійною діяльністю, що дозволить вчителю фізичної культури адаптуватися в існуючому інформаційному та технологічно насиченому світі;
- рівень сформованості професійних компетентностей та індивідуально-творчої готовності вчителя фізичної культури до проектування і реалізації діяльності в соціальній сфері з різними групами клієнтів на їх основі;
- прагнення до усталеності професійної самоосвіти і саморозвитку;
- неперервний інноваційний пошук нових технологій навчально-виховної сфери.

Формування технологічної культури вчителя фізичної культури починається у вищому навчальному закладі, розвиток є тривалим, багатоетапним процесом, який здійснюється впродовж усієї його активної творчої життєдіяльності.

При цьому найбільш характерним напрямом підвищення ефективності цього процесу є забезпечення таких умов, за яких вчитель фізичної культури може зайняти активну особистісну позицію і найбільш повною мірою розкритися як суб'єкт професійної діяльності, тобто за умов реалізації індивідуальних здібностей суб'єктів взаємодії в соціальній сфері.

Отже, технологічна культура сучасного вчителя фізичної культури – це узагальнююча характеристика його особистості, що відображає здатність наполегливо й успішно здійснювати професійну діяльність за допомогою сучасних технологій у поєднанні з ефективною суб'єкт-суб'єктною взаємодією з різними віковими категоріями учнів. Формування технологічної культури в умовах вищого навчального закладу забезпечується дотриманням наступних принципів, запропонованих О. Пехотою [5, С. 98].

Принцип цілеспрямованості. Його реалізація передбачає формування технологічної культури майбутнього вчителя фізичної культури, коли студент усвідомлено спрямовує свою діяльність на її опанування. Розгляд явищ, фактів, закономірностей технологічної культури з різних сторін.

Принцип науковості, який передбачає використання об'єктивних наукових фактів, що базуються на науково обґрунтованих знаннях, впровадження сучасних методів, форм та технологій у освітню діяльність.

Принцип єдності теорії і практики. Дотримання цього принципу залежить від таких умов: теоретичні знання повинні бути випереджувальними, перевірятись на практичних заняттях; повинен забезпечуватись синтез знань і умінь у різних галузях науки; для ефективною реалізації професійних знань потрібно здійснювати синтез галузевих знань; інтеграція змісту навчання повинна здійснюватися у двох напрямках: по вертикалі – поєднання професіональних знань і умінь у межах

певної навчальної дисципліни; і по горизонталі – взаємозв'язок спеціальних знань і умінь.

Майбутні вчителі фізичної культури, які володіють інтелектуальними, науковими і технологічними вміннями та навичками, здатні творчо втілювати їх у професійну практику на технологічній основі. Орієнтація на практику сприяє формуванню особистісних якостей, необхідних для розвитку технологічної культури майбутнього вчителя, людини з активною життєвою позицією. Успіх цього принципу залежить від правильного співвідношення теоретичних і практичних занять [4, С. 46].

Принцип професійної мобільності. Цей принцип передбачає здатність фахівця швидко опановувати технологічні процеси, сучасні технології.

Принцип інтерактивного характеру навчання передбачає, що процес формування технологічної культури відбувається за умов постійної, активної взаємодії всіх майбутніх вчителів фізичної культури у їх професійній підготовці. Цей принцип забезпечує внутрішню мотивацію студента, що сприяє його ефективності, зростанню інтересу до технологічної культури.

Принцип професійної рефлексії дозволяє людині оцінити свої професійні здібності, співвідносити їх із цілями й очікуваними (планованими) результатами своєї професійної діяльності. Професійна рефлексія як область самопізнання виникає вже на перших етапах професійного становлення: у процесі професійного навчання та на початковій стадії реалізації професійних функцій. Тому рефлексія є необхідною складовою при формуванні технологічної культури [5, 99]. Технологічну культуру майбутнього вчителя фізичної культури ми розглядаємо як узагальнюючу характеристику його особистості, що відображає здатність цілеспрямовано й успішно здійснювати професійну діяльність у поєднанні з ефективною взаємодією з різними віковими групами учнів, що складається з трьох взаємопов'язаних компонентів:

- мотиваційного – чітко усвідомлених та особистісно значущих потреб, мотивів і цілей особистісного і професійного вдосконалення;
- змістового – особистісно цінних знань щодо загальних тенденцій розвитку технологічної культури, змісту, форм, існуючих методик і технологій;
- операційного – умінь та навичок реалізації технологічної культури як складової професійної підготовки майбутнього вчителя фізичної культури на практиці, набуття досвіду професійної діяльності, що дозволяють підвищити особистісний та професійний рівень розвитку.

З метою визначення існуючого рівня технологічної культури майбутніх вчителів фізичної культури в умовах Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського були використані такі методи дослідження: аналіз анкет та тестування майбутніх вчителів фізичної культури на предмет сформованості цільових установок і мотивів розвитку, знань з теорії та методики технологічного підходу у фізичному вихованні для встановлення рівня сформованості мотиваційного, змістового та операційного компонентів технологічної культури; спостереження за ними в ході навчальної та виробничої практики на предмет сформованості операційного компоненту технологічної культури; діагностична контрольна робота на виявлення мотиваційного і змістового компонентів технологічної культури.

Аналіз анкет студентів 4 курсу спеціальності «Фізичне виховання» та діагностичної контрольної роботи щодо вивчення змісту технологічної культури дав

можливість зробити висновок, що глибоко, на достатньому рівні розуміють сутність технологічної культури 20% студентів. Зокрема, були запропоновані такі відповіді: технологічна культура – це високий рівень розвитку організаторської, управлінської і дослідницької діяльності фахівця, що виражається у певній послідовності або алгоритмі здійснення дій.

Частково усвідомлюють сутність технологічної культури 35% студентів, про що свідчать такі їх відповіді: здатність діяти відповідно до особливостей застосування сучасних технологій. Розуміють технологічну культуру на спрощеному, примітивно-побутовому рівні 45% майбутніх вчителів фізичної культури. Ця категорія студентів дала такі відповіді: вміння адекватно використовувати набір виховних, освітніх і оздоровчих технологій.

За результатами констатувального експерименту ми припускаємо, що успішну професійну підготовку майбутнього вчителя фізичної культури в умовах вищого навчального закладу забезпечують такі організаційно-педагогічні умови:

- зміна пріоритетів при визначенні концепції фахової та професійної підготовки майбутнього вчителя фізичної культури, її гуманізації, технологізації та персоналізації;
- збагачення мети, завдань, змісту та структури фахової та професійної підготовки вчителя фізичної культури з орієнтацією на цивілізаційні цінності та європейський стандарт підготовки у навчально-виховній сфері;
- введення в зміст професійної підготовки в рамках дисципліни «Теорія і методика фізичного виховання», «Нові технології у фізичному вихованні та спорті» системи понять щодо технологічного аспекту діяльності вчителя фізичної культури;
- застосування протягом професійної підготовки сучасних технологій: дослідницької технології, технології групової роботи, інтерактивних, інформаційно-комунікаційних технологій, здоров'язберігаючих технологій, фітнес технологій, технологій тестування рухових здібностей, створення ситуації успіху, самовиховання і саморозвитку; застосування інформаційних, педагогічних та акмеологічних технологій у фаховій підготовці майбутнього вчителя фізичної культури з метою оптимізації їх професійного розвитку, інформатизації навчального процесу [4, С. 46];
- впровадження в програму навчальної практики завдань технологічного характеру (різного рівня);
- вивчення студентами в ході практичної підготовки інноваційного досвіду навчальних закладів та окремих фахівців галузі фізичної культури і спорту, що активно використовують інновації під час роботи з різновіковими групами учнів.

Виходячи з мети та завдань нашого дослідження подальшими перспективами є розробка моделі формування технологічної культури, що буде включати не лише особливості, принципи та організаційно-педагогічні умови, а й сприятиме формуванню якісних показників та критеріїв рівнів сформованості технологічної культури майбутнього вчителя фізичної культури. Допоможе дослідити і реалізувати ефективні шляхи використання інноваційних форм, методів та технологій у підготовці майбутніх вчителів фізичної культури в умовах вищого навчального закладу.

Література

1. Зязюн І. А. Філософські засади освіти: освітні і виховні парадигми, освітні технології, діалектика педагогічної дії / І. А. Зязюн // Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти : монографія. — К. : 2003. — С. 11—59.
2. Данилко М.Т. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх учителів фізичної культури / М.Т.Данилко. — Автореф. дис. канд. наук з фіз. вих. і спорту, — 24.00.02 — Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення. — Луцьк : Волинський державний університет імені Лесі Українки, 2000. — 19 с.
3. Драгнев Ю. В. Професійний розвиток майбутнього вчителя фізичної культури у світлі реформування вищої фізкультурної освіти в Україні / Ю.В.Драгнев // Проблеми фізичного виховання і спорту. — № 12, 2010. — С. 45—47.
4. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. — К. : Грамота, 2005. — 448 с.
5. Формування технологічної культури майбутнього викладача : монографія / О. М. Пехота, І. В. Середа та ін. ; за наук. ред. О. М. Пехоти. — Миколаїв: Іліон, 2016. — 314 с.

5.2.4. Formation of communicative competence of future faculty of elementary education in the language training process

Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців початкової освіти в процесі мовної підготовки

Не викликає сумнівів, що наразі в сучасному суспільстві актуальним видається питання щодо ролі системи освіти в майбутньому держави. Відповідно створено Концепцію Нової української школи, де зазначено, що вітчизняна освіта потребує реформування. У цьому контексті постає проблема, пов'язана зі значними змінами в системі навчання в Україні. Зокрема, першочерговим завданням є кардинально змінити систему підготовки майбутніх учителів початкової школи. Відомо, що запроваджено перехід до компетентнісно-орієнтованої моделі, яка визнає основним пріоритетом навчання формування ключових компетентностей на всіх рівнях освіти. Проте ж особлива роль у суспільному розвитку належить фаховій підготовці вчителя. Адже саме від цього залежить, як відбуватиметься становлення особистості молодших школярів в навчально-виховному середовищі. Тому важливим є формування професійної компетентності вчителя, а особливо вчителя початкової школи, який закладатиме ключові компетентності майбутніх учнів. Науковці зазначають, що професійна компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, способів мислення, які визначають здатність майбутнього вчителя успішно здійснювати професійну діяльність.

Очевидним є той факт, що у професійній діяльності саме вчитель виступає активним суб'єктом спілкування. Він повинен надавати та отримувати інформацію від учнів, колег та батьків, уміти налагоджувати контакти з ними. Відтак важливою складовою професійної компетентності вчителя є комунікативна, а одним із першочергових завдань вищої школи є її якісне та системне формування.

Варто зазначити, що в науковому обігу маємо значну кількість розвідок, які висвітлюють питання підготовки майбутнього вчителя до комунікативної діяльності. Зокрема, проблему педагогічної взаємодії досліджували І. Бех, А. Бойко, А. Бодальов, С. Гончаренко, В. Кан-Калик, В. Сухомлинський, О. Федій та ін.; поняття педагогічної комунікації висвітлили Н. Бутенко, О. Жирун, М. Заброцький, С. Левченко та ін.; структуру комунікативної компетентності майбутнього вчителя зазначили Н. Бібік, Н. Волкова, Ю. Вторнікова, С. Петрушин, О.Савченко та ін.;

питання формування комунікативної культури вчителя відбито у працях таких науковців, як-от: Н. Гез, Т. Голанд, Т. Гоффманн, М. Лазарева та ін.; технології розвитку комунікативних умінь вчителя дослідили А. Дубаков, Г. Бушуєва, А. Капська, О. Мерзлякова, Д. Хумест та ін.; формування комунікативної культури майбутніх учителів початкової школи вивчали Є. Овсяннікова, Т. Федоренко. Таким чином, аналіз наукової літератури доводить, що наразі спостерігаємо посилення уваги в колі науковців до проблеми професійної підготовки вчителя, зокрема її комунікативної складової. Однак попри значний пласт наукових розвідок все ж спостерігаємо низку протиріч у сучасному суспільстві. По-перше, не викладає заперечень, що вимоги сучасного суспільства до вчителя, який буде здатен професійно здійснювати педагогічну комунікацію, та реальний професійно-педагогічний рівень комунікативної компетентності випускника вищого навчального закладу не відповідають одне одному. По-друге, не на відповідному рівні розроблено педагогічні технології та створено умови щодо якісного та системного формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя у вищому навчальному закладі. По-третє, маємо значну прогалину між дидактичним потенціалом мовних дисциплін у формуванні комунікативної компетентності майбутнього вчителя й недостатнім його використанням у практиці професійної підготовки сучасних спеціалістів.

Актуальність нашого дослідження пов'язана з тим, що зміни в сучасній початковій школі зумовлюють пошук нових напрямів методико-лінгвістичної підготовки студентів, вимагають її оновлення та вдосконалення.

Комунікація (від лат. *communico* – робити спільним: ділитися, наділяти, обмінюватися, радитися, повідомляти, спілкуватися, приєднувати, зв'язувати, з'єднуювати, брати участь) – це процес та стан взаємодії людини з внутрішнім і зовнішнім світами, на основі яких «Я» усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну основу через знаходження й визначення себе в «іншому». «Іншим» може бути «Я», «Ти», «Воно», «Ми», що об'єктивується в людях, природі, суспільстві, культурі, космосі, божестві, тексті, комп'ютері тощо [1]. Варто зауважити, що здебільшого категорію «комунікація» ототожнюють з категорією «спілкування». Однак низка вчених все ж розмежовує ці поняття. Відомо, що будь-яка комунікація є спілкуванням, але не кожне спілкування – комунікацією, тобто існують певні ситуації, коли спілкування індивідів відбувається без комунікативних зв'язків. У такому випадку цей процес є психічною діяльністю, яка спрямована на себе. У педагогічному словникові С. Гончаренка поняття комунікації висвітлено, як «риса особистості, здатність її до спілкування з іншими людьми, товариськість. Формується в процесі життя й діяльності людини в соціальній групі» [2, С. 58].

Варто зазначити, що професійно-педагогічна комунікація як специфічний процес взаємообміну інформацією у системах «людина – людина», «людина – комп'ютер», «людина – комп'ютер – людина» є засобом здійснення професійної діяльності вчителя. Успішність цього процесу залежить від рівня комунікативної компетентності фахівця. Сучасні вчені стверджують, що комунікативна компетентність – це таке інтегральне особистісне утворення, яке поєднує усвідомлене розуміння вчителем цінності комунікативної діяльності, теоретичну і практичну готовність до її кваліфікованого виконання. Комунікативна компетентність по-перше, ґрунтується на спеціальних професійних знаннях та фахових уміннях, а, по-друге, на здатності здійснювати взаємообмін інформацією з учнями, батьками, колегами, адміністрацією, працівниками освіти тощо.

У контексті трактування поняття професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи важливим видається дослідження С. Скворцової. Вчена визначає професійно-комунікативну компетентність вчителя початкової школи як інтеграційне особистісне утворення, що відбивається у процесі педагогічної комунікації з молодшими школярами, батьками та колегами та як здатність застосовувати досвід комунікативної діяльності на практиці [5].

Теоретичний аналіз наукових джерел доводить, що наразі відсутній єдиний підхід щодо визначення структурних компонентів комунікативної компетентності вчителя. Вкрай мало наукових досліджень, де б чітко та системно було б висвітлено питання структури комунікативних якостей та послідовності реалізації їх у комунікативних уміннях. Отже, маємо низку наукових розвідок, у яких учені висловлюють свій погляд щодо цього питання та розглядають різні структурні компоненти комунікативної компетентності. Так, С. Скворцова у своїх дослідженнях пропонує структуру комунікативної компетентності, яка складається з п'яти компонентів: 1) індивідуально-особистісний (успішність комунікації безпосередньо залежить від певних особистих якостей, необхідних для спілкування); 2) мовленнєвий; 3) інтерактивно-практичний (ця складова відбиває певні аспекти взаємодії між людьми); 4) полікультурний (відповідно до цієї складової відбувається взаємодія між різними народами і культурами, що є особливо актуальним в умовах глобалізації сучасного суспільства); 5) предметно-інформаційний (забезпечує уміння працювати з інформацією, що надає можливість фахівцям бути компетентним та конкурентоспроможним на ринку праці [5]. У цьому контексті важливими є наукові розвідки К. Касярум, яка взяла за основу функціональний підхід у використанні засобів комунікації. У своєму дослідженні вчена виокремлює мотиваційний, когнітивний, мовленнєвий, невербальний, інформаційний, рефлексивний компоненти у структурі комунікативної компетенції магістрантів педагогічних спеціальностей [3]. Проте А. Кунцевська стверджує, що комунікативна компетентність містить такі компоненти, як-от: комунікативність (здатність встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими людьми); володіння змістовною інформацією та вміння оперувати нею; здатність до партнерської взаємодії та досягнення взаєморозуміння. Вона наголошує, що комунікативна компетентність учителя визначається трьома складовими: когнітивною (знання про педагогічну комунікацію); операційною (реалізація знань на практиці); мотиваційною (ставлення до комунікативної сфери власної діяльності) [6, С. 35].

У цьому питанні також необхідно враховувати, що професійно-педагогічна комунікативна компетентність майбутнього вчителя має більш глибокі джерела, які тісно пов'язані з особистісними рисами педагога, мотивами його діяльності, особистісними соціокультурними та комунікативними чинниками, ціннісними орієнтирами. У цьому контексті видається можливим дійти висновків, що комунікація є основою всієї педагогічної діяльності. Тому формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи відповідно до сучасних вимог суспільства є одним із головних завдань вищих навчальних закладів педагогічного спрямування.

У контексті питання щодо комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи важливо зазначити педагогічні умови формування цієї здатності. Одна із головних умов – це формування у майбутніх учителів ціннісного

ставлення до професійно-педагогічної комунікації як засобу педагогічної праці. Не менш важливою умовою є використання у процесі вивчення психолого-педагогічних та мовних дисциплін діалогічних форм і методів роботи, системи комунікативних ситуаційних задач, соціально-психологічного тренінгу. Це сприятиме формуванню комунікативної здатності; реалізації суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчального процесу як своєрідного тренінгу комунікативних умінь.

У численних наукових джерелах зазначено, що комунікативна здатність людини нерозривно пов'язана з іншими фаховими компетентностями або складовими професійної підготовки, зокрема такими, як-от: мовленнєва (аудіювання, говоріння, читання, письмо); мовна (знання, уміння, навички та здатність їх застосувати на всіх мовних рівнях); дискурсивна (комунікативні вміння, пов'язані з умовами реалізації окремих мовленнєвих функцій); соціокультурна та соціолінгвістична (здатність використовувати у спілкуванні соціокультурні та соціолінгвістичні реалії); стратегічна (здатності студентів до самостійного навчання та самовдосконалення, до адекватної оцінки та самооцінки; бажання спілкуватися, слухати, розуміти інших). У цьому контексті важливим є зауважити, що виникає потреба посилення фахової підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» з предметів мовного циклу. Водночас це питання набирає актуальності в період становлення української державності та націєтворення, формування загальноєвропейського освітнього простору. Однак аналіз навчальних планів для спеціальності «Початкова освіта» доводить, що згідно з новими тенденціями упродовж декількох останніх років відбувається значне скорочення саме аудиторних годин, зокрема й годин щодо вивчення лінгвістичних дисциплін. Відомо, що значну частину матеріалу (приблизно 70% відсотків) за робочими програмами розподілено на самостійне опрацювання. На нашу думку, вивчення мови, зокрема її фонетичних, лексичних та граматичних особливостей, повинно здебільшого відбуватися в межах аудиторної роботи. Не викликає сумніву, що такі тенденції у вивченні рідної мови, не можуть сприяти формуванню зазначених складових комунікативної компетентності. Як наслідок, спостерігаємо низький рівень мовної грамотності серед сучасних студентів, зокрема типові помилки в мовленні студентів на рівні фонетики, орфоєпії, лексики та граматики. Це нерозривно пов'язано з незнанням мовних норм (фонетичних, орфоєпічних, акцентологічних, лексичних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних). Однак саме дотримання цих норм є одним із показників відповідного рівня комунікативної компетентності. Необхідно зазначити, що одними із основних мовних норм, які є невід'ємною складовою культури мовлення, є орфоєпічні норми (правила вимови) та акцентологічні (норми наголошення слів). Оволодіння нормами літературної вимови та наголошення – одна з основних умов формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів. І тут виникає певне протиріччя. Відомо, що студенти спеціальності «Початкова освіта» вивчають матеріал щодо орфоєпічних та акцентологічних норм сучасної української мови в межах курсів «Сучасна українська літературна мова з практикумом» (розділ «Орфоєпія») та «Українська мова (за професійним спрямуванням)» (тема: Мовні норми). Однак через те, що значну частину матеріалу розподілено на самостійне опрацювання, як правило, розділ «Орфоєпія» пропонується на самостійне вивчення. Не потребує доведень теза про те, що саме орфоєпічні норми варто було б вивчати в межах аудиторної роботи. Зокрема, важливим є опрацювання матеріалу саме на лекції, де студентам ґрунтовно висвітлили б

теоретичну складову цієї важливої теми. Також не меншої вартості мають і практичні заняття, на яких необхідно застосовувати різні види робіт та завдань щодо вироблення орфоепічних навичок студентів (а в подальшому комунікативної здатності). Важливою в цьому контексті є та мовна атмосфера, у якій проходитиме практичне заняття. Тут, актуальним є використання аудіо та відеозаписів, унаслідок чого студенти слухатимуть зразки нормативної вимови. Необхідно також пропонувати тестові завдання, різні запитання щодо перевірки знань теоретичного матеріалу з цієї теми. Крім цього, варто урізноманітнювати практичну роботу та пропонувати завдання наступного характеру: 1) запишіть слова фонетичною транскрипцією (використання фонетичної транскрипції дає можливість віддзеркалити у письмовій формі вимову того чи іншого звука, складу, слова чи цілого тексту); 2) відпрацюйте вимову зазначених слів; 3) зробіть відеозапис найбільш досконалого варіанта вимови, який відповідатиме чинним орфоепічним нормам; 4) запишіть слова фонетичною транскрипцією та з'ясуйте, у яких позиціях відбувається наближення [o] до [y], [e] до [и], [и] до [e]; 5) запишіть слова у дві колонки: ті, в яких звуки вимовляємо чітко, ті, де певні звуки вимовляємо з наближенням; 6) слова, які подано у фонетичні транскрипції, записати орфографічно; 7) зазначте, який фонетичний запис слів відбиває нормативну вимову; 8) установіть відповідність між кількістю букв та звуків у поданих словах; 9) записати слова, які ви вживаєте у своєму мовленні, і які викликають у вас сумніви щодо нормативної вимови (правильність вимови перевірити за орфоепічним словником); 10) прочитати слова та розподілити їх за відповідними нормами вимови. Крім цього, не менш ефективною також є робота зі словниками. Студенти повинні знати відповідні лексикографічні джерела, та використовувати їх в подальшій педагогічній діяльності.

Таким чином, щоб реалізувати всі види робіт та зазначених завдань, необхідно щонайменш одне лекційне та одне практичне заняття з теми «Орфоепія». Відповідно до чинних робочих програм вивчення цієї теми відбувається або в межах опрацювання інших тем або взагалі винесено на самостійне опрацювання. Не викликає сумнівів, що саме зразки правильної вимови можна почути в процесі фахового спілкування, а виробити відповідні уміння, навички в процесі відповідної аудиторної роботи. Самостійне ж опрацювання цієї теми вкрай мало сприятиме формуванню відповідного рівня знань.

Необхідно зауважити, що орфоепія безпосередньо пов'язана з вченням про звукову систему мови, тобто фонетикою. Водночас орфоепія тісно пов'язана й з акцентологією (розділ мовознавства, який вивчає норми наголошення слів). Тому формування комунікативної компетентності на орфоепічному рівні може відбуватися за умов ґрунтовного вивчення зазначених мовних розділів.

Сьогодні, коли актуальним є питання формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя, досить гостро постає проблема саме орфоепічної та акцентологічної грамотності майбутніх фахівців. Однак відомо, що комунікативна компетентність вчителя не визначається тільки зазначеними компонентами. У цьому контексті можемо зазначити, що важливим є також формування цієї ключової компетентності на всіх мовних рівнях, зокрема фонетичному, лексичному, фразеологічному, морфологічному синтаксичному. Тому варто було б більш глибоко дослідити стан лінгвістичної підготовки майбутніх спеціалістів спеціальності «Початкова освіта» в Україні. Однозначно, що це питання потребує винесення

його на широке обговорення. Адже саме ці фахівці закладатимуть основи комунікативної здатності майбутнього покоління. Не потребує доведень, що потрібна модернізація педагогічної системи освіти. Відповідно сьогодні видається актуальним визначити такий шлях розвитку, в результаті якого рівень вітчизняної освіти відповідав би європейським стандартам. Однак не варто при цьому скасовувати всі надбання та досвід вітчизняної педагогіки вищої школи.

Література

1. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. / Волкова Н. П. — К. : ВЦ «Академія», 2006. — 256 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. — вид. 2-е, доп. і випр. — Рівне : Волинські береги, 2011. — 552 с.
3. Касярум К. В. Формування комунікативної компетенції магістрантів педагогічних спеціальностей у процесі фахової підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 — теорія і методика професійної освіти / К. В. Касярум; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. — Черкаси, 2011. — 20 с.
4. Сімоненко М. В. Полікультурна компетентність майбутнього вчителя як стандарт освіти європейського виміру [Електронний ресурс] / М. В. Сімоненко. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/6_NITSB_2010/Pedagogica/58322.doc.htm.
5. Скворцова С. О. Формування професійної компетентності в майбутнього вчителя математики / С. О. Скворцова // Педагогічні видання. — Е-журнал. — Педагогічна наука : історія, теорія, практика, тенденції розвитку. — Випуск № 4. (2010). — Режим доступу :http://www.intellectinvest.org.ua/ukr/pedagog_editions_emagazine_pedagogical_science_vyupuski_n4_2010_st_4/. — Заголовок з екрану.
6. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів / Укл. А. Дербеньова, А. Кунцевська. — Х. : Основа, 2009. — 191 с.

5.2.5. Interactive studies as method of realization of pedagogical technologies

Інтерактивне навчання як метод реалізації педагогічних технологій

В умовах конкурентоспроможного виходу України на міжнародну освітню арену, усе складніше стає забезпечити високий рівень освіченості студентів ВНЗ, застосовуючи для цієї мети тільки традиційні методи навчання.

Сучасні світові стандарти в галузі освіти передбачають підготовку висококваліфікованих спеціалістів, здатних інтегрувати теоретичні знання і практичні уміння в цілісну систему, володіти новими технологіями тощо. Трансформація освіти вимагає в першу чергу вирішення таких нагальних питань як орієнтація на людину, фундаментальні цінності, рішуча демократизація освіти. На допомогу класичним технологічним аспектам приходять нові, зокрема, інтерактивні технології навчання.

Для вдосконалення та активізації навчального процесу у вищій школі велике значення має знання і врахування тих особливостей вузівського навчання, які зумовлюють необхідність перебудови у студентів сформованих в школі стереотипів навчальної роботи і озброєння їх новими вміннями і навичками навчально-пізнавальної діяльності.

Формування активного навчання студентів – один із засобів розвитку пізнавальної діяльності. Застосування на практиці проблемного і розвиваючого навчання призвело до виникнення методів, що одержали назву «активні». Свій вклад в розвиток активних методів навчання внесли А. Астахова, Л. Гурч, І. Дичківська, М. Леві, В.Гузєєв, А.Гін, О.Пометун, Л.Пироженко, А.Фасоля.

Треба відзначити, що І. Дичківська в своїх роботах не тільки обґрунтувала необхідність використання активних методів у всіх видах навчальної роботи студентів, але і ввела поняття діалогічного проблемного навчання як найбільш повно передаючого сутність процесів спільної діяльності викладачів і студентів.

Активне навчання являє собою таку організацію та ведення навчального процесу, яка спрямована на всебічну активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів за допомогою широкого, бажано комплексного, використання як педагогічних (дидактичних), так і організаційно-управлінських засобів.

Інтерактивне навчання є різновидом активного навчання. Головними у процесі навчання є зв'язки між студентами, їхня взаємодія і співпраця.

Результати навчання досягаються взаємними зусиллями учасників процесу навчання, студенти беруть на себе відповідальність за результати навчання. Нагромаджений вже сьогодні в Україні та за кордоном досвід переконливо свідчить, що інтерактивні методи сприяють інтенсифікації та оптимізації навчального процесу. Вони дозволяють студентам:

- зробити засвоєння знань більш доступним;
- навчитись формулювати власну думку, правильно її виражати, доводити свою точку зору, аргументувати й дискутувати;
- навчитись слухати іншу людину, поважати альтернативну думку;
- моделювати різні соціальні ситуації, збагачувати власний соціальний досвід через включення в різні життєві ситуації та переживати їх.

Проблема інтерактивного навчання активно розробляється в теоретичному та методологічному аспектах. Слово «інтерактив» прийшло до нас з англійської від слова «inter» – взаємний і «act» – діяти. Таким чином, інтерактивний – здатний до взаємодії, діалогу. Існують різні підходи до визначення інтерактивного навчання. Одні вчені визначають його як діалогове навчання: "Інтерактивний – означає здатність взаємодіяти чи знаходитись в режимі бесіди, діалогу з чим-небудь (наприклад, комп'ютером) або ким-небудь (людиною). Отже, інтерактивне навчання – це перш за все діалогове навчання, в ході якого здійснюється взаємодія вчителя та учня".

У педагогічному енциклопедичному словнику інтерактивне навчання – це навчання, яке побудоване на взаємодії того, хто навчається, з навчальним середовищем, яке є сферою досвіду, що засвоюється. О.Пометун та Л.Пироженко визначають таке: «Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове навчання в співпраці)...».

Під інтерактивністю перед усе розуміють принцип побудови і функціонування педагогічного, психологічного, комп'ютерного спілкування в режимі діалогу. Реалізуючи технологічні принципи навчання, інтерактивна педагогічна технологія передбачає і інтерактивність комп'ютерних засобів навчання, і інтерактивність організації педагогічного процесу, коли базовим концептуальним положенням визначено навчання на основі інтерактивного спілкування. Процес навчання не автоматичне вкладання навчального матеріалу в голову того, хто навчається. Він потребує напруженої розумової роботи людини і її власної активної участі в цьому процесі. Пояснення й демонстрація, самі по собі, ніколи не дадуть справжніх, стійких знань. Цього можна досягти тільки за допомогою активного

(інтерактивного) навчання. Сьогодні в освіті відчутним є пріоритет загальнолюдських цінностей. Згідно з особистісно-діяльнісним підходом до організації навчального процесу в центрі його знаходиться той, хто вчиться. Формування особистості і її становлення відбувається в процесі навчання, коли дотримуються певних умов:

- створення позитивного настрою для навчання;
- відчуття рівного серед рівних;
- забезпечення позитивної атмосфери в колективі для досягнення спільних цілей;
- усвідомлення особистістю цінності колективно зроблених умовисновків;
- можливість вільно висловити свою думку і вислухати свого товариша;
- викладач не є засобом «похвали і покарання», а – другом, порадником, старшим товаришем.

Всім цим умовам відповідають інтерактивні технології. За інтерактивного навчання відбувається співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці) де і студент, і викладач є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють і здійснюють. Викладач під час інтерактивного навчання виступає як організатор процесу навчання, консультант, який ніколи не «замикає» навчальний процес на собі.

Проаналізувавши все вищезазначене можна зробити висновок, що інтерактивне навчання – це така організація навчального процесу, за якої неможлива пасивність студента у колективному процесі навчального пізнання, заснованому на взаємодії всіх його учасників: або кожен зі студентів має конкретне завдання, за яке він повинен публічно прозвітуватись, або від його діяльності залежить якість виконання поставленого перед малою групою та перед всією академічною завдання, а також специфічна форма організації пізнавальної діяльності, яка має передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність.

Інтерактивні технології навчання включають в себе чітко спланований очікуваний результат навчання, окремі інтерактивні методи і прийоми, що стимулюють процес пізнання, та розумові і навчальні умови й процедури, за допомогою яких можна досягти запланованих результатів. На відміну від методик, інтерактивні навчальні технології не вибираються для виконання певних навчальних завдань, а самою своєю структурою визначають кінцевий результат. До того ж кожний з методів потребує від викладача чіткої покрокової, поетапної реалізації з обов'язковим прогнозуванням результатів навчання.

Інтерактивні технології навчання О. Пометун, Л.Пироженко поділяють на чотири групи:

- парне навчання (робота студента з викладачем чи однолітком один на один);
- фронтальне навчання;
- навчання у грі;
- навчання у дискусії.

Кооперативна (групова) навчальна діяльність – це форма (модель) організації навчання студентів у малих групах об'єднаних спільною навчальною метою. За

такої організації навчання викладач керує роботою кожного студента опосередковано, через завдання, якими він спрямовує діяльність групи. Кооперативне навчання відкриває для студентів можливість співпраці зі своїми ровесниками, дає змогу реалізувати природне прагнення кожної людини до спілкування, сприяє досягненню особистостями вищих результатів засвоєння знань і формування вмінь. Така модель легко й ефективно поєднується із традиційними формами та методами навчання і може застосовуватися на різних етапах навчання.

До групового (кооперативного) навчання можна віднести: роботу в парах, ротацийні трійки, «Два-чотири-всі разом», «Карусель», роботу в малих групах, «Акваріум». Під час роботи в парах можна виконувати такі вправи: обговорити завдання, короткий текст; взяти інтерв'ю, визначити ставлення (думку) партнера до даного питання, твердження і т.д.; зробити критичний аналіз роботи один одного; сформулювати підсумок виучуваної теми тощо.

До фронтальних технологій інтерактивного навчання відносять такі, що передбачають одночасну спільну роботу всього колективу. Це і обговорення проблеми у загальному колі (її застосовують з іншими технологіями), і «Мікрофон» (надається можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, висловити свою думку чи позицію), і незакінчені речення (поєднується з вправою «Мікрофон»), і «Мозковий штурм» (відома інтерактивна технологія колективного обговорення, широко використовується для прийняття кількох рішень з конкретної проблеми), і «Навчаючи-вчуся», і «Ажурна пилка», і «Case-метод», і «Дерево рішень».

До технологій навчання у грі відносяться імітації, рольові ігри, драматизація. Учасники навчального процесу, за ігровою моделлю, перебувають в інших умовах, ніж у традиційному навчанні. Учасникам надають максимальну свободу інтелектуальної діяльності, що обмежується лише конкретними правилами гри. Студенти самі обирають свою роль у грі, висуваючи припущення про ймовірний розвиток подій, створюють проблемну ситуацію, шукають шляхи її розв'язання, покладаючи на себе відповідальність за обране рішення. Викладач в ігровій моделі виступає як: інструктор (ознайомлення з правилами гри, консультації під час її проведення), суддя-рефері (коригування і поради стосовно розподілу ролей), тренер (підказки студентам з метою прискорення проведення гри), головуючий, ведучий (організатор обговорення).

Як правило ігрова модель навчання має 4 етапи:

- орієнтація (введення слухачів у тему, ознайомлення з правилами гри, загальний огляд її перебігу);
- підготовка до проведення гри (ознайомлення зі сценарієм гри, визначення ігрових завдань, ролей, орієнтовних шляхів розв'язання проблеми);
- основна частина – проведення гри;
- обговорення [3, С. 42].

Новою формою мовних ігор є вирішення проблеми, з якою зіткнулися фірми або установи – dilemmadecision. Студенти пропонують свої конструктивні методи і способи виходу з ситуації скрутній ситуації, ототожнюючи себе з співробітниками компанії та діючи від її обличчя. Після проведення мозкового штурму і колективного вибору способу вирішення проблеми студентам пропонується ознайомитися з шляхом вирішення даної задачі, який реально мав місце. Таким чином,

даний метод навчання сприяє підвищенню мотивації до навчання, оскільки усвідомлення студентами того, що вони не тільки аналізують проблеми, пов'язані з майбутньою спеціальністю, а й обговорюють реальні події, дозволяє їм повірити у власні сили і дає додатковий стимул до навчання.

Крім того, ігровий момент на заняттях сприяє зняттю напруги, створенню позитивного емоційного клімату, позитивного характеру спілкування і атмосфери взаємодії. Студенти вчать роботу в команді і створенню ситуації співробітництва, набувають навички ведення дискусії: логічно структурувати власне висловлювання, вміти слухати співрозмовника, тактовно реагувати на його повідомлення, аргументовано доводити свою точку зору, коректно наводити контраргументи, робити висновки; і, що важливо, виявляють творчий підхід до вирішення завдання.

Технології навчання у дискусії є важливим засобом пізнавальної діяльності студентів у процесі навчання, так як дискусія – широке публічне обговорення спірного питання. Досвід використання дискусії у навчанні дає змогу сформулювати деякі головні організаційно-педагогічні підвалини, які є спільними для будь-яких різновидів дискусії:

- проведення дискусії необхідно починати з висунування конкретного дискусійного питання (тобто такого, що не має однозначної відповіді і передбачає різні варіанти розв'язання, зокрема протилежні);
- не слід висувати питання на кшталт: хто правий, а хто помиляється в тому чи іншому питанні;
- у центрі уваги має бути ймовірний перебіг дискусії (Що було б можливим за того чи того збігу обставин? Що могло статися, якби...? Чи були інші можливості, способи, дії?);
- усі вислови студентів мають стосуватися обговорюваної теми;
- викладач має виправляти помилки і неточності, яких припускаються студенти, та спонукати студентів робити те саме;
- усі твердження студентів мають супроводжуватись аргументацією, обґрунтуванням, для чого викладач ставить питання на зразок: "Які факти свідчать на користь твоєї думки?", "Як ти міркував, щоб дійти такого висновку?";
- дискусія може вирішуватись як консенсусом (прийняттям узгодженого рішення), так і збереженням існуючих розбіжностей між її учасниками.

Дискусія сприяє розвитку критичного мислення, дає змогу визначити власну позицію, формує навички відстоювання своєї особистої думки, поглиблює знання з даної проблеми. Такі технології є досить цікавими для сучасної вищої школи. До них відносять: «Метод ПРЕС», «Обери позицію», «Зміни позицію», «Безперервна шкала думок», «Дискусія», «Дискусія в стилі телевізійного ток-шоу», «Дебати».

Так, наприклад, технологію «Метод ПРЕС» можна запропонувати до будь-якої проблеми за умови дотримання чотирьох етапів:

- висловіть свою думку, поясніть, у чому полягає ваша точка зору (починаючи зі слів: я вважаю, що...);
- поясніть причину виникнення цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази (починаючи зі слів: оскільки...);
- наведіть приклади, додаткові аргументи на підтримку вашої позиції, а також факти, що демонструють ваші докази (...наприклад...);

- узагальніть свою думку (зробіть висновок, починаючи зі слів: Отже, таким чином...).

Розглянемо деякі інтерактивні методи навчання, які використовуються під час проведення практичних занять.

«Круглий стіл» – це одна з організаційних форм пізнавальної діяльності студентів, що дозволяє закріпити отримані раніше знання, заповнити відсутню інформацію, сформувані вміння розв'язувати проблеми, зміцнити позиції, навчитися культурі ведення дискусії. Характерною рисою «круглого столу» є поєднання тематичної дискусії з груповою консультацією. Поряд з активним обміном знаннями, у студентів виробляються професійні вміння викладати думки, аргументувати свої міркування, обґрунтовувати запропоновані рішення і відстоювати свої переконання. Важлива умова при організації «круглого столу»: потрібно, щоб він був дійсно круглим, тобто процес комунікації, спілкування, відбувався «очі в очі». Розташування учасників обличчям один до одного приводить до зростання активності, збільшенню числа висловлювань, можливості особистого включення кожного студента в обговорення, підвищує мотивацію, включає невербальні засоби спілкування, такі як міміка, жести, емоційні прояви.

Метод проектів є одним із активних методів навчання. В основі методу проектів лежить розвиток пізнавальних, творчих навичок студентів і критичного мислення, уміння самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі. Говорячи про метод проектів, слід мати на увазі спосіб досягнення дидактичної мети через детальну розробку проблеми, яка повинна завершитися цілком реальним, відчутним практичним результатом, оформленим тим або іншим чином.

Інтерактивні технології відіграють важливу роль у сучасній освіті. Їхня перевага у тому, що засвоюються всі рівні пізнання – знання, розуміння застосування, оцінка. В групах збільшується кількість студентів, які свідомо засвоюють навчальний матеріал. Студенти займають активну позицію в засвоєнні знань, зростає їх інтерес в одержанні знань. Значно підвищується особистісна роль викладача – він виступає як лідер, організатор.

Аналіз результатів педагогів-практиків свідчить, що в процесі застосування інтерактивного навчання постійно виникали різні проблеми та труднощі. Вважаємо за доцільне їх навести, щоб показати практичний бік інтерактивного навчання. Отже, типові проблеми:

1. Головна проблема: студент часто не має власної думки, а якщо і має, боїться її висловлювати її відкрито. Самі студенти пояснюють це так: "В нас рідко запитують власну думку", "Чи цінна моя думка?", "А раптом вона не співпаде з думкою викладача чи колективу?".

2. Часто студенти не вміють слухати інших, об'єктивно оцінювати їх думку, рішення.

3. Студент не готовий в процесі обговорення змінювати свою думку, йти на компроміс.

4. Студентам важко бути мобільними, змінювати обстановку, методи роботи.

5. Труднощі в малих групах: лідери намагаються "тягнути" групу, а слабші студенти відразу стають пасивними.

6. Часто трапляється висловлення відверто антисупільних думок з метою завоювання "авторитету", привертання уваги. При обговоренні замість

аргументувати свою думку, студент починає демагогію: "Ви ж самі сказали, цінною є кожна думка, а я так думаю і Ви мене не переконаєте!"

Проте за умови вмілого провадження інтерактивні методи навчання дозволяють залучити до роботи всіх студентів, сприяють виробленню соціально важливих навиків роботи в колективі, взаємодії, дискусії, обговорення.

Загалом інтерактивне навчання дає змогу наблизити викладання до нового, особистісно-зорієнтованого рівня.

Таким чином, активні методи навчання дозволяють:

- розвивати мислення студентів;
- сприяють їх залученню до вирішення проблем, максимально наближених до реальних виробничих ситуацій;
- розширюють і поглиблюють професійні знання, розвивають практичні навички та вміння;
- сприяють активізації навчального процесу, спонукають студентів до творчої участі в ньому і забезпечують розвиток і саморозвиток особистості студента на основі виявлення його індивідуальних особливостей і здібностей сприяють розвитку вміння рефлексувати, що допомагає студентам знайти індивідуальний стиль професійної діяльності, дозволяє досягти адекватної професійно-особистісної самооцінки, прогнозувати й аналізувати результати своєї діяльності, підвищує рівень самоорганізації.

Варто підкреслити, що під час заняття з використанням активних методів навчання від викладача потрібно набагато більше активності і творчості, ніж тоді, коли воно проходить пасивно, у формі переказу вчитаних в книгах або давно відомих істин. Треба зазначити, що проектування і проведення заняття за інтерактивними технологіями вимагають, перш за все, компетентності в даних технологіях викладача, його вміння переглянути і перебудувати свою роботу.

Інтерактивні методи матимуть найбільший ефект, коли викладач впливатиме на обговорення не тільки висловлювань науково-аргументованої точки зору, але і вираженням свого особистого ставлення до проблеми, своєї світоглядної та моральної позиції. Форми участі викладача в дискусії студентів можуть бути найрізноманітнішими, але ні в якому разі не нав'язуванням своєї думки. Найкраще це робити шляхом тонко розрахованого управління ходом дискусії, через постановку проблемних питань, які потребують продуктивного мислення, творчого пошуку істини. Це, як показує практика, можливо тоді, коли викладач висловлює свою точку зору лише в порядку вилучення висновків з висловлювань студентів і аргументованого спростування помилкових суджень. Зрозуміло, його позиція може збігатися з думками студентів, оскільки вони з'явилися в результаті навідних запитань викладача. Але саме такими прийомами можна не просто і не тільки направляти змістовну, інтелектуально-пізнавальну сторону обговорення теоретичних питань, а й конструювати спільну продуктивну діяльність, тим самим впливаючи на особистісну позицію студентів, перетворюючи їх навчальну діяльність в навчально-виховну.

Отже, можна зробити висновки, що застосування інтерактивних технологій навчання у вищих навчальних закладах залежить від певних умов:

- минулого і теперішнього досвіду студентів;
- наявності мотивації навчання;
- атмосфери комфорту і взаємоповаги;

- визначення цілей навчання;
- активного залучення учасників до процесу навчання;
- врахування здібностей (темперамент, сприймання, спеціальність);
- учасники заняття керують навчальним процесом (погляд, ідея, тема реферату);
- надання можливості самореалізації і самоконтролю учасникам навчального процесу.

Навчання, будучи двостороннім процесом, становить собою взаємодію студентів і викладача, отже, воно може бути ефективним лише тоді, коли зусиль докладають обидві сторони. Завданнями навчання в сучасних умовах є не стільки оволодіння знаннями, вміннями і навичками з обраної спеціальності, як підготовка студентів до самоосвіти, розвиток у них інтересу до навчання і формування пізнавальних потреб. Активні методи навчання дозволяють досягти поставлених завдань і сприяють особистісному і професійному зростанню.

На нашу думку, особлива цінність інтерактивного навчання в тому, що студенти навчаються ефективній роботі в колективі. На жаль, навіть старшокласники часто не мають цих навиків. Учні не здатні, оскільки не вміють, а не вміють тому, що їх не навчили співпрацювати. А саме ці навички будуть корисними і постійно застосовуваними в дорослому житті. При правильному, спланованому і систематичному застосуванні інтерактивних методів цю проблему можна розв'язати.

Тобто, інтерактивні методи навчання є частиною особистісно-зорієнтованого навчання, оскільки сприяють соціалізації особистості, усвідомлення себе як частини колективу, своєї ролі і потенціалу.

Під час інтерактивного навчання учень стає не об'єктом, а суб'єктом навчання, він відчуває себе активним учасником подій і власної освіти та розвитку. Це забезпечує внутрішню мотивацію навчання, що сприяє його ефективності. Завдяки ефекту новизни та оригінальності інтерактивних методів при правильній їх організації зростає цікавість до процесу навчання.

Література

1. Гурч Л. М. Впровадження інноваційних педагогічних технологій: вимоги сучасності / Л. М. Гурч // Проб. і персп. розв. фін. системи України. — 2003. — Вип. 9. — С. 151—153].
2. Пометун О. І., Комар О. А. Підготовка вчителів початкових класів: інтерактивні технології у ВНЗ / О. Пометун, О. А. Комар. — Умань: РВЦ «Софія». — С. 18—21.
3. Пометун О. І. Права людини : навч. посіб. для 10 (11) кл. / О. Пометун, Т. О. Ремех. — К. : Літера ЛТД, 2008. — 192 с.
4. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний Урок. Інтерактивні Технології Навчання. науково-методичний посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. за ред. О. І. Пометун. — К. : видавництво а. с. к. , 2004. — 192 с.
5. Сидоренко О., Чуба В. ситуаційна методика навчання: теорія та практика / О. Сидоренко, В. Чуба. — К. : центр інновацій та розвитку, 2001. — 256 с.

5.2.6. The problem of multicultural education in modern science

Проблема мультикультурного виховання у сучасній науці

Необхідність розробки питань мультикультурного виховання школярів зумовлена посиленням процесів глобалізації економіки, виникненням взаємозалежності і взаємовпливу держав, а також пошуком і створенням умов для розвитку особистості, її самореалізації в сучасному світі, що швидко змінюється. У процесі

мультикультурного виховання формується уявлення особистості про різноманітність культур та їх взаємозв'язок, виховується толерантне відношення до відмінностей представників різних культур, прищеплюються національні та загальнолюдські цінності, розвиваються навички й уміння взаємодії в сучасному мультикультурному світі на основі толерантності та взаєморозуміння і, таким чином, забезпечується культурно-соціальна ідентифікація особистості.

Як справедливо зазначають дослідники, розробка нової парадигми освіти є об'єктивною необхідністю, яка зумовлена бажанням науковців і вчителів-практиків знайти нову модель освіти відповідно до сучасної соціально-економічної ситуації та викликів суспільства, перейти до нового типу мислення, відшукати відповіді на низку актуальних питань про: цінності й цілі освіти, мету освіти й виховання, місце й функції освітнього закладу в процесі її реалізації; характер взаємодії суб'єктів освітнього процесу, його технологічне й методичне забезпечення.

Серед основних цілей і пріоритетів освітньої галузі важливе місце посідає виховання людини демократичного світогляду й культури, що характеризується високим поцінуванням національних здобутків, з повагою ставиться до традицій інших народів та їхніх культур, активно долучається до реалізації ідей культури миру, прагне до толерантної взаємодії зі світовим співтовариством.

Принципи мультикультурності та поліетнічності декларуються в нормативних документах у галузі освіти (закон «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Концепція 12-річної загальноосвітньої школи», «Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті», «Концепція національного виховання», документи ООН, Ради Європи, ЮНЕСКО), у яких зазначається, що навчання та виховання повинні сприяти усвідомленню людиною свого коріння й місця в сучасному світі, прищепленню поваги до інших культур.

Проблема мультикультурного виховання та освіти посідає чільне місце в науковому доробку видатних зарубіжних та вітчизняних учених. Зокрема визначено науково-теоретичні основи мультикультурної освіти (О. Аракелян, В. Борисов, О. Гуренко, М. Данілевський, Г. Дмитрієв, В. Єршов, О. Ковальчук, Т. Менська, В. Ніке, Дж. Пайк, К. Слітер, О. Сухомлинська, М. Хайруддінов, Р. Хенві, Ю. Яковець); передумови впровадження основ мультикультурного виховання в освітній процес України (М. Баяновська, Л. Голік, Т. Клищенко, М. Красовицький, В. Кузьменко, Г. Левченко); різні аспекти підготовки майбутніх учителів до мультикультурного виховання школярів (Є. Бубнов, С. Вельгушева, Л. Волик, О. Джуринський, О. Дубовик, В. Міттер, С. Тішуліна, К. Юр'єва, Н. Якса); питання формування мультикультурної компетентності вчителів та учнів (Р. Агадуллін, Л. Гончаренко, В. Кузьменко, Л. Перетяга); специфіку мультикультурного виховання школярів на основі особистісно-орієнтованого підходу (В. Бойченко). У дослідженнях Дж. Бенкса, С. Беннет, Л. Веденіної, О. Джуринського, О. Ковальчук, І. Лощенової, В. Макаєва, З. Малькової, С. Ніето, Г. Палаткіної, І. Тараненко мультикультурне виховання розглядається як виховання соціальних, комунікативних та емпатійних умінь учнів.

Принципове значення в контексті означеної проблеми мають дослідження, присвячені проблемі виховання толерантності (О. Асмолов, О. Газман, О. Грива, О. Клепцова, Е. Койкова, А. Коржуєв, Н. Кудзієва, В. Лекторський, В. Попков, В. Сітаров, О. Соколова); регулюванню відносин людей різних національностей (Б. Ананьєв, В. Виготський, П. Гальперін, О. Леонтьєв); різним аспектам формування етнічної

ідентичності і культури міжнаціональних відносин (Дж. Беррі, З. Гасанов, В. Заслуженюк, А. Здравомислов, В. Кочетков, Н. Лебедева, В. Матіс, Л. Пуховська, О. Романова, Є. Степанов, А. Ямсков).

Аналіз сучасної літератури показує, що міжкультурна взаємодія в педагогічному процесі позначається рядом синонімічних термінів. Серед них найбільш вживаними є наступні: мультикультурна освіта або кросс-культурна освіта (Дж. Бенкс, Я. Пей та ін.), полікультурна освіта (А. Ю. Белогуров, В. В. Макаєв, Л. Л. Супрунова та ін.), багатокультурна освіта (Г. Д. Дмитрієв), бікультурна освіта (М. Сіпун, У.Ф. Маккі), глобальна освіта (Р. Хенві), інтеркультурна освіта (Ле Тхан Кхой). Кожен з представлених термінів виражає базову ідею, пов'язану з заснуванням педагогічних умов для взаємодії культур в освітньому процесі, залученням молодого покоління до культурних досягнень як свого народу, так і сусідніх народів, а також усього людства. Слід зазначити, що проблема полікультурності розглядалася науковцями XIX-XX століть з різних методологічних позицій (релігійна, діалектико-матеріалістична, фрейдизм, екзистенціалізм та ін.). Всі вони зазначали, що світобачення особистості й її культура, по-перше, взаємопов'язані, по-друге, залежать від рівня і якості освіти, по-третє, визначають соціальну позицію і поведінку людини.

Актуальність проблеми мультикультурного виховання учнів початкової школи зумовлена сприятливістю молодшого шкільного віку до виховних впливів, закладанням морально-культурних основ особистості молодшого школяра у зв'язку з активним формуванням його характеру, установок, стереотипів поведінки, мислення й світогляду, що надає можливість прищеплювати національні та загальнолюдські цінності, виховувати поважне відношення до іншої культури.

Вихованню молодших школярів присвячено праці Ш. Амонашвілі, Л. Божович, І. Каїрова, Н. Миропольської, І. Підласого. Різні аспекти виховання молодших школярів у позакласній роботі, яка має виняткові можливості для формування та розвитку повноцінної мультикультурної особистості молодшого школяра, оскільки безпосередньо спрямована на підвищення освітнього й культурного рівня та набуття учнями вміння спілкуватися з представниками своєї та інших культур, розкрито в працях С. Карпенчук, Б. Кобзаря, Н. Кудикіної, Г. Пустовіта, Т. Суценок (ключові положення теорії та методики виховної роботи), О. Коркішко (патріотичне виховання), О. Матвієнко (моральне виховання), К. Слесик (формування вміння спілкуватися).

Основоположні ідеї теорії мультикультурного виховання були висвітлені ще Я. А. Коменським. Він заснував програму універсального виховання, основою якої виступав процес формування вмін у людини з дитинства жити в злагоді з іншими, виконувати взаємні обов'язки, поважати та любити людей.

В. О. Сухомлинський стверджував, що духовне багатство особистості є духовним багатством народу, при цьому наголошуючи на необхідності використання традицій народної педагогіки в освітній практиці. [3]

У 1970–1980-х рр. минулого століття в світовій педагогіці поширилися концепції мультикультурної освіти (multicultural education). Канадський вчений П. Горскі вважає, що мультикультурна освіта – це недавно виникла концепція, яка неминуче буде трансформуватися у відповідь на виклики постійно мінливого світу.

Піонерами розробки проблем мультикультурної освіти є американські і канадські педагоги (Р. Барнхардт, К. Беннет, Дж. Бейлі, Дж. Бенкс, Д. Голлнік,

К. Грант, У. Гудікунст, Е. Джексон, Я. Кім, Д. Равич, П. Шин, США; Дж. Гуммінз, Дж. Гей, А. Флерас, Ж. Елліо, Канада та ін.).

Свій внесок у вивчення проблем мультикультурної освіти вносить російська наука (І. В. Балицька, В. П. Борисенков, О. В. Гукаленко, Ю. С. Давидов, А. Я. Данилюк, А. Н. Джуринський, В. І. Корсунов, З. А. Малькова, Г. В. Палаткін, Л. Л. Супрунова, А. А. Сиродеева і ін.). Дослідження в цьому напрямку ведуться в Академії педагогічних і соціальних наук, Російської академії освіти, університетах Москви, Санкт-Петербурга, Рязані, П'ятигорська, Ростова, Сахаліну, Ставрополя і ін.

У світовому педагогічному співтоваристві систематично використовується термін "мультикультурне виховання" (освіта) (multicultural education). Поширений у вітчизняній педагогіці термін "полікультурне (багатокультурне) виховання (освіта)" є калькою з англійської мови та адекватний терміну "мультикультурна освіта". Так що спроби педагогічно розвести ці терміни нагадують суперечка героїв Д. Свіфта про те, з якого кінця слід розбивати куряче яйце. [1]

Накопичено певний фонд дефініцій терміна мульти – полікультурної освіти. В одному з перших нормативних визначень в International Dictionary of Education (1977) термін характеризується як «педагогічний процес, в якому представлені дві або більше культури, відмінні за мовною, етнічною, національною або расовою ознакою». [4] Більш розширене розуміння дано в «Міжнародній енциклопедії освіти» (1994): засвоєння знань про інші культури, усвідомлення відмінностей і подібностей, загального і особливого між культурами, традиціями, способом життя, формування позитивного шанобливого ставлення до різноманіття культур і їх представників. При визначенні терміна виходять з різних критеріїв: цілей, моделей, масштабів освіти, шкільної політики, реформ навчальних програм, національної та регіональної специфіки та ін. Деякі з трактувань соціально орієнтовані, інші, навпаки – політично нейтральні; можуть фокусуватися на проблемах малих етнічних груп і т.д. Всі поняття терміна означають, в кінцевому рахунку, визнання впливу на освіту соціальних, політичних і економічних реальностей культурно різноманітного і соціуму.

Мультикультурна освіта має чимало спільного з міжкультурною освітою. Так, італієць Ц. Бірзеа бачить реальні можливості створення ідейного моста між мультикультуралізмом й інтеркультуралізмом при виробленні спільних педагогічних проектів. Як зауважує О. Мен'є, міжкультурна та мультикультурна освіта ставлять подібні цілі: мова йде, з одного боку, про поширення ідей культурного розмаїття в суспільстві і в світі, а з іншого – оволодіння знаннями в ім'я зміцнення демократії та гуманізму, формуванні цінностей, розвитку навичок і здібностей кожного жити разом.

Вчені США і Канади щодо сутності мультикультурної освіти виходять із критеріїв і пріоритетів антирасистської, ліберальної спрямованості. Так, Дж. Бенкс розуміє мультикультурну освіту в першу чергу як відображення етнічного різноманіття, при якому учням різних соціальних, расових і етнічних груп отримують рівні шанси для досягнення академічних успіхів. Д. Голлнік і П. Шин розглядають мультикультурну освіту як стратегії, при якій культурний менталітет учнів розглядається як позитивний і основний в організації процесу навчання. У. Гудікунст і Я. Кім характеризують мультикультурну освіту як підтримку усвідомлення учнями власних і інших етнічних витоків, розуміння ними вкладу, який вносять в розвиток суспільства різні етнічні групи. С. Ніето під мультикультурним утворенням

має на увазі реформу, яка кидає виклик будь-якій дискримінації, реалізує принципи соціальної справедливості. А. К. Грант бачить в мультикультурній освіті визнання множинності образу і стилю життя, захист соціальної справедливості, необхідності загально якісної освіти, виховання позитивних уявлень про культурно-плюралістичному суспільстві. К. Беннет характеризує мультикультурну освіту у вигляді ідей культурного плюралізму, рівності і усунення дискримінації в сфері освіти, розвитку взаєморозуміння між культурними групами. За визначенням П. Горскі, мультикультурна освіта базується на ідеях соціальної справедливості, рівності в освіті, прихильності до методів, які дозволяють учням реалізувати свій потенціал, бути активними в рамках місцевої, національної та глобальної спільнот. А. Флерас, Ж. Елліо пропонують розглядати мультикультурну освіту як широку варіативність способів включення в культурне і етнічне різноманіття [1].

У 1981 році американський дослідник Джеймс Бенкс запропонував концепцію полікультурної освіти, яка стала популярною у всьому світі. Згідно з дослідженнями Бенкса, полікультурна освіта досягає поставленої мети лише за умови поваги до принципу різноманітності. Етнічна різноманітність повинна враховуватись постійно. Вчений вважає, що всі учні повинні мати вільний доступ до достовірних історичних джерел, що сприятиме створенню атмосфери, пронизаної духом плюралізму. Він наполягає на тому, щоб етнічний плюралізм був присутній не лише в процесі навчання, а також у позаурочному житті школярів. За концепцією Бенкса, школи повинні проводити програми підготовки та перепідготовки вчителів, для того, щоб допомогти педагогам проаналізувати їх ставлення до своїх та чужих етнічних груп, розширити знання про ці групи та набути необхідних знань для викладання в умовах мультиетнічного середовища. Аналогічної думки дотримується й інший американський вчений Пол Горскі. На думку вченого, вчитель повинен поважати ідентичність кожного учня, оскільки діти приходять до школи вже наділені етнічною та індивідуальною ідентичністю. І саме в школі вони вчаться сприймати ідентичність інших однокласників. Науковець наголошує на тому, що вчителі повинні постійно приділяти увагу процесу розвитку етнічної ідентифікації, бо саме вона є основою для розвитку національної ідентичності особистості, яка вимагає гідності, справедливості та рівності всіх членів демократичного суспільства. Пол Горскі акцентує увагу на тому, що відчуття національної ідентичності особистості є необхідним для розвитку глобальної ідентичності. Діти з розвинутим почуттям етнічної та національної ідентичності мають більше можливостей стати кращими громадянами світової спільноти. Вчений виділяє основні умови для досягнення мультикультурності в освіті: кожен студент повинен мати рівні можливості для розкриття свого потенціалу та бути готовим до існування в інтеркультурному суспільстві; педагоги повинні організувати ефективне навчання кожного учня, не зважаючи на його культурну приналежність; навчальні заклади мають боротися з будь-яким проявом пригнічення в стінах закладу та займатися вихованням активних та обізнаних студентів; освіта повинна орієнтуватися на студентів, враховуючи їх думку; вчителям слід брати активну участь у переоцінці всіх існуючих освітніх практик та їх впливу на процес навчання, таких як методи оцінювання, тестування, підготовки підручників та навчальних матеріалів, проведення різноманітних консультацій. [5]

В американській педагогіці перехід до мультикультурної освіти розглядається як поетапний процес (Пей Янг). Спочатку пропонується забезпечити

«доброзичливий мультикультуралізм», тобто рівні освітні можливості для дітей-представників різних субкультур. Відповідно Дж. Бенкс і К. Кортес (США) виділяють чотири групи результатів, які забезпечує мультикультурна педагогіка: рівні можливості навчання; поінформованість про різноманіття культур; полікультурність програм навчання; входження в соціум на рівних, незалежно від етнічної приналежності. Одні з перших навчальних програм мультикультурного типу були запропоновані Дж. Бенкс. У них зроблена спроба структурувати навчальний матеріал з урахуванням точок зору основних етнокультурних груп багатонаціонального соціуму США.

Надзавданням мультикультурної освіти є формування суперетносу – національної цілісності в межах багатокультурного соціуму. Мультикультурна освіта призначене для трансформації культур, що входять в цей соціум. Кожна з них, набуваючи в особі іно культур "нових сестер", якісно збагачується, змінює ідентичність, поступово втрачає гомогенні риси.

У концепції мультикультурного виховання враховується, що міжкультурна взаємодія великих і малих культур поряд з розвитком загальнонаціональної культури збагачує як домінуючі, так і малі культури. Подібна тенденція передбачає поєднання через виховання культурних цінностей усіх учасників міжкультурного діалогу, створення загального культурного і національного простору, в межах якого кожен знаходить соціальний і етнічний статут, визначає приналежність до тих чи інших мов і субкультур.

Концепції мультикультурної освіти фокусуються на кількох загальних принципах:

- виховання людської гідності і високих моральних якостей;
- виховання для співіснування з соціальними групами різних рас, релігій, етносів та ін.;
- виховання готовності до взаємного співробітництва;
- визнання взаємної відповідальності за позитивний характер міжкультурного спілкування.

Провідною метою мультикультурної освіти є усунення в свідомості особистості протиріччя між системами і нормами виховання і навчання домінуючих націй, з одного боку, і етнічних меншин – з іншого. Передбачаються взаємна адаптація суб'єктів виховання, відмова більшості від культурного диктату. До числа інших цілей можна зарахувати формування уявлень про різноманіття культур і їх взаємозв'язку; усвідомлення важливості культурного різноманіття для самореалізації особистості; виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей; розвиток умінь і навичок взаємодії носіїв різних культур. Цілі мультикультурної освіти будуються навколо чотирьох орієнтирів: соціокультурної ідентифікації особистості; освоєння системи понять і уявлень про полікультурне середовище; виховання позитивного ставлення до диверсифікованого культурного оточення; створення атмосфери позитивного психологічного клімату між усіма учасниками виховного процесу.

Не менш важливими також є досягнення німецьких педагогів у галузі полікультурної освіти. Теорії полікультурного виховання та освіти в ФРН почали активно опрацьовуватись наприкінці 80-х років. На той час розвиток полікультурної освіти зводився до створення так званої «педагогіки для іноземців», яка була спрямована на реінтеграцію дітей іноземців на їх батьківщині після закінчення

терміну перебування в Німеччині. Міжкультурна педагогіка німецького дослідника Есінгера ґрунтувалась на реформуванні шкільної освіти, а саме шкіл в яких навчались німецькі діти та діти-мігранти. Враховуючи принципи полікультурності, в німецькій педагогіці відбуваються зміни, внаслідок яких іммігранти більше не сприймалися як чужинці, а навпаки вони стали шансом до взаємного збагачення різних соціокультурних груп населення.

Відомий німецький дослідник Д. Гловка трактує поняття мультикультурності як ціль, задачу, обов'язок, відповідно до якої ми розуміємо під терміном полікультурна освіта стратегію, яка дозволяє людині повністю справлятися з життям в мультикультурній сфері [7].

Інший німецький вчений у галузі полікультурної освіти А. Томас у своїй праці «Психологія міжкультурного навчання і торгівлі» розглядав міжкультурну педагогіку як готовність сприймати культурні особливості різних народів, взаємоповагу, толерантність, взаєморозуміння та взаємозбагачення [7]. Порушували питання міжетнічної солідарності та співпраці також французькі дослідники. Вчений вимагав співпраці різних держав в організації освіти. Він переконував, що тісні контакти між країнами з питань освіти призводять і до порозуміння на політичному рівні. Французький дослідник намагався виокремити в педагогіці такий напрямок, як полікультурність, а також обґрунтував роль освіти у міжетнічних взаєминах. На думку французького дослідника Ж. Деморгона одним з основоположників теорії мультикультуралізму є Ч. Тейлор. Саме він розвивав ідею того, що Сполучені Штати є федеративною країною в політичному і культурному плані. Основою цієї теорії є ідея про потреби людини у визнанні її не лише як індивідуума, але й як члена певної групи.

В цілому можна говорити про мульти-полікультурне виховання і навчання як з наукової та практичної діяльності, спрямованої на педагогічні рішення проблем взаємовідносин субкультур в межах загального державного простору. Така діяльність повинна враховувати культурні відмінності і включати безліч типів, моделей і ціннісних педагогічних орієнтацій, адекватних світогляду і запитам різних культурних груп населення, сполучати через освіту шляхом діалогу культурні цінності, сприяти осмисленню особистістю свого соціального, культурного, мовного, етнічного статусу. Це педагогічна концепція культурно різноманітної взаємодії, спрямованої на встановлення сприятливих відносин взаємообміну і взаєморозуміння між представниками різних культур. Концепція враховує культурну приналежність; сприяє засвоєнню знань про інші культури, усвідомлення відмінностей і подібностей між культурами, традиціями, способом життя; формує позитивне ставлення до різноманіття культур; розглядає культурне різноманіття як позитивну умову педагогічної діяльності; надає рівні освітні можливості представникам усіх культурних груп.

Основним показником успішності мультикультурної освіти є відкритість особистості іншим етнокультурним цінностям, що означає в першу чергу шанобливе ставлення до людей іншого способу життя і поведінки, бачення в культурному різноманітті джерела суспільного блага, готовність брати участь у вирішенні міжкультурних конфліктів.

Література

1. Аббібулаєва Г. С. Деякі аспекти полікультурної освіти // Педагогіка і психологія. — 2006. — № 1. — С. 75—84.

2. Ушинский, К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии / К. Д. Ушинский. — М. : Педагогика, 1990. — 402 с.
3. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека: советы воспитателям / В. А. Сухомлинский. — Минск: Нар. обр., 1978. — 291 с.
4. International Dictionary of Education. Vol. 7. — Oxford, 1994. — P. 3963.
5. Мілютіна О. Концептуальні підходи до полікультурної освіти школярів у розвинутих країнах світу // Порівняльно-педагогічні студії. — 2009. — № 1. — С. 48—56.
6. Backer G. C. Planning and Organizing for Multicultural Instruction. Addison - Wesley Publishing company. USA. — 1994. — 217 p.
7. Кузьменко В. В., Гончаренко Л. А. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи : навчальний посібник / В. В. Кузьменко, Л. А. Гончаренко. — Херсон : РІПО, 2006 — 92 с.

5.2.7. Future teachers preparation to the formation of a child's educational trajectory by means of the partnership pedagogy

Підготовка майбутніх учителів до побудови освітньої траєкторії дитини засобами педагогіки партнерства

Прийняття нового Закону про вищу освіту в Україні, необхідність модернізації початкової освіти у зв'язку з реалізацією в життя концепції Нової української школи орієнтує на суттєве поглиблення фундаментальної і професійної підготовки випускників вищих педагогічних навчальних закладів.

У процесі підготовки вчителя початкової школи важливо уявити цілісну картину тієї професійної реальності, у яку повинен увійти випускник вищого педагогічного навчального закладу, швидко адаптуватися, забезпечити соціалізацію та формування навчальних та життєвих компетентностей дітей молодшого шкільного віку, стати лідером оновлення й високої якості освіти.

Проблемі визначення місця власної інноваційної діяльності вчителя початкової школи присвячено дослідження Захарової Л. Н., Гребеньова І. В., Саранцева Г. І., Сергеева Н. К., Рябової В. О., Тестова Т. А., Язикова О. І. та інших. Використання компетентнісного підходу як концептуально важливого засобу підвищення майстерності майбутніх учителів початкових класів в Україні стало предметом уваги вітчизняних (Абдуліної О. О., Арутюнової Г. О., Дубасенюк О. А., Вознюк О. В., Жукевської К. А., Іванової Є. Г., Конапацької О. Я., Кіт Г. Г., Палагіної Є. С., Сагарди В. В., Шутяка В. Т. та інших) та зарубіжних (Богучарової В. В., Чекер В. В., Чупрунова Є. В. та інших) учених. Формування сучасного педагогічного мислення майбутніх учителів та фундаментальна наукова підготовка педагогічних кадрів висвітлюються у наукових працях Бондаря В. І., Беха І. Д., Канішевської Л. В., Савченко О. Я., Кічук Н. В., Литвиненко С. А., Троцько Г. В. та інших.

Як зазначає Савченко О. Я., світ, у якому доведеться жити сучасним дітям, змінюється вчетверо швидше, ніж наші школи. У класи приходять нові покоління, які живуть в інформаційному суспільстві, в цифровому середовищі, тому необхідно переосмислити самоцінність знань (знання – це скарб, а вміння вчитись – ключ до нього). Для формування у молодших школярів уміння вчитись необхідно забезпечити комплекс умов, якими є: стимулююче навчальне середовище, висококваліфікований учитель, обов'язково сприятливе родинне виховання, яке не дає зів'язнути природній допитливості малюка, і, безумовно, цілеспрямоване керівництво формуванням цих складників уміння вчитись [3].

Володіння умінням вчитись програмує індивідуальний досвід успішної праці учнів, запобігає перевантаженню, сприяє пізнавальній активності, ініціативі,

раціональному використанню часу і засобів учіння. Не менш важливо, що людина, яка звикла самостійно вчитися, не губиться в новій пізнавальній і життєвій ситуації, не зупиняється, якщо немає готових рішень, не чекає підказки, а самостійно шукає джерела інформації, шляхи розв'язання, бо уміння вчитися змінює стиль мислення і життя особистості.

Кінець минулого і початок XXI століття відзначилися появою нових підходів до організації освіти, спрямованих на розвиток індивідуальних здібностей школяра. Все більшої актуальності набуває думка, що до кожного учня варто шукати особливий підхід і сприймати як людину, спроможну самостійно вирішити, які завдання для нього важливі, а які – ні. Саме такий підхід передбачає розробка індивідуальної освітньої траєкторії розвитку для кожної дитини.

Індивідуальна освітня траєкторія – це персональний шлях реалізації особистісного потенціалу кожного учня в освіті. У тісній співпраці з учнем та його батьками кваліфікований педагог або група педагогів мають визначити основні нахили, таланти, здібності дитини. [4] Створення індивідуальної освітньої траєкторії перетворює учня на партнера педагога у процесі власного розвитку. Дослідники зазначають, що учень, котрий бере активну участь у розробці освітньої траєкторії, зростає, перш за все, у власних очах. Це допомагає підвищенню самоповаги, активізує інтерес дитини до нових знань, сприяє інтелектуальному розвитку та самостійності.

У сучасній педагогіці активно застосовуються два поняття – „індивідуальна освітня траєкторія” і „персональний освітній маршрут”. Ці категорії розглядаються як приватне і загальне. Індивідуальна освітня траєкторія конкретизується в маршруті. Маршрут вважається важливими компонентом, що визначає успішність роботи особистісно-розвивального середовища загальноосвітнього навчального закладу. Індивідуальна траєкторія є персональним шляхом реалізації потенціалу учня в освітньому процесі.

На думку Хуторського А., найбільш успішно вирішує проблему навчання дітей по-різному той педагог, який знає і володіє набором різних методів, форм, інноваційних технологій освіти. Від такого вчителя потрібне безперервне переосмислення своїх дій і позицій, для нього стає звичною ситуація освітньої невідзначеності [7].

Під час навчання батькам та дитині потрібно виробити звичку обговорювати вдома та у школі, яким шляхом краще рухатися, що потрібно для досягнення успіху, які кроки матимуть найкращий результат; не боятися вносити корективи до інноваційної освітньої траєкторії, враховуючи розвиток школяра і розкриття у нього нових здібностей і навичок. Учень спільно з батьками і вчителями повинен навчитися оцінювати результати своєї роботи, а в разі невдач – вміти проаналізувати і самостійно визначити помилки.

Як зазначено у Концепції Нової української школи, кожна дитина неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями. Місія Нової школи – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками. В основі педагогіки партнерства – спілкування, взаємодія і співпраця між учителем, учнем і батьками, учитель має бути другом, а родина – залучена до побудови освітньої траєкторії дитини. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними і зацікавленими однодумцями, рівноправними учасниками освітньо-виховного процесу, відповідальними за результат.

Педагогіка партнерства, співпраці, співробітництва – напрям педагогічного мислення і практичної діяльності, спрямований на демократизацію педагогічного процесу [6]. На думку Ш. О. Амонашвілі, основне завдання педагогіки партнерства – зробити дитину добровільним соратником, співробітником, одноступенем у своєму ж вихованні, освіті, навчанні, становленні, зробити її рівноправним учасником педагогічного процесу, дбайливим і відповідальним за цей процес, за його результати [1, с. 47] Сутність означеного підходу визначалась створенням та організацією учителем міжособистісної взаємодії, яка б змінювалась в „оптимістично-гуманній атмосфері”, і вимагала б від нього майстерності та вміння ефективно спілкуватися.

Педагогіка партнерства – це могутній струмінь гуманної педагогіки. Гуманна педагогіка вбирає в себе педагогіку співробітництва, дає її філософське обґрунтування. Основні ідеї педагогіки партнерства:

- 1) увага вчителя до учнів, залучення дітей до навчання, що викликає у них радісне почуття успіху, руху вперед;
- 2) вчитель усіма засобами має вселяти в учнів упевненість у тому, що мета буде досягнена, тема – добре засвоєна;
- 3) надання учням опорних сигналів для забезпечення кращого розуміння, структурування, запам'ятовування матеріалу;
- 4) виключення всіх засобів примусу з арсеналу педагогічних засобів, зокрема оцінки;
- 5) надання дитині свободи вибору у процесі навчання;
- 6) застосування самоаналізу, який реалізує ідею колективного аналізу. Коли учні знають, що їхня праця буде оцінена не тільки вчителем, але й колективом, вони працюють набагато старанніше;
- 7) створення загальних життєвих цілей та цінностей у класі, для чого необхідно розвивати здібності та нахили дитини в діяльності, що її цікавить, давати свободу творчості.

Педагогіка співробітництва передбачає відкриття, довірливе ставлення дітей до дорослих у школі й у родині. Педагогам не можна сварити дітей з батьками. Учитель не повинен скаржитися батькам на дітей у щоденниках, розпалювати змагання між батьками, надавати відомості успішності за місцем роботи батьків. Педагогіка співробітництва пропонує такі прийоми, за яких кожен учень відчуває себе особистістю, відчуває увагу вчителя до себе.

Педагогами-новаторами доведено, що робота з використанням ідей педагогіки партнерства дає вражаючий результат – у навчальному закладі створюється сприятливий психологічний клімат, формується високий рівень внутрішньої мотивації учнів до навчання, сам процес навчання оптимізується, як наслідок цього, з'являється висока якість знань усіх учнів.

На думку Савченко О. Я., найважливішим завданням початкової школи є навчання тому, як вчитися, і навчання тому, як думати [3]. Досягнути цієї мети можна, якщо впливати на навчальний процес системно, поєднуючи засоби опосередкованого впливу і методики цілеспрямованого формування самостійної розумової діяльності. За цих умов можна навчити дітей самостійно вчитися, тобто розуміти та приймати мету діяльності, організовувати свою навчальну діяльність, вступати в діалог, користуватись мислительними вміннями, контролювати й оцінювати результати своєї праці, прагнути їх поліпшити, зробити перший крок до

побудови індивідуальної освітньої траєкторії. Фундаментальність початкової освіти – не лише у міцно засвоєних учнями уміннях, навичках, а й ключових компетентностях, які мають стати найважливішим надбанням розвивальної шкільної освіти. Формування компетентностей, уміння вчитися можливе за відповідних педагогічних умов:

- 1) стимулююче навчальне середовище;
- 2) висококваліфікований вмотивований учитель;
- 3) сприятливе родинне середовище, яке не дасть зів'язнути природній допитливості дитини.

Прибічником системного підходу до розумового виховання і розвитку у молодших школярів уміння вчитися був В. О. Сухомлинський. Створена видатним педагогом система включала в себе:

- 1) постановку вчителями персективних цілей розвитку мислення і творчих здібностей учнів;
- 2) досягнення тісного взаємозв'язку мовленнєвої, розумової і трудової діяльності молодших школярів;
- 3) проведення уроків мислення в природі;
- 4) творчі роботи з розвитку мовлення (складання описів, розповідей, казок);
- 5) стимулювання інтелектуальних і естетичних почуттів дитини («запитання – вузлики знань»).

Загальний розвиток і розумове виховання, за переконанням вченого, необхідне людині не тільки для праці, а й для повноти духовного життя. «Напруження власних зусиль, досягнутий працею успіх, радість розумової праці – ось три сходинки, піднімаючись до яких дитина йде до міцних осмислених знань. Справжній учитель-вихователь ніколи не ставить оцінки, якщо бачить, що дитина не вміє вчитися, не розуміє, що від неї вимагається...» [5].

Володіння умінням учитися програмує індивідуальний досвід успішної праці учня, запобігає перевантаженню, сприяє пізнавальній активності, ініціативі, раціональному використанню часу і засобів учіння. Не менш важливо, що людина, яка звикла самостійно вчитися, не губиться в новій пізнавальній і життєвій ситуації, не зупиняється, якщо немає готових рішень, не чекає, підказки, а самостійно шукає джерела інформації, шляхи розв'язання, бо уміння вчитися змінює стиль мислення і життя особистості.

Розкриття змісту і обсягу поняття «уміння самостійно вчитися» зумовлене тим, як ми розуміємо сутність процесу навчання. У сучасній психології і дидактиці це цілеспрямована взаємозв'язана діяльність вчителя і учнів, яка охоплює мотивацію, цілепокладання, планування, підготовку та її здійснення, рефлексію і оцінювання результатів. Психологічною основою такого розуміння є визначення О. М. Леонтьєвим загальної структури діяльності людини, яка охоплює такі компоненти, як:

- 1) потреба і мотивація, що зумовлюють мету діяльності;
- 2) дії, операції для її розв'язку;
- 3) пізнавальні процеси, що забезпечують функціонування діяльності (увага, пам'ять, сприймання та ін.).

Зі структури навчальної діяльності впливає, що вміє самостійно вчитися той учень, який:

- 1) сам визначає мету діяльності або розуміє і приймає ту, яку ставить учитель;

- 2) виявляє зацікавленість навчанням, докладає вольових зусиль;
- 3) організовує свою працю для досягнення результату;
- 4) добирає або знаходить потрібні знання, способи для розв'язання задачі;
- 5) виконує у певній послідовності сенсорні, розумові або практичні дії, прийоми, операції;
- 6) усвідомлює свою діяльність і прагне її удосконалити;
- 7) володіє уміннями і навичками самоконтролю і самооцінки.

Ядром самостійної початкової діяльності є індивідуальна мислительна діяльність учня. Це той процес, до якого багато вчителів спонукають дитину коротким словом «Думай!». Наказуючи учневі думати, мало хто уявляє повною мірою, що у цей напружений момент йому треба досить швидко і безпомилково на очах усього класу виконувати різні мислительні операції, серед багатьох способів вибрати один. Як полегшити шлях до самостійного мислення? Очевидно, слід не пускати його на самоплив, а цілеспрямовано допомагати дітям набувати успішний досвід у цій справі. Оскільки мислительних операцій багато, то найперше, щоб формувати їх, треба знати, що їх об'єднує і у чому специфіка кожної.

Для реалізації важливих завдань початкової освіти необхідно відповідним чином підготувати майбутнього вчителя. В останні роки значне місце в дослідженнях посідає проблема індивідуалізації навчального процесу, самостійного оволодіння знаннями, розробки і реалізації у підготовці студентів індивідуальних освітніх траєкторій. Різні аспекти цього процесу розглянуто в межах когнітивної і особистісно зорієнтованої парадигм (А. Бударний, А. Воронцов, А. Кирсанов, Т. Ковальова, Е. Рабунський, Н. Рибалкіна, О. Тубельський, А. Хуторський, Є. Ямбург і та інші).

Індивідуальна освітня програма – один з можливих проектів навчальної діяльності майбутнього вчителя початкової школи. Складання індивідуальної освітньої програми пропонується студентові для осмислення власного освітнього маршруту на шляху професійного становлення.

Індивідуальна освітня траєкторія є цілеспрямованою освітньою програмою, що забезпечує студентові позиції суб'єкта вибору, розробки, реалізації освітнього стандарту при здійсненні викладачем педагогічної підтримки, самовизначення і самореалізації. Необхідність розгляду процесу побудови індивідуальної освітньої траєкторії студента, що спирається на ці ідеї, пов'язана з тим, що вони створюють умови для самовираження особистості при обов'язковому досягненні поставлених цілей. Виступаючи, як індивідуальна траєкторія студента, освітня програма структурована. У її структуру включені наступні компоненти:

- 1) цільовий (припускає постановку цілей і провідних напрямів в області отримання освіти, які формулюються на основі державного освітнього стандарту, основних мотивах і потребах студента);
- 2) змістовний (відбиває зміст, що реалізовується у рамках конкретної освітньої програми);
- 3) технологічний (включає використовувані технології, методи, методики, системи навчання і виховання);
- 4) діагностичний (розкриває систему діагностичного супроводу);
- 5) організаційно-педагогічний (визначає режимні умови реалізації, характеристику студента (вік, рівень готовності до засвоєння, освітні потреби), якому адресована освітня програма; форми атестації досягнень і так далі);
- 6) результативний (опис очікуваних результатів реалізації).

Перед викладачем встає питання: як організувати освіту студентів по їх власних, але різних траєкторіях? Мається на увазі, що індивідуальна освітня траєкторія студента буде складатися не за рахунок дисциплін, спецкурсів, модулів за вибором, а при вивченні окремо взятого навчального предмету. Організація навчання по індивідуальній траєкторії вимагає особливої методики і технології. Вирішувати цю задачу в сучасній дидактиці пропонується зазвичай двома протилежними способами, кожного з яких іменують індивідуальним підходом.

Індивідуальна освітня траєкторія – це персональний шлях реалізації особистісного потенціалу кожного студента в освіті. Під особистісним потенціалом студента тут розуміється сукупність його здібностей: пізнавальних, творчих, комунікативних. Процес виявлення, реалізації і розвитку цих здібностей студентів відбувається в ході освітнього руху студентів по індивідуальних траєкторіях. Будь-який студент здатний знайти, створити або запропонувати свій варіант рішення будь-якої задачі, що відноситься до власного навчання. Студент зможе просуватися по індивідуальній траєкторії у тому випадку, якщо йому будуть представлені наступні можливості: вибрати оптимальні форми і темпи навчання; застосовувати ті способи навчання, які найбільш відповідають його індивідуальним особливостям; рефлексивно усвідомлювати отримані результати, здійснювати оцінку і коригування своєї діяльності [2].

Траєкторія – слід від руху. Програма – її план. При складанні індивідуальної освітньої траєкторії:

- викладач створює студентові можливість для вибору, виступаючи, як консультант і радник. На занятті викладач враховує індивідуальні інтереси студентів; особливості навчальної діяльності; види навчального заняття, яким віддаються переваги; способи роботи з навчальним матеріалом; особливості засвоєння навчального матеріалу; види навчальної діяльності;

- для студента при складанні індивідуальної траєкторії найважливіше – оцінити свої можливості, здібності, перспективи, інтереси, зусилля, які він припускає прикласти для вивчення того або іншого матеріалу або щоб добитися запланованого результату.

Результати руху по освітній траєкторії можна перевіряти, орієнтуючись на створений студентами продукт; отримані знання, які реалізуються в уміннях оперувати ними в стандартній або творчій ситуації, відмічаючи формування різного виду умінь – розумових, комунікативних, пізнавальних і так далі. Крім того, потрібний постійний зворотний зв'язок, що дозволяє не лише коригувати рух студента по траєкторіях (а іноді і саму траєкторію), але і оцінювати його просування.

Сам студент вибирає або разом з викладачем обмірковує способи, види діяльності, форми контролю, тобто програмує свою освітню діяльність.

В результаті індивідуального освітнього руху кожен студент пропонує ідеї, розробляє моделі, конструює моделі у зв'язку з матеріалом, що вивчається. Цього вимагає принцип продуктивності навчання – провідний принцип особистісно зорієнтованого навчання.

Побудова індивідуальної освітньої траєкторії у навчальній діяльності майбутніх учителів засобами педагогіки співробітництва – це суттєвий внесок у підготовку сучасного вмотивованого фахівця Нової української школи. Цей напрямок науково-дослідницької діяльності взаємозбагачує викладача вищої педагогічної школи та її випускників, розкриває перспективи для формування майстрів педагогічної справи.

Література

1. Амонашвілі Ш. Размышления о гуманной педагогике / Ш. Амонашвілі // М. : Изд. Дом Шалвы Амонашвили, 1995. — 496 с.
2. Коростіянець Т. П. Індивідуальна освітня траєкторія – освітня програма студента / Т. П. Коростіянець // Збірник наукових праць. Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2013. — С. 52—61.
3. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О. Я. Савченко // 2 вид. — К. : Богданова А. М., 2009. — 226 с.
4. Серган В. Г. Підвищення професійної компетентності педагогів [Текст] / В. Г. Серган // Завучу. Усе для роботи. — 2011. — № 1.
5. Сухомлинський В. О. Проблеми всебічно розвинутої особистості. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5 т. — К. : Рад. школа, 1976. — Т. 1. — 651 с.
6. Фіцула М. М. Педагогіка / М. М. Фіцула // К.: Академвидав, 2000. — 528 с.
7. Хуторской А. В. Ключевые компетентности как компонент ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. — 2003. — № 2. — С. 58—61.

5.2.8. Formation of the intercultural competence of future elementary education experts by means of a folk tale

Формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців початкової освіти засобами народної казки

У процесі всесвітньої глобалізації та взаємопроникнення різних культур особлива увага приділяється міжкультурній комунікації. За визначенням Е. Верещагіна, міжкультурна комунікація – це адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту, що є приналежними до різних національних культур [3].

Міжкультурна комунікація ґрунтується на процесі символічної взаємодії між людьми, які мають специфічні культурні відмінності. Сприймання і ставлення до цих розбіжностей впливають на особливості контакту між особами різних національностей [8, С. 67–68]. На думку Садохіна О. П., головне місце в процесах глобалізації займає здатність адекватного освоєння культурних цінностей інших народів, оскільки глибина й ефективність цієї взаємодії визначає взаємну зацікавленість партнерів один в одному, можливість задоволення ними своїх потреб та запитів, ступінь їх готовності брати участь в діалозі культур [7, С. 251]. Для досягнення взаєморозуміння між представниками різних культур необхідна певна сукупність знань, умінь і навичок, які є спільними для всіх учасників процесу спілкування, що отримала назву «міжкультурної компетентності».

Осібне місце в сучасній освіті, яка стала на шлях створення Нової української школи, належить проблемі формування міжкультурної компетентності майбутніх учителів. Майже за півстоліття зарубіжні й вітчизняні дослідники, зокрема Н. І. Алмазова, А. В. Анненкова, Б. Р. Могилевич, С. Г. Радул, Ю. В. Яценко, присвятили значну кількість праць вивченню «міжкультурної компетенції» [1, С. 224]. За твердженням С.Радула, міжкультурна компетентність – є однією з необхідних навичок підготовки висококваліфікованого педагога, фахівця, налаштованого на міжкультурне спілкування та здатного працювати в умовах культурного різноманіття, спричиненого всесвітніми глобалізаційними процесами [6, С. 292].

Сьогодні про формування міжкультурної компетентності говорять переважно в контексті підготовки майбутніх вчителів іноземної мови, хоча, безумовно, будь-який сучасний педагог має володіти нею, а особливо вчитель початкових класів, який закладає основи світоглядних позицій особистості. На наш погляд, осібне місце посідає проблема формування міжкультурної компетентності та

здатності до міжкультурного спілкування засобами народної казки, адже, за висловлюванням В.Братко «сюжети, художні образи, характери, ситуації, художні деталі казкового епосу у специфічній художній формі змальовують життя народу у певний історичний час та знаходять відбиток в іменах дійових осіб, назвах тварин і рослин, місці подій і самобутніх традиційних мовленнєвих формулах» [2, С. 20]. Таким чином, не можна не погодитися з дослідницею, що національний характер казки, в першу чергу, визначається звичаями народу, його побутом, умовами праці, фольклорними традиціями й особливим поетичним поглядом на навколишній світ [2, С. 20].

Казка, яка тісно пов'язана з давніми віруваннями предків й ментальними особливостями того чи іншого народу, дає важливу інформацію щодо його культурних особливостей, що може позитивно впливати на спілкування з представниками інших країн. Таку особливість казкової оповіді необхідно враховувати в процесі формування міжкультурної компетенції майбутніх фахівців початкової школи. Аналізуючи діючу програму з літературного читання, можна відмітити, що дуже обмежена кількість народних і літературних казок зарубіжних країн представлена тут. Крім того, на сторінках сучасних підручників майже не проводиться робота з казкою як культурною спадщиною народу. Тому сьогодні особливо важливо підготувати такого фахівця, який би міг залучити учня початкової школи до культурологічної роботи з казковою оповіддю.

Як справедливо зауважує Півнюк Н. А., казка складний для розуміння жанр. На уроках літератури розуміння казки зводиться до характеристики її персонажів й доволі прямолінійного розкодування її натяків (Чого казка навчає? Які проблеми піднімає?). Не можна стверджувати, що дітям необхідна вся глибина казки, але педагогові вона потрібна, щоб знайти оптимальну форму подання дітям правильної розстановки акцентів [5, С. 40].

Отже, варто зупинитися на функціональних особливостях казки, яка є джерелом інформації про традиції та звичаї конкретного народу, малює його яскравий портрет через побут, зовнішність казкових героїв, природу.

Так, у чукотській казці «Дівчина й місяць» фігурують елементи народного побуту: нарти, чум, ковдра. Головній героїні сховатися від місяця, який хоче її вкрасти, допомагає олень, житель північних країн [4]. З казки «Тісто-богатир» дізнаємося про життя й побут ногайців. Уже з наступного уривку можна здогадатися про це за характерними побутовими речами, героями: «Покликав хан старого пастуха й говорить йому: – Відправляй сина до лісу. Хай він привезе мені дві арби дров. Поїхав Камир-Батир до лісу» [4, С. 152]. У казці острова Шрі-Ланка «Крокодил, шакал і старий» точно відтворене природне оточення того народу, який її склав: крокодил, змія, шакал, бугай, річка, болото [9].

Показово, що різні народи в казках одягаються по-різному. Так представники східної культури носять халати, шаль, тьубетейку, чалму; японці – кімоно; українці – свиту. У казковій оповіді звертається увага навіть на символіку кольору. Наприклад, у слов'янських народів чорний одяг означає траур, а у китайців похоронна процесія одягнута в біле.

У казках різних народностей свої персонажі. Так, наприклад, у казкових оповідях східних народів, афганських та перських, часто присутній падишах («Шкідливий засіб», «Син збирача колючок і мулла Базарджан»), а от у турецьких – візир («Сад із жовтими трояндами»); в індійських казках цар називається магараджа («Золота

риба»), а в китайських головна людина – це імператор («Казка без кінця»); у європейських казках важливою фігурою є король, а в наших – цар. Поряд із «сильними світу сього» завжди діють прості люди, селяни, ремісники, купці, солдати тощо, які відрізняються родом занять. Так, селяни-європейці часто є хліборобами, а індуїсти вирощують і збирають рис або кокосові горіхи.

Як справедливо зауважує Н.Півнюк, «портрет народа рисується не только красками его внешней (материальной) жизни, но и описанием внутренней жизни, менталитета» [5, с. 41]. Наприклад, у європейських казках часто зустрічається мотив звернення по допомогу до померлих родичів, зокрема до матерів. Він присутній у казках, де пасербиці важко протистояти злій і жорстокій мачусі. У «Попелюшці», «Крихітці-Хаврошечці», «Василині Прекрасній» тощо відбилася віра в те, що людина має безсмертну душу. Віра у вічне життя – важлива складова менталітету християнських народів [5].

Не можна оминати й той факт, що представники різних народів у однакових життєвих ситуаціях будуть поводитися по-різному, і те, що є цілком нормальним для одних, може бути зовсім неприйнятним для інших. Так, аналізуючи арабські казки, можемо зробити висновок, що ментальною особливістю арабів є бажання насолодитися земним життям. Зокрема, в «1001 ночі» є багато моментів, які вказують на це: ковдри, коштовний шовк, й прикраси, солодощі, подушки, в яких комфортно проводить свій час цар Шахрияр у компанії чарівної красуні Шахразаді. У представників європейських народів однією з найвищих цінностей є працьовитість, тому головні позитивні персонажі західноєвропейських і слов'янських казок проявляють любов до праці на благо інших і своє. Поширеним мотивом є протистояння «лінивці й рукодільниці». Він зустрічається і в німецькій казці «Пані Метелиця», і в російських «Морозко», «Василина Прекрасна», і в українській «Продівову і бабину дочку». Саме працелюбність робить героїнь цих казок щасливими.

Таким чином, варто звертати увагу студентів на те, що казки фіксують усі етнографічні нюанси, які й визначають обличчя народу, котрий їх створив.

Казка – заповіт одного покоління іншому, адже це енциклопедія матеріального й духовного життя людини, в якій інформація закодована в образах-символах і її треба вміти розкрити. Питання казкової символіки й досі залишається до кінця не розв'язаним через складний зв'язок із міфологією. Так у казках слов'янських народів зустрічаються такі символи: яйце – символ народженого світу, повноти буття; світове дерево (яблуна, верба, береза, клен) – своєрідний зв'язок між небесними й земними володарями; змієборство як протистояння добра і зла; жива і мертва вода; камінь – вхід і вихід з потойбічного світу (збереження структури світобудови); Костій (кощій) – уособлює першопредка, з сімені якого народився рід людський, широко символ смертного, матеріального в людській природі (перемога над ним означає перемогу над своєю ж матеріальною природою, здобуття безсмертя) [11].

Улюбленим символом народів Східної Азії є дракон. І якщо у європейців дракон пов'язаний зі стихією вогню і символізує життєві випробування, зло й спокусу (здаємо казки «Котигорошко», «Кирило Кожум'яка», «Іван, мужичий син»), то в китайців, наприклад, його образ використовується в основному як символ культури, влади, сили й удачі [11].

Усі японські легенди про драконів сходяться в одному – якщо людина шанує дракона і визнає його могутність, він здатний обсипати її незліченним багатствами,

а за однією з легенд ця казкова істота є повелителем Морського Палацу. Ця легенда відбилася у японській народній казці «Чарівний каптур». Морський дракон нагороджує чоловіка за спасіння власної доньки чарівним каптуром, який дозволяв розуміти мову тварин і птахів. Цей дар дозволив чоловікові заволодіти великим багатством і знайти справжнє щастя [11].

Значну увагу символіці української казки приділяє М. Чумарна. Дослідниця інтерпретує казкові історії з урахуванням народних вірувань і звичаїв, доводить, що кожна казка має додатковий символічний підтекст. Так, за інтерпретацією дослідниці, казка «Котигорошко» порушує тему структурально-сферичної будови Всесвіту. Котигорошко – збірний образ українського богатиря, що втілює силу рідної землі. Він прообраз структури народження людства, адже деякі вчені вважають, що Всесвіт міг народитися із надщільного згустку енергії завбільшки з горошину. Булава зроблена зі шматка заліза, викопаного із землі, і є символом божественної влади [11, С. 54].

Оригінальним є трактування «Курочки ряби» з використанням образів з давньої слов'янської міфології. Коротенька казочка, на перший погляд, розважальна, несе в собі глибинний символічний смисл. Так за М. Чумарною, курочка ряба – божественний дар, дід і баба – первісні начала життя; золоте яєчко – унікальний осяйний світ, а миша, володарка земного світу, символізує суєту життя. Отже, збите яєчко – поруйнована цілісність, невпильнований дар [11, с. 8–9].

Півнюк Н. зауважує: щоб розкодувати казку, необхідно навчитися уважно її читати, занурюючись у всі деталі [5]. Аналізуючи російську народну казку «Василина Прекрасна», дослідник звертає увагу на те, що її сюжет підпорядкований ініціації жінки. Таким чином, для досягнення цієї мети головній героїні доводиться пройти ряд випробувань.

Першим є смерть матері Василини, котра залишає дівчині лялечку, яка буде представляти на землі душу померлої й допомагати. У ній – материнська інтуїція, материнський досвід, знання і любов. Наступні випробування – це життя з мачухою та вигнання з власного дому. Дівчину вночі відправляють за вогнем у ліс до Баби Яги. Як відзначає Півнюк Н., «ліс» і «ніч» мають у казці символічне значення, адже ототожнюються з чужим й невідомим, страшним світом. Василині необхідно вийти зі стану покірності, в якому вона перебувала поряд із жорстокою мачухою, й навчитися протистояти перешкодам за допомогою матеріної лялечки.

Випробування, які влаштовує дівчині Баба Яга, котра уособлює мудрість, внутрішню силу й може передати свій безцінний досвід, відкривають для Василини можливості отримати нові й важливі знання. Хатня робота, що виконує головна героїня, також символічна. Перучи одяг, дівчина бачить і запам'ятовує, як він скроєний, а сам процес означає очищення. Мести хату – не лише піклуватися про чистоту, алей виробляти вміння позбавлятися всього зайвого. Особливого сенсу набуває завдання з пшеницею та маком, які треба відділити від бруду та гнилі. Символічно воно розвиває вміння розпізнавати добре й погане, яке часто ховається за цим добрим, а також виховую волю й дух, які допомагають досягти будь-яку мету [5, С. 43–44].

Василина успішно долає всі випробування, отримує вогонь, повертається додому сильною, мудрою, справжньою майстринею, готовою до нових життєвих змін. Підтвердивши набуті знання (дівчина шиє сорочки для майбутнього чоловіка), красуня стає дружиною царя. Таким чином, як стверджує Півнюк Н., казка

показує, наскільки важкий шлях ініціації, але, той, хто пройшов його, повністю готовий до життя [5, С. 44].

Часто з плином часу казкові сюжети дещо видозмінюються. Так, казка «Ріпка» у початковому слов'янському варіанті, за твердженням Шабаніної М., вказувала на стосунки поколінь, а також на взаємодію часових структур, форм життя й існування [12]. Звертається увага на той факт, що у сучасній «Ріпці» не вистачає двох важливих елементів – Батька й Матері. Отже, у початковому варіанті казки було 9 образів: Ріпка – скорб і мудрість Роду, його коріння (Ріпка ніби об'єднує земне й наземне); Дід – давня мудрість; Баба – традиції дому, хазяйновитість; Батько – захист і опора; Мати – любов і турбота; Онучка – діти, онуки; Жучка – достаток Роду, охорона й захист родини; Кішка – благо в родині, так як уособлює лад і спокій у домі; Мишка – добробут, матеріальна база родини, адже миші не водяться там, де нема чого їсти [12]. Таким чином, початковий смисл казки ріпка полягає у необхідності мати зв'язок з родом і родовою пам'яттю, жити в гармонії з рідними й мати щастя в сім'ї.

Спотворений сьогодні й сюжет «Колобка», який насправді є образним описом астрономічного спостереження пращурів за рухом повного Місяця небосхилом до нового Місяця. У першому варіанті казки Жена (Небо) пішла засіками Сварога, коморами чертогів (так у давнину називали сузір'я слов'яни – К. О.), зліпила Колобок і поклала на вікно чертогу Ради. Колобок засяяв і покотився Перуновим Шляхом, на якому потрапляє до Чертогів Вепра, Лебедя, Ведмедя й Вовка, де втрачає по шматочку, а в Чертозі Лиси від нього нічого не залишається (Лисиця з'їдає Колобка). Після Чертогу Лиси народжується молодий місяць. Таким чином можна було отримати початкові знання з астрономії й вивчати зіркову карту світу [12].

Отже, в процесі роботи над казками під час викладання курсу «Дитяча література» для того, щоб формувати міжкультурну компетенцію студента, варто запропонувати наступні питання, відповіді на які дадуть змогу осягнути культурологічний й символічний аспект казкової оповіді:

1. До культурної спадщини якого народу належить казка?
2. Які факти про це свідчать:
 - особливості природи;
 - особливості житла;
 - специфіка їжі; специфіка одягу;
 - персонажі (представники різних соціальних класів);
 - особливості традицій і звичаїв?
3. Які символи наявні в казці та як вони інтерпретуються?
4. Яким є ментальний портрет народу, представленого в казці?

Користуючись запропонованими питаннями проаналізуємо народну казку «Кмітлива Зарніяр». Її творцем є азербайджанський народ, хоча висновок про національну ідентичність казки можна зробити й у кінці аналізу. Перше, що видає «національність» казкової оповіді, – імена головних персонажів (Мамед і Зарніяр), назва міста – Місар. Героями казки є шах (титул монарха у країнах Близького Сходу) і купець, які, на вимогу другого, грають у нарди, старовинну гру, якій сьогодні популярна серед народів Закавказзя, зокрема Азейбарджана.

Знайомлячись з родом діяльності Мамеда, варто звернути увагу на те, що для великих і далеких переміщень азербайджанець бере з собою караван. Дорогою купець разом зі своїми слугами зупиняється в караван-сарай (заїжджому дворі), адже караванні шляхи довго були популярними у країнах Закавказзя.

Також у казці зустрічаються елементи національного чоловічого одягу. Зарніяр, щоб заховати довге волосся й зійти за чоловіка, одягає папаху – головний убір з овечого хутра.

Традиції народу відбиваються у виборі подарунка для шаха. Мамед дарує монарху дорожочінні тканини, адже ткацтво є традиційним ремеслом азербайджанців, і золотий піднос, оскільки азербайджанці є гарними ювелірами й златоковалями. Багато срібла й золота приносить у подарунок шахові й Зарніяр, коли приходить до палацу визволяти чоловіка.

Щодо символічних образів, то у цьому фольклорному творі вони теж присутні. Кішка – в багатьох східних народів є уособленням сили й розуму, тому перемога Зарніяр над нею є винятковою. А от миші уособлює земне начало, метушливість, руйнування усталеного порядку. Їхня поява в казці приносить героям порятунок.

У казці яскраво проявилися така ментальна особливість закавказького народу, як тяжіння до матеріального достатку. Казкова оповідь має наступний кінець: «Після того повернулися вони в своє місто Місар і стали там жити, їсти й пити. І ви всі їжте, пийте і живіть щасливо»[4, С. 159]. Крім того сам Мамед не дарма купець, адже його справа надзвичайно прибуткова.

Таким чином, з'ясовано, що формування міжкультурної компетентності передбачає готовність майбутнього педагога до «взаємодії з іншими системами культурної орієнтації та базується на повазі інших культурних цінностей» [6, С. 296]. Міжкультурна компетентність є здатністю розпізнавати, поважати й ефективно використовувати відмінності в сприйнятті, мисленні і поведінці своєї і чужої культури у міжкультурних контактах. Важливим засобом формування міжкультурної компетенції є казки, які дають вичерпну інформацію про культуру й ментальні особливості народу, про його життя і побут, що, безумовно, налаштовує на розуміння національної ментальності для ефективного міжкультурного спілкування.

Література

1. Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. — М., 2009. — 448 с.
2. Братко В. Вивчення чарівної казки в культурологічному аспекті / В. Братко // Українська література. — № 9. — С. 20—23.
3. Верещагин Е. М. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. — М., 1990. — 250 с.
4. Волшебная берёза. Сказки народов СССР. — Братислава : Словрат, 1986. — 202 с.
5. Пивнюк Н. А. Многовековая хранительница надежных знаний о природе и человеке (сказка) [Текст] / Н. А. Пивнюк // Русская словесность в школах Украины. — 2005. — № 5. — С. 40—45.
6. Радул С. Ідеї В. О. Сухомлинського щодо розвитку міжкультурної компетентності вчителя іноземних мов / С. Радул // Наукові записки. — Вип.123(II). — С. 291—296. — (Серія «Педагогічні науки»).
7. Садохин А. П. Компетентностный подход в диалоге культур: сущность и базовые показатели // Межкультурный и межрелигиозный диалог в целях устойчивого развития. Материалы международной конференции. — М. : Изд-во РАГС, 2008. — С. 251—255.
8. Садохин А. П. Культурология. Теория культуры: учеб. пособие для вузов / А. Садохин, Т. Грушевицкая / [2-е изд.].— М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004.—365 с.
9. Сказки острова Ланка / пересказ Елены Хмеловой. — Братислава : Словрат, 1984. — 207 с.
10. Чарівний каптур // Дерево казок – казки для дітей та дорослих (електронний проект), 2014-2017. — Режим доступу: <https://derevo-kazok.com.ua/charivnij-kaptur-japonska-kazka.html>.
11. Чумарна М. Тридевяте царство: 53 українські народні казки. Символіка народної казки / М. Чумарна. — Тернопіль : Богдан, 2007. — 232 с.
12. Шабанина Н. М. Сакральные смыслы русских народных сказок / М. М. Шабанова // Учёные записки: Электронный научный журнал / Курский гос. ун-т., 2013. — № 1 (25). — Режим доступу: www.scientific-notes.ru/pdf/029-028/pdf.

5.2.9. Modeling of students' professional training using computer technology

Моделювання професійної підготовки студентів з використанням комп'ютерних технологій

Трансформація системи освіти відповідно до Болонської системи, врахування тенденцій глобалізації, досягнення відповідності вимогам інформаційного суспільства та пошук нових форм та методів навчання у вищій школі створює передумови для активізації впровадження комп'ютерних технологій у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів. Комп'ютерні технології як потужний засіб засвоєння знань вимагає ґрунтовного підходу в формуванні методики викладання із застосуванням означених технологій.

Питання впровадження комп'ютерних технологій в навчальний процес, у тому числі і у вищій школі висвітлено в роботах таких науковців як Грузман М. З., Усач О. Г., Чернилевський Д. В., Зінченко В. І., Беспалько В. П., Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю. та ін. Деякі аспекти процесу комп'ютеризації вищої освіти висвітлено в Державній національній програмі «Освіта».

Метою даної статті є аналіз практичного значення комп'ютерних технологій в навчальному процесі та побудова моделі використання комп'ютерних технологій у процесі підготовки фахівців.

Інформаційні технології навчання, як система сучасних інформаційних методів і засобів цілеспрямованого створення, зберігання, опрацювання, подання і використання даних і знань, що спрямована на вдосконалення навчального процесу з найменшими витратами, відкривають широкі можливості для їх використання в системі вищої освіти. Це пов'язано з тим, що нові інформаційні технології мають значні дидактичні можливості для підвищення рівня пізнавальної можливості студентів.

Стрімкий розвиток технічних і програмних можливостей персональних комп'ютерів, а також розповсюдження нового виду інформаційних технологій, що відомі під назвою креативних технологій, створюють реальні можливості для використання їх у системі освіти з метою розвитку творчих здібностей людини у процесі навчання. Існують такі види креативних технологій як комп'ютерна графіка, гіпертекст, геоінформаційні системи (ГІС – технології), мультимедіа – технології, віртуальна реальність [2].

Педагогічна практика роботи в різних типах навчальних закладів свідчить про те, що використання інформаційних можливостей зазначених найсучасніших технологій, а також їх різноманітних поєднань у навчальному процесі створює дійсно технологічний прорив у методології, організації та практичній реалізації навчального процесу під час вивчення різних дисциплін на всіх рівнях системи освіти. Так, використання комп'ютерної графіки відкриває нові можливості для розвитку такої важливої якості людини, як просторове мислення [3]. Виправданим та ефективним є також використання і геоінформаційних систем (ГІС – технологій) – технологій отримання, обробки, зберігання і розповсюдження інформації, які діють на засадах взаємозв'язку семантичних даних про об'єкти з їх просторовими характеристиками. ГІС є яскравим прикладом сучасної інтегрованої інформаційної технології, застосування якої підвищує результативність розв'язання багатьох прикладних задач і завдань. До них можна віднести, наприклад,

задачу з оцінки вартості земель та будівель, що носить суто економічний характер. В основу сучасного електронного тексту, наприклад, покладено нову технологію – гіпертекст. Основу гіпертексту складає розширена модель енциклопедії [5]. Таким чином, це дозволяє швидко зорієнтуватися у значному масиві інформації, а також задовольняє вимогам комплексності у вивченні тієї чи іншої дисципліни, оскільки сприяє розгляду явища у всій його багатогранності. Мультимедіа визначають як поєднання спеціальних апаратних засобів і програмного забезпечення, що дозволяє на якісно новому рівні сприймати, переробляти і надавати різноманітну інформацію: текстову, графічну, звукову, анімаційну, телевізійну тощо [4].

Мультимедійні технології пов'язані з процесом створення мультимедійних продуктів: електронних підручників (посібників), мультимедійних енциклопедій, комп'ютерних фільмів, баз даних тощо. Характерною особливістю цих продуктів є поєднання текстової, графічної, аудіо-, відеоінформації, анімацій. У мультимедіа-продуктах на перший план виходить сама інформація, обсяг якої може становити сотні мегабайт. Мультимедійні технології дали початок електронному підручнику – новому виду підручників, сторінки якого відображаються на екрані монітора.

Системи віртуальної реальності, які є вищою точкою прояву мультимедійних технологій – це комп'ютерні системи, що задіють не тільки зоровий та слуховий аналізатори, а й такі органи чуттів, як дотик, нюх, вестибулярний апарат і таке інше. Ця властивість дуже вдало знаходить своє застосування в освітній галузі, і насамперед – в професійній освіті, коли комп'ютерна система моделює певну ситуацію, що може виникнути у професійній діяльності студента.

Окрему роль, на нашу думку, мають відігравати різноманітні інформаційні системи – інформаційно-пошукові, експертні системи, системи підтримки прийняття рішень, інформаційні системи організації управління, інтегровані автоматизовані системи управління та галузеві автоматизовані системи управління, які використовуються безпосередньо у процесі управління економічними системами.

Застосування комп'ютерних технологій навчання полягає в розробці та використанні програмних засобів навчального призначення. Особливість комп'ютерних технологій навчання в тому, що вони повинні акумулювати в собі, поруч із комп'ютерною програмою, дидактичний і методичний досвід викладача-предметника. Основна проблема, яка тут вбачається – це розробка методики комп'ютеризації дисципліни. Можливі або повна перебудова і орієнтація на створення нових комп'ютеризованих курсів, або реалізація методики з частковою комп'ютерною підтримкою дисципліни, що, на наш погляд, є більш прийнятним. Сучасна електронна книга, як і звичайна друкована, складається зі сторінок. Але на відміну від звичайної книги, її сторінки складають не лінійну, а сіткову структуру. У кожному вузлі цієї сітки-сторінки є інформація, подана у вигляді не лише тексту, а й графіків, схем, анімації, звуку та живого відео-зображення. За відокремленими ключовими словами та зонами екрана читач має можливість виконати перехід на іншу сторінку книги та одержати, таким чином, пояснення або анімаційні фрагменти. Електронні книги можуть виступати не тільки як електронні енциклопедії. За допомогою персональних комп'ютерів можна створювати підручники принципово нового типу, так звані інформаційно-предметні комплекси. Один із них розробили А. Н. Горшков, А. Ф. Старков, Р. А. Томакова [1].

Сучасне суспільство висуває дедалі більше вимог до якості підготовки майбутніх спеціалістів. Важливою умовою підготовки спеціаліста високої кваліфікації є створення моделі його підготовки.

Під моделлю розуміється штучно створене для вивчення явище (предмет, процес, ситуація і т.д.), аналогічне іншому явищу, дослідження якого ускладнене чи взагалі неможливе. На сьогодні модель підготовки спеціаліста, що задовольняє вимоги ринку праці та суспільні потреби, знаходяться на початку свого формування. Це пояснюється, на наш погляд, низкою причин. По-перше, в педагогічній науці немає єдиного підходу до трактування терміну «модель підготовки»; по-друге, в поняття «модель спеціаліста» дослідники вкладають різне значення.

Деякі вчені зазначають, що поняття моделі підготовки майбутнього спеціаліста містить не тільки сукупність певних якостей, а і динамічний, адекватний зв'язок моделі з діяльністю спеціаліста, а без такого зв'язку модель перетворюється на статистичний комплекс, який буде викривленим відображенням вимог суспільства до спеціаліста.

Модель підготовки спеціаліста до професійної діяльності з використанням комп'ютерних технологій, представлена на рис.1, має свою специфіку, адже пов'язана з переходом від традиційної дидактичної системи навчання – «викладач-студент», «студент-студент», до нової системи «викладач-комп'ютер-студент», «комп'ютер-студент» та «студент-комп'ютер-студент».

Таким чином, метою формування такої моделі є відображення ролі комп'ютерних технологій у процесі підготовки майбутнього спеціаліста.

Реалізація цієї моделі повинна відбуватися з урахуванням таких її принципів:

1. Принцип новизни завдань, який полягає в тому, щоб за допомогою комп'ютера розв'язувати ті навчальні завдання, які через об'єктивні причини (великий обсяг інформації, значні витрати часу) на даний момент не вирішуються або вирішуються не в повному обсязі.

2. Принцип системного підходу, на основі якого впровадження комп'ютерної техніки має базуватися на системному аналізі процесу навчання.

3. Принцип керівництва навчально-пізнавальною діяльністю, сутність якого полягає в тому, що ефективність застосування комп'ютерних технологій буде досягатися за умови, якщо програмне забезпечення та його впровадження у навчально-виховний процес буде здійснюватися під безпосереднім контролем викладача.

4. Принцип неперервного розвитку, що знаходить відображення в тому, що створена інформаційна база підвищення пізнавальної активності студентів знає певного перекомпонування в міру розвитку педагогіки, окремих методик, вимог освітньої політики, що постійно змінюються.

5. Принцип єдиної навчальної інформаційної бази, згідно з яким на комп'ютерних носіях нагромаджується і постійно оновлюється інформація, необхідна для вирішення всіх навчальних завдань з активізації пізнавальної діяльності.

Серед основних цілей, що досягаються у процесі застосування інформаційно-комунікаційних технологій в підготовці спеціалістів, можна виділити такі:

1. Покращення якості навчання за рахунок більш повного використання доступної інформації.

2. Підвищення ефективності навчального процесу на основі його індивідуалізації та інтенсифікації.

3. Реалізація перспективних форм, методів навчання з орієнтацією на розвиваючу та випереджаючу освіту.

4. Досягнення продуктивного рівня професійної підготовки під час вивчення дисциплін.

5. Інтеграція всіх видів навчальної діяльності під час вивчення дисциплін в рамках єдиної методології, що базується на застосування нових інформаційних технологій.

6. Підготовка студентів до майбутньої професійної діяльності в умовах інформаційного суспільства.

7. Серцевину моделі підготовки майбутнього спеціаліста до професійної діяльності становлять три базові компоненти: засвоєння нового матеріалу, застосування отриманих знань на практиці та контроль успішності.

8. Реалізація цих трьох основних етапів опанування дисципліни здійснюється за допомогою різноманітних шляхів та засобів, головна роль серед яких, на нашу думку, належить педагогічним програмним засобам.

9. Важливість таких програмних засобів у навчальному процесі полягає у тому, що вони розроблені з метою вивчення конкретної дисципліни; як правило, вони становлять комплексну систему засвоєння дисципліни; поєднують в собі елементи креативних технологій та роботи в міжнародних комп'ютерних мережах.

Форми застосування комп'ютерних технологій у процесі підготовки спеціаліста проявляються у:

- використанні електронних підручників, що можуть містити як теоретичний матеріал, так і практичні та тестові завдання;
- виконанні розрахунково-графічних робіт, що є особливо актуальним для вивчення дисциплін, пов'язаних з виконанням розрахунків та роботою зі значними масивами числової інформації;
- виконанні тестових завдань, що становлять основу проведення контролю за допомогою комп'ютерних технологій.

У навчальних закладах закріпилася тенденція до організації нового структурного підрозділу, що називається медіатекою. Цей термін застосовують для того, щоб підкреслити нові форми послуг з використанням засобів інформації та сучасної апаратури. Медіатека є не лише пристроєм, а й носієм інформації, самою інформацією, засобом віддаленого доступу до неї.

Медіатека зберігає найрізноманітнішу інформацію: аудіо-та відео слайди, комп'ютерні програми, текстову інформацію. Невелика за розміром, вона дає значне збільшення обсягу інформації, що зберігається. При цьому можна знайти потрібну інформацію за кілька секунд, уводячи в комп'ютер лише один-два ключових слова.

На базі медіатеки викладач може проводити заняття, що мають груповий або індивідуальний характер. Викладач може організувати самостійну роботу студентів у вигляді індивідуальних занять та завдань самопідготовки. У результаті такої роботи студент отримує не тільки предметну або професійну підготовку, ай навички самостійної роботи з новими інформаційними засобами на базі комп'ютерних технологій. Він вчиться працювати з електронними каталогами літератури, базами даних, довідниками, електронними енциклопедіями. Використовуються тренувальні та навчаючі програми, студент самостійно регулює навчальний процес.

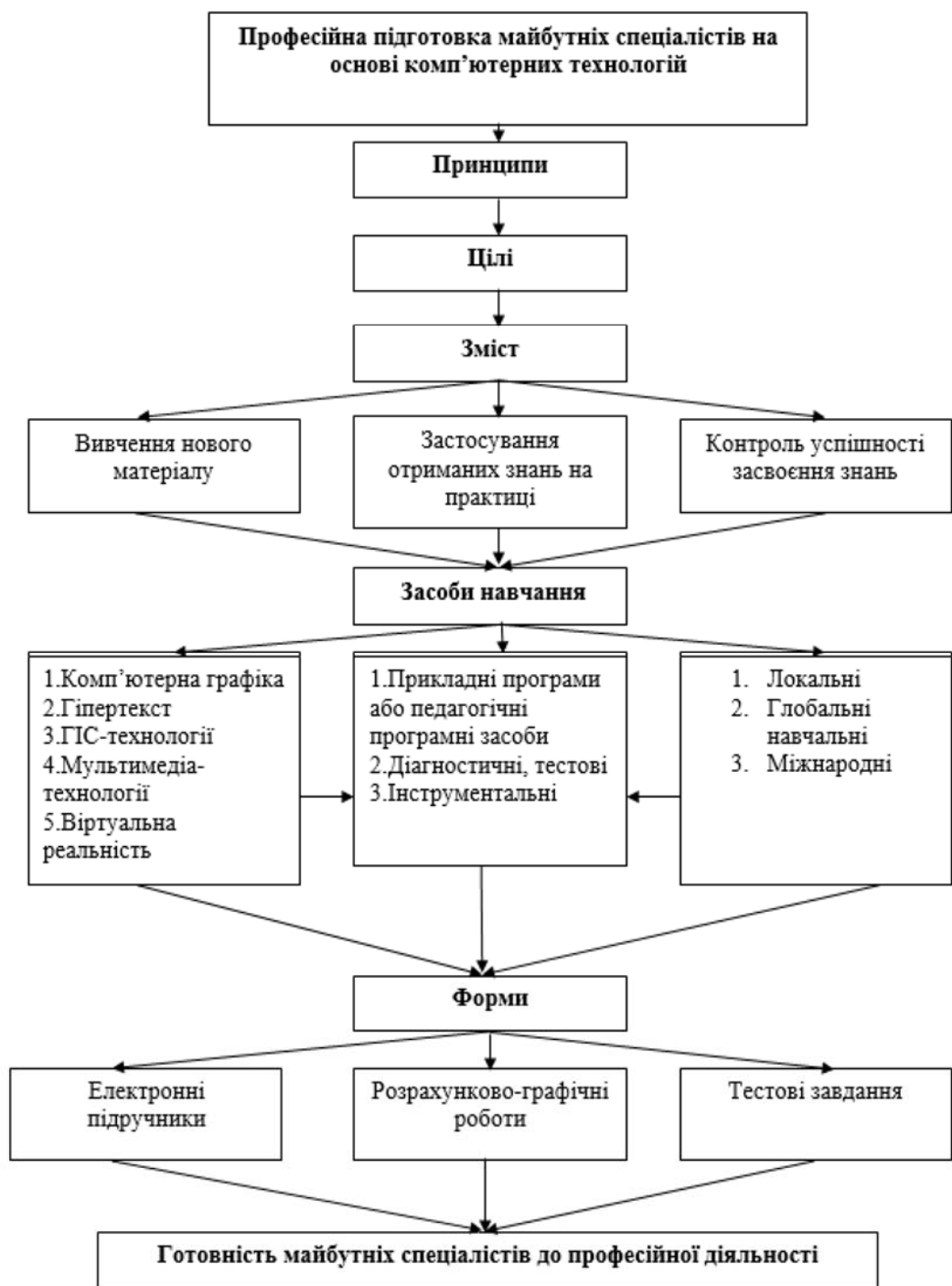

Рис. 1. Модель підготовки майбутнього спеціаліста до професійної діяльності з використанням комп'ютерних технологій

Зазначені форми залучення студентів до роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями є найпоширенішими, насправді їх спектр набагато ширший і зі стрімким розвитком комп'ютерних технологій він дедалі розширюється.

Кінцевою метою застосування окресленої моделі, як уже зазначалось, є готовність спеціаліста до професійної діяльності.

Розробка і впровадження у навчальний процес сучасного обладнання, широке застосування комп'ютерної техніки та нових інформаційних технологій зумовили розробку нової парадигми організації навчального процесу. Вирішення подібного завдання є особливо актуальним при вивченні професійно-зорієнтованих дисциплін.

Основними засобами реалізації інформаційно-комунікаційних технологій в навчанні є так звані креативні технології – комп'ютерна графіка, гіпертекст, електронні підручники, ГІС – технології, віртуальна реальність, комп'ютерні мережі. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій у процесі підготовки майбутніх спеціалістів має низку переваг – можливість контролювати темп навчальної діяльності, обирати рівень складності завдань, здатність наочно демонструвати певні явища тощо. Поряд з позитивними сторонами комп'ютеризації підготовки майбутніх молодих спеціалістів, існують і негативні, основними серед яких є неврахування вимог і мотивів особистісної діяльності студентів неможливість виконання виховної функції контролю, складність визначення глибини знань студентів. Тому рекомендується відшукати оптимальне співвідношення у застосуванні комп'ютерних та традиційних технологій у вищій освіті. Модель підготовки майбутнього спеціаліста до професійної діяльності з використанням комп'ютерних технологій включає в себе цілі, принципи, зміст, шляхи та засоби, форму та загальну мету.

Таким чином, комп'ютерні засоби навчання і побудовані на них нові інформаційні технології здатні докорінним чином змінити систему освіти. Розв'язання цієї проблеми залежить від викладачів, методистів, програмістів та інших спеціалістів.

Література

1. Горшков А. Н. Опыт создания информационно-методического комплекса и компьютерная технология обучения / А. Н. Горшков, А. Ф. Старков, Р. А. Томакова // Досвід і проблеми організації самостійної роботи і контролю знань студентів: 36. матер. II Міжнар. наук. — практ. конф. — Суми. — 1995.
2. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі: Посібник для педагогічних працівників і студентів педагогічних вищих навчальних закладів. — В. : ДОВ «Вінниця», 2002. — 116 с.
3. Каплунович И. Я. О психологических различиях мышления двумерными и трехмерными образами / И. Я. Каплунович // Вопросы психологии. — 2003. — № 3. — С. 66.
4. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін ; за заг. ред. О. М. Пехоти. — К. : А.С.К., 2001. — 256 с.
5. Чернилевский Д. В. Дидактические технологии в высшей школе : Учеб. пособие для вузов. — М. : ЮНИТИ — ДАНА, 2002. — 437 с.

5.2.10. The development speech of coherent speech as the main principle of the native language at a primary school children

Розвиток зв'язного мовлення як провідний принцип навчання рідної мови в початкових класах

Розвиток мовлення є провідним принципом навчання рідної мови в початкових класах, який пронизує і об'єднує всі сторони мовленнєвої діяльності учнів. Сьогодні проблема розвитку мовлення учнів у школі є дуже актуальним. Оскільки діти не завжди можуть чітко висловити свої думки, їм бракує активного словникового запасу. Отож, завдання школи полягає у забезпеченні можливості розвивати своє мовлення на уроках.

Проблемою розвитку зв'язного мовлення займалося багато вчених, зокрема: М. Р. Львов, О. Н. Горошковська, Г. К. Лідман-Орлова, Т. Г. Рамзаєва, Т. А. Ладиженська, А. П. Каніщенко, О. І. Мельничайко, М. І. Пентелюк, А. А. Венгер, П. П. Блонський, Л. С. Виготський, Л. Р. Войтко, Д. Б. Ельконін, О. О. Леонтьєв, Р. Р. Лурія, Г. О. Люблінська, В. О. Біль та інші.

Проте дана проблема не є науково обґрунтованою у повному обсязі й тому залишається актуальною, що визначається і потребою сучасної початкової школи, оскільки проблема розвитку зв'язного мовлення учнів молодших класів, а саме збагачення словникового запасу завдяки ілюстративному матеріалу була, є і буде визначати формування мовно-національної свідомості дитини, основи якої закладаються на уроках рідної мови.

Мета роботи полягає в теоретичному та емпіричному розгляді особливості розвитку мовлення молодших школярів в процесі навчання. Для цього важливо вирішити такі завдання: вивчити педагогічну літературу з розвитку зв'язного мовлення молодших школярів; висвітлити основні напрямки роботи з розвитку мовлення в початковій школі та вузі при підготовці вчителя початкових класів; проаналізувати, які причини мовленнєвих помилок молодших школярів, та вказати шляхи їх подолання.

Розвиток зв'язного мовлення – провідний принцип навчання рідної мови в початкових класах. Він охоплює всі сторони мовленнєвої діяльності учнів. Програмою передбачається набуття учнями елементарних знань про мовлення: усне і писемне, діалогічне і монологічне; про особливості висловлювань, обумовлені їх комунікативними завданнями, ситуацією спілкування. Однак найважливішим завданням є розвиток умінь здійснювати всі види мовленнєвої діяльності, на що й наголошується в програмі середньої загальноосвітньої школи. Робота над правильною вимовою, чіткістю й виразністю усного мовлення, над збагаченням словника, правильним і точним вживанням слова, над словосполученням і зв'язним висловлюванням, над орфографічно грамотним письмом має стати основою кожного уроку.

Дуже важливо, щоб наймолодші школярі пізнавали світ у всій його багатогранності, відчували і розуміли пряме і переносне значення слів, їх найтонші відтінки. А коли дитина зрозуміє і відчує красу рідного слова, вона відчує любов до мови. Розуміти, відчувати і любити рідну мову здатні всі діти. Тому завдання вчителя полягає в тому, щоб розвинути мову учнів, збагатити її, навчити любити, пишати нею. «Учитель покликаний використовувати всі можливості, щоб саме в

роки дитинства донести до свідомості й серця найтонші відтінки барв, пахощі слова, щоб рідне слово стало духовним багатством дитини», – зазначав В. О. Сухо-млинський. Найважливішим засобом впливу на дитину, облагороджування її почуттів, душі, думок, переживань є краса і велич, сила й виразність рідного слова. Тому вчителям особливу увагу слід приділяти розвитку усного і писемного мовлення. А для цього потрібно постійно розширювати життєвий досвід учнів: вчити їх спостерігати, уявляти, творчо мислити й відчувати, оцінювати і узагальнювати, а потім передавати словом усе побачене, почуте, пережите.

Мовна ситуація в Україні така, що в багатьох сім'ях спілкуються російською мовою. Особливо це стосується південно-східного регіону. Проте батьки, розуміючи значення української мови, віддають навчатися своїх російськомовних дітей в школи з українською мовою викладання. Завдання учителя початкових класів полягає в тому, щоб вже з перших днів слід вчити дітей усному українському мовленню.

В умовах сьогодення своєчасне і повноцінне оволодіння дитиною рідною мовою, багатством її змістовних і виражальних засобів має неабияке значення для розвитку дитини. А для розвитку мовлення дитини важливе значення має навколишнє середовище (дім, школа, родина, друзі, природа) та активне спілкування школярів у навчально-виховному процесі. Адже учень, який вміє висловлювати свою думку, позбавлений багатьох комплексів, завжди активний в розмові, так як він вміє оперувати потрібними словами і мовними зворотами, у житті більш успішний. Такі школярі відчувають і розуміють значення слова, правильно його вживають і вводять в речення. Учитель покликаний забезпечити мовленнєвий розвиток молодших школярів, навчити їх грамотно і правильно висловлюватись в усній та писемній формах мовлення, дотримуючись норм української літературної мови, формує звичку користуватись словником. Ця клопітка праця над формуванням і розвитком мовлення школярів вимагає чималих зусиль і підготовки вчителя початкових класів.

З перших уроків української мови діти в доступній для них формі засвоюють основні функції мовлення. Мовлення є важливим засобом спілкування, обміну думками й почуттями між людьми, передачі й засвоєння певної інформації, колективного досвіду людства.

У розвитку мовлення чітко визначаються такі лінії: удосконалення звукової мови і культури мовлення, робота над збагаченням, уточненням і активізацією словника, удосконалення граматичного ладу мовлення, робота над зв'язним мовленням.

Ученні-методисти розробили систему розвитку мовлення учнів, яка широко використовується в школі. Вона включає організацію мовних ситуацій, мовного середовища, словникову роботу, синтаксичні вправи, роботу над текстом, інтонаціями, над виправленням і вдосконаленням мовлення.

З перших днів перебування дитини в школі перед нею стоїть завдання навчитися висловлювати свої думки правильно, послідовно, точно і виразно. Тому навчальними ситуаціями слід спонукати учнів до безпосередніх висловлювань (створення власних текстів), заохочувати до складання казок, віршів, придумування своїх фіналів до казок і оповідань. А оскільки у дітей різний мовленнєвий розвиток, то ініціатором і творчим лідером стає саме вчитель.

Безумовно, мовлення фахівця з вищою освітою повинно бути чистим, бездоганним, простим, доступним для розуміння. Але проблема низького рівня мовлення майбутніх фахівців сьогодні є і вимагає негайного вирішення.

Зазвичай для опанування норм літературної мови студентам замало вивчення граматичних і правописних правил – необхідна постійна робота з різноманітними за стилями текстами, живе спілкування в професійно зорієнтованих ситуаціях. Вирішувати це завдання необхідно на спеціальних заняттях з культури мови, а також в процесі вивчення інших лінгвістичних дисциплін, але нажаль за навчальним планом на спеціальність «Початкова освіта» відведена недостатня кількість годин на спеціальні дисципліни з української мови. Це та перша причина, за якою викладачеві складно працювати викладачеві над розвитком мовлення студента. По-друге, сучасна система навчання, що вимагає забезпечення балами за семестр, не сприяє формуванню мовленнєвих (на сам перед, усних, а також писемних умінь і навичок), тому що студент вважає, що набраною ним сума балів забезпечує достатньо для отримання оцінки. Виконані ж ним роботи мають комплієтивний характер, завдяки інтернет ресурсам. Самостійні роботи: твори, роздуми, описи, ессе, виконуються в писемній формі і лише перевіряються викладачами, і це, можливо, хоч якось розвиває писемне мовлення. На практичних заняттях студенти відповідають на питання, «зазирають» в свої записи, і тому така ситуація вимагає пошуку нових форм і прийомів навчання майбутніх фахівців початкової освіти, завдяки яким буде можливість поєднати вивчення фактичного матеріалу і розвитку мовленнєвої практики. Вдаємося не тільки до лінгвістичного (ортологічного), але й до психологолінгвістичного підходів.

Психолінгвістичний підхід поєднує два напрямки: риторичний – визначається лінгвістичними характеристиками мовленнєвого повідомлення (його композицією з використанням мовних, образних засобів тощо), які підпорядковані слухачам, ситуаціям та іншим факторам; діяльнісне – залежить від рівня розвитку у студента навичок основних видів мовленнєвої діяльності.

Навчання спілкуватися, як необхідної умови формування, удосконалення, професійного зростання майбутнього фахівця, сприяло залученню студентів до активної участі в проведенні засідань Круглого столу, фольклорно-етнічного гуртка «Барви України», науково-практичних конференцій підготовці доповідей, презентацій, розробці таблиць та опорних схем, варіантів завдань, вправ до різних тем тощо.

Готуючись до різних заходів, виступів, представляючи результати своєї творчості, майбутні вчителі початкової освіти навчалися спілкуватися, планувати, доречно використовувати мовні і немовні засоби виразності. Такий підхід забезпечував високий розвиток творчої психолінгвістичної мислительської діяльності, сприяв свідомому засвоєнню теоретичного матеріалу. Особливо ефективним було виконання індивідуальних, пізнавальних, дослідницьких завдань, що передбачали створення такої мовленнєвої ситуації, яка змушувала студентів, спираючись на отримані знання з української мови, самостійно шукати рішення. Так, організовуючи засідання круглого столу «Походження слов'янських прізвищ, імен», студенти підготували інформаційні повідомлення про походження власних прізвищ, імен, зуміли виголосити промови чи повідомлення, завдяки дуже серйозній підготовці і відповідальності. Викладач звернула увагу студентів не тільки на правильність оформлення

тексту публічного виступу, але й на виголошення промови: чіткість вимови звуків, темп мови, на паузи. Також слід враховувати і те, чи майбутні педагоги, виголошуючи доповідь, вміють ділити текст на частини – логічно, смислово окреслені такти. Важливо при побудові студентського публічного виступу на засіданні науково-практичної конференції чи засідання Круглого столу формувати звичку користуватися словниками; звертаємо увагу на основні критерії добору аргументів: істинність доказів; міцний зв'язок з твердженням (тезою), орієнтацію на обрану аудиторію, паралельне використання аргументів «за» і «проти»; образну форму аргументації.

Успіх публічного виступу майбутнього педагога залежить від того, як він володіє своїм голосом та навичками повсякденного літературного мовлення. І зрозуміло, що студентам наголошуємо й на те, що досвідчений промовець виступаючи перед аудиторією не мусить бути самозакоханим, самозадоволеним. Він буде враховувати й те, що в залі сидять теж фахівці даного профілю, високо ерудовані, і тому триматися треба обережно. Викладач навчає студентів публічного виступу і дає поради щодо планування публічного виступу і виголошення промови перед аудиторією.

Отже, викладачі вузів працюють над розвитком мовлення майбутніх учителів початкових класів, так як їх якісна підготовка сприяє активній мовленнєвій діяльності молодших школярів у навчальному процесі. Адже виховання соціально активної, творчо багатой особистості неможливо здійснювати без опанування нею рідної мови й мовлення в усіх її функціях.

Майбутній вчитель вчиться використовувати різноманітні творчі завдання в своїй діяльності, збагачуючи мову дітей, зокрема, такі як: допомогти Білочці зібратися до школи (скласти в портфель навчальне приладдя і пояснити його призначення): відгадати загадки, скласти речення із словами-відгадками; ігри типу «Переплутала», «Хто виконує такі дії?»: складання діалогів; складання загадок, лічилок, скоромовок тощо.

При роботі з різними типами творчих розвивальних завдань, до предметів за основу взято логічні операції, без яких неможливо розвивати мислення учнів: порівняння, узагальнення, класифікація, встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

Діти молодшого шкільного віку оволодівають умінням дібрати заголовок і розпочати розповідь. Складніше для них розгорнути хід подій, включити моменти опису зовнішності героя, природи. Для дітей важко зробити висновок. Тому майбутньому педагогу на ці суттєві моменти потрібно звернути увагу при навчанні дітей розповідання. Як зазначає А. М. Богуш, провідним принципом навчання є розповідання за зразком педагога. Навчання розповідання проводиться в такій послідовності: бесіда за ілюстраціями, використовуючи зміст художнього твору; зразок розповіді педагога; розповіді дітей [2, 109].

У процесі спілкування і навчання значну увагу потрібно приділяти розвитку навичок культури мовлення: не втручатися у розмову дорослих, не перебивати товариша, не опускати голови при розмові, дивитися в очі співрозмовника, спокійно слухати оповідача, не допускати грубого тону, не жестикулювати руками.

Оскільки поняття «розвиток мовлення» включає такі аспекти, як удосконалення мовних умінь, поповнення лексичного запасу, формування умінь зв'язно висловлювати думку в процесі говоріння і на письмі, то не можна назвати жодного з

уроків, жодного з етапів уроку, в якому б не вирішувалися ті чи інші завдання з розвитку мовлення школярів.

До висловлювань дітей ставляться певні вимоги. На думку М. Р. Львова, О. С. Ушакової, перш за все висловлювання повинно бути змістовним, логічно послідовним, граматично правильним, точним, виразним. Висловлювання повинно бути зрозумілим слухачам, достовірним, правильно відображати об'єктивну діяльність, коротким, цілеспрямованим, самостійним. Саме таку розповідь повинні засвоїти діти 6-річного віку [4, 10, 17].

Мовленнєвий розвиток дитини є головним інструментом, за допомогою якого вона встановлює контакт із довкіллям, завдяки якому відбувається соціалізація дитини. У молодшому шкільному віці закладається фундамент культури мислення, мовлення і спілкування, розвиваються комунікативні здібності, пізнавальна активність, образне творче мислення. Саме початкова школа покликана сформувати в дітей інтерес до краси і мудрості живого слова, його значущості у житті людини. Мовленнєва компетенція є однією з провідних базисних характеристик особистості. А своєчасний і якісний розвиток зв'язного мовлення – важлива умова повноцінного мовленнєвого розвитку учня.

Систематична робота з розвитку зв'язного мовлення проводиться для поповнення лексичного запасу учня, формування умінь зв'язно висловити думку в процесі говоріння і на письмі на всіх уроках в початкових класах. Ще до завершення букварного періоду учні вміють розказувати та інсценізувати казки, аналізувати позитивних і негативних персонажів, описуючи їх характер, визначати предмети за їх ознаками. У дітей молодшого шкільного віку активно вдосконалюються навички усного мовлення: розширюється лексичний запас, вони оволодівають все складнішими граматичними структурами.

Велике значення для збагачення словникового запасу учнів мають вправи на словотворення. У результаті такої роботи діти не лише оволодівають навичками словотворчого аналізу, а й починають розуміти залежність лексичного значення слова від його словотворчих елементів, усвідомлюють різноманітність, багатство засобів творення нових слів. Програма з рідної мови передбачає в кожному класі вивчення слів, вимову яких слід пам'ятати. До кожного з них доцільно мати малюнок і картку. Передусім слід показати і назвати зображення, пояснити лексичне значення цього слова, а потім зосередити на ньому увагу дітей. Можна запропонувати чітко повторити його хором, двом-трьом учням окремо, вимову запам'ятати. Потім учні складають з цим словом речення. Виучуване слова підкреслюють, далі записують до словничка, а вдома добирають малюнок. Застосовуючи картки з кольоровими зображеннями, вчитель має змогу викликати у дітей інтерес до навчання.

Таким чином, словникова робота є одним з найефективніших засобів збагачення, уточнення, активізації і розвитку загалом мовлення школярів, підвищення їхньої грамотності. Якщо проводити її систематично, цілеспрямовано і послідовно – можна досягти хороших результатів.

Усна народна творчість – невичерпне джерело розвитку мовленнєвої особистості дітей дошкільного віку. З казок, пісень, прислів'їв, приказок, забавлянок молодший школяр отримує перше уявлення про культуру, побут та мовлення свого народу. Малі фольклорні жанри активізують інтелектуальну, емоційно-вольову

та фізичну сферу дитини, а читання або слухання фольклорних творів, промовляння їх разом із дорослими розвивають фонематичний слух, формують уміння усвідомлювати й відтворювати почуте. Зразки народної спадщини спрощують та урізноманітнюють формування мовлення дітей у ранньому віці.

Зазначимо, що найближче до нашого питання, щодо використання творів українського фольклору в процесі навчання дітей рідної мови, наблизилися вітчизняні дослідники (А. Богуш, В. Кононенко, Н. Лисенко, М. Стельмахович, Н. Гавриш, Г. Іваницька, Т. Котик, Н. Луцан, В. Мельничайка, Л. Симоненкова, М. Пентиліук, Н. Пешковська, О. Трифонова та інші). Їхні праці становлять основу вирішення нашої проблеми.

Попри низку досліджень здійснених у різних напрямках, ще недостатньо вивчено та не повністю усвідомлено ту величезну роль впливу фольклору на розвиток зв'язного мовлення в дітей молодшого шкільного віку. Фольклору сучасному соціумі переконливо пояснюється незмінністю та повторюваністю його жанрів впродовж століть, своїм неоціненним розвивальним та виховним міжпоколінним значенням у життєдіяльності дітей. Тому дбаючи про мовленнєвий розвиток дитини, педагог використовує дитячі фольклорні форми як засіб досягнення єдиної мети – виховання мовленнєвої особистості.

Загальновідомо, що дитячий фольклор є поліфункціональним, тому він свідомо передається від дорослих дітям, або засвоюється в дитячому середовищі стихійно.

Зрозуміло, що дитячий фольклор, з одного боку, відбиває своєрідність місцевого соціуму, в якому формується і розвивається особистість, а з іншого – формує й виховує його на рівні вільних педагогічних впливів та «природного культурного фону».

За Т. Полковенко, жанровий поділ дитячого фольклору класифікується таким чином:

- зразки усної народної словесності, створені дорослими для дітей: колискові пісні, пестушки, утішки, чукикали, небилиці (перевертні), безкінечні казочки, скоромовки тощо.
- твори, які перейшли до дитячого фольклору із загального народнопоетичного набутку: казки, обрядові пісні (заклички, примовки, колядки, щедрівки, веснянки, гаївки), загадки, прислів'я, приказки тощо.
- зразки усної творчості, які виникли і функціонують у дитячому середовищі: ігрові пісні, лічилки, жарти, дражнили, мирилки, безкінечники «нескінчухи», кричалки та інший «віршований галас» (Т. Полковенко).

Отже, використовуючи різні жанри дитячого фольклору в доступній формі, мит ознайомлюємо дітей з навколишнім середовищем, вводимо їх у доросле життя, розвиваємо дитяче мовлення, збагачуємо словник образними виразами та поетичними рядками, сприяємо виробленню дикції та інтонаційної виразності, позитивно впливаємо на емоційний стан та настрої дітей. Доведено, що його використання у навчально-виховному процесі є необхідною складовою сучасного національного виховання, тому варто враховувати й регіональну своєрідність народної творчості.

Читання – один із важливих засобів формування духовної особистості, один із найважливіших компонентів мовленнєвої діяльності учнів. Тому так важливо

саме в початкових класах сформувати технічну сторону читання, уміння правильно й вдумливо сприймати текст, працювати з їх різними видами, забезпечити максимальний вплив твору на учня. Учитель навчає аналізувати твір, формує уміння абстрагування і узагальнення. Важливо те, що словник школяра збагачується як кількісно так і якісно; ознайомить його з новими словами в галузі науки, техніки, культури.

Отже, розвиток мовлення молодших школярів посідає одне з головних завдань навчального процесу в цілому. Провідним завданням у цій роботі є формування вмінь висловлюватися в усіх доступних для них формах, типах і стилях мовлення. Робота над цим завданням, розпочинається вже в першому класі на уроках грамоти. Паралельно з формуванням у першокласників умінь читати і писати, вчитель відповідно до навчальної програми, готує дітей до побудови зв'язних висловлювань. Однак, рівень сформованості в молодших школярів умінь створювати зв'язні висловлювання не достатньо великий. Про це свідчать усні та письмові відповіді школярів, в яких зустрічається різноманітні стилістичні помилки.

Науковці О. Біляєв, А. Лорін, М. Левківський, М. Пентелюк, І. Олійник, Н. Янко та інші мовленнєві помилки пояснюють 3 основними причинами: перша – тиск мовної системи – її можливостей, а мовна норма – конкретно- історична реалізація системи. Оскільки відмінність між ними існує факт її нерівномірного засвоєння під час оволодіння мовою не підлягає сумніву, системні помилки неминучі і є ознакою мовлення конкретного мовця. Друга причина – складність механізму становлення мовлення. Перед дитиною, яка пише (говорить), стоїть завдання втілити певний зміст у текст (усний чи писемний). У свідомості дитини відбувається декілька складних процесів: відбір синтаксичної моделі з числа збережених у пам'яті, добір слів (лексем) для заповнення моделі, добір слів, розташування їх у певному порядку. Ці процеси взаємопов'язані, відбуваються одночасно.

Третя причина – недостатньо високий рівень загальної мовленнєвої культури дорослих. Усі помилки, що зустрічаються у мовленні учителя, відображаються у мовленні дитини.

Найбільше допускають такі лексико-синтаксичні помилки:

1. Невиправдане повторення одного й того ж самого слова та вживання спільнокореневих слів в реченнях (тавтологія). Учні найчастіше повторюють іменники.

Невміння учнів чітко, стисло висловитись – причина таких помилок. Пропонуємо учням ряд завдань, які забезпечили б збагачення лексичного запасу учня.

2. Багатослів'я, вживання зайвих слів (плеоназм): у листопаді місяці, опустити голову вниз. Школярі хочуть виділитись, краще висловитись і вдаються до таких помилок [7, 9]. Невміння учнів чітко, стисло висловитись – причина таких помилок. Пропонуємо учням ряд завдань, які б сприяли збагаченню їх лексичного запасу.

3. Вживання слів, словосполучень у невластивому для поданого речення значенні, невміння користуватися словами-паронімами: хиткий – хибний, корисний – корисливий, людський – людяний. Неправильне їх вживання призводить до порушення розуміння.

4. Порушення загальноприйнятого сполучення слів: Навчання приносить людям добру користь (замість: велику користь). Цей предмет надзвичайно здоровий (замість: великий). Причина помилок: бідний мовний досвід, незнання особливостей лексикології і невміння користуватися словником.

5. Невмотивоване вживання і виразів іншого стилю. Під час відповіді вживають розмовні слова, які чують у мовленні оточуючих і не знають літературних слів.

6. Невмотивоване вживання діалектних слів і словосполучень. Наприклад: баняк, пательня. Такі вислови діти чують у мовленні оточуючих їх людей. Щоб усунути з мовлення школярів ці слова вчитель приділяє увагу усним відповідям школярів.

7. Невдале використання слів з емоційно-експресивним забарвленням. Пояснюється вживання цих слів нерозумінням значення слів, а також відсутність чуття мови.

8. Неправильне використання слів однієї мови в іншій, так звані «кальки». Особливо відчуваються ці помилки при дослівному перекладі російських слів. Причиною таких помилок є низький рівень мовної культури.

Варто зауважити, що проблема розвитку зв'язного мовлення учнів у початкових класах існує і потребує негайного розв'язання. Важливою умовою ефективного формування молодших школярів будувати зв'язні висловлювання є знання і вміння застосування правил орфоєпії (під час усних висловлювань та орфоєпії і правопису) під час письмових творчих робіт.

Кожному вчителю початкових класів потрібно у своїй діяльності разом з учнями удосконалювати свої комунікативні вміння. І робити це не заради самого процесу, а на благо дитини.

Література:

1. Бадер В. Розвиток мовлення школярів під час роботи над реченням / В. Бадер // Початкова школа. — 2000. — №8. — С. 41—44.
2. Богуш А. М. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку / А. М. Богуш. — К. : УЗМН, 1997. — 109 с.
3. Бровко І. О. Українська мова в цікавих малюнках та порівняннях / І. О. Бровко, Г. С. Кошляк // Початкова школа. — 1994. — № 12. — С. 21—24.
4. Ушакова О. С. Основные направления работы по развитию речи дошкольников / О. С. Ушакова. — М. : Просвещение, 1994. — С. 10—21.
5. Каніщенко А. П. Уроки розвитку зв'язного мовлення в початкових класах. Посібник для вчителя / А. П. Каніщенко. — К. : Рута, 2000. — 128 с.
6. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії / С. О. Караман. — К. : Леввіт, 2000. — 230 с.
7. Янко Н. С. Причини стилістичних помилок та засоби запобігання ним / Н. С. Янко // Початкова школа. — 2006. — № 2. — С. 8—9.

5.2.11. Formation of general cultural literacy of the future primary school teachers

Формування загальнокультурної грамотності майбутніх учителів початкової школи

В сучасних умовах стає необхідним посилення культуротворчої ролі освіти, з'являється новий ідеал «людини культури», який володіє загальнокультурною компетентністю, що визначає його активну життєдіяльність, здатність орієнтуватися в різних областях соціального й професійного життя, гармонізує внутрішній світ і відносини із соціумом.

Концепцією «Нової української школи» передбачено вивчення ключових компетентностей, яких кожен потребує для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії та працевлаштування і які здатні

забезпечити особисту реалізацію та життєвий успіх протягом усього життя. Однією з десяти ключових компетентностей є обізнаність та самовираження у сфері культури – здатність розуміти твори мистецтва, формувати власні мистецькі смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва. Ця компетентність передбачає глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших.

Вчитель початкової школи має бути взірцем культури для своїх вихованців, саме тому, проблема формування загальнокультурної грамотності у майбутніх вчителів початкової школи завжди буде актуальним питанням у підготовці фахівців початкової освіти.

Проблему формування ключових компетентностей майбутніх вчителів розглядали такі науковці як О. Савченко, С. Гончаренко, І. Тараненко, В.Ковальчук, Н. Кузьміна, Л. Мітіна. Питання формування естетичної культури особистості розглядали науковці С. Кононанець, Л. Масол, Н. Миропольська, О. Отич, О. Рудницька та ін.

Метою статті є аналіз формування загальнокультурної грамотності майбутніх учителів початкової школи засобами образотворчого мистецтва.

Формування обізнаності та самовираження у сфері культури реалізується через опанування майбутніми учителями загальнокультурної компетентності.

Одним з завдань виховання молодших школярів є формування загальнокультурної компетентності, що припускає орієнтацію в першоджерелах культури – творах художньої літератури, народної творчості, музичного, образотворчого, театрального мистецтва, музейних експозиціях, творах якщо не наукової, то хоч би науково-популярної літератури. У зв'язку із цим можна сказати, що культурологічний аспект – найважливіший підхід сучасної освіти у вихованні молодшого школяра.

Загальнокультурна компетентність визначається як здатність учня аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності.

Аналіз сутності поняття «загальнокультурна компетентність» та його зіставлення з декларованим навчальними програмами, змістом початкової освіти дав змогу виокремити три групи компетенцій, які важливо формувати у дітей молодшого шкільного віку: мовленнєві (уміння точно висловлювати думку українською, російською та англійською мовами; здатність до словесної творчості; уміння будувати речення; багатство словникового запасу; уміння пояснити сутність слова, його походження); комунікативні (уміння вести діалог; уміння вислухати людину під час ведення діалогу; уміння толерантно висловити думку під час діалогу); культурні (знання народних пісень; знання народних танців; знання і володіння прислів'ями, приказками, лічилками; знання народних ігор; знання певних традицій).

Зміна парадигми зі «знанієцентризму», тобто прагнення освітнього закладу дати школярам раціональне знання, на парадигму культуровідповідності і культуротворчості освіти дає шанс забезпечити освоєння усіма суб'єктами навчально-виховного процесу гуманітарних і культурних цінностей («культуроцентризм») [1, С. 3–5].

Корисним для аналізу й розуміння є трактування загальнокультурної компетентності, яке подано в матеріалах дискусій, що були організовані у рамках проекту

ПРООН «Освітня політика та освіта „рівний – рівному”», а саме: загальнокультурна компетентність стосується сфери розвитку культури особистості та суспільства в усіх її аспектах та передбачає формування культури міжособистісних відносин, оволодіння світовою та вітчизняною культурною спадщиною, принципи толерантності, плюралізму і дозволяє особистості:

- аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення національної, європейської та світової науки і культури;
- орієнтуватися в культурному та духовному контекстах сучасного українського суспільства;
- застосовувати засоби й технології інтеркультурної взаємодії;
- знати рідну й іноземні мови, застосовувати навички мовлення та норми відповідної мовної культури, інтерактивно використовувати рідну й іноземні мови, символіку та тексти;
- застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на систему індивідуальних, національних і загальнолюдських цінностей, для розроблення й реалізації стратегій і моделей поведінки та кар'єри;
- опановувати моделі толерантної поведінки та стратегії;
- конструктивної діяльності в умовах культурних, мовних;
- релігійних відмінностей між народами, різноманітності світу й людської цивілізації [2].

Сформована загальнокультурна компетентність свідчить про те, що людина має певні морально-особистісні якості, які допомагають їй правильно визначати роль культури, орієнтуватися в її продуктах, узгоджувати власну поведінку з загальноприйнятими моральними нормами і культурними цінностями.

Як зазначає М.Яковлева, «сформована загальнокультурна компетентність дає особистості змогу аналізувати та оцінювати здобутки науки та культури, орієнтуватися в сучасному культурному просторі, користуватися засобами та технологіями міжкультурної взаємодії, методами самовдосконалення, що зорієнтоване на систему як загальнолюдських і національних та індивідуальних цінностей, реалізовувати моделі толерантної поведінки та конструктивної діяльності в умовах мультикультурного розмаїття» [3].

Формування загальнокультурної компетентності забезпечується засобами практично усіх навчальних предметів. Воно відбувається у процесі реалізації затвердженого МОН України цілісного змісту освіти початкової та основної школи.

Аналіз навчальних програм, вивчення змісту матеріалу, що пропонується учням з навчальних дисциплін, дає підстави стверджувати: формуванню загальнокультурної компетенції у найбільшій мірі сприяють такі дисципліни: українська мова та література, зарубіжна література, іноземні мови, історія України, географія, етика, музичне мистецтво, образотворче мистецтво, основи безпеки життєдіяльності.

Саме тому, підготовка майбутнього вчителя початкової школи має на меті не тільки досконало оволодіти знаннями з навчальних предметів, а й набути вміння та навички з формування загальнокультурної та інших компетентностей засобами навчальних предметів.

В Миколаївському національному університеті імені В. О.Сухомлинського здійснюється навчання студентів за напрямом підготовки 013 «Початкова освіта». Неодмінним напрямком формування особистості майбутнього вчителя початкової

школи є набуття фахових та предметних компетентностей. Навчальна дисципліна «Образотворче мистецтво з методикою навчання» є курсом, який спрямований не тільки на оволодіння методикою викладання цього предмету у початковій школі, а й на формування загальнокультурної грамотності майбутнього педагога.

Мета курсу – спираючись на знання в галузі теорії та історії візуальних та різних видів образотворчого мистецтва, навчити студентів розумінню та практичному засвоєнню різноманітних засобів виразності у створенні художнього образу у образотворчого мистецтва, графічного дизайну та декоративно-ужитковому мистецтві; навчити студентів самостійно виконувати як репродуктивні, так і творчі роботи в різних матеріалах і техніках, оволодіти методикою навчання образотворчому мистецтву, а також передовим досвідом у педагогічній та художньо-практичній діяльності.

Курс «Образотворче мистецтво з методикою навчання» має на меті підготувати студентів, майбутніх учителів початкових класів, до самостійного проведення занять з образотворчого мистецтва в I–IV класах, а також до застосування знань, умінь і навичок, здобутих в процесі навчання малювання, у виховній роботі і викладанні інших предметів у початкових класах. Разом з цим курс малювання сприяє загальному, особливо естетичному, вихованню студентів, що дуже важливо для формування загальнокультурної грамотності майбутнього вчителя.

За період вивчення курсу студенти повинні усвідомити основні педагогічні ідеї як традиційної, так й розвиваючої систем навчання з художньо – творчої роботи у галузі образотворчого мистецтва:

- сприяти якісному освоєнню і творчому усвідомленню знань, умінь та навичок художньої діяльності у галузі образотворчого мистецтва;
- реалізувати диференційне навчання з урахуванням своїх індивідуальних здібностей;
- забезпечити інтелектуальний зріст, сформувати свій творчий підхід до рішення будь-яких художньо-творчих завдань [4].

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими предметними компетентностями: здатність малювати з натури з цілю здобути систематичні знання з курсу основ образотворчого мистецтва; володіння основами теорії (композиція, перспектива, світлотінь, колір); здатність до опанування кольором як засобом відтворення натури і декоративної виразності, елементами теорії кольору, прийоми і послідовність виконання акварельного живопису, техніки роботи гуашшю; здатність виконувати декоративні малюнки з виготовленням ескізів, з оформленням навчального приладдя; володіння основами композиції у створенні образу, вираження ідейного задуму і передачі смислового зв'язку в малюнку; здатність застосовувати методи та порядок підготовки й виконання сюжетного малюнка і послідовність процесу роботи над композицією на задану тему; здатність виконувати творчі завдання за власним задумом.

програма навчальної дисципліни включає в себе два модулі:

- модуль 1. організація процесу навчання основам образотворчої грамоти;
- модуль 2. форми і методи роботи вчителя на заняттях з образотворчого мистецтва.

Першим модулем передбачено ознайомлення студентів з різними видами та жанрами образотворчого мистецтва, вивчення основ малюнку, опанування різних технік та засобів зображення. Модуль включає в себе такі теми як: Підготовка,

організація та здійснення процесу навчання учнів образотворчому мистецтву; Матеріали та інструменти малюнку, види малюнків та їх особливості; Тональний малюнок.; Види тонування; Прийоми роботи олівцем та іншими графічними матеріалами; Передача об'єму предметів за допомогою тону; Перспективне малювання; Способи передачі фактури предмету за допомогою тонування; Зображення людини; Основи кольорознавства; Живопис; Прийоми роботи фарбами; Сюжетно-тематична композиція у кольорі (акварель); Робота над ескізом ілюстрацій до дитячої байки чи казки та ін..

Другий модуль спрямований на вивчення методики викладання образотворчого мистецтва у початковій школі та використання набутих раніше практичних вмінь при підготовці наочності та проведенні уроку. Він містить такі теми: Застосування методів творчого пошуку на уроках образотворчого мистецтва; Урок як форма роботи вчителя на заняттях з образотворчого мистецтва; Види і форми уроків з образотворчого мистецтва; Методи стимулювання творчої діяльності учнів на уроках з образотворчого мистецтва; Розробка навчальної теми з образотворчого мистецтва; Види та вимоги до виготовлення наочності для уроків образотворчого мистецтва; Особливості композиції дитячого малюнку.

При вивченні дисципліни «Образотворче мистецтво з методикою навчання» використовуються різні форми роботи як групові, так і індивідуальні. Методами виступають: лекція, практичне заняття, самостійна робота та ін.

Лекційні заняття надають студенту можливість систематично та послідовно ознайомитись з основними питаннями з курсу «Образотворче мистецтво з методикою навчання» та забезпечують орієнтовну основу для подальшого вивчення навчального матеріалу. Зміст навчального матеріалу лекцій сприяє формуванню у студентів наукового світогляду, соціальної зрілості, громадянської відповідальності, естетичних почуттів та загальнокультурної грамотності, працелюбності.

На практичних заняттях з майбутні вчителі початкової школи не тільки закріплюють теоретичні знання з певної теми, а у практично опановують різні техніки зображення малюнку.

Самостійна робота з курсу «Образотворче мистецтво з методикою навчання» займає більшу частину часу. Студенти працюють з додатковою літературою, готують доповіді, реферати та презентації, виконують різні творчі завдання та ін..

Студенти неодноразово приймають участь у конференціях та методичних семінарах, досліджують проблемні питання з методики викладання образотворчого мистецтва на сучасному етапі розвитку освіти. Одним з напрямів виховної роботи є підготовка та проведення виставок творчих робіт студентів. Неодноразово у рамках вивчення курсу студенти відвідують Миколаївський обласний художній музей імені В. В. Верещагіна та знайомляться з експозицією творів, яка включає живопис, скульптуру, графіку та декоративно-ужиткове мистецтво. Участь у такій роботі підвищує творчу активність студентів і надає їм усвідомлення свого індивідуального креативного потенціалу та причетності до загальної культури і мистецтва.

Такі форми та методи роботи сприяють розвитку індивідуальних творчих здібностей студентів, їхніх естетичних смаків і розширенню інтелектуального та духовного рівнів на основі вивчення культурної спадщини українського народу та народів світу. Це допомагає всебічно та раціонально підготувати студентів до творчої діяльності в умовах сьогодення та сформувати загальнокультурну грамотність майбутнього вчителя початкової школи.

Результатом вивчення курсу «Образотворче мистецтво з методикою навчання» є підготовленість студентів до викладання образотворчого мистецтва у початковій школі, їхнє володіння основними методичними прийомами, розуміння провідних психічних процесів, особливості роботи з обдарованими дітьми тощо.

Отже, основним принципом, що має визначити загальнокультурну грамотність майбутніх вчителів початкової школи в умовах незалежної України, повинно стати врахуванням кращого культурно-мистецького досвіду минулого, його конкретне використання в межах принципово нового періоду історії. Саме цей підхід сприятиме формуванню всебічно розвиненої особистості, яка має жити й працювати в умовах третього тисячоліття. Навчальна дисципліна «Образотворче мистецтво з методикою навчання» є одним із головних засобів формування загальнокультурної грамотності майбутнього вчителя початкової школи. Вивчення здобутків культури та мистецтва різних часів, знайомство з видатними художниками та їхніми творами підвищують рівень освіченості майбутніх педагогів та сприяють формуванню загальнокультурної грамотності.

Література

1. Иванова Т. В. Культурологическая подготовка будущего учителя : [монография] / Т. В. Иванова. — К. : ЦВП, 2005. — 282 с.
2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики : [колективна монографія] / під заг. ред. О. В. Овчарук. — К. : «К.І.С.», 2004. — 112 с.
3. Яковлева М. Зміст та структура загальнокультурної компетентності у сучасних дослідженнях при викладанні іноземної мови у вищих юридичних навчальних закладах [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.kspu.kr.ua/download/conf2013/section2/article_yakovleva.pdf.
4. Робоча програма «Образотворче мистецтво з методикою викладання» для студентів ОКР «бакалавр» за напрямом підготовки 6.010102 Початкова освіта / МНУ ім. В. О. Сухомлинського. — Миколаїв, 2016. — 14 с.

5.2.12. The training of the future specialists in the sphere of forming of health-save educational field in primary school

Підготовка майбутнього фахівця до створення здоров'язбережувального освітнього середовища в початковій школі

Здоров'я населення є соціально значущим феноменом, індикатором стабільності демократичного суспільства, критерієм життєздатності держави. Воно багато у чому визначає майбутнє країни, її соціальний та економічний розвиток. Погіршення здоров'я населення України, особливо молоді, змусило на рівні державних структур почати активну модернізацію освіти, що знайшло своє відображення у Законі України "Про вищу освіту" (2017) [1], проєкті Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років (2015) [2], Указі Президента України № 42/2016 від 9 лютого 2016 року "Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року "Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація" [3]. Головний висновок з цих документів – саме рухова активність сприятиме розвитку гармонійно розвиненої здорової особистості, тому важливе значення серед предметів, що вивчаються у школі, надається фізичній культурі. Це дає пошук оновлення цього предмету шляхом розробки нового освітнього стандарту, навчальних програм, розширення кола завдань, проєктів,

спрямованих на контроль за станом індивідуального фізичного здоров'я та збільшення рухової активності підростаючого покоління.

У Навчальній програмі "Фізична культура в школі" пропонується таке визначення основної мети цього предмета – набуття учнями досвіду діяльності: навчально-пізнавальної, практичної, соціальної, формування в учнів стійкої мотивації і потреби у збереженні й зміцненні свого здоров'я, фізичного розвитку та фізичної підготовленості, комплексного розвитку природних здібностей та моральних якостей; використання засобів фізичного виховання в організації здорового способу життя. Програму підготовлено потужним творчим колективом, керівником якого є завідувач кафедри теорії і методики фізичного виховання Національного університету фізичного виховання і спорту, професор Т. Ю. Круцевич. У методичних рекомендаціях щодо викладання фізичної культури у 2016–2017 навчальному році, у Додатках до листа Міністерства освіти і науки України від 17.08.2016 р. № 1/9-437 мета навчального предмета "Фізична культура" у загальноосвітніх навчальних закладах має таке визначення: "формування в учнів стійкої мотивації до збереження і зміцнення свого здоров'я та ціннісних орієнтацій щодо здорового способу життя". Найважливішим завданням фізичного виховання в організації здорового способу життя є розширення рухового досвіду, вдосконалення навичок життєво необхідних рухових дій, використання їх у повсякденній та ігровій діяльності; формування загальних уявлень про фізичну культуру, її значення в житті людини, у збереженні та зміцненні здоров'я, фізичного розвитку; формування інтересу до використання фізичних вправ як головних чинників здорового способу життя та інше. Ще давні греки стверджували: "Гімнастика, фізичні вправи, ходьба повинні міцно увійти до повсякденного побуту кожного, хто хоче зберегти працездатність, здоров'я, повноцінне і радісне життя" (Гіппократ (460–370 р. до н. е.); "Життя вимагає рухів" (Аристотель (Стагірит, 384–322 р. до н. е.)).

Проаналізуємо технології, які належать до формування й збереження здоров'я та обґрунтуємо необхідність у процесі підготовки майбутніх вчителів початкової школи розвивати у них здоров'яформувальні компетентності для впровадження в навчально-виховний процес.

Поняття "технологія" в галузь фізичного виховання, спорту й здоров'я людини та у педагогіку прийшло з виробництва [4]. Воно визначається як сукупність різних елементів, зокрема прийомів, операцій, дій, процесів, та їх послідовність, що є своєрідною майстерністю людини. Будь-яка технологія має відповідати основним критеріям технологічності: концептуальності, системності, керованості, ефективності, відтворюваності. Різні види технологій належать до формування й збереження здоров'я:

1) оздоровчі технології – технології, спрямовані на розв'язання завдань зміцнення фізичного здоров'я людини, підвищення потенціалу (ресурсів) здоров'я: фізична підготовка, фізіотерапія, ароматерапія, загартування, гімнастика, фітотерапія, музична терапія;

2) технології навчання здоров'я мають на увазі гігієнічне навчання, формування життєвих навичок (керування емоціями, вирішення конфліктів тощо), профілактику травматизму та зловживання психоактивними речовинами, статеве виховання;

3) технології виховання культури здоров'я передбачають виховання у людини особистісних якостей, що сприяють збереженню й зміцненню здоров'я,

формуванню уявлень про здоров'я як цінність, посилення мотивації на ведення здорового способу життя, підвищення відповідальності за особисте здоров'я і здоров'я родини [4];

4) здоров'язберігальні технології – технології, що створюють безпечні умови для перебудовування, навчання та праці людини, а також ті, що розв'язують завдання раціональної організації виховного процесу (з урахуванням вікових, статевих, індивідуальних особливостей і гігієнічних норм), відповідності навчального й фізичного навантажень до можливостей дитини;

5) здоров'язбережувальні технології – це система, що об'єднує в собі всі напрями діяльності навчального закладу щодо формування, збереження та зміцнення здоров'я суб'єктів освітнього процесу, які створюють їм безпечні умови перебування й навчання;

6) рекреаційно-оздоровчі технології – це сукупність процедур, операцій та інструментів, застосування яких має можливості для прояву активності людини залежно від вікових особливостей, інтересів, фізичних здібностей та індивідуальних переваг і зорієнтовані на підвищення культури побуту й формування здорового способу життя; сприяють фізичній та духовній реабілітації, максимальному розвитку ініціативи, самостійності людини, що знімають фізичне, психічне й інтелектуальне навантаження, стимулюють соціальну активність і створюють оптимальні умови для творчого самовираження особистості [5];

7) здоров'яформувальні технології передбачають цілеспрямовану оздоровчу гуманістичну, особистісно орієнтовану взаємодію вчителя та учня, викладача й студента, спортсмена та тренера тощо, що включає сукупність засобів, прийомів, методів, спрямованих на формування, збереження, зміцнення, відновлення здоров'я особистості [6].

Технологія припускає постійний розвиток, дію, живу, що постійно оновлюється, систему. Результатом підготовки майбутніх учителів початкової школи у освітнє середовище школи є здоров'яформувальна компетентність, що являє собою складну інтегровану характеристику майбутнього вчителя, яка відображає результати поетапного впливу на особистість студента в період професійної підготовки й характеризується рівнем сформованості мотивації до збереження здоров'я, формувальної діяльності в навчально-виховному процесі початкової школи, структура здоров'яформувальної компетентності складається з мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльнісного й рефлексивного компонентів.

Мотиваційний компонент підготовки визначається характером соціально значущих мотивів і пов'язаний з формуванням здорового способу життя (ЗСЖ). Для школярів дуже важливою і потрібною є інформація про здоровий спосіб життя. Формування ЗСЖ необхідно розпочинати з перших років життя, і в цьому найбільшу роль відіграють батьки. У навчальному посібнику Т. В. Івчатова та ін. "Здоровий спосіб життя та рухова активність студентів" [7] наводяться 8 компонентів ЗСЖ, формування перших двох з яких:

1. Дотримання правил особистої гігієни (раціональний добовий режим, загартовування організму, догляд за тілом і порожниною рота, використання зручного та якісного одягу і взуття);

2. Раціонально-збалансоване харчування – треба починати з перших місяців життя дитини. Третій компонент ЗСЖ "Оптимальний руховий режим (регулярна

рухова активність середньої інтенсивності)" особливо важливий для учнів перших-четвертих класів.

У Пояснювальній записці навчальної програми для загальноосвітніх навчальних закладів "Фізична культура в школі" предметом навчання у початковій школі в галузі фізичного виховання є рухова активність із загальноосвітньою спрямованістю. Програма передбачає реалізацію змісту обсягом 3 години на тиждень. У ній не подається точна кількість годин на вивчення тих чи інших розділів.

Враховуючи рівень фізичної підготовленості учнів, їх інтереси та здібності, стан матеріально-спортивної бази навчального закладу, кліматичні умови, вчитель самостійно виділяє певну кількість годин на вивчення складових кожного виду рухової діяльності. ЗСЖ має цілеспрямовано й постійно формуватися протягом усього життя людини, а не залежати від обставин і життєвих ситуацій. Тільки тоді він буде важелем первинної профілактики, зміцнення і формування здоров'я, сприятиме вдосконаленню резервних можливостей організму, забезпечуватиме успішне виконання соціальних і професійних функцій – незалежно від політичних, економічних і соціально-психологічних ситуацій [7]. Як пише С. В. Гозак, [8] з аналізу проведення уроків фізичної культури: "Фізичне виховання – це не тільки уроки фізичної культури, а й широкий комплекс заходів, спрямованих на організацію здорового способу життя учнів". Аналіз літературних джерел і результати власних досліджень показують недостатню інформаційну і психологічну готовність майбутнього учителя фізичної культури в початковій школі до формування здорового способу життя серед учнів. Вивчаючи дисципліну «Методика навчання освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» для студентів спеціальності «Початкова освіта» викладач ставить завдання донести до кожного студента, що лише він може самостійно творити своє благополуччя і здоров'я, відповідати за нього, тому що навіть найвищий рівень розвитку медичних технологій не здатен забезпечити людині здоров'я, якщо вона не візьме на себе відповідальність за те, що відбувається з нею.

Мета здоров'язбережувальних освітніх технологій – забезпечення умов фізичного, психічного, соціального та духовного комфорту, що сприяють продуктивній навчально-пізнавальній і практичній діяльності учасників освітнього процесу, заснованій на науковій організації праці та культури здорового способу життя особистості.

Майбутній учитель початкової школи має розуміти, що здоров'я учнів треба зберігати, допомагати їм ставати впевненою і щасливою людиною. З цією метою він має вміти організувати здоров'язбережувальний навчальний процес на уроках і в позаурочний час, що сприяє створенню позитивної мотивації до здорового способу життя.

На заняттях зі студентами, розглядаючи одну зі складових навчального середовища – позакласну роботу з учнями, пропонуємо звернути увагу на участь школярів у дитячих громадських організаціях. Залучення дітей до позакласної та позашкільної роботи дає можливість педагогам вплинути на формування здорового способу життя школярів не лише під час навчального процесу, а й після його завершення.

Під час уроків та позакласної роботи майбутній педагог повинен не тільки розкрити молодшим школярам чотири основні складові здоров'я (фізична, психічна, соціальна, духовна), але й забезпечити їх належне формування.

Працюючи в початковій школі, молодий фахівець, ставитиме метою своїх уроків фізкультури прогресивні зміни об'єктивних показників функціонального стану учнів, їх фізичну підготовленість і здоров'я в цілому, як показано у концепції системи фізичного виховання в загальноосвітніх школах професором Т. Ю. Круцевич [9].

Проблема виховання інтересу до фізкультурно-оздоровчої роботи у майбутніх вчителів початкової школи і мотивація до здорового способу життя дітей залишається актуальною і вимагає подальшого вивчення.

Основними завданнями, які майбутній вчитель початкової школи повинен перед собою ставити, є: ознайомлення з правилами безпечної поведінки у навколишньому середовищі; навчання дітей опануванню власних емоцій; розвиток самоконтролю, самосвідомості, самооцінки, навички гігієни праці; показ значення сім'ї у збереженні здоров'я; привчання дітей до виконання щоденних фізичних вправ; виховання наполегливості, товариськості.

Ці завдання можуть реалізуватись завдяки наступним методам впровадження здоров'язбережувальних освітніх технологій: змагання «Здорова сім'я», «Сильні, сміливі, спритні», «Веселі старті», свята «День здоров'я і спорту», «Свято народних ігор», рухливі, рольові та дидактичні ігри «Подояночка», «Вовк і коза», «Голуб», «Гречка», «Лисиця і курчата»; робота в парах, індивідуальна та групова; ситуативні вправи; бесіди. Використання цих форм і методів передбачає дотримання принципу активного навчання, що забезпечує залучення кожної дитини до пізнавального процесу, набуття школярами навичок здорової міжособистісної комунікації, критичного мислення для розв'язання складних проблем, пошуку альтернативи, висловлення думок, навчання приймати рішення в ситуаціях, які загрожують здоров'ю.

Отже, сучасний навчальний заклад має створити оптимальні умови для збереження та зміцнення здоров'я всіх учасників освітнього процесу. Майбутні вчителі початкової школи мають усвідомити, що основою всієї педагогічної діяльності в напрямку турботи про здоров'я дитини є особисте ставлення до здоров'я, позитивна мотивація, щодо здорового способу життя, формування культури здоров'я.

Формування культури здоров'я шляхом впровадження здоров'язбережувальних освітніх технологій – це надійний і доступний шлях самореалізації, розвитку свого потенціалу, шлях керування своїм здоров'ям і підтримання його на творчо активному рівні. Глибокі знання й звички щодо культури здоров'я навчають учнів цінувати життя як власне, так і людей, що їх оточують. Ми проаналізували тільки основні складові запропонованих науковцями здоров'язбережувальних освітніх технологій.

Інтеграція різних здоров'язбережувальних технологій у навчально-виховний процес сприяє створенню здоров'язбережувального навчального середовища, формує в учнів початкової школи інтерес як до навчання, так і до знань про власне здоров'я та шляхи його збереження. Звичайно ми далеко не вичерпали весь перелік здоров'язбережувальних технологій, проте розглянуті конкретні приклади дають змогу говорити про дієвість створеного навчального середовища.

Зазначимо, що поняття «здоров'язбережувальний» можна віднести до будь-якої педагогічної технології, яка в процесі реалізації створює необхідні умови для збереження здоров'я основних суб'єктів освітнього процесу – учнів та вчителів. І, найголовніше, кожна педагогічна технологія має бути здоров'язбережувальною.

Література

1. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2014. — № 37—38. — Ст. 2004.
2. Проект концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://docviewer.yandex.ua>.
3. Указ Президента України Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року "Рухова активність — здоровий спосіб життя — здорова нація" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/42/2016>.
4. Ляхова І. Сучасні фізкультурно-оздоровчі технології в системі фітнес-індустрії / І. Ляхова, М. Верховська // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : збірник наукових праць. — 2015. — № 2 (30). — С. 51—54.
5. Чернявський М. В. Рекреаційно-оздоровчі технології у процесі фізичного виховання молодших школярів: дис. ... канд. наук з фіз. вих. та спорту : 24.00.02 / М. В. Чернявський. — К., 2011. — 196 с.
6. Анастасова О. Ю. Здоров'яформуючі технології в сучасному освітньому просторі / О. Ю. Анастасова // Актуальні проблеми збереження психологічного здоров'я підростаючого покоління : матеріали Всеукр. психол.-пед. Демиденківських читань (м. Бердянськ, 23—24 квіт. 2013 р.). — Бердянськ : БДПУ, 2013. — С. 84—86.
7. Івчатова Т. В. Здоровий спосіб життя та рухова активність студентів / Т. В. Івчатова, І. Б. Карпова, М. В. Дудко. — К. : КНЕУ, 2013. — 109 с.
8. Гозак С. В. На часі - збереження здоров'я дітей як державна макропрограма / С. В. Гозак // Фізичне виховання в рідній школі. — 2015. — № 2. — С. 4—5.
9. Круцевич Т. Концепция системы физического воспитания в общеобразовательных школах / Татьяна Круцевич // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. — 2015. — № 2. — С. 72—79.

5.2.13. Formation of future elementary school teachers' scientific competence

Формування природничої компетентності майбутніх фахівців початкової школи

Рух України в напрямі євроінтеграції, розвитку громадянського суспільства, переосмислення ціннісних орієнтирів і стратегій людського буття ставлять нові вимоги до результатів діяльності сучасних загальноосвітніх навчальних закладів, і зокрема, до початкової ланки освіти.

Сучасні вимоги суспільства щодо суттєвого вдосконалення предметної та методичної компетентностей випускників вищих навчальних закладів, підготовки вчителя як високопрофесійного фахівця, здатного до ефективної педагогічної діяльності, зумовлюють появу нових підходів, форм і методів здійснення процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року визначено стратегічні напрями державної політики у сфері освіти [1].

Державний стандарт початкової загальної освіти ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого і компетентнісного підходів, що зумовлює чітке визначення результативної складової засвоєння змісту початкової загальної освіти [2]. Метою освітньої галузі «Природознавство» є формування природознавчої компетентності учня шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу, способів навчально-пізнавальної діяльності, розвитку ціннісних орієнтацій у різних сферах життєдіяльності та природоохоронної практики [2]. Для реалізації цієї мети необхідно сформувати природничо-наукову компетентність майбутніх учителів початкової школи, що потребує підготовки вчителя, який не тільки володіє

відповідною науковою інформацією з природничих дисциплін і використовує сучасні освітні технології, а здатного до морального вибору, носія гуманістичних цінностей та відповідального відношення до природи і життя. В сучасних умовах теоретичні та методичні засади формування природничої компетентності майбутніх учителів початкової школи стають однією з актуальних проблем педагогічної науки і практики.

У сучасній науковій психолого-педагогічній літературі накопичено достатньо інформації, що дозволяє аналізувати сутність компетентісно зорієнтованого навчання і поняття "компетентність" і "компетенція". Це інтегроване поняття охоплює не тільки знання, вміння і навички, але і мотиваційні, етичні, соціальні і поведінкові складові, спроможність виконання дій у певній сфері, конкретній соціально-практичній ситуації.

Під компетентісним підходом у вищій педагогічній освіті ми розуміємо такий підхід до підготовки майбутнього вчителя, який спрямований на реалізацію особистісно-орієнтованого навчання фахівця, формування готовності і здатності педагога діяти в мінливих умовах освітнього ринку.

Складовою життєвої компетенції будь-якої людини є природнича компетенція, що проявляється на побутово-соціальному рівні, а для багатьох фахівців вона є важливою складовою їх професійної підготовки.

Ключовою фігурою у формуванні природничої компетенції майбутніх поколінь був, є, і залишається учитель. Тому фахова підготовка студентів – майбутніх учителів, їх знання, освіта, культура, готовність до природоохоронної та екологонатуралістичної роботи з дітьми, громадянська позиція і, зрештою, природнича компетентність є важливою складовою професійної підготовки вчителів.

Різноманітним аспектам формування природничої компетентності та дослідженню її складових присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних вчених.

Питання компетентісного навчання у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах досліджували А. Вербицький, О. Глузман, І. Зимня, Д. Іванова, О. Овчарук, О. Пометун, Л. Руденко, О. Савченко, А. Хуторський, О. Ярошенко. Значну роль у розробці питань підготовки студентів до викладання навчальних дисциплін у початкових класах відіграють праці Н. Бібік, В. Бондаря, О. Комар, О. Савченко. Теоретико-методичні основи підготовки вчителя початкової школи у педагогічних навчальних закладах розробляли О. Біда, Н. Воскресенська, С. Гончаренко, П. Гусак, Л. Коваль, А. Линенко, С. Литвиненко, Н. Максименко, С. Мартиненко, І. Пальшкова, Л. Петухова, Г. Тарасенко, І. Шапошнікова. Науковцями Л. Банашко, О. Севастьяною, Б. Крищуком та С. Тафінцевою розроблено "Концепцію педагогічної компетентності майбутніх учителів у системі ступеневої підготовки спеціалістів початкової ланки освіти", де розкрито загальні положення, мету і завдання, зміст, принципи та шляхи реалізації педагогічної компетентності. Під професійною компетентністю вони розуміють базову характеристику діяльності спеціаліста, яка включає як змістовий (знання), так і процесуальний (уміння) компоненти і має головні суттєві ознаки, а саме: мобільність знань, гнучкість методів професійної діяльності й критичність мислення.

Вченими з'ясовано загальні підходи до формування і розвитку ключових і предметних компетентностей у школярів, механізми їх запровадження в початковій

школі; узагальнено теоретичні підходи до визначення структури ключових і предметних компетенцій і компетентностей. Проте проблеми формування природничої компетентності майбутніх фахівців початкової школи досліджені недостатньо.

Мета статті – розглянути особливості формування природничої компетентності майбутніх фахівців початкової школи в освітньому просторі вищого навчального закладу .

У процесі аналізу літературних джерел можна стверджувати, що під професійною підготовкою майбутніх учителів початкової школи варто розуміти процес оволодіння особистістю життєвими компетенціями, загальнонауковими, професійними знаннями і вміннями для успішного здійснення професійної діяльності, в тому числі проведення уроків природознавства.

Зазначимо, що процес підготовки майбутніх учителів до проведення уроків природознавства у початковій школі здійснюється через вивчення навчальної дисципліни «Методика навчання освітньої галузі "Природознавство"». Мета цього курсу передбачає теоретичну і практичну підготовку майбутніх учителів початкової школи щодо методики формування природознавчої компетентності молодших школярів шляхом засвоєння ними системи інтегрованих знань про природу і людину; формування фахових умінь у майбутніх учителів початкової школи щодо проведення уроків природознавства.

Насамперед, слід зазначити, що професійна компетентність вчителів початкової ланки освіти у певній мірі залежить від тієї професійної компетентності, що була сформована під час їх навчання у системі вузівської освіти як у майбутніх фахівців. Водночас, стандарти вищої освіти, що діють у даний час, побудовані на базі кваліфікаційної моделі фахівця, тобто домінуючою є знаннева складова. І хоча в останні роки у наукових колах відбувається широке обговорення необхідності переходу від кваліфікаційної моделі до компетентнісної моделі організації післядипломної освіти, зміст підготовки майбутніх учителів початкової школи поки що співвідноситься з освітньо-кваліфікаційними характеристиками вчителів початкової ланки освіти.

Аналіз освітньо-кваліфікаційних характеристик майбутніх фахівців початкової школи й дозволив констатувати, що до них висуваються такі основні вимоги: володіння культурою мислення, знання загальних законів мислення, здатність у письмовій та усній мові логічно оформити результати мислення; вміння на науковій основі організувати свою діяльність, володіння методами пошуку, збереження та обробки інформації, в тому числі й комп'ютерними, що застосовуються у сфері їх професійної діяльності; вміння набувати нових знань, використовуючи сучасні інформаційні освітні технології; розуміння сутності та соціальної значущості своєї майбутньої професії, основних проблем дисциплін, що визначають конкретну сферу їх діяльності, бачення їх взаємозв'язку у цілісній системі знань; здатність поставити мету та сформулювати завдання, що пов'язані з реалізацією професійних функцій, вміння використовувати для їх вирішення методи вивчених ним наук; знання основ педагогічної діяльності; знання розпоряджувальних документів, методичних та нормативних матеріалів у природничій галузі знань; знання основ законодавства України, міжнародних угод, норм і правил у сфері охорони природи та здоров'я людини; керування у своїй діяльності нормами та правилами професійної етики; володіння сучасними засобами обчислювальної техніки; знання методів досліджень, правил та

умов виконання робіт, технічних розрахунків, оформлення отриманих результатів; обізнаність із сучасними досягненнями у природничій галузі знань; знання основ наукової організації праці, правил і норм охорони праці; методична та психологічна готовність до зміни виду та характеру своєї професійної діяльності.

Аналіз наукових джерел показав, що єдиного підходу щодо трактування понять професійна компетентність не існує. Одні дослідники пов'язують професійну компетентність з поняттям «педагогічна культура», яка передбачає формування спеціаліста високої культури, а не «ремісника в освіті». Інші під професійною компетентністю розуміють деякий рівень, ступінь, якісний і результативний показник сформованості професійних знань, навичок володіння предметом і уміння їх реалізації в діяльності [3].

Природничу компетентність ми розглядаємо як складову професійної компетентності майбутнього фахівця початкової школи. Під природничою компетентністю вчителя початкової школи розуміємо інтегральну якість особистості, яка проявляється у здатності здійснювати діяльність, на основі знань, умінь, навичок, цінностей і досвіду, яких набули майбутні педагоги в процесі вивчення природничо-математичних дисциплін, особистістному ставленні до діяльності і предмету діяльності.

Природничу компетентність майбутнього фахівця початкової освіти вказує на рівень оволодіння такими компетенціями, які необхідні вчителю початкової школи у навчально-виховному процесі.

Отже, першою складовою природничої компетентності вчителя початкової школи вважаємо володіння необхідними знаннями, уміннями і навичками. Під необхідними знаннями розуміємо загальнопрофесійні знання вчителя з предмета, знання методики викладання, основ психології, педагогіки і дидактики, що сприяють навчанню і вихованню учнів. Чим вищий рівень знань учителя, тим вища його компетентність. В. Введенський відзначає, що вчитель зацікавлений у тому, щоб отримувати професійно-педагогічну інформацію широкого профілю: з педагогіки, психології, методики, щодо передового досвіду, для підтвердження свого індивідуального стилю професійної діяльності [4].

Як відомо, саме знання, котрі є підґрунтям професіоналізму в цілому, зумовлюють рівень природничої компетентності майбутнього фахівця. Так, С. Гончаренко пояснює професійну компетентність як оволодіння особистістю необхідною сукупністю знань, умінь і навичок, що визначаються сформованістю педагогічної діяльності, спілкування особистості як носія означених цінностей, ідеалів і свідомості [5]. Тому природничу компетентність майбутніх учителів початкових класів значною мірою залежить від рівня та якості наявних у них природничих знань. Розв'язання цього складного завдання здійснюється через пошук змісту, форм, методів, моделей і технологій навчання.

У початковій школі природничо-наукові знання складають значну частину змісту предмета «Природознавство», який поєднує в собі елементи географічних, ботанічних, зоологічних, екологічних, анатомічних, фізіологічних та гігієнічних знань. Тому природничу освіту студентів є важливою складовою фахової підготовки майбутнього вчителя початкових класів, яка потребує інтегративного підходу до цілісного засвоєння природничих знань, розуміння взаємозв'язків у природі.

Умовою формування цілісних знань про живу природу є наступність навчання. Для забезпечення наступності необхідні наскрізні закономірності, на основі яких пояснюються, систематизуються знання при переході від одного розділу, теми чи предмета до наступного, однієї ланки навчання до наступної. Водночас цілісність знань про той чи інший об'єкт, у тому числі й про живу природу, досягається шляхом виявлення однотипних сутностей в елементах знань і об'єднанням їх на основі сутнісних зв'язків.

Одним із напрямів удосконалення природничої підготовки є навчання студентів у предметному середовищі, побудованому на інтеграції курсів теоретичних основ вивчення природничих дисциплін та методики їх викладання. Інтегративний підхід забезпечує єдність та неперервність професійної підготовки майбутніх учителів, що відповідає цілям формування природничої компетентності.

Формування природничої компетентності майбутніх учителів початкової школи здійснюється при вивченні таких навчальних дисциплін, як от: «Екологія і природознавство з методикою викладання», «Анатомія, фізіологія дітей», «Валеологія», «Основи здоров'я», основна мета яких полягає у засвоєнні системи інтегрованих знань про природу і людину, необхідних майбутньому фахівцеві для оволодіння науково-методичними знаннями, уміннями і навичками викладання природознавчого матеріалу в початковій школі. Крім того, зміст навчальних дисциплін дозволяє застосування інноваційних методик та різних засобів навчання, що сприятиме у свою чергу формуванню професійної компетентності студентів.

В методичному плані на третьому курсі йде всебічна підготовка майбутніх вчителів початкових класів. В Державному стандарті в освітній галузі «Природознавство» окремо розглядаються методи пізнання природи. Серед них – спостереження за предметами та явищами неживої природи та їх змінами, уміння фіксувати результати спостережень, загалом, це фенологічні спостереження. Майбутній вчитель початкової школи повинен не тільки грамотно організувати такі спостереження, а головне – допомогти учням проаналізувати їх результати, зробити висновки та оформити у вигляді щоденників, малюнків або таблиць. Для проведення спостережень в природі у різні пори року вчитель повинен добре знати назви та зовнішній вигляд різних рослин, тварин. Для проведення весняних спостережень йому необхідно знати фази розвитку рослин, розпускання квітів та інше. Практична підготовка студентів до такої діяльності проводиться під час літньої польової практики з екології та природознавства.

Система поєднання теорії та практичних знань дозволяє формувати у студентів необхідні навички проведення наукового дослідження, грамотного оформлення результатів роботи та інше.

Одним із напрямів формування природничої компетентності майбутніх фахівців початкової освіти є залучення студентів до науково-дослідної роботи. Як правило, це проблемні групи, наукові гуртки, які є найбільш масовою формою науково-дослідницької творчості студентів, що об'єднує однодумців, котрі зосереджені на предметі, бажають закріпити й поповнити свої знання.

Нові умови життя вимагають від випускників вищих навчальних закладів компетентності в предметних галузях, уміння застосовувати знання в новій ситуації, володіння навичками критичного мислення для раціонального викорис-

тання інформації. Тому виникає необхідність зміни стратегічних, глобальних цілей педагогічної освіти, перенесення акценту зі знань і умінь фахівця на його людські, особистісні якості, що постають водночас і як мета, і як засіб його підготовки до майбутньої професійної діяльності. Абсолютно нові вимоги висуваються до підготовки педагогів, в тому числі і вчителів початкової школи; вони засновані на нових освітніх технологіях, технологіях комунікації і взаємодії учасників навчального процесу для розвитку їх професійних і загальнолюдських якостей [6].

Формування цих якостей у процесі професійної підготовки можливе на засадах компетентнісного підходу [7]. На думку О. Глузмана, компетентнісний підхід полягає у зміщенні акценту з накопичування нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування й розвитку в учнів здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки і досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики [8]. Вчений підкреслює, що перспективність компетентнісного підходу полягає в тому, що він передбачає високу готовність випускника вищого навчального закладу до успішної діяльності у різних сферах [8].

Природознавча компетентність учнів, до розвитку якої повинна бути сформована готовність майбутнього вчителя, у Державному стандарті розглядається як “предметно-природознавча компетентність”, і визначається як особистісне утворення, що характеризує здатність учня розв’язувати доступні соціально і особистісно значущі практичні та пізнавальні проблемні задачі, пов’язані з реальними об’єктами природи у сфері відносин “людина – природа” [2].

Природничо-наукова підготовка є інваріантною складовою навчальних планів університетів, що цілком закономірно, оскільки біологічні знання – важливий елемент культури освіченої людини. Особливу роль вони відіграють у підготовці майбутнього вчителя початкових класів. У початковій школі метою освітньої галузі “Природознавство” є формування природознавчої компетентності учня шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу, способів навчально-пізнавальної діяльності, розвитку ціннісних орієнтацій у різних сферах життєдіяльності та природоохоронної практики [2].

Відтак, студентам необхідно засвоїти теоретичні знання з біології та екології як базу для подальшого навчання учнів природознавства, яке згідно нового Державного стандарту початкової освіти та навчальної програми з природознавства для 1–4 класів вивчається упродовж чотирьох років; усвідомити, що відповіді на більшість проблем, які потребують розв’язання у XXI столітті (перенаселення Землі, розповсюдження нових інфекційних хвороб, використання генетично модифікованих продуктів і застосування біотехнологій щодо людини, забруднення навколишнього середовища, зменшення біорізноманіття, тісно пов’язані з біологічною наукою); сформувати у студентів стійке прагнення до збереження довкілля [9].

У процесі вивчення природничих дисциплін майбутніми вчителями початкових класів відбувається формування природничо-наукової компетентності. Природничу компетентність майбутнього вчителя початкових класів ми розглядаємо як складову його професійної компетентності. Під природничо-науковою компетентністю вчителя початкових класів розуміємо інтегральну якість особистості, яка проявляється у здатності здійснювати діяльність, яка основана на знаннях закономірностей живої природи, вміннях, навичках, цінностях і досвіді, яких

набули майбутні педагоги в процесі навчання природничим дисциплінам, особистісному ставленні до діяльності і предмета діяльності. Природнича компетентність учителя початкових класів вказує на рівень оволодіння тими компетенціями, які необхідні вчителю початкових класів у навчально-виховному процесі і формуються у процесі вивчення природничих дисциплін чи на основі природничо-наукових знань [9].

Між тим, попередній аналіз стану досліджуваної проблеми показав, що в масовій практиці вузівської підготовки майбутніх учителів початкової школи відсутня цілісна система цілеспрямованого формування природничої компетентності фахівця, недостатньо акцентується індивідуально-творчий характер оволодіння професійною природничо-педагогічною діяльністю. Через це випускники вузу, опинившись в реальних умовах загальноосвітнього закладу, нерідко відчують труднощі, пов'язані з невмінням надати педагогічному процесу природничо-виховну спрямованість.

Проблема формування природничої компетентності майбутнього фахівця початкової школи поєднує в собі багато значних та вагомих питань, характерних для реформування системи педагогічної освіти на сучасному етапі, є актуальним напрямком теорії і методики педагогіки вищої школи, і потребує невідкладного розв'язання.

Література

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року // Схвалено Указом Президента України від 25 червня 2013 року №344/2013 // <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html>.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти (2011).
3. Андрієвський Б. Професійно-наукова підготовка майбутнього вчителя початкових класів : монографія / Б. Андрієвський, Л. Петухова. — Херсон : Айлант, 2006. — 176 с.
4. Гончар М. Непрерывное образование в педагогическом коллективе на примере школы инновационного типа / М. Гончар // Народное образование. — 2000. — № 9. — С. 106—116.
5. Горбатюк О. Забезпечення умов успішного функціонування системи особистісно-орієнтованого навчання студентів вищих навчальних закладів/ О. Горбатюк //Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. — 2013. — Ч. 1. — С. 42—47. — Режим доступу:<http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpu>.
6. Комар О. А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивної технології: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук: 13.00.04 — теорія і методика професійної освіти / Комар Ольга Анатоліївна. — Черкаси, 2011. — 40 с.
7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. — К. : К.І.С., 2004. — 112 с.
8. Глузман О. В. Базові компетентності: сутність та значення у життєвому успіху особистості / О. В. Глузман // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. — Серия “Проблемы педагогики средней и высшей школы”. — 2013. — Том 26 (65). — № 1. — С. 3—14.
9. Мондич О. Формування природничо-наукової компетентності майбутніх учителів початкової школи як педагогічна проблема / О. Мондич // Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова]. Сер. : Педагогічні та історичні науки. — 2013. — Вип. 115. — С. 133—140.

5.2.14. The problem of harmonious development of the child in philosophical and psychological-pedagogical literature

Проблема гармонійного розвитку дитини у філософській та психолого-педагогічній літературі

Одним з принципів, зазначених у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), є нероздільність навчання і виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання і виховання, формуванню цілісної та всебічно розвиненої особистості [1].

Це означає створення належних умов для розвитку фізично та психічно здорової особистості, її повноцінного виховання. В умовах реформації системи освіти в Україні важливу роль у формуванні особистості дитини відіграє перший рівень загальної середньої освіти – початкова освіта. Проектом нового Стандарту початкової освіти визначена мета початкової освіти.

Метою початкової освіти є гармонійний розвиток дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, виховання загальнолюдських цінностей, підтримка життєвого оптимізму, розвиток самостійності, творчості та допитливості [2].

З огляду на це, актуальним є питання гармонійного розвитку особистості дитини, адже відповідно до мети початкової освіти виникає потреба у теоретичному обґрунтуванні та визначенні головних напрямів виховання дитини молодшого шкільного віку. Саме цей вік – відповідальний етап у забезпеченні належного підґрунтя формування здорової, гармонійно розвиненої особистості.

Виховання – це складний та багатогранний процес формування людини в умовах створення оптимальних можливостей для фізичного, психологічного, соціального та духовного розвитку дитини. Найголовніша мета виховання – всебічний, гармонійний розвиток самодостатньої особистості. В людині від природи закладено величезні можливості, і вона є вигідною біологічною базою, на якій має вибудовуватися особистість. Тому ідея всебічного гармонійного виховання об'єктивно зумовлена передусім сутністю людини як найдосконалішого витвору природи.

Питанню всебічного гармонійного розвитку приділяли увагу багато науковців: Р. Оуен, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський, С. У. Гончаренко, О. Зазимко, Д. Корольов, Г. С. Костюк, О. Сороката, Р. Семенова, О. Бондарчук, Н. Пінчук, Л. В. Помиткіна та ін.

«Гармонійний розвиток» поєднує у собі значення двох понять – «гармонія» та «розвиток».

Поняття гармонії (від грець. – співзвучність, стрункість, співрозмірність, рівновага, згода) в широкому смислі вживається для відображення різноманітних аспектів організованості цілого на протигагу хаосу і безпорядку як проявам дисгармонії [3]. Уявлення про гармонію застосовувалися, передусім, для характеристики Космосу, співвідношень між різноманітними компонентами Всесвіту як цілого, зокрема, у піфагорейському вченні про гармонію сфер та концепції наперед установленної гармонії у монадології Г. Лейбніца [4].

Всебічно і гармонійно сформована особистість є метою цивілізованого суспільства. Цей ідеал не втратив своєї значимості протягом сторіч, починаючи з афінської системи виховання, де й зародилося розуміння гармонійності людини. Гармонія була метою виховання в афінській, римській, візантійській системах, а

через тисячу років – в епоху Відродження, згодом – у період нового часу (XVIII–XIX ст.). Педагоги-гуманісти цієї епохи Ф. Рабле, М.Монтень до змісту всебічного розвитку вносили культ тілесної краси, насолоду мистецтвом, музикою, літературою. Соціалісти-утопісти Т. Мор, Т. Компаннелі вперше висунули питання про включення до процесу всебічного гармонійного розвитку особистості праці, поєднання виховання і праці. Французькі просвітителі XVIII століття К. Гельвецій, Д. Дідро цю ідею обмежували розумовим і моральним розвитком, не пов'язаним з працею. З ініціативи видатного французького представника «нової філософії» Рене Декарта (1596–1650) термін «гармонія» було доповнено терміном «всебічність». Так було сформовано концепцію гармонійно розвиненої людини. Гармонійна особистість перебуває в єдності зі світом, людьми і сама собою. Англійський володар паперопрядильної фабрики Роберт Оуен уперше спробував об'єднати одночасний розвиток інтелектуальних і фізичних сил особистості, її моральне та естетичне формування. Цей підхід до всебічного розвитку особистості на основі поєднання навчання з продуктивною працею був правильним, а ідея про необхідність всебічного розвитку особистості отримала наукове обґрунтування.

Відомий швейцарський педагог Й. Г. Песталоцці метою виховання визначав різносторонній і гармонійний розвиток усіх природних здібностей дитини. Педагог наголошував, що центром виховання є формування людини, її морального обличчя, дійової любові до людей. Він надавав вирішального значення у формуванні особистості початковій освіті й вихованню.

Український педагог В. О. Сухомлинський у ґрунтовній праці «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» писав: «Всебічний розвиток особистості – це створення індивідуального людського багатства, яке поєднує в собі високі ідейні переконання, моральні якості, естетичні цінності, культуру матеріальних і духовних потреб. Міркувати про всебічний розвиток не можна без винятково важливого застереження: справжній всебічний розвиток – це гармонія того, що людина дає суспільству, і того, що вона одержує, споживає». «Процес виховання всебічно розвиненої, гармонійної особистості полягає в тому, що, дбаючи про досконалість кожної грані, сторони, риси людини, вихователь одночасно ніколи не випускає з поля зору ту обставину, що гармонія всіх людських граней, сторін, рис визначається чимось провідним, основним. Жива людська плоть і кров всебічно розвиненої людини втілює в собі повноту і гармонію сил, здібностей, пристрастей, потреб, в якій вихователь бачить такі сторони, риси, грані, як моральну, ідейну, громадянську, розумову, творчу, естетичну, емоційну, фізичну досконалість. Провідним, визначальним компонентом у цій гармонії є моральність... Майстерність і мистецтво виховання всебічно розвиненої особистості полягає в умінні педагога відкрити буквально перед кожним, отже й перед найпосереднішим, найважливішим вихованцем ті сфери розвитку його духу, де він може досягти вершин, виявити себе, заявити про своє Я, черпати сили з джерел людської гідності, почувати себе не обділеним, а духовно багатим [5].

У педагогічній системі К. Д. Ушинського важливе місце займають питання виховання, у яких він спирався на ідею гармонійного розвитку особистості. Гармонійно розвинутою педагог вважав людину, у якій поєднані розумова зрілість, моральна досконалість, фізична і естетична розвиненість, окрім цього він надавав великого значення у процесі виховання праці і релігії. Усі сторони виховання

К. Д. Ушинський розглядав як єдиний процес, де вони, як і в дійсності, переплітаються між собою і обумовлюють одна одну [6].

С. У. Гончаренко зазначає, що «гармонійний розвиток – це співрозмірний (збалансований) розвиток розумових, фізичних і духовних сил людини, поєднання різних сторін і функцій її свідомості, поведінки та діяльності» [7].

О. Сороката у моделі виховної системи класу «Гармонійний розвиток гуманної, морально-духовної, творчої, життєво-компетентної особистості» виокремлює характерні риси, притаманні гармонійній особистості: відповідальність, високоморальні цінності, творчий потенціал, гуманістичні погляди, повага до людської гідності, самопізнання, самокорекція, самовиховання, активна життєва позиція творця і проектувальника власного життя, будівничого своєї країни, свідомого і гідного громадянина своєї держави [8]. Педагог дотримується думки, що ідеалом виховання виступає різнобічно та гармонійно розвинена, національно свідомо, високоосвічена, життєво-компетентна, творча особистість, здатна до саморозвитку, самовдосконалення та ставить за мету виховання створення позитивного й гармонійного середовища, яке ґрунтується на демократичних засадах, співтворчості, консолідації зусиль педагогів, сім'ї та громадськості з метою забезпечення гармонійного розвитку учнів; формування системи цінностей, становлення особистості як творця і проектувальника власного життя, гармонізації та гуманізації відносин між особистістю та довкіллям.

Л. В. Помиткіна, визначає гармонійний розвиток особистості як збалансований, домірний розвиток її складових у цілісній психологічній структурі особистості, а саме підструктур спілкування, спрямованості, характеру, самосвідомості, досвіду, інтелекту, психофізіології.

На проблему гармонізації потреб і здібностей особистості, її фізичного, морального та духовного потенціалу вказує також Г. С. Костюк. Вчений відмічає, що в умовах поєднання навчання і праці виховується нова людина – з її потребами і здібностями, любов'ю до праці і новою трудовою мораллю, людина, у якій гармонійно поєднуюватимуться духовне багатство, моральна чистота і фізична досконалість.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що гармонійний розвиток особистості дитини залежить від зв'язку, взаємозумовленості та нерозривності таких напрямків виховання як: фізичне, розумове, трудове, моральне, естетичне виховання.

Одним з головних напрямків розвитку особистості є фізичне виховання, яке сприяє зміцненню здоров'я та повноцінному фізичному розвитку особистості, а саме: розвитку основних рухових якостей (сили, вправності, витривалості та ін.), підвищенню розумової і фізичної працездатності, вихованню моральних якостей (смівливості, наполегливості, рішучості, дисциплінованості, відповідальності), гармонії тіла і духу, потреби у здоровому способі життя.

Розумове виховання спрямоване на розвиток пізнавальних мотивів особистості, культури мислення, раціональної організації навчальної праці, озброєння системою знань. У ході і в результаті засвоєння наукових знань формується науковий світогляд – теоретична засада, яка передбачає глибоке розуміння явищ природи, суспільного життя, праці і пізнання, їх пояснення і визначення власного ставлення до них: уміння свідомо будувати своє життя, працювати, органічно поєднуючи ідеї з практичними справами.

Трудове виховання формує працелюбну особистість, яка свідомо і творчо ставиться до праці, як життєвої потреби, вищої цінності людини і суспільства. У процесі трудового виховання учні засвоюють трудові уміння, навички культури розумової та фізичної праці, умілого господарювання, підприємництва. Праця має матеріальний результат, особистісну і соціальну спрямованість, організацію, включення до системи трудових відносин суспільства.

Моральне виховання вирішує такі завдання, як формування моральних понять, суджень, почуттів і переконань, навичок і звичок поведінки, що відповідають нормам суспільства. В основі морального виховання дітей лежать загальнолюдські цінності – моральні норми, які виробили люди в процесі історичного розвитку суспільства (чесність, порядність, справедливість, гуманізм, повага до старших, милосердя, совісність, толерантність, відповідальність, обов'язок, працелюбність, гідність) та нові норми, породжені сучасним розвитком суспільства: громадянськість, патріотизм, повага до державної символіки та ін.

Естетичне виховання передбачає художньо-естетичну освіченість і вироблення умінь творити прекрасне у повсякденному житті. Перша група завдань включає формування естетичних знань, поглядів, смаків, почуттів, ідеалів, які ґрунтуються на національній естетиці та кращих надбаннях цивілізації; друга – активну участь дитини у створенні прекрасного своїми руками.

Кожен з напрямків виховання ставить перед собою цілі та завдання, досягнення яких сприятиме розвитку особистості молодшого школяра.

В. В. Антонов зазначає, що гармонія особистості передбачає не тільки рівномірний розвиток фізичної, інтелектуальної і емоційної сфер організму. Це поняття включає також і духовно – етичний потенціал людини, розвиток якого дозволяє їй гармонійно співіснувати з навколишніми людьми, дає можливість цінувати красу і досконалість світу природи та вміло взаємодіяти з ним.

Тому головні завдання при роботі з дітьми він бачить в наступному:

- а) зняття скутості і емоційної напруги;
- б) вироблення навичок гармонійного спілкування, основою якого є доброзичливість;
- в) формування екологічного мислення, зокрема, дбайливого відношення до природи;
- г) розвиток здібності до концентрації уваги і уяви.

Науковці також визначають ще два змістовних компонента, які органічно входять до складу гармонійного розвитку особистості:

– перший з них стосується схильностей, творчих задатків і здібностей. Вони є у кожної здорової дитини. Ось чому цілеспрямована робота по їх виявленню і розвитку є важливою частиною всебічного формування учнів. Школа повинна виховувати у них індивідуальну красу, особистісну своєрідність, творчий підхід до виконання будь-якої справи;

– другий компонент відноситься до продуктивної праці і його ролі в формуванні особистості. Тільки він дозволяє подолати однобічність особистісного розвитку, створює передумови для повноцінного фізичного формування людини, стимулює його розумове, моральне і естетичне вдосконалення.

Творчість – це завжди творення, тобто побудова нового і оригінального, нестандартне бачення у звичайному нових можливостей його функціонування або

включення його як частини у нову систему, можливість продукувати значну кількість ідей. Творчість – одна з найзмістовніших форм психічної активності. Її можна розглядати як універсальну здібність, що забезпечує успіх різноманітної діяльності дітей, в якій реалізуються їх творчі можливості: в грі, навчанні, спілкуванні, трудовій діяльності. Молодший шкільний вік – початок індивідуальних проявів обдарованості різної спрямованості і ступеня розвитку. Будь-який творчий акт дитини – результат його активних пізнавальних, творчих дій.

Можна зробити висновок, що гармонійний розвиток – співрозмірний розвиток фізичних та духовних сил людини, струнке й строге поєднання різних сторін і функцій її свідомості, поведінки й діяльності.

Саме тому перед вчителями початкової школи постає складне завдання: правильно організувати навчально-виховну роботу з дітьми молодшого шкільного віку, яка б комплексно вирішувала поставлені цілі та завдання напрямків виховної системи та сприяла гармонійному розвитку дітей молодшого шкільного віку. Це зумовлює необхідність пошуку шляхів оптимізації навчання і виховання та створення умов, які б сприяли гармонійному розвитку особистості дитини.

О. Бондарчук та В. Пінчук визначили умови сприяння гармонійному розвитку особистості, до яких належать:

- 1) створення сприятливого розвивального середовища, яке активізує творчий процес на засадах партнерства, толерантності, заохочення творчої ініціативи;
- 2) організація проектної діяльності, що ґрунтується на виконанні диференційованих завдань із урахуванням інтересів та здібностей кожного;
- 3) використання інтерактивних методів навчання як засобу сприяння розвитку ціннісно-сислової сфери, сфери самосвідомості та сфери інтелектуального осягнення дійсності дітей;
- 4) забезпечення можливості вимірювання індивідуально-психологічних характеристик особистості у процесі моніторингу їх розвитку;
- 5) включення творчості у більш широкий контекст соціальної активності дитини з метою гармонійного розвитку її особистості;
- 6) підготовка педагогічних працівників, насамперед, керівників освітніх організацій до сприяння гармонійному розвитку особистості в процесі творчості [9].

Провідна діяльність дитини молодшого шкільного віку – навчальна. Починаючи з перших днів у школі, «первачки» адаптуються до нових умов свого життя: режиму дня, навантажень, знайомству зі школою та новими друзями. Вчитель початкової школи повинен створити для учнів атмосферу турботи й підтримки, яка сприяла б розвитку їхніх можливостей, задовольняла їхні інтелектуальні, емоційні й соціальні потреби.

Треба зазначити, що процес гармонійного розвитку дитини молодшого шкільного віку є складним і багатоаспектним. Для досягнення бажаних результатів необхідно залучити і задіяти всі ланки: сім'ю, навчально-виховні заклади, громадські формування, спеціальні інституції держави. І лише комплексний підхід може принести очікувані результати.

Всебічно розвинута гармонійна особистість завжди шукає ідеалу в житті, прагне пізнати світ, природу у всій красі, чисто, велично, прагне жити за законами краси. Тому їй неприйнятні поняття "дисгармонія", хаос, безлад, незлагодженість,

що є великими ворогами не тільки розвитку особистості, а й суспільства взагалі. Ось чому всі люди землі прагнуть миру і спокою, гармонії в усіх галузях суспільного життя. Гармонійно розвинута особистість сьогодні – це ідеал виховання.

Отже, гармонійний розвиток є загальною метою виховання особистості дитини, є ідеалом, до якого прагне суспільство. Він передбачає забезпечення єдності вимог у системі всебічного гармонійного виховання, а також єдності й узгодженості форм, засобів і методів впливу на особистість учня молодшого шкільного віку.

Завдання вчителя початкової школи: забезпечувати виховання високоморальної, культурної, всебічно і гармонійно розвиненої особистості зі стійкими моральними переконаннями, прагненнями до самоосвіти, самовиховання та самопізнання, здатної до соціально значущої діяльності.

Але для конкретизування виховної системи гармонійного розвитку дитини молодшого шкільного віку у відповідності до умов шкільної освіти наступним етапом дослідження є створення моделі гармонійного розвитку дитини молодшого шкільного віку.

Література

1. Державна національна програма "Освіта (Україна XXI століття). — К. : Райдуга, 1994. — С. 61.
2. Нова українська школа [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. — Режим доступу до ресурсу: <http://nus.org.ua/library/> (дата звернення 16.11.2017). — Проект Державного стандарту початкової освіти.
3. Энциклопедический словарь. Под. ред. Б.А. Введенского. Госуд. науч. изд-во «Большая советская энциклопедия». Москва, 1953., Том 1. С.390.8.
4. Сичивиця О., Кузнєцова Р. Методологічна функція категорії гармонії і дисгармонії в освітній діяльності / Педагогіка і психологія професійної освіти. Науково-методичний журнал. — Львів, № 3, 1998. — С. 15—22.
5. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибр. твори : в 5 т. — К., 1976. — Т. 1.
6. Історико-педагогічний альманах. Випуск 3. Реалізація педагогічних ідей К. Д. Ушинського в освіті сьогодення: збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О. Є. Антонової, В. В. Павленко. — Житомир ФО-П Левковець Н. М., 2015. — 226 с.
7. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. — К. : Либідь, 1997 — С. 39.
8. Сороката О. Гармонійний розвиток кожного учня / О. Сороката // Шкільний світ. — 2015. — № 5 (709). — С. 10—16.
9. Бондарчук О. І. Психологічна підготовка керівників освітніх організацій до сприяння гармонійному розвитку особистості дитини / О. І. Бондарчук, Н. І. Пінчук // Післядипломна освіта в Україні. — 2013. — № 1 (22). — С. 56—60.

5.2.15. Preparation of future primary school teachers for application of information and communication technologies: praxeological aspect

Підготовка майбутніх вчителів початкових класів до використання інформаційно-комунікаційних технологій: праксеологічний аспект

Актуальність підготовки майбутніх вчителів початкових класів до використання інформаційно-комунікаційних технологій зумовлена сучасним розвитком суспільства, що характеризується масовою комп'ютеризацією закладів освіти, інформатизацією навчання, постійною модернізацією комп'ютерної техніки, розвитком комп'ютерних мереж та збільшенням обсягу програмних продуктів, розрахованих на застосування в навчальному процесі.

Модернізація початкової школи диктує нові вимоги до покоління педагогів, які володіють сучасними інноваційними технологіями навчання, технічними і програмними засобами, орієнтуються в інформаційному просторі. Тому кожний майбутній вчитель початкових класів повинен бути підготовлений до використання ІКТ у своїй професійній діяльності, уміти творчо й нестандартно вирішувати навчально-виховні задачі, які ставить перед ними сучасна освітня практика. Ці завдання можливо виконати за умови реалізації праксеологічного підходу, сутність якого полягає в удосконаленні практичної діяльності з позиції максимальної доцільності. Для педагогів праксеологія виступає методологічною основою оволодіння навичками професійного функціонування в освітньому просторі, передумовою до формування умінь володіти власними діями. Термін «праксеологія» походить від грецького *praxis* – дія, практика і в буквальному перекладі означає «знання про дії». Практиологічний підхід у підготовці майбутніх учителів початкових класів до використання інформаційно-комунікаційних технологій передбачає старанну, цілеспрямовану підготовку до виконання діяльності для того, щоб вона була результативною.

Суттєвий інтерес для проведеного дослідження становлять праці К. Авраменка, Т. Байбари, Н. Бібік, О. Біди, М. Богдановича, А. Богуш, В. Бондаря, М. Вашуленка, М. Гриньової, П. Гусака, С. Дорошенка, В. Ільченко, М. Козака, Я. Короля, О. Кучерявого, Л. Петухової, Н. Побірченко, О. Савченко, Н. Сулаєвої, Г. Тарасенко, Л. Хомич, І. Червінської, І. Шапошнікової та ін., у яких розкриваються концептуальні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Дослідженням праксеологічних ідей займалися В. П. Андрущенко, В. Х. Арутюнов, І. В. Бичко, А. К. Бичко, М. М. Верніков, О. М. Веретюк, Л. В. Губерський, Л. Г. Комаха, А. Є. Конверський, В. Г. Кремень, О. Г. Льовкіна, Є. Є. Слуцький, В. М. Свінцицький, В. О. Храмов, В. І. Ярошовець та багато інших.

Проблемами фахової підготовки учителів початкових класів до використання ІКТ займалися Н. Воропай, С. Гунько, Ю. Дорошенко, І.Доніна, С. Колесніков, А. Коломієць, В. Коткова, О. Кравчук, М. Левшин, Н. Листопад, Г. Ломаковська, О. Майборода, Й. Ривкінд, Ф. Ривкінд, Ю. Первін, Л. Петухова, А. Семенов, О. Снігур, О. Співаковський та ін.

На думку більшості авторів сучасне суспільство характеризується глобальним процесом інформатизації, розробкою і освоєнням нових технологій, серед яких найбільш розповсюджені інформаційно-комунікаційні технології. Це інформаційні технології на базі комп'ютера, комп'ютерних мереж та засобів зв'язку. Застосування ІКТ у професійній освіті підвищує результативність підготовки майбутніх фахівців, спонукає виникненню принципово нового способу навчання, спрямовує студента на свідоме засвоєння знань у процесі виконання завдань педагогічної спрямованості, формує самостійність уже на початкових етапах навчання у вищому навчальному закладі [1, С. 225]. Обов'язковим компонентом підготовки сучасного педагога є оволодіння ним технологіями отримання і передачі учням нової інформації – інформаційно-комунікаційними технологіями навчання (ІКТН). Це володіння сукупністю методів і технічних засобів застосування інформаційних технологій на основі комп'ютерних мереж і засобів зв'язку для забезпечення ефективного процесу навчання.

Використання засобів інформатизації вчителем початкових класів має свою специфіку і зумовлене певними обмеженнями: гігієнічними вимогами, особливостями

психології молодших школярів, відсутністю у них користувацьких навичок. Савченко О. Я., визначаючи напрямки застосування комп'ютерів як багатофункціонального засобу навчання, вказує на два можливі шляхи: використання комп'ютера: як об'єкта вивчення і для оволодіння учнями способами застосування комп'ютера як засобу навчальної діяльності. [4, С. 357]. Перший передбачає засвоєння знань, формування умінь і навичок, які дозволять використовувати комп'ютер при вирішенні навчальних і особистісних задач. Це шлях формування елементарної комп'ютерної грамотності як складової загальноосвітньої підготовки учнів [4, С. 357] і реалізується за допомогою спеціальних курсів пропедевтики інформатики або в ході вивчення курсу «Технології». Другий – передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій при викладанні предметів початкової школи, в ході організації самостійної індивідуальної і групової навчальної роботи учнів.

О. Нікулочкіна вважає, що структуру готовності сучасного вчителя початкових класів до використання ІКТ у професійній діяльності складають: 1) мотиваційний компонент (бажання ставити перед собою цілі; сформована мотивація саморозвитку; інтерес до використання інформаційних технологій в освітньому просторі початкової школи; потреба в самовдосконаленні; наявність професійно важливих якостей, як-от: креативність, цілеспрямованість, працездатність, відповідальність, наполегливість, здатність до рефлексії своїх дій); 2) функціональний компонент (уміння використовувати засоби сучасних інформаційних технологій, апаратні та програмні засоби, ефективно використовувати технічні навчання, засоби наочності (графіки, діаграми, схеми тощо). Окрім того, дослідниця підкреслює, що слід урахувувати і технічний аспект розв'язання зазначеної проблеми: наявність у навчальному закладі комп'ютерної техніки та засобів мультимедіа, їх доступність для використання вчителями початкової школи [2, С. 402–403].

У сучасному педагогічному процесі для викладання основ інформатики у початковій школі потрібен учитель, який сам у достатній мірі має сформовані компетентності в галузі інформаційно-комунікаційних технологій і навчить молодших школярів працювати з комп'ютером, сформує основи інформаційної та комп'ютерної етики. Велике завдання в цьому покладається на університети, які є системоутворюючим центром формування висококваліфікованого спеціаліста. Одне з провідних місць у цій системі належить циклу дисциплін, які мають на меті озброїти студентів системою педагогічних знань, підготувати до роботи в освітніх закладах, сформувати в майбутніх вчителів інформаційні компетентності, ознайомити з основами використання сучасних інформаційних технологій в освіті та інших галузях діяльності людини, з сучасною комп'ютерною технікою, що використовується при організації навчально-виховного процесу в школі та правилами техніки безпеки при роботі з нею. Для реалізації цієї мети, та у пошуках методів і засобів удосконалення професійної підготовки майбутніх вчителів, колектив кафедри початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського активізує особливу увагу на вивченні загальнопедагогічних дисциплін та методик викладання предметів, що вивчаються у початковій школі. Підготовка майбутніх вчителів початкових класів відбувається у тісній взаємодії викладачів і студентів, які спільно приймають активну участь у наукових дослідженнях, систематично відслідковують педагогічні новинки, відбувається стимулювання розвитку кожного студента, виявлення його здібностей шляхом залучення до творчої та наукової роботи.

Формування інформатичних компетентностей учителів початкової школи не можливе в межах однієї дисципліни і вимагає уваги протягом всього навчання в університеті. У зв'язку з цим до вибіркової частини навчального плану підготовки фахівців за спеціальністю «Початкова освіта» Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського включено перелік дисциплін, вивчення яких необхідне для опанування методикою викладання нової дисципліни Державного стандарту початкової освіти – «Інформатика», а саме таких навчальних курсів як: «Інформатика та сучасні інформаційні технології з методикою навчання», «Комп'ютерні технології у роботі з дітьми», «Нові інформаційні технології з методикою навчання: комп'ютерні технології». Швидкий розвиток інформаційних технологій, доступність нових інструментальних засобів та поява нових технологічних рішень змушують викладачів систематично вносити корективи до змісту підготовки майбутніх вчителів, поновлювати навчальні курси, коригувати зміст практичних завдань тощо.

Робочими навчальними програмами на вивчення зазначених дисциплін передбачено загальним обсягом 180 годин (шість кредитів ECTS): аудиторні заняття – 60 годин, самостійна робота студента – 120 годин. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до впровадження оновленого Державного стандарту забезпечується через різноманітні форми навчальної роботи: лекції, практичні та лабораторні заняття, колоквиуми, де студенти знайомляться зі структурою стандарту, змістовими лініями навчальних програм, умовами реалізації мети, завдань та програмним забезпеченням курсів, стандартом моніторингу навчальних досягнень учнів, змістом навчання по класах. У підготовці майбутнього вчителя поряд з роз'яснювально-ілюстративними методами навчання використовуються проблемні, пошукові, дослідницькі, проектні, які спрямовані на самостійну продуктивно-перетворювальну діяльність студента щодо отримання й опрацювання інформації, оволодіння практичними вміннями й навичками. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в навчальний процес вищої школи, якісно збагачують та доповнюють систему традиційних форм і методів навчання, забезпечують нові шляхи подачі інформації, інтенсифікують та урізноманітнюють навчально-виховний процес.

Провідною формою навчального процесу підготовки фахівців є проходження педагогічної практики в початковій школі, яка здійснюється з урахуванням основних видів професійної діяльності, до яких повинен бути підготовлений учитель початкової школи. При проходженні виробничої та переддипломної практики студенти перевіряють теоретичні знання з різних дисциплін, де значна увага приділяється новим методикам викладання основ інформатики в початковій школі. Праксеологічна підготовка передбачає розробку функціональної структури комп'ютерного середовища для підтримки навчального процесу, використання програмного забезпечення, мультимедійних технологій, Інтернету, обізнаність в сфері дидактики й теорії виховання, креативність мислення, здатність до аналізу, потреба в самовдосконаленні.

Дисципліна «Інформатика та сучасні інформаційні технології з методикою навчання» створена для забезпечення організаційно-педагогічних умов формування інформатичних компетентностей майбутніх учителів початкових класів. Мета курсу: сформулювати знання, вміння та навички необхідні вчителю початкової школи для ефективного використання сучасних інформаційних технологій при

викладанні початкового курсу інформатики як окремого предмета, так і для застосування обчислювальної техніки в ході підготовки та проведення навчальних занять і позакласної роботи в початковій школі. Завдання курсу: ознайомлення з основами використання сучасних інформаційних технологій в освіті та інших галузях діяльності людини; ознайомлення з сучасною комп'ютерною технікою, що використовується при організації навчально-виховного процесу в школі, правилами техніки безпеки при роботі з нею; ознайомлення з основами алгоритмізації та програмування, формування навичок розв'язування задач за допомогою ПК; ознайомлення з методикою використання інформаційних технологій в початковій школі; формування навичок організації навчального процесу з використанням комп'ютерної техніки; ознайомлення з сучасними технологіями отримання та передачі інформації, використання їх в ході підготовки до навчальних занять.

Вивчення дисципліни «Комп'ютерні технології у роботі з дітьми» передбачає реалізацію теоретико-методологічних, когнітивних та практичних завдань, щодо формування у студентів знань, умінь та навичок розробки мультимедійних презентацій та комп'ютерних програм, проведення освітньо-виховної роботи в умовах широкого використання інформаційних технологій в освітньому процесі. Під час практично-лабораторних занять, індивідуальної та самостійної роботи студенти набувають уміння та навички аналізу комп'ютерних програм для учнів початкової школи та для дошкільників, роботи в програмах Power Point, Publisher, Excel, графічними редакторами з метою безпосереднього застосування інформаційних технологій для розвитку дітей; удосконалюють навички роботи з ресурсами Інтернет в цілях опосередкованого застосування ІТ в освітньо-виховному процесі.

На думку О. І. Шиман, одним із напрямів підготовки вчителя початкової школи до використання інформаційних технологій є ознайомлення студентів з можливими варіантами програмного забезпечення: навчальні програми з предметів: математика, українська мова, англійська мова, природознавство, музика, образотворче мистецтво; програми універсального призначення для проведення тренувальних вправ або контролю знань учнів; програми-шаблони для створення навчальних програм та методичного забезпечення уроку [6].

У силу універсальності учителя початкової школи його підготовка з інформаційно-комунікаційних технологій має такі особливості: по-перше, він повинен проводити заняття з учнями початкової школи з формування первинних навичок роботи з тими інформаційно-комунікаційними засобами, які наявні в сучасній школі. Проведення подібного навчання вчителем інформатики старшої школи малоефективне в силу відсутності у нього необхідних знань з особливостей розвитку дітей даного віку та особливостей організації навчального процесу в 1–4 класах; по-друге, відсутність знань і вмінь застосування комп'ютерної техніки не дозволить учителю початкових класів систематично і ефективно використовувати її для навчання учнів; по-третє, подібна підготовка дозволяє вчителю розширити власний методичний багаж, ознайомитись через Internet з досягненнями інших вчителів або з існуючою нормативно-правовою базою, зменшує інформаційну ізоляцію шкіл і конкретних вчителів; по-четверте, зменшує час підготовки до уроків, який відводиться на нетворчі операції – копіювання завдань, перемальовування схем тощо.

Сучасний вчитель повинен володіти основними прийомами роботи в Інтернеті, розуміти, як організовані служби глобальної мережі, якими ресурсами можна

скористатися для поповнення своїх методичних знань, як дізнатися через Інтернет про педагогічний досвід. Необхідними для вчителя є знання, навички та вміння щодо організації та виконання пошуку потрібної інформації, що зберігається у веб-документах, здійснення за допомогою електронної пошти зв'язку зі своїми колегами [5]. Надати оцінку якості інформаційних продуктів та їх придатності до використання може лише вчитель, який добре володіє фаховими методиками та має певний досвід.

Пошуки шляхів підвищення ефективності підготовки майбутніх вчителів початкової школи дали змогу вийти на гнучкі технології навчання. Інтенсивна технологія навчання перш за все передбачає нові організаційні форми взаємодії викладача та студента, а також нову систему діагностики та контролю навчального процесу. Проте, їх характерною ознакою є перенесення центру уваги у навчанні на самостійну роботу, на створення умов, які б стимулювали систематичне, активне, самостійне оволодіння знаннями.

Отже, в результаті нашого дослідження, ми дійшли висновку, що праксеологічний аспект підготовки майбутніх вчителів початкових класів до використання інформаційно-комунікаційних технологій передбачає: формування необхідних знань, умінь і навичок та накопичення особистого досвіду з практичного використання комп'ютерних технологій; формування мотивації до постійного вдосконалення своїх знань, загальнокультурну, методичну і праксеологічну підготовку з їх застосування в навчальному процесі, використання персонального комп'ютера та оволодіння навичками варіативного використання різного програмного забезпечення.

Література

1. Коваль Л. В. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи: технологічна складова: монографія / Л. В. Коваль. — Донецьк: Юго-Восток, 2009. — 375 с.
2. Нікулочкіна О. В. Дослідження рівня готовності вчителів початкових класів до використання інформаційних технологій у професійній діяльності / О. В. Нікулочкіна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. — Запоріжжя, 2012. — Вип. 22. — С. 401—406.
3. Рижко Л. В. Практичне дослідження підходу до вивчення науки як проблема знаннєвого суспільства / Лариса Володимирівна Рижко // Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження: науковий збірник. — Київ : Центр гуманітарної освіти НАН України, Лабораторія постнекласичних методологій. — Вип. 19. — 2008. — С. 259—272.
4. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. — К. : Генеза, 2002. — 386 с.
5. Суховірський О. В. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до використання інформаційних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Олег Васильович Суховірський. — К., 2005. — 303 с.
6. Шиман О. І. Практичний курс з використання сучасних інформаційних технологій: навч. посіб. для студентів гуманіт. спец. пед. ВНЗ / О. І. Шиман. — Бердянськ : БДПУ, 2007. — 155 с.

5.2.16. Preparation of future educators for patriotic upbringing of children of the senior preschool age

Підготовка майбутніх вихователів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку

Сучасні дослідження, що розкривають окремі сторони підготовки фахівців дошкільного профілю висвітлено в роботах Г. Беленької (формування фахової компетентності); Н. Лисенко, З. Плохій (підготовка вихователів до організації еколого-дослідницької діяльності дітей в природі); Н. Грама (теоретико-методичні засади фахової підготовки педагога-вихователя дошкільного закладу до економічного виховання дітей) та ін.

На сьогодні підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти розглядається науковцями як багатофакторна структура, головне завдання якої полягає у набутті кожним студентом особистісного смислу діяльності, формуванні фахової майстерності, постійно зростаючому інтересі до роботи з дітьми та їхніми батьками, а також у розвитку успішності в діяльності [11, С. 101].

За визначенням О. Абдулліної, професійна підготовка майбутнього педагога – це процес формування та збагачення настанов, знань і вмінь, що необхідні майбутньому фахівцю для адекватного виконання специфічних завдань навчально-виховного процесу [1, С. 40].

Поняття «професійна готовність» Л. Григоренко визначає як наявність професійно важливих знань, умінь, навичок і настанов здійснювати педагогічну діяльність. Готовність, на думку вченого, передбачає також сформованість індивідуально-особистісних якостей майбутнього педагога [4].

Аналіз запропонованих наукових позицій дозволяє стверджувати, що підготовка і готовність майбутніх вихователів мають тісний взаємозв'язок, який започатковано через зміст, структуру, організацію, методи, шляхи та виявляється в закономірностях мотиваційних зв'язків, реалізації їх законів, що забезпечить успіх сформованості

Т. Поніманська виділяє необхідні в професійній діяльності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу особистісні якості. Це – здатність до рефлексії і контролю результатів педагогічної діяльності, співробітництво з дитиною на засадах гуманізації, розвитку; здатність до емоційної і моральної підтримки дитини; прагнення до емоційної близькості у спілкуванні; спрямування на психологічний комфорт і своєчасний розвиток особистості; бажання поповнювати знання, займатися самонавчанням і самовихованням для вдосконалення своєї педагогічної майстерності; здатність виявляти і враховувати у вихованні інтереси дітей та їхнє право на повагу [8, С. 165].

Готовність майбутніх фахівців до роботи з дітьми дошкільного віку буде вища з урахуванням своєрідності і специфіки педагогічної діяльності вихователя в процесі навчання у ВНЗ.

Україна, вступивши до третього тисячоліття як незалежна держава, розбудовує та модернізує національну освітню систему. Реформування освіти в Україні здійснюють відповідно до європейських стандартів, які орієнтують на утвердження національної системи освіти та перехід до постнекласичної парадигми.

Вимоги сьогодення згідно з «Національною доктриною», Законом України «Про освіту» та Законом України «Про дошкільну освіту», практична реалізація

Базового компонента дошкільної освіти зобов'язують до пошуків сучасних підходів у підготовці фахівців зі спеціальності «Дошкільна освіта» у вищих навчальних елементарних патріотичних уявленнях у дітей старшого дошкільного віку.

Педагогічні працівники мають стати основною рушійною силою відродження та створення якісно нової національної системи освіти. Тому, головна увага має бути зосереджена на «підготовці нового покоління педагогічних працівників, підвищенні загальної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу педагога до рівня, що відповідає його ролі у суспільстві» [6].

Підтвердженням цього є розробка та затвердження урядом України Концепції Державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року (№ 1721-р від 27.08.2010), яка спрямована на виконання Закону України "Про дошкільну освіту" а також Указ Президента України від 20.03.2008 р. № 244 "Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні". Відповідно до Закону України "Про дошкільну освіту" дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні. Держава визнає пріоритетну роль дошкільної освіти та створює належні умови для її здобуття. У концепції зазначається, що нинішню ситуацію в дошкільній освіті України можна визначити як стадію між старою системою цінностей, установок, звичок і новою, що лише виформовується, і спрямовується на забезпечення оптимальних умов виховання і навчання особистості, яка розвивається [9].

Процес підготовки вихователів в системі вищої професійної освіти має бути спрямований на формування цілісної системи універсальних знань, умінь, навичок і відповідати запитам дошкільних освітніх установ. Умови глобальної конкуренції на ринку праці вимагають від педагогів дошкільного виховання високого рівня професійної компетентності.

Зміст підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у ВНЗ зазначено в освітньо-кваліфікаційній характеристиці й освітньо-професійній програмі підготовка фахівців певної спеціальності. В цих документах відображаються цілі освітньої та професійної підготовки фахівця, визначається місце фахівця в структурі господарства держави, вимоги до його компетентності, соціально важливих властивостей та якостей. Освітньо-кваліфікаційна характеристика «встановлює галузеві кваліфікаційні вимоги до професійної діяльності випускника вищого навчального закладу».

Процес підготовки майбутніх вихователів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку вимагає врахування об'єктивних закономірностей його організації. Існує значна кількість сучасних класифікацій принципів навчання, серед яких представлена класифікація принципів навчання А. М. Алексюка: принцип єдності навчання, освіти і виховання, принцип спрямованості процесу навчання у вузі на всебічний, гармонійний розвиток особистості студента; класифікація принципів навчання С. М. Архангельського: принцип науковості, принцип систематичності, принцип зв'язку теорії з практикою, принцип поєднання індивідуального і колективного, принцип єдності конкретного й абстрактного, принцип доступності знань, принцип міцності знань; класифікація принципів навчання І. І. Кобиляцького: принцип єдності дослідницької і навчальної діяльності вченого-педагога, принцип залучення студентів до посильної дослідницької роботи, принцип забезпечення творчої активності і самостійності студентів у навчальному процесі, принцип єдності теоретичної та практичної підготовки, принцип

глибокого засвоєння специфіки формування внутрішнього світу студентів, урахування їхніх вікових та індивідуальних особливостей.

Серед основних принципів дидактики вищої школи ми виокремлюємо наступні: науковості, систематичності і системності, зв'язку теорії з практикою, свідомості і активності навчання, єдності конкретного і абстрактного, доступності, міцності знань, позитивної мотивації і самостійності, гуманізації, народності, культуровідповідності.

Найдоцільнішими методами підготовки майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку є словесні (роз'яснення, бесіда, лекція, диспут, розповідь, пояснення, інструктування), практичні (вправи, практичні роботи, лабораторні роботи, експеримент, графічні роботи, виробнича практика) та наочні (ілюстрація, демонстрація, спостереження) методи навчання. Ефективними методами стимулювання інтересу до навчання й мотивації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх вихователів вважаємо ділові та рольові (драматизація) ігри, дискусії і диспути, студентські наукові конференції, створення ситуації емоційно-моральних переживань, створення ситуації пізнавальної новизни та зацікавленості (метод цікавих аналогій, ефект дивування, зіставлення наукових і життєвих (побутових) пояснень явища тощо).

Контроль і самоконтроль ефективності навчально-пізнавальної діяльності студентів у контексті проблеми підготовки майбутніх вихователів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку здійснюється із застосуванням методів усного контролю (індивідуальне опитування, фронтальне опитування, усні заліки, колоквиуми, іспити, усне програмоване опитування), письмового (контрольні письмові роботи, письмові заліки, письмові іспити, програмовані письмові роботи) та лабораторно-практичного (контрольні лабораторні роботи, контроль за допомогою комп'ютера (навчально-контрольні програми)) контролю та самоконтролю (самостійний пошук помилок, уміння самостійно оцінювати свої знання, визначати пріоритетні напрями власного навчального процесу, самоаналіз і тощо).

Н. Ничкало вважає головним завданням професійного навчання підготовку кваліфікованих конкурентоспроможних кадрів із високим рівнем професійних знань, умінь, навичок і мобільності, які відповідають вимогам науково-технічного прогресу і ринковим відносинам в економіці; виховання соціально активних членів суспільства, формування в них наукового світосприйняття, національної свідомості [10].

Аналіз наукових праць, спрямованих на підвищення ефективності педагогічної підготовки майбутнього вихователя (зокрема, праць Г. Беленької, І. Дичківської, В. Зінченко, Л. Машкіної, Т. Поніманської), свідчить про те, що існуюча до цього часу у вищому навчальному закладі традиційна система викладання педагогічних дисциплін, зокрема дошкільної педагогіки, не відповідає тим вимогам, які ставить суспільство перед сучасним вихователем, формує інтелектуального споживача, пасивного виконавця. Погоджуємося із думкою В. Ф. Сергеева про те, що «майбутні вихователі не вмюють застосовувати одержані знання у практичній діяльності, що свідчить про відсутність у студентів глибоких знань про сутність головних педагогічних процесів, явищ, понять, законів, закономірностей. Тому теоретико-методологічна підготовка майбутнього вихователя з педагогіки має бути побудована таким чином, щоб студенти оволодівали основами педагогічної

теорії у процесі спеціально організованої діяльності шляхом застосування активних форм і методів навчання, включення їх у науково-дослідну діяльність. Така побудова навчального процесу формує евристичний стиль мислення студентів, створює необхідне підґрунтя для наступного творчого використання ними своїх педагогічних функцій, спонукає до самостійного дослідження тих чи інших педагогічних явищ. Діяльність майбутнього вихователя, спрямована на оволодіння певною системою базових знань з педагогічних дисциплін, передбачає оволодіння студентами під час навчання у вищому навчальному закладі комплексом педагогічних умінь, необхідних для їх професійної діяльності, а саме: гностичних, проєктувальних, конструктивних, комунікативних, організаторських. Тому нагальною потребою стає перехід на новий рівень розвитку системи вивчення предметів педагогічного циклу, який характеризується активною взаємодією таких його складових, як модель спеціаліста, діяльність студента та діяльність викладача. Водночас актуальним лишається подальше вдосконалення таких компонентів навчально-пізнавальної діяльності студентів щодо оволодіння системою педагогічних знань, як мотиваційно-ціннісний, змістовно-понятійний та операційно-діяльнісний». Проте останнім часом значно оновлюється зміст навчально-виховної підготовки студентів з педагогічних дисциплін з опорою на сучасні теоретико-методологічні концепції особистісно-діяльнісного напрямку, національну і зарубіжну демократичну педагогічну спадщину, що дає можливість використати багатий і надзвичайно цінний виховний досвід. Передбачається ознайомлення студентів з альтернативними виховними системами, педагогічними інноваціями. Багаторівнева підготовка спрямовується на вдосконалення й переробку нормативних курсів з педагогіки, історії педагогіки, основ педагогічної майстерності, а також елективних курсів, які вводяться у ВНЗ для задоволення освітніх, виховних і кваліфікаційних потреб особи та суспільства, ефективного використання набутого навчального досвіду, традицій, регіональних потреб. Уведення нових дисциплін, таких як "Етнопедагогіка", "Соціологія освіти", "Технологія навчально-виховного процесу", – усе це мало сприяти професійному становленню вчителя як майбутнього вихователя [7].

Нагальною проблемою вищої школи є пошук шляхів оптимізації процесу професійної підготовки майбутніх педагогів. Це стає можливим шляхом використання ігрових методів. Вони забезпечують можливість поставити студентів у спеціально створені ситуації, що передбачають не одне, а цілу низку професійних рішень. Впровадження в навчальний процес методів активного навчання розглянуто О. О. Вербицьким, В. А. Козаковим, В. А. Рибальським, П. М. Щербанем та ін. У наш час продовжується пошук, розробка та впровадження методів активного навчання, про що свідчать чисельні міжнародні й регіональні науково-методичні конференції [2].

У процесі професійної підготовки використовуються дидактичні, розвивальні, рольові та ділові ігри.

Питання організації ділових ігор у навчально-виховному процесі ВНЗ досить широко висвітлювалося у науковій літературі. Зокрема, А. Вербицьким, В. Коваленко, П. Олійник, І. Черняк вивчалися особливості впровадження та застосування ділових ігор з метою професійної підготовки студентів, М. Бірштейн, В. Галушко, М. Крюков та ін. розглядали можливості ділової гри як засіб підвищення кваліфікації управлінців. Разом з тим, досвід використання ділових ігор у

вищій школі другої половини ХХ століття, протягом якого широко почали використовувати ділові ігри у навчальному процесі та з'явилося багато нових ідей щодо їх організації, недостатньо висвітлено в науковій літературі.

Дидактичні ігри мають формувати систему знань та вмінь студентів.

М. Воровка на основі аналізу літературних джерел виділила основні принципи конструювання та організації ділових ігор (імітаційне моделювання конкретних умов та ігрового моделювання змісту і форм професійної діяльності; проблемності змісту імітаційного моделювання і процесу його розгортання в ігровій моделі; спільна діяльність; діалогове спілкування тощо) [3].

Вона виділяє основні етапи підготовки та проведення ділових ігор: діагностування (виявлення необхідності використання гри); моделювання (визначення її місця у навчальному процесі); реалізація та аналіз результатів ділової гри. Саме на цьому етапі визначено дії, що характеризують пізнавальну активність і самостійність викладача та студента – суб'єктів гри [3].

Розвивальні ігри спрямовані на вдосконалення психічних процесів, властивостей студента: сприйняття, уваги, пам'яті, уяви, мислення, спритності, вправності тощо.

Дидактичні та розвивальні ігри тісно пов'язані. В таких іграх інтерес студента переміщується від ігрового до розумового завдання, що підвищує пізнавальну його активність. Дидактичні й розвивальні ігри поєднують риси ігрової та навчальної діяльності. Вони відбуваються під керівництвом викладача й за його планом, і повинні проводитись за дидактичними принципами доступності (від простого до складного), самостійності, позитивної, емоційної атмосфери.

Отже, впровадження ділових, дидактичних та розвивальних ігор у процес підготовки майбутніх вихователів до здійснення наступності в національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку та учнів перших класів дозволяє змістити акцент із набуття сукупності знань на формування навичок, умінь, способів поведінки та прийомів творчості.

Важливою складовою професійної підготовки майбутніх вихователів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку є педагогічна практика, яка спрямована, з одного боку, на закріплення та реалізацію в спеціально створених умовах набутих студентами предметних, психолого-педагогічних, методичних знань, умінь і навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності, з іншого на творчий розвиток та саморозвиток майбутнього вихователя, формування в нього професійно значущих якостей і готовності до інноваційної педагогічної діяльності.

Питання ролі і місця педагогічної практики у професійному становленні педагога розглядали В. Майборода, Н. Дем'яненко, М. Євтух, О. Лук'яченко, М. Барна, Л. Хомич та інші.

Аналіз наукових джерел переконує, що педагогічній практиці в системі підготовки майбутніх фахівців приділяється велика увага. Ідеї взаємозв'язку і взаємозумовленості теорії і практики були основоположними для розвитку педагогічної практики у працях таких дослідників: П. Блонського, С. Шацького, М. Рубінштейна, С. Фрідмана.

На думку В. А. Скакуна, «практика – складова частина навчально-виховного процесу, що передбачена навчальними планами і програмами, організована в реальних виробничих умовах (або близьких до них) з метою формування у студентів

уявлення про конкретну професійну сферу, навчання практичним заняттям, навичкам і умінням, придбання досвіду самостійної роботи з обраної професії. Практика – одна із форм навчання, що сприяє застосуванню та закріпленню на ділі знань, отриманих теоретичних шляхом, і є невід'ємною складовою частиною процесу підготовки спеціалістів» [12, С. 29].

Н. Козакова розглядає педагогічну практику у контексті ступеневої підготовки. З одного боку, як важливу складову професійної підготовки, спрямовану на закріплення та реалізацію набутих студентами предметних, психолого-педагогічних, методичних знань, умінь та навичок, а з іншого – як засіб творчого розвитку та саморозвитку.

Погоджуємося з думкою А. Яворського, який наголошує на тому, що методологічною основою організації практичної підготовки фахівців повинен бути особистісно-діяльнісний підхід до процесу професійного становлення фахівця. Саме включення студента в різні види діяльності, що має чітко сформульовані завдання, і його активна позиція сприяють успішному становленню його як фахівця [14].

Важливим аспектом підготовки майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку виступає педагогічна організація їх професійного самовиховання.

У класичній педагогіці ідеї самовиховання активно розроблялись такими відомими науковцями, як П. П. Блонський, П. Ф. Каптерев, М. Монтессорі, В. О. Сухомлинський, Л. М. Толстой, К. Д. Ушинський. Питанням самовиховання характеру, волі приділяється увага в дослідженнях В. А. Крутецького, Л. І. Рувинського, С. І. Хохлова та ін.

А. Я. Арет вважає, що самовиховання – це освітньо-виховна робота особистості. Л. М. Гордєєва під самовихованням розуміє прагнення людини виховати себе і діяльність із здійснення цього прагнення. С. Б. Єлканов визначає самовиховання як свідому цілеспрямовану діяльність людини з удосконалення своєї особистості. А. Г. Ковальов так формулює поняття "самовиховання": це свідомо планомірна робота над собою, спрямована на формування таких якостей особистості, які відповідають вимогам суспільства та особистій програмі розвитку.

Найбільш повне визначення професійного самовиховання майбутнього вчителя надає І. Шиманович, яка розглядає цей феномен як – свідому діяльність з метою професійно-особистісного розвитку власної індивідуальності для більш повної самореалізації в педагогічному процесі [13, С. 21].

Спираючись на проаналізовані наукові дослідження, В. Гриньова доводить, що "професійна підготовка майбутнього фахівця у вищому навчальному закладі передбачає сформованість професійної культури, значення якої на особистісному рівні виражається мірою освоєння необхідних професійних знань, навичок й умінь, професійного досвіду, ступенем інтеграції професійних і соціальних якостей особистості; здатністю застосовувати сукупність найбільш раціональних способів, прийомів роботи в різних ситуаціях, що складаються в процесі діяльності й забезпечують її високу ефективність [5, С. 77].

Література

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О. А. Абдуллина. — М. : Просвещение, 1990. — 141 с.
2. Вершинін П. П. Розвиток творчогомислення студентів на аудиторних заняттях / П. П. Вершинін, В. Заліщук, В. С. Потапчик // Нові технології навчання. — К., 2000. — Вип. 27. — С. 141—143.

3. Воровка М. І. Ділова гра як засіб підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / М. І. Воровка. — Тернопіль, 2007. — 22 с.
4. Григоренко Л. В. Формирование готовности студентов педвуза к профессиональной деятельности в процессе самостоятельной работы: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Людмила Васильевна Григоренко. — Кривой Рог, 1991—162 с.
5. Гриньова В. М. Про співвідношення понять "професіоналізм", "професійна культура", "професійна компетентність", "професійна підготовка"/В. М. Гриньова // Педагогіка та психологія. — 2014. — Вип. 45. — С. 75—84.
6. Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття». Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 1993, № 896 // Освіта. — 1993. — № 44—46. — С. 7.
7. Дубасенюк О. А. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності : монографія / Дубасенюк О. А., Семенюк Т. В., Антонова О. Є. — Житомир : Жито- мир. держ. пед. ун-т, 2003. — 193 с.
8. Загородня Л. П. Педагогічна майстерність вихователя дошкільного закладу: Навчальний посібник / Л. П. Загородня, С. А. Тітаренко. — Суми : Університетська книга, 2010. — 319 с.
9. Закон України "Про дошкільну освіту" (№ 2628-III від 11 липня 2001 року) // Освіта України. — № 33. — 12 вересня. — 2001.
10. Ничкало Н. Г. Професійна педагогіка і педагогіка праці: проблеми взаємозв'язку в умовах ринкової економіки / Н. Г. Ничкало // Педагогіка і психологія. — 2010. — № 2. — С. 33—45.
11. Підготовка вихователя до розвитку особистості дитини в дошкільному віці: монографія / Г. В. Беленька, О. Л. Богінч, З. Н. Борисова та ін. ; за заг. ред. І. І. Загарницької. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. — 310 с.
12. Скакун В. А. Преподавание курса «Организация и методика производственного обучения»: Методическое пособие. — М. : Высшая школа, 1984. — 168 с.
13. Шиманович І. В. Формування в майбутніх учителів потреби в професійному самовихованні : дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Шиманович Ірина Вікторівна. — Запоріжжя, 2008. — 215 с.
14. Яворський А. Педагогічна практика – одна з найважливіших складових професійної підготовки майбутнього фахівця (соціального педагога)//Рідна школа. — 2000. — № 8. — С. 15—19.

5.2.17. The problem of future musical art teachers preparation for pupils` civil education

Проблема підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва до громадянського виховання учнів

Інтеграція України в європейський освітній простір потребує удосконалення системи навчання й виховання студентів педагогічних закладів вищої освіти, формування особистості вчителя з широким світоглядом, якісними знаннями, високими моральними цінностями. У реалізації завдань сучасної освітньої концепції нашої країни важлива роль належить учителеві музичного мистецтва, який, поєднуючи в собі риси педагога, мистецтвознавця, музиканта, філософа і психолога, покликаний впливати на формування свідомості, забезпечувати духовне становлення особистості школярів – патріотів і громадян української держави. Особливого значення це набуває сьогодні, зважаючи на соціально-політичну обстановку в Україні.

Національною доктриною розвитку освіти проголошено, що мета державної політики у галузі освіти полягає у створенні сприятливих умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства [5]. Громадянська позиція учителя музичного мистецтва покликана вирішувати важливі завдання громадянського виховання дітей та молоді, залучати їх до

світу прекрасного, формувати естетичне ставлення до мистецтва та навколишньої дійсності, розвивати творчий потенціал. Сучасний вчитель музичного мистецтва покликаний стати одним із активних учасників передачі системи світоглядних, духовних, моральних та естетичних цінностей, сприяти соціалізації підростаючого покоління.

Концептуальні засади педагогіки вищої школи досліджені А. Алексюком, І. Бехом, І. Зязюном, Л. Кондрашовою, А. Кузьмінським та ін. Проблема професійної готовності вчителя стала предметом наукових розвідок Л. Григоренко, А. Капської, Н. Кузьміної, А. Ліненко, О. Мороз, О. Пехоти, С. Сисоєвої, А. Троцько та ін. Особливості професійної підготовки вчителя музичного мистецтва розглядали Е. Абдуллін, І. Гринчук, О. Музальов, С. Науменко, О. Ніколаєва, Г. Падалка, Л. Паньків, О. Рудницька, Т. Смирнова, В. Шульгіна, О. Щолокова та ін.

Деякі аспекти підготовки вчителів до професійно-педагогічної діяльності на уроках музичного мистецтва порушуються в працях А. Бойко, Ю. Мальованого, Н. Савченко та ін. У дослідженнях З. Гіпетерс, В. Дряпіки, Л. Коваль, О. Олексюк, В. Орлова, Г. Падалки, Т. Рейзенкінд, О. Ростовського, О. Рудницької, О. Щедролоєвої Г. Яківчук та ін. порушується проблема професійної підготовки та художньо-естетичного виховання студентів і майбутніх учителів мистецьких дисциплін.

Концептуальні засади громадянського виховання молодого покоління висвітлено в працях П. Ігнатенка, В. Поплужного, В. Сухомлинського та ін. Значення формування громадянської зрілості у майбутніх педагогів розкрито в працях О. Кафарської, Т. Мироненко, В. Плахтєєвої, Н. Самохіної, А. Сігови та ін. Різні аспекти розв'язання проблеми громадянського виховання учнів загальноосвітніх шкіл досліджували О. Бенца, М. Боришевський, П. Вербицька, Н. Дерев'янка, Ю. Завалевський, П. Кендзьор, У. Кецик, Л. Корінна, О. Кошолоп, О. Красовська, Л. Рехтета, М. Рудь, О. Сухомлинська, К. Чорна, М. Шимановський та ін. Питання громадянського виховання молодших школярів висвітлено в працях Н. Бібік, Л. Момотюк, І. Рогальської, О. Савченко, Г. Тарасенко та ін.

Проблема готовності майбутніх учителів до здійснення громадянського виховання школярів у педагогічній науці й практиці знайшла відбиття у роботах О. Апраксіної, Б. Асаф'єва, Є. Бондаревської, І. Бризгалова, Б. Бриліна, Н. Ветлугіна, М. Волос, А. Гаязова, О. Мартинюк, Р. Рогова та ін. Разом з тим, у педагогічній науці залишається недослідженим ряд актуальних питань, пов'язаних з формуванням готовності студентів – майбутніх учителів музичного мистецтва до здійснення громадянського виховання школярів засобами музичного мистецтва.

Для успішної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до здійснення громадянського виховання учнів у школі потрібні різні за змістом умови. Проте особливо значущими є педагогічні умови, покликані забезпечити ефективне вирішення даної проблеми в системі діяльності закладу вищої освіти. Мета дослідження полягає у визначенні основних завдань ЗВО та педагогічних умов, які сприятимуть ефективній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва до здійснення громадянського виховання учнів загальноосвітньої школи.

Повага до своєї країни, до її національних традицій, історії, багатой культури є основою будь-якого виховання. Неможливо виростити справжнього громадянина та гідну людину без поважного, трепетного ставлення до своєї історії та витоків. Нині, коли здійснюється активна демократизація держави, громадянське виховання особистості набуває особливої актуальності.

Провідне місце у процесі громадянського виховання, безперечно, належить освітній складовій, яка доповнюється й розширюється вихованням у душі громадянськості. Це поняття об'єднує в собі громадянську, політичну соціалізацію та здатність долучати до цього процесу моральні цінності [3, 26].

Громадянське виховання учнів усіх ланок освіти повинно стати тією об'єднуючою силою, яка зможе виростити покоління справжніх патріотів, що люблять свою Батьківщину не на словах, а на ділі. Важливою якістю українського патріотизму має бути турбота про благо народу, сприяння становленню й утвердженню України як правової, демократичної держави, готовність відстояти незалежність Батьківщини [3, 26].

У сучасному розумінні патріотизм – це поняття, яке трактується всіма неоднозначно й має багато різних визначень. Так, І. Кравцова визначає патріотизм «як любов до своєї батьківщини; до рідних місць («землі батьків»), до рідної мови, культури й традицій, до продуктів праці свого народу [1, 103]. І. Харламов розглядає патріотизм як взаємозалежну сукупність моральних почуттів і рис поведінки, яка включає любов до Батьківщини, активну працю на благо Батьківщини, примноження трудових традицій народу, дбайливе ставлення до історичних пам'яток і звичаїв рідної країни, прагнення до зміцнення честі й достоїнства Батьківщини [7]. О. Матвієнко розвиває думку, що патріотизм – це одна з моральних якостей особистості, яка включає любов до Батьківщини, готовність до її захисту, прихильність до народної культури, знання національних традицій, національне достоїнство, гордість і честь, які знаходять своє втілення в громадянськості [4, 29].

Громадянське виховання на уроках музичного мистецтва має величезне значення, тому що мова йде про долю сьогодення й майбутніх поколінь, тому що наші діти повинні не тільки мати належний обсяг знань, але й стати зрілими духовно й інтелектуально. Матеріалізм продовжує усе більше домінувати над суспільством і людиною, витісняючи найважливіші проблеми виховання, що приводить до життєвих протиріч. Звідси – гостра необхідність у вихованні патріотизму та громадянськості молодших школярів на уроках музичного мистецтва, що на основі вітчизняних музичних творів, українських пісень, примовок і т.д. буде виховувати в молодому поколінні якості, які за усіх часів відрізняли український характер: доброту, відкритість, достоїнство, щирість, шляхетність.

Складність музично-виховного процесу у школі визначається рядом моментів. Так, варто пам'ятати, що при колективній формі занять необхідно враховувати можливості кожного учня окремо. Крім того, одне і те ж завдання на різних рівнях загального й музичного розвитку учнів, залежно від їхнього віку, вирішується з істотними відмінностями. Специфічні труднощі викликає і те, що кожний елемент уроку музичного мистецтва, навіть тренування в читанні нотного запису або звичайна інтонаційно-ритмічна вправа, повинні прилучати учнів до музики, бути заняттям з музичного мистецтва. Тому обов'язковою якістю уроків музики є їхня емоційна насиченість, творче, активне, естетичне ставлення учнів до будь-якого виконаного ними завдання [9, 182].

Фахівці відзначають, що інтерес до професії вчителя музики в сучасного школяра може виникнути тільки у випадку зіткнення з яскравою особистістю вчителя, який володіє не тільки художньо-творчими, але й духовно-моральними якостями й здібностями. Для цього необхідні універсальні якості особистості (відповідальність, самооцінка, самоконтроль, гнучкість й ін.) і специфічні, характерні

для вчителя музичного мистецтва (музикальність, артистизм, атракція, емпатійність й інше.). Г. Ципін зазначає, що учитель повинен бути «якщо не божеством, то абсолютно ідеальною людиною» [8].

На жаль, аналіз сформованої практики показує, що на сучасному етапі при підготовці фахівця в системі вищої професійної музично-педагогічної освіти не здійснюється виховання його громадянськості та патріотичності. Очевидно, що в сучасних соціальних умовах помітно загострилися протиріччя між: гострою потребою збереження національної музичної культури й низьким соціальним статусом професії «учитель музики»; необхідністю розвитку глибокого й стійкого професійного інтересу в майбутніх учителів музики й відсутністю відповідних освітніх технологій у педагогіці музичної освіти; значенням української народної (духовної) музики і її недостатнім використанням у системі професійної підготовки майбутнього вчителя музики у вищій школі; педагогічними можливостями сучасної української національної пісні і її незатребуваністю як засобу розвитку професійного інтересу майбутнього вчителя [9, 183].

Необхідність формування готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до здійснення громадського виховання школярів обумовлена зростаючими вимогами до особистості й професійної діяльності вчителя; соціальним замовленням держави, яка потребує діяльного, мислячого, з високим рівнем громадянської самосвідомості, орієнтованого на духовні цінності, самостійного й відповідального в прийнятті рішень громадянина. Тому, залишаючи вуз і розпочинаючи роботу на педагогічній ниві, молодий вчитель музичного мистецтва повинен бути готовим до професійної діяльності по громадському вихованню школярів. І цю готовність можна визначити як складну інтегративну якість особистості педагога, спрямовану на формування громадянських якостей особистості школярів, яка включає в себе соціальні, моральні й професійні погляди і почуття, оптимальну суму знань теорії й практики громадянського виховання й необхідну систему практичних умінь і навичок, ціннісні орієнтації, мотиваційно-ціннісне ставлення до діяльності по громадському вихованню школярів засобами музичного мистецтва.

Формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до здійснення громадського виховання школярів повинно передбачати особистісно орієнтовану, гуманістичну спрямованість освітнього процесу у вищій школі, а також забезпечуватися сукупністю наступних умов:

- збагачення змісту освітнього процесу поняттями, ідеями, теоріями, знання яких сприяє формуванню в майбутніх фахівців професійної готовності здійснювати громадянське виховання школярів;
- гуманізація й гуманітаризація підготовки майбутніх учителів;
- використання в процесі навчання особистісно-діяльнісного та індивідуально-творчого підходів;
- діалогізація процесу навчання;
- єдність і взаємозв'язок вивчення теоретичних курсів зі змістом практичної діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва;
- сполучення різних видів діяльності студентів у процесі підготовки;
- алгоритмізація навчання, включення студентів у різні форми науково-дослідної роботи по проблемі [6, 139].

Готовність студентів – майбутніх учителів музичного мистецтва до здійснення громадянського виховання повинна включати наступні елементи:

- змістовно-процесуальний (фонд знань із проблем громадянського виховання, повнота засвоєння вмінь до здійснення даного виду діяльності);
- мотиваційно-ціннісний (особистісне ставлення до здійснення громадянського виховання школярів).

Крім того, формування готовності до здійснення громадянського виховання в майбутніх вчителів не з'являється одразу. Цьому передують загальнонаукова, загальнокультурна, психолого-педагогічна, предметно-методична й творчо-практична підготовки, які ведуть студента від одного рівня готовності до іншого: спочатку формується готовність студента до здійснення громадянського виховання школярів на репродуктивному рівні, потім – на репродуктивно-творчому, і нарешті, на творчо-модернізуючому рівні. Основними ж соціально-педагогічними якостями, які лежать в основі готовності здійснення громадянського виховання школярів, є активність вчителя музичного мистецтва, прагнення до реалізації себе й свідоме сприйняття ідеалів суспільства, перетворення їх у глибоко особисті для себе цінності, переконання і потреби.

Громадянське виховання неможливо реалізувати через окрему навчальну дисципліну. Це – цілісна система, яка охоплює всі сфери діяльності закладу вищої освіти, як навчальні, так і позанавчальні, і яка пропонує, в першу чергу, практико-орієнтовані й інтерактивні методи навчання і виховання. Готовність вчителя музичного мистецтва до здійснення громадянського виховання в школі має стати одним з найважливіших навчальних результатів громадянського виховання (поряд із громадянськими цінностями й досвідом громадянських дій) у закладі вищої освіти.

Громадянська компетентність майбутнього вчителя музичного мистецтва бути розкрита через ряд ключових компетентностей, кожна з яких володіє певним набором здібностей, які складають цю компетентність:

- дослідницька компетентність – здібності, пов'язані з аналізом і оцінкою поточної соціальної ситуації;
- компетентність соціального вибору – здібності, пов'язані з умінням здійснити вибір і прийняти рішення у конкретній соціальній ситуації при зіткненні з конкретними соціальними проблемами;
- компетентність соціальної дії – здібності, пов'язані із завданнями по реалізації здійсненого вибору, ухваленого рішення;
- комунікативна компетентність – здібності взаємодії з людьми (включаючи толерантність), насамперед, при вирішенні соціальних проблем;
- навчальна компетентність – здібності, пов'язані з необхідністю подальшої освіти в соціальних умовах, які постійно змінюються [6, 140].

Рівень громадянської вихованості учнів, професійна і громадянська зрілість педагога і методичний інструментарій впливу на особистість – це ті три основні показники, які відбивають ефективність діяльності педагога по формуванню в учнів громадянської позиції. Тому, на нашу думку, в число основних завдань закладу вищої освіти повинні бути включені:

- розвиток у майбутніх учителів музичного мистецтва ключових компетентностей для успішної реалізації ідей громадянського виховання;
- проектування освітнього середовища ЗВО як простору нагромадження, збагачення досвіду громадянського самовизначення й становлення громадянськості фахівця;

- розробка й обґрунтування моделі громадянського виховання у ЗВО (цінності, цілі, зміст, технології, умови й ресурси) при неодмінному обліку регіональної специфіки;
- розробка і впровадження в навчальний процес курсів і модулів, пов'язаних з підготовкою майбутніх вчителів музичного мистецтва як активних учасників процесу демократизації школи, у тому числі формування демократичного укладу шкільного життя, здійснюючи при цьому тісне співробітництво зі школами й іншими навчальними закладами, насамперед, з тими, де ведеться активна робота в цьому напрямку;
- акцентування й збагачення проблематики громадянського виховання в змісті психолого-педагогічних, загально-гуманітарних і спеціальних навчальних дисциплін;
- створення інформаційного забезпечення громадянського виховання: інтегративних курсів, навчальних модулів, різних програм практики, банку даних, орієнтованих на становлення педагога-громадянина;
- розробка критеріїв і показників ефективності громадянського виховання й діагностичного інструментарію для відстеження динаміки становлення громадянських компетентностей майбутнього педагога [6, 141].

Актуальність проблеми формування готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до здійснення громадянського виховання школярів обумовлена глобальними соціально-економічними, політичними й культурними змінами в нашій країні; зростаючими вимогами до особистості й професійної діяльності вчителя, важливим завданням якого є виховання справжнього громадянина; недостатньою розробленістю проблеми в теорії й практиці педагогіки. Тому, необхідною є спеціальна модель формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до здійснення громадянського виховання школярів і умови, які забезпечать особистісно-орієнтовану, гуманістичну спрямованість освітнього процесу у закладі вищої освіти.

Література

1. Кравцова Н. И. Опыт и проблемы воспитания гражданственности на примере вузовской библиотеки / Н. И. Кравцова // Гражданское общество: проблемы становления: сб. науч. тр. — Новосибирск, 2006. — С. 103—107.
2. Красноок З. П. О критериях становления гражданственности у молодежи. / З. П. Красноок // Инновационные процессы в высшей школе : всерос. науч.-практ. конф., сентябрь 2004 г. : тезисы докл. — Краснодар, 2004. — С. 41—42.
3. Кучинська І. Громадянське виховання та його значення у сучасному виховному процесі / І. Кучинська // Українська література в загальноосвітній школі. — 2006. — № 3. — С. 26—27.
4. Матвієнко О. Виховання толерантності починається з учителя / О. Матвієнко // Рідна школа. — 2005. — № 6, червень. — С. 29—32.
5. Національна доктрина розвитку освіти : затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347 // Освіта України. — 2002. — № 33. — С. 4—6.
6. Торохтий В. С. Гражданское и патриотическое воспитание в условиях модернизации образования / В. С. Торохтий // Материалы II Всероссийской науч.-практ. конф. университетских округов России 19—20 мая 2008 г. [Отв.ред. С. Б. Смирнов]. — Оренбург—Санкт-Петербург : Ассоциация «Университетский образовательный округ Санкт-Петербурга», 2008. — С. 139—146.
7. Харламов И. Ф. Педагогика : учеб.пособие для вузов / И. Ф. Харламов. — М. : Гардарики, 1999. — 520 с.
8. Цыпин Г. М. Обучение игре на фортепиано / Г. М. Цыпин. — М. : Просвещение, 1984. — 173 с.
9. Шевченко Ю. А. Роль педагогічних умов ефективної підготовки майбутніх учителів музики до організації музичної творчості дітей / Ю. А. Шевченко // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. — 2010. — № 2 — С. 182—189.

5.3. PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF PREDICTION OF PERSONALITY DEVELOPMENT

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

5.3.1. Social-psychological factors of formation of the institute of fatherhood

Соціально-психологічні фактори становлення інституту татківства

У сучасному суспільстві відбувається трансформація уявлень про роль чоловіка в сім'ї та батька у вихованні дитини. Це зумовлено, перш за все, лібералізацією гендерних ролей, залученням жінки до активної професійної діяльності, зміною рольової структури сім'ї тощо. Загальновідомо, що роль батька соціально зумовлена й не має настільки сильною біологічної основи, як материнство. «Бути чоловіком, що зачав дитину, і бути батьком – це, з самого початку, дві різні й дві окремі ролі» [6, С. 21]. Відповідно, ретельної уваги науковців і психологів-практиків потребує дослідження системи факторів, що впливають на процес становлення ролі батька.

Варто наголосити, що в наукових джерелах із психології батьківства останнім часом активно вживають термін «татківство» на позначення чоловічої позиції [4]. Загалом в українській мові батьком або татом називають чоловіка, який має дітей. Слово «батько» походить від праслов'янського «bata», «batja» й означає виконання чоловіком певної ролі в сім'ї. Ця роль полягає у вихованні власних (або прийомних) дітей, а також моральній, матеріальній та суспільній відповідальності за них. Крім того, в українській мові вживаним є слово «тато» на позначення цієї ж ролі чоловіка. Таке ж слово існує або існувало в інших слов'янських мовах: з російської – тата, тятя (діалект, застаріле); з болгарської – тато, тате; з сербохорватської – тата; зі словенської – tata.

До Петра I вживали російський варіант «тятя» – аналог українського слова «тато». Слово «папа» ввійшло до російської мови з французької за часів Катерини II. Таким чином, на позначення батьківської ролі чоловіка з давніх-давен вживали слово «тато». Вважаємо, що вживання в сучасній українській мові слова «татківство» (як похідного від слова «тато») підкреслить батьківську позицію чоловіка в межах сім'ї. Термін «батьківство» може використовуватись у двох значеннях: як специфічна чоловіча роль щодо виховання власних дітей; у сенсі реалізації жінкою і чоловіком виховної функції в межах сім'ї. Відповідно застосування терміну «татківство» допоможе уникнути плутанини та увиразнить чоловічу роль.

Раніше в архаїчних суспільствах високий репродуктивний успіх чоловіка був показником його маскулітності, «чоловічої сили». Він досягався шляхом конкуренції з іншими чоловіками і асоціювався з агресивністю та воїнськими чеснотами. Відтак чоловіки не мали часу і потреби здійснювати догляд за власними дітьми. Тому цю функцію виконували жінки – матері дітей. Так виник транскультуральний образ батька, який не бере участі у вихованні нащадків. У суспільній свідомості образ батька складався з наступних характеристик: емоційно-віддалений від дітей, годувальник, уособлення влади, приклад для наслідування (особливо хлопчиків),

безпосередній наставник у суспільно-трудо́вій діяльності. Саме такою є традиційна модель батьківства, яка сформувалася упродовж століть.

У зв'язку з лібералізацією гендерних ролей і включенням жінки в активну професійну діяльність, змінювався зміст батьківської ролі чоловіка. Так, у 1960-х роках у США з'явився новий образ батька. Чоловіки-батьки не тільки заробляли гроші на утримання сім'ї, але й доглядали за дітьми, активно цікавилися їхніми проблемами. З 1960-х років середня кількість часу, яку американські батьки проводили з дітьми, зросла на 25% – 37%. Через зменшення кількості дітей у сім'ї (1–2 дитини), зросла кількість часу, яку чоловіки витрачали на одну дитину. Такі ж тенденції було зафіксовано й у Німеччині. Новий образ батька складався з таких характеристик, які не були притаманні традиційним уявленням про нього. Зокрема, чоловіки почали брати більше на себе домашніх обов'язків, надавати значення належному виконанню батьківської ролі (частіше проводити час із дітьми, не делегувати емоційну турботу про дітей матері тощо) [7].

О. А. Карабанова характеризує сучасне татківство такими параметрами: доступністю (присутність батька і можливість дитини звернутися до нього); залученістю до спільної діяльності (прямі контакти, догляд за дитиною, спільна діяльність); відповідальністю (фінансове і матеріальне забезпечення, організація освітньо-виховного середовища); моніторингом (інформованість про заняття, бажання і потреби дитини) [8]. Реалії сьогодення свідчать про збільшення кількості часу чоловіків у процесі догляду за власною дитиною. Так, статистика свідчить, що кожен п'ятий молодий батько в Німеччині бере відпустку по догляду за новонародженою дитиною. У європейських країнах татківська відпустка у зв'язку з народженням дитини становить від двох оплачуваних днів (у Греції і Нідерландах) до двадцяти восьми днів (у Литві). А в Португалії, згідно з офіційним законодавством, тато зобов'язаний провести з дитиною п'ять днів в оплачуваній батьківській відпустці. В Італії на законодавчому рівні зафіксовано, що батько дитини зобов'язаний провести двадцять чотири години, доглядаючи за дитиною, яка не досягла п'ятимісячного віку.

Варто зазначити, що процес зміни сутності татківської ролі сприймається як криза в сучасному суспільстві. Наразі відбувається певний перехід від образу «традиційного батька» до «батька-партнера». На думку І. С. Кона, це є певним етапом довгострокового процесу переосмислення і трансформації звичного гендерного порядку. Водночас цей процес є достатньо складним. Виокремлюють певну кількість чинників, які уповільнюють і ускладнюють реалізацію ролі «батька-партнера».

Розглянемо найбільш типові проблеми, які впливають на зміст та реалізацію батьківської ролі в сучасному світі:

- «відсутність» чоловіка в житті сім'ї та батька в житті дитини пов'язано з його роботою (завантаженість, неможливість контролювати робочий час, зменшення кількості вільного часу, тривалі відрядження тощо);
- значно ускладнено передачу професії з покоління в покоління, оскільки швидко змінюється їх перелік і актуальність. (Наприклад, раніше в родині фермерів ця справа переходила від батька до сина, що сприяло більш тісному зв'язку в підсистемі «батько-син». Наразі ця тенденція змінена);
- батьки намагаються створити добробут, облаштувати побут дитині максимально комфортно, забезпечити їй належну освіту. Усе це забирає значну кількість часу й енергії, однак не є еквівалентом любові і піклування;

- батько стає вихователем дитини значно пізніше, ніж матір; поступово пристосовується, а іноді соромиться або просто боїться виявити себе у цій ролі; не відчуває відповідальності і не усвідомлює нових обов'язків через соціальну природу феномена батьківства;
- дружина забагато очікує і вимагає від чоловіка в процесі реалізації ним ролі батька. Водночас оцінка виконання цієї ролі відбувається за жіночими критеріями. Так, Р. Палковіц вважає, що усвідомлення чоловіком цінності татківської ролі залежить від оцінки його батьківського потенціалу дружиною, певним ставленням до нього як до ефективного вихователя;
- воєнні конфлікти викривляють сімейну ситуацію, витісняють батька з сім'ї й докорінно змінюють гендерні ролі (жінки беруть на себе більшість чоловічих обов'язків). Навіть ті чоловіки, які повертаються з війни, інколи не можуть виконувати свою батьківську функцію в повному обсязі через травматичні переживання;
- залучення жінок до суспільної праці зміщує чоловічу монополію щодо ролі годувальника, як в родині, так і поза нею (тобто спостерігаємо кризу влади чоловіка);
- у суспільстві спостерігається криза маскуліності, пов'язана зі зміною соціальних умов та стосунків (руйнується традиційна система гендерного розподілу ролей, гендерних взаємин, влади тощо);
- новий образ батька (партнера дружині у процесі виховання дітей) який не є надто розповсюдженим і закріпленим у суспільній свідомості.

Отже, поняття «татківство» ввійшло в науковий обіг лише наприкінці 80-х років ХХ століття. З часом процес становлення татківства як соціокультурного інституту все більше привертає увагу науковців та суспільства. Зокрема, актуальними є питання: Які фактори впливають на становлення батьківської ролі чоловіка? Які чинники є вирішальними у цьому процесі?

Становлення батьківської ролі обумовлено низкою факторів. Вчені зазначають, що в формуванні ролі батька вирішальна роль належить саме соціальним факторам.

Систематизація факторів, які впливають на формування батьківської ролі, відбувається за різними моделями. Так, Р. В. Овчарова запропонувала модель трьох рівнів формування уявлень про батьківську роль у чоловіка: рівень суспільства, рівень власної сім'ї чоловіка та індивідуальний (особистісний) рівень.

Ієрархічний принцип організації всього живого дозволяє виокремити рівні, які у поєднанні розкривають просторовий контекст розвитку особистості. Це рівні макросистеми, мезосистеми та мікросистеми. Відповідно до цього визначимо рівні систем, що є визначальними у процесі формування ролі батька: макросистемний рівень (глобальний, популяційно-видовий); рівень мезосистеми (загальний простір існування індивіда, де мають місце норми моралі та зразки культури); мікросистемний рівень (безпосереднє оточення, стосунки з референтними людьми та групами); індивідуальний рівень (особистісні характеристики чоловіка). У результаті узагальнення досліджень можемо виокремити групи факторів, які детермінують становлення батьківської ролі чоловіка (А. В. Андрейко, Ю. В. Борисенко, І. В. Павлов, Р. Д. Парк, А. Г. Портнова та ін.).

Макросистемний рівень (біологічний рівень). Це фактори, пов'язані з генетичною, біологічною та фізіологічною здатністю особи чоловічої статі до

реалізації репродуктивної функції. Відомо, що у процесі еволюції спостерігається зміна динаміки участі батька в житті дитини. Так, у більшості риб особини чоловічої статі піклуються про ікру, у страусів та пінгвінів яйця висиджують самці. Коли з'явилися ссавці (250–200 мільйонів років назад), зросло значення матері і продовжився період дитинства у зв'язку з вигодовуванням молоком. У 95% видів ссавців батьки мало піклуються про своє потомство. У вищих тварин самці, які беруть участь у вирощуванні дітей, переважно захищають їх від зовнішніх небезпек і забезпечують виживання [6]. Отже, на макросистемному рівні функція самця полягає в заплідненні самки та здійсненні мінімального догляду за дитиною.

Мезосистемні (культурні та соціальні) фактори. Ця група факторів пов'язана з соціальним контекстом чоловіка. Культурні фактори – це вплив культури певного суспільства на становлення батьківства через систему культурних цінностей, ідеалів, релігійних уявлень і вірувань тощо. Соціальні фактори – це система взаємин, в яких знаходиться чоловік із народження і які впливають на його уявлення про себе як про батька. Насамперед, це вплив соціальних інститутів (ЗМІ, школа).

До мезосистемних факторів належать:

- Тип сім'ї, характерний для певної культури або етапу розвитку суспільства. Наприклад, у 2012 році за даними Державного комітету статистики України кількість сімей із однією дитиною становила 73,5%, з двома – 23,5%, з трьома – 3%. Бездітні подружні пари – 62,2%. Середньостатистична українська родина – однодітна. Третина всіх українців негативно ставиться до багатодітних сімей. За кількістю розлучень Україна (з середнім показником 4 розлучення на рік на одну тисячу населення) посідає третє місце в Європі (після Росії та Білорусії). За роки незалежності України цей коефіцієнт коливається від 3,2 до 4,2 розлучень на тисячу осіб [12].
- Вірування народу, його міфологія і релігія. Так, у дослідженнях етнографа П. Р. Сенда виявлено зв'язок між міфологічними уявленнями про статево приналежність «творця» (пращура) і гендерною стратифікацією. У первинних суспільствах із фемінним символізмом (де творцем вважається жінка) чоловіки-батьки підтримували більш тісний контакт зі своїми дітьми. Натомість у суспільствах, де боги (згідно з віруваннями) мали чоловічу стать, батьки-чоловіки не були наближені до власних дітей [7].
- Економічні умови: рівень доходів, економічна стабільність у суспільстві, загальний рівень безробіття.
- Соціальні стереотипи маскуліності і фемінності, батьківства і материнства [9].

Таким чином, мезосистемні фактори впливають на формування певних уявлень та стереотипів у чоловіків, створення умов щодо реалізації татківської ролі в цей період розвитку суспільства.

Мікросистемні фактори. Ця група факторів уключає безпосередній вплив найближчого оточення, значущих інших на становлення ролі батька. До мікросистемних можна віднести такі фактори:

- Сімейні взаємостосунки (рівень батьківської сім'ї чоловіка) – взаємини між його матір'ю і батьком; ставлення батька до сина; стосунки в системі мати-син; взаємини у тріаді: мати-батько-син; переконання та цінності сім'ї. Так, у Гарвардському експерименті вивчали наступність стилю батьківства впродовж декількох поколінь (з кінця 1930-х до кінця 1980-х

років). Об'єктом дослідження було чотири покоління хлопчиків із одних і тих же сімей. Результати дослідження продемонстрували, що індивідуальний стиль батьківства залежить від власного досвіду чоловіка в минулому (від того, яким був його батько). Цей досвід передається з покоління в покоління, від батька до сина, онука тощо. У передачі батьківського досвіду спостерігаються як наслідування (рольові моделі батька або діда), так і критичний аналіз негативного досвіду [7].

- Власна сім'я чоловіка – взаємини з дружиною (подружжя підсистема); фактори, пов'язані з впливом матері (дружини чоловіка) на процес становлення його в ролі батька (присутність при народженні дитини, перший емоційно-позитивний контакт із дитиною тощо); стосунки між батьком та його дитиною. Загальновідомо, що у період вагітності в жінки спостерігаються зміни в емоційній сфері, що виражаються в таких захисних реакціях, як-от: регрес, витіснення, інфантилізм тощо. Г. Г. Філіппова наводить дані про те, що жінка під час вагітності все більше залежить від сторонньої допомоги. Емоційні реакції жінки не тільки є захисним механізмом, а й зумовлюють прагнення в чоловіка (майбутнього батька) піклуватися про неї; виявляти певні почуття і відповідальність щодо вагітної дружини, які потім він буде реалізовувати у стосунках із власною дитиною [5].
- Особистість дитини: стать дитини, її вік, індивідуально-психологічні характеристики. Так, Л. А. Пастухова в процесі дослідження дійшла висновку, що більшість батьків схильні до реакції психологічної відмови від дітей, народжених із вадами розвитку. Частіше така ситуація спостерігається, коли хвора дитина хлопчик. Причинами цього є орієнтація батьків на майбутнє, більш сильне (порівняно з матір'ю) відчуття власної неповноцінності перед соціумом через дефекти дитини, зниження самооцінки [10].
- Позасімейні стосунки – це сукупність неформальних і формальних стосунків. До неформальної підтримки сім'ї належать: взаємини з родичами, сусідами, друзями тощо; до формальної – взаємостосунки з колегами на роботі, співробітниками центрів соціальних служб тощо [3]. Психологічні дослідження довели, що задоволення від роботи корелює з тим, наскільки, на його чоловіка, позитивно або негативно ставляться колеги до його батьківських обов'язків. При цьому чоловіки-батьки більш високих соціальних верств уважають ставлення колег до своїх батьківських обов'язків позитивним. Вони також можуть запізнитися або закінчити роботу раніше через сімейні проблеми, пов'язані з дитиною, або привести дитину з собою на роботу [11].

Мікросистемні фактори відбивають як сім'я та референтне оточення асимілюють існуючі соціокультурні уявлення щодо реалізації ролі батька та сприяють розгортанню цієї ролі впродовж онтогенезу чоловіка.

Індивідуальні фактори. Ця група факторів стосується впливу особистісного чинника на уявлення про специфіку татківської ролі. До індивідуальних факторів можна віднести: ставлення; переконання; мотивація батьківства; вік чоловіка, коли він став батьком тощо. Ця група факторів є найменш вивченою.

Отже, становлення татківської ролі є вельми складним процесом на який впливає сукупність факторів різних рівнів. Модель факторів, її складові можуть

бути предметом численних дискусій у колі науковців. Водночас їх ретельне вивчення уможливить реалізацію низки програм щодо цілеспрямованої підтримки інституту татківства та профілактики девіантного батьківства в сучасному суспільстві.

Література

1. Алмазова О. В. Современное отцовство: теоретико-практический анализ участия отцов в воспитании детей младенческого и раннего возраста / О. В. Алмазова, А. В. Ильиных // Специальное образование. — 2015. — № 2 (38). — С. 5—16.
2. Андрейко А. В. Батьківство як психологічний феномен // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / за ред. Академіка С. Д. Максименка. — К.: Міленіум, 2006. — Вип. 29. — С. 57—63.
3. Архиреева Т. В. Личностные детерминанты отношения отца к ребенку / Т. В. Архиреева // Вопросы психологии. — 2012. — № 5. — С. 52—61.
4. Бевз Г. М. Зміна уявлень про батьківство в чоловіків після народження дитини / Г. М. Бевз, Д. В. Трачук // Науковий вісник Херсонського державного університету, 2015. — Вип. 6. — С. 124—134.
5. Борисенко Ю. В. Психология отцовства [Текст] / Ю. В. Борисенко. — Москва — Обнинск: «ИГ-СОЦИН», 2007. — 220 с.
6. Зойя Л. Отец : исторический, психологический и культурологический анализ / Луиджи Зойя. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. — 280 с.
7. Кон И. С. Отцовство как социокультурный институт / И. С. Кон // Педагогика. — 2005. — № 9. — С. 3—16.
8. Карабанова О. А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования : учебное пособие / О. А. Карабанова. — М.: Гардарики, 2005. — 320 с.
9. Павлов И. В. Психология отцовства : обзор исследований и некоторые выводы о современном состоянии проблемы / И. В. Павлов // Перинатальная психология и психология родительства. — 2008. — №4. — С. 78—95.
10. Пастухова Л. А. Детско-родительские отношения в семьях с детьми, имеющими недоразвитие интеллекта : Дис. ... канд. психол.наук.: 19.00.07 / Пастухова Лариса Александровна. — Ярославль, 2006. — 216 с.
11. Смыслов Д. А. Отцовство как общественный и социально-психологический феномен / Д. А. Смыслов, И. В. Доценко // Ученые записки Российского государственного социального университета. — 2011. — № 7 (95). — С. 133—137.
12. Усвідомлене та відповідальне батьківство [програма для учнів 9 (10) класів загальноосвітніх навчальних закладів та навчально-методичний посібник для вчителів] : науково-методичний комплект / за заг. ред. А. М. Старевої. — Миколаїв: МОІППО, 2014. — 206 с.

5.3.2. Individualization of the training of future psychologists as a condition of the quality of education

Індивідуалізація навчання майбутніх психологів, як умова якісної освіти

Одним з найважливіших завдань Української держави є зміцнення демократичного європейського вектору розвитку. В цьому процесі значно зростає роль освіти в житті людського суспільства. Зумовлено це тим, що знання стають джерелом економічного зростання, суспільного поступу.

З огляду на те, що Україна стоїть перед зовнішніми викликами, загрозами, освіта набуває стратегічного значення і є однією з найпріоритетніших, найперспективніших сфер соціальних практик, вона є ідеологічним фронтом держави, стає «головним імперативом виживання і розвитку людства, ... провідним фактором успіху і високої якості життя кожної людини»[5, С. 14]. Підставою для такого твердження слугує те, що освіта творить могутній потенціал розвитку суспільства – високоосвічених, конкурентоспроможних, творчих фахівців, які є авангардом

суспільства, які беруть активну участь у розбудові держави на засадах гуманізму, демократії, створюють позитивний імідж, репутацію своєї країни на світовій арені.

Саме тому, якість освіти стає найважливішою категорією державної політики, головним орієнтиром міжнародної політики держави. Якість освіти (у широкому сенсі) визначає освіту, як «гаранта національної безпеки, одну з найважливіших факторів стійкого розвитку суспільства, конкурентоздатність держави, а місію навчально-виховного закладу у відродженні – смислоутворюючої ролі освіти у житті кожної людини й усього суспільства» [7, С. 69].

Аналізуючи роль освіти у XXI ст., у прив'язці до нагальних проблем, загроз, з якими стикається Україна, О. Власюк наголошує, що належний розвиток освіти, яка навчає й виховує високопрофесійних, відповідальних та патріотичних громадян, є «запорукою незворотності демократичних перетворень і необхідною передумовою подолання усіх негараздів» [1, С. 4].

Як бачимо, питання якості освіти полягає у тому, щоб, по-перше, забезпечити всебічний, гармонійний розвиток кожної особистості, здатної реагувати, відповідати викликам часу, по-друге, сформувати фундаментальну особистісну компетентність – здатність навчатися впродовж життя, стоїть в центрі уваги кожної держави, яка претендує на лідерські позиції в світі.

Таким чином, якість освіти виступає сьогодні одним з гарантів національної безпеки держави і одним з головних показників її прогресу.

Саме тому, комплексна модернізація вітчизняної освітньої системи, в тому числі і вищої професійної, є одним із найважливіших перспективних завдань Української держави.

Сьогодні, перед вищою професійною освітою стоїть архіважливе завдання – підготовка нової генерації компетентних, успішних, мобільних спеціалістів, які мають найкращі людські якості, які відповідають вимогам науково-технічного прогресу, готових до ефективного виконання своїх професійних обов'язків у динамічному, часто непередбачуваному, кризовому соціумі. Зрозуміло, що успішне виконання вищезазначеного завдання, великою мірою, залежить від того, наскільки успішною буде модернізація, європеїзація української вищої професійної освіти. З цього випливають нагальні проблеми професійної підготовки, які пов'язані із змістом, організацією навчально-виховного процесу, а значить, з такою категорією, як якість.

Зауважимо, що проблема якості професійної підготовки молодих спеціалістів, завжди була у полі зору нашої держави і сьогодні – у XXI столітті, вона постає надзвичайно гостро і владно, з огляду на те, що визначальною рисою сьогодення є демократизація, гуманізація, які дозволяють розглядати не тільки кожну особистість як найвищу цінність, а й зумовили зростання цінності її діяльності. Проте, водночас посилили вимоги до її особистісної компетентності, самодостатності, професійної діяльності [2, С. 2–4]. Зрозуміло, що це зумовило необхідність переосмислити та переоцінити завдання сучасної освітньої системи на всіх її сходинках, підвищення її якості.

Як бачимо, якість освіти – вимога сьогодення, оскільки в нових соціально-економічних, політичних умовах, в яких знаходиться наша держава, існує потреба у новій генерації професіоналів.

Саме тому, в Законі «Про вищу освіту» йдеться про те, що одним з ключових принципів є підвищення рівня якості професійної підготовки майбутніх спеціалістів при одночасному зростанні ступеня відповідальності вишу за професійний рівень

своїх випускників [6], а в Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі (схвалено на XI сесії Генеральної асамблеї ЮНЕСКО в Парижі. Підписано 15.12.1960 р.), в статті 5, наголошується, що освіта повинна бути спрямована на повний розвиток кожної особистості.

Резюмуючи вищезазначене, ми бачимо, що одним з ключових напрямків державної освітньої політики має стати реформування системи освіти на основі філософії «людиноцентризму» як стратегії національної освіти (з Національної стратегії розвитку освіти в Україні 2012–2021 рр.).

Зрозуміло, що зміни пріоритетних напрямів в освіті, не можуть стояти осторонь професійної підготовки майбутніх психологів, суспільний запит на яких щороку зростає, враховуючи те, що психологічний стан суспільства далекий від благополуччя і ті події, які вирують на Сході країни. І тому, реалії сьогодення спонукають до творчого переосмислення цілей, структури та змісту, науково обгрунтованої організації психологічної освіти.

Об'єктивна потреба у фахівцях нової формації – практикуючих психологах, є сьогодні очевидною в Україні в контексті основних напрямів реформування освітньої галузі, потреб суспільства.

Відтак, нагальними є питання, пов'язані із забезпеченням усебічного гармонійного розвитку особистості студента, розкриття його внутрішнього потенціалу, професійного самовизначення, професійного зростання, які напряду пов'язані з категорією «якість».

Ми переконані, що успішне вирішення поставлених завдань можливе за умови реалізації індивідуалізації навчального процесу. Іншими словами, індивідуалізація навчання – один з найважливіших кроків до якості освіти, оскільки торкається професійної свідомості, самоусвідомлення суб'єкта діяльності – його цінностей, смислових утворень, рефлексії, побудові індивідуальної навчальної траєкторії. Без вирішення та впровадження в навчальний процес індивідуалізації навчання неможливо якісне навчання та прогнозування успішної професійної кар'єри молодій людині.

На сьогодні, характерною особливістю розвитку системи навчання є тенденція гуманізації освіти, створення умов, які сприяють самоактуалізації особистості, впровадження в навчальний процес відкритих систем навчання, які дозволяють організувати навчання студентів, зокрема студентів-психологів, за індивідуальними програмами, які враховують індивідуальні особливості кожного студента, його професійні інтереси (в якій соціальній практиці хоче працювати, усвідомлюючи, що його майбутня професійна діяльність пов'язана із здійсненням ефективного спілкування з людьми різного віку, соціального статусу, рівнем інтелекту). Тому індивідуалізація навчання, науково-методичні основи, зміст, форми, навчання, мета, завдання, засоби націлені на міцне поєднання особистісного і професійного розвитку майбутніх практикуючих психологів.

Сьогодні не виникає жодних сумнівів, що індивідуалізація навчання є важливою науково-методичною проблемою і потребує поглибленого вивчення в контексті сучасних вимог до професіоналів, зокрема практикуючих психологів, які здійснюють свою професійну діяльність у величезному розмаїтті різних сфер соціальних практик.

На жаль, ми маємо констатувати – практикуючі психологи після закінчення вишу, навіть тримаючи в руках диплом з відзнакою, не знають точно, в якій сфері працюватимуть (одна з проблемних ланок підготовки психологів-практиків), оскільки процес формування ціннісних орієнтацій під час навчання у ВНЗ існує, як

правило, у вигляді стихійного процесу. Зміст навчальних програм спрямований на здобуття професійних знань (один з недоліків психологів – панування знаннєвого (гностичного) підходу, в рамках якого, основною освітньою задачею вважається формування у студентів науково-предметних знань), а особистісний розвиток студента, його індивідуальність, яка за Олпортом є «унікальним творінням природи, якої ніколи не було і не буде» [4], його очікування від навчання у виші, його усвідомлення, наскільки його індивідуальність, здібності, знання відповідають тій самій соціальній практиці з якою він визначився, вимогам свого майбутнього місця роботи залишаються поза увагою.

З вищезазначеного і випливає необхідність цілеспрямованого впровадження у навчальний процес індивідуалізації, що може розглядатися як один із важливих кроків підвищення якості професійної підготовки практикуючих психологів для різноманітних соціальних практик.

Тільки в такому разі, кожна соціальна практика – освіта, армія, медицина, спорт, виробництво, пенітенціарна система, політика тощо, отримує «свого» професіонала – психолога-практика, здатного ефективно виконувати свої функціональні обов'язки, бути успішним в професії, а значить самому брати відповідальність за якість свого життя, зокрема професійного.

Таким чином, для нас, індивідуалізація навчання майбутніх психологів – акцент на особистість студента, як суб'єкта власної діяльності (в центрі стоїть студент із своїми інтересами, здібностями, очікуваннями, а не викладач із своїми технологіями), це врахування індивідуальності конкретного студента і тих вимог, які висуває до його особистості, професійної діяльності конкретний роботодавець певної соціальної практики, це створення викладачем індивідуальної навчальної траєкторії навчання для кожного студента.

Сумарно, це впливає на якість навчання кожного студента, а значить і на якість його професійного життя, в межах якого він може максимально розкрити свої здібності, виявити творчість, самопрезентуватися, самореалізуватися, відчути себе успішним професіоналом.

Перспектива подальшого дослідження:

- розширення спеціалізацій, орієнтованих на запит студентів-психологів, соціальний запит, потреби регіону (юридична психологія, перинатальна психологія клінічна психологія раннього віку тощо);
- подальша розробка методичного забезпечення індивідуалізації навчання студентів-психологів.

Література

1. Виклики та загрози гуманітарної безпеки Української Держави / за заг. ред. С. І. Здіорук. — К.: НІСД. 2015. — 104 с.
2. Кремень В. Г. Якість освіти — вимога сьогодення / В. Г. Кремень // Дошкільне виховання, 2015. — № 1. — С. 2—4.
3. Новикова А. М. Издание 3-е. изд. перераб. — М.: Ассоциация «Профессиональное образование», 2010. — 450 с.
4. Олпорт Г. Становление личности / Г. Олпорт. — М.: Смысл, 2002. — 461 с.
5. Полищук Н. П. Философия образования: законы, доктрины, принципы / Н. П. Полищук. — М., 2001. — 100 с.
6. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, 2004 ст.
7. Профессиональная педагогика : учебник / под ред. Батышева С. Я., Новикова А. М. Издание 3-е. изд. перераб. — М.: Ассоциация «Профессиональное образование», 2010. — 450 с.

5.3.3. The development of personal informational competence in the modern educational space

Розвиток інформаційної компетентності особистості в сучасному освітньому просторі

Актуальність розвитку інформаційної компетентності особистості визначена бурхливим розвитком інформатизації суспільства. Це спричинено впровадженням комп'ютерної техніки та інформаційних технологій, використанням її в повсякденному житті, побуті, професійній діяльності людей. Високі технології розвиваються небувалими темпами і стають невід'ємною частиною будь-якої сфери життєдіяльності людини. Дане твердження особливо справедливе для інформаційних технологій, котрі охоплюють всі області створення, зберігання та сприйняття інформації. Бути професіоналом в сфері роботи з комп'ютером це актуально та перспективно.

В працях вітчизняних та закордонних науковців досліджувалися різні аспекти проблематики формування інформаційної компетентності. Так, питання підвищення якості вищої освіти представлені в роботах А. Алексюк, В. Андрущенко, Я. Болюбаш, В. Кремень.

Щодо використання інформаційних технологій у психологічно-педагогічних, організаційних, технічних, теоретичних і практичних напрямках дослідження проводилися такими науковцями як М. Жалдак, В. Кухаренко, М. Моїсеєва, Н. Морзе, В. Олійник, Є. Полат, В. Солдаткін, С. Ющик та ін. Питання професійної підготовки розглядали В. Бобров, Ф. Веселков, Ю. Голубев, В. Дюков, С. Комар, Н. Кулебякіна, А. Солов'енко, В. Стасюк, І. Шаповал та ін. [1–4].

Окремі аспекти формування інформаційної культури та компетентності фахівців – Н. Баловсяк, О. Барановська, В. Биков, М. Головань, Т. Сіткар, Ю. Туранов та ін. [1–4].

Застосуванню сучасних інформаційних технологій для підготовки майбутніх фахівців, у яких обґрунтовано концептуальні засади процесу інформатизації системи освіти висвітлено у роботах Р. Гуревича, Ю. Дорошенко, М. Жалдака та ін. [1–4].

Загальні питання медіа-освіти, визначення термінів, структури, педагогічних аспектів, застосування медіа-освіти та її засобів у різних ділянках суспільного життя, а також навчання розглядають в своїх працях такі науковці, як Федоров А. В., Новікова А. А., Орлова О. В., Шаріков А. В., Куценко О. В., Орлов А. П., Духаніна Н. М. та ін. [1–4].

Таким чином, метою даної статті дослідити та виокремити етапи розвитку інформаційної компетентності особистості в сучасному освітньому просторі.

Для вирішення поставлених завдань та реалізації мети дослідження було використано комплекс взаємопов'язаних методів: вивчення та аналізу педагогічної, психологічної літератури; порівняння, узагальнення, систематизація та синтез отриманих даних – для аналізу науково-методичної літератури.

У науковій літературі часто зустрічається компонентний склад інформаційно-комунікаційної компетентності особистості який включає в себе мотиваційний, когнітивний, поведінковий, ціннісно-змістовий, емоційно-вольовий.

Під мотиваційним компонентом розуміють готовність до самовираження (демонстрації), готовність реалізувати свій потенціал через прагнення і здібності. Даний компонент характеризується потребою успішно вирішувати завдання,

стійкою позитивною мотивацією до спроможності вирішувати різнопланові завдання.

Під когнітивним компонентом розуміють володіння знаннями, вираження на практиці здатності реалізовувати свої знання, уміння, досвід для успішної діяльності.

Поведінковий компонент включає в себе представлення досвіду, проявлення компетентності, уміння. Когнітивний та поведінковий компоненти мають на меті виявлення на практиці знань, умінь, обов'язків, функцій, оцінка їх суспільної значущості, знання способів, методів, засобів для успішної діяльності; усвідомлення своїх можливостей, здібностей, знання особливостей та ймовірних змін в інформаційному середовищі.

Ціннісно-змістовий компонент – це усвідомлення соціальної значущості, особистісної відповідальності за результати своєї діяльності. Цей компонент відповідає за необхідність особистості до постійного оновлення, самовдосконалення.

Під емоційно-вольовим компонентом розуміють можливість регуляції процесу і результату вияву компетентності.

Ціннісно-змістовий та емоційно-вольовий компоненти відповідають за можливість усвідомити соціальну значущість і особистісну відповідальність за результати своєї діяльності, необхідність її постійного удосконалення; прагнення реалізувати свій потенціал; навички емоційно-вольової саморегуляції, організованість.

Поняття інформаційної компетентності та її компонентів в свої роботах розглядав Н. Х. Баловсяк [2]. Він доводить що інформаційна компетентність включає три компоненти:

- 1) інформаційна компонента (здатність ефективної роботи з повідомленнями у всіх формах їх представлення);
- 2) комп'ютерна або комп'ютерно-технологічна компонента (що визначає уміння та навички щодо роботи з сучасними комп'ютерними засобами та програмним забезпеченням);
- 3) процесуально-діяльнісна компонента (яка визначає здатність застосовувати сучасні засоби інформаційних та комп'ютерних технологій до роботи з інформаційними ресурсами та розв'язування різноманітних задач).

Хуторський А. В. до основних видів компетенцій відносить ключові, предметні та життєві компетентності. В свою чергу ключова компетенція містять компетенцію особистісного саморозвитку, навчально-пізнавальну, інформаційну, комунікативну, соціально-трудова, загальнокультурну та ціннісно-змістову компетенцію [3].

Розглядаючи складові компоненти такими, що на них впливають об'єкти дійсності, які є рушійною силою в становленні та розвитку інформатизації суспільства, а також взаємопов'язані соціальна та особистісна значущість компонентів у розвитку особистості.

Ним була уточнена модель структури компетенції представлена за Хуторським А. В. яка представлена на рис. 1.

Компонентний склад інформаційної компетентності проведений І. Кислою у науковому дослідженні де автор детально розкрила склад інформаційної компетентності фахівця для організації, об'єктивну значущість кожного компоненту [4, С. 111–112].

Загалом компонентний склад інформаційної компетентності особистості включає чотирнадцять складових: інформаційно-мотиваційний; інформаційно-

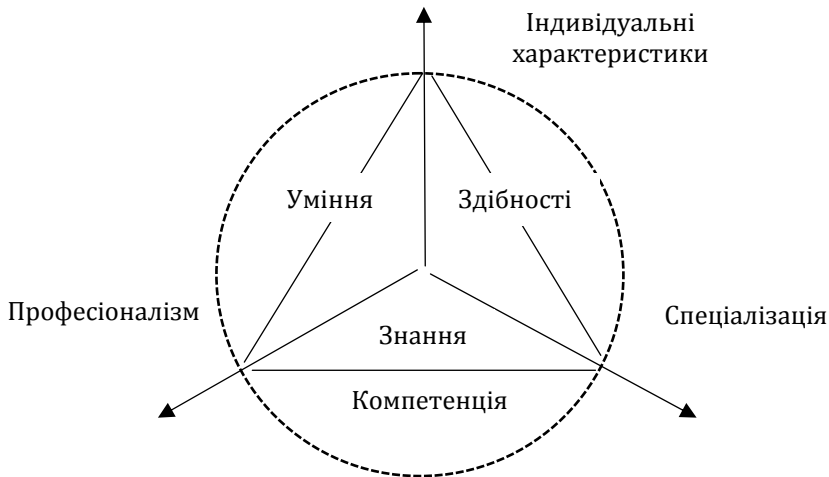

Рис. 1. Структура компетенції за А. В. Хуторським

пошуковий; інформаційно-аналітичний; інформаційно-когнітивний; інформаційно-комунікаційний; інформаційний компонент самовдосконалення та саморозвитку; інформаційно-ціннісний; інформаційно-вольовий; інформаційно-поведінковий; інформаційно-емоційний; інформаційно-змістовний; інформаційно-екологічний; інформаційно-операційний; інформаційно-етичний та інформаційно-правовий.

Розвиток інформаційної компетентності особистості не відбувається одночасно і зразу. Комп'ютер приносить в життя безліч додаткових можливостей для бізнесу, знайомств, творчості та самореалізації. Сучасне життя без нього вже важко уявити. Наскільки швидко можна вивчити комп'ютер, залежить тільки від самого користувача. Якщо людина ніколи раніше не користувався комп'ютером, то для неї багато що є проблемою. Комп'ютер для початківців, найчастіше, є такою собі загадкою, де знаходячи відповідь на одні запитання виникає ще десять. Можна вчитися запам'ятовуючи, а можна розуміючи.

На основі теоретичного аналізу ключових знань, умінь та навичок володіння комп'ютером були сформовані етапи розвитку інформаційної компетентності особистості (рис. 2).

Користувач-початківець це людина, яка поки що не розбирається в комп'ютері, не вміє користуватися програмами. В інтернеті це ж людина, яка потрапила туди недавно, орієнтується поки слабо, забуває паролі, пише з помилками, і задає багато запитань. Для деяких він починається з подолання боязні комп'ютера. Причини, які спонукають до вирішення питання освоїти комп'ютерну грамотність, у кожного можуть бути свої. Вік у тих, хто тільки приступає до освоєння ПК, теж різний: від дошкільнят до пенсіонерів.

Вважаємо, що мотивація дуже важлива складова і стоїть в основі рушійної сили до оволодіння комп'ютерною грамотністю. Якщо людина знає, для чого їй конкретно потрібні знання володіння комп'ютером, то у нього освоєння комп'ютерної грамотності набуває певного сенсу і, як правило, йде швидше. Але найголовніше, результати навчання, закріплені особистою мотивацією і націленістю на отримання конкретного результату, можуть перевершити первинні очікування.

У кожного свій рівень комп'ютерної грамотності. У міру освоєння і просування вперед цей рівень має, як правило, автоматичну властивість підніматися вгору. Початківець стає «просунутим новачком», потім впевненим користувачем, але це є проміжний етап і професіоналом.

Комп'ютерна підготовка користувача-початківця включає наступні знання та уміння: вимкнення комп'ютера: повне вимкнення, сплячий режим, режим очікування; робота з основними та додатковими пристроями комп'ютера; освоєння клавіатури і миші; знання зображень ярликів та піктограм на робочому екрані;

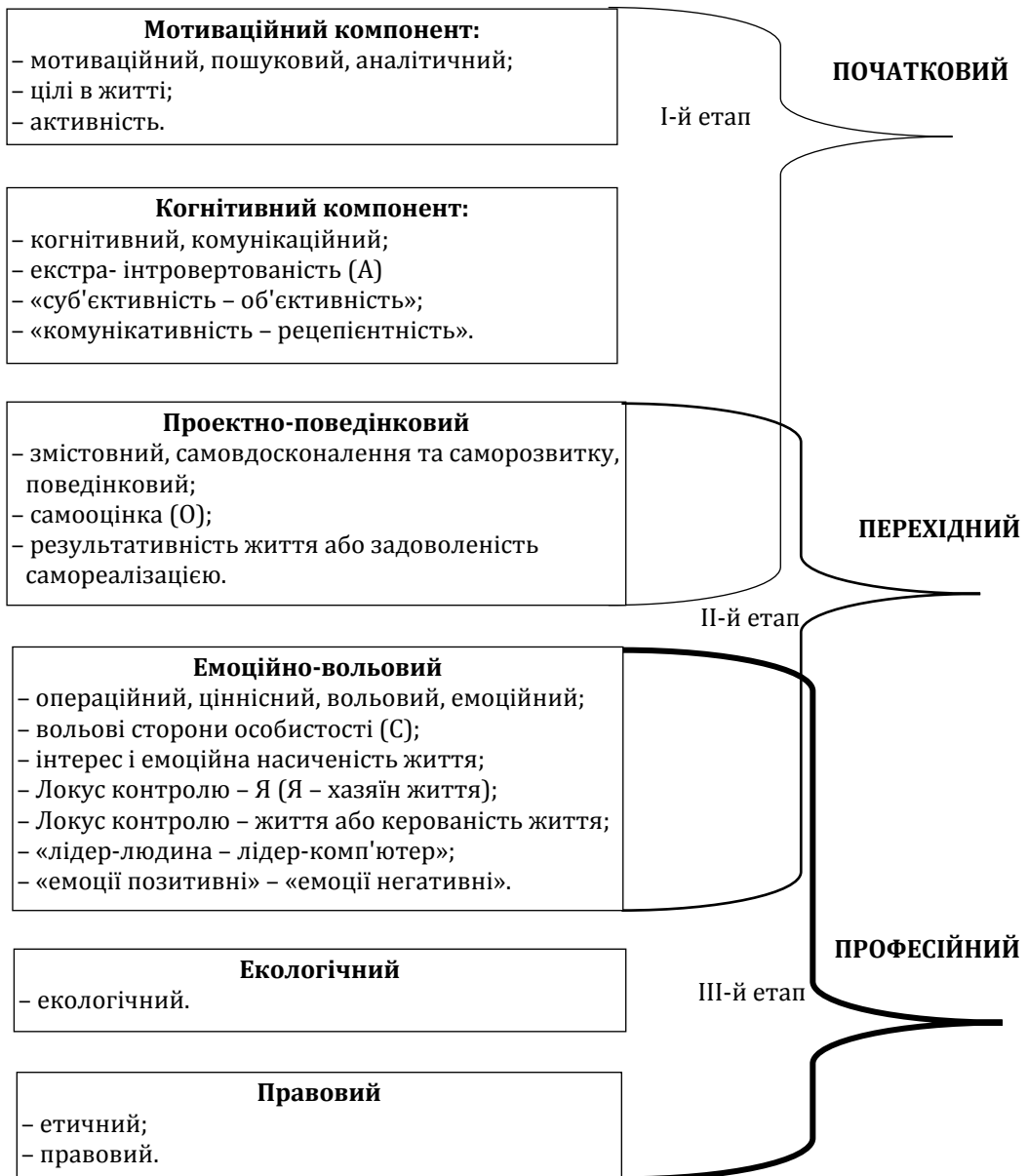

Рис. 2. Етапи розвитку інформаційної компетентності особистості

використання вікон у різних режимах; знання про файли та дії з ними; створення та редагування папок (каталогів); робота з логічними та фізичними дисками; провідник або замість нього Total Commander; робота з ярликами; основи роботи в Інтернеті; використання електронної пошти.

Звичайний же користувач, який вже дещо в чому розбирається, називається в інтернеті Юзер (спотворене англ. User – користувач) – слово, що застосовується до користувачів ПК взагалі.

А ось обізнаного користувача (який впевнено, без сторонньої допомоги користується комп'ютерними програмами та Інтернетом і вирішує всі свої завдання без сторонньої допомоги) є досвідченим користувачем. Він добре володіє пакетом MS Office, графічними редакторами, роботою з електронною поштою. Впевнено користується різними браузерами (Opera, Chrome, Internet Explorer та ін.). Має навички роботи з операційними системами Linux і Windows». Оскільки це перехідний етап, то такого користувача назвемо користувач-переходовий.

Також він має знання з використання існуючих посібників із ІКТ для виконання додаткових операцій із програмними засобами (ПЗ), здійснює аналіз та опис проблем, які пов'язані з використанням ІКТ, що зустрічає працівник у своїй професійній діяльності.

Уміння які проявляє такий обізнаний користувач-переходовий це: самостійно набуває навичок роботи на комп'ютері шляхом самоосвіти за допомогою існуючих посібників, програмних педагогічних засобів (ППЗ); уміє архівувати великі обсяги інформації, додавати файли, зображення, відео тощо; використовує комп'ютер в процесі навчальної (трудова) діяльності; створює зображення (математичні рисунки) засобами програми Paint; уміє користуватися спеціальними, відповідними до фаху програмами (Редактор формул, Форми, Символи, Запис звуків тощо); уміє працювати з програмою Microsoft Excel, програмувати розрахунки, будувати діаграми та графіки різних типів; створює презентації і публікації за допомогою програм Microsoft PowerPoint, Microsoft Publisher (робота з шаблонами, дизайн, анімація, таймер...); створює бази даних, здійснює фільтрацію, задає функцію засобами програми Microsoft Excel; орієнтується у виборі засобів офісних додатків і комп'ютерних програм для організації освітнього процесу; розробляє тести та анкети за допомогою команди «Форми»; знає і популяризує адреси освітніх (професійних) сайтів для організації та проведення навчального (робочого) процесу; бере участь в обговореннях (форумах), звертається до фахівців із метою вирішення проблем, які пов'язані з використанням ІКТ; використовує ресурси мережі Інтернет для вивчення досвіду колег, бере участь в обговореннях, форумах, чатах тощо.

Професіонал в сфері роботи з комп'ютером повинен мати знання в області операційних систем, серверів, локальної мережі. Також обов'язкове уміння розробляти, організувати і реалізовувати проекти; здійснювати аналіз і відбір комп'ютерних програм, засобів ПЗ для використання в освітній (професійній) діяльності; здійснювати моніторингові дослідження, оформлювати хід і результати моніторингових досліджень за допомогою діаграм і графіків; уміння працювати з конструктором діаграм; бере участь у дистанційних курсах підвищення кваліфікації, дистанційних тренінгах тощо; розробляти і реалізовувати програми тренінгів, курсів та індивідуальних занять для учнів і колег. Професіонал обов'язково має власний предметний сайт (блог) або є співавтором тематичних сторінок Вікіпедії.

Технологічна основа комп'ютерної мережі забезпечує вільне копіювання інформаційного об'єкта будь-якого виду, який розміщений в Інтернеті, з будь-якого комп'ютерного пристрою на будь-який інший комп'ютер або гаджет, які підключені до цієї мережі. В сучасному інтернет-просторі одночасно співіснують кілька різних підходів до проблеми охорони авторських прав, у тому числі: традиційний підхід, при якому порушення авторського права на відтворення, копіювання та розповсюдження твору може бути кваліфіковано як кримінальний злочин; інноваційний підхід, при якому допускається або практично нічим не обмежене використання будь-якої інформації, яка з'являється в Мережі, або її використання з деякими застереженнями.

Найчастіше інформація про авторські права та умови використання інформації, представлена на веб-сторінці (вебсайті), або будь-якій її частині розташовується в нижній частині веб-сторінки або передує розміщується на ній матеріал. Якщо такий веб-сайт містить серед представлених на ньому ресурсів якусь спеціалізовану інформацію в електронному форматі (наприклад, базу даних, CD-ROM і т.п.), то для використання цієї інформації діють ті ж умови, які визначені для всього інформаційного простору веб-сайту. Це дає підставу для ствердження того що користувач-професіонал повинен обов'язково володіти останніми змінами в сфері законодавства щодо захисту прав.

З кожним роком все більша кількість людей за родом своєї діяльності змушені все більший час проводити за екраном комп'ютерного монітора. Сучасні діти також не можуть обійтися без комп'ютера, навчаючись як у школах, так і в інститутах та інших навчальних закладах. Цілком зрозуміло, що питання, пов'язані з впливом комп'ютера на здоров'я людини, виникає все частіше і частіше, викликаючи численні дискусії серед фахівців самого різного профілю. З однієї сторони, доступ до Інтернету відкриває перед дитиною величезні можливості саморозвитку. І не варто позбавляти своїх дітей цих переваг. Людина яка є обізнаною, професіоналом, слідкує за тим, щоб робота за комп'ютером не перетворилася на залежність і щоб у дитини було правильно організоване робоче місце. Забезпечує чистоту й порядок у приміщенні та на робочому місці, контролює дотримання вимог правил санітарії та гігієни. Важливим аспектом є усвідомлення екологічної безпеки, дотримання чистоти навколишнього середовища. Крім того, він повинен знати англійську мову на рівні, що дозволяє вільне читання, переклад та вільне орієнтування в специфічній лексиці інформаційних технологій.

В даній статті було здійснено аналіз компонентного складу інформаційно-комунікаційної компетентності особистості. ІКТ включає в себе мотиваційний, когнітивний, поведінковий, ціннісно-змістовий, емоційно-вольовий компоненти. На основі теоретичного аналізу ключових знань, умінь та навичок володіння комп'ютером були описані етапи та представлена розроблена авторська модель розвитку інформаційної компетентності особистості. Користувач-початківець це людина, яка поки що не розбирається в комп'ютері, не вміє користуватися програмами. Користувач-переходовий, має знання такі ж як і початківець плюс знання з використання існуючих посібників із ІКТ для виконання додаткових операцій із програмними засобами (ПЗ). Користувач-професіонал здійснює аналіз та опис проблем, які пов'язані з використанням ІКТ, з якими зустрічається у своїй професійній діяльності.

Слід зазначити, що проблемою розвитку інформаційної компетентності особистості займаються не тільки психологи, але й педагоги, оскільки інформаційної

компетентності особистості має велике значення в процесі навчання, соціалізації й подальшій професійній діяльності.

З огляду на це широкий науково – практичний інтерес представляє розвиток інформаційної компетентності особистості, певних знань і умінь щодо вирішення сучасних інформаційно-комунікаційних – педагогічних проблем. Такі вимоги викликають необхідність здійснювати відповідну підготовку і дітей, і педагогів, і у батьків в системі неперервної освіти.

Література

1. Мельник Л. Г. Шаги кинформационному обществу (вместо введения) / Л. Г. Мельник, М. В. Брюханов // Социально-экономические проблемы информационного общества. Вып. 2. — Сумы : Университетская книга, 2010. — 896 с.
2. Баловсяк Н. Х. Структура та зміст інформаційної компетентності майбутнього спеціаліста [Електронний ресурс] / Н. Х. Баловсяк. — Режим доступу до ресурсу: http://www.ii.npu.edu.ua/files/Zbirnik_KOSN/11/30.pdf.
3. Хуторський А. В. Хуторский А. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования / А. Хуторский // Народное образование. — 2003. — № 2. — С. 58—64.
4. Кисла І. Г. Підходи до формування інформаційної компетентності вчителя загальноосвітнього навчального закладу. / І. Г. Кисла // Інформаційні технології в освіті. — 2008. — № 2. — С. 110—113.

5.3.4. The levels of formation of future teachers conflictological competence

Рівні формування конфліктологічної компетентності майбутніх учителів

Швидкі темпи розвитку сучасного суспільства нерозривно пов'язані з суперечками, конфліктами, непорозуміннями, котрі стосуються усіх його сфер. Такий стан справ вимагає від системи освіти рішучих та істотних змін у процесі підготовки спеціалістів. Особливої уваги заслуговує підготовка фахівців системи взаємодії «людина-людина». До цієї системи відносяться чимало спеціалістів, серед яких знаходять своє місце «освітяни» – вихователі, учителі, викладачі.

Конфлікт є об'єктивним явищем соціальної взаємодії. Дане явище представляє собою форму загострення природних протиріч, притаманних суспільству.

До визначення даного поняття зверталася значна кількість дослідників. Зокрема, значення конфлікту (Н. Грішина, Н. Коломінський, Л. Петровська, М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі), умов виникнення конфліктів (В. Томас, Л. Козер), вирішенням галузей знань, котрі займаються вивченням конфліктів (А. Анцупов, А. Шипілов), формування конфліктологічної компетентності (Г. Бережна, М. Бондаренко, О. Денисов, О. Єфімова, А. Лукашенко, Л. Ярослав), готовності до виконання професійних конфліктологічних завдань (З. Дринка, Г. Болтунова) [1; 2; 3; 4; 5; 6; 11; 16].

За визначенням В. Ядова, конфлікт є нормальним станом суспільства. Свій погляд учений пояснює тим, що у будь-якому суспільстві та в усі часи існували, існують та будуть існувати конфліктні ситуації. Дана думка дослідника підтверджує той факт, що будь-яке суспільство (навіть найрозвиненіше) та будь-яке середовище цього суспільства є конфліктогенним [15].

З огляду на вищевикладений матеріал, ми можемо говорити про те, що конфліктогенність професійного середовища має об'єктивний характер. Для успішної реалізації професійної діяльності у конфліктогенному середовищі у спеціаліста

повинна бути сформована відповідна складова професійної компетентності – конфліктологічна компетентність.

Проблема формування конфліктологічної компетентності майбутнього фахівця визначається необхідністю формування та розвитку конфліктостійкості та конфліктоспроможності особистості під час навчання у ВНЗ. Сутність сучасного навчального процесу у ВНЗ повинна заключатися не лише у безпосередній передачі та засвоєнні знань, а в реалізації інноваційних, розвивальних, діяльнісних концепцій освіти. Таким чином, у студента формуються навички самостійного критичного мислення, формується соціальна та мобільна зрілість. У такому випадку, конфліктологічна компетентність під час навчання формується як якість майбутнього фахівця.

Аналізуючи праці науковців, які звертають свою увагу на дослідження проблеми формування конфліктологічної компетентності (І. Козич, А. Лукашенко, М. Христюк), ми відзначаємо, що центральне місце у цьому процесі займають поняття: «конфліктологічні знання та уміння», «конфліктологічна культура», «конфліктологічна грамотність», «конфліктологічна готовність», «конфліктостійкість особистості», та ін. [7; 10].

На нашу думку, зазначені поняття відображають рівні формування конфліктологічної компетентності.

Розглядаючи поняття «конфліктологічних знань та умінь», ми зосереджуємо свою увагу на наступних моментах. Конфліктологічної компетентна особистість повинна мати достатній рівень знань щодо: природи причин виникнення конфлікту та конфліктних ситуацій; особливостей та закономірностей їх розвитку та перебігу; психологічних характеристик конфліктної особистості та її специфічних психічних станів; специфіки спілкування, поведінки та діяльності усіх учасників конфліктного протистояння; регуляторів (моральних та нормативних) конфліктної поведінки, методів та прийомів вирішення та попередження конфліктних ситуацій.

Окрім вищезазначених знань, конфліктологічної компетентно особистість повинна вдало використовувати набуті теоретичні знання у своїй професійній діяльності. Ми вважаємо, що саме майстерність застосування конфліктологічних знань у вирішенні конфліктів та конфліктних ситуацій є сприятливим підґрунтям для самовдосконалення особистості.

Зокрема, Г. Болтунова, розкриваючи практичну складову конфліктологічної компетентності виокремлює три вміння:

- 1) бачення і розуміння конфлікту;
- 2) вміння прогнозувати й оцінювати наслідки конфлікту;
- 3) володіння засобами діагностування, попередження і вирішення конфлікту, використання конфлікту в виховних цілях [2].

Погоджуючись із науковими думками вченої, ми додатково до реалізації здобутих під час навчання знань відносимо наступні уміння:

1. Конструктивне ставлення до конфліктів – без конфліктів неможливе існування будь-якого суспільства, вони є невід’ємною його складовою.

2. Уміння оцінювати та пояснювати проблемні ситуації, котрі виникають – розуміння причинно-наслідкових зв’язків та знаходження позитивних наслідків від вирішення цих ситуацій (отримання нового досвіду).

3. Володіння навичками неконфліктного спілкування у складних ситуаціях – повага до особистості опонента, обрання конструктивних стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях (компроміс, співпраця), прояв власного культурного рівня.

4. Наявність навичок управління конфліктними явищами – здатність до попередження конфлікту, загострення та згладжування конфліктної ситуації, здійснення контролю за поведінкою учасників конфлікту.

5. Передбачення можливих наслідків складних міжособистісних ситуацій та усунення негативних наслідків конфліктів – перетворення деструктивних наслідків конфліктної взаємодії на конструктивні.

6. Уміння конструктивно регулювати протиріччя і конфлікти – практичне застосування регуляторів (моральних та нормативних) конфліктної поведінки, методів та прийомів вирішення та попередження конфліктних ситуацій (проведення тренінгових занять, надання практичних рекомендацій щодо зниження рівня власної тривожності та агресивності).

Переходячи до розгляду поняття «конфліктологічної культури», необхідно розрізнити поняття «конфліктологічна культура особистості» та «конфліктологічна культура фахівця».

Так, О. Щербакова, під конфліктологічною культурою особистості розуміє прагнення й уміння людини попереджати та вирішувати соціальні конфлікти. Для конфліктологічної культури фахівця, на думку ученої, властивим є засвоєння та використання особливих, професійно орієнтованих конфліктологічних знань, необхідних для сприйняття професійних конфліктів і подальшої реалізації професійних функцій в умовах професійного конфлікту [14].

Конфліктологічна культура фахівця (у нашому випадку учителя) займає стрижневу позицію в ієрархії структури професійної культури, вона синтезує всі її складові, актуалізуючи і проявляючись у відповідності з потребами в безпеці, визнанні, престижі, самоактуалізації у професійних конфліктних ситуаціях і конфліктах.

Таким чином, ми можемо відзначити, що фахівець (учитель), який володіє конфліктологічною культурою, підготовлений до професійної діяльності на всіх рівнях труднощів: від міжособистісних (конфліктні ситуації і конфлікти з суб'єктами професійної діяльності – адміністрація, учителя, учні, батьки) до внутрішньоособистісних (подолання внутрішньоособистісних рольових, когнітивних, мотиваційних) конфліктів.

Н. Самсонова виокремлює такі структурні компоненти конфліктологічної культури, як: конфліктологічну грамотність та конфліктологічну готовність [12].

Під конфліктологічною грамотністю дослідниця розуміє базовий рівень конфліктологічної підготовки, котрий виявляється в освоєних теоретичних знаннях, життєвому інтуїтивному та вербальному досвіді застосування цих знань на практиці, усвідомленні особистості, що дозволяє конструктивно вирішувати проблеми та протиріччя без особливого усвідомлення механізмів, закладених в їхній основі [12].

Погоджуючись із думкою Н. Самсонової, конфліктологічно грамотною ми вважаємо особистість, котра виважено та конструктивно підходить до участі у конфліктній взаємодії.

Наступним компонентом конфліктологічної культури виступає – конфліктологічна готовність. У загальному визначення найбільш поширеним є трактування конфліктологічної готовності фахівця, як сукупності якостей особистості, котрі забезпечують успішне виконання професійних функцій.

Складовими компонентами конфліктологічної готовності фахівця є: різного роду установки на усвідомлення професійного конфліктологічного завдання, моделі ймовірної конфліктної поведінки, визначення специфічних способів діяльності в

професійному конфлікті, оцінку своїх можливостей відповідно до майбутніх перешкод, необхідність результату в процесі вирішення професійного конфлікту і конструктивну конфліктну позицію фахівця.

Розглядаючи дане поняття у дослідженні З. З. Дринки, ми зазначаємо, що автор представляє практичний компонент конфліктологічної готовності через сукупність умінь вирішення професійних конфліктологічних завдань [5].

До показників сформованості конфліктологічної готовності слід віднести наступні показники: 1) оптимальний вибір фахівцем конфліктної стратегії; 2) самоуправління негативними емоційними станами в конфліктній ситуації; 3) здатність до управління (впливу) опонентом професійного конфлікту в результаті рефлексивного самовизначення на основі конструктивної конфліктної позиції.

Спираючись на думки Б. Шведіна та Н. Коломінського, ми виокремили, що конфліктостійкість особистості проявляється у здатності людини оптимально організувати свою поведінку у складних ситуаціях соціальної взаємодії, безконфліктно вирішувати проблеми, що виникли у взаєминах з іншими людьми [8; 9].

Проводячи аналіз наукової літератури, стає можливим узагальнити, що до структурних компонентів конфліктологічної стійкості особистості відносяться: емоційний компонент, вольовий компонент, мотиваційний компонент та психомоторний компонент.

Основу емоційного компоненту конфліктостійкості складають навички управління власним емоційним станом та здібності до відкритого і водночас конструктивного вираження емоцій.

За допомогою вольового компоненту особистість може контролювати та регулювати свій емоційний стан, проявляти терпимість до думки та почуттів іншого, надавати об'єктивну оцінку конфлікту.

Мотиваційний компонент забезпечує адекватний вибір стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях.

Прояв психомоторного компоненту полягає у контролі невербальних засобів спілкування та вегетативних проявах.

Чим вище рівень розвитку конфліктостійкості у людини, тим ефективніше її дії в умовах конфлікту.

Так В. Трубочкін визначає наступні рівні, котрі відповідають моделям формування конфліктологічної компетентності:

1) знаневий, освітньо-дисциплінарна модель (оформлення конфліктної компетентності із частини комунікативної в самостійний вид професійно-психологічної компетентності; розуміння конфліктної компетентності як інтегративної, практично орієнтованої базової схеми навчальної дисципліни і конфліктологічного знання в цілому);

2) особистісний, структурно-рівнева модель (трансформація знаневої в експертно-особистісну модель конфліктної компетентності);

3) практично-технологічна модель (організаційно-технологічне розгортання, проектування і експлікація компетентної конфліктної практики);

4) культурно-онтологічна модель (визначення культурних меж і тенденцій розвитку конфліктної реальності) [13].

Вивчаючи процес формування конфліктологічної компетентності під час професійної підготовки майбутніх фахівців, слід зазначити, що вона виявляється

у наступних функціях: мобілізаційній, інформативній, прогностичній, регулятивній, ціннісній, рефлексивній, інтегративній.

Досліджуючи мобілізаційну функцію конфліктологічної компетентності, доречно зазначити, що вона проявляється у здатності особистості розглядати конфлікт у якості невід'ємної складової життя і не уникати конфліктної взаємодії. Адже, як зазначалося раніше, суспільство не може існувати без конфліктів. Особливого значення такий вид взаємодії набуває у педагогічному середовищі. Ми вважаємо, що це відбувається у результаті прояву «псевдознань», коли людина на професійний рівень підносить побутові знання.

Інформативна функція конфліктологічної компетентності знаходить своє відображення у здатності особистості до неоднозначного трактування конфліктної взаємодії та бачення перспектив її вирішення. Це стає можливим лише у тому випадку, коли особистість починає виокремлювати позитивні ознаки конфлікту та переходить до раціональної оцінки наявних фактів, інформації, знань або уявлень про реальність.

Розглядаючи прогностичну функцію конфліктологічної компетентності ми вивчаємо здатність особистості застосовувати різні техніки для мінімізації деструктивних форм конфлікту і переведення їх у позитивне русло. До таких технік ми можемо віднести тренінги спрямовані на зниження рівня агресивності та конфліктності особистості.

Регулятивна функція конфліктологічної компетентності проявляється у здатності особистості здійснювати діяльність посередника або медіатора, тобто з'ясувавши позиції, інтереси і цілі учасників конфлікту, посередник здійснює збалансоване вирішення конфлікту. Адже, не завжди учасники конфліктної взаємодії можуть самостійно вирішити конфліктну ситуацію і їм потрібна допомога третьої сторони. Саме тому значення медіатора є дуже важливим. Головним завданням посередника виступає конструктивне врегулювання конфлікту без активної участі у ньому.

Ціннісна функція конфліктологічної компетентності реалізується у здатності особистості змінювати ставлення до конфлікту в умовах розширення контактів, діяльності. Під час активної конфліктної конфронтації в особистості відбувається зміна пріоритетів та ціннісних орієнтацій. В такій ситуації особистість може віднайти для себе позитивну сторону конфлікту та можливість для саморозвитку.

За допомогою рефлексивної функції в особистості проявляється здатність до реконструкції ускладнень, що з'являються, і визначення їх причин. Саме дана функція забезпечує розвиток Я-образу людини і дозволяє їй не лише виконувати певну діяльність, але й знати, як їй краще її здійснювати.

Не менш важливою є інтегративна функція, котра є провідною у розвитку конфліктологічної компетентності. Головне її призначення полягає в тому, щоб дана компетенція носила продуктивний характер.

На основі проведеного теоретико-методологічного аналізу проблематики вивчення рівнів формування конфліктологічної компетентності, ми можемо виокремити три найбільш важливі, на нашу думку, рівні:

1. Гностичний – отримання достатнього рівня теоретичних знань щодо природи конфлікту та особливостей поведінки у конфліктній взаємодії.
2. Особистісний – ставлення особистості до конфлікту та інших учасників конфліктної взаємодії.

3. Практичний – наявність навичок конструктивної поведінки у конфлікті та його попередження.

У висновок до роботи слід зазначити, що для формування усіх рівнів конфліктологічної компетентності студентів – майбутніх учителів, у першу чергу сам викладач вищої школи повинен мати достатньо розвинені рівні конфліктологічної компетентності.

Література

1. Бережная Г. С. Формирование конфликтологической компетентности педагогов общеобразовательной школы: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Г. С. Бережная. — Калининград, 2009. — 43 с.
2. Болтунова Г. М. Формирование готовности учителя к разрешению конфликтных ситуаций в педагогическом процессе // [Межвуз. сб. науч. тр.] — Ишим, 1994. — С. 65—67.
3. Гришина Н. В. Психология конфликта: [учебн. пособ.] / Н. В. Гришина. — СПб. : Питер, 2008. — 544 с.
4. Денисов, О. И. Развитие конфликтологической компетентности руководителей: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.13 / О. И. Денисов. — Российская академия гос. службы при Президенте РФ. — М., 2001. — 26 с.
5. Дринка З. З. Дидактические условия подготовки студентов к решению профессиональных конфликтологических задач: Автореф. дис. ...канд. пед. н.: 13.00.01 / З.З. Дринка. — Калининград, 2000. — 20 с.
6. Ефимова Е. Е. Формирование конфликтной компетентности будущего учителя: дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук: 13.00.08 / Ефимов Елена Евгеньевна. — Волгоград, 2001. — 202 с.
7. Козич І. В. Виховання толерантності – основа формування конфліктологічної компетентності майбутнього викладача вищої школи / І. В. Козич // Проблеми сучасної педагогічної освіти : [зб. ст.]. — Ялта : РВВ КГУ, 2005. — Вип. 8, ч. 1. — С. 179—185.
8. Коломінський Н. Л. Психологія педагогічного менеджменту : [Навчальний посібник для студ. навч. закладів, керівників установ освіти, психологів, педагогів] / Н. Л. Коломінський. — К. : М-во освіти України, МАУП, Укр. ін-т підвищ. кваліф. керівн. кадрів освіти, 1996. — 176 с.
9. Котлова Л. О. Формування конфліктологічної компетентності майбутніх практичних психологів / Людмила Олександрівна Котлова / Практична психологія освіти XXI ст.: проблеми та перспективи : [матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Умань, 20–21 травня 2014 р.)] / МОН України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. — Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. — С. 180—184.
10. Лукашенко А. О. Педагогічні умови формування конфліктологічної компетентності вчителя / А. О. Лукашенко // Педагогіка та психологія : [зб. наук. пр.] — Х. : ХДПУ, 2003. — Вип. 24. — С. 79—87.
11. Петровская Л. А. Общение — компетентность — тренинг : [Избранные труды] / Л. А. Петровская. — М. : Смысл, 2007. — 687 с.
12. Самсонова Н. В. Конфликтологическая культура специалиста и технология ее формирования в системе вузовского образования: [Монография] / Н.В. Самсонова. — Калининград: КГУ, 2002. — 148 с.
13. Трубочкин В. П. Концептуальные смыслы конфликтной компетентности / В. П. Трубочкин // Актуальные проблемы совершенствования работы с кадрами правоохранительных органов : [Матер. межведомств. науч.-практ. конф. (Москва, 8 июня 2004 г.)] / Акад. упр. МВД России. — М., 2004. — С. 331—335.
14. Щербакова О. И. Формирование и развитие понятия «конфликтологическая культура личности» в теории и практике современной конфликтологии [Текст] / О. И. Щербакова // Проблемы современного образования. — 2010. — № 2. — С. 23—26.
15. Ядов В. А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности : Диспозиционная концепция / В. А. Ядов, А. А. Семенов, В. В. Водзинская и др. — 2-е расширенное изд. — М. : ЦСПИМ, 2013. — 376 с.
16. Ярослав Л. О. Психологічний аналіз структури конфліктологічної компетентності майбутнього вчителя. [Електронний ресурс] : Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. — № 1, 2010. — Режим доступу : <http://novyn.kpi.ua/2010-1/14-psy-jaroslav.pdf>.

5.3.5. The aged aspect of educational goalkmaking of senior students

Віковий аспект розвитку здібності старшокласників до цілепокладання у навчанні

Реалії сучасного життя відзначаються вагомими трансформаціями, що позначаються на проектуванні соціальних суб'єктів. Гострою вимогою сьогодення постає необхідність формування активної та цілеспрямованої особистості, яка прагне розвитку і вдосконалення, здатна до окреслення орієнтирів власного життя. Її характерною особливістю мають стати: свідомо спрямованість на розширення власного світогляду та цілеспрямоване прагнення до здобуття соціальних і особистісно-значущих освітніх компетенцій.

Ключову роль у реалізації означеного завдання відіграє розвиток здібності до цілепокладання у навчанні, яка значно активізується у старшому шкільному віці. Навчальне цілепокладання учнів 15–17 років – незамінна умова для самовизначення відносно перспективних освітніх траєкторій, що вибудовуються старшокласником на рубежі нового і дуже відповідального етапу особистісного становлення, сприяючи формуванню готовності до багатогранного і динамічного дорослого життя. Науковці-психологи неодноразово звертали свою увагу на віковий аспект розвитку здібності старшокласників до цілепокладання у навчанні, проте тема й досі залишається нерозкритою, а в умовах сьогодення набуває особливої актуальності і науково-практичного значення.

Одним із центральних феноменів досліджуваної проблеми виступає цілепокладання. Термін «цілепокладання» здебільшого вивчається науковцями-психологами з метою дослідження мотиваційної сторони цілеутворення (Т. Г. Богданова, Л. І. Божович), з позиції вивчення психологічних механізмів вибору і досягнення цілей (Х. Грант, Л. Мартін), для розкриття особливостей інтелектуальної активності (Б. Вайнер, Д. Макклеланд, Д. Маудер), а також для виявлення особистісних властивостей суб'єкта у процесі формування цілей (Л. І. Ноткін, О. К. Тихоміров, О. Б. Орлов). У науковому доробку Ю. М. Швалба цілепокладання представлено як особливу психологічну функцію свідомості, яка забезпечує конкретизацію, ієрархізацію та реалізацію особистісних цілей. Н. Ф. Наумова тлумачить цілепокладання як стратегічний вибір особистості в умовах невизначеності. Викликають зацікавлення експериментальні дослідження О. І. Близнецової та Т. В. Снегирьової, які під цілепокладанням розуміють особливі здібності особистості, що являють собою сукупність інтелектуально-діяльнісних психологічних характеристик, і забезпечують можливість представлення майбутнього у свідомості людини [8].

Здібності до цілепокладання у психологічній літературі традиційно розкриваються крізь призму індивідуальних стійких психічних властивостей особистості, що визначають її успіхи у різних видах діяльності, виступають основою свідомого навчання у старшому шкільному віці. Важливо зазначити той факт, що спеціальних досліджень, які розкривають віковий аспект розвитку здібностей до цілепокладання у навчанні учнів 10–11 класів досить мало. Серед таких робіт варто виділити праці Л. Ю. Єрохіної [2], О. Г. Круглик [3], М. М. Рєви [6], В. Т. Ткаченко [9]. У зв'язку з недостатністю вивчення проблеми, у фаховій літературі відсутня чітко окреслена наукова позиція стосовно сутності та функцій здібностей старшокласників до навчального цілепокладання, не визначена їх психологічна структура, змістові характеристики та основні умови активізації розвитку.

Старший шкільний вік знаменується високим динамізмом, специфічними особливостями розвитку особистості, до яких важливо віднести наступні: розвиток «Я концепції», формування ціннісного контексту життєвого шляху, схильність до соціальної оцінки, необхідність самостійного прийняття важливих рішень із їх наступною реалізацією та підвищеною відповідальністю за наслідки.

Т. І. Сватенкова зазначає, що для сучасної юної людини притаманні: інтенсивний розвиток самосвідомості, вдосконалення особистісної рефлексії, зростання цінності особистісної свободи, креативності, критичності мислення, актуалізація потреби у пошуку сенсу життя як цінності вищого порядку. Саме цінності постають міцним фундаментом для побудови власного, індивідуального образу майбутнього, запорукою прогресивного розвитку, смислоутворюючою активністю особистості [7].

Розкриваючи сутність моделі конструктивного дорослішання у підлітково-юнацькому віці, А. В. Шамне зауважує на здатність старшокласників до високого рівня інтеграції та збалансованості показників індивідуального і соціального. Дослідниця підкреслює набуття учнем особливої здатності до конструктивного зв'язання базових дихотомій розвитку особистості, наголошує на розгортанні процесу її ефективної психосоціальної інтеграції. Сучасні учні досить сильно орієнтовані на соціальні вимоги, схильні до дотримання моральних норм, проте достатньо автономні, мають середньо-високий рівень розвитку компонентів суб'єктності. Однією із найсуттєвіших ознак конструктивного розвитку дитини 15–17 років, на точку зору науковця, виступає високе суб'єктивне благополуччя, позитивне самоставлення [10].

У сучасних наукових дослідженнях О. І. Близнецової, Л. Ю. Єрохіної, М. М. Рєви, Т. В. Снегирьової характерною особливістю старшого шкільного віку визначено розвиток здібності учня до цілепокладаючої діяльності. Означена здібність являє собою інтегративну відкриту систему особистісних якостей, властивостей і особливостей, які забезпечують можливість реалізації значущих цілей і ступінь успішності діяльності старшокласника. Здібність до цілепокладання варто розглядати як динамічне системно-структурне утворення, яке інтегрує в єдине ціле прагнення досягти бажаних цілей, гнучкість у їх постановці, самостійність в опрацюванні образу мети і процесу її досягнення. Такі здібності важливі для успішної реалізації будь-якої діяльності і набувають особливого значення для ефективного навчання у старшій школі.

Старший шкільний вік позначається як *сензитивний період* для розвитку здібності учня до навчального цілепокладання, оскільки саме в цей період відбувається потужна інтелектуалізація вищих психічних функцій, яка виражається у розвитку здатності старшокласника самостійно вибудовувати цілі навчальної діяльності і підпорядковувати їм свою поведінку. О.Г. Круглик, вивчаючи психологічні особливості розвитку здібності до цілепокладання підлітків 15–17 років, підкреслює, що означена здібність надає можливість здійснювати саморегуляцію і самоконтроль щодо розгортання особистого вектора освіченості. В роботах науковця зазначається, що розвиток здібності до навчального цілепокладання старшокласників посилюється в умовах активного включення школяра в розмаїття напрямків і форм навчальної діяльності [3].

О. І. Близнецова, П. М. Горелов, Л. Ю. Єрохіна, Т. В. Снегирьова та інші сучасні вчені зауважують на той факт, що розвиток здібності старшокласника до цілепок-

ладання у навчанні обумовлений *загальними віковими тенденціями*, до яких варто віднести:

- становлення складної структури життєвих цілей;
- усвідомлення незворотності часу, яке спонукає до осмислення майбутнього;
- виникнення життєвої перспективи (картини майбутнього);
- розвиток пізнавальних процесів і метапредметних умінь і навичок;
- розвиток самосвідомості і її якісна перебудова;
- набуття ідентичності, активна соціалізація старшокласника;
- зростання суб'єктивної значущості саморозвитку у навчанні;
- конструювання програм власної навчальної діяльності;
- розвиток потреби у досягненні особистісної ефективності й успішності тощо.

А. В. Шамне, вивчаючи теоретичні та практичні питання психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці, зауважує на *суттєві труднощі*, які значно уповільнюють або унеможливають позитивну динаміку здібності до навчального цілепокладання:

- несформованість ціннісних орієнтацій в учня;
- недостатній рівень розвитку прогностичних здібностей у старшокласника;
- абстрактність навчальних цілей;
- неусвідомленість школярем власних освітніх перспектив;
- відсутність логічного зв'язку між близькими і перспективними / віддаленими цілями;
- неспіввіднесення навчальних цілей та потенційних можливостей старшокласника;
- неврахування навчальних цілей і часових ресурсів, необхідних для їх реалізації;
- неконкретність і нереалістичність навчальних цілей старшокласника [10].

Вивчаючи педагогічні умови формування готовності до цілепокладання в навчальній діяльності, Л. Ю. Єрохіна в структурі готовності учнів до навчального цілепокладання виділяє наступні компоненти:

- мотиваційно-емоційний компонент готовності – мотиви, які сприяють цілепокладанню, емоції, що стимулюють цілеутворення;
- когнітивний компонент готовності – система знань про цілепокладання;
- діяльнісно-технологічний компонент готовності – сукупність умінь цілеутворення і цілереалізації;
- рефлексивний компонент готовності – уміння оцінювати проміжний та кінцевий результат;
- особистісний компонент готовності – сукупність особистісних якостей старшокласника: мобільність, зібраність, відповідальність, ініціативність і т.д. [2].

Сформована готовність старшокласників до цілепокладання у навчанні активізує інтелектуальні процеси, забезпечує конструктивно-проектну направленість самоосвітньої діяльності, сприяє виробленню рефлексивно-оцінного ставлення до власної навчальної діяльності та поведінки.

О. І. Близнецова та Т. В. Снегірєва описують структуру здібності до цілепокладання як сукупність специфічних здібностей особистості:

- здібність до усвідомлення мети (усвідомлення можливості досягнення мети, ступеня її прийняття);
- здібність до прийняття мети (трансформація зовнішньої вимоги в індивідуальну мету);
- здібність до цілеутворення (попередня і кінцева постановка мети діяльності) [8].

На основі синтезу наукових знань щодо психологічної природи здібності старшокласника до цілепокладання у навчанні визначимо її своєрідну структуру, елементами якої є: когнітивний, діяльнісний, емоційно-вольовий та особистісний компоненти.

Сутність когнітивного компоненту полягає у реалізації когнітивних ресурсів старшокласника, як суб'єкта навчальної діяльності, необхідних для здійснення аналізу особистих навчальних можливостей, формування образу бажаного результату навчальної діяльності, визначення пізнавальних та соціально-прагматичних навчальних цілей, критеріїв досягнення, засобів їх реалізації.

Діяльнісний компонент здібності старшокласника до цілепокладання включає в себе активність суб'єкта, спрямовану на поетапну побудову навчальної діяльності у часовій перспективі у напрямку досягнення визначеної мети. Цей компонент потребує сформованості в учня готовності до реалізації навчальних цілей: він передбачає перехід учня від конкретного задуму до відповідних дій, що активно сприяють формуванню актуальних освітніх компетенцій.

Емоційно-вольовий компонент здібності до навчального цілепокладання у старшому шкільному віці передбачає емоційне насичення і підкріплення процесу формування навчальної мети, вольову саморегуляцію цілепокладання, самоконтроль.

Особистісний компонент психологічної структури здібності учня 15–17 років до цілепокладання у навчанні наповнений змістовими характеристиками школяра як суб'єкта діяльності, до яких варто віднести: цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самоповагу, впевненість, відповідальність, самостійність, рефлексивність тощо.

Зважаючи на вищезазначене, варто зауважити на поліфункціональність здібності старшокласника до цілепокладання у навчанні, оскільки означена здібність визначаються своєю багатогранністю. До її основних функцій належать:

- функція мобілізації особистісних ресурсів учня;
- функція активізації його навчальної діяльності;
- функція пріоритетності пізнавальних чи соціально-прагматичних навчальних цілей;
- функція планування та проектування старшокласником подальших освітніх горизонтів;
- організаційна функція щодо узгодження та концентрації зусиль;
- системоутворююча функція;
- функція контролю за власною навчальною діяльністю;
- функція емоційного підкріплення щодо отримання бажаних результатів навчальної діяльності.

У практичній роботі зі старшокласниками віковий аспект розвитку здібності до цілепокладання у навчанні може бути реалізований при визначенні основних умов їх активізації та стимулювання.

Основними умовами розвитку здібності старшокласника до цілепокладання у навчанні виступають: особливості організації навчальної діяльності та освітнього процесу зокрема, а також внутрішні особистісні ресурси учня, необхідні для реалізації цілепокладання [1].

Потужним внутрішнім ресурсом у даному аспекті виступають уміння:

- уміння визначати ті норми і цінності, які старшокласник вважає важливими для їх реалізації в особистому житті;
- уміння формулювати власну внутрішню позицію;
- уміння вибудовувати реалістичне уявлення про ситуації, аналізувати діяльнісні позиції і здійснювати прогноз зміни ситуації;
- уміння фіксувати труднощі, розрізняти причини перешкод від форм їх прояву;
- уміння формулювати предмет перетворення і конкретну мету;
- уміння розмежовувати ідеальну та реальну мету;
- уміння розрізняти мету-дію від мети-засобу і т.д. [5].

Узагальнені результати дослідження представимо у вигляді рис. 1.

Здійснений теоретичний аналіз проблеми вікового аспекту розвитку здібності старшокласників до цілепокладання у навчанні дає можливість зробити відповідні висновки: 1) старший шкільний вік є одним із найбільш сприятливих періодів розвитку в учня здібності до навчального цілепокладання завдяки активізації життєвих цілей старшокласників та їх структурованості у різних модусах життєдіяльності; 2) розвиток здібності старшокласників до навчального цілепокладання

Рис. 1. Віковий аспект розвитку здібності старшокласників до цілепокладання у навчанні

має індивідуальну динамічну траєкторію, проте підпорядковується загальним віковим закономірностям розвитку особистості 15–17 років; 3) здібності до навчального цілепокладання старшокласників є полі функціональними; 4) їх психологічна структура включає в себе: когнітивний, діяльнісний, емоційно-вольовий та особистісний компоненти.

Подальшого дослідження потребує ряд питань, пов'язаних із виявленням вікових обмежень здібності до цілепокладання у навчанні старшокласників, визначенням рівнів розвитку означеної здібності та їх основних вікових критеріїв, окресленям найбільш ефективних психологічних методів і прийомів стимулювання розвитку здібності до навчального цілепокладання сучасного старшокласника.

Література

1. Егорова Ю. А. Способность к целеполаганию как деятельностьная и педагогическая категория: сущность, функция, структура, уровни развития / Ю. А. Егорова // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. — 2013. — № 3. — С. 77—90.
2. Ерохина Л. Ю. Педагогические условия формирования готовности подростков к целеполаганию в учебной деятельности / Л. Ю. Ерохина // Вестник Череповецкого государственного университета. — 2011. — № 2. — Т. 2. — С. 97—100.
3. Круглик Е. Г. Развитие способности к целеполаганию подростков 15–17 лет / Е. Г. Круглик // Молодой ученый. — 2016. — № 20. — С. 646–649.
4. Невідома Я. Г. Особливості соціалізації у юнацькому віці / Я. Г. Невідома // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Випуск 17. — К. : 2012. — С. 337—346.
5. Психолого-педагогічні основи процесу самотворення особистості: монографія / Л. З. Сердюк, Т. М. Яблонська, І. В. Данилюк, О. І. Пенькова, Н. Д. Володарська [та ін.]; за ред. Л. З. Сердюк. — К. : Педагогічна думка, 2015. — 197 с.
6. Рева М. М. Особенности жизненной перспективы в подростковом и юношеском возрасте / М. М. Рева // Психологія і особистість. — 2015. — № 2 (8). — Ч. 1. — С. 126—139.
7. Сватенкова Т. І. Екзистенційні цінності у юнацькому віці / Т. І. Сватенкова // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. — Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2013. — С. 324—331.
8. Снегирева Т. В., Близнацова О. И. Возрастной аспект формирования способности к целеполаганию в контексте компетентностного подхода / Т. В. Снегирева, О. И. Близнацова // Вестник НВГУ. — 2015. — № 2. — С. 63—81.
9. Ткаченко В. Т. Эмпирическая картина целеполагания в раннем юношеском возрасте / В. Т. Ткаченко // Гуманітарні науки. — 2007. — № 2. — С. 166—170.
10. Шамне А. В. Теорія та практика психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці / А. В. Шамне. — К. : ТОВ ВНП «Інтерсервіс», 2015. — 488 с.

5.3.6. Feeling of subjective success in modern youth and people in difficult life situations

Відчуття суб'єктивної успішності у сучасній молоді та осіб, що опинилися у складних життєвих обставинах

Феномен успішності все частіше стає предметом психологічних досліджень сучасності. У буденних життєвих реаліях спрямованість особистості на досягнення успіху багатьма вченими розглядається як важлива умова особистісного розвитку та благополуччя і важливий фактор досягнення стабільності суспільства в цілому. У теоретичних дослідженнях успішність вивчалась у контексті навчальної діяльності, здійснення професійної діяльності, бізнес-структур. Зазначимо, що поняття «суб'єктивної успішності» привертає увагу вчених, але системні дослідження з цієї проблеми зустрічаються досить рідко та мають вигляд поодиноких досліджень. Тому дослідження феномену суб'єктивної успішності є достатньо

актуальним та нагальним у сучасному світі, у котрому люди усе частіше опиняються у складних життєвих обставинах.

Саме тому метою нашої статті є аналіз теоретичних досліджень з операціоналізації поняття суб'єктивна успішність та емпіричне дослідження суб'єктивної успішності у осіб, що опинилися у складних життєвих обставинах.

Теоретичний аналіз поняття суб'єктивної успішності варто почати з того, що феноменологія успішності в психології стала розроблятися зарубіжними авторами, починаючи з середини ХХ століття у руслі гуманістичного, когнітивного підходів, індивідуальної психології як важлива складова проблеми людини, її базова потреба. У науковій літературі виділяють два основних психологічних напрямки [7]. Перший пов'язаний з вивченням умов досягнення успіху і успішності в процесі самореалізації і самоактуалізації особистості (А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс, К. Г. Юнг та ін.). У другому – зусилля дослідників сконцентровані на психологічному змісті і сутності особистісного (суб'єктивного) успіху. Особлива увага приділяється вивченню мотивації досягнення, рівня домагань, самоефективності, самооцінки, locus-контролю, цілепокладання, рефлексії, смисложиттєвих орієнтацій, інтелекту (Дж. Аткинсон, А. Бандура, Р. Берні, Т. Дембо, У. Джемс, А. Комба, К. Левін, Д. МакКлелланд, Д. Райніс, Т. Роттер, Л. Фестінгер, В. Фрідріх, Ф. Хоппе, А. Хофман та ін.) [3].

Зазначимо, що вітчизняні та російські психологи, зазвичай, при дослідженні феномену успішності, в якості ведучої парадигми використовували суб'єктно-діяльнісний підхід. Проблему успішності на різних етапах становлення психологічної науки розробляли: К. А. Абульханова-Славська, В. С. Агеев, Б. Г. Ананьев, Г. М. Андреева, Л. Н. Анциферова, А. А. Бодалев, Б. С. Братусь, А. А. Деркач, А. Л. Журавльов, Б. В. Зейгарник, Е. А. Клімов, А. Н. Леонтьев, Б. Ф. Ломов, А. Р. Лурія, А. К. Маркова, В. С. Мерлін, Ю. М. Орлов, С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов та багато інших дослідників. Їх роботи носили як теоретичний, так і прикладний характер. Загальним для усіх цих досліджень є прагнення осмислити успішність як комплексну та інтегральну характеристику особистості, провідний параметр оцінки професійної діяльності, значимий для людини та оцінюваний соціальним оточенням. Дослідники виявили єдність у тому, що цей феномен – це сукупність як зовнішніх, так і внутрішніх особливостей його прояву, віддаючи останньому більш вагоме значення. Це означає, що в першу чергу судити про свою успішність може тільки сама людина через призму внутрішніх переживань, докладених зусиль, вкладених психологічних ресурсів, результатів минулого досвіду і не завжди це судження може співпадати із зовнішніми оцінками [3].

Теоретичний аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень демонструє нам, що більшість авторів підкреслюють подвійність даного поняття: з одного боку, успішність передбачає суб'єктивно значущі досягнення людини, а з іншого – в ній обов'язково присутній соціально схвалюваний компонент [1, 11, 12]. Тобто існують критерії об'єктивного успіху, задані суспільством, а також критерії особистої, або суб'єктивної успішності, які формуються самою людиною у вигляді переживань [1].

Системний аналіз наукової літератури показав, що зміст поняття «суб'єктивна успішність» є наслідком осмислення психологічного змісту феномену «успіх» і його похідного поняття «успішність». Як правило, дослідники намагаються інтегрувати уявлення про успіх, представлене в різних областях наукового знання: філософії, культурології, філології, соціології, психології, педагогіки,

менеджменту та ін. У кожній з цих сфер представлені специфічні межі осмислення даного поняття. Але при цьому в психології є загальновизнаним той факт, що успіх – це позитивний результат діяльності суб'єкта, орієнтованого на досягнення значущих для нього цілей, які супроводжуються загальноприйнятими соціальними нормами і орієнтирами.

Прагнення до успіху розглядається сучасною психологією як одна з фундаментальних потреб людини, яка відображає бажання людини бути визнаною суспільством, отримати високу оцінку своїх дій і результатів. А успішність описується як стан, що є результатом або передчуттям досягнення успіху, як сприятливий або благополучний результат діяльності. Обидва терміни відображають позитивні очікування, які проявляються в емоційних реакціях, пережитих людиною, пов'язаних з досягненням бажаного результату. Як відзначають Н. С. Головчанова, Н. В. Маркелова, А. Р. Тугушева підставою для сучасних досліджень успіху і успішності послужили спостереження античних філософів (Гесіод, Платон, Сократ, Епікур та ін.). З давнини філософи спробували пов'язати шлях до щастя з досягненнями особистості. Аналіз соціально-філософських підходів, які вивчають феномени «успіху» і «успішності» в різні історичні періоди представлений у докторській дисертації Л. А. Мулляр. У висновках автор вказує, що успіх у сучасному осмисленні цього поняття розкривається соціально-онтологічними характеристиками окремих станів особистості. Наприклад, вихід за межі можливого при досягненні бажаного результату, використання прихованих резервів особистісного потенціалу, самостійність і відповідальність при плануванні діяльності, орієнтованої на успіх. На думку автора, це визначає ефективність соціальних дій особистості [8].

У науковій літературі виділяють два основних психологічних напрямки у феноменології успішності [6]. Перший пов'язаний з вивченням умов досягнення успіху і успішності в процесі самореалізації і самоактуалізації особистості (А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс, К. Г. Юнг та ін.). У другому – зусилля дослідників сконцентровані на психологічному змісті та суті суб'єктивного успіху. Особлива увага приділяється вивченню мотивації досягнення, рівня домагань, самоефективності, самооцінки, локус-контролю, визначення мети, рефлексії, смисложиттєвих орієнтацій, інтелекту (Дж. Аткинсон, А. Бандура, Р. Берні, Т. Дембо, У. Джемс, А. Комба, К. Левін, Д. МакКлелланд, Д. Райніс, Т. Роттер, Л. Фестінгер, В. Фрідріх, Ф. Хоппе, А. Хофман та ін.).

Образ суб'єктивної успішності в західній та американській культурах виступає однією з проголошуваних суспільних цінностей. Найчастіше її асоціюють з егоцентризмом і прагматизмом, орієнтацією на перемогу, високою цілеспрямованою активністю, розстановкою пріоритетів, готовністю долати труднощі, позитивним мисленням, фінансовим благополуччям і кар'єрою, фізичною привабливістю. В основному всі західні дослідники схильні виділяти перелік навичок і конкретних способів, котрі своєю сукупністю обумовлюють досягнення успіху. Особливу увагу вони приділяють усвідомлення особистістю власної успішності в різних життєвих сферах. Вітчизняні психологи, які вивчають феномен успішності і успіху, багато в чому спираються на базові уявлення зарубіжних вчених, не порушуючи логіки їх вчень, вони адаптують матеріал до реалій вітчизняної дійсності [3].

Психологічні дослідження дозволяють виявити існуючі в суспільстві усталені стереотипні уявлення про успіх і успішну людину, бажані образи ідеалу в успіху, прототипи успішної особистості, існуючі в культурі. Наведемо приклади з

дослідження Н. В. Лейфрід, у якому розглядалася роль відповідальності в уявленнях про успіх [7].

Образ ідеальної успішної людини: цілеспрямований (73,2%), товариський (64,2%), розумний (60,6%), матеріально забезпечений (53,6%), відповідальний (43,4%). При описі ідеальної успішної людини акцент швидше робиться на особистісних характеристиках, на способах досягнення успіху, ніж на конкретних результатах діяльності та інших проявах успіху.

Образ реально успішної людини: матеріальна забезпеченість (67%), наявність сім'ї (66,2%), кар'єрний ріст (57,8%), досягнення поставлених цілей (57,8%), наявність престижної роботи (50,8%), високий соціальний статус (50%), наявність дітей (44,2%), статус керівника підприємства (39,6%), наявність свого бізнесу (38,2%). Основними критеріями оцінки успішної особистості в реальній ситуації частіше є зовнішні, соціально значимі досягнення. Даний факт Н.В. Лейфрід пояснює тим, що зовнішні показники об'єктивно більш доступні для особистості, що істотно скорочує процес соціального пізнання, інтерпретації дійсності та віднесення конкретної людини до певної групи [7].

Прототипи успішної особистості. У суспільній свідомості представлені різні прототипи успішної особистості. Н.В. Лейфрід виділяє два найбільш поширених прототипи успішної особистості, протилежних за своїми характеристиками:

- перший описується виключно зовнішніми, соціально визнаними, показниками успіху, що відображає найбільш поширені цінності людей сучасного суспільства;
- характерними рисами другого є виключно особистісні характеристики, що відображають особливості уявлень людей [4, 7].

Узагальнюючи теоретичні вчення щодо розуміння успішності, можна визначити, що за видами успішність може бути об'єктивною (соціальною) та суб'єктивною (індивідуальною). Така градація є загальною, інтегрованою. Об'єктивна (соціальна) успішність, з одного боку, вказує на орієнтованість і спрямованість особистості на зовнішнє соціальне середовище – референтну соціальну групу. З іншого, реакція соціуму є показником успішності особистості. Суб'єктивна (індивідуальна) успішність є показником особистісних досягнень людини, до яких вона прагне у своєму житті. До об'єктивної успішності можна віднести освітню, ділову (професійну, кар'єрну), сімейну. Розуміння суб'єктивної успішності спирається як на об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, але завжди на особистісні цінності. Через призму власних цінностей людина оцінює себе як успішну або неуспішну [10].

Як зазначає, українська вчена Є. В. Кучеренко, суб'єктивна успішність особистості має відношення до суб'єктності як до здатності бути суб'єктом. Саме категорія суб'єктності дозволяє нам розглядати суб'єктивну успішність, як таку, що детермінується індивідуальним досвідом суб'єкта. Тому вона має відношення не тільки до рівня досягнутого успіху, але й до потенційного успіху, на який розраховує суб'єкт у будь-якому виді самодетермінованої діяльності – у праці, навчанні, у власному самовизначенні та саморозвитку [5].

Суб'єктивна успішність особистості тісно пов'язана з її самоефективністю – сукупністю уявлень та суджень людини щодо своїх можливостей виконувати певну діяльність. Даний взаємозв'язок полягає у тому, що детермінантою суб'єктивної успішності та критерієм самоефективності особистості є її впевненість у собі.

Тобто впевнена у собі людина суб'єктивно вважає себе успішною та об'єктивно може бути ефективна у певній діяльності [5].

Дослідивши теоретичні уявлення вчених щодо феномену суб'єктивної успішності, ми прийшли до такого розуміння даного поняття, що суб'єктивна успішність особистості – це внутрішній стан особистості, самовідчуття успішності або неуспішності, яке формується через призму самооцінки власних досягнень та переживань.

Розглянемо результати проведеного емпіричного дослідження щодо самовідчуття успішності сучасної молоді, зокрема молоді, що виховувалась у повних родинах та як такої, що знаходиться у звичних для неї обставинах життя та молоді, що перебуває у складних життєвих обставинах. У дослідженні брали участь випускники загальноосвітніх шкіл, інтернатів м. Миколаєва та студенти перших курсів Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомилинського у кількості 211 особа з рівномірним представленням у виборці досліджуваних чоловічої та жіночої статі, віком від 17 до 20 років. Першу групу вибірки складала 71 людина тимчасово переміщених осіб з окупованих територій України (далі у статті ми будемо користуватися аббревіатурою ТПО), до другої групи вибірки увійшли 70 осіб молоді зі статусом сирітства (ОСС), третю групу вибірки складала 70 осіб молоді, які виховувалися у родинах (ОПР). Перші дві групи вибірки як зазначалося вище, відносяться до таких, що знаходяться у складних життєвих обставинах. Відповідно до визначеної мети поставлено наступні задачі:

- визначити рівень суб'єктивної успішності у сучасної молоді;
- визначити рівень суб'єктивної успішності молоді, яка виховувалась у родинах та осіб, що знаходяться у складних життєвих обставинах;
- проаналізувати особливості суб'єктивної успішності представників 3-х груп вибірки;
- визначити статистично значущі відмінності між групами.

З метою вирішення поставлених задач дослідження використовувався комплекс теоретичних, емпіричних методів і методи статистичної обробки даних. До теоретичних методів увійшли аналіз, синтез, узагальнення досліджуваних даних із теми дослідження. До емпіричного методу увійшла: методика діагностики індексу успішності на основі техніки репертуарних ґрат Дж. Келлі для визначення самовідчуття успішності людини (у розробці О. С. Новікова) [9, 10]. До комплексу методів статистичної обробки даних увійшли дескриптивний аналіз та порівняння середніх (t-критерій Ст'юдента для незалежних вибірок). При обробці даних використовувалась комп'ютерна програма SPSS 22.0.

Розглянемо результати дослідження щодо рівня суб'єктивної успішності та її особливостей у сучасної молоді та осіб, що знаходяться у складних життєвих обставинах, а також статистично значущі відмінності між групами ОПР, ОСС та ТПО.

У результаті емпіричного дослідження нами виявлено, що середній показник самовідчуття успішності загальної вибірки складає 0,82, це свідчить про те, що молодь не відчуває себе та свої досягнення на сьогодні успішними. Якщо розглянути середні показники груп вибірки, то варто зазначити, що молодь, котра виховувалась у повних родинах має вищий показник самовідчуття успішності – 0,98, ніж у осіб, що знаходяться у складних життєвих обставинах: у ТПО – індекс успішності 0,76; у ОСС – 0,72. Наочно дані представлені на рис. 1.

Таким чином, аналізуючи отримані дані можна припустити, що внутрішній стан осіб, котрі знаходяться у складних життєвих обставинах спричиняє самовідчуття

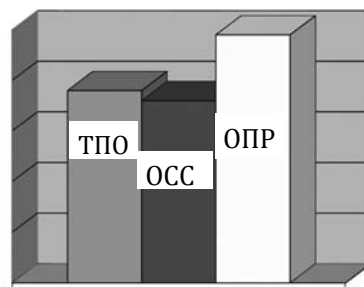
неуспішності. Молодь, котра виховувалась у повних родин має показник ближчий до 1,0, що свідчить про більшу ймовірність відчувати себе успішними. Проте той факт, що їх показник самовідчуття успішності теж не досягає 1,0, може наштукувати на думку ускладненого життя у суспільстві в цілому.

Аналізуючи отримані дані статистично значущих відмінностей t-критерія Стьюдента для незалежних вибірок з методики діагностики індексу успішності на основі техніки репертуарних ґрат Дж. Келлі, можна зазначити, що відрізняються між собою показниками самовідчуття успішності група молоді з повних родин та група осіб зі статусом сирітства (t Стюд. = 0,001; при $p < 0,05$), а також група молоді з повних родин та група тимчасово переміщених осіб (Стюд. = 0,004; при $p < 0,05$). Варто зауважити, що між групою тимчасово переміщених осіб та групою осіб зі статусом сирітства статистично значущі відмінності відсутні. У результаті отриманих даних статистично значущих відмінностей між групами можна припустити, що складні життєві обставини можуть впливати на самовідчуття успішності особистості.

У результаті теоретичного та емпіричного дослідження, можна дійти до висновку, що суб'єктивна успішність – це внутрішній стан особистості, який формує відчуття успішності або неуспішності через самооцінку власних життєвих досягнень та задач. Середні показники результатів емпіричного дослідження демонструють те, що сучасна молодь не відчуває себе суб'єктивно успішною. Узагальнюючи статистично значущі відмінності між групами, необхідно зауважити, що показники самовідчуття успішності різняться у осіб, які виховувались у повних родин та осіб зі статусом сирітства. Ще одна відмінність самовідчуття успішності спостерігається між особами, які виховувались у повних родин та тимчасово переміщеними особами. Між групою осіб зі статусом сирітства та групою тимчасово переміщених осіб статистично значущих відмінностей не визначено. Враховуючи такі результати статистичного аналізу можна припустити, що важливу роль для внутрішнього переживання особистістю відчуття успішності відіграють сприятливі життєві обставини, ускладнені життєві обставини, натомість викликають самовідчуття неуспішності. Перспективу нашого дослідження вбачаємо у детальному вивченні складових суб'єктивної успішності та її взаємозв'язку з показниками емоційного інтелекту сучасної молоді.

Література

1. Богатирьова О. О. Професійна самореалізація в просторі особистісного розвитку / О. О. Богатирьова, Т. Д. Марцинковская // Психологічні дослідження: [електрон. наук. журн.]. — 2009. — № 1 (3).
2. Буркова Л. В. Пошук формули успішності у житті: соціологічне дослідження пріоритетів успішності / Л. В. Буркова, А. Б. Сагалакова, Н. Б. Соколовська // Щомісячний науково-методичний журнал «Освіта та розвиток обдарованої особистості». — 2013. — № 8—9 (15—16) / 08-09/2013. — С. 206—213.
3. Дворецька М. Я. Образ успішності в сучасних психологічних дослідженнях / М. Я. Дворецька, А. Б. Лощакова // Інтернет-журнал «Світ науки». — 2016. — Том 4. — № 2.
4. Дементій Л. І. Відповідальність як ресурс особистості : монографія / Л. І. Дементій. — М. : Інформ-Знання. — 2005. — 188 с.

Самовідчуття успішності

Рис. 1. Усереднені показники індексу успішності по групам

5. Кучеренко Є. В. Проблема взаємозв'язку суб'єктивної та об'єктивної успішності вчителя / Є. В. Кучеренко // Успішність особистості: потенціал та обмеження: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 18 березня 2010 р.) / за редакцією М. Л. Смольсон, Л. М. Зінченко. — К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. — С. 149—151.
6. Левченко В. В. Секреты успеха и успешности современного человека: монография [Электронный ресурс] / В. В. Левченко. — М.: ФЛИНТА, 2014. http://stud.com.ua/52816/psihologiya/individualni_uyavlennya_uspishnist_uspishnu_lyudinu - annot_1.
7. Лейфрид Н. В. Ответственность как личностная детерминанта представлений об успешном человеке [Текст]: автореф. дисс. канд. психол. наук: 19.00.01 / Н. В. Лейфрид. — Краснодар, 2006. — 21 с.
8. Мулляр Л. А. Социально-философские смыслы образа-концепта «успех» [Текст]: автореф. диссер. доктора философских наук: 09.00.11 / Л. А. Мулляр. — Нальчик, 2012. — 43 с.
9. Новиков А. С. Измерение переживаемой самооценки (ИПС) / А. С. Новиков // Український вісник психоневрології. — 2012. — Т. 20, Вып. 3. — 206 с.
10. Павленко В. Н. Практикум по медицинской психодиагностике / Павленко В. Н., Шестопалова Л. Ф., Русакова Т. И. — Часть 1. — Харьков: Изд-во ХНУ им.В.Н. Каразина, 2004 — 63 с.
11. Толочек В. А. Професійна успішність: від здібностей до ресурсів / В. А. Толочек // Психологія: журн. вища. школи економіки. — 2009. — Т. 6. — № 3. — С. 27—61.
12. Теплинський М. В. Концептуальні підходи до проблеми визначення успішності професійної діяльності фахівців / М. В. Теплинський // Сиб. психол. журн. — 2007. — № 25. — С. 92—97.

5.3.7. The formation of professional subjectivity of future specialists in the process of training

Формування професійної суб'єктності майбутніх фахівців у процесі навчання

Допомогти людині зрозуміти і знайти своє життєве призначення, або, кажучи словами американського психолога А. Маслоу: «допомогти людині стати тим, ким вона здатна стати» [7; С. 90] – це задача психології, яка в усі часи залишається актуальною. У професійному аспекті це висловлювання сьогодні набуває особливо важливого смислу тому, що формування і реалізація науково-технічної політики європейських країн здійснюється за умов наявності системи ресурсів, першим з яких виступає людський ресурс, а точніше, випускники університетів та дипломовані спеціалісти, які працюють у секторі високотехнологічних виробництв і послуг. Отже, майбутньому сучасному фахівцю потрібно бути готовим до особливостей професійної діяльності, відповідати її вимогам, постійно і самостійно підвищувати кваліфікацію, гнучко реагувати і адаптуватись до знов виникаючих умов. Побудова сучасного і перспективного простору вищої освіти передбачає перехід до динамічної системи підготовки фахівців, яка спрямована на формування професійної компетентності майбутнього фахівця і спирається в рівній мірі як на освітні ресурси, так і на особистісні, психологічні ресурси суб'єкта діяльності [2]. Формування професійної компетентності починається з визначення специфічних професійних функцій і пов'язаних з ними професійно значущих властивостей особистості, необхідних для здійснення професійної діяльності, а також визначення характеристик, які необхідні для роботи в тій або іншій організації [8]. Компетентний фахівець – це перш за все суб'єкт професійної діяльності, який ефективно активізує і проявляє професійно важливі якості, особистісні риси в процесі професійної діяльності.

Історично склалося, що поняття «професійна компетентність» розглядається крізь призму професійних обов'язків, функцій, дій, тобто розглядає працівника як

особу, яка повинна відповідати критеріям успішного виконання трудової діяльності. Проте існують обставини і умови, які показують, що працівника більш доцільно розглядати як особу, що грає в організації певну роль (іноді декілька ролей), а не просто виконує певну роботу. На думку американських дослідників, наприклад Ч. Сішора, О. Крешера, Дж. М. Тьюсона, саме зв'язок між роллю і роботою виявляє комплекс професійно важливих якостей і рис особистості [8].

Відомі дослідники проблем вищої освіти М. І. Дьяченко, Л. О. Кандибович [4], О. М. Новіков [9], висловлюють думку про доцільність одержання відомостей про характер і специфіку професійної діяльності, умови праці, професійно важливі якості, ключові кваліфікації працівника на самих ранніх етапах професійної підготовки. Також Г. О. Балл [1], В. М. Галузинський, М. Б. Євтух [3], Е. Ф. Зеєр [6] підкреслюють, що доцільним є розкриття психологічних зв'язків в системі «особистість – професія» саме в умовах вищої школи, оскільки це допоможе студентам конкретизувати розуміння своїх професійних намірів відповідно до вимог професії, усвідомити свій особистісний потенціал і спрямувати власний розвиток на досягнення поставлених цілей, іншими словами – формувати професійну суб'єктність. Такий підхід вказує на необхідність розробки і впровадження психологічної підготовки майбутніх спеціалістів, яка спрямована саме на суб'єктний аспект професійної діяльності у процесі навчання.

Професійна суб'єктність на етапі навчання передбачає проектування і формування адекватної Я-концепції в площині «Я – професія», що включає в себе образ професійного «Я» особистості, образ-ідеал професіонала, образ успішного фахівця, образ власної професійної перспективи [5].

Для перевірки ефективності впровадження психологічної підготовки до професійної діяльності в експериментальних групах студентів було проведено діагностичне вимірювання особливостей і динаміки компонентів професійної суб'єктності: критеріїв професійного вибору, образу професійного «Я», комплексу професійно важливих якостей спеціаліста, варіантів власної професійної перспективи. Результати цієї процедури показали суттєві зміни в змісті і структурі суб'єктивних уявлень студентів стосовно своєї майбутньої професійної діяльності. Відбулися позитивні зрушення в критеріях професійного вибору, в уявленнях особистої професійної перспективи, в рівнях професійної ідентичності, в структурі елементів власного професійного «Я». Більш докладним і розгорнутим стало уявлення студентів про професійно важливі якості фахівця, це наочно можна побачити, наприкладі зрушень у розподілі професійно важливих якостей фахівця з комп'ютерної інженерії за уявленням студентів (рис. 1).

Як видно з діаграми, після проведення психологічної підготовки суттєві зміни відбулися в уявленнях студентів як на кількісному, так і на якісному рівні. У двічі збільшило професійно важливих якостей фахівця які знайшли своє відображення в суб'єктивних уявленнях студентів. Доповнення у розподілі суб'єктивного уявлення здійснились переважно за рахунок особистісних якостей, також знайшли своє відображення і характеристики мислення, уяви, пам'яті та уваги. У розподілі професійно важливих якостей спеціаліста з комп'ютерної інженерії студенти визначили важливість адаптованості до мінливих умов праці і вимог професійної діяльності, готовності до постійного оновлення професійних знань, стійкості до стомлення, стресостійкості, а також високу працездатність, цілеспрямованість, прагнення до досягнення, аналітичність мислення, розвинуту оперативну пам'ять.

Рис. 1. Діаграма зрушень у розподілі професійно важливих якостей фахівця з комп'ютерної інженерії за уявленнями студентів:

▲ – початковий етап психологічної підготовки; □ – завершальний етап психологічної підготовки

Це свідчить про те, що організована пізнавальна активність щодо обраної професійної діяльності значно розширила спектр уявлень про необхідні спеціалісту якості, висвітлила обсяг професійних ситуацій, які студенти уявляють реально можливими в процесі діяльності. Наприклад, проблемні ситуації, стресові фактори праці, зміна умови професійної задачі, ситуації самостійного прийняття рішень, нестандартні ситуації.

Також слід зазначити, що психологічна підготовка суттєво вплинула на уявлення студентів про свій власний професійний потенціал. Якщо на початку експерименту майже всі досліджувані бачили основний шлях до професійного успіху лише за рахунок навчальних знань, то після проходження психологічної підготовки вони усвідомили, що важливо не тільки знати як виконати завдання, а й прагнути виконати його на високому рівні, вміти правильно організувати процес діяльності, наполегливо долати труднощі, відповідати за результати. Таким чином особистісні якості виступають факторами успіху нарівні з професійними знаннями і навичками, більш того, саме особистісні якості, особливо мотиваційні і волеві, підштовхують до опанування знаннями та уміннями.

Крім того, в результаті проведення психологічної підготовки значні зміни відбулися в структурі і значимості критеріїв обраної професійної діяльності. На початковому етапі експерименту критеріями вибору фаху виступали наступні показники: висока зарплата – 93%, цікава робота – 68%, престижна робота – 47%, перспективна робота – 48%. На завершальному етапі критерії зазнали певних змін: висока зарплата – 89%, цікава робота – 77%, престижна робота – 46%, перспективна робота – 37%, постійне підвищення освітнього і кваліфікаційного рівня – 51%, праця, що відповідає здібностям – 42%, можливість підприємницької ініціативи – 31%, досягнення високих результатів у професійній діяльності – 21%, успішна кар'єра – 11% (рис. 2).

Виходячи з цих даних можна зазначити, що студенти стали більш конкретно уявляти свою майбутню професійну діяльність і не тільки як джерело матеріаль-

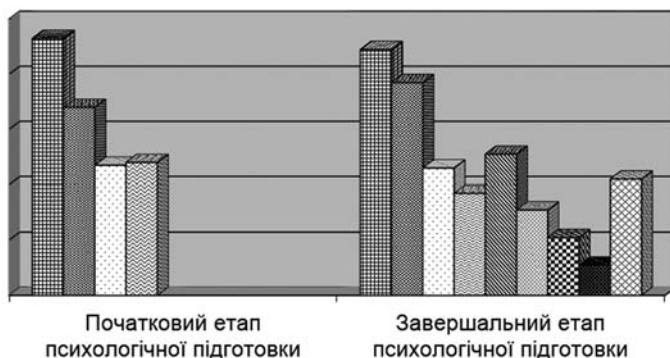

Рис. 2. Загальна динаміка змін у критеріях професійного вибору:

- – висока зарплата; ■ – цікава робота; □ – престиж; ■ – перспективна робота;
- – підвищення освітнього рівня; ■ – можливості підприємницької ініціативи;
- – досягнення високих професійних результатів; ■ – успішна кар'єра;
- – робота, що відповідає здібностям

ного добробуту, соціально-економічного статусу і сталої перспективи працевлаштування, а й як стимул для підвищення освітнього і кваліфікаційного рівня, як сферу реалізації здібностей і особистісного потенціалу, сферу власних досягнень і самоствердження.

Також після проходження психологічної підготовки розширився спектр уявлення про суспільно-економічні сфери можливої професійної реалізації студентів у майбутньому, готовність працювати у міжнародних командах і проектах.

Також психологічна підготовка до професійної діяльності позитивно вплинула на процес формування професійної ідентичності майбутніх спеціалістів з комп'ютерних технологій, про що свідчать зміни у розподілі типів професійної ідентичності студентів в процесі психологічної підготовки (рис. 3).

Результати дослідження показали, що в процесі психологічної підготовки значно підвищився рівень позитивної професійної ідентичності, з 47% до 72%. Це відбулося за рахунок зниження рівня дифузної ідентичності з 20% до 11%,

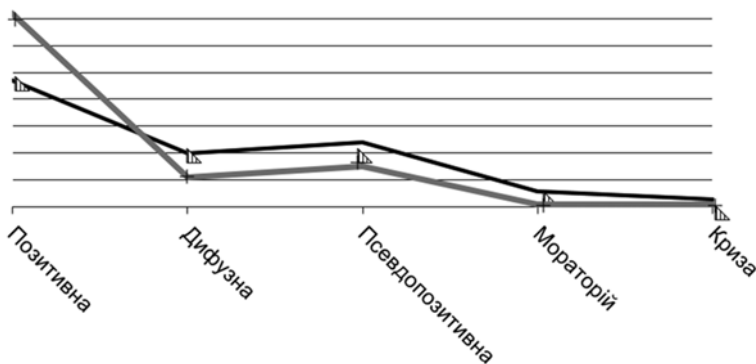

Рис. 3. Зміни у розподілі типів професійної ідентичності студентів в процесі психологічної підготовки:

- – початок психологічної підготовки; -▲- – завершення психологічної підготовки

псевдопозитивної – з 24% до 15%, мораторію – з 6% до 1% і кризи – з 2% до 1%. Отримані дані свідчать, що в процесі психологічної підготовки зростає усвідомлення значимості і внутрішнє прийняття студентами своєї професійної діяльності. Але результати дослідження вказали також і на те, що є студенти, які не досягли позитивної професійної ідентичності, не визначились у можливих перспективах і не сформували чіткої і докладної образ обраної професії. Вони й по закінченню психологічної підготовки залишились невпевненими у виборі професії, відчують розчарування і труднощі в процесі навчання, не сформували соціально значимих професійних мотивів, не визначили відповідність особистісних властивостей і вимог професії, у питаннях працевлаштування здебільшого покладаються на інших.

Порівняльний якісний аналіз ефективності психологічної підготовки виявив деякі тенденції всередині експериментальної групи. В результаті було виділено три підгрупи: перша – з високим рівнем змін в суб'єктивних уявленнях про обрану спеціальність – 76% досліджуваних, друга – з середнім рівнем змін – 9% досліджуваних, третя – з низьким рівнем змін – 15%. Група студентів з низьким рівнем змін у суб'єктивних уявленнях щодо обраної професійної діяльності виявилася неоднорідною. З них 3% студентів вже мали до початку експерименту більш-менш сформоване уявлення про майбутню спеціальність, у порівнянні з іншими студентами. Це свідчить про те, що вони раніше отримали професійно-орієнтовану інформацію з досвіду найближчого оточення а також внаслідок доузівської спеціальної комп'ютерної підготовки і в них вже сформувався певний образ професійної діяльності. Решта 12% досліджуваних не продемонстрували сформованості докладного уявлення про обрану спеціальність з декількох причин. -перше, за рахунок слабкої особистої спрямованості на обрану спеціальність і вибору місця навчання під впливом зовнішніх чинників. Також за рахунок загальної слабкої спрямованості на навчальний процес, про що свідчать загальні показники неуспішності з навчальних дисциплін і пропусків занять. По-друге, внаслідок певної стереотипізації і надмірної спеціалізації пізнавальних процесів, яка спостерігалась у студентів з високими показниками навчання і свідомим вибором спеціальності. По-третє, в результаті сформованої в шкільні роки базової спрямованості на алгоритмізацію навчального процесу, яка зменшує гнучкість пізнавальних процесів, що уповільнило процес побудови «об'ємного» образу майбутньої професійної діяльності.

Виходячи з результатів дослідження можна зробити висновок, що психологічну підготовку можна розглядати як фактор що працює на формування професійної суб'єктності майбутнього фахівця в якій відбиватимуться професійна спрямованість, усвідомлений власний потенціал, самооцінка, переконання, домагання, прагнення до професійної самореалізації і самоствердження, здатність до самоосвіти і вдосконалення. Перевірка ефективності психологічної підготовки показала розширення спектру усвідомлених особистісних можливостей в професійній сфері, посилення позитивного ставлення до обраного фаху і впевненості у власному виборі.

Література

1. Балл Г. О. Формування готовності до професійної праці у контексті гуманізації загальної та професійної освіти / Г. О. Балл, П. С. Перепелиця // Психологічні аспекти гуманізації освіти: кн. для вчителя / за ред. Г. О. Балла. — Київ — Рівне, 1996. — С. 78—90.

2. Белоновская И. Д. Инженерная компетентность специалиста: понятие, проблемы и закономерности формирования / И. Д. Белоновская // Профессиональная педагогика: категории, понятия, дефиниции: [сб. науч. тр. / под науч. ред. Г. Д. Бухаровой и О. Н. Арефьева]; ГОУ ВПО «Рос. гос. проф.-пед. ун-т». Екатеринбург, 2008. — Вып. 5. — 598 с.
3. Галузинський В. М. Основи педагогіки і психології вищої школи в Україні / В. М. Галузинський, М. Б. Євтух. — К. : Інтел, 1995. — 168 с.
4. Дьяченко М. И. Психология высшей школы / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович, С. Л. Кандыбович. — Мн. : Харвест, 2006. — 416 с.
5. Дьяченко М. И. Психология. Словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. — Минск : Хэлтон, 1998. — 399 с.
6. Зеер Э. Ф. Психология профессионального образования: [учеб. пособие. — 2-е изд., перераб.] / Э. Ф. Зеер. — М.; Воронеж: МОДЭК, 2003. — 480 с.
7. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу; пер. с англ. А. М. Татлыбаевой. — СПб.: Евразия, 2001. — 478 с.
8. Мучински П. Психология. Профессия. Карьера. / П. Мучински. — СПб.: Питер, 2004. — 539 с.
9. Новиков А. М. Развитие отечественного образования / А.М. Новиков. — М.: ЭГВЕС, 2005. — 256 с.

ANNOTATION

Part 1

ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS AND MANAGING CHANGES IN ENTERPRISES IN CONDITIONS OF INTERNATIONAL INTEGRATION PROCESSES

- 1.1. *Natalia Galunets. Features of adaptation of activity of the agrarian forming are to the terms of world food market.*** Theoretical essence of concept is considered market and world food market. Classification of food market is set depending on executable functions and by basic signs. The terms of world food market are considered there is functioning of the agrarian forming in that. Certainly, that the basic stages adaptation of activity of the agrarian forming to the terms of world food market must be formed during all stages of life cycle of enterprise and combining offers the stages. The features of adaptation of activity of the agrarian forming are considered to the terms of world food market.
- 1.2. *Iryna Honcharenko, Tetyana Moroz. The aims policy of rural development in Ukraine.*** The author's vision of forming and implementation of rural development policy is revealed, its features and principles are proposed. Socio-economic indicators of sustainable development of territories are submitted. The conclusion is made on the need to balance economic, environmental and social parameters of development.
- 1.3. *Ivan Kischak, Tatiana Porudayeva, Kateryna Glubochenko. The directions of maritime economic complex development in Ukraine.*** The directions of maritime economic complex development in Ukraine were analyzed. The problems of maritime economic and transport complex functioning in Ukrainian seaports were defined and developed. The recommendations for their solutions based on public-private partnership and attraction of investments were formulated.
- 1.4. *Alona Klyuchnik, Filip Pokusa. Marketing communications are a factor of efficiency of management of enterprise sale activity.*** In the article influence of instruments of marketing communications is certain on development of sale activity of enterprise and it is resulted their description and functions. Certain basic descriptions of marketing communications.
- 1.5. *Yurii Kormyshkin, Marian Duczmal. Strategies of effective development of agrarian enterprise terms of integration processes of Ukraine.*** It is set that a domestic agrarian sector settles not only economic but also social problems and tasks. The theoretical aspects of strategic management are investigational. Classification of strategies of development of enterprise is considered on basic signs. Certainly, that the primary purpose of strategic management of modern agrarian enterprise is an achievement to them of optimal level of efficiency and competitiveness. Reasonably, that exactly from strategic development of agrarian enterprises will depend effective development of agrarian enterprise in the conditions of integration processes of Ukraine. Three going offer near making of strategies of development of agar enterprises in the conditions of integration processes of Ukraine.

-
- 1.6. *Liubov Kravchenko, Julia Edinaya, Krestin Kravchenko.* Process approach to change management at enterprises in the context of international integration processes.** The concept of "change management" is analyzed. The process model of change management is considered, as well as the conditions of efficiency of these processes are generalized. Schematically depicts change management as a process driven by the pressure of external and internal factors in the context of international integration processes.
- 1.7. *Liudmila Nazarova, Olena Postnikova.* State support of foreign economic activity of enterprises in agrarian sphere in conditions of WTO membership.** The article is devoted to the study of the necessity of state support of foreign economic activity of enterprises in the agrarian sector in conditions of WTO membership. The model of state support of agricultural commodity producers according to the WTO classification is considered. A set of models is proposed, the implementation of which will allow more rational and effective taking into account specific conditions the organization of state support, bringing it closer to the world requirements, as well as assessing the real opportunities of agriculture in terms of WTO membership.
- 1.8. *Liubov Kravchenko, Tadeusz Pokusa, Victoria Lavkova, Anna Pyatigorets.* Management of changes in enterprises through innovation-logistic support in the context of international integration processes.** The article analyzes the foreign economic activity of Ukrainian enterprises. The logistics chain of export policy in the implementation of the general foreign economic policy of the state in the international division of labor and the system of economic ties and innovation-logistic management of foreign economic activity of Ukrainian enterprises are considered.
- 1.9. *Alena Obozna, Anna Pinchuk, Marina Vigladal.* Improvement of labor resource management systems.** The article examines the influence of globalization processes of modern world domination on the general competition of human resources, and also analyzes the importance of global challenges to encourage all actors to seek and use their own advantages and opportunities for development. The development of effective measures for the reproduction of the population, labor resources, the mechanism for managing the development of labor potential of regional complexes, and on the processes of reforming national labor legislation has been developed.
- 1.10. *Mykola Ohiienko, Alona Ohiienko.* The impact of migration processes on human capacity development in the regions of Ukraine.** The factors of the impact of migration processes on the development of human potential in the regions of Ukraine are investigated and systematized. It has been determined that in addition to economic, social and cultural factors, political and environmental factors influence the migration intentions of the population. The level of migration in the regional and the age-old section is analyzed. The factors that shape the position of potential migrants when choosing a place of employment abroad are substantiated. Estimates of labor migration in the eastern and western directions are determined. It is proved that the level of participation of the population of different regions in labor migration and geographical orientation are also different. Positive and negative consequences of migration processes in the context of development of human potential of Ukraine are analyzed.

1.11. Andrey Slyusarenko, Alona Ohienko, Witold Potwora. Economic transformations of the Global Space and Their Impact on Ukraine. Modern world structuring in the context of state positioning is carried out in the conditions of globalization, which is the engine of the transition to the functioning of a new order on a planetary scale. This objective process is logical for all public institutions without exception, which provokes problems of developmental disproportions and the economic acceptability of equal conditions without taking into account the factors of readiness of the "game according to general rules". The power of the economies of the leaders and transnational corporations is a threat to the economic security of the less developed countries of the world, which are conventionally defined as "periphery". The problem of world domination through the prism of capital and perfect economic systems actualizes this problem of global transformations in order to take them into account in the practice of developing the Ukrainian economy.

Part 2

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF FINANCIAL INFRASTRUCTURE OF REGIONS.

- 2.1. Alina Bogoslavskaya, Wojciech Duczmal. Methodological principles of the lands money value of natural reserve fund objectivation.** The article reveals modern scientific-methodological principles and methodical aspects of the lands money value of the nature reserve fund and other nature conservation purposes determination, the problem of nature reserves real value is studied.
- 2.2. Nataliya Danik, Inna Rud. Theoretical and methodological principles of forming the financial and credit mechanism of the agro-food sector of Ukraine.** The article gives theoretical and methodological substantiation of effective interaction of structural elements of the financial and credit mechanism of the agro-food sector, clarifies the essence of the basic concepts in accordance with modern economic theories, investigates the morphology of the concept "agro-food sphere". The current state of using financial and credit methods and leverage, all components of the financial and credit mechanism, the generalization of theoretical foundations and the influence of this mechanism on the efficiency of the agro-food sector of the economy is carried out.
- 2.3. Nataliya Korneva, Alena Kolevatova. Priority directions of state influence on the development of financial infrastructure of the region.** The article is devoted to elaboration of the concept of establishing mechanisms of public administration in the field of financial infrastructure in Ukraine. Three schemes of public administration directed at financial markets objects, subjects, and creation of proper institutional environment according to the goal of economic development are proposed.
- 2.4. Nataliya Sirenko, Alla Burkovskaya, Tetyana Lunkina. Formation of social responsibility in agrarian holdings of Ukraine.** The peculiarities of functioning of Ukrainian agroholdings in modern conditions are investigated. The group of major landowners of Ukraine according to the Land Bank of agroholdings is organized. The financial indicators of activity of the largest agroholdings of Ukraine are presented. The mechanism of formation of social responsibility in agroholdings of

Ukraine is analyzed. It has been discovered that in recent years, agrarian business has been involved in various programs of social value in the context of environmental, labor and social practices. It is proved that agroholdings play an important role in shaping social responsibility in Ukraine, adhering to the international principles of economic efficiency that are caused by the present situation.

Part 3

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT AS AN INFORMATION SYSTEM FOR THE ENTERPRISE'S ECONOMIC SECURITY IN A COMPETITIVE ENVIRONMENT

- 3.1. Tetiana Burova. Monitoring of economic safety company activity in a competitive environment.** The paper studied the theoretical and methodological aspects of the formation and functioning of the external monitoring of industrial enterprises focused on the strategic, including the audit of non-current assets. Proposed approach based on gradual conducting monitoring provides the ability to solve the complex problem of determining the state of industrial enterprises, as well as strategic and tactical task of forecasting and planning its development.
- 3.2. Yevgenia Gnatenko, Inna Terletska, Jadwiga Ratajczak. Improving the methods of analysis of the efficiency of use of intangible assets.** The article defines the need for improvement of the methodology for analyzing the efficiency of the use of intangible assets, the stages of the analysis of intangible assets are presented on an example of a particular enterprise. To improve the methodology for analyzing the effectiveness of using intangible assets, it is proposed to apply the following analyzes: the liquidity of different groups of intangible assets, business activity, and also the profitability of the intangible assets calculated by different groups and results of activities.
- 3.3. Maryna Dubinina, Yuliia Cheban, Svitlana Syrtseva, Iwona Mstowska. Social activity of agrarian enterprises as a social accounting object.** The paper identifies the features and main directions of social activity of the agrarian enterprises. It is proved that the component of economic activity of agrarian enterprises, as a social one, should be accounted for and informationally provided, as well as reflected in financial or social reporting. It is substantiated that social accounting should include such directions as accounting for social responsibility, accounting for ecological activities, accounting for employee social benefits, accounting for social expenses, accounting for social indicators. Due to the results of the study there are presented the main social expenses incurred by agrarian enterprises. A classification has been supplemented, using new classifications and types of social costs. The need to improve the financial accounting or social reporting arrangement and identification of social activities of agrarian enterprises is studied.

Part 4

TRANSFORMATION OF APPROACHES TO CAPACITY MANAGEMENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

- 4.1. Inna Baryshevska, Anastasiya Poltorak, Nataliia Shyshpanova. Methodological approaches to assessing the status of fiscal decentralization.** The main achievements of the reform of fiscal decentralization in Ukraine are summarized,

key problems of fiscal decentralization reform which need to be solved are identified. The tendencies of collecting and analyzing indicators in the field of fiscal decentralization in the world are analyzed. The most important indicators of the state of fiscal decentralization are highlighted and the necessary steps are taken in order to solve the problems of fiscal decentralization, the introduction of which will help to increase the efficiency of intergovernmental fiscal relations.

- 4.2. Tatyana Vasilenko, Roman Milostiviy, Alona Kalinichenko, Daria Milostiva. Heat stress in dairy cows in the central part of Ukraine and its economic consequences.** The obtained results testify that in the conditions of the central region of Ukraine in the warm period of the year the probability of occurrence of heat stress in dairy cows is high. In the warm season of 2017, the period during which THI exceeded the comfortable value for dairy cows was 100 days. At the same time, a decrease in productivity per cow in the hot season may amount to 146 kg of milk, and the loss may reach 39.5 EUR / cow. To prevent heat stress in conditions of year-round maintenance of dairy cattle, it is advisable to use active ventilation systems with humidification of air.
- 4.3. Olena Dovgal, Józef Kaczmarek, Uliana Andrusiv. Implementation of innovative technologies of ecologization construction industry enterprises in the context of sustainable development.** Environmental threats have been identified, with increasing production of building materials, which also require the introduction of certain innovative measures, namely: the transfer of enterprises of the sphere of production of building materials from the economic aspect of the activity to the ecological and economic; reconstruction of some technological lines; development of a regulatory framework that would regulate and control which technological regime to choose when burning waste; conduct of biochemical soil monitoring in the 30-50 km zone of cement enterprises; carrying out of measures on complex ecologization of building materials production.
- 4.4. Tetyana Kuzmenko. Brand in the economic activity of enterprises: theoretical aspects.** The work substantiates approaches to the definition of the category of the brand in the marketing, economic and legal sense: it is established that the brand category is not given proper attention in the current legislation of Ukraine. Proposed own vision of definition of the legal category "brand".
- 4.5. Kateryna Polivoda, Yuliia Berezhevska, Anastasiia Ruban. The role of international grants in development of the incorporated territorial communities of Ukraine.** The concept of international grants is certain and their influence is considered on development of the incorporated territorial communities. The main international grants programs that operate for today are analyzed, and also the estimation of distribution of the international grants programs of Ukraine is conducted. Basic public organizations of the Mykolaiv area are distinguished, that work on grants projects for the incorporated territorial communities. Two grants projects and creation of the Research and information center offer for PO «Ochakivshchyna» for Kutsurubaska community. For realization of center it offers to pass the educational course of «Creation of institutes of local economic development of communities» on the platform of Prometheus.

- 4.6. Iryna Popadinets. The motivation of labor market managers of oil and gas enterprises for providing has developed.** According to the results of the analysis of the general indicators of activity of the enterprise and management personnel, the following tendencies are revealed: 1) despite the positive dynamics of growth of commodity products (services) and labor productivity, the dynamics of the wage fund is significantly lagging, which characterizes insufficiency of material incentives for employees, including managers; 2) there are significant differences in the structure of the number of managers at the levels of management, on a gender basis, in terms of seniority, on satisfaction with the system of motivation of management personnel; 3) the managers' preferences regarding the main motivators of labor, incentives and personal qualities vary not only according to management levels, but also by individual enterprises.
- 4.7. Tetyana Smelyanets. Keeping licensors in Mykolaiv region.** It is shown that preservation, restoration of forest plantations in accordance with the natural and climatic conditions of the region is an urgent problem for the economy of Mykolaiv region. Expansion of forests is restrained by the insufficient amount of budget funds allocated for these purposes and the lack of a clear mechanism for the allocation of afforestation lands. Conclusions about the influence of preservation of afforestation in the Mykolaiv region, improvement of the management of the network of field protection strips, raising the level of consciousness and culture of the territorial communities on issues of lean relation to the forest network and its use, on improving the quality of life of the population of rural areas
- 4.8. Ivan Cherven, Marina Kareba. Modern state and tasks of effective development of viticulture of the Mykolaiv area of Ukraine.** Development of industry of viticulture the products of that have high demand in Ukraine is considered in the article. The analysis of dynamics of basic indexes of development of viticulture of the Mykolaiv area is carried out for 2005–2016. The basic ways of increase of efficiency of industry of viticulture of pariony are certain.

Part 5

EUROINTEGRATION PROCESSES IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE: PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS

5.1. DEVELOPMENT OF CREATIVE PERSONALITY IN DIFFERENT TYPES OF ACTIVITIES

- 5.1.1. Larysa Kalinina, Olena Orlova. The development of communicative competence in the process of professional training of future specialists of cultural-and-leisure activities.** The article deals with the problems of scientific approaches of the notion “communicative competence”; principal inner and outer factors influencing the formation of communicative competence of future specialists of cultural-and-leisure activities are analyzed. Pedagogical conditions those are necessary for communicative organization of the academic process in the universities of culture and arts are considered.
- 5.1.2. Iryna Kardash. Artistic word as a means of the primary preschool age children creative personality formation.** The use of artistic words both in classes and in everyday life becomes a reliable basis for the development of the

preschool age child's creative personality, as this is child's age of independent setting and solving tasks. The article is devoted to the theoretical substantiation of the terms "creativity", "creative personality". The essence and content of existing approaches to the problem of the creative personality formation are analyzed; methods and techniques of senior preschool age children creative abilities development in the process of acquaintance with the artistic word, in particular the fairy tale, are determined.

- 5.1.3. *Angelika Kurchatova, Sławomir Śliwa. Formation of children's creative abilities in ukrainian family.*** The problem of development of children's creativity is considered in this article. The results of theoretical analysis accumulated in the pedagogy and psychology, experience in studying the creative abilities of children are presented. It testifies to the availability of creative potential of each child and the possibility of its development. The features of the folk game as a method of education in the family are determined; the significance of folk game in the formation of creative abilities of the child and the possibility of using the folk game as a means of forming the creative personality of a child of preschool age in the Ukrainian family are revealed. It refers to the connection of creativity with such personal qualities as fiction, originality, initiative, persistence, efficiency and psychological qualities such as memory, thinking, attention, imagination. The point of view of domestic scientists, who consider the basic condition for the development of the child's creative personality and creation of conditions for the formation of his personal qualities, is presented. Examples of games that can be conducted at home when parents play with children are given, and it is for parents who are concerned with the creative development of their children.
- 5.1.4. *Lidiia Lymarenko. Polyfunctional model of student theatre activity in the system of prospective educators professional training.*** The article is devoted to the use of the modeling method in pedagogical science. Concentrated attention is paid to the development and consideration of a multifunctional model of student theatre activities in the system of providing education for would-be secondary school teachers. The efficacy of a polyfunctional model based on pedagogical, theatrical and artistic functions aimed at forming the stage and pedagogical action of prospective educators in three main areas of work has been proved: organization of educational process through training technologies; formation of artistic and creative environment; development of the aesthetic experience of the student which, in turn, contribute to the mastery of participants of the student theatre with multilevel artistic and pedagogical communication.
- 5.1.5. *Tatyana Lisovskaya. Education of the emotional creative culture of preschool age children in musical and improve activity.*** The article is devoted to the essence of the emotional and creative culture of preschool children as an expedient process for creating conditions and organizing various types of musical activity in which self-realization and self-actualization of the individual takes place. Acting in the form of a game and proceeding as a creative processing of life impressions, musical improvisation becomes the main form of education for preschool children.

- 5.1.6. **Viktor Mozgoviy. Pedagogical action direction: synchronization of personal positions of the subjects of pedagogical interaction.** The article deals with the problem of establishing effective pedagogical interaction between the teacher and the pupils in the context of the pedagogical action directing. The necessity of the directing of the personal positions of the teacher and the pupils in the context of the following notions "intellect" "will", "feeling" is analyzed. It is defined that the personal positions of the subjects of pedagogical action directing can be coordinated by the way of using the mechanism of directing-pedagogical synchronization. The given problem is solved basing on the psychopedagogy.
- 5.1.7. **Oleksandra Sokolovska. Formation of the creative personality of children of pre-school age on the principles of the pedagogical heritage of V.O. Sukhomlinsky.** The article reveals the definition of «creative personality». The influence of V. O. Sukhomlynsky's pedagogical heritage on the formation of a creative person is substantiated. The theoretical basis of formation of the creative personality of the child of preschool age is covered. The pedagogical ideas of V. O. Sukhomlynskyi are distinguished. The necessity of V. O. Sukhomlynsky's pedagogical heritage is revealed. Formation of a creative person.
- 5.1.8. **Svetlana Teslenko. Middle pre-school age children linguistic creativity activation in artistic linguistic activity.** The article deals with the notion of "creativity", "child creativity", "activation of children's speech and creative abilities". The essence of artistic and linguistic activity is analyzed; ways of activating speech and creative abilities of middle preschool age children in the artistic linguistic activity and the content of such work in a preschool educational institution are highlighted.
- 5.1.9. **Olena Tryfonova. Communicative and activity approach to formation of speech and creative personality of future preschool education professionals.** The article deals with communicative and activity approach, which is regarded as a goal-oriented subject-subject organization of educational process. The basis of this process is a communicative activity of future specialists in the sphere of preschool education, which is aimed at the formation of their speech and creative skills. This approach provides high motivation during training, realization of a student's personal potential, formation of professional and speech competence. The essence of the notion 'speech and creative personality of the future teacher of preschool education' has been determined.
- 5.1.10. **Kateryna Shapochka. A child with learning disabilities creative personality formation in the process of studying a foreign language.** The article deals with the peculiarities of the child's with learning disabilities creative personality formation in the process of studying a foreign language. By the time, students begin to study a foreign language; they already have a native language, indicating that they have formed the speech mechanisms responsible for the implementation of speech activity. It is emphasized on the principle of taking into account the mother tongue when selecting the content of teaching and the ways of its organization in the educational process. The basis of creativity is the search activity that promotes child's self-development and self-improvement.

Consequently, one of the teacher's tasks is to save interest to children's knowledge and activity. The creative possibilities of students in English lessons are effectively implemented in various activities, in particular in the game, dialogical and monologue speech, in-group and project work, etc. It is emphasized on special (corrective) work on foreign language lessons; on necessity to know types of educational and cognitive activity; on necessity to plan work on the development of cognitive activity (creative personality) among junior schoolchildren with learning disabilities.

5.2. PREPARATION OF FUTURE PRIMARY EDUCATION SPECIALISTS FOR WORK IN THE CONDITIONS OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

5.2.1. *Svetlana Yakymenko. Formation of the fundamentals of the worldview of junior students in the context of aesthetic environment.* The specifics of the interpretation of the basic components of the worldview of junior pupils are substantiated in the article. The main vectors of the formation of the constituent foundations of the worldview of the junior students in the context of the aesthetic environment are determined. The essence of the concept «aesthetic environment» and its role in the system of educational work of educational institutions are analyzed. The concept of «worldview» is revealed, the peculiarities of the formation of the basis of worldview in the context of the aesthetic environment in the younger schoolchildren are determined on the basis of the analysis of scientific sources.

5.2.2. *Kvitoslava Avramenko. The theoretical principles of forming of mathematics competency of future of primary school teachers.* On the basis of the analysis of scientific literature, the author specified the following concepts: «competence», «professional competence». It is substantiated that mathematical competence is a part of the professional competence of the teacher and at the same time an independent component of teacher training. Ways of improving the formation of mathematical competence of future teachers of elementary school are highlighted in this article, it is proved that the implementation of the competence approach is a prerequisite for improving the professional training of future teachers in domestic higher education institutions.

5.2.3. *Olha Lytvynenko, Oksana Adamenko, Natalia Boretska. Technological culture as a component of the development of the creative personality of the physical culture teacher in the conditions of the higher educational institution.* The chapter reveals the ways of forming the technological culture of the future teacher of physical culture as a component of the development of a creative personality in a higher educational institution. The content of the concept "technological culture of the teacher of physical culture" is stated. The principles and the organizational and pedagogical conditions for the formation of the technological culture of a modern teacher are grounded. Further investigations are required to develop a model for the formation of the technological culture of the future teacher of physical culture and its experimental verification.

5.2.4. *Tatyana Bilyavska. Formation of communicative competence of future faculty of elementary education in the language training process.* The question of formation of communicative competence of future teachers of elementary

school as an important component of their professional training is highlighted in this article. The contradictions between the professional level of graduates of the higher pedagogical school and the new requirements for pedagogical work, between the possibilities of the traditional system of education and the needs of teachers in professional development are also highlighted. The ways of improving the level of communicative literacy in the context of modern requirements are determined.

- 5.2.5. *Anzhela Husenko. Interactive studies as method of realization of pedagogical technologies.*** In the article the different going is reflected and analysed near determination of interactive studies. The analysis of scientific sources, complex theoretical analysis of interactive studies, that envisages opening of his maintenance, setting, general conformities to law and forming features in the process of modernisation of Ukrainian society, is given. The terms of application of interactive technologies open up.
- 5.2.6. *Nataliia Ivanets. The problem of multicultural education in modern science.*** In the article the main conceptual multicultural up-bringing issues, historical and social aspects of multicultural educational system creation are elucidated. Different scientific approaches to the interpretation of the term “multicultural up-bringing” are revealed in this scientific work. The author emphasizes that urgency of the issue of primary school pupils’ multicultural up-bringing is conditioned by primary school age susceptibility to up-bringing influences, laying of moral and cultural foundations of pupils’ personality, active formation of child’s character, arrangement, behavior stereotypes, thinking and outlook in the period of studying at the first degree school. It gives the opportunity to bring up a respectful attitude towards another culture.
- 5.2.7. *Iryna Kazanzhy. Future teachers preparation to the formation of a child’s educational trajectory by means of the partnership pedagogy.*** In the article it is told about the necessity of fundamental and professional preparation of future primary school teachers. Individual educational trajectory is defined as a main component of a students’ professional readiness. The very presence of the individual educational programme will promote regulation of individualization and differentiation of the primary school learning process. In the research it is proved that it is necessary to use means of the partnership pedagogy for successful organization of primary pupils individual intellectual activity; the main ideas of humane collaboration philosophy are revealed. Its result will be the primary pupils’ formed ability to learn and to plan the individual educational trajectory.
- 5.2.8. *Olexandra Kazanzhy. Formation of the intercultural competence of future elementary education experts by means of a folk tale.*** The article is devoted to the urgent problem of future elementary education experts’ preparation for intercultural communication by means of a tale. In this article the notions of “intercultural competence” and “intercultural communication” are revealed, culturological peculiarities of a tale as an important means of mastering knowledge about mental features of different peoples all over the world are defined. In the work attention is paid to the methodic aspect of the work with a fairy tale

considering its symbolism and national signs at the lessons of children's literature in higher educational institutions.

- 5.2.9. *Svitlana Litvinchuk, Katerina Taikhryb. Modeling of students' profesional training using computer technology.*** World trends in global economics, permanent technological changes require modernization of vocational training of future specialists for its further direction to form nationally conscious, skilled according to the world standards, initiative, competitive, with the high intellectual development and creativity, capable of fruitful performance specialists.

Computer technologies as a powerful source of learning require detailed approach to form methods of teaching. The mentioned technologies of teaching have great possibilities and reserves to deal with the issues of organization and improvement of students learning. In particular, the limits of knowledge and ways to access state and foreign scientific publications are broadened, as well as computer didactic laboratories to train future specialists, advanced technologies to form knowledge, e-textbooks, reference books, tutorials, etc.

Teaching practice in the educational establishments of different forms proves the fact that the use of information capabilities of the mentioned advanced technologies in their intercourse for the education process actually create a technological breakthrough in methodology, organization and practical implementation of educational process for different subjects at all levels of educational system.

The means to implement information and communicative technologies is the so-called creative technologies – a computer graphics, a hypertext, e-textbooks, GIS technologies, a virtual reality, computer networks. The use of information and communicative technologies in the course of training of future specialists has the following advantages like, an opportunity to monitor an education process tempo, to choose a level of sophistication of a task, an opportunity to demonstrate visually some effects, processes, etc. At the same time there are some disadvantages in the training process computerization of future specialists, the principal ones are the following: lack of consideration of personal needs and motives of students, disability of an educative function of supervision, a difficulty to determine the depth of students' knowledge. Thus, it is recommended to set up a balanced correlation of the use of computer and traditional technologies in the high school. The model for future specialists training for their vocation with the use of computer technologies includes its purposes, principles, contents, routes and means, a form and a general aim.

- 5.2.10. *Valentina Maruschak. The development speech of coherent speech as the main principle of the native language at a primary school children.*** The article deals with the feature of coherent speech at the Ukrainian lessons. The new requirements of the State standard of primary education and curriculum are taken as a basis. The formulation of the concept "development of coherent speech" and points of view of modern linguodidactics experts to definite problem is given. The attention pays to the fact that the youngest pupils should learn about the world in all its complexity, feel and understand the literal and figurative meanings of the words, their subtle nuances. It is proved that the connected speech is important at all levels of schooling and especially at the junior school age: it is related to the fact that academic work methods begin to form in the

primary grades, techniques of solving learning tasks that students will use in the future are laid there as well. The basic source of enriching of vocabulary of primary school students is highlighted.

- 5.2.11. Svetlana Parshuk. Formation of general cultural literacy of the future primary school teachers.** This article discusses the concept of general cultural literacy and analysis of the formation of general cultural competence of primary school teachers by means of art. This competency provides deep understanding of national identity as the basis for an open attitude and respect for the diversity of cultural expressions of others. Therefore, an elementary school teacher must be a role model of culture for its students, and the problem of the general cultural literacy formation of future elementary school teachers will always be a topical issue in training of primary education specialists.
- 5.2.12. Lubov Rekheta. The training of the future specialists in the sphere of forming of health-save educational field in primary school.** The article deals with the problem of the training of the future specialists in the sphere of forming of health-save educational field in primary school. The main theoretical base of the future primary-school specialist trainings is discussed in relation to the use of health-save technologies in the educational process. There are analyzed the main components of health-save educational technologies.
- 5.2.13. Iryna Sichko. Formation of future elementary school teachers' scientific competence.** The paper views theoretical questions of formation of future elementary school teachers' scientific competence. It defines the content of subjects aimed at formation of future elementary school teachers' scientific competence. The article substantiates the actuality of the research of future elementary school teachers professional training based on the principles of competence approach.
- 5.2.14. Anastasia Tarasyuk. The problem of harmonious development of the child in philosophical and psychological-pedagogical literature.** The article deals with the issues of harmonious development of the child of junior school age. The philosophical and psychological – pedagogical literature on a definite problem is analyzed. The concept of "harmonious personality" and the specified conditions for promoting harmonious development of the person are explained. The emphasis is on the special role of the elementary school teacher in implementing and promoting the harmonious development of a child of junior school age. Harmonious development is the general goal of educating the child's personality, is an ideal to which society aspires. It provides for the unity of requirements in the system of comprehensive harmonious education, as well as the unity and coherence of the forms, means and methods of influencing the personality of a pupil of junior school age.
- 5.2.15. Alla Tymchenko. Preparation of future primary school teachers for application of information and communication technologies: praxeological aspect.** The article highlights the peculiarities and ways of improving the training efficiency of future primary school teachers for the application of information and communication technologies. The use of ICT in teacher education increases the effectiveness of the future specialists training, prompts a fundamentally

new mode of study, directs the student to conscious learning in the process of performing educational tasks, and forms them as independent learners at the initial stages of studying at a higher educational institution.

5.2.16. *Tatiana Filimonova. Preparation of future educators for patriotic upbringing of children of the senior preschool age.* The problem of preparation of the future teacher of a preschool educational institution for professional activity is revealed. Defines the concept of "training of a future teacher". Explores the concept of "readiness for pedagogical activity". Compares the concept of "preparation" and "readiness." Analyzes approaches of scientists to investigated the concept. We generalize the definition of training of future teacher to professional-pedagogical activity.

5.2.17. *Igor Shcherbak. The problem of future musical art teachers preparation for pupils` civil education.* In the article are considered the basic problems of forming of readiness of future music art teachers to realization of civil education of pupils; is certain the role of pedagogical terms in providing of effective preparation of future music art teachers to realization of civil education of pupils; are investigational the basic constituents of civil competence of future music art teachers; the prospect of further research is determined.

5.3. Psychological peculiarities of prediction of personality development

5.3.1. *Iryna Kuchmanysh. Social-psychological factors of formation of the institute of fatherhood.* The peculiarities of the phenomenon of fatherhood in the modern world are highlighted in the article. The emergence of the traditional model fatherhood is analyzed in this article. The essence and factors of the transcultural image of the new father are revealed. The use of the term fatherhood in domestic scientific sources is also substantiated. The set of factors influencing the establishment of the institute of fatherhood is characterized: individual, microsystem factors, mesosystem factors (cultural and social) and macrosystem factors (biological).

5.3.2. *Irina Litvinenko. Individualization of the training of future psychologists as a condition of the quality of education.* The article deals with the problem of improving of the quality of the professional training of specialists in the context of the current state and needs of Ukrainian. There is considered the category "quality", "quality of education", its importance for the life of every person and the whole state, and also the term "individualization" which is associated with the term "quality of education". There are emphasized some of the disadvantages of the professional training of practicing psychologists for social practices. There is also emphasized the expediency and necessity of implementing of individualization of education in the educational process. There is substantiated the urgency of individualization in the professional training of future psychologists.

5.3.3. *Lyudmila Matohnyuk. The development of personal informational competence in the modern educational space.* In this article, on the basis of theoretical analysis of the key knowledge, skills of mastering the computer and the basic stages were described also the author's model of the development of

information competence of the individual is presented. A novice user is a person who is not yet computer-competent, does not know how to use the software. A transition user has the same knowledge as a beginner plus knowledge of using existing ICT benefits for additional software operations. A professional user analyzes and describes the problems associated with the use of ICTs that are encountered in their professional activities.

- 5.3.4. *Liudmila Mukhina. The levels of formation of future teachers conflictological competence.*** The article presents a theoretical and methodological analysis of the issues of studying the levels of formation of the conflictological competence of a future teacher. The urgency of research of levels of formation of conflictological competence was substantiated. It was established that specialists with the high level of the conflictological competence and person's resistance to conflict are more effectively operate in conflict situations. The main levels of formation a future teacher's conflictological competence were determined.
- 5.3.5. *Luidmila Opanasenko. The aged aspect of educational goalkmaking of senior students.*** The results of theoretical analyses of problem of age-old aspect of developing the ability to goalkmaking in educational activity of senior students are presented in the article. Psychological essence of ability to goalkmaking in studies is analysed, the basic functions of its is exposed. Pre-conditions of developing the ability to goalkmaking for students 15–17 years old are defined. The psychological structure and base semantic descriptions are exposed. The dynamic of transformation of capacity for the goalkmaking activity related to the studies of senior pupil is educued.
- 5.3.6. *Karyna Sanko. Feeling of subjective success in modern youth and people in difficult life situations.*** The article deals with the current state of the research of the phenomenon of success. The views of foreign and domestic scientists on the concept of success and success are highlighted. The criteria for success are briefly outlined. The concepts of objective and subjective achievement are analyzed and presented. Proposed self understanding of subjective success. The results of the empirical research on self-perception of the success of modern youth, in particular young people raised in full families, and young people in difficult living conditions, were given. The results of statistically significant differences between research samples: temporarily displaced persons, persons with orphan status and persons raised in full families were analyzed.
- 5.3.7. *Inna Chugueva, Irina Korostilyova, Anastsiya Tkachenko. The formation of professional subjectivity of future specialists in the process of training.*** There are highlighted the results of introduction of psychological training in the process of training of future specialists in computer technologies. The training is aimed at the formation of the professional subjectivity of future specialists and involves the process of designing and forming of the adequate self-conception in the plane of the chosen profession, which includes the self-image in the professional activities, the image-ideal of the professional, the image of successful specialist, the image of his or her own professional perspective.

ABOUT THE AUTHORS

Part 1

ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS AND MANAGING CHANGES IN ENTERPRISES IN CONDITIONS OF INTERNATIONAL INTEGRATION PROCESSES

- 1.1. **Natalia Galunets**, Mykolayiv National Agrarian University, Ukraine.
- 1.2. **Iryna Honcharenko**, Doctor of Economics, Professor,
Tetyana Moroz, PhD of Economics, Associate Professor, Mykolayiv National Agrarian University, Ukraine.
- 1.3. **Ivan Kischak**, Doctor of Economics, Professor,
Tatiana Porudeyeva, Phd in Economics,
Kateryna Glubochenko, Phd in Public Administration Mykolaiv V. O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.
- 1.4. **Alona Klyuchnik**, Doctor of Economics, Professor, Mykolayiv National Agrarian University, Ukraine,
Filip Pokusa, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.5. **Yurii Kormyshkin**, Phd in Economics, Mykolayiv National Agrarian University, Ukraine,
Marian Duczmal, Doctor hab., Professor, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.6. **Liubov Kravchenko**, Phd in Economics,
Julia Edinaya,
Krestin Kravchenko, Mykolaiv V. O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.
- 1.7. **Liudmila Nazarova**, Doctor of Economics, Associate Professor,
Olena Postnikova, Mykolaiv V. O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.
- 1.8. **Liubov Kravchenko**, Phd in Economics,
Victoria Lavkova,
Anna Pyatigorets, Mykolaiv V. O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine,
Tadeusz Pokusa, PhD of Economics, Associate Professor, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.9. **Alena Obozna**, Phd in Economics,
Anna Pinchuk, Phd in Economics, Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine.
Marina Vigladal, European University, Nikolaev, Ukraine.
- 1.10. **Mykola Ohiienko**, Phd in Engineering, Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine,
Alona Ohiienko, PhD of Economics, Associate Professor, Mykolaiv V. O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.
- 1.11. **Andrey Slyusarenko**, PhD in Economics, Associate Professor,
Alona Ohiienko, PhD of Economics, Associate Professor, Mykolaiv V. O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine,
Witold Potwora, PhD of Economics, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.

PART 2

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF FINANCIAL INFRASTRUCTURE OF REGIONS

- 2.1. **Alina Bogoslavsk**a, Doctor of Economic, Assistant Professor, Mykolaiv V. O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine,

- Wojcech Duczmal**, PhD of Economics, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 2.2. **Nataliya Danik**, PhD in Economics, Associate Professor,
Inna Rud, PhD of Economics, Associate Professor, Mykolaiv V. O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.
- 2.3. **Natalya Korneva**, PhD in Economics, Associate Professor,
Alena Kolevatova, PhD of Economics, Mykolaiv V. O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.
- 2.4. **Nataliya Sirenko**, Doctor of Economic, Professor,
Alla Burkovskaya, PhD in Economics, Associate Professor,
Tetyana Lunkina, PhD in Economics, Associate Professor, Mykolayiv National Agrarian University, Ukraine.

Part 3

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT AS AN INFORMATION SYSTEM FOR THE ENTERPRISE'S ECONOMIC SECURITY IN A COMPETITIVE ENVIRONMENT

- 3.1. **Tetiana Burova**, Doctor of Economic Sciences, Professor, Mykolaiv V. O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.
- 3.2. **Yevgenia Gnatenko**, PhD of Economics, Associate Professor,
Inna Terletska, Mykolaiv V. O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine,
Jadwiga Ratajczak, PhD of Economics, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 3.3. **Maryna Dubinina**, Doctor of economic sciences, Associate Professor,
Yuliia Cheban, PhD of Economics, Associate Professor,
Svitlana Syrtseva, PhD of Economics, Mykolayiv National Agrarian University, Ukraine,
Iwona Mstowska, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.

Part 4

TRANSFORMATION OF APPROACHES TO CAPACITY MANAGEMENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

- 4.1. **Inna Baryshevska**, PhD of Economics, Associate Professor,
Anastasiya Poltorak, PhD of Economics,
Nataliia Shyshpanova, PhD of Economics, Mykolayiv National Agrarian University, Ukraine.
- 4.2. **Tatyana Vasilenko**, PhD of Agricultural Sciences,
Roman Milostiviy, PhD of veterinary sciences, Associate Professor,
Alena Kalinichenko, PhD of Agricultural Sciences, Associate Professor, Dnipropetrovsk State University of Agriculture and Economics Ukraine.
Daria Milostiva, PhD of Agricultural Sciences, Institute of gastroenterology of the National academy of medical sciences of Ukraine.
- 4.3. **Olena Dovgal**, PhD of Economics, Associate Professor, Mykolayiv National Agrarian University, Ukraine.
Józef Kaczmarek, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland,
Uliana Andrusiv, PhD of Economics, Associate Professor, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine.
- 4.4. **Tetyana Kuzmenko**, PhD in Juridical sciences, Mykolayiv National Agrarian University, Ukraine.

- 4.5. **Kateryna Polivoda,**
Yuliia Berezhevska,
Anastasiia Ruban, Mykolayiv National Agrarian University, Ukraine.
- 4.6. **Iryna Popadinets,** PhD of Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine.
Tetyana Smelyanets, PhD in Economics, Associate Professor, Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture
Ivan Cherven, Doctor of Economics, Professor,
Marina Kareba, PhD of Economics, Associate Professor, Mykolayiv National Agrarian University, Ukraine.

Part 5

EUROINTEGRATION PROCESSES IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE: PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS

- 5.1. **DEVELOPMENT OF CREATIVE PERSONALITY IN DIFFERENT TYPES OF ACTIVITIES**
- 5.1.1. **Larysa Kalinina,** Phd in Pedagogical,
Olena Orlova, Phd in Culturology, Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine.
- 5.1.2. **Iryna Kardash,** Phd in Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.1.3. **Angelika Kurchatova,** Phd in Pedagogical, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine,
Slawomir Śliwa, PhD in Pedagogical, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 5.1.4. **Lidiia Lymarenko,** Doctor of Pedagogical, Associate Professor, Kherson State University, Ukraine.
- 5.1.5. **Tatyana Lisovskaya,** Phd in Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.1.6. **Viktor Mozgoviy,** Doctor of Pedagogical, Associate Professor Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine.
- 5.1.7. **Oleksandra Sokolovska,** Phd in Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.1.8. **Svetlana Teslenko,** Mykolayiv V.O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.1.9. **Olena Tryfonova,** Doctor of Pedagogical, Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.1.10. **Kateryna Shapochka,** Phd in Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.2. **PREPARATION OF FUTURE PRIMARY EDUCATION SPECIALISTS FOR WORK IN THE CONDITIONS OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL**
- 5.2.1. **Svetlana Yakymenko,** Phd in Pedagogical, Professor, Mykolayiv V.O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.2.2. **Kvitoslava Avramenko,** Phd in Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.2.3. **Olha Lytvynenko,** Phd in Pedagogical, Associate Professor,
Oksana Adamenko, Phd in Pedagogical,
Natalia Boretska, PhD of Economics, Associate Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.

- 5.2.4. **Tatyana Bilyavska**, Phd in Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V.O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.2.5. **Anzhela Husenko**, Mykolayiv National Agrarian University, Ukraine.
- 5.2.6. **Nataliia Ivanets**, Mykolayiv V.O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.2.7. **Iryna Kazanzhy**, Phd in Pedagogical, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.2.8. **Olexandra Kazanzhy**, Phd in Pedagogical, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.2.9. **Svitlana Litvinchuk**, Phd in Pedagogical, Associate Professor, **Katerina Taikhryb**, Mykolayiv National Agrarian University, Ukraine.
- 5.2.10. **Valentina Maruschak**, Phd in Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.2.11. **Svetlana Parshuk**, Phd in Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.2.12. **Lubov Rekhmeta**, Phd in Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.2.13. **Iryna Sichko**, Phd in Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.2.14. **Anastasia Tarasyuk**, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.2.15. **Alla Tymchenko**, Phd in Pedagogical, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.2.16. **Tatiana Filimonova**, Phd in Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.2.17. **Igor Shcherbak**, Phd in Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.3. **PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF PREDICTION OF PERSONALITY DEVELOPMENT**
- 5.3.1. **Iryna Kuchmanyh**, Phd in Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.3.2. **Irina Litvinenko**, Phd in Psychology, Associate Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.3.3. **Lyudmila Matohnyuk**, Phd in Psychology, Associate Professor, Kommunal Establishments of Higher Education "Vynnytska Academy of Non-Stop Education", Ukraine.
- 5.3.4. **Liudmila Mukhina**, Phd in Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.3.5. **Luidmila Opanasenko**, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.3.6. **Karina Sanko**, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 5.3.7. **Inna Chugueva**, Phd in Psychology, Associate Professor, Mykolayiv V. O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- Irina Korostilyova**,
Anastsiya Tkachenko, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Ukraine.

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
РЕГІОНІВ**

Монографія

Українською, англійською, польською та російською мовою

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 46,3. Тираж 200 пр. Зам. № 534-000.

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18
tel. 77 402-19-00/01

ISBN 978-836-268-352-9

9 788362 683529